

ਹਵਾਕਿਸ਼ਮ ਮਹੇਤਾ

ਭੇਸਟ
ਸੇਲਰ

ਅਮੀਰਅਲੀ ਠਾਗਨਾ

ਪੀਯਾ ਝੁਮਾਲਨੀ ਗਾਂਠ

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

PILA RUMALNI GANTH (Part - 2)

(Gujarati Novel)

By : HARKISAN MEHTA

Published by : PRAVIN PRAKASHAN PVT. LTD., RAJKOT - 360 001

પ્રકાશક :

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાલ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે,

ટેબર રોડ, રાજકોટ.

ફોન : (0281) 2232460 / 2234602

© કલાગ્રહેન મહેતા

આવૃત્તિ : 10 મી 2016

આવૃત્તિ : 9 મી 2011

આવૃત્તિ : 8 મી 2002

આવૃત્તિ : 7 મી 1996

આવૃત્તિ : 6 ડી 1990

આવૃત્તિ : 1 લી 1970

ISBN : 978-81-7790-406-2

કિંમત : રૂ. 1000

(ભાગ 1 - 2 - 3 સેટના)

મુદ્રક :

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

વેરાવળ (શાપર),

જિલ્લો : રાજકોટ.

અર્પણ

પૂ. પિતાશ્રીને

ગાંઠ

મારી પહેલી નવલકથા 'જગ્ગા ડાકુનાં વેરનાં વળામણાં' પછી 'ચિત્રલેખા'માં 'પીળા રૂમાલની ગાંઠ' શરૂ કરવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે મનમાં એક ભય તો હતો જ કે વાચકો આ નવી નવલકથા વાંચતી વખતે તેની સરખામણી 'વેરનાં વળામણાં' સાથે કરવાના.

અમીરઅલી ઠગનો વિષય જોખમી હતો એ જાણવા છતાં મેં હાથ ધરવાની હિંમત કરી કારણ કે લેખક માટે એમાં પડકાર હતો. કોઈ નવલકથાનો નાયક ભાગ્યે જ એવો હશે જે ઘાતકી હત્યારો હોય. આવા નાયક તરફ વાચકોને હમદર્દી જાગે ખરી ? આ મારો બીજો ભય હતો.

છતાં ફક્ત બસો વર્ષ પહેલાં આપણા દેશમાં દર વરસે ચાલીસ હજાર લોકો જેનો ભોગ બનતા હતા એ ઠગપ્રધાના વિષય પર નવલકથા લખવાની લાલચને હું રોકી શક્યો નહીં. તેમાં હિંસકવૃત્તિને ઉત્તેજન આપવાનો આશય હોય એવી ગેરસમજ કોઈ કરી બેસે તો એમાં લેખકનો દોષ ન ગણાય. એક વિદ્વાન મિત્રે અમદાવાદનાં રમખાણોનો દાખલો ટંકીને પત્ર લખ્યો કે ત્યાં કેટલીક સ્ત્રીઓને ગળામાં રૂમાલ નાખીને મારી નાખવામાં આવી હતી અને રૂમાલનો ઉપયોગ કરવાનું તેઓ તમારી નવલકથામાંથી તો નહીં શીખ્યા હોય ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ મેં આપ્યો નથી. સવાલની એ ગાંઠ છોડવાનું કામ હું વાચકો પર છોડી દઉં છું.

૧ ઑગસ્ટ, ૧૯૭૦

— હરકિશન મહેતા

અઢારમી સદી આઘમી ચૂકી હતી.

અર્ધા હિન્દુસ્તાન પર અંગ્રેજોની ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીની હકૂમત સ્થપાઈ ગઈ હતી. બાકીના પ્રદેશોના રાજાઓ, નવાબો, જાગીરદારો અને ગરાસદારો અંદરઅંદરના કુસંપો અને પરસ્પરની ઈર્ષ્યાથી ભાંગી રહ્યા હતા. કંપની સરકારના વાવટાનો ઓછાવો વધુ ને વધુ વિસ્તરતો જતો હતો. કોઈ કોઈ સ્વદેશાભિમાની રાજવીઓ અંગ્રેજ સત્તા સામે બળ અજમાવી લેતા હતા. છતાં અઢારસો સત્તાવનનો બળવો હજુ પચાસ વરસ છેટે હતો.

લગભગ બસો વર્ષ પહેલાંના હિન્દુસ્તાનમાં ત્યારે રેલગાડીનું નામ હજુ કોઈએ સાંભળ્યું નહીં હોય, મુસાફરી માટેનાં હાથવગાં વાહનોમાં ઘોડા, ઊંટ કે બળદગાડાં જ હતાં. ધોરીમાર્ગ તો શું, ગાડા-રસ્તા સુધ્ધાં નહોતા. ઝાડી, જંગલો, નદીનાળાંઓ કે પર્વત-ટેકરીઓ વટાવીને મુસાફરી કરવી પડતી અને તે પણ ડગલે ને પગલે જાન-માલનું જોખમ વેઠીને.

વેપાર ખેડવા માટે કે જાત્રા કરવા અર્થે મુસાફરી કર્યા વિના ચાલતું નહીં. ચોમાસું પૂરું થયા બાદ મુસાફરીની મોસમ શરૂ થતી. ચોર, લૂંટારા અને ઠગોનો ત્રાસ એવો હતો કે એકલા સફર ખેડવાની કોઈ હિંમત કરતું નહિ. વેપારીઓ વણજારમાં અને જાત્રાળુઓ સંઘમાં નીકળતા. શ્રીમંતો હથિયારબંધ માણસોને સાથે લેતા. એમની સ્ત્રીઓ માટે રથ, પાલખી કે ડોલીની સગવડ થતી. સવારથી સાંજ લગી સફર થતી. રાત પડે એટલે કોઈ સલામત સ્થળે રોકાઈ જવું પડતું.

બાર ગાઉએ બોલી બદલાય કે બાવીસ ગાઉએ સરહદ બદલાય, ઠેરઠેર જકાતની નાકાબંધી. જકાત ચૂકવવા માટે નાનો મોટો સામાન ખોલી બતાવવો પડે. મુસાફર પાસે કેટલી માલમત્તા છે તે છાનું ન રહે. કેટલાક રાજાઓ એવા હતા કે બીજા રાજ્યની હદમાં લૂંટ થાય તેમાં રાજી રહે. ક્યારેક તો લૂંટમાં પોતાનો ભાગ પણ હોય. એટલે ઠગ-લૂંટારાને પોતે આશરો આપે ખરા.

આવા સંજોગોમાં મુસાફરો પોતાની મંઝિલે સલામત પહોંચે શેના ? એટલે જ વેપાર કે જાત્રા કરવા માટે તલવાર રાખવી પડતી. છતાંય લૂંટારા વિના પહોંચનારા નસીબદારો બહુ ઓછા નીકળતા. લૂંટારા તો જાણે માલ પડાવીને જીવતા છોડી દેતા, પણ ઠગની જાળમાં ફસાનારા જાન અને માલ બંને ખોઈ બેસતા. આખેઆખો સંઘ કે વણજારનો પૂરેપૂરો કાફલો ઠગની જાળમાં એવી રીતે સંકેલાઈ જતો કે એમની હસ્તીનું નામનિશાન

ન મળે ! ચોર-લૂંટારા તો અચાનક છાપો મારનારા, પણ ઠગલોકો મુસાફરોમાં હળીભળી જઈને એમની સાથે માયા બાંધી લઈ, નક્કી કરેલા ઠેકાણે બધાંને 'ઠેકાણે' પાડી દેતા. એ ઠગલીલા જોવા માટે કોઈ જીવતું ન રહેતું. સ્ત્રીઓ અને બાળકો સુધ્યાં એમનાં ભોગ બની જતાં.

દેશના જુદા જુદા ભાગમાંથી વેપારીઓ અને જાત્રાળુઓ પ્રસ્થાન કરતા હોય ત્યારે ઠગોની સંખ્યાબંધ ટોળીઓ પણ માતા ભવાનીની પૂજા કરી, પ્રસાદ લઈ, શુકનો જોઈ નીકળી પડતી. એક ટોળીમાં ચાલીસ-પચાસથી સો-દોઢસો સુધીની સંખ્યામાં ઠગો હોય. હિન્દુ-મુસ્લિમનો ધર્મભેદ નડતો નહીં. બધા જ ભવાની માતાની આજ્ઞાથી 'ધરતીનો ભાર ઓછો કરવા'નું વંશપરંપરાગત કાર્ય કરતા. ન તો એને પાપ માનતા, ન એનો પસ્તાવો અનુભવતા.

શિકારને ફસાવવાના અને ખતમ કરવાના એમના ઘડાયેલા નિયમોનું દરેક ઠગે ચૂસ્તપણે પાલન કરવું જ પડે. એમની સાંકેતિક ભાષામાં શિકારને ક્યાં અને ક્યારે ખતમ કરવા એ નક્કી થઈ જાય. ઠરાવેલા સ્થળે અને સમયે ટોળીનો સરદાર સંકેત આપે એટલે બધા જ 'શિકાર'ના ગળામાં વીજળીની ઝડપે એકી સાથે રૂમાલનો ફાંસો નંખાઈ જાય. રૂમાલની ભીંસ વધવા લાગે. એકાદી ચીસ કે થોડા તરફડાટ પછી કામ પતી જ ગયું હોય. ન લોહીનું એક ટીપું પડે, ન હથિયારનો ઘા થાય...

અંગ્રેજો દેશ પર પોતાનું વર્ચસ્વ વધારવામાં પડ્યા હતા અને રાજાઓ એમનાં રાજ્ય સાચવવાની ખટપટમાં ડૂબેલા હતા એવા નધણિયાતા અમલના અરસામાં તો ઠગ લોકોએ કાળો કેર વર્તાવ્યો. ઈસવીસન ૧૮૦૦ થી ૧૮૨૫ વચ્ચેના ગાળામાં દર વરસે હજારોના હિસાબે જે ઠંડી કતલો થઈ હતી તેનો અંદાજ કાઢવાનું પણ અશક્ય બન્યું.

૧૮૧૨ લગી તો અંગ્રેજ વહીવટકર્તાઓએ ઠગો તરફ આંખમીંચામણા કરેલા. પણ એમના સૈન્યનો એક ઉપરી લેફ્ટનન્ટ માનસેલ જ્યારે ઠગનો શિકાર બની ગયો ત્યારે કંપની સરકારની આંખ પહોળી થઈ. અંગ્રેજ લશ્કરના સેનાપતિ પર પ્રહાર થાય અને આવડી મોટી સત્તા ચૂપ બેસી રહે તો હિન્દુસ્તાની પ્રજા પર પોતાની ધાક કેમ બેસાડી શકાય ? બસ, ત્યારથી ઠગ સંપ્રદાયનું પગેરું શોધવાની શરૂઆત થઈ. જ્યાં ત્યાંથી ઠગને નાબૂદ કરવાના વ્યવસ્થિત પગલાં લેવાયાં.

પણ હિન્દુસ્તાનના લોકોને આ જાલીમ ત્રાસમાંથી ઉગારવાનું ખરું માન તો કર્નલ વિલિયમ સ્લીમનને ફાળે જાય છે. ઠગનાં પાશવી કૃત્યોની કથની સાંભળીને એમનો આત્મા કકળી ઊઠ્યો. એમની તેજસ્વી આંખોમાં ઉદાસી ઘર કરી ગઈ. અજંપાએ ઊંઘ

ઉડાડી દીધી. હિન્દુસ્તાનને ગુલામીની જંજીરમાં જકડી લેનાર અંગ્રેજો સામે આપણને ગમે તેવો રોષ કે અણગમો હોય તોપણ કેટલાક ઉમદા અંગ્રેજો આ દેશનું ભલું કરવા માટે જે ભગીરથ પુરુષાર્થ કરી ગયા છે તેમનું ઋણ આપણે ભૂલી શકીએ નહીં. એવા થોડાક અંગ્રેજોમાં કર્નલ વિલિયમ સ્લીમન માનભર્યું સ્થાન મેળવી ગયા છે.

છતાં જે કથા શરૂ થાય છે તેનો નાયક કર્નલ સ્લીમન નહીં પણ અમીરઅલી ઠગ છે. સેંકડો હત્યા કરનાર આ ઠગ સરદારની જીવનકથા કાળજાં યિજાવી દે એવી ભયાનક, આંખો ભીંજવી દે એવી ક્રુણ અને દિલ-દિમાગને જકડી રાખે એવી રોમાંચક છે.

સને ૧૮૩૨માં, પાપનો બોજ વેંઢારી, પશ્ચાત્તાપની આગમાં જલી રહેલા અમીરઅલી ઠગે જો પોતાના અપરાધોનો ખેલદિલ એકરાર કર્નલ મેડોઝ ટેલર સમક્ષ ન કર્યો હોત તો ઠગ સંપ્રદાયની સાથે ઠગનો ઇતિહાસ પણ કાળના અંધકારમાં ડૂબી ગયો હોત અને આજે આપણે એ માનવાય તૈયાર ન થાત કે આપણા જ દેશમાં એક જમાનામાં આ બધું બની ગયું છે.

કર્નલ મેડોઝ ટેલર રચિત 'કન્ફેશન્સ ઓફ ઠગ' વાંચીને અમીરઅલી ઠગના જીવન પર આ કથા લખવા પ્રેરાયો છું. એ ઋણસ્વીકારની સાથેસાથે એટલું પણ સ્પષ્ટ કરી દઉં કે, એ માત્ર જીવનકથા કે ઇતિહાસકથા નહીં હોય. સત્યઘટનાને આધારે કલ્પનાના રંગે રંગાયેલી નવલકથા લખવાનો આ પ્રયાસ છે. વજુભાઈના આશીર્વાદ અને વાચકોના સથવારાની અપેક્ષા સાથે 'પીળા રૂમાલની ગાંઠ' બાંધું છું.

— હરકિસન મહેતા

(તા. ૨-૧૨-'૬૮ના ચિત્રલેખામાં નવલકથા શરૂ કરતાં પહેલાની પ્રસ્તાવના)

હરકિસન મહેતાના બેસ્ટ-સેલર પુસ્તકો

સર્જન-વિસર્જન
અંત આરંભ ૧-૨
લયપ્રલય ૧-૨-૩
મુક્તિબંધન ૧-૨
વંશ વારસ ૧-૨-૩
પીળા રૂમાલની ગાંઠ ૧-૨-૩
ડૉ. રોશનલાલ
જોગ-સંજોગ
ભેદ ભરમ
પ્રવાહ પલટાયો
સંસારી સાધુ
ભાગ્ય સૌભાગ્ય
ચંબલ તારો અજંપો ૧-૨-૩
જડ ચેતન ૧-૨
વેરનાં વળામણાં ૧-૨-૩
તરસ્યો સંગમ ૧-૨
શેષ-વિશેષ ૧-૨
સંભવ-અસંભવ
પાપ પશ્ચાત્તાપ
દેવ-દાનવ
માણસ નામે ગુનેગાર
સાગરને ખોળે ઉર દિવસ
સ્વીડન સોનાનું પીંજર
વાદ-સંવાદ
વેદના-સંવેદના
સીયામી જોડીયા

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાભ ચેમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે, ઢેબર રોડ, રાજકોટ.

Website : www.pravinprakashan.com / E-mail : pravinprakashan@yahoo.com

૩૫

અઝીમાની જનાનાસવારી સાથે અમીર ઝડપભેર પટ્ટમચેરૂ તરફ આગળ વધી રહ્યો હતો. ડુંગરાળ અને ભેંકાર રસ્તો હતો, ઊતરતી રાતનાં અંધારાં વાતાવરણને વધુ બિહામણું બનાવતાં હતાં. પીરખાં અને બીજો એક સાથી ઘોડા પર દસ-પંદર ગજ આગળ રહ્યા હતા. અમીર જનાનાસવારીના ગાડીવાન ફજલને વારંવાર ઝડપ વધારવા હાકલ કરતો : 'હજુ આપણે ઘણો રસ્તો કાપવાનો છે અને રાત વધતી જાય છે.'

'મારી જાણમાં છે જનાબ.' વારાફરતી બંને બળદનાં પૂંછડાં આમળતો ફજલ કહેતો : 'આપણે ઊપડવામાં બહુ ઢીલ કરી... આપની બીબીની સવારી કેટલી મોડી આવી !'

અમીરને આ જવાબ સાંભળી ચૂપ થઈ જવું પડતું. એ મનમાં મલકી ઊઠતાં : બીજાની નજરે અઝીમા પોતાની બીબી હતી છતાં પોતે હજુ એનો હક્કદાર ખાવિંદ બન્યો નહોતો ! એ હક્ક હાંસલ કરવાની અધીરાઈ તેને બેચેન બનાવી રહી હતી. અઝીમાનો સંગ નહીં સાંપડે ત્યાં સુધી જોહરા સાથે ગુજારેલી રાતની મીઠી યાદ મનમાંથી ભૂંસાવાની નહોતી. અઝીમાના બેસુમાર પ્યારમાં તે જોહરાને ભૂલી જવા ઝંખતો હતો. છતાં પીઠ પાછળથી ધસી આવતો પવન જોહરાના શબ્દોના પડઘા પાડ્યા કરતો હતો : 'મીરસા'બ, શાદી પહેલાં તમે સરહદ ઓળંગી રહ્યા છો... તમે બિનઅનુભવી છો પણ બેખબર નથી ને ?'

પોતે અત્યારે જોહરા સામે મીઠું મુસ્કરાયો હતો : 'પ્યારી, હું બિનઅનુભવી ને બેખબર હોવા છતાં એટલું જાણું છું કે પ્યારને કોઈ સરહદ નથી હોતી.'

જોહરા ત્યારે તેનો કાન પકડીને ખડખડાટ હસી પડેલી : 'ન જાણવાનો ઢોંગ કરીને જ તમે મને મોહી લીધી છે મીર ! પ્યારને કોઈ સરહદ નથી એવું મીઠું મીઠું બોલીને મારા પર પરિજ્ઞામનો બોજ નાખવાનો છે તમારે ?'

'શેનું પરિજ્ઞામ, કેવું પરિજ્ઞામ ?'

આમ પૂછતી વખતે અમીર ખરેખર બેખબર હતો અને એ સાંભળીને જોહરાને તેની નાસમજ પર આંખો પહોળી થાય એટલું બધું આશ્ચર્ય ઊપજેલું.

‘મારી કીકીઓમાં જુઓ જોઈએ... ત્યાં શું દેખાય છે ?’

અમીરે ધારીધારીને કીકીમાં જોયેલું.

‘ત્યાં તો હું જ દેખાઉં છું જોહરા.’ પછી એના ગાલે ટપલી મારીને ઉમેર્યું, ‘પણ તારી નાનકડી કીકીમાં મારી આકૃતિ કેટલી ટચૂકડી દેખાય છે !’

અને જોહરાએ આંખો પર પાંપણ બીડી દીધી.

‘બસ તો તમે જે હદ ઓળંગવા અધીરા બન્યા છો તેનું એ પરિણામ છે. આવેશમાં આવી જઈને જોહરાએ તેને આલિંગનમાં જકડી લીધેલો : ‘મારા ખોળામાં તમારી નાનકડી આકૃતિને રમતી કરવી હોય તો તમને છૂટ છે.’

‘જેવી ખુદાની મરજી...’ એ શબ્દો જોહરાના કાનમાં કહેવાના બદલે અમીરે તેના હોઠ ચાંપી દીધેલા અને જોહરા સાથે કાયમી બંધનમાં જકડાઈ જવા માંગતો હોય તેવા ઇરાદે સરહદનું આખરી બંધન તોડી નાખ્યું !

ત્યારની એ ઘટના અમીરને અત્યારે પણ ઉશ્કેરાટ આપી ગઈ. તેણે આવેશમાં ઘોડાની લગામ ખેંચીને વેગ વધાર્યો અને જનાનાસવારીની આગળ નીકળી ગયો.

અમીરનો ઘોડો પોતાની સાથે થઈ ગયો એટલે પીરખાંએ બીજા સાથીદારને જનાનાસવારીની રખેવાળી માટે પાછળ રાખી દીધો.

‘સારું થયું તમે મોખરે આવી ગયા.’ પીરખાં ટમટમતા તારલાના આછા અજવાળામાં અમીર સામે મલક્યો : ‘શરૂશરૂમાં ઓરતને એમ નહીં દેખાવું જોઈએ કે આપણે એની પાછળ ઘેલા છીએ.’

અમીર લુખ્યું હસ્યો : ‘આને શું ખબર છે કે જે હું ઉઠાવી લાવ્યો છું તેના નહીં પણ જેને ગુમાવીને આવ્યો છું એના ખ્યાલમાં ખોવાયો છું !’

‘પીરખાં, મને શિખામણ આપી એટલે પૂછવાનું મન થાય છે કે શાદીની રાતે તમે ઓરત માટે ઘેલછા દેખાડેલી કે નહીં ?’

‘તમે તો મને શરમાવી રહ્યા છો અમીરઅલી.’ પીરખાં વરસો પહેલાંની એ ઘટના તાજી કરતો હોય તેમ વિચારમાં પડી ગયો. યાદ કરવામાં થોડી વાર લાગી : ‘તમને હસવું આવશે. મારી ઉંમર ત્યારે પંદરની હશે અને બીબીએ હજુ બાર પણ પૂરાં કર્યાં નહોતાં. દોસ્તોએ ઠાંસીઠાંસીને દિમાગમાં શિખામણો ભરી દીધેલી કે પહેલી મુલાકાતમાં જ બીબી પર ધાક બેસાડી દેજે, બહુ ઘેલો ના થતો. પાસે જવાની અધીરાઈ ના દેખાડતો. બહુ થાકી ગયો છું એમ કહીને તેની પાસે પગ દબાવડાવજે.’

‘પછી ?’ અમીરને વાતમાં રસ પડ્યો : ‘તેં એ શિખામણની અજમાયશ કરી’તી કે નહીં ?’

‘કરી’તીને ભાઈસા’બ.’ પીરખાં બોદા અવાજે બોલી ગયો : ‘પણ બધું ઊંધું ઊતર્યું...’ કમરામાં ગયો ત્યારે બાર વરસની બીબી ઘસઘસાટ ઘોરતી હતી. મેં ઘણા ખોંખારા ખાધા, નવી મોજડી પહેરેલી તેના ચમ-ચમ અવાજ થાય એટલા માટે કમરામાં આંઘ માર્યા પણ તેની ઊંઘ ઊડી નહીં. છેવટે ઢંઢોળી ધમકાવીને તેને બેઠી કરી. પછી પાણી

પીવાને બહાને હું બારી પાસે જઈ ઊભો રહ્યો. તે આવશે એની રાહ જોતો હતો. ઊભા ઊભા ખરેખર પગ દુઃખી આવ્યા પણ એ આવી નહીં. પાછળ ફરીને જોયું તો ફરી એ લાંબી થઈને બિછાનામાં ઘોરવા લાગી હતી ! મારો પિતો ઊછળ્યો. જઈને મેં એક તમાચો ચોડી દીધો : ‘ચાલ ઊઠ, મારા પગ દુઃખે છે - દાબી દે !’

પીરખાં થોડું અટક્યો. એક નિસાસો નાખ્યો : ‘પછી શું કહું મીરસાહેબ, તમાચો જરા જોરથી વાગ્યો હશે એટલે તે જોરજોરથી ભેંકડા તાણવા માંડી : એ અમ્મા, મને આ મારે છે... એમ બોલતી જાય અને રોતી જાય... હું મૂંઝાણો, ઘરના બધા જાગી જશે તો તમાશો થશે એવી બીકે મેં વાંસામાં હાથ ફેરવીને તેને માંડ માંડ છાની રાખી અને થાબડીને ઊંઘાડી દીધી.’

‘હા...હા...’ અમીર મોટેથી હસી પડ્યો : ‘કમાલ કરી તેં તો પીરખાં.’

‘મેં નહીં મીરસા’બ, મારી બીબીએ કમાલ કરી એમ કહો.’ પીરખાં હસતો હસતો કહેવા લાગ્યો : ‘મને જેમ મારા દોસ્તોએ શિખામણ આપેલી તેમ તેને એની સહેલીઓએ સમજાવી રાખેલું કે પહેલી રાતે મરદથી દબાઈ ન જાવું. ઊંઘી જવાનો ઢોંગ કરવો અને જરા લાડ કરાવે પછી જ રાજીપો દેખાડવો.’

‘ત્યારે તો બીબી પાસે તારી હાર થઈ.’

‘એમાં મારી ભૂલ હતી. મારે તમાચો નહોતો મારવો જોઈતો. દોસ્તોએ શિખામણમાં એવું નહોતું કહ્યું છતાં માર્યો... અને તમાચો પડે તો શું કરવું એ એની સહેલીઓએ શિખવાડેલું નહીં તેથી બીચારીએ ભેંકડો તાણ્યો.’

અમીરને પીરખાંનો અનુભવ સાંભળવામાં ગમ્મત પડી અને ધરપત પણ અનુભવી કે અઝીમા સાથેની પોતાની સુહાગરાત આવી નાલેશીભરી તો નહીં નીવડે. પોતે હવે બિનઅનુભવી કે બેખબર રહ્યો નથી.

ઘાટ વટાવીને ઢોળાવ પર આવ્યા ત્યારે પીરખાંએ તેને સામેના ડુંગર દેખાડ્યા : ‘મીરસા’બ, આ ઠેકાણે જ પેલા સાત મુસાફરોને ખતમ કરેલા. આ જમીન એવી પથરાળી છે કે કબર ખોદવાનું પરવડે નહીં. લાશોને અહીં જ રાખીને પાછા ફરી ગયેલા.’

એક વાર એ વાત સાંભળી હોવા છતાં અમીરને અત્યારે આંચકો લાગ્યો. સુંવાળી કલ્પનાઓ વચ્ચે મીરખાંએ આવી કાતિલ વાત કરીને મઝા બગાડી નાખી એ તેને ખટક્યું; ‘લાશને દફનાવ્યા વિના ચાલ્યા આવ્યા છતાં આજે આપણે સફર પૂરી કરીને સલામત પાછા ફરી રહ્યા છીએ એ ખુદાના શુકગુજાર માનો...’ પછી પોતાનો અણગમો વ્યક્ત કરતાં ઉમેર્યું, ‘આપણને અત્યાર સુધીમાં એટલી બધી મત્તા હાથ લાગી છે કે હવે વળતી સફરમાં રૂમાલનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર નહીં રહે !’

પીરખાંએ ચોંકીને તેની સામે જોયું : ‘એ શું બોલ્યા તમે ? તમારે તો આવા મોકા માટે ઇન્તેજાર રહેવું જોઈએ. છેવટે માલદાર ન મળે તો ગરીબ-ગુરબાનેય શિકાર બનાવવા, નહીંતર કસબ ભુલાઈ જવાય.’

અઝીમાનું ગાડું ઘણું છેટે હતું છતાં અમીરથી પાછળ જોવાઈ ગયું. તેના સંગાથમાં

મારે સાવચેત રહેવું પડશે. મારી અસલિયતનો એને અંદાજ ન મળવો જોઈએ. પછી એક થયરાટીભર્યો વિચાર આવ્યો : શું કોઈ ઠગની ઓરતને તેના ખાવિંદના આ ધંધાની ક્યારેય ખબર પડી નહીં જતી હોય ? 'અને રખેને કોઈ ઓરત આ જાણી જાય તો શું થાય ? પછી એના દિલમાં પોતાના ખાવિંદ માટે પ્યાર રહે ખરો ? કેટલી બધી નફરત પેદા થઈ જાય એના દિલમાં ?

ના, અઝીમાને કોઈ પણ ભોગે આનો ખ્યાલ ન આવવો જોઈએ. આગળની સફરમાં તેને કાફલાથી અલાયદી રાખવા સજાગ રહેવું પડશે.

'જુઓ સામે મશાલ દેખાય... પટ્ટણચેરૂ આવી ગયું... વડના ઝાડ નીચે આપણા લોકોનો જ પડાવ લાગે છે.'

પીરખાંએ ધ્યાન ખેંચ્યું ત્યારે અમીર ટટાર થઈ ગયો : 'ઈન્શાઅલ્લા, આખરે આપણે પહોંચી ગયા.'

અઝીમાને ખુશખબર આવવા તેણે ઘોડાને પાછો વાળ્યો. બસ, હવે આજકાલમાં જ એ મારી બીબી બની જશે... સફરમાં જ પોતે સુહાગરાત ઊજવશે અને જોહરાને ભૂલી જવા માટેનો મજબૂત આધાર સાંપડી જશે...

*

આવી પહોંચી ! જનાના સવારી આવી ગઈ !

બદી સળગતી મશાલને હોંશભેર હવામાં હલાવતો પોકાર પાડવા લાગ્યો. ઈસ્માઈલ ત્યારે ખુશીથી એટલો બધો ઊછળતો હતો કે સામે દોડી જવાની ઇચ્છા માંડમાંડ રોકી શક્યો : અમીરની થનાર બીબી સાથે છે એટલે મારે મોભો જાળવવો જોઈએ.

સરફરોઝખાન તો ક્યારનો અમીરને મળવા અધીરો થયો હતો. પોતાને છોડાવવાનું સાહસ અજમાવવા બદલ શુક્રિયા અદા કરવા તે ઊંચોનીચો થતો હતો.

'કહેવું પડે ઈસ્માઈલમિયાં, તમારો બેટો જે કામ હાથમાં લે છે તેને પાર પાડ્યે જ છૂટકો કરે છે.' તેણે પોરસ કર્યો. 'તમે સૂરજ આથમ્યો ત્યારના ઉચાટ કરતા હતા - હજુ કેમ ન આવ્યો, શું થયું હશે... પણ જુઓ કેવી શાનથી ચાલ્યો આવે છે.'

છેલ્લો એક ફર્લાંગ ઘોડાને પૂરવેગે દોડાવી અમીર પડાવ પર ધસી આવ્યો. ઘોડો હજુ જમીન પર સ્થિર થાય તે પહેલાં તો એ તેની પીઠ પરથી કૂદીને ઈસ્માઈલને વળગી પડ્યો : 'ખુદાની દુઆથી ફતેહ કરીને આવ્યો છું.'

અમીરની કામચાબી પર દરેકે તેને વારાફરતી મુબારકબાદી આપી. બદીએ મજાકમાં પૂછ્યું : 'ભાભીજાનનો ખૂબસૂરત ચહેરો ક્યારે જોવા મળશે ?'

'શાદી પહેલાં તો નહીં જ !' ઈસ્માઈલે વચ્ચેથી જવાબ આપી દીધો. પછી હસીને ઉમેર્યું : 'બદી, પહેલાં મને તો જોઈ લેવા દે કે મારો બેટો કેવું ઉમદા જવાહર લઈ આવ્યો છે !'

'અને અમીર, એમને માટે સામે અલાયદો તંબુ રાખ્યો છે ત્યાં લઈ જા.' ઈસ્માઈલે

ગાડીના ફરફરતા પરદા પર નજર રાખીને કહ્યું : 'વહુબેટીનું મોં સવારે જ જોઈશ.'

દરેકની નજર ગાડી પાછળ દોરાતી રહી. સૌથી પહેલાં બુદ્દી દાઈ ઊતરી ત્યારે પહેલાં તો બધા હેબતાઈ ગયા. ત્યારબાદ અમીરે હાથ પકડીને અઝીમાને નીચે ઉતારી એટલે સૌના ચહેરા ખીલી ઊઠ્યા. એ પરદાનશીન ઓરત કેટલી ખૂબસૂરત હશે એની કલ્પના કરતા હતા ત્યાં નરગીસને નીચે ઊતરતી દીઠી.

'આ વળી કોણ ?' ઈસ્માઈલથી બબડી જવાયું : 'અમીર, એકની સાથે બીજી બેને શું કામ લઈ આવ્યો ?'

સરફરોઝખાને બદીના કાનમાં ફૂંક મારી : 'પાછળથી જે ઊતરી એ કુંવારી હોય તો વગર જોયે આપણે શાદી કરવા તૈયાર છીએ.'

'નહીં ખાન !' બદીને મજાક સૂધી : 'તારે માટે તો સૌથી પહેલાં ઊતરી એ બુદ્દી જ વધુ લાયક છે.'

'વાહ રે ભામણજી, બુદ્દી મને વળગાડીને પેલી જુવાન તું રાખી લેવા માગે છે એમ ને.' ખાને બદીનો કાન પકડ્યો : 'પણ યાદ રાખજે, બુરખાવાળીને પરણવું હોય તો આ ચોટલી મૂંડાવી નાખવી પડશે.'

બંનેની વાતમાં ઈસ્માઈલે ખલેલ પાડી :

'બદી, પેલી ત્રણે જણીઓ માટે ત્યાં ખાણું પહોંચતું કર અને અમીરને અહીં મોકલ.'

બાપ-બેટો તંબુમાં એકલા પડ્યા એટલે ખાણું શરૂ કરતાં ઈસ્માઈલે સવાલ કર્યો : 'સાથે બીજી બે કોણ છે ?'

'એક અઝીમાની દાઈ છે અને બીજી એની દાસી.'

'તેને સાથે લેવાની શી જરૂર હતી ?' ઈસ્માઈલ જરા ઉતાવળમાં બોલી ગયો : 'અઝીમાના ભૂતકાળનો કોઈ પડછાયો ગામ લગી સાથે ન આવવો જોઈએ એટલુંય તું સમજતો નથી.'

'પણ બાપુ, એ બંને તો બીદર સુધી જ આવવાની.'

'તો તો ઠીક છે.' ઈસ્માઈલે પુલાવનો કોળિયો નિરાંતે ગળે ઉતાર્યો : 'જો અઝીમા શાદીસુદા છે એ તારે કોઈને કહેવાનું નથી. ગામમાં આપણે એવું જાહેર કરવું છે કે મોટા ઘરની દીકરીને વહુ બનાવી લાવ્યા છીએ.'

અમીરને આશ્ચર્ય ઊપજ્યું : 'એમ શું કામ બાપુ ?'

'બેટા; કોમના વહેવારમાં આવું કરવું પડે છે. તને ખબર નહીં હોય પણ શિવપુરથી નીકળતી વખતે મોઈદીનમુખીને મેં વાયદો કર્યો હતો.'

'શું ?'

'કે પાછા ફરીને એની બેટી રોશન સાથે તારી સગાઈ પાકી કરી નાખશું.'

અમીર એ જાણતો હોવા છતાં ચોંક્યો : બાપુ અત્યારે આ વાત શું કામ ઉચ્ચારે

છે ?

‘એમાં તારે મૂંઝવાની જરૂર નથી.’ ઈસ્માઈલે દીકરાના ચહેરા પરનું અચરજ ખંખેરવા કહ્યું : ‘બેત્રણ સાલથી એ કોણ મોકલતો હતો. રોશન છોકરી સારી છે, આપણા ઘરને લાયક છે.’

‘પણ એનું હવે શું થાય બાપુ ?’ અમીર અકળાઈને બોલી ઊઠ્યો : ‘અઝીમા કેટલા અરમાન સાથે મારી જોડે ચાલી આવી.’

‘રોશનના બાપને આપણે દુશ્મન નથી બનાવવો.’

‘અને મારે રોશનને બીબી નથી બનાવવી.’ આવેશમાં અમીર બોલી તો ગયો પણ પછી જાત પર કાબૂ મેળવી લીધો : ‘બાપુ, રોશનને માટે બીજો લાયક જુવાન જરૂર મળી રહેશે. આપણો અફલો ક્યાં કમ છે ?’

‘અફલો !’ ઈસ્માઈલની આંખો પહોળી થઈ : ‘તારી સાથે તું અફલાની સરખામણી કરે છે ? જેનાં માબાપ નથી, કોઈ સગુંવહાલું નથી, ધનદોલત નથી.’

‘છતાં પણ અફલો આપણા ઘરના માણસ જેવો છે. તમે એને તમારા બેટા તરીકે દત્તક લઈ લો પછી...’

‘અમીર !’ ઈસ્માઈલથી રાડ પડાઈ ગઈ : ‘તું શું બકે છે ? એક ઉલ્લાન ઉકેલવા માટે બીજી ઊભી કરવા માગે છે !’

અમીરને બધું ગૂંચવાતું જતું લાગ્યું : ‘અઝીમા આવ્યાં પછી બાપુએ રોશનની વાત શા માટે ઉખેળી ? તો પછી મન પડે તે માગી લે એવો પોરસ દેખાડી અઝીમાને ઉઠાવી લાવવાની મંજૂરી તેમણે શું કામ આપી ?’

‘અમીર બેટા, તારે મારી એક વાત માનવાની છે.’

ઈસ્માઈલ બહુ જ ધીમેથી બોલ્યો હોવા છતાં અમીર ધૂજી ગયો : ‘શું ?’

‘શિવપુરી પહોંચ્યા પછી રોશનના બાપ મોઈદીનને હું એમ કહીશ કે તેની બેટી પણ તારી બીજી બીબી બનશે ત્યારે તું મૂંગો મૂંગો સાંભળી લેજે.’

‘પણ બાપુ !’ અમીરને ઝાટકો લાગ્યો : ‘હજુ પહેલી શાદી થઈ નથી ત્યાં...’

‘મોઈદીનનું મન રાખવા માટે જ આમ કહેવાનું છે.’ ઈસ્માઈલ અપરાધીની માફક નીચું જોઈને બોલી ગયો : ‘એને એમ ન થવું જોઈએ કે મેં દગો દીધો, દીકરાને બીજે પરણાવી દઈ એની બેટીને મેં રખડાવી.’

અમીરને આવું જુદાણું ખટક્યું. કદી કોઈથી નહીં ડરનારો બાપ મોઈદીનથી કેમ દબાય છે ? બે મુરબ્બીઓની ખટપટમાં બિચારી રોશનનું દિલ રહેંસાઈ જશે. બાપની આ ‘રમત’ ખતરનાક નીવડશે. એવો ભય લાગવા છતાં અમીર કડવા ઘૂંટડાની જેમ એને ગળે ઉતારી ગયો.

‘ભલે બાપુ, તમને ઠીક લાગે તેમ મોઈદીનને કહેજો પણ અઝીમા સાથેની શાદીનો બંદોબસ્ત ક્યારે કરવાનો છે ?’

ઈસ્માઈલે બનાવટી સ્મિત કર્યું : ‘તારી ઉતાવળ હું જાણું છું. બીદર પહોંચ્યા પછી કોઈ મુલ્લાને શોધવાની વેતરણ કરવી પડશે મારે.’

થોડી વાર પહેલાંની અમીરની અકળામણ ગાયબ થઈ ગઈ. અહેસાનમંદ નજરે બાપ સામે તેણે જોયું. પહેલાં થોડું હસ્યો. પછી થોડું શરમાયો.

‘બીજી એક વાત.’ ઈસ્માઈલે દીકરાના ખભા પર હેતાળ હાથ મૂકીને કહ્યું : ‘વહુ ઘરમાં પગલાં ન પાડે ત્યાં લગી તારે મારી સાથે સૂવાનું રાખવું પડશે.’

‘હું !’ ભડકી ઊઠ્યો હોય તેમ અમીરનું મોં અર્ધું ઉઘાડું રહી ગયું. આજે બાપુ આમ કેમ વર્તી રહ્યા છે !

‘અમીર, આપણા ખાનદાનની એ રસમ છે. સુહાગરાત હંમેશાં ઘરમાં જ ઉજવાતી આવી છે.’

અમીરને એ બહુ આકર્ષુ લાગ્યું. શાદીની અધીરાઈ એકાએક ગાયબ થઈ ગઈ, સુહાગરાતના ખ્યાલો મનમાંથી ખંખેરાઈ ગયા. દિલમાં ઉદાસી છવાઈ ગઈ અને જોડરાની યાદ ફરી સતાવવા લાગી.

*

બીદર પહોંચતાં જ ઈસ્માઈલે ઘડાકો કર્યો : ‘પીરખાં, આ શહેરમાં આપણા મજહબીઓ ઘણા દેખાય છે. તું કોઈ જૈફ મુલ્લાને પકડી લાવ. અમીરના નિકાહ પઢાવી લઈએ.’

આંમ કહેતી વખતે ત્રાંસી આંખે ઈસ્માઈલે અમીરના ચહેરા પરના ભાવપલટા નિહાળી લીધા. પોતાના પ્રસ્તાવથી તે તાજજુબ થયો હતો તે પરખાઈ ગયું : ‘બેટા, અઝીમાને જોયા પછી મારે તારી પસંદગી પર દાદ આપવાની રહી ગયેલી. એ ખૂબસૂરત છે એટલું જ નહીં, તેની તેહજીબમાં ખાનદાની નીતરે છે.’

શાદી કરાવવાનો પ્રસ્તાવ સાંભળીને મુલ્લાં પણ પહેલાં ચોંકી ગયો : ‘જનાબ, આમ સફરમાં નિકાહ પઢાવવાનું આપણા શરહના રસમમાં નથી.’

ઈસ્માઈલ બુદ્ધા મુલ્લાંની સફેદ દાઢી સામે જોઈ હસ્યો : ‘જુઓ, મુલ્લાંસા’બ, હું સૈયદ છું, દિવસમાં પાંચ વાર નમાજ પઢું છું, રમજાનમાં રોજા રાખું છું. શરહની રસમોરિવાજથી પૂરો વાકેફ છું. અમુક સંજોગોમાં સફરમાં શાદી કરવાની મંજૂરી છે. તમને હું મારા સંજોગો સમજાવી નહીં શકું પણ શાદી તો કરવી જ પડે એમ છે.’

મુલ્લાં આનાકાની કરવા માટે શબ્દો શોધતા હતા ત્યાં ઈસ્માઈલે ખિસ્સામાંથી સોનાની બે અશરફીઓ કાઢીને હથેળીમાં ચમકાવી : ‘તમે ઇન્કાર કરશો તો મારે બીજા કોઈ સાધારણ મુલ્લાંસાહેબને બોલાવી કામ ઉકેલવું પડશે.’

મુલ્લાંની નજર અશરફીઓ પર ખોડાઈ ગઈ. ચહેરો હસુંહસું થવા લાગ્યો. હું...હું... કરીને તેમણે દાઢીના સફેદ વાળ ખંજવાળવા માંડ્યા : ‘નેક કામમાં ના શું કામ પાડવી ?’

ઈસ્માઈલે અશરફી તેમના હાથમાં સરકાવી દીધી ત્યારે મુલ્લાંજીના શરીરમાં જુવાની આવી ગઈ હોય તેમ જોશભેર એ ઊભા થઈ ગયા : ‘હું હમણાં જ શરહની કિતાબ લઈને આવી પહોંચું છું. તમે તૈયારી કરવા માંડો.’

મુલ્લાંજી હજુ પાંચપંદર ડગલાં છેટે ગયા હશે ત્યાં ઈસ્માઈલે અમીર સામે આંખ મારી : 'જોયુંને દીકરા ! ધનની તાકાત શું નથી કરી શકતી ?'

પણ અમીરને એ કટાક્ષ બહુ રુચ્યો નહીં. તે કહેવા માગતો હતો : 'બાપુ, જે ધન પર તમે મુસ્તાક છો તે નાપાક રસ્તે આપણે હાંસલ કર્યું છે. તેની સામે તમે અઝીમાનો પ્યાર જુઓ - હું કોણ છું, આપણી હેસિયત શું છે, મારો ભૂતકાળ કેવો છે એ કંઈ પણ જાણ્યા કર્યા વિના તે મારી સાથે એક અજાણ્યા મુલકમાં જવા ખેંચાઈ આવી છે. એવી જ રીતે એક દિવસ હું પણ તમારાં ધનદોલત અને માન-મોભાને ફગાવી જોડરા સાથે ચાલી જવા તૈયાર થયો હતો. માટે પૈસા પર બહુ ભરોસો નહીં રાખો...'

'શું વિચારમાં પડી ગયો અમીર !' ઈસ્માઈલે તેને ઝબકાવ્યો : 'મુલ્લાંજી આવે ત્યાં સુધીમાં અઝીમાને તૈયાર રહેવાનું કહે - જા જલદી !'

'અરે હાં,' અમીર સફળો ઊભો થઈને દોડ્યો - અઝીમાના તંબુ તરફ !

ધામધૂમ અને ઠાઠમાઠથી થવી જોઈતી શાદી અજાણ્યા ગામના નદીકાંઠે વનરાજીમાં, સાઠ-સિત્તેર ઠગલોકોની હાજરી વચ્ચે કશા કોલાહલ કે શોરબકોર વિના ઝડપથી આટોપાઈ ગઈ. તંબૂ વચ્ચે એક પરદો નાખવામાં આવ્યો. તેની એક બાજુ અઝીમા અને તેની દાઈ-દાસી બેઠાં, બીજી બીજુ અમીર, ઈસ્માઈલ અને બીજા મરદો બેઠા. અરબી ભાષામાં મુલ્લાંજીએ નિકાહ પઢાવ્યો જેનો અર્થ અમીર કે બીજા કોઈ સમજતા નહોતા. અમીર-અઝીમાએ એકબીજાને મિયાં-બીબી તરીકે કબૂલ રાખ્યાં અને રસમ પૂરી થઈ !

અઝીમાએ દુલ્હનના કોઈ શણગાર સજ્યા નહોતા, હાથમાં મહેંદી લીધી નહોતી, રેશમી વસ્ત્રો કે કીમતી આભૂષણો પહેર્યા નહોતાં છતાં એ ખૂબ ખુશ હતી. તેણે ધાર્યું નહોતું કે અમીરના વાલિદ આટલી જલદીથી રજા-મંજૂરી આપશે અને આપ્યા પછી પણ શાદી આમ ઝડપથી કરવાનું કહેશે એ તો માન્યામાં આવતું નહોતું. પોતે કોઈની પરણેતર છે એ જો મુલ્લાંજી જાણતા હોત તો હરગિજ અમીર સાથે તેના નિકાહ પઢાવત નહીં. ખુદાએ એના પર બેહદ રહેમ વરસાવી એ વિચારે અઝીમાની પાંપણો આભારથી પલળી ગઈ.

'ચાલો બીબીજી !' અમીરે તેની હડપચી ઊંચી કરતાં કહ્યું : 'આપણે હવે એક થઈ ગયાં... અરમાન પૂરા કરવા બદલ શુકગુજારવા માટે આપણે ઈલચીપુરની દરગાહે જવાનું છે.'

અઝીમાની ભીની પાંપણો પર લટકતાં આંસુને અમીરે આંગળીના ટેરવાથી પોંછી નાખ્યાં : 'કહે છે કે ખુશીનાં આંસુમાં મીઠાશ ભરી હોય છે. આજે હું એની ખાતરી કરવા માંગું છું.' કહીને આંસુ લૂછેલી આંગળી તે હોઠ તરફ લઈ જતો હતો ત્યાં અઝીમાએ તેનો હાથ પાછો ખેંચી લીધો : 'નહીં, શાદી બાદ સૌથી પહેલું કામ ઓરતનાં આંસુ ચાખવાનું નહીં કરવા દઉં.'

અમીર હસી પડ્યો. અઝીમાના કાંપતા હોઠ પર તેની નજર પડી : 'તો પછી તારા

આ રસભર્યા હોઠની મીઠાશ ચાખવા દે... !' કહીને તેણે બંનેના મુખ વચ્ચેનું અંતર મિટાવી દીધું.

ગૂંગળાતા શ્વાસે મહામહેનતે અઝીમા તેની પક્કડમાંથી છૂટી શકી : 'કેવા લુચ્ચા છો ! હવે ખબર પડી કે શાદીની આટલી બધી ઉતાવળ તમે શું કામ કરાવી !'

અઝીમાના લાલચોળ ચહેરા પર પસીનાનાં બુંદ ઝગમગી ઊઠ્યાં. અમીરે એક નિસાસો નાખ્યો : 'નહીં અઝીમા, શાદીની ઉતાવળ એ રીતે તો નકામી નીવડવાની...ઘેર પહોંચ્યા પહેલાં તારાથી અલગ રહેવાની બાપુએ મારી પાસેથી ખાતરી માગી લીધી છે.'

'એમ !' અઝીમાને આશ્ચર્ય થયું છતાં અણગમો ન ઊપજ્યો : 'અબ્બાજાન તમારા જેવા અવહેવારુ નથી. એ સમજે છે કે સફરમાં આટલા બધાની વચ્ચે તમે મારા તંબુમાં રાત ગુજારો એ કેટલું બેહદું દેખાય !' પછી જમણા હાથનો અંગૂઠો બતાવીને ઉમેર્યું : 'એમણે બરાબરની સજા કરી તમને !'

*

ઈલચીપુરમાં વલીસાહેબની કબ્ર પર નજર ચડાવી દુલ્હા-દુલ્હન પાછાં ફરતાં હતાં ત્યાં મુલ્લાંજીએ અમીરને રોક્યો : 'જનાબ, તમને હરકત ન હોય તો બે ઘડી અહીં રોકાઈ જાવ. આપણે થોડી વાતો કરીએ.'

અમીરને એ થોડું વિચિત્ર લાગ્યું. તેણે અઝીમા તરફ જોયું એટલે મુલ્લાંજીએ ખુલાસો કર્યો : 'આપ બીબીજીને માણસ સાથે મુકામે મોકલી દેશો તો ચાલશે.'

હવે અમીરમાં રહેલો ઠગ સજાગ બન્યો. કાં તો આ મુલ્લાંજી કાંઈક જાણવા માગે છે અથવા તો કાંઈક કહેવા ઇચ્છે છે. તેણે અઝીમાને રવાના કરી દીધી.

'ફરમાવો મુલ્લાસા'બ, આપ શું પૂછવા માગો છો ?'

મુલ્લાંજી તેની ચાતુરી પર હસ્યા : 'મેં તો બે ઘડી વાતો કરવા જ તમને રોક્યા છે. મારે કાંઈ પૂછવું-ગાછવું નથી.'

છતાં અમીરને એ સાચું ન લાગ્યું.

'ક્યાંથી આવો છો, ક્યાં જાઓ છો' વગેરે પૂછપરછથી શરૂઆત કરી મુલ્લાંજીએ.

'હું ઘોડાનો સોદાગર છું. હિંદુસ્તાનથી ઘોડા વેચવા હૈદરાબાદ ગયેલા. હવે પાછા મુલક તરફ જઈ રહ્યા છીએ.'

'તમારી સાથે કોણ કોણ છે ?'

'ઘણા બધા છે. એક તો મારા વાલિદ જે ખુદ સોદાગર છે. બીજા ઘોડાના સાઈસ અને અમારા નોકરો છે. કેટલાક મુસાફરો પણ અમારી સંગાથે આવ્યા છે. કાફલો મોટો છે.'

'સાંભળ્યું છે કે તમે બૈતુલથી જબલપુર જવાનો રસ્તો પકડવાના છો ?' મુલ્લાંજીએ ઝીણી આંખ કરી પૂછ્યું ત્યારે અમીર સાવધ બની ગયો.

'હા સાહેબ, આપે બરાબર સાંભળ્યું છે. એ રસ્તો એકલદોકલ મુસાફર માટે

સલામત નથી એય હું જાણું છું.' અમીર સાવધ બની ગયો.

'હા સાહેબ, આપે બરાબર સાંભળ્યું છે. એ રસ્તો એકલદોકલ મુસાફર માટે સલામત નથી એય હું જાણું છું.' અમીર જરા ટટ્ટાર થઈને બોલ્યો : 'પણ અમારો કાફલો બહુ મોટો છે.'

'હાસ્તો, નહીંતર તમારે નાગપુર સુધીનું લાંબું ચક્કર લગાવવું પડત.' મુલ્લાંજીએ સફેદ દાઢી પસવારતાં મૂળ વાત ઉચ્ચારી : 'તમારા કાફલામાં થોડો વધારો થાય તો હરકત નહીં હોય.'

'હું !' અમીરની આંખો ચમકી ઊઠી. હવે તેણે સંભાળીને જાળ બિછાવવાની હતી : 'જો મુસાફર ઇજજતદાર હોય તો સાથે લેવામાં કાંઈ હરકત નથી.'

'એમાં કહેવું ન પડે.' મુલ્લાંજીએ ભારપૂર્વક ભલામણ કરી : 'ઇજજતદાર છે, જાણીતા નવાબ છે. ભોપાલના નવાબ કે જે તેમના ભત્રીજા થાય એને મળવા જઈ રહ્યા છે. લડાઈમાં દુશ્મનો એનું નામ સાંભળીને થથરી ઊઠે એવા મરદ માણસ છે. મેદાનમાં શાકભાજીની જેમ દુકાનોનાં માથાં વાઢી નાખે છે.'

'ઓહ ! ત્યારે તો પેલા સબ્જીખાન જ હશે.' અમીરથી બોલાઈ જવાયું.

'હા હા, એ જ !' મુલ્લાંજીએ પોરસ કર્યો : 'એમનું અસલી નામ લોકો ભૂલી ગયા છે. બાકી સોબતી તરીકે નમૂનેદાર છે. એમનો સંગાથ યાદગાર નીવડશે.'

'જરૂર જરૂર !' અમીરને સબ્જીખાન જેવાનો શિકાર કરવાનું ઝનૂન ચડ્યું : 'એમના જેવા લડાયક ખમીરના આદમી સાથે હોય તો રસ્તામાં અમને પણ જોર રહેશે.'

'બસ તો, મેં એટલા માટે જ તમને અહીં રોક્યા હતા.' મુલ્લાંજીએ નિખાલસપણે કહી દીધું : 'રોજ સાંજે એ અહીં ભાંગ પીવા આવે છે. હું તેમને કહીને પાકું કરી નાખું ને ?'

'હા હા ! અમે કાલ ઊપડવાનો ઇરાદો રાખીએ છીએ. છતાં એમના સંગાથને ખાતર એકાદ દિવસ વહેલુંમોડું પણ કરીશું.'

અમીર ત્યાંથી જવા નીકળ્યો ત્યારે મનમાં ફેંસલો કરી નાખ્યો કે આ સબ્જીખાનને ખતમ કરી હું ઠગની દુનિયામાં ડંકો બજાવી દઈશ.

૩૬

ઇન્સાનનું મન બૂરાઈઓથી દૂર રહેવા મથતું હોય છે છતાં સોબત, સંજોગ અને સ્વાર્થ તેને બૂરાઈ તરફ ખેંચી જાય છે. મનની આ મજબૂરી ક્યારેક માણસ પોતે ઊભી કરે છે તો ક્યારેક એ બીજાની સર્જત હોય છે.

અઝીમાના સહવાસમાં અમીર વળતી સફર સુખચેનથી ખેડવા માગતો હતો. મુસાફરોના ગળામાં રૂમાલ નાખીને તેમને ખતમ કરવાની અપરાધી વૃત્તિ મંદ પડી જવાની વકી હતી. જુવાનીનું જોશ કદાચ જુદા માર્ગે વળી જાત. પોતાની અસલિયતની અઝીમાને જાણ ન થઈ જાય એટલા ખાતરેય તે વળતી સફરમાં ઠગ મટી ગયો હોત.

પણ સંજોગ પલટાઈ ગયા. શાદી થવા છતાં અઝીમાથી અલગ રહેવાનું બાપે ફરમાન કર્યું, ખાનદાની રિવાજ આડે આવ્યો અને અમીરના ઉશ્કેરાટે અસલી સ્વરૂપ પકડી લીધું. મુલ્લાંજીએ સબ્જીખાનના સંગાથ માટે પ્રસ્તાવ મૂક્યો. ત્યારથી તેના હાથમાં ચટપટી જાગી ઊઠી રણમેદાનમાં જેના નામથી દુશ્મનો ધ્રુજે છે એવા માથાભારે મરદને હું કૂતરાના મોતે મારી નાખીશ એ ખ્યાલે અમીરના દિમાગમાં સુહાગરાત જેવી જ ઉત્તેજના પેદા કરી દીધી.

સબ્જીખાન કેવોક પડછંદ હશે ? પોતે એકલા હાથે તેના ગળામાં રૂમાલ ભરાવી ગૂંગળાવી શકશેને ? સાંજ સુધી આ વિચારોમાં તે બેચેન રહ્યો. મુલ્લાંજીનું તેડું ન આવ્યું એથી અકળામણ વધી. હજુ સુધી તેણે ઈસ્માઈલ કે બદીને સબ્જીખાનની વાત કરી નહોતી. બધું તે જાતે જ પાકું કરવા માગતો હતો. એ શિકાર પર પોતાનો હક્ક રહેવો જોઈએ. તેનો આત્મવિશ્વાસ ઊછળતો હતો. કામિયાબીનું ગુમાન તેની રગેરગમાં ફૂંફાડા મારતું હતું.

સૂરજ નમી ચૂક્યો ત્યારે છાવણી પાસેથી એક ઘોડેસવાર જતો દેખાયો. અમીરની આંખો પહોળી થઈ. ઢળતી સાંજની ગુલાબી ઝાંયમાં એની પડછંદ આકૃતિ કેવી શોભતી હતી ! ના, આ બીજો કોઈ નહીં પણ સબ્જીખાન જ હોય. નવાબી ઠાઠથી છાતી કાઢીને સવારી કરે છે અને દરગાહ તરફ જઈ રહ્યો છે. બસ, આ જ છે મારો કીમતી શિકાર.

તેનાથી થોડે પાછળ ટટ્ટુ પર એક ઓરત પણ હતી. તેણે બુરખો પહેર્યો નથી એટલે બેગમ નહીં હોય, તો પછી ? કદાચ બાંદી હોય... પણ તેને દરગાહે સાથે શું કામ લઈ જતો હશે ?

શિકારને જોયા પછી અમીર ભૂખ્યા વાઘની જેમ તંબુ ફરતા ચકરાવા લેવા લાગ્યો. નમાઝ પઢવામાંય મન લાગ્યું નહીં.

‘જનાબ, આપને મુલ્લાંજીએ દરગાહ પર બોલાવ્યા છે.’ એક આદમીએ તેને ચોંકાવ્યો : ‘હમણાં જ આવી જવાનું કહ્યું છે.’

અમીરના પાતળા હોઠ ખંધાઈથી ભિડાયા. આંખોમાં શિકારી તરસ ચમકી ઊઠી. તેડવા આવનારે અનુમાન કર્યું કે નવાબ સાથે ભાંગ પીવાની એ તલપ છે.

‘તમે ઊપડો,’ અમીરે પેલાને વળાવ્યો : ‘હું મારા વાલિદને જાણ કરી હમણાં જ આવી પહોંચું છું.’

તેના ગયા પછી અમીરના દાંત ભીંસાયા, ‘નવાબ સબ્જીખાન, તું પણ યાદ કરીશ કે અમીરઅલી નામનો કોઈ ભેટ્યો હતો.’ પછી ભૂલ સુધારતો હોય તેમ હસી પડ્યો : પણ યાદ કરવા તે જીવતો જ ક્યાં રહેવાનો !

ભાંગ પીતાં સબ્જીખાને દૂરથી જવાનને આવતો દીઠો : ‘મુલ્લાંજી આ તો છોકરડા જેવો દેખાય છે. તમે વધુ પડતી તારીફ કરી ગયા લાગે છે.’

‘નવાબસા’બ, એને સામે તો આવવા દો. સાચો સિક્કો ખખડાવતા વેંત જ રણકે છે.’

સામે આવીને અમીરે અદબભરે તસ્લીમ બજાવી ત્યારે સબ્જીખાન તેની છટાથી અંજાઈ ગયો. કેવી મોહક મુસ્કાન છે અને કેવી પાણીદાર આંખો !

પહેલી નજરે જ સામેવાળાનું બળ માપી લેતો હોય તેમ અમીર પણ નવાબને નીરખવા લાગ્યો. લીંબુની ફાડ જેવી આંખો, મોટું કપાળ, વળદાર મૂછો, ભરાવદાર ચહેરા પર ચમકતી દાઢી, પહોળા ખભા અને મજબૂત સીનો... તારીફ કરવા લાયક તાકાત અને મોહક સૂરત સાંપડી છે આ નવાબને !

કમર પરથી મ્યાન સહિત તલવાર કાઢીને અમીરે નવાબ સામે ધરી : ‘મારું નામ અમીરઅલી.’

સબ્જીખાનની નજર એની તલવારની સોનેરી મૂઠ પર જડાઈ ગઈ : ‘નવજુવાન ! બહુ ઉમદા હથિયાર રાખવાનો શોખ ધરાવતો લાગે છે !’

‘માત્ર રાખવાનો જ નહીં.’ અમીરે ઠાવકાઈથી કહ્યું : ‘હથિયાર ચલાવવાનો પણ શોખ ધરાવું છું નવાબસાહેબ.’

અને સબ્જીખાનની મોટી આંખો ચમકી : ‘વાહ રે, જબાન પણ તેજ ચલાવે છે.’ સામે બેઠક લીધા પછી અમીરની નજર જરા છેટે નવાબની પાછળ બેઠેલ પેલી ઓરત પર ગઈ. એ એટલી જુવાન નહોતી, બહુ ખૂબસૂરત પણ ન લાગી છતાં ભાંગ લસોટતી વખતે તેના શરીરનું જે હલનચલન થયું હતું તે નજર ખેંચી રાખે એવું મોહક લાગ્યું. તેણે બહુ ઝડપથી આંખ વાળી લીધી ત્યાંથી.

છતાં સબ્જીખાનની નજરે તેને પકડી પાડ્યો :

‘મારી લોડી છે.’ ભાંગનો જામ ગટગટાવીને તેણે કહ્યું : ‘એના હાથે વાટેલી ભાંગ

વિના આપણી સાંજ પડે નહીં... શું નામ કહ્યું તારું ? હાં અમીરઅલી ! તું પણ આજે એની મજા ચાખી જો... યાદ રહી જશે એનો ખુમાર !’

ગળામાં પહેરેલી મોતીની માળા પર નવાબનાં આંગળાં ફરવા લાગ્યાં ત્યારે અમીરની નજરે બારીક મલમલના કુરતાની આરપારથી સબ્જીખાનની છાતી પરનો લાંબો ઘા કળાયો. સામી છાતીએ લડનારા યોદ્ધાની એ મગરૂબીભરી નિશાની હતી. શું પોતાની બહાદુરી બીજાની નજરે ચડે એટલા માટે નવાબ પાતળાં વસ્ત્રો પહેરતો હશે ?

ભાંગનો એક વધુ પ્યાલો પીધા બાદ સબ્જીખાને સામે પડેલી અમીરની તલવાર હાથમાં ઊઠાવી : ‘ખરેખર ગમી જાય એવી તલવાર છે તમારી.’

‘આપને ગમતી હોય તો એક નાચીઝ તોફા તરીકે રાખી લો.’ અમીરે વિવેક કર્યો.

‘નહીં હું તો એને મ્યાનમાંથી કાઢીને નીરખવા માગું છું.’ સબ્જીખાને ખુલાસો કર્યો : ‘મીર ! યોદ્ધાને મન તલવાર તો માશુક જેવી ગણાય, કોઈને આપી દેવાની એ ચીજ નથી.’

સબ્જીખાને મ્યાનમાંથી તલવાર બહાર કાઢી. તેની ચળકતી ધારને જોતાં જ એની આંખોમાં ચમક આવી ગઈ : ‘સુભાનઅલ્લાહ ! આના પર કેટલીક ખાણ પડેલી છે. તાજેતરમાં એનો ઉપયોગ થયો હોય તેમ દેખાય છે.’

અમીરને તાજજુબી થઈ : ખરો પારખુ છે આ આદમી ! તલવાર જોઈને આમ કહી શકે છે !

‘હા, જતી મુસાફરીમાં ચોર-લૂંટારા ભેટી ગયેલા.’ અમીરે છાપ પાડવા કહેવા માંડ્યું : ‘એક-બે ઘા ઝાટક્યા ત્યાં નાસી છૂટ્યા.’

‘તમારે પીછો કરીને એમને પકડી પાડવા જોઈતા હતા.’ તલવાર પરથી નજર હઠાવ્યા વિના સબ્જીખાન કહેતો હતો : ‘બહાદુર સિપાઈ પાસેથી કોઈ જીવતો છટકી શકતો નથી.’

અમીરને આ ટકોર ખટકી : ‘નવાબસા’બ, કાયરની જેમ મેદાન છોડીને નાસી જનારા પર બહાદુરી અજમાવવાનું ફિજુલ છે.’

અને સબ્જીખાનની નજર તલવારની ધાર પરથી અમીરના મોં પર ખેંચાઈ. નશાની લાલાશ હવે એની આંખોમાં છવાઈ ચૂકી હતી. ચહેરા પરની તંગ નસો ઊપસવા માંડી હતી. અમીરને થયું કે એ છોડાઈ પડશે, પણ એની ધારણા ગલત નીકળી.

‘શાબાશ નવજવાન !’ તેના સ્મિતમાં તારીફ છલકાઈ ઊઠી : ‘સામી છાતીએ લડવાની તારી ખુમારી પર હું ખુશ છું, તારા જેવાને ઘોડાની સોદાગરીમાં જુવાની વેડફી નાખવાની ન હોય. મારી સાથે રહે તો બહાદુરી અજમાવવાના અનેક મોકા મળતા રહેશે. ભોપાલનો નવાબ દોસ્તમહમ્મદ મારો ભત્રીજો અને દોસ્ત પણ છે. દુશ્મનો સાથે જંગ ખેલવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે. મન એટલે જ તેણે જલદી તેડાવ્યો છે. તું ચાલ મારી સાથે.’

બે ઘડી માટે અમીરના દિમાગમાં સેનાપતિ થવાની બચપણની ધૂન સવાર થઈ

ગઈ : 'બન્દે નવાઝ આપની મહેરબાની, જંગમાં સાહસકામો કરી દેખાડવાની મને પણ હોશ છે.'

સબ્જીખાને બહુ વાર લગી તલવારને મ્યાનમાં ન સેરવી એટલે અમીરને ફટકો પડ્યો : કદાચ આ તલવાર તેના કોઈ રિશ્તેદારની હોય અને બાપુએ એને શિકાર બનાવી તલવાર રાખી લીધી હોય તો આ પારખુ માણસ ભેદ પામી જશે. એક ધ્રુજારી ફરકી ગઈ તેના શરીરમાં... હું એનો શિકાર કરવાનું વિચારું છું તેમ એ પણ મને ફસાવવાની કોઈ ચાલબાજી તો નહીં ખેલતો હોય ને ?

'તો હવે તમારો શું વિચાર છે.' સબ્જીખાને તલવારને મ્યાનમાં ખોસી રહેલા અમીરને પૂછ્યું : 'હું તો નાગપુર થઈને જવાને બદલે સીધો જબલપુરનો રસ્તો પકડવા વિચારું છું. ચોર-લૂંટારાઓનો ભય છે પણ મારે પહોંચવાની ઉતાવળ છે. તમે આ તરફથી આવશો ?'

અમીરને આશ્ચર્ય થયું : મુલ્લાંએ પોતાને બધું પૂછી રાખ્યું હતું અને તેના કહેવા મુજબ સબ્જીખાન અમારી સાથે આવવા માંગતો હતો, તેને બદલે હવે એ મને એમ પૂછે છે કે તમે લોકો અમારી સાથે આવશો ? કદાચ બહાદુરીનો ઘમંડ તેને આમ બોલાવતો હશે ?

'નવાબસા'બ, અમે પહેલેથી એ રસ્તે જવાનું નક્કી કરી રાખ્યું છે. અમારો કાફલો મોટો છે એટલે અમારે ચોર-લૂંટારાથી ડરવાનું કારણ નથી.' પછી સારું લગાડવા ઉમેર્યું : 'તમારા જેવા માટે તો ડરવાનો સવાલ જ ન હોય.'

સબ્જીખાન અમીરનો ટોણો સમજી ગયો. તેનાથી સાચું કહેવાઈ ગયું : 'મારા સાત-આઠ માણસો સાથે હું એ રસ્તે જવાનું સાહસ ન કરું.' અમીરને આથી તાજજુબી ઊપજી છે એ જોઈને તેણે ઉમેર્યું : 'લડાઈમાં સામી છાતીએ લડનાર સબ્જીખાં અજાણ્યા જંગલમાં ચોર-લૂંટારાઓને હાથે મરવાનું કદી પસંદ નહીં કરે.'

અને છતાં તું એવી જગ્યાએ જ મરવાનો અને એવી રીતે જમીનમાં દફનાવાઈ જવાનો કે તારું નામનિશાન પણ નહીં રહે ! અમીરે આ વિચાર કર્યો ત્યારે ચહેરા પર સહેજ સખ્તાઈ આવી ગયેલી.

પણ સબ્જીખાનનું ધ્યાન એ તરફ ગયું નહીં.

'તો પછી તમે લોકો ક્યારે ઊપડવાનું વિચારો છો ?'

'અમારો ઇરાદો તો કાલે નીકળવાનો છે.' અમીરે ઠાવકાથી કહ્યું : 'છતાં હજૂરને એકાદ દિવસની વાર હોય તો અમને એવી ઉતાવળ નથી.'

'કાલે તો મારાથી નીકળાય તેમ નથી. મારા દોસ્ત સલાબતખાંને ત્યાં આજે રાતે એક જલસો છે. મહેફિલ સવાર સુધી ચાલશે.'

'પણ પરમ દિવસે સવારે તો અચૂક નીકળવું જોઈએ.' અમીરે લાપરવાહીનો દેખાવ

કર્યો : 'આપને નીકળવું જ હોય તો અમારી છાવણી પર પહોંચજો.'

અને તસ્લીમાત કરીને અમીરે નવાબની રજા લીધી. તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે સબ્જીખાં પરમ દિવસે જરૂર સાથે આવવાનો - એનું મોત જ એને ખેંચી લાવશે.

*

સૂરજ ઊગતાં પહેલાં કાફલાએ ઊપડવાની તૈયારી પૂરી કરી. રાતે જ્યાં તંબુઓની હારમાળા દેખાતી હતી તે હવે સપાટ મેદાન બની ગયું. અઝીમા માટે જનાનાસવારીનો અલાયદો બંદોબસ્ત થયો હતો. સબ્જીખાંની રાહમાં અમીરે જાણે કરીને તૈયારીમાં થોડી ડીલ કરેલી, પણ ઈસ્માઈલ ઉતાવળ કરવા લાગ્યો 'સૂરજ માથે આવે એ પહેલાં આપણે જંગલમાં દાખલ થઈ જઈએ તો તાપ વેઠવો ન પડે.'

ત્યારે નવાબના સંગ્રાથની આશા છોડીને અમીર પોતાના સામાનનો સંકેલો કરવા લાગ્યો. એના વિચારને તે મનમાંથી હાંકી કાઢવા મથતો હતો ત્યાં ઘોડાના ડાબલા સંભળાયા. ઝાટકા સાથે તેણે શહેરના રસ્તે જોયું. નવાબ એના માણસો સાથે પુરપાટ ધસી આવતો હતો. મોંસૂઝણું થયું ન હોવા છતાં અમીરે દૂરથી તેને ઓળખી કાઢ્યો. હતાશા પળભરમાં ગાયબ થઈ ગઈ.

ઈસ્માઈલ અજાણ્યા સવારોના અણધાર્યા આગમનથી પહેલાં તો હેબતાયો. અમીર એમને સામે લેવા ગયો એથી અચરજ પામ્યો અને જ્યારે એ નવાબને લઈને પોતાની પાસે આવ્યો ત્યારે વધુ ગૂંચવાયો.

'આ છે મારા વાલિદ.' અમીરે બંનેની ઓળખાણ કરાવી : 'અને આ નવાબસાહેબ... ભારે બહાદુર લડવૈયા છે. ભોપાલના નવાબ એમના ભત્રીજા થાય. જબલપુર સુધી આપણી સાથે જ સફર કરવાના છે.'

'ઓહો...હો !' ઈસ્માઈલ આ ખુશખબરી માંડમાંડ જીરવી શકતો હોય તેમ થોડો થોથવાયો : 'અમારી ખુશકિસ્મતી છે કે આપનો સાથવારો સાંપડ્યો, લાંબી મજલ હવે ટૂંકી બની જશે.'

પછી બાપે જુવાન બેટા સામે સંકેતથી જોયું. એની નજરમાં તારીફની સાથે મીઠો ઠપકો પણ હતો : શિકાર નક્કી કરી આવ્યો અને મારાથી છાનું રાખ્યું બેટા !

બદ્રીનાથ અને સરફરોઝખાન પણ રાજી થવા સાથે થોડા કોચવાયા : અમીર હવે આપણને સાથે લીધા વિના એકલો એકલો જાળ બિછાવવા લાગ્યો !

'બદ્રી, ટટ્ટુ પર બેઠેલી પેલી લોંડી પણ આપણી સાથે આવવાની ?' સરફરોઝે આંખ મારીને પૂછ્યું.

'એ પૂછ અમીરને !' બદ્રી જરા ચિડાઈને બોલ્યો. 'એને અડપલું કરતાં પહેલાં નવાબનો ચહેરો જોઈ આવજે. તને કાચો ને કાચો ખાઈ જાય એવો છે.'

'છટ ! એને જીવતો રાખવા માટે અમીરે થોડો સાથે લીધો છે.' સરફરોઝની નજર ટટ્ટુ પર બેઠેલી નવાબની બાંદી પરથી હઠતી નહોતી : મને લાગે છે, આપણી સફર યાદગાર

બનવાની.'

'અલ્યા, ત્યાં ઊભાં ઊભાં ગપાટાં શું હાંકો છો ?' અમીરે બંનેને હાંક મારી : 'ચાલો, ઊપડવા માટે સાથીઓને હાકલ કરો અને બદી ! જનાનાસવારી સાથે આઠઠસ માણસોને આગળ રવાના કરી દે.'

અમીર નવાબને સંભળાવવા જ આમ બોલ્યો હતો. તેણે હસીને સબ્જીખાનને કહ્યું : 'મુલ્લાંજીએ આપને જાણ કરી જ હશે કે મારી બીબી પણ સાથે છે.' પછી ઘોડા પર સવાર થતાં ઉમેર્યું : 'આપની બાંદીને જો એમની સાથે રાખવી હોય તો...'

'ના રે ના, કરીમા તો મારી પાછળ જ રહેશે.' સબ્જીખાને તેના સામે આંખ મારી : 'મીરસાહેબ, તમે જાણો છો કે મારે રસ્તામાં વારેવારે શરબતની જરૂર પડે છે.'

જવાબમાં અમીરે સામી આંખ મીચકારી અને બંનેના ઘોડાની લગામો એકસાથે ખેંચાઈ.

*

સૂરજનો પ્રકાશ વધવા લાગ્યો ત્યારે નવાબ સબ્જીખાનની પ્રતિભા અમીરની નજરમાં વસવા લાગી. કોઈ સેનાપતિ જંગ ખેલવા જઈ રહ્યો હોય એવા ઠાઠથી સીનો તાણીને નવાબ ઘોડા પર બેઠો હતો. તેના લાંબા પહેરણ પર ગળા અને છાતી પાસે પોલાદી પ્લેટ અને કડીઓ ચકચકતી હતી, કમરે ભેટમાં લીલી શાલ વિંટાળી હતી જેમાં સોનાચાંદીની મૂઠવાળી ત્રણ કટારીઓ ભરાવી હતી. છેક કોણી સુધી પહોંચે તેવા પોલાદી બખ્તરના હાથ પહેર્યા હતા. જાંઘનું રક્ષણ કરવા માટે બંને સાથળ પર પોલાદી પાયચા પહેર્યા હતા. માથા પર ગજવેલના લોઢાનો ટોપ પહેર્યો હતો જેના પર જરીની કલગી અને રેશમી ફૂમતાં હવામાં ફરફરતાં હતાં. લોખંડ તપી ન જાય એટલા માટે ટોપ ફરતો ગરમ શાલનો રૂમાલ વીંટાળ્યો હતો. પીઠ પર ગોંડાના ચામડાની સોનેરી ગિલેટવાળી ઢાલ ઝૂલતી હતી. ખભાથી કમર સુધી બાંધેલા જરીભરતના મખમલી પટમાં એક લાંબી તલવાર લટકતી હતી. ઘોડાની પીઠ પર પણ જાંબલી રંગના મલમલનો સાજ નાખેલો હતો અને જીન સાથે પોલાદના લાંબા હાથવાળી ચળકતી કુહાડી બાંધેલી હતી. અને ઘોડો પણ પોતાની પીઠ પર સિકંદરે - આઝમ સવારી કરતો હોય એવા ગુમાન - દમામથી ચાલતો હતો.

પોતાની પડખે સવારી કરી રહેલા નવાબ સબ્જીખાનનો આ ઠસ્સો અને જુસ્સો જોતાં અમીરથી એક નિસાસો નખાઈ ગયો : આવા સેનાપતિની સાથે જંગ ખેલવાનો મોકો મળે તો ?

'મીરસાહેબ, તમે ક્યારના મને ધારીને જોઈ રહ્યા છો ?' તેણે અમીરને ભડકાવ્યો : 'શું વિચાર કરો છો ?'

'નવાબસાહેબ, થાય છે કે આપને જોયા જ કરું.' અમીરે સાવધાનીપૂર્વક કહ્યું : 'હથિયાર, ઢાલ અને બખતરની આ સજાવટ આપના પડછંદ શરીર પર કેવી શોભે છે !

શું આપ હંમેશાં આમ જ મુસાફરી કરો છો ?'

'બેશક !' નવાબે ગૌરવભરે કહ્યું : 'જાનની જેમ હથિયાર હંમેશાં સાથે જ હોવાં જોઈએ, હમણાં થોડો વખત એશ-આરામમાં ગયો એટલે આ બખતર સહેજ કઠે છે. પણ ભોપાલ પહોંચતાં સુધીમાં પૂરેપૂરી તાજગી અને સ્ફૂર્તિ હાંસલ કરી લઈશ.'

ભોપાલ પહોંચતાં સુધીમાં ! અમીર મનમાં જ હસ્યો : મારી કમરમાં એક એવું કાતિલ હથિયાર છુપાવેલું છે કે તારા આ ઢાલ-બખતર કે તલવાર-કટારી તને નહીં બચાવી શકે... માત્ર તારી ગરદન ઉઘાડી હોવી જોઈએ !

પહેલી મજલ પૂરી થઈ ત્યાં સુધીમાં અમીર અને સબ્જીખાં વચ્ચે સારી દોસ્તી જામી ગઈ. અમીરે તેને એક વાર પૂછેલું : 'તમારા માણસો પાસે બંદૂક છે પણ તમે કેમ એ સાથે રાખતા નથી !'

'બંદૂક !' તેણે તુચ્છકારભર્યું સ્મિત ફેંક્યું : 'બંદૂકને હું બહાદુરનું હથિયાર ગણતો નથી, સંતાઈને ઘા કરવાનું મને પસંદ નથી.'

'છતાં ક્યારેક એનો ઉપયોગ જરૂરી થઈ પડે છે.' અમીરે પોતાની બંદૂક બતાવીને કહ્યું, 'મેં હૈદરાબાદથી આ ખરીદી છે. આ સફરમાં તેના ઉપયોગનો મોકો મળે તો નિશાનબાજીની અજમાયશ કરવા માગું છું.'

'જેવી તમારી મરજી !' નવાબે લાપરવાહીથી કહ્યું : 'મારો એક આદમી નિશાનબાજીમાં કાબેલ છે. બેચાર ઊડતાં પંખી પાડો એટલી વારમાં તમારો હાથ બેસી જશે.' પછી તલવારની મૂઠ પર હાથ ફેરવીને કહ્યું : 'બાકી મને તો આ તાતી તલવાર પર વધુ ભરોસો છે. તમારી બંદૂક ફૂટે એટલીવારમાં તો આનાથી હું ત્રણચારનાં માથાં ઉડાવી દઉં.'

પહેલા મુકામે ગામના માણસોને આગળના રસ્તા અંગે પૂછપરછ કરી ત્યારે ઉચાટ થાય એવો જવાબ મળ્યો : 'હવે જંગલો ગાઢ થતાં જશે. ઘાટનો રસ્તો સફર માટે જોખમી છે અને તેમાં હવે ગોંડ લોકોએ હથિયાર ઊંચક્યાં છે. જાનમાલથી લૂંટાઈ ન જાવ એનું ધ્યાન રાખજો.'

'ઇન્શાલ્લા !' અમીર કાંઈ કહે તે પહેલાં નવાબે જુસ્સો ઉછાળ્યો : 'એમનો ભેટો થાય તો તલવાર ચલાવવાનો રિયાઝ મળશે. એકેને જીવતો નહીં જવા દઈએ.'

એની હિંમત પર અમીર વારી ગયો. ધીમે ધીમે એને આ નવાબ ગમવા લાગ્યો હતો. એની બહાદુરીની વાતો સાંભળ્યા પછી ક્યારેક એનું મન ડગી જતું. આને દુશ્મન ગણવાને બદલે દોસ્ત બનાવી દઉં તો ?

પણ ના, ઠગ એક વાર જેને બનીજ (શિકાર) ગણી લે છે તેની સાથે પછી સાચા દિલનો કોઈ નાતો બાંધી શકતો નથી. માતા ભવાનીને એનો ભોગ ધરવો જ પડે, નહિતર એ કોપાયમાન થાય... એ કરતાંય અમીરને પોતાની ઇજજત વધારવાની ઉમ્મીદ સતાવતી હતી. આવા બહાદુર માણસને રૂમાલથી ગૂંગળાવી નાખવાનું સાહસ કેટલું ભવ્ય ગણાશે એ ખ્યાલ તેને ઉશ્કેરી મૂકતો હતો. એટલે ગાઢ જંગલોમાં એને ખતમ કરી નાખવાનો તેણે

ફેંસલો કરી લીધો.

ધાર્યા કરતાં પણ રસ્તો વધુ વિકટ થતો ગયો. વારે વારે ચઢાવઉતાર આવતા હોવાથી ગતિ ધીમી પડવા લાગી. અઝીમાનું ગાડું માંડ માંડ પસાર થઈ શકે એટલો સાંકડો માર્ગ હતો. સલામતી ખાતર અમીર અને સબ્જીખાન મોખરે રહ્યા. જંગલ એટલું ગાઢ હતું અને ઝાડી એટલી ગીચ હતી કે તેમાંથી પસાર થવા માટે વચ્ચે વચ્ચે કુહાડીથી ઝાળીઓ કાપીને રસ્તો કરવો પડતો. જીવ ઊંચા થઈ જાય એવું બિહામણું વાતાવરણ હતું. શોરબકોર કરીને અને ગીતો લલકારી બધા આગળ વધતા હતા. અમીરે એક હાથે ઘોડાની લગામ અને બીજા હાથમાં બંદૂક પકડી હતી. કદાચ જંગલી જનાવર દેખાય તો ધડાકો કરીને ભગાડી શકાય એવી તેની ગણતરી હતી.

જંગલો ઓળંગીને ડુંગરાળ રસ્તે આવ્યા ત્યારે સબ્જીખાનથી બોલાઈ ગયું : 'ખરેખર બહુ ખતરનાક રસ્તો પકડ્યો છે આપણે... આજુબાજુ કેટલા ઊંચા ડુંગરા છે.'

'હા હું પણ એ જ વિચારું છું. આ ડુંગરોની ટોચેથી ગોંડ લોકો તીર ચલાવે તો આપણે નાઈલાજ બની જઈએ.' જોકે અમીરની અધીરાઈ જુદી હતી. ઘાટનો રસ્તો ઓળંગી જવાય તો નવાબને 'ઠેકાણે' પાડવાનો મોકો મળે. તેને થડકો એ વાતનો રહેતો હતો કે નવાબનો સંગ્રાથ વધતો જશે તો કદાચ તેના પર હાથ ઉપાડવા દિલ ઇન્કાર કરી બેસશે.

'અરે જુઓ જુઓ !' નવાબ એક ડુંગરની ટોચ તરફ આંગળી ચીંધી આવેશમાં બરાડી ઊઠ્યો : 'ત્યાં કેટલાક માણસો દેખાય છે. યા અલ્લાહ, એ ગોંડ લોકો જ લાગે છે. હાથમાં તીરકામઠાં તૈયાર રાખીને ઊભા છે.'

અમીર કપાળ પર હાથની છાજલી કરીને જોવા જાય છે ત્યાં તો સન... ન કરતું એક તીર તેના ખભા પાસેથી નીકળી ગયું.

'શમશેર આલમ ! શમશેર બદસ્ત !' સબ્જીખાને મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચીને એવી ત્રાડ નાખી જાણે લડાઈનું રણશિંગું વાગ્યું. તેના કદાવર શરીરમાં અચાનક સ્ફૂર્તિ ઊછળવા લાગી. તીરનાં નિશાન ચૂકવવા માટે તેણે ઘોડાની લગામ ખેંચી. અશ્વ પણ માલિકનો પડકાર સમજી ગયો હોય તેમ હણહણીને આગલા પગે ઊંચો થયો. સબ્જીખાને માથા પરનો ટોપ ટકાવી રાખવા માટે તલવારવાળો હાથ ત્યાં ટેકવી દીધો :

'મીરસાહેબ હોશિયાર !'

બંનેએ પોતપોતાની ઢાલ છાતી પાસે ધરી રાખી. સબ્જીખાનની ગર્જના સાંભળીને એના માણસો તથા બદીનાથ, પીરખાં, સરફરોઝ વગેરે ટટ્ટુ દોડાવતા આવી પહોંચ્યા.

થોડી વાર સુધી બીજું તીર આવ્યું નહીં ત્યારે અમીરને નવાઈ લાગી : કદાચ નવાબની ત્રાડે એમના હાથ-પગ ઢીલા કરી દીધા હશે. આટલા બધા હથિયારધારીને જોઈને હલ્લો કરવાની હિંમત હારી ગયા કે !

'આવો !' હરામજાદાઓ, સામે આવો ! સબ્જીખાનનું શૂરાતન બેકાબૂ બની ગયું. હવામાં તલવાર ઉછાળીને તેણે પડકાર કર્યો : 'ખરદ હો તો હાથ ચલાવો, હીજડાઓ ! તમારા તીરથી અમારી તાતી તલવારનો મુકાબલો કરો. તમારી મા-બહેનો...'

અમીર નવાબના આ ઉશ્કેરાટ પર હસવું રોકી ન શક્યો. સબ્જીખાનના પોકારથી એ લોકો થોડા નીચે આવવાના હતા ! ત્યાં બેઠાં બેઠાં ગોંડ હુમલાખોરો એમનો વ્યૂહ વિચારતા હતા. અમીરે પોતાનો વ્યૂહ પણ વિચારી લીધો. ઝડપથી તે નીચે કૂદ્યો. બંદૂકનું નશાન લેવા માટે ગોઠણભેર થયો. એટલીવારમાં ઉશ્કેરાયેલા ગોંડોએ તીરની ઝડી વરસાવા માંડી. સબ્જીખાને ઢાલ આડી ધરીને પોતાની છાતી પર ધસી આવતાં એક તીરનું નિશાન ચૂકવ્યું.

'મીરસા'બ ક્યાં ભાગી છૂટ્યા !' સબ્જીખાન એમ કહેવા જતો હતો ત્યાં ઉપરથી તીરનો બીજો મારો થયો અને તેના પાણીદાર ઘોડાની ગરદનમાં એક તીર ઘોંચાઈ ગયું. ઘોડો બંને પગે ઊછળ્યો, સબ્જીખાન એના આંચકાથી પડતાં પડતાં રહી ગયો :

'મોતી ! મારા પ્યારા મોતી... તું ઘવાયો.' તેણે દર્દનાક અવાજે ચીસ પાડી 'મીરસા'બ, તમે લોકો બંદૂક કેમ ચલાવતા નથી. એ બેવકૂફો નીચે આવવાના નથી.' ઘોડાની ડોકમાંથી તીર ખેંચી કાઢવા તેણે ઢાલ આઘી કરી.

અમીર બંદૂકના નિશાન માટે લાગ જોતો બેઠો હતો. ગોંડ લોકો છૂટાછવાયા ટેકરીની ટોચની આડશે ગોઠવાઈને તીર છોડતા હતા, ત્યાં ટેકરીની પાછળથી ઊંચકાતું એક માથું દેખાયું. ગોંડોના સરદાર જેવો દેખાતો એ આદમી કામઠાની દોરી પર તીર ચડાવી નવાબનું નિશાન લેતો હતો. અમીરના હોઠ ભિડાયા. બંદૂકના ઘોડા પર આંગળી દબાઈ અને એક ધડાકો થયો.

પળવાર માટે મીંચાયેલી આંખો ખોલીને અમીરે જોયું તો ગોળીનું નિશાન બનેલો ગોંડ સરદાર ટેકરી પરથી નીચે ગબડતો દેખાયો. એના પતનથી ગોંડો ગભરાયા હોય તેમ ચિચિયારીઓ પાડી ઊઠ્યા. સબ્જીખાને અમીર તરફ જોઈને પોકાર પાડ્યો : 'શાબાશ !'

સરફરોઝનો જુસ્સો પણ ઊછળી આવ્યો, નવાબના એક આદમી પાસેથી તેણે બંદૂક ખૂંચવી લીધી હતી. અમીરે ધડાકો કર્યો ત્યારે તેણે એક નિશાન તાકી રાખ્યું હતું. સરદાર ઠાર થયો એના કોધમાં બીજા એક ગોંડે અમીર પર તીર તાક્યું અને સરફરોઝ

આ જોઈ ગયો :

'અમીર, સંભાળજે !' કહીને તેણે બંદૂકનો ઘોડો દબાવ્યો. સરફરોઝનું નિશાન સચોટ પુરવાર થયું. ધડાકા સાથે તીર છોડનાર માણસની ખોપરીના કુરચા ઊડી ગયા.

ઉપરાઉપરી આ બે ધડાકાએ ગોંડે હુમલાખોરોની હિંમત તોડી નાખી, સરદાર અને સાથીના શબની સંભાળ લેવાની પરવા કર્યા વિના રાડો પાડતાં એ નાઠા અને પાંચ મિનિટમાં બધું સૂમસામ થઈ ગયું.

સબ્જીખાને ઘોડા પરથી ઠેકડો મારી અમીરને છાતીસરસો ચાંપી દીધો : 'તારી બંદૂક અને નિશાનબાજીએ આપણી લાજ રાખી મીર !'

લાગણીના આવેશમાં તેણે અમીરને તુંકારે સંબોધ્યો. એના પોલાદી સીનાની હૂંફમાં અમીર પણ ગળગળો થઈ ગયો. એમને આ રીતે ભેટતા જોઈને ઈસ્માઈલની આંખો પહોળી થઈ.

આ નવાબ પોતાની પાસેથી મીરને છીનવી તો નહીં લેને ?

બીજી મજલે મુકામ પડશે ત્યારે તેણે દીકરાને પોતાના તંબુમાં બોલાવ્યો. અમીર આ બોલાવવાનું કારણ કળી ગયો હતો.

'તું એક વાતનો ખુલાસો કરી દે. નવાબ આપણો મહેમાન છે કે...'

'શિકાર !' અમીરે બાપને અધવચ્ચાળ જ જવાબ આપી દીધો : 'શિકાર બનાવવા માટે જ મેં એને સાથે લીધો છે અને એ કામ હું મારા હાથે જ કરવાનો છું.'

ઈસ્માઈલને તસ્સલી થઈ હોય તેમ એની આંખો ચમકી ઊઠી : 'બેટા, તારું એ સાહસ જોયા પછી મને મોત આવે તોપણ અફસોસ નહીં થાય.'

'બાપુ !' અમીર ગળગળો થઈ ગયો. પહેલી વાર બાપની જબાનેથી વ્યક્ત થયેલી મોતની વાતે તેને ઢીલો પાડી દીધો.

અમીર ગામમાં એક આંટો લગાવીને અઝીમાના તંબુમાં ગયો. સફરના થાકને કારણે અઝીમા બિછાના પર આડી પડી હતી. તેને ચમકાવવા માટે, પગલાંનો અવાજ ન થાય એવી સાવચેતી સાથે અમીર અંદર સરકી ગયો. અઝીમાનાં પોપચાં બિડાયેલાં હતાં. ચાંદ પર વાદળ છવાઈ જાય તેમ છૂટા વાળ અઝીમાના ગોરા મુખ પર પથરાયા હતા. શ્વાસની આવનજાવન સાથે તાલ મિલાવતી છાતી પર અમીરની નજર થોડી વાર અટકી. એ જરા નીચે ઝૂક્યો. આંગળીના ટેરવામાં ન સમજાય એવી ઝણઝણાટી વ્યાપી ગઈ. બહુ નાજુક સ્પર્શથી તેણે અઝીમાના છૂટા કેશ પર હાથ પસવાર્યો. પછી હળવેકથી ચહેરા પર વીખરાયેલા વાળને સરખા કર્યા. અઝીમાના હોઠ પર એક મૃદુ સ્મિત ફરકી ગયું છતાં તેણે આંખોનાં પોપચાં બીડેલાં જ રહેવા દીધાં. ખભા પર ટેકવેલો અમીરનો હાથ અજાણતાં જ અઝીમાની ગરદન તરફ સરક્યો અને અચાનક કાંડાની નસો તંગ થઈ ગઈ. બેચાર પળ માટે નવાબ યાદ આવી ગયો અને આંગળામાં કુમાશને બદલે કરડાકી આવી ગઈ.

‘ઓય મા !’ અઝીમા આછી ચીસ નાખી ભડકી ગઈ હોય તેમ બેઠી થઈ : ‘શું મારી ગળચી દબાવી દેવાનો ઇરાદો હતો !’

અમીર ઓઝપાઈ ગયો. જરાવાર માટે ચહેરા પર ચડી આવેલા ઝનૂનને તેણે ઝડપથી ગાયબ કરી દીધું : ‘ડરી ગઈ ?’ તે હસ્યો ખરો, પણ અપરાધી જેવું !

‘ના ડરી નથી !’ અઝીમાએ તેનો પંજો પોતાના નાજુક હાથમાં લીધો : ‘તમારા પહેલા સ્પર્શમાં જ હું જાગી ગયેલી...’

‘લુચ્ચી !’ અમીરે બીજા હાથે તેના ગાલ પર ટાપલી મારી : ‘જાગતી હતી છતાં ડરી જવાનો ઢોંગ કર્યો.’

પણ અઝીમા હસી ન શકી. અમીરની હથેળી પર પોતાની આંગળી ફેરવતી એ નીચું જોઈ ગઈ : ‘બીજા સ્પર્શમાં એમ લાગ્યું કે જાણે તમારાં આંગળાં મારી ગરદનમાં ઊંડાં ઊતરી જશે.’

‘એટલે શું તું મને અનાડી સમજે છે ?’ અમીરને હવે મામલો સંભાળી લેવો પડ્યો. નવાબને ખતમ કરવાના ખ્યાલ મનમાં ઘૂંટાયા કરતા હોવાથી આમ બની ગયું તે એને

સમજાઈ ગયું... ‘મારા હાથને દોષ દઈને તું તારી નાજુક ગરદનનો બચાવ કરી રહી છે અઝીમા ! એમ કેમ કહેતી નથી કે પ્યારનો વધુ પડતો આવેશ બરદાસ્ત કરી શકતી નથી.’

‘એમ !’ અઝીમાએ શરારતી નજરે તેની સામે જોઈને એની હથેળીમાં ઝીણી ચૂંટી ખણી લીધી : ‘હું કેટલુંક બરદાસ્ત કરી શકું છું એની ખાતરી તમને કરાવી આપીશ.’

‘ક્યારે ?’

‘ઘેર પહોંચાડો ત્યારે !’ અઝીમાએ નીચલો હોઠ બે દાંત વચ્ચે દબાવી ઉમેર્યું : ‘તમારું ગાડું એટલી ધીમી મજલ કાપે છે કે કોણ જાણે ક્યારે તમે ઘેર પહોંચાડશો.’

‘ઓહ, ત્યારે મારા કરતાંય તને ઘેર પહોંચવાની અધીરાઈ છે એમ કહેને ?’ અમીરે અઝીમાના હોઠ પર ટચલી આંગળી ફેરવતાં કહ્યું : ‘બસ એકાદ બે મજલ વટાવી જવા દે, પછી તારા માટે ડોલી કરી લેશું... દુલ્હનના ઠાઠથી લઈ જઈશ તને.’

‘હવે જાવ...’ અઝીમાએ તેને હળવો ધક્કો માર્યો : ‘ત્યાં અબ્બાજાન ફિકર કરતા હશે... દીકરો ખાનદાની રસમનો ભંગ કરી બેસશે એવો ઉચાટ કરીને અકળાતા હશે.’

અમીર ઊભો થઈ ગયો : ‘લુચ્ચી ! એમ કહીને મને તલસાવવા માગે છે... પણ જોજે ઘેર જઈને બરાબર બદલો લઉં છું કે નહીં.’

હથેળી મસળતો અમીર પોતાની છાવણીમાં દાખલ થયો ત્યારે બદીનાથ અને સરફરોઝ તેની રાહ જોતા બેઠા હતા.

‘કેમ, હથેળીમાં કોને મસળી રહ્યો છે ?’ બદીએ મજાકની ઢબે પૂછ્યું, પણ અમીરે ગંભીર રહીને જ જવાબ વાળ્યો.

‘નવાબ સબ્ઝીખાનને !’

‘પણ અમીર ! એ મચ્છર નથી કે એટલી સહેલાઈથી મસળી નખાય.’ બદીનો અવાજ ઘોઘરો બની ગયો : ‘જરા સરખી ગફલત થઈ તો આપણામાંથી બેચાર તો જરૂર ઓછા થઈ જાય.’

ધારદાર નજરે અમીર તેની સામે જોઈ રહ્યો; ‘તો પછી તેને સાથે લેવાની મારે જરૂર શી હતી ? હું એને મારો શિકાર ઠરાવી ચૂક્યો છું.’

‘કામ હાથમાં લીધા પછી અમીરઅલી તે પૂરું કરે એવો છે.’ અત્યાર સુધી ખામોશ રહેલા સરફરોઝે ટાપશી પુરાવી : ‘પણ નવાબનો શિકાર એકલા હાથે કરવામાં જોખમ ગણાય.’

‘તો સરફરોઝ તમે મારી બાજુમાં રહેજો.’ અમીર આ શિકાર બીજાને સોંપવા માગતો નહોતો છતાં સરફરોઝની વાત સાવ કાઢી નાખવા જેવીય ન લાગી : ‘કદાચ મારું જોર ઓછું પડે તો તમે સાથ પુરાવજો.’

‘નહીં અમીર !’ બદીએ આનાકાની ચાલુ રાખી : ‘મારું મન તો આમાં પડવાની ના પાડે છે.’

‘પણ જેનો એક વાર ભવાનીને ભોગ ધરવાનું નક્કી કર્યું તેમાંથી હું પાછો કેમ હડી શકું બદી ?’

અમીરને ઊંડે ઊંડે મનમાં થતું હતું : રહેવા દે, નવાબને દોસ્ત બનાવી લે.
 ‘ઘણી વાર ભવાનીમાતાને આવા ભોગ પસંદ નથી હોતા.’ બદીએ અનુભવવાણી
 ઉચ્ચારી : ‘કદાચ એ કોપાયમાન થાય તો ?’
 ‘તેનોય એક ઉપાય છે.’ અમીર આછું મલક્યો : ‘શુકન જોઈને આપણે ફેંસલો
 કરીએ.’

‘હે !’ બદીને માટે અમીરની જબાનેથી આવી વાત સાંભળવાનું તાજજુબીભર્યું
 હતું : ‘હવે તું સાચા ઠગના જેવું બોલ્યો... શુકન જોઈને આપણે હમણાં જ ફેંસલો કરી
 નાખીએ.’

‘ભલે !’ અમીરે આત્મવિશ્વાસ સાથે કહ્યું : ‘મને ખાતરી છે કે દેવીનો હુકમ મારા
 ઇરાદાને મળતો આવશે.’

બદી ગયો છતાં સરફરોઝ અમીરને તાકીને બેઠો રહ્યો. થોડી વારે તેણે ખામોશી
 તોડી : ‘આયું કહેજે અમીર, તને કોઈ ફરિશ્તાનો સાથ છે ?’

અમીર ડઘાઈને તેની સામે જોવા લાગ્યો. તેનાથી હસાઈ જવાયું પણ સરફરોઝને
 હસવું ન આવ્યું :

‘તારી આ પહેલી સફર હોવા છતાં ડગલે ને પગલે તને જે કામિયાબી સાંપડે છે,
 તારું ધાર્યું પાર પડ્યા જ કરે છે એથી મને શંકા જાય છે.’

‘શું ?’

‘કે કોઈ ફરિશ્તો છૂપી રીતે તને મદદ કરી રહ્યો હોવો જોઈએ.’ સરફરોઝ
 લાગણીભીના અવાજે કહી રહ્યો હતો : ‘શરૂઆતમાં મને બડાઈખોર માલમ પડેલો.
 બિનઅનુભવી હોવા છતાં તારા બાપના હોદ્દાની રુએ તું રુઆબ છાંટતો દેખાયો.’

પણ હવે મારો ખ્યાલ બદલાઈ ગયો. જે રીતે તે ભોંયરાનો ખજાનો હાંસલ કર્યો
 અને અમને સિપાઈઓના સર્કજામાંથી છોડાવ્યા એ તારા જેવા છોકરાડાનું કામ ન હોય.’

અમીર ગંભીર બની ગયો. સરફરોઝ તેને દાદ આપતો હતો કે ફરિયાદ કરતો હતો
 એ ન સમજાયું. ‘ખાનચાચા !’ પહેલી વાર અમીરે એના માટે આ સંબોધન વાપર્યું એથી
 સરફરોઝને અચંબો થયો. તેની સાથે નજર મિલાવ્યા વિના જ અમીર કહેતો હતો : ‘મુશ્કેલ
 કામનું ખેંચાણ મને વધુ થાય છે અને હું તેમાં ઝંપલાવું છું. બાકી આપણે જે કામ કરીએ
 છીએ તે ફરિશ્તાને ગમતાં હશે કે નહીં એ કોણ જાણે ?’

સરફરોઝ તેના જવાબથી વધુ ગૂંચવાયો. અમીર પાસે દિલ ખોલીને જે વાત કરવી
 હતી તે હવે જબાન પર આવી : ‘નવાબની સાથે આપણે તેની પેલી લોંડીનેય ખતમ
 કરવાની જરૂર છે ખરી ?’

‘એટલે !’ અમીરે ચમકીને પૂછ્યું તો ખરું પણ પછી તરત જ સરફરોઝનો મતલબ
 એ પામી ગયો : ‘ઓહ, એમ વાત છે ! સફરમાં તમે એનું દિલ જીતી લીધું લાગે છે.’

‘ના અમીર, એ મારા દિલમાં વસી ગઈ છે.’ સરફરોઝે થોડું અટકીને કહી દીધું :
 ‘હું તેને ઘેર લઈ જવા માગું છું.’

‘પણ એ રાજી થશે ?’

‘એ તું મારા પર છોડી દે.’ સરફરોઝ આવેશમાં જરા બોલી ગયો : ‘મરદની
 તાકાત પાસે આખરે તો ઓરતને નમવું પડે છે અમીર !’

અમીરને એ વાત ગળે ન ઊતરી. તેને કહેવાનું મન થયું કે ચાચા, મરદની તાકાત
 કરતાંય મહોબ્બતના જાદુથી ઓરત વધુ જલદી વશ થતી હોય છે... પણ આમ કહીને
 સરફરોઝનો જુસ્સો ઢીલો પડવાનું તેને ન ગમ્યું : ‘ભલે ચાચા, કરીમાના તકદીરનો ફેંસલો
 હવે તમારા હાથમાં છે.’

સરફરોઝ ખુશ થતો ઊઠ્યો ત્યાં બદીનાથ ખુશીથી ઊછળતો તંબુમાં દોડ્યો
 આવ્યો : ‘શુકન સારા મળ્યા... બહુ સારા મળ્યા !’ બદી અમીરના બંને ખભા પકડી લઈ
 હાંફતો હતો : ‘તારા ઇરાદા પર દેવી પ્રસન્ન છે અમીર !’

‘બસ તો !’ અમીરની આંખો ઉત્તેજનાથી ચમકી ઊઠી : ‘કાલની સફરમાં
 સબ્જીખાન ખતમ થઈ જવાનો !’

‘પણ એ નવાબનો બચ્ચો ઘોડા પરથી ઊતરે તો ને ?’ સરફરોઝ ખિજવાઈને
 બોલ્યો : ‘એકી કરવાનુંય તે ત્યાં બેઠાં બેઠાં જ પતાવે છે !’

અમીરને સરફરોઝની આ મજાક પર હસવું ન આવ્યું : ‘કાલે એ ઘોડા પરથી
 નક્કી ઊતરવાનો... ગામમાં જઈને હું તપાસ કરી આવ્યો.’

‘શેની ?’ બંને એકીસાથે પૂછી બેઠા.

‘અહીંથી નીકળ્યા પછી બહુ જલદી એક નદી આવવાની છે. નવાબ તેનું માનીતું
 શરબત પીવા ત્યાં આરામ કરવાનું કહેશે જ.’

‘તને પાકી ખાતરી છે અમીર ?’

‘હા, વ્યસનનું બંધારણ માણસને પોતાનો મોભોય ભુલાવી દે છે.’ અમીરે વાતને
 ત્યાં આટોપી લેતાં કહ્યું : ‘તમારે આપણા સાથીઓને એના માણસો પાછળ ગોઠવી દેવાની
 તૈયારી કરવાની રહે છે. કેટલાક લુઘાઓને આગળ રવાના કરી દો, જ્યાં નદી આવે ત્યાં
 કબર ખોદી રાખે.’

‘ભલે !’ બદી ઉત્સાહભરે સરફરોઝનો હાથ પકડીને તંબુની બહાર સરકી ગયો.
 અમીર એકલો પડ્યો કે તરત જ અઝીમાના વિચારે ચડી ગયો : ‘એ મારાથી આમ ભડકી
 કેમ ગઈ !’ ખ્યાર કરતી વખતે મારા હાથમાં ખુન્નસ ક્યાંથી ચડી આવ્યું ? આવી ભૂલ
 ફરીવાર ન થવી જોઈએ, નહીંતર હું અઝીમાને ક્યારેય સુખી કરી શકીશ નહીં.

✱

સવારની ઠંડી હવામાં કાફલો આગળ વધતો હતો. નવાબ સબ્જીખાન અને અમીર
 સૌથી મોખરે રહેલા. ત્યારે નવાબને ખતમ કરવાની ઘડી આવી પહોંચશે એ ખ્યાલથી
 અમીર જરા ગંભીર બની ગયેલો.

‘આ મુલક ખરેખર વેરાન છે.’ સબ્જીખાનને ભાંગની તલપ સતાવવા લાગી એટલે

બબડચો : 'ત્રણ ત્રણ દિવસથી સફરમાં ક્યાંય એકાદ નદી કે કૂવો ન દેખાયો ! એ તો સારું છે કે પવન ઠડો રહે છે નહીંતર ભાંગના શરબત વિના મારું ગળું સુકાઈ જાય.'
છતાં અમીર મૂંગો રહ્યો ત્યારે સબ્જીખાને અચરજભરી નજરે તેની સામે જોયું :
'મીરસા'બ, તમે આજ સવારથી કાંઈક વિચારે ચડી ગયા છો. બીબીનો મિજાજ તો બરાબર છે ને ?'

અમીરને ચોંકવું પડ્યું : 'બીબીનો મિજાજ !'

'હા યાર !' સબ્જીખાન જરા જુદા ઢંગથી બોલી ગયો : 'તમારી શાદી હમણાં જ થઈ છે... બીબીને થતું હશે કે આ નવાબ સાથે ટપકી પડ્યો છે, એટલે તમે એના તરફ ઓછું ધ્યાન આપો છો. એને તમારી સંગતની તલપ તો હોય ને...'

'એવું કાંઈ નથી નવાબસા'બ !' અમીરે શરમાવાના ભાવ સાથે કહ્યું : 'અઝીમા એવી નથી,' પછી ઝડપથી વાત બદલી નાખી : 'મને લાગે છે કે થોડી વારમાં જ આપણને એકાદ નદી સામે મળી જશે.'

અમીરે ઉત્સાહથી કહી તો દીધું, પણ કોસ ઉપર વટાવવા છતાં નદી દેખાઈ નહીં ત્યારે તે મૂંઝાયો : શું પેલા ગામ લોકોએ તેને ખોટી બાતમી આપી હતી ?

સબ્જીખાન પણ ઊંચોનીચો થવા લાગ્યો. તેનો બબડાટ વધી ગયો : 'મને જો આવી ખબર હોત તો હું નાગપુરના રસ્તે જવાનું પસંદ કરત.'

'નહીં નવાબસા'બ !' અમીર આનંદની ચિચિયારી પાડી ઊઠ્યો. 'જુઓ સામે પાણીનો ચળકાટ દેખાય... નદી જ લાગે છે, પાણી ચોખ્ખું હોવું જોઈએ !'

'ઇન્શાલ્લા !' નવાબે કપાળ પર જમણા હાથની છાજલી ગોઠવી નજર ખેંચી : 'તમારી વાત સાચી છે. કોઈને કહો મારી લોડીને જલદી અહીં લઈ આવે. પાણી જોઈને શરબતની પ્યાસ બેહદ વધી ગઈ.'

અમીરની પ્યાસ પણ વધી ગઈ હતી. ઉત્તેજનાથી તેણે એક સાથીને હાંક મારી : 'પેલી કરીમાને કહો જરા ઝડપ કરે. નવાબસા'બ યાદ ફરમાવે છે.'

ઘોડાની લગામ ખેંચીને અમીરે તેને નદી તરફ પુરપાટ દોડાવ્યો. સબ્જીખાન પણ તેની પાછળ ધસી ગયો.

*

લીલા ઘાસની જાજમ પર પાથરેલી શેતરંજી ઉપર બેસીને નવાબ સબ્જીખાન ભાંગનો પ્યાલો પીતા હતા. ઈસ્માઈલ તેની સામે બેઠો હતો. બદીએ ઠગ સાથીઓને નવાબના માણસો આસપાસ સિફતથી ગોઠવી દીધેલા, ભાંગ લસોટતી કરીમાના જોબન પર મીટ માંડીને સરફરોઝ મુઘ્ઘલાવે તેને નીરખી રહ્યો હતો. થોડી વાર પછી એ પોતાની થઈ જવાની એવા ખ્યાલનો નશો ધૂંટાતો જતો હતો.

અમીર અઝીમાના ગાડાને આગળ રવાના કરી દેવા માટેની ગોઠવણમાં પડ્યો હતો : 'તમે ધીમે ધીમે આગળ વધો. અમે થોડો વિસ્ત્રામો લઈને તમને આંબી જશું.'

અઝીમાને ખ્યાલ નહોતો કે હવે પછી જે બનવાનું છે તે એની નજરે ન ચડી જાય એટલા માટે તેને રવાના કરવામાં આવે છે.

તેને વળાવ્યા પછી અમીરે દૂરથી એક નજર નાખીને બધો બંદોબસ્ત નિહાળી લીધો. નવાબના દરેક માણસની સાથે પોતાના ત્રણ ત્રણ સાથીઓ ભળી તમાકુ ખાતા ટોળટપ્પા હાંકતા હતા. હવે પોતે સબ્જીખાન પાસે પહોંચે એટલી જ વાર હતી. થોડી વારમાં આ સફરનું એનું સૌથી મોટું સાહસ પાર પડી જવાનું હતું - જો કોઈ અણધારી હરકત ઊભી ન થાય તો !

'અરે મીરસા'બ, તમે ત્યાં કેમ ઊભા છો !' નવાબે હાંક મારી : 'આવો આવો શરબતનો જામ તમારો ઇન્તજાર કરે છે.'

અમીરને એની આ લાગણી ત્યારે ખટકી. આ માણસ પર કોધ કેમ ચડતો નથી ? એ મારા તરફ શા માટે આટલી બધી સુંવાળપ રાખે છે ? નવાબ ! શરબતનો જામ નહીં પણ તારું મોત ઇન્તજાર કરી રહ્યું છે.

લાંબાં ડગલાં ભરતો અમીર તેના તરફ દોડ્યો. શરીરમાં થોડી સ્ફૂર્તિ, થોડો આવેશ અને થોડું ખુન્નસ પેદા કરવાની જરૂર હતી. જઈને ઊભો રહ્યો એટલે ઈસ્માઈલે તેની સામે સંતલસ કરી. અમીરે પહેલાં બાપ સાથે અને પછી નવાબ સાથે નજર મિલાવી.

નવાબ સબ્જીખાને માથા પરથી ટોપ ઉતારીને બાજુમાં મૂક્યો હતો. હવે એની ડોક ખુલ્લી થઈ ગઈ હતી. અમીરની કીકીઓ તરસથી ચમકી ઊઠી.

'ઊભા છો કેમ મીરસા'બ ?' નવાબે ભાંગનો પ્યાલો તેના તરફ ધરીને કહ્યું : 'આરામથી આ વિજજતદાર શરબત પીઓ, તમારા શરીરમાં સ્ફૂર્તિ ઊભરાઈ આવશે.' ત્યારે અમીરને બેસવું પડ્યું. ભાંગના બેચાર ઘૂંટ પીને તેણે તારીફ કરી. સબ્જીખાન ખુશ થયો. અમીરે તીરછી નજરે બાપ સામે જોયું, સામેથી હવે 'જલદી કર' નો સંકેત મળ્યો, અમીર એકીચાસે શરબત ગટગટાવી ગયો, 'વાહ નવાબસા'બ, શું તાજગી આવી ગઈ...' કહેતો એ ઝાટકા સાથે ઊભો થઈ ગયો : 'લઘર મારવાનું મન થાય છે.'

નવાબે પોરસ કરતાં તેની બાંદીને કહ્યું : 'કરીમા, જરા ઝડપથી હાથ ચલાવ. મીરસા'બ માટે બીજો પ્યાલો ભરી આપ.'

અમીરે પાછળ નજર કરી તો અઝીમાનું ગાડું નદીનો પટ ઓળંગી ગયું હતું. થોડી વારમાં હવે દેખાતું બંધ થશે એટલે પોતે કમરમાંથી રૂમાલ ખેંચી કાઢ્યો. દૂર બેઠેલો બદીનાથ વારંવાર આતુરતાથી તેના તરફ જોઈ લેતો હતો. નવાબના માણસોને ઘેરી બેઠેલા સાથીઓ ઝીરનીની રાહ જોતા હતા. 'હવે શેની ઢીલ છે ?' એવા ભાવ સાથે સરફરોઝ કરીમાની પાછળ ઊભો ઊભો તેના હોઠ ચાવતો હતો.

અમીર કમર પર હાથ ટેકવીને બે ડગલાં આગળ વધ્યો. સબ્જીખાનની પીઠ પાસે આવીને ઊભા રહ્યા પછી ઝડપથી તેણે બંને પગ પહોળા કરી લીધા.

'તમાકુ લાવ !'

ઈસ્માઈલે ઊંચા સાદે સંકેત આપ્યો અને દરમાંથી સાપ બહાર નીકળે એટલી

ત્વરાથી અમીરનો રૂમાલ કમરમાંથી ખેંચાઈ આવ્યો. આંખના પલકારામાં બંને છોડા પર પક્કડ મેળવી લઈ તેણે સબ્જીખાન પર હલ્લો કર્યો.

‘અરે અરે ! આ શું ક.....રો !’

નવાબ એટલું બોલે ત્યાં સુધીમાં તેના ગળામાં અમીરનો રૂમાલ ભરડો લઈ ચૂક્યો હતો. જમણા હાથમાંથી ભાંગનો પ્યાલો ફગાવીને નવાબે પાછળ ઊભેલા અમીરનો પગ પકડવા ઝપટ મારી પણ તેમાં એ ફાળ્યો નહીં.

આ અણધારી ઘટનાથી હેબતાઈ ગઈ હોય તેમ કરીમા ચીસ પાડી ઊઠી : ‘બચાવો !’ પણ સરફરોઝે તેના મોં પર મજબૂત પંજો દાબી દઈ તેને ચૂપ કરી દીધી. કરીમા ભાંગ લસોટવાના પથરવાળો હાથ ઉગામવા ગઈ એટલે સરફરોઝે પાછળથી તેને જકડી લીધી.

ઈસ્માઈલ શ્વાસ રોકીને દીકરાનું સાહસ નિહાળી રહ્યો હતો. નવાબ સબ્જીખાનનો લાલઘૂમ ચહેરો, ફૂલી ગયેલાં નાખોરાં, ચકળવકળ થતી આંખો અને ઊભા થવા માટેની કોશિશો પર અમીર વધુ ને વધુ જોશ અજમાવી રહ્યો હતો. એક વાર નવાબ ગોઠણભેર થવા સુધીમાં ફાળ્યો પણ અમીરે દાંત ભીંસીને રૂમાલના છોડા એટલા જોસમાં ખેંચ્યા કે નવાબની તાકાત ભાંગી પડી. તેના ફાટી ગયેલા મોંમાંથી ભાંગનો એક કોગળો થઈ ગયો.

આખલા જેવી તાકાત ધરાવતો સબ્જીખાન પોતાની પકકડ પાસે બકરી જેવો લાચાર બનતો જાય છે એ ખ્યાલે અમીરનું ખુન્નસ રાક્ષસી સ્વરૂપ પકડવા લાગ્યું. રણમેદાનનો સિંહ જીવ બચાવવા માટે બેવડ વળીને હાંફી રહ્યો છે એ વિચારે અમીરના

કાંડામાં શયતાન જેવી તાકાત ઊભરાવા લાગી. પૂરેપૂરી તાકાતથી તેણે રૂમાલની ભીંસ વધારી દીધી. નવાબના ગળાની નસો એટલી બધી ફૂલી ગયેલી કે જાણે હમણાં ફાટી પડશે. તેની આંખો સામે અંધારાં ચકરાવા લેવા લાગ્યાં. અમીરની મદદ માટે આવેલા હિંમતખાને એક વાર નવાબનો હાથ પકડી લેવાનો પ્રયાસ કરેલો પણ અમીરે નાખોરામાંથી શ્વાસના ફૂફડા મારી એને રોક્યો. જાણે એનું ઝનૂન પોકારી રહ્યું હતું : ‘નહીં, મારા આ શિકાર પર કોઈએ હાથ લગાડવાનો નથી !’

આખરી જોર અજમાવ્યા બાદ અમીરના ચહેરા પરથી પસીનાના રેલા દડતા હતા. બંને હાથનાં આંગળાં એટલાં સજ્જડ બની ગયેલાં કે નવાબ મોતની છેલ્લી ઘડીની લગોલગ આવી ગયો હોવા છતાં અમીર પક્કડ ઢીલી કરી શક્યો નહીં. દીકરાનો એ ઝનૂની દેખાવ જોઈ શકતો ન હોય તેમ ઈસ્માઈલે ત્યાંથી નજર હટાવી લેવી પડી. બદ્દીની દેખરેખ હેઠળ પોતાના બીજા સાથીઓએ નવાબના માણસોને ઢાળી દીધા હતા. એકમાત્ર કરીમા સરફરોઝના કબજામાંથી છૂટવા માટે તરફડતી હતી.

‘બસ અમીર !’ ઈસ્માઈલથી ત્રાડ પડાઈ ગઈ : ‘એ હવે ખતમ થઈ ચૂક્યો છે.’

આમ કહેવા છતાં અમીરે રૂમાલ છોડ્યો નહીં ત્યારે ઈસ્માઈલ ફૂદીને તેની પાસે પહોંચી ગયો : ‘છોડી દે...’ દીકરાના ઝનૂન પર કાબૂ મેળવવા માટે તેણે તેના બંને હાથ પકડી લીધા. ઝાટકો મારીને એક હાથની મુઠ્ઠીમાંથી રૂમાલ છોડાવ્યો અને પછી તેને છાતીસરસો દાબી દીધો. એ વખતે અમીરનું બદન ભઠ્ઠીની જેમ ધગતું હતું !

‘સાલા કસાઈઓ !’ કરીમાના મોં પરથી સરફરોઝનો પંજો હઠ્યો કે તેણે કલ્યાંત શરૂ કરી દીધું : ‘તમે મારા માલિક સાથે દગો કર્યો.’

સરફરોઝે તેને ધમકાવવા પ્રયાસ કર્યો ત્યારે તેને ગણકાર્યા વિના કરીમા ઊઠીને નવાબ તરફ દોડી ગઈ. ઢગલો થઈને પડેલા માલિકના દેહ ઉપર પછાડી ખાઈને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોવા લાગી. સરફરોઝથી એ સહેવાયું નહીં. તેણે કરીમાનું બાવડું પકડીને તેને પોતાના તરફ ખેંચી : ‘મારી જાન મરી ગયેલાનો મોહ હવે છોડી દે.’

અમીરને સ્વસ્થ થતાં પાંચ-સાત મિનિટ લાગી. નવાબની લાશ તરફ નજર પડી ત્યારે તેને લાત મારવાની ઇચ્છા થઈ આવી છતાં પગ ઊપડ્યો નહીં. ગર્જના કરીને જંગ ગજાવતા સિંહને કુત્તાની જેમ મારી નાખ્યો એ ઓછી બેઠજજતી હતી !

સબ્જીખાનના માણસોની લાશો ઊંચકાતી દેખાઈ ત્યારે તેણે બદ્દીને હાંક મારી : ‘નવાબના શરીર પરથી બધાં જ હથિયાર અને ઢાલ-બખ્તર સાચવીને ઉતારી લેજો.’

એ વખતે કરીમા ફરી બરાડી ઊઠી : ‘કમ્બખ્ત ચોર-લૂંટારુઓ..... મને શું કામ જીવતી રાખી ?’

ઈસ્માઈલ અને અમીર તેની સામે તાકી રહ્યા. સરફરોઝ કરીમાના બાવડા પર પોતાનો પંજો દબાવીને કહી રહ્યો હતો : ‘તને મારી બેગમ બનાવવા જીવતી રાખી – મારી જાન !’

‘નહીં.....નહીં !’ કરીમા ભાંગી પડી હોય તેમ નીચે ફસડાઈ પડી : ‘મારે નથી

જીવવું... મને પણ મારા માલિકની જેમ મારી નાખો.'

'તો પછી સરફરોઝ, એની ઇચ્છા પૂરી કર.' ઈસ્માઈલે હવે કરડાકીથી કહ્યું. સરફરોઝે હેબતાઈને અમીર સામે જોયું એટલે અમીરે બાપને સમજાવ્યું : 'એ જો માની જતી હોય તો ભલે સરફરોઝ તેને સાથે લઈ જાય.'

ઈસ્માઈલને વરસો પહેલાંની ઘટના એકાએક યાદ આવી ગઈ. જ્યારે અમીર તેનાં મા-બાપની લાશ માટે રડતો કકળતો પોતાને મારી નાખવા માટે કાકલૂદી કરી રહ્યો હતો અને ગણેશા એને જલદી ખતમ કરવાની જીદ પકડી બેઠેલો... આ ઘટનાને મનમાંથી હાંકી કાઢવા માટે તેણે બીજી તરફ ધ્યાન રોક્યું : 'ચાલો હવે જલદી કરો. લાશોને દફનાવી આપણે નીકળી જઈએ.'

ચાર જણા નવાબની લાશને ઊંચકવા લાગ્યા એટલે કરીમા પાગલની માફક બરાડા પાડવા લાગી : 'મને પણ સાથે લઈ જાવ કુત્તાઓ !'

સરફરોઝ ઉશ્કેરાઈ ગયો. તેણે કરીમાના ગાલ પર જોરદાર તમાચો ખેંચી કાઢ્યો : 'ચૂપ રહીશ હવે ?' પછી જાણે માફી માગતો હોય તેમ સમજાવવા લાગ્યો : 'કરીમા, હું તને કોઈ વાતે દુઃખ નહીં પહોંચાડું... બસ, તું ચૂપ થઈ જા..... જે કાંઈ બન્યું છે એ ભૂલી જા અને ડાહી થઈને મારી સાથે ચાલવા માંડ. હું તારો ગુલામ બની જઈશ મારી જાન !'

પણ કરીમાના કાન બહેરા થઈ ગયા હતા. એ તો દર્દભરી નજરે આંખોથી દૂર થઈ રહેલી માલિકની લાશને જોઈને નિસાસા નાખતી હતી.

૩૮

નવાબ સબ્જીખાનની લાશ ધરતીમાં ધરબાઈ ગઈ. રણ ગજાવનારો લડવૈયો એક વેરાન જગ્યામાં દફનાવાઈ ગયો. એકમાત્ર કરીમા સિવાય એના મોત પર ન તો કોઈ આંસુ સારનારું ત્યાં હતું કે ન છાતી ફૂટનારું...અરે, એનું નામનિશાન જળવાઈ રહે એવી એક કબર પણ ન બની !

રડી રડીને થાકી ગયેલી કરીમાની આંખો સૂઝી ગઈ. આંસુ ખૂટી ગયાં હોય તેમ એ હીબકાં ભરતી બે ગોઠણ વચ્ચે માથું છુપાવીને જડની જેમ બેસી રહી. સરફરોઝ વારેવારે તેને મનાવતો કાંઈ ને કાંઈ બબડતો રહેતો હતો. તેને સુખી કરવાની, એશ-આરામથી રાખવાની ખાતરી આપ્યે જતો હતો : 'તારું દિલ હળવું થયું હોય તો હવે મોં ધોઈ નાખ કરીમા !' એમ કહીને તેણે હેતથી એનો વાંસો પસવાયો, પણ કરીમા ઝાટકા સાથે એને તરછોડીને આઘી ખસી ગઈ : 'મારાથી દૂર રહેજે કસાઈ !'

સરફરોઝ આ અવગણનાની પરવા કર્યા વિના પ્યાર હાંસલ કરવાની મુશ્કેલી પેદા કરતો રહ્યો. કરીમાની નફરત વધુ વાર નહીં ટકે. આખરે તો એ નવાબની બાંદી હતી, બેગમ નહીં. તેની નજર સામે આ ઘટના ન બની હોત તો કદાચ તેને આટલી બધી ચોટ પણ ન લાગત. સફરમાં થોડો સમય સાથે રહેશે એટલે ગમ ભૂલી જશે.

પણ કરીમાના દિલમાં પળે પળે આ જાલિમો તરફ વધુ ને વધુ નફરત ઘૂંટાતી જતી હતી. સફરમાં નવાબ સાથે આ બદમાશો કેવા હળીમળી ગયા હતા ! કેવી દિલ્લગી કરતા હતા ! નવાબ એમને માટે કેટલો ઊંઘો ખ્યાલ બાંધી બેઠા હતા. કેટલી હોંશથી તેણે પેલા મીરસાહેબને ભાંગનું શરબત પીવડાવ્યું અને એ જ આદમીએ એમની ગળચી દાબી દીધી ? તેણે પોતાની બીબીને એટલે જ પહેલાં મોકલી દીધી હશે !

કરીમાના દિમાગમાં એક ઝબકારો થયો. શું મીરસા'બની બીબી આ બદમાશોની અસલિયત જાણતી હશે ? કોઈ ઓરત આવા કસાઈ સાથે જિંદગી કેમ ગુજારી શકે ? એનું પડખું કેમ સેવી શકે ! એના બચ્ચાની મા બનવા રાજી કેમ થાય ?

'ચાલો હવે આગળ વધો !' અમીરનો આદેશ સંભળાયો ત્યારે કરીમા ચોંકી ઊઠી. તેણે એક વાર અમીર સામે નજર કરી જોઈ અને આઘાતજનક તાજજુબી અનુભવી :

કમાલ છે, આ આદમીના ચહેરા પર ફરી પાછી કેવી શરાફત છવાઈ ગઈ ! થોડી વાર પહેલાં નવાબનું ગળું દાબતી વખતે એ ચહેરો કેટલો બધો બિહમણો દેખાતો હતો !

અમીર જાણે આ બાંદીના મનના ભાવ કળી ગયો હોય તેમ મોં ફેરવી ગયો. એક ઓરતની વેધક નજરનો તે સામનો ન કરી શક્યો. તેણે ફરીથી સરફરોઝને સંભળાવ્યું, 'મોડું થાય છે ખાન, તેને સાથે આવવું હોય તો કહે ઊભી થાય.'

સરફરોઝે કરીમાનું બાવડું પકડ્યું, તેના આશ્ચર્ય વચ્ચે કરીમા ચુપચાપ જડવતું ઊભી થઈ ગઈ. સરફરોઝે ખુશી ઉછાળી : 'શાબાશ.'

પણ લથડતા પગલે બેચાર ડગલાં આગળ વધીને કરીમાએ ફરી જીદ કરવા માંડી : 'નહીં નહીં, મને અહીં જ રહેવા દો. મારે તમારી સાથે નથી આવવું.'

'હવે ચાલને...' કહી સરફરોઝે તેને બાવડેથી ખેંચી : 'અહીં હવે તારું શું દાટ્યું છે ?

ખાનથી આમ પુછાઈ તો ગયું પણ પછી સમજાયું કે એના માલિકને અહીં દાટ્યો હતો.

'તમે એમની સાથે મને પણ કેમ દાટી ન દીધી ?' કરીમા કલ્પાંત કરતી સરફરોઝની પાછળ ઘસડાતી જતી હતી : 'મને શા માટે જીવતી રાખી ?'

સરફરોઝે તેના બોલવા તરફ ધ્યાન આપ્યું નહીં. આ ઓરતે એકબે વાર તેની સાથે નજર મિલાવી હતી ત્યારે કેવું મીઠું હસેલી. સફરમાં તેણે એકબે વાર સામેથી આંખો ઉછાળી હતી. ક્યારેક એ જાણી કરીને નવાબની પાછળ રહી જતી ત્યારે સરફરોઝ તેના ટક્ટુની પડખે પોતાનો ઘોડો ચલાવતો, વાતો કરાવતો અને તે હસીને જવાબો આપતી હતી. હવે જ્યારે નવાબની લખમાંથી છૂટી છે ત્યારે આમ હઠ શું કામ કરે છે ! કદાચ નવાબની ગુલામીનું ભૂત તેના મગજમાંથી નીકળ્યું નહીં હોય. કૂતરું પણ તેના માલિકના મોત પર અફસોસ કરે જ છે ને...

સરફરોઝ એક હાથે ઘોડાને દોરતો અને બીજા હાથે કરીમાને ખેંચતો આગળ વધતો હતો. માંડ એકાદ ફલાંગ જેટલું અંતર કાપ્યું હશે ત્યાં કરીમા નીચે બેસી પડી, 'કહું છું મારે નથી આવવું !'

સરફરોઝ તેને ફરી મનાવવા લાગ્યો એટલે કરીમા ઘાંટા પાડીને ઇન્કાર કરવા લાગી. આગળ વધતો કાફલો તેની આ હરકતથી અટકી પડ્યો. ઈસ્માઈલની ધીરજ ખૂટી ગઈ હોય તેમ એ બરાડ્યો, 'ખાન, તેને જો ચૂપ નહીં રાખી શકે તો આપણાથી આગળ નહીં જવાય. ધોળા દિવસે સામે કોઈ મુસાફર મળશે તો એ હરામજાદી આપણો ભાંડો ફેડી નાખશે.'

સરફરોઝ હવે અકળાયો. તે સમજતો હતો કે આ રીતે કરીમાને પોતે સાથે નહીં લઈ જઈ શકે... પણ મોહ છૂટતો નહોતો. કરીમાના દરેક ઇન્કારથી તેના તરફનું ખેંચાણ જતું હતું. તેણે બે હાથે કરીમાને ઊંચકી લીધી : 'હવે હું જોઉં છું. તું સાથે આવે...'

અમીરે દૂરથી આ જોયું. કોણ જાણે શું કામ પણ સરફરોઝનું દિલ ભાંગી જાય એવું તેને મંજૂર નહોતું. તેણે હાંક મારી, 'ખાન, એને ઘોડા પર બેસાડી દે.'

સરફરોઝને અમીરનું આ પ્રોત્સાહન વહાલું લાગ્યું. તેણે કરીમાને બળજબરીથી ઘોડા પર બેસાડી દીધી અને પોતે પણ પાછળ ચડી બેઠો. 'હવે તને મારાથી કોઈ અલગ નહીં કરી શકે.' કહીને તેણે ઘોડાની લગામ ખેંચી.

પ્યાર અને નફરત વચ્ચેની ખેંચતાણમાં બીજો એક ફલાંગ વઘવ્યો. કરીમા વારેવારે પાછળ જોઈ લેવા લલચાતી હતી. તેનું મન આગળ વધવા ના પાડતું હોય તેમ સરફરોઝની મજબૂત પકડમાંથી છૂટવા માટે તરફડી લેતી. થોડી વાર તો સરફરોઝને આ આનાકાનીમાં મજા પડી પણ કરીમાએ તેના હાથ પર દાંત ખૂંટાડીને બટકું ભર્યું ત્યારે એ છંછેડાઈ ઊઠ્યો. કાંડા પર લોહીનો ટશિયો દેખાયો. અમીર ત્રાંસી નજરે આ જોઈ ગયો છે તેનો ખ્યાલ આવતાં સરફરોઝ વધારે વીફર્યો. તેણે કમર પરથી મ્યાન સહિત તલવાર હાથમાં લીધી અને ગુસ્સાભરે કરીમાના ગાલ પર મ્યાન ફટકાર્યું : 'ભાઈ-બાપ કરું છું એટલે માથે ચડી બેઠી !'

આવેશમાં મ્યાન ફટકારવા જતાં તલવારની મૂઠનો ખૂણો પણ કરીમાના ગાલ પર લાગી ગયો તેનું સરફરોઝને ભાન ન રહ્યું. કરીમાએ દર્દનાક ચીસ પાડી ગાલ પર હાથ દાબી દીધો. દડ દડ વહી જતા લોહીથી ભીની થયેલી હથેળી ગાલ પરથી હઠાવીને આંખો સામે ધરી ત્યારે લોહી જોઈને ઓરતનું દિલ બળવો પોકારી ઊઠ્યું. અચાનક ઝનૂન ભરાઈ આવ્યું હોય તેમ છલાંગ મારીને તે ઘોડા પરથી નીચે પછડાઈ પડી : 'મને આમ રિબાવવાને બદલે તલવારને ઝાટકે મારી નાખને જાલિમ !'

તેની ત્રાડથી જાણે બપોરનો તડકો પણ ધ્રૂજી ઊઠ્યો હોય તેમ ખામોશી છવાઈ ગઈ. ઈસ્માઈલ અને અમીરે એકીસાથે પાછળ જોયું. બાપ-બેટાને સમજાઈ ગયું કે કરીમાને સાથે લઈ જવાનાં ખાનનાં ફાંફાં ફોગટ પુરવાર થયાં છે. સરફરોઝ કમરમાં મ્યાન ભરાવીને ઘોડા પરથી નીચે ઊતરવાની કોશિશ કરતો હતો ત્યાં ઈસ્માઈલનો સાદ સંભળાયો : 'નહીં ખાન, હવે તેને વતાવતી રહેવા દે. એની જિંદગી પૂરી થઈ ચૂકી છે.'

કાળજા પર કોઈએ છૂરી ફેરવી હોય એવી પીડા અનુભવી સરફરોઝે... ઘોડા પરથી એ નીચે ઊતરી ન શક્યો. લાચાર નજરે તેણે અમીર સામે જોયું, પણ હવે એનોય સાથ ન મળ્યો ત્યારે કરીમા સામે તેણે દાંત કચકચાવ્યા : 'તને મારા કરતાંય મોત વહાલું છે લોંડી !'

જમીન પર ચત્તીપાટ પડેલી કરીમાની આંખોમાં નફરત ફૂંફાડા મારવા લાગી : 'હા હા ખરો ! મરદ હોય તો મારી નાખ મને... મારી નાખ !'

સરફરોઝનું ખુન્નસ ભભૂકવા લાગ્યું. કમરમાંથી તેણે તલવાર ખેંચી : 'આ પાણીદાર પોલાદ કોઈની શરમ નથી રાખતું બેવકૂફ !'

તેણે તલવાર ઉગામી છતાંય કરીમા ડગી નહીં, ડરી નહીં. જાણે મોત માટે આજીજી કરતી હોય તેમ ટગર ટગર સામે જ જોઈ રહી.

‘શું વિચાર કરે છે ખાન !’ ઈસ્માઈલે સરદારની સખ્તાઈ ઉછાળી : ‘એની જિંદગી આપણા બધાનું મોત નોતરશે... ચલાવ તલવાર !’

સરફરોઝનો હાથ ધૂજી ઊઠ્યો. ચમકતી તલવારની તીક્ષ્ણ અણી તેણે કરીમાના ગળા પર ટેકવી... પણ એવી મુલાયમ રીતે ટેકવી જાણે તેને પંપાળવા માગતા હોય.

બે, ચાર, દસ, પંદર પળો આમ ઉલઝનમાં વીતી ગઈ. કદાચ એક વધુ કોશિશ તે એને મનાવવાની કરી લેત પણ કરીમાએ મોકો ન આપ્યો.

‘ઘોંચી દે તલવાર અને કર મારો છૂટકારો.’ એ જાણે સરફરોઝની તાકાતને પડકારતી હોય તેમ બોલી ઊઠી : ‘હિંમત નથી ચાલતી, કહું છું મારી ના...ખ !’

અને સરફરોઝના કાંડાની નસો તંગ થઈ ગઈ. ઘડીવાર માટે એનો પ્યાર રોષની આગમાં વરાળ બની ગયો. આંખો મીંચી દાંત ભીંસીને તેણે તલવારની મૂઠ પર જોશ આપ્યું... ઘચાક કરતી તલવાર કરીમાના ગળામાં ભોંકાઈ ગઈ.

ફાટી ગયેલા અવાજની એક મરણચીસ સંભળાઈ, છતાં સરફરોઝે ન તો આંખો ઉઘાડી કે ન તલવાર પાછી ખેંચી. એ જડની જેમ ઘોડા પર હાલ્યાચાલ્યા વિના બેસી રહ્યો.

અમીર ઘોડો દોડાવતો આવી પહોંચ્યો છતાં સરફરોઝે માથું ઊંચું ન કર્યું ત્યારે એના ખભા પર હાથ મૂકીને અમીરે હળવેકથી કહ્યું : ‘ખાન, હવે ખેલ ખતમ થયો !’

અને એક ડૂસકું સંભળાયું. ખાનની આંખોમાંથી દડી જતાં આંસુ દેખાયાં. કઠણ કાળજાના આદમીનો આ વલોપાત અમીરથી જીરવાયો નહીં. હળવેકથી તેણે કરીમાના ગળામાં ભોંકાયેલી સરફરોઝની તલવાર ખેંચી લીધી : ‘ખાન, એના તકદીરમાં જીવવાનું લખાયું નહીં હોય, એમાં તારો શો કસૂર !’

ધીમે ધીમે સરફરોઝે ઝૂકેલી ડોક ઊંચી કરી. આંસુ માટે ભોંકપ લાગતી હોય તેમ ઝડપથી આંખો લૂછી નાખી. અમીરની હમદર્દી બદલ અહેસાન વ્યક્ત કરવાની ઇચ્છા પણ તેણે દબાવી દીધી : ‘એને દફનાવવાનો બંદોબસ્ત કરીને આપણે આગળ વધીએ.’

બસ એટલું જ બોલ્યો હતો એ... એકેવાર તેણે કરીમાની લાશ જોવાની ઇચ્છા ન કરી, કોઈની સાથે વાત કરવાનો ઉત્સાહ ન દેખાડ્યો. ખબર નહોતી પડતી કે કરીમાને એ ભૂલી જવા માગતો હતો કે યાદ કરતો હતો ! બેચાર દિવસની સફરમાં જાગેલો પ્યાર બેચાર દિવસની સફર બાદ ભૂંસાઈ જવાનો કે એના દિલ પર ભીંસાઈ રહેવાનો એનો કોઈને ત્યારે અંદાજ આવી શક્યો નહીં.

*

શિવપુરી પહોંચતાં પહેલાંની છેલ્લી મજલ પર પડાવ નખાયો ત્યારે બધાએ હળવાશ અનુભવી. સાડા પાંચ મહિનાની સફર બાદ હેમખેમ ઘરભેગા થવાશે એ ખ્યાલને દરેક ઠગ પંપાળવા લાગ્યો હતો. પોતાને ભાગે આવનારી રકમનો અંદાજ મંડાતો હતો. અમીર ઘેર ગયા બાદ માણવા મળનારી સુહાગરાતના ખ્વાબમાં આળોટવા લાગ્યો હતો. બદ્રીનાથ અમીરથી જુદા પડવાના વિચારે કોચવાતો હતો. ઈસ્માઈલ શિવપુરી પહોંચતાં વેંત રોશનના બાપનો સામનો કેવી રીતે કરવો એની ઉલઝનમાં અકળાતો હતો.

પણ સરફરોઝખાનના મનમાં શી હિલચાલ થતી હતી તે કોઈ કળી શક્યું નહીં. બધાની સાથે હોવા છતાં તે અલગ પડી જતો. તેના ચહેરા પર ન સમજાય એવી ઉદાસી ઘેરાયેલી રહેતી. મોટી કીકીઓની સપાટી પર ભીનાશ છવાયેલી રહેતી. અમીરે ઘણી વાર પ્રયાસ કરી જોયો – તેની ખામોશી તોડવાનો, ઉદાસી ઉખેડવાનો, પણ સરફરોઝ સિફતથી તેની કોશિશો ટાળી દેતો : ‘હું બહુ ખુશ છું. ખામોશ રહીને હું મારી જાત સાથે વાતો કરું છું, એમાં મને શાંતિ સાંપડે છે.’

બહુ બોલનારો અને વાતવાતમાં ઉશ્કેરાઈ જનારો આ આદમી આટલી ખામોશી પચાવી શકે છે એ વિસ્મયજનક લાગવા છતાં અમીરને આશ્વાસન સાંપડ્યું કે કાંઈ નહીં, એનાથી એની જિંદગીમાં ઠાવકાઈ આવતી હોય તો સરવાળે એ ફાયદો જ છે ને !

છેલ્લો મુકામ છોડવાની તૈયારી થઈ ચૂકી. સવારની પહેલી નમાઝ પઢીને અમીર અઝીમાના તંબુ તરફ ઊપડ્યો. તેના ગયા વિના અઝીમાની આંખો ઊઘડતી નહીં. ઊંઘ ઊડી ગઈ હોય તો એ બિડાયેલી આંખે અમીરની રાહ જોતી બિછાનામાં લેટી રહેતી. ઝાકળભીનાં ફૂલની કોમળ પાંખડીથી અમીર તેના લીસા ગાલને પંપાળે ત્યાર પછી જ અઝીમા થોડાં લાડ લડીને આંખોનાં પોપચાં ઉઘાડતી.

અમીર હજુ તંબુ પાસે પહોંચે એ પહેલાં જ બદીના સાથે તેને રોક્યો : 'જરા ઊભો રહેજે અમીર.'

હાથમાં પકડેલું ફૂલ અમીરે મુઠ્ઠીના પોલાણમાં સિફતથી સંતાડી દીધું : 'શું છે ?' 'સરફરોઝ દેખાતો નથી.' બદીના ચહેરા પર આછોરો ગભરાટ હતો : 'મળસકાથી તે કોઈના જોવામાં આવ્યો નથી.'

અમીર અઝીમા પાસે જવાની અધીરાઈમાં હતો : 'કદાચ નદીએ નહાવા-ધોવા ગયો હશે.'

'એ બને નહીં, એના જેવો અઘોરી નહાવા માટે વહેલો ઊઠે નહીં.'

'તો પછી...' અમીર વિચારમાં પડી ગયો. તેને યાદ આવ્યું : 'એ કાલે રાતે મારી પાસેથી ચાર રૂપિયા લઈ ગયો હતો. મને લાગે છે કે ગામમાં પીવા-ખાવા ગયો હશે અને ત્યાં જ ઘોંટી ગયો હોવો જોઈએ.'

અમીરે દલીલ તો કરી પણ ખુદ પોતાને જ એ ગળે ઊતરી નહીં. સરફરોઝ પૈસા માગવા આવેલો ત્યારે ગંભીર દેખાતો હતો. કરીમાનો કિસ્સો બન્યા પછી પીવાનું તેણે છોડી દીધેલું, ખાવામાંય બહુ દિલચસ્પી રહી નહોતી. તો પછી પૈસાની તાકીદે જરૂર કેમ પડી ?

'આપણે બાપુને જાણ કરીએ.'

અઝીમાના તંબુમાં ગયા વિના જ તેને પાછા ફરી જવું પડ્યું. સરફરોઝનું આમ ગાયબ થઈ જવાનું ઈસ્માઈલને પણ ગેબી લાગ્યું. તે પોતાનો સરસામાન, કોઈ પણ ચીજ લીધા વિના ગયો હતો. અને સવારના પાંચ પહેલાં પંગપાળા તે ક્યાં જાય, શું કામ જાય ? બધાને એ કોયડો પરેશાન કરી ગયો.

'હું અને બદી આસપાસમાં તલાશ કરી આવીએ.' અમીરે ઉચાટભર્યા અવાજે ઉપાય સુઝાડ્યો : 'કદાચ નદીએ હાજત માટે ગયો હોય ત્યાં સાપ-વીંછી...'

પણ પા કલાક પછી બંને વીલે મોઢે પાછા ફર્યા : 'ત્યાં તો ક્યાંય એનો પત્તો લાગ્યો નહીં.' અમીર ઘોડા પરથી ઊતર્યા વિના જ કહેતો હતો : 'મને લાગે છે કે હું ગામમાં જઈ આવું... તેની ભાળ મેળવ્યા વિના આપણે આગળ નહીં વધી શકીએ.'

'થોભ અમીર !' ઈસ્માઈલે ગામ તરફના રસ્તે કોઈકને આવતો જોયો એટલે બોલી ઊઠ્યો : 'પેલું કોણ આવે છે ?'

થોડી વાર સૌ આંખો તાણીને જોઈ રહ્યા.

'અરે, એ તો કોઈક ફકીર છે.' અમીરની ધીરજ રહેતી નહોતી : 'હું તલાશ કરીને આવું છું.'

'પણ ફકીરને અહીં આવી તો જવા દે.' ઈસ્માઈલે એને રોક્યો : 'કદાચ એને પૂછપરછ કરવાથી જાણવા મળશે. એ આપણા તરફ જ આવતો લાગે છે.'

આંખો તાણીને ઊંચક જીવે બધા નજીક આવી રહેલા એ ફકીર તરફ તાકીને ઊભા હતા. અર્ધા ફર્લાંગનું છોટું રહ્યું હશે ત્યારે ઈસ્માઈલની કમરમાં એક સબાકો થયો.

ધારીધારીને જોવા માટે કપાળ પર તેણે હાથની છાજલી ધરી : 'અરે ફકીરની ચાલ તો ખાન જેવી દેખાય છે.'

અમીરને ઘોડો દોડાવીને ત્યાં પહોંચી જવાની અધીરાઈ જાગી. પણ મનને તેણે કાબૂમાં રાખ્યું.

પા ફર્લાંગનું અંતર રહ્યું ત્યારે સૌને ખાતરી થઈ ગઈ : એ સરફરોઝ છે !

કોઈકને તેના આ વેશ પર હસવું આવ્યું, ઊપડવાના વખતે તેના ધતિંગ પર કોઈકને ગુસ્સો થયો, પણ અમીરના દિલમાં કોઈક ખટકવા લાગ્યું : 'એ અહીં આવે નહીં ત્યાં સુધી બધા ગુપચુપ રહેજો.'

કોણ જાણે કેમ પણ અમીર ઇચ્છતો હતો કે એ સરફરોઝ ન હોય તો સારું. તેનાથી એનો એવો વેશ જોવાતો-જીરવાતો નહોતો.

પણ અંતર ઘટતું ગયું તેમ તેમ ખાતરી પાકી થતી ગઈ. ફકીરનો કાળો લાંબો ઝબ્બો, લુંગી, એક હાથમાં નાની લાકડી... પીરગંભીર ચહેરો અને ધીમી છતાં મક્કમ ચાલે સરફરોઝ જ સામે આવતો હતો.

હેબત ખાઈ ગયા હોય તેમ સૌ મૂંગામંતર જોતાં ઊભા હતા. અમીર હળવે રહીને ઘોડા પરથી નીચે ઊતરી ગયો.

સરફરોઝ સામે આવીને ઊભો રહ્યો છતાં કોઈ કાંઈ બોલી શક્યું નહીં.

'હજુ મને ઓળખ્યો નહીં !' તેના અવાજમાં કોઈ જાતનો થડકો નહોતો, તેમ કોઈ કટાક્ષ પણ ન વર્તાયો.

'સારું થયું તમે આવી પહોંચ્યા.' અમીરથી તેને માટે તુંકારો ઉચ્ચારાયો નહીં, 'અમે ઊપડવા માટે તમારી જ રાહ જોતા હતા.'

'એટલે તો હું ઝટપટ આવ્યો.' તેનું થોડીવાર અટકવું બધાને ખટક્યું : 'મારી સફર પૂરી થઈ. તમે બધા આગળ વધો.'

'હું !' ઈસ્માઈલને હજુ માનવામાંય આવતું નહોતું.

અમીરે ધારીધારીને જોયું તો સરફરોઝના ચહેરા પર પહેલાંની ઉદાસી ગાયબ થઈ ગયેલી દેખાણી. તેની જગ્યાએ આંખોમાં ન સમજાય એવી ચમક આવી હતી, રાતનો સરફરોઝ સવારના સાવ પલટાઈ ગયેલો દેખાતો હતો.

'ફકીરનો વેશ કેમ પહેરવો પડ્યો ખાન ?' અમીરે ગભરાતાં ગભરાતાં પૂછ્યું.

'ફકીરી લીધી એટલે.' એ ગંભીર ભાવે બોલતો હતો : 'કાલે એટલા માટે તો ચાર રૂપિયા ઊછીના લીધા હતા.'

'નહીં ખાન, આ બેવફૂફી છોડી દે.' ઈસ્માઈલે નજીક આવીને લાગણીભર્યો ઠપકો આપ્યો : 'હજુ તારે ઘણાં સાહસો કરવાનાં છે, એક ઓરતના ગમમાં આમ પાગલ થવાની જરૂર નથી.'

એ હસ્યો... પણ દર્દભર્યું હસ્યો. બધાની સામે એક નજર ફેરવી લીધા પછી મક્કમ અવાજે કહ્યું તેણે :

‘જિંદગીનું સૌથી મોટું સાહસ આજે શરૂ કરું છું. ઈસ્માઈલમિયાં ! જે હાથે કરીમાના ગળામાં તલવાર ભોંકાઈ છે એ હાથ હવે ખુદાની બંદગી સિવાય બીજા કોઈ કામનાં નથી રહ્યા.’

તેની પાંપણો ભીની થઈ જશે એમ લાગ્યું પણ તેણે એમ થવા ન દીધું.

‘સરફરોઝ !’ અમીરનો સાદ ધ્રૂજી ઊઠ્યો : ‘ફકીરી ભલે લીધી પણ અમારો સાથ શું કામ છોડો છો ?’

‘હવે બધું બદલાઈ ગયું અમીર !’ તેના અવાજમાં આછેરી ભીનાશ આવી ગઈ : ‘તમારે આગળ વધવાનું છે અને મારે પાછા ફરવાનું છે.’

‘ક્યાં ?’

‘ત્યાં !’ તેને આંખ મીંચીને કહેવું પડ્યું : ‘જ્યાં કરીમાને દફનાવી છે ત્યાં... બાકીની જિંદગી ત્યાં જ ગુજારી રાખીશ - કરીમાની કબર સામે એક ઝૂંપડી બાંધીને રહીશ.’

બધા જ અવાક બની ગયા. કોઈથી કાંઈ કહી શકાયું નહીં. એકબીજાની સામે જોતાં ઉલ્લસમાં ઊભા હતા ત્યાં સરફરોઝે જ કહ્યું :

‘તમે હવે ખોટી થાવ નહીં - અમીર, મારા ભાગની જે રકમ આવે તે ગરીબોને ખેરાતમાં આપી દેજો... ખુદા હાફીઝ !’

કોઈ કાંઈ કહે તે પહેલાં સરફરોઝે પીઠ ફેરવીને ચાલવા માંડ્યું. નવી મંઝિલ તરફ ઊપડતાં તેનાં દરેક પગલાંમાં મક્કમ ઇરાદાની છાપ ઊપસતી હતી એટલે તેને વાળવાની કે પાછો વાળવાની કોઈની હિંમત ચાલી નહીં.

સરફરોઝ દેખાતો બંધ થયો ત્યારે અમીરની આંખો આંસુથી ઊભરાઈ આવી.

‘ખુદા, તેને એ રસ્તેથી હવે ક્યારેય પાછો નહીં વાળતો...’ એટલું બોલીને એ અઝીમાના તંબુ તરફ ઊપડી ગયો.

૩૯

શિવપુરી પહોંચતાં જ ઈસ્માઈલના પગ ભારે થઈ ગયા. મોઈદીનના ડેલાની સાંકળ ખખડાવતી વખતે હાથમાં કળતર થઈ આવી. રોશને જ ડોકાબારી ઉઘાડી. ઈસ્માઈલની પાછળ ઊભેલા અમીરને જોઈને એની કીકીઓમાં ઉમંગ ઊછળી આવ્યો. આવકાર આપવા માટે હેયું થનગની ઊઠ્યું. પણ જબાન પર બોલ ઊપસ્યા નહીં. બાપને આ ખુશખબર આપવા તે સડસડાટ અંદર દોડી ગઈ.

કેદખાનામાં દાખલ થતાં અપરાધીની માફક ઈસ્માઈલે આંગણમાં પગ મૂક્યો. અઝીમાની ડોળી અંદર લાવી શકાય એ માટે અમીરે મોટો દરવાજો ઉઘાડ્યો.

મોઈદીન અને રોશને ઓસરીમાં ઊભાં ઊભાં અઝીમાની ડોળી જોઈ. ઈસ્માઈલે એ બાપ-બેટીના ચહેરા પરના ભાવ વાંચવાની કોશિશ કરી. કયેકટીની ઘડી મોડી આવે એવા ઇરાદાથી તેણે મોઈદીનનું ધ્યાન પોતાના તરફ ખેંચ્યું : ‘સલામ આલેકુ મુખીમિયાં !’

મોઈદીનનેય આલેકુ સલામ કહેવું પડ્યું. રોશન અમીર સાથે નજર મિલાવવા મથતી હતી, પણ એ તો સંભાળીને ડોળી અંદર લઈ આવવા માટે વારે વારે ભોયાઓને સૂચના આપવામાં પડ્યો હતો.

મોઈદીન ઈસ્માઈલને ભેટ્યો ત્યારે તેણે મનગમતું અનુમાન કર્યું કે મિયાં સફરમાંથી પોતાને માટે બીબી લાવ્યા છે... પણ રોશન તો અમીરની હિલચાલ પરથી જ સચ્ચાઈ પારખી ગઈ હતી. પોતાનું સ્થાન બીજી કોઈ ઓરતને સાંપડી ગયું છે. જેને પોતે મહેબૂબ માન્યો હતો એ બીજાનો ખાવિંદ બની ચૂક્યો છે !

આંખનાં આંસુ જખમી થયેલા દિલની ચાડી ખાઈ જશે એવી બીક લાગવાથી તે ઘરમાં ક્યાંક છુપાઈ જવા માગતી હતી, પણ ઈસ્માઈલનો અવાજ પીઠ પર અફળાયો :

‘રોશન બેટી, અઝીમાને ડોળીમાંથી ઉતારીને ઘરમાં લઈ જા.’

તેને પાછા ફરવું પડ્યું. બળજબરીથી આંસુને પાછાં વાળી દેવાં પડ્યાં. હોઠ પર પરાણે મુસ્કાન ફરકાવવી પડી.

પરદાનશીની અઝીમાનો હાથ પકડી રોશન તેને ઘરમાં લઈ જવા લાગી.

‘વહુ બેઠા !’ ઈસ્માઈલનો કંપતો અવાજ સંભળાયો : ‘મુખીચાચાને તસ્લીમ કરતા જજો.’

વહુ ! મોઈદીનને એ શબ્દ ઝેરી સાપના ડંખ જેવો વસમો લાગ્યો. ગુસ્સાની આગથી ચહેરો લાલધૂમ થાય એ પહેલાં તો અઝીમા તેની સામે માથું નમાવીને ઊભી હતી. પરદામાંથી બહાર આવેલો તેનો ગોરો હાથ દુઆ માગતો હતો.

‘ખુદા તને ખુશ રાખે !’ કહેતાં અવાજ ફાટી ગયો. પછી નિસાસો નાખીને તેણે ઈસ્માઈલ સામે કતરાતી આંખે જોયું ત્યારે ઈસ્માઈલને નજર ફેરવી લેવામાં ભારે તકલીફ થઈ.

‘અમીર, તું બધો સામાન ઘરમાં મુકાવી દે. અમે ઉપર બેઠા છીએ.’ કહીને ઈસ્માઈલ સડસડાટ મેડી ચડી ગયો, ત્યારે મોઈદીનને પણ તેની પાછળ જવું પડ્યું.

સામસામે બેઠા પછીય ઘણી વાર લગી કોઈ કાંઈ બોલી શક્યું નહીં. મુખીની આંખોમાં એક જ સવાલ લટકતો હતો જેનો જવાબ ઈસ્માઈલને જડતો નહોતો.

‘સફર ધાર્યા કરતાં અનેકગણી કામિયાબ નીવડી મુખીમિયાં !’ ઈસ્માઈલ બનાવટી હસતો હતો : ‘અમીર બેહદ શુકનિયાળ નીવડ્યો.’

‘પણ તમે જેને સફરમાંથી સાથે લઈ આવ્યા છો એ એટલી શુકનિયાળ નીવડશે ખરી ?’

મુખીના બોલ ઈસ્માઈલના કાળજે અંટાયા.

‘એટલે ?’

‘એટલે એમ કે રોશનના નિસાસાનો વિચાર કર્યો તમે ?’

ઈસ્માઈલનો ચહેરો પહેલાં ફિક્કો પડ્યો પછી તંગ થયો : ‘મુખી, હમણાં તો તમે અઝીમાને દુઆ આપી... જો સાચા દિલથી દુઆ આપી હશે તો એ જરૂર સુખી થશે.’

‘પણ મારી દીકરીની ખુશીનું શું ?’ ભીંસાતા દાંત વચ્ચેથી આ સવાલ પુછાયો હતો.

‘મારી દુઆ કાયમ રોશનની સાથે હશે.’

‘ઈસ્માઈલમિયાં ! એણે માત્ર તમારી દુઆ જ નહીં, તમારા દીકરાનો સાથ પણ માગ્યો હતો એ બહુ જલદી ભૂલી ગયા કે ?’

‘બધું જ યાદ છે મુખી, બરાબર યાદ છે !’ ઈસ્માઈલ આવેશમાં બોલતો હતો : ‘ખુદા કસમ, વળતી સફરને ડગલે પગલે મેં રોશનને જ યાદ કરી છે... પણ હું લાચાર હતો મુખી !’

‘અને હવે મને લાચાર બનાવી દીધો !’ મુખી કડવાશ ઠાલવવા માગતો હોવા છતાં ગળગળો થઈ ગયો : ‘મા વિનાની મારી બેટીને હું કેવી રીતે દિલાસો આપીશ ? જો આમ કરવું હતું તો બિચારીને અત્યાર લગી ખોટી ઉમ્મીદમાં શું કામ ટટળાવી !’

‘હંમેશાં આપણું ધાર્યું નથી થતું મુખી !’ ઈસ્માઈલે પણ લાગણીની ભીનાશ લાવીને કહ્યું : ‘અમીરની સામે જીદ કરીને હું દીકરાને ગુમાવી દેવા નહોતો માગતો.’

‘શું અઝીમા મારી રોશન કરતાં પણ ખૂબસૂરત છે ?’

‘સરખામણીનો આ સવાલ નથી મુખી ! તમને હું કેમ કરીને સમજાવું કે અમીરની ઊછળતી જવાની સામે મારે નમતું જોખવું પડ્યું ?’

‘એટલે જ મેં કહ્યું હતું કે સફરમાં ઊપડો તે પહેલાં રોશન સાથે સગાઈ પાકી કરતા જાવ.’

‘પણ અમીરને ત્યારે ઉતાવળ નહોતી.’

‘અને છ મહિનામાં અધીરાઈ આવી ગઈ ?’

દલીલના જવાબ આપતાં ઈસ્માઈલ થાક લાગતો હોય તેમ તે હાંફતો હતો.

‘શું કરું ? સફરમાં એ બહુ બદલાઈ ગયો. દરેક ચીજ તેને સાહસ કરીને મેળવવામાં વધુ આનંદ આવે છે. એ તો સારું થયું કે જોહરાનો છંદ મેં સિફતથી છોડાવ્યો.’

‘જોહરા !’ નવું નામ સાંભળીને મોઈદીન ચોંક્યો : ‘એ ત્રીજી કોણ છે ?’

‘છે નહીં, હતી !’ ઈસ્માઈલને પોતાનો બચાવ કરવા માટે બેટાની વાત કહેવી પડી : ‘એક નવાબની નાચનારી હતી. તેને ત્યાંથી છોડાવીને હૈદ્રાબાદ પહોંચાડી પણ પેલીએ ત્યાં સુધીમાં અમીરના દિલ પર પોતાનો કબજો જમાવી દીધો.’

ઈસ્માઈલ વાત ઉપજાવી રહ્યા છે કે કેમ એવી સંકા સાથે મોઈદીને પૂછ્યું :

‘પછી ?’

‘પછી શું ?’ ઈસ્માઈલ થોથવાયો : ‘હું જાણતો હતો કે તવાચફનો સંગ મારા બેટાને મારાથી અલગ કરી દેશે. પછી થોડો વખત એનું દિલ બહેલાવી પડતો મૂક્યો.’

‘એટલે તમે એને તમારા રસ્તામાંથી હટાવી દીધો ?’

મુખી જાણે પોતાની ઊલટતપાસ લઈ રહ્યો હોય તેમ પૂછતો હતો, છતાં ઈસ્માઈલ નારાજ દેખાડી શક્યો નહીં. ખરી રીતે પોતે અપરાધી હતો જ ને !

‘મેં એને રસ્તામાંથી હટાવી નહીં, પણ પૈસા લઈને એ જ રસ્તામાંથી હટી ગઈ.’ ઈસ્માઈલે ઊંડો નિસાસો નાખ્યો : ‘અમીરને એ વાતની જાણ નથી..... મુખી, આ બધું મેં એ ગણતરીથી કરેલું કે રોશન મારા ઘરમાં વહુ બનીને આવે.’

‘અને બેટાએ બાપની ગણતરી ઊંધી વાળી ?’

‘બધું અણધાર્યું બની ગયું.’ ઈસ્માઈલે અઝીમાનો કિસ્સો વિગતથી કહી સંભળાવ્યો. તેમાં અર્ધી વાત ઉપજાવી કાઢવી પડી. અઝીમા કોઈની પરણેતર હતી એ હકીકત છાની રાખવી પડી. મોઈદીન પર વાતની અસર થતી દેખાઈ એટલે તેણે છેલ્લે ઉમેર્યું : ‘મુખી, અમીરે હૈદ્રાબાદમાં ગજબનાક સાહસો કરી બતાવ્યાં ત્યારે મારાથી વચન અપાઈ ગયું કે તું જે માગીશ તે હું આપીશ.’

‘અને દીકરાનું વચન પાળવા માટે દોસ્તને આપેલું વચન ફોક કરી બેઠા તમે ?’

મોઈદીનના અવાજની ધાર તીક્ષ્ણ બનતી જતી હતી. ઈસ્માઈલ આ બધું ધારીને જ બેઠો હતો, તેનો ઉપાય પણ વિચારી રાખેલો.

‘મોઈદીન, તમારું વચન ફોક કરવા જેટલો બેઠમાન હું નથી.’ ઈસ્માઈલ આવેશમાં

બોલી ગયો : 'ભલે મારે બેટો એક જ હોય, પણ એની બીજી શાદી થઈ શકશે.'

'ઈસ્માઈલમિયાં !' ગળગળો થઈ ગયો મુખી : 'અમીર બીજી શાદી માટે માનશે ?'

ઈસ્માઈલ ગમે તેમ કરીને અત્યારે મોઈદીનને મનાવી લેવા માગતો હતો. પછી ભલે તેને માટે વધુ જુઠ્ઠાણું બોલવું પડે.

'બીજી શાદી માટે હું અમીરને મનાવી લઈશ, પણ તમારે એકાદ વરસ ખમી જવું પડશે.'

'વિચાર કરીને વાયદો આપો છો ને મિયાં !' મોઈદીન સોદો પાકો કરવા માગતો હતો. 'એક વાર હું ગમ ખાઈને બેસી રહીશ પણ ફરી મારાથી આઘાત જીરવાશે નહીં.

'તમે ફિકર ન કરો મુખી.' ઈસ્માઈલે તેને ધરપત આપવા ખભે હાથ મૂક્યો : 'અઝીમાની ખૂબસૂરતીનું આકર્ષણ એકાદ વરસમાં ઓસરી ગયા પછી અમીર આનાકાની નહીં જ કરે.' પછી ઝડપથી ઉમેર્યું : 'પણ આ બંદોબસ્ત આપણા બેની વચ્ચે જ રહેવો જોઈએ. અમીર કે રોશનને તેની ગંધ નહીં આવવા દેવાની.'

'મને મંજૂર છે !' મુખીના અવાજમાં પહેલીવાર ખુલાવટ આવી : 'હવે મિયાં સફરની વાત કરો, કેટલો માલ મળ્યો એ જાણવાની ઈંતેજારી આટલો વખત માંડમાંડ દબાવી રાખી મેં....'

ઈસ્માઈલે ધરપતનો શ્વાસ તો લીધો પણ એને ત્યારે ખબર નહોતી કે આ કપટની પોતાને કેટલી ભારે કિંમત ચૂકવવી પડશે !

*

'હવે ચહેરા પરથી પરદો તો હટાવો !' રોશન અંદર જઈને પાણીનો પ્યાલો લઈ આવી છતાં પણ અઝીમાએ ઓઝલ ઉતાર્યો નહોતો એટલે તેને નવાઈ લાગી : 'શું મારે તમારું મોં જોવાની કિંમત ચૂકવવી પડશે ?'

અઝીમાએ માથું ધુણાવીને ના પાડી.

'અમીરમિયાં મૂંગી બીબી લઈ આવ્યા છે કે શું ?' રોશન મન મારીને મજાક કરતી હતી : 'માથું ધુણાવીને કિંમત લેવાની ના પાડો છો કે મોં દેખાડવાની ?'

'બંને !' અઝીમા પહેલી વાર બોલી.

'બહુ મીઠું બોલો છો તમે તો !' કહીને રોશને એના ચહેરા પરથી પરદો ઊંચકવા આપટ મારી પણ અઝીમાએ તેનો હાથ પકડી લીધો : 'બહુ ઉતાવળ છે મારું મોં જોવાની ?'

રોશને માથું નમાવી હા પાડી ત્યારે પેલીએ પૂછ્યું : 'ઘરમાં કોઈ મોટેરું નથી ? તમારાં અમ્મા કે.....'

'ના, આ ઘરમાં મોટી કે નાની જે ગણો તે હું એક જ ઓરત છું !'

'તો કહો જોઈએ, તમે મીરનાં શું થાવ ?' આટલું પૂછ્યું ત્યારે રોશન ગંભીર બની ગઈ, અઝીમાએ પરદાની જાળીમાંથી એ જોઈ લીધું. તેણે તરત જ ઉમેર્યું : 'મારો મતલબ કે જેને મારે મોં દેખાડવાનું છે તે મારું શું સગું થાય ?'

રોશન પાસે એનો જવાબ નહોતો એટલે તેણે સવાલ કરવો પડ્યો : 'એને હું ન જણાવું તો ?'

'અમારા મુલકમાં જણાવવાનો રિવાજ છે.' અઝીમા રોશનનું મન પારખવા મથતી હતી : 'પહેલી વાર હું એમના કોઈક સગાને મળી રહી છું ત્યારે તમે આવી જીદ લઈને શું કામ બેઠાં ?'

'તમે અહીં આવતાં પહેલાં તમારા મિયાંને તો પૂછ્યું હશેને ? તેમણે કહ્યું નહીં કે હું એમની શું સગી થાઉં છું ?'

'એમણે પણ તમારી જેમ જ જીદ કરી.' અઝીમા સાચું કહેતી હતી : 'તેમણે એટલું જ કહ્યું કે એમના પિતા અને તમારા પિતા વચ્ચે દોસ્તી છે.'

અઝીમા જરાક બેધ્યાન બની કે રોશને તક ઝડપીને તેનો ચહેરો ઉઘાડો પાડી દીધો. ચાંદ જેવું હસતું મુખ જોઈને થોડી વાર તો એની જબાન થોથવાઈ ગઈ, આંખો પહોળી રહી ગઈ.

પછી અઝીમાના ગોરા ગાલ પર બંને હાથ દાબીને લાગણીભીના અવાજે એ બોલી ઊઠી : 'કેટલાં ખૂબસૂરત છો ! કેટલાં ખુશનસીબ છો !'

બોલતાં બોલતાં રોશનની આંખે ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. અઝીમાને તે જણાવવા માગતી નહોતી કે અમીર પોતાનો માનેલો મહેબૂબ છે..... આંસુ દેખાય નહીં એટલે હોંશભેર તે અઝીમાને ભેટી પડી : 'મને એમ થાય છે કે આજ મને મારી બહેન મળી ગઈ !' એ જ વખતે અમીર કમરામાં દાખલ થયો : 'વાહ ! તમે તો જાણે વરસો જૂની પિછાણ હોય એમ એકબીજાને બાઝી પડ્યાં !'

રોશન શરમાઈને અઝીમાથી અલગ થઈ ગઈ. મોં ફેરવીને આંખોના ખૂણા લૂછી નાખ્યા.

'હું નહોતો કહેતો અઝીમા, રોશન બે ઘડીમાં બીજાનું દિલ જીતી લે એવી છે !'

રોશનથી નિસાસો નંખાઈ ગયો. તેનું મન તરફડી ઊઠ્યું : 'એવું હોત તો તમારું દિલ જીતવામાં મોળી ન પડત.'

અઝીમાએ ખભા પરથી બુરખો ઉતારી લીધો. પીઠ ફેરવીને ઊભેલી રોશન તરફ નજર રાખી અમીરને સંભળાવ્યું : 'ભારે ચાલાક છે એ, બળજબરીથી મને જીતી લીધી.' પછી મજાકના ઢંગમાં ઉમેર્યું : 'પણ હું એની ચાલાકીને ફાવવા નહીં દઉં. મારું મોં જોવાની કિંમત વસૂલ કર્યા વિના નહીં રહું.'

'શું કિંમત વસૂલ કરવાની અઝીમા ?' અમીર બંનેની વચ્ચે આવીને ઊભો રહી ગયો.

'એને હું મારી સાથે આપણે ઘેર લઈ જવાની, મને ત્યાં એકલું ન લાગે એટલા માટે !'

સાંભળીને રોશન ધ્રુજી ઊઠી. અમીર પણ ચોંકી ગયો : 'નહીં અઝીમા, તું તારો જ મતલબ જુએ છે, અહીં મુખીચાચાનું રોશન વિના ધ્યાન કોણ રાખે ?'

‘વહેલી મોડી રોશન પરણીને જશે ત્યારેય ચાચાને એકલા જ રહેવું પડશે ને ?’
અઝીમા બંનેનું પારખું કરવા કહેતી હતી કે પછી મજાક કરી રહી હતી તે બેમાંથી કોઈને સમજાયું નહીં. રોશન ત્યાંથી સડસડાટ ચાલી ગઈ. છતાં રસોઈઘરનાં બારણાં આડેથી તે બંનેની વાતચીત સાંભળવાની લાલચને રોકી ન શકી.

‘અઝીમા, રોશનને આપણે ફરી લેવા આવવું જ પડશે.’

‘એટલે ?’ ચૌકીને તે અમીરની સામે જોઈ રહી. રોશન પણ અમીર શું જવાબ આપે છે તે સાંભળવા અધ્ધરશ્વાસે ઊભી હતી.

‘એ હું તને પછી કહીશ !’ ધીમા પગલે અમીર અઝીમાની નજીક આવ્યો. થોડી વાર ખામોસી છવાઈ ગઈ એટલે રોશને બારણાંની તિરાડમાંથી કમરામાં નજર કરી જોઈ. અમીરે અઝીમાને પોતાના બાહુમાં લપેટી લીધી હતી :

‘હવે આપણી સુહાગરાત વચ્ચે ત્રણ જ દિવસ આડા છે, અઝીમા !’

અને રોશનના કાન પર ચુંબનનો બુચકારો સંભળાયો. ગાલ પર કોઈએ ધગધગતો દેવતા ચાંપ્યો હોય એવી પીડા અનુભવી રોશને !

*

જેમણે અમીરને ઠગની દીક્ષા આપી હતી એ બધા જ મોટેરાની હાજરીમાં ઈસ્માઈલે સફરનું બયાન સંભળાવ્યું. પહેલી જ સફરમાં અમીરે કરી દેખાડેલાં અદ્ભુત સાહસો બદીએ જુસ્સાભેર વર્ણવ્યાં, ત્યારે બધાની નજરમાં અમીર માટે તારીફ ઊછળી આવી. નવાબ સબ્જીખાનના શિકારે અમીરનું મહત્ત્વ વધારી દીધું.

‘ઘણા વખતે આપણી ટોળી પર દેવી ભવાનીની અસીમ કૃપા ઊતરી છે.’ એક વૃદ્ધ ઠગે પોતાનો પીઠ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો : ‘પચાસ-સો વરસે એકાદ વખત જ એવું બને છે કે પહેલી સફરમાં આપણા ઠગ જમાદારની પાયરીની લાયકાત મેળવી જાય.’

હુસેનની ટોળી હજુ પાછી ફરી નહોતી એટલે માલના ભાગ પાડવાનું મુલતવી રહ્યું. પણ કોને કેટલો હિસ્સો આપવો એ નક્કી થઈ ગયું. અમીરને આઠમો ભાગ આપવા માટે બધા કબૂલ થયા. સરફરોઝના ભાગની વાત આવી ત્યારે થોડી ઉદાસી છવાઈ ગઈ. કોઈ ઠગ એક ઓરતને ખાતર ફકીર બની ગયો હોય તેવું કોઈએ ક્યારેય સાંભળ્યું નહોતું.

‘મને તો લાગે છે કે છ મહિના - વરસમાં એનો ફકીરી વેશ ઉતારીને સરફરોઝ પાછો આપણી સાથે સામેલ થઈ જશે.’ એક મોટેરાએ અભિપ્રાય આપ્યો : ‘છતાં તેણે કહ્યું છે તો એનો ભાગ ખેરાતમાં આપી દો.’

જુદા પડવાની ઘડી આવી ત્યારે હસમુખા બદીનું મોં ઊતરી ગયું. અમીરથી અલગ થવામાં તેનો જીવ કોચવાતો હતો : ‘મને તો થાય છે અમીર, કાયમ તારી સાથે રહેવાય એટલા ખાતર ગામ બદલી નાખું.’

‘નહીં બદી, વરસમાં છ મહિના સાથે રહીએ એ પૂરતું છે.’ અમીરે તેને સમજાવ્યું : ‘મારા ગામમાં તું રહેવા આવીશ તો મને સાવ બદલાયેલો જોઈશ. ત્યાં મારે એક શરીફ

બાપના બેટાની જેમ રહેવું પડશે.’

‘તો એટલો વાયદો કર કે આવતી સફરમાં તું મને સાથે રાખીશ.’ બદી ખરેખર ગળગળો થઈ ગયો : ‘અઝીમાભાભીની માયામાં ખોવાઈ જઈને મને ભૂલી ન જતો.’

‘બદી, આ એક સફરમાં મને એક જનમારા જેટલા અનુભવો મળ્યા છે અને તેમાં તું મારો સાથીદાર હતો એ હું કેમ ભૂલી શકું ?’

અઝીમાની ડોળી ઊંચકાઈ ત્યારે રોશને પણ અમીર સાથે નજર મેળવવાની કોશિશ કરી હતી. એની ઉદાસ કીકીઓ અફસોસ કરતી હતી : ‘છ મહિના પહેલાં તમે આવ્યા ત્યારે મેં દિલમાં બેસાડ્યા હતા, આજે પાછા જાવ છો ત્યારે એમ લાગે છે કે મારું દિલ જ બેસી જશે.....’

મોઈદીન મુખીએ ઈસ્માઈલને ભેટીને અલગ થતી વખતે હળવેકથી પેલો વાયદો યાદ કરાવ્યો : ‘અમીરને બીજી શાદી માટે જલદી મનાવી લેજો, બીજી સફર માટે શિવપુરી આવો ત્યારે મંગની કરી જ નાખવી છે.’

‘અને સફર પૂરી કરીને ઘેર પાછા ફરશું ત્યારે રોશનની ડોળી પણ આ જ રીતે અહીંથી ઊપડશે મુખી !’ ઈસ્માઈલે તેનો હાથ દાબી મુખીની આશાને પંપાળી.

ત્યારે રોશન ચટાઈના પરદા પાછળ સંતાઈને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડતી હતી.

અમીર, અઝીમા અને ડોળી ઊંચકનારા ભોયાને મુરનાઈ ગામથી બે કોસ છેટે ઠહેરવાનું કહી, ઈસ્માઈલ દુલ્હા-દુલ્હનનું સામૈયું કરવાની તૈયારી માટે અગાઉ પહોંચી ગયો હતો. ધામધૂમથી દીકરાની શાદી કરવાનો મોકો ભલે ગુમાવ્યો, પણ ગામમાં તો એમને વાજતે ગાજતે લાવવાં હતાં : અઝીમાનેય ખબર પડે કે એ કેવા મોટા ઘરની વહુ બનીને આવી છે !

પા કોસ છેટેથી શરણાઈના સૂર સંભળાવા લાગ્યા અને અઝીમાના મુખ પર લજજાની લાલી ઊપસવા માંડી. પડખે ઊભેલા અમીરને તંબુની બહાર હડસેલી દઈ તેણે પરદો ડાળી દીધો : 'એ લોકો આવી પહોંચ્યા અને હજુ હું તૈયાર થઈ નથી.'

પરદા પાછળથી અમીરે જબાનનું અડપલું કર્યું : 'તું તો જાણે બારાત આવતી હોય અને નિકાહ પઢવા બેસવાની હો એવી તૈયારી કરે છે !'

'મારી ખરી શાદી હવે જ થઈ રહી છે.' અઝીમાનો અંદરથી ટહુકો સંભળાયો.

'કોની સાથે ?'

'છે એક લૂંટારો !'

'લૂંટારો !' અમીરનો અવાજ તરડાઈ ગયો.

'હા, પારકી ચીજ લૂંટી જનારો.'

'અઝીમા ! તને મજાક સૂઝે છે - મારા પર તહોમત મૂકે છે ?'

'હું તો મારા મહેબૂબને કહું છું, જેને હું સારી રીતે ઓળખી ગઈ છું.' કહીને અઝીમાએ વસ્ત્રો બદલવા માંડ્યાં.

અમીર સમજતો હતો કે અઝીમા શરારત કરી રહી છે છતાંય તેના અપરાધી માનસમાં થોડી હલચલ મચી ગઈ : 'કહે જોઈએ, કોનું મેં શું લૂંટ્યું ?'

'બચાવ ન કરો. હૈદ્રાબાદમાં મારું દિલ લૂંટ્યું અને સફરમાં મુલ્લાની હાજરીમાં મારી જિંદગી લૂંટી લીધી.'

'ઓહ !' અમીર હવે મલક્યો : 'પણ તારું જોબન...'

'ચૂપ !' અઝીમાએ તેને પૂરું બોલવા ન દીધો : 'હવે તો તંબુ પાસેથી આઘા હશે. પેલા લોકો આવી પહોંચ્યા હશે. મહાજનનો તો જરા મલાજો રાખો.'

'ઠીક છે, અત્યારે તો તને જવા દઉં છું પણ રાતે વાત...' એટલું કહીને અમીરે પીઠ ફેરવી લીધી !

એ જ વખતે સામેથી શણગારેલા ઘોડાને દોરી લાવતો અફલો દેખાયો.

'અફલા !' આનંદની ચિચિયારી પાડતો અમીર તેના તરફ દોડી ગયો. અમીરને ભેટી પડવા માટે અફલાએ ઘોડાની લગામ છોડી દીધી, પણ બંને જેવા લગોલગ આવી પહોંચ્યા કે અફલો અણધાર્યો ઊભો રહી ગયો. કમરમાં લટકતી તલવાર ખેંચીને અમીર સામે ધરી દીધી. ભેટવા માટે પહોળા થયેલા અમીરના હાથ અધ્ધર રહી ગયા :

'અફલા ! આ શું કરે છે ?'

'ભેટતાં પહેલાં તારે ખુલાસો કરવો પડશે.'

'શેનો ?'

'બાપ સાથે તું આ ધંધો કરવા ગયો હતો ?'

અમીર બે ડગલાં પાછળ હઠ્યો, અફલો હોઠ ભીડીને તલવાર સાથે આગળ વધ્યો :

'તને મેં આવો નહોતો ધાર્યો !'

અમીર પાછો હઠતો જતો હતો. અનાયાસ જ તેનો હાથ પણ કમરે લટકતી તલવાર પર ગયો : 'તને એ બધું કોણે કહ્યું અફલા ?'

'કહ્યું તારા બાપુએ - ઈસ્માઈલચાચાએ...' અફલાના ચહેરા પર બનાવટી રોષ હતો તે અમીરના ધ્યાનમાં આવ્યું નહીં : 'અમીર, ગામ આખાને ખબર પડી ગઈ કે તું બાપ સાથે ગયો હતો ધંધો કરવા અને સાદીનો સોદો કરી આવ્યો !'

'હા...હા...' કરતો અમીર ખડખડાટ હસી પડ્યો. એ બહાને તેણે પોતાની જાતને ઠપકો પણ આપી દીધો : હમણાં અઝીમાએ લૂંટારાની વાત કરી ત્યારે પોતે હેબતાઈ ગયો હતો, અફલાએ પણ એવું જ કહ્યું અને પોતે ડઘાઈ ગયો. ગામ સામે આવ્યું છતાં મનમાંથી ઠગ હોવાની વાત ભૂંસાતી કેમ નથી ? દરેક વખતે આમ ભડકી શું કામ જવાય છે ?

એટલીવારમાં અફલાએ તલવાર મ્યાનમાં રાખી તેને પોતાના સીના સાથે દાબી દીધો : 'દોસ્ત, શાદી મુબારક !'

'અફલા ! મને હતું જ કે તું નારાજ થવાનો.' અમીર ગળગળો થઈ ગયો : 'પણ યાર, હૈદ્રાબાદ જેટલે દૂરથી બીબી લાવવી હોય તો શાદી કર્યા વિના કેમ લવાય ?'

એ વખતે ઈસ્માઈલ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. ફૂલનો ટોપલો અફલાને આપીને કહ્યું : 'લે અફલા, અમીરને આ સેહરો બાંધી દે.'

અમીરે બાપની સામે જોયું. માથે રેશમી સાફો, મલમલની અચકન, મલમલની સુરવાલ અને પગમાં સોનેરી ભરતની મોજડી... દીકરાની બારાત લઈને આવ્યા હોય એવો ઠાઠ કર્યો હતો એમણે !

‘મારી સામે શું જુએ છે. ચાલ જલદી કર !’ પોરસભર્યું હસી જવાયું તેમનાથી :
‘ગામ આખું તારા સામેયાની રાહ જુએ છે. ઝટ સાફો પહેરીને સેહરો બંધાવી લે...જા
અંદર !’

અઝીમા પરદા પાછળથી એ સાંભળતી અંગો સંકોરીને ઊભી હતી. અમીર
અફલાનો હાથ પકડીને અંદર દાખલ થયો : ‘જો, પહેલાં તું મારી પસંદગી ધારી ધારીને
જોઈ લે.’

અઝીમા ઓઢણીના છેડાથી મુખ ઢાંકી પીઠ ફેરવતી હતી.

‘બીબીજાન, જરા તમારી સૂરતના દીદાર મારા આ જિગરી યારને કરવા દેજો.’
અમીરે અઝીમાનો ખભો પકડી ઉમેર્યું : ‘એ બેશરમથી શરમાવાની જરૂર નથી !’

અઝીમાએ અમીર સામે આંખો કાઢી : ‘એ બિચારાને બેશરમ શું કામ કહ્યો છે.’
કહીને તેણે હળવેકથી ઘૂંઘટ હઠાવ્યો.

અઝીમાનો ખૂબસૂરત ચહેરો જોઈને અફલાના ગોળમટોળ મોં પર ખુશી ચમકી
ઊઠી. તેને આમ ધારી ધારીને નીરખતો જોઈને અઝીમાએ બંને હાથ મોં પર દાબી દીધા.

‘કેમ કેવી છે તારી ભાભી ?’

‘અમીર, આપણે એને ભાભી નથી કહેવાના.’

ઝટકા સાથે અઝીમાના હાથ મોં પરથી ખસી ગયા. અચંબાભરી નજરે તે અમીર
સામે જોવા લાગી, ત્યારે તેણે હસીને ખુલાસો કર્યો : ‘અફલો ભારે મશકરો છે અઝીમા !
કોઈ વાત સીધી રીતે કહેતાં તેને આવડતી જ નથી.’

પણ બંનેએ અફલા સામે જોયું તો એ ગુમસૂમ અને ગંભીર મોં કરીને ઊભો હતો.
તેની કીકીઓ પર ભીનાશ છવાઈ ગઈ હતી. થૂંક ગળે ઉતારીને તે માંડ માંડ બોલી શક્યો :
‘હું તમને બહેન જ કહીશ.’ થોડી વાર અટકવું પડ્યું તેને : ‘તમને જોઈને મને
ગુલુ યાદ આવી ગઈ... જાણે આટલાં વરસે એ પાછી આવી હોય એવું લાગ્યું !’

તેની આંખો ચૂલા લાગી, તેણે આંસુ રોકવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો નહિ ત્યારે અઝીમા
નજીક આવી. ઓઢણીના પાલવથી તેણે અફલાનાં આંસુ પોંછી નાખ્યાં : ‘અફલાતૂનભાઈ,
હું તમારી બહેન જ છું.’

‘અરે વાહ !’ અફલાની ઉદાસી જાણે ઘડીભરમાં ગાયબ થઈ ગઈ : ‘તમને મારું
અસલ નામ પણ આવડે છે !’ પછી અમીરને ઈંસો મારીને કહ્યું, ‘તેં મારી બધી જ વાત
એમને કહી દીધી લાગે છે ! ચાલો, એટલું તો સારું થયું કે મને કોઈક હવે અફલાતૂન
કહીને બોલાવશે... બાકી ગામ આખાએ મારું નામ બગાડી માર્યું છે !’

અઝીમા તેના એ નિખાલસ બોલ પર ખિલખિલાટ હસી પડી.

‘હજી શું કરો છો અંદર ?’ ઈસ્માઈલની હાંક સાંભળીને ત્રણે સાવધ બની ગયાં :
‘મહારાજ બહાર તડકે તપે છે, તૈયાર થતાં કેટલીવાર અમીર !’

અને અમીરે ઝટપટ સાફો પહેરી લીધો, અફલાએ તેના માથે તાજાં ફૂલનો સેહરો
બાંધ્યો. તેનો દુલ્હાનો શણગાર જોઈને અઝીમાના દિલમાં ગલીપચી થવા માંડી. અમીરની
ધમકી પણ સાંભરી આવી : ‘રાતે વાત છે તારી... !’

✱

ફૂલોની આહવાદક અને ઉન્માદ ખુશબોથી મહેકતા કમરામાં ધીમા પગલે અઝીમા
દાખલ થઈ. શયનખંડની સજાવટ સુઘ્રગ રાતના સૂર છેડતી હતી. પલંગ તરફ સરકતું
દરેક કદમ દિલના ધબકારા સાથે તાલ મિલાવતું હતું, ઉપર પોતે એકલી હોવા છતાં
પાછળ આવનારના ખ્યાલો હોઠીને મુસ્કુરાવી જતા હતા, પાંપણોને પટપટાવી જતા હતા
અને શ્વાસોશ્વાસને ઉત્તેજિત કરી મૂકતા હતા.

રેશમી વસ્ત્રો સંકોરીને બિછાના પર બેસતી વખતે દિલ જરા જોસમાં ધબકી ગયું,
સાથે એક ગરમ નિસાસો પણ બહાર પડ્યો. હજુ થોડા મહિના પહેલાં આવી જ રીતે,
આવી જ એક રાતે પોતે શયનખંડમાં ‘પહેલી રાત’ ઊજવવા પ્રવેશી હતી એ યાદ નહોતું
કરવું છતાં સાંભરી આવ્યું.

ન જોયેલા – જાણેલા ‘મરદ’ સાથે નિકાહ પઢાવી લીધા. ‘ઉમ્મરમાં જરા મોટો છે,
પણ એથી શું થયું ? એવો દિલાસો આપીને ઘરનાંએ ડોળીમાં બેસાડી દીધેલી. પોતેય મનને
મનાવી લીધું હતું. જે મળ્યો તેને નિભાવી લઈશ. તકદીરમાં લખાયું હશે એટલું સુખ માણી
લઈશ...’

ત્યારે પણ શણગારસજ્યા દેહે અને અરમાનભર્યા દિલે પોતે શયનખંડમાં ગઈ
હતી. કોઈકનાં પગલાં સાંભળવાની ઉત્તેજના સાથે બિછાના પર બેઠી હતી. ઉઘાડી આંખે
સપનાં પંપાળતી બેસી જ રહી હતી. પણ દરવાજો ઉઘાડીને કોઈ અંદર આવતું નહોતું !

અને જ્યારે દરવાજા ઊઘડ્યા ત્યારે બધાં સપનાં આંસુમાં ધોવાઈ ગયાં. ‘મરદ’નો
બાયલો અવાજ સાંભળવા મળેલો : ‘તને મેં પૈસા આપીને ખરીદી છે. તારું જોબન હવે
મારી મૂડી છે. એ મૂડીનું વ્યાજ બીજાઓ પાસેથી મારે ઉઘરાવવાનું છે – અત્યારે તું
આરામથી ઊંઘી જા...’

મન પણ કેવું અવળચડું છે ! સુખનું પડખું સેવવાની ઘડીએ દુઃખના ડામ શું કામ
તાજાં કરાવે છે ?

ખરડાયેલો ભૂતકાળ ભૂલી જવા તેને થોડી જહેમત કરવી પડી. આ ગામમાં આવી
ત્યારથી અત્યાર સુધીની ઘટનાને યાદ કરવામાં અઝીમા ગૂંથાઈ ગઈ.

ગામ આખું ઊમટ્યું હતું એમનું સામેયું જોવા માટે ! ગુલાબજળ છંટાતાં હતાં,
પૈસાના સિક્કા વેરાતા હતા, શાદી મુબારકની ખુશાલી ઊછળતી હતી, ચિચિયારીઓ
ફંગોળાતી હતી અને દુઆઓ ઝિલાતી હતી...

ઘરમાં દાખલ થઈ કે ઓરતોએ ઘેરી લીધી. ઈસ્માઈલમિયાંના દીકરા – વહુનું મોં
જોવા માટે પડાપડી થઈ હતી. તારીફ સંભળાવા લાગી : ‘હેદ્રાબાદથી બેનમૂન જવાહીર

લઈ આવ્યો અમીર !', 'ગામમાં આવી ખૂબસૂરત છોકરી ન મળત' અને 'ખુદા તમારી જોડ સલામત રાખે', 'જેવું ઘર એવી વહુ મળી !' એકાદ નિસાસો પણ સંભળાયો હતો : 'મરિયમબીબી જીવતાં હોત તો એમની આંખો ઠરત આજે. એક ટકોર પણ ટકરાઈ હતી કાન પર : 'અને ગુલુ જીવતી હોત તો આપણને આ ખૂબસૂરત ચહેરો જોવા જ ન મળત ને !'

બેહદ તારીફ સાંભળીને પોતે કેવી કોચવાતી હતી ! આ બધાં મારી ખૂબસૂરતી જ જુએ છે, પણ હું કેટલી ખુશનસીબ છું એનો કોઈ વિચાર કેમ નથી કરતું ? નહીંતર આવું મોભાદાર સાસરું અને આવો પાણીદાર શોહર મારા તકદીરમાં ક્યાંથી ?

'કોના વિચારમાં ડૂબી ગઈ અઝીમા ?'

અમીરના અવાજે એને ચમકાવી દીધી. જેની રાહ જોતી બેઠી હતી તે ક્યારે ઉપર આવી ગયો તેની પણ પોતાને ખબર ન પડી એ માટે ભોંઠપ અનુભવતી તે પલંગ પરથી નીચે ઊતરી :

'તમે આવી ગયા ?'

'કેમ મારા આવવાથી ખલેલ પડી ?' અમીર હજુ ઉંબરા પાસે જ ઊભો હતો : 'કહેતી હો તો પાછો ચાલ્યો જાઉં...'

'એમ !' અઝીમાએ એક મીઠી મુસ્કાન ફરકાવી : 'તમારી અધીરાઈ ઓસરી ગઈ કે ?'

અમીર મુસ્કરાયો. કમરાના દરવાજા બંધ કરીને તે અઝીમા તરફ જવા લાગ્યો. તેના પગલામાં અઝીમાને પેલી મીઠી ધમકીના પડઘા સંભળાતાં હતા : 'રાતે વાત છે તારી !'

પીઠ પાછળ આવીને એ ઊભો રહી ગયો ત્યારે ગોરા ખભા પર એનો ગરમ શ્વાસ ગલીપચી કરવા લાગ્યો. અઝીમાના બદનમાં તલસાટ જાગી ઊઠ્યો. હળવે રહીને અમીરે તેની ગરદન પર હાથ પસવાયો, 'ખુદાએ કેવી મખમલી મુલાયમ બનાવી છે તારી ગરદન !' કહેતી વખતે એના શરીરમાં ઝણઝણાટી થઈ આવી.

'કેમ, ગરદન દબાવી દેવાની દાનત છે કે શું ?' અઝીમાએ તો મજાકમાં જ પૂછ્યું પણ અમીરનો હાથ ઝાટકા સાથે પાછો ખેંચાઈ ગયો. એ જ વખતે ફાનસના કાચમાં તડ પડવાનો અવાજ સંભળાયો. બંને એકીસાથે ચોંક્યાં. પવનની એક લહેરખી બારીમાંથી બહાર ધસી આવી અને ફાનસની ફફડતી વાટને બુઝાવી નાખી.

'શું થયું ?'

'ફાનસ શરમાઈ ગયું બિચારું.' કહેતાં અમીરે તેનો હાથ પકડી લીધો. આપોઆપ અઝીમા તેના બાહુમાં ખેંચાઈ આવી. અમીરનો બીજો હાથ તેની પીઠ પર દબાયો. ધીમે ધીમે ભીંસ વધતી ગઈ. હોઠ ભીંજાયા, ચંપાયા અને સુકાયા... બીજી જ પળે અમીરે તેને બંને હાથે ઊંચકી લીધી.

'અરે એય, બારી ઉઘાડી છે !' અઝીમા અમીરના ગાલે ચીટિયો ભરતી કહેતી

હતી : 'કોઈ જોઈ જશે, બહાર ચાંદાનું અજવાળું પણ છે !'

'મને ખબર છે.' અઝીમાને તેણે પલંગમાં સુવાડી : 'આ મહોલ્લામાં આપણું મકાન સૌથી ઊંચું છે, કોઈ કાંઈ જોઈ નહીં શકે.'

અઝીમા પલંગના બીજા છેડે બારી તરફ સરકી ગઈ. ચૈત્રનો ચાંદો આકાશમાં દેખાયો. ચાંદનીનું અજવાળું તેના ચહેરા પર છવાઈ ગયું. અમીર મદભરી નજરે તેનું રૂપ પીવા લાગ્યો.

પલંગ નીચે કેસરિયું દૂધ મૂક્યું છે - પીશોને ? અઝીમાએ તેની સામે જોયા વિના જ પૂછ્યું. પણ અમીર ખામોશ રહીને મરકતો હતો.

'શું જુઓ છો ?'

જવાબમાં અમીર તેના તરફ સરક્યો : 'એમ થાય છે કે જિંદગીભર તને જોયા જ કરું, તારું રૂપ પીધા કરું.'

'મને એમ કે બદલો લેવાની રીત વિચારતા હશો.'

'શેનો બદલો ?' એકદમ લગોલગ આવી જઈને તેણે પૂછ્યું.

'આટલા દિવસ તરસ્યા રાખ્યા એનો.'

'અઝીમા !' ધીમે ધીમે અમીરનું મુખ તેના પર ઝૂકવા લાગ્યું. 'શું હું એટલો જ તરસ્યો છું ?'

અઝીમાએ બંને હાથ અમીરના ગાલ પર દાબી દઈ તેનું મુખ પોતાના તરફ ખેંચી લીધું. શ્વાસ રૂંધાઈ ગયા ત્યાં સુધી હોઠ અલગ ન થયા. અમીરના હાથ અઝીમાની કોમળ કાયા પર ફરતા ગયા અને સિતારના તારમાંથી જાગે એવી ઝણઝણાટી થવા લાગી.

વસ્ત્રોનાં આવરણો હઠતાં ગયાં, ઉન્માદ વધતો ગયો.

'મી...ર !' અઝીમાના હોઠ ફફડ્યા.

તેનો પડઘો પાડવા માટે અમીરના હોઠ ફફડવા જતા હતા, પણ અઝીમાને બદલે જોહરાનું નામ બહાર પડી જશે એવી બીક લાગી એટલે હોઠ ભીડી દીધા. શ્વાસની ગતિ વધતી જતી હતી તેમ અમીરના દિમાગમાં જોહરા ઘુમરાવા લાગી. ઉશ્કેરાટની પરાકાષ્ટા સુધી જોહરાની યાદ તેના મગજ પર ઝળૂંબી જ રહી.

ધ્યારની પીડા સહેવાતી ન હોય તેમ અઝીમાની આંખોના ખૂણામાં આંસુ ફૂટી નીકળ્યાં તેનોય અમીરને ખ્યાલ ન રહ્યો.

*

'આ વાતનો મને ખ્યાલ ન રહ્યો ?' ઈસ્માઈલ બિછાનામાં પડખાં ફેરવતો વારેવારે આ સવાલને ઉથલાવતો હતો : 'મોઈદીન આ ભેદ જાણે છે એ હું કેમ ભૂલી ગયો ?'

સૂવાની તૈયારી કરી ત્યાં સુધી એ ખુશમિજાજમાં હતો. સફરની અણધારી કામચાબી, દીકરાએ પુરવાર કરી બતાવેલી પોતાની લાયકાત, ઘરમાં વહુનાં પગલાં થયાં... હવે કોઈ કમી રહી નહીં. કોઈ બોજ છે નહીં એવી હળવાશ અનુભવી હતી તેણે...

પણ સૂતાં પહેલાં કંઈક યાદ આવી ગયું. સામાનમાંથી તેણે પતરાની ભૂંગળી કાઢી. શિવપુરીથી નીકળતી વખતે તેને મોઈદીને એ આપેલી : 'મારો અગત્યનો દસ્તાવેજ આમાં છે, સાચવજો.'

ત્યારે ઈસ્માઈલે માનેલું કે મોઈદીને પોતાની વસિયત લખી આપી છે. કદાચ અચાનક આંખો મીંચાઈ જાય તો પાછળથી દૂરનાં સગાંવહાલાં મિલકત પચાવી પાડવા માટે રોશનને પરેસાન ન કરે. આવી અટકળ કરીને તેણે મોઈદીને ધરપત પણ આપી : 'દોસ્ત ! મારા પર તં ભરોસો મૂક્યો છે તેને ઇમાનદાર રહીશ.'

મોઈદીને ત્યારે શું કામ ખંધું હત્યો હતો તેનો ખ્યાલ તો દસ્તાવેજ વાંચ્યા પછી આવ્યો !

પતરાની ભૂંગળીમાંથી કાગળ કાઢીને તેણે ઉત્સાહભરે વાંચવા માંડ્યો હતો :

'ઈસ્માઈલમિયાં ! પોતાનું ફરજંદ તો સૌને વહાલું હોય છે. જેમ તને અમીર એકનો એક છે તેમ મારે પણ રોશન એક જ છે, છતાં આપણા વચ્ચે એક તફાવત છે. રોશન મારી ખુદની બેટી છે, જ્યારે અમીર તારો સગો દીકરો નથી. આપણે બંને આ વાત જાણીએ છીએ. અમીરને આ વાત ન કહેવાનો મેં તને વાયદો કર્યો છે એ હજુ સુધી તો પાળ્યો છે. પણ વાયદાની વફાદારી એકતરફી ન હોય.

'મારી બેટીને અમીરની બીબી બનાવવાનો તૈય મને વાયદો આપ્યો છે. અઝીમા આવ્યા પછી પણ એ વાયદો પૂરો કરવાનો તં ફરી વાયદો કર્યો છે. એક વાર હું ગમ ખાઈ ગયો. બીજીવાર કદાચ એવું નહીં કરી શકું.'

ત્રાજવાના એક પલ્લામાં મારી બેટીનું સુખ છે, બીજામાં તને સાંપડેલું દીકરાનું સુખ છે, તેને સમતોલ રાખવાનું કામ તારું છે.

— લિખિતન

હજુ સુધી તારો દોસ્ત મોઈદીન.'

લખાણ વાંચીને ઈસ્માઈલના શરીરે પસીનો વળી ગયો હતો. મુખીની સોદાબાજી પર ભભૂકી ઊઠેલો, અત્યારે એ જો સામે હોત તો એના પર તૂટી પડવાનું ખુન્નસ ચડી આવેલું... પણ થોડી જ વારમાં એ ઢીલો પડી ગયો. પોતાના જ કપડામાં પોતે ફસાઈ રહ્યો હોવાનું ભાન થયું. જાત પર ક્રોધ કર્યો : શા માટે અમીરને અઝીમા સાથે શાદી કરવાની મંજૂરી આપી ? બેટા તરફની લાગણી જ તેની પાસેથી દીકરાનું સુખ છીનવી લેશે ? બીજો પણ એક વિચાર આવ્યો : અમીરને બધી જ વાત કહી દઉં, તેને જણાવી દઉં કે હું તારો સગો બાપ નથી. એટલું જ નહીં, તારાં મા-બાપનો કાતિલ પણ હું !

કમકમાં આવી ગયાં ઈસ્માઈલને... અસલિયત જાણી ગયા પછી અમીર કદાચ તેના પર હાથ નહીં ઉગામે તોય આ ઘર છોડીને જરૂર ચાલી જવાનો.

શું કરવું મારે ? હતાશાંથી તેણે લમણાં દાબી દીધાં. કોઈ રસ્તો સૂઝતો નથી. દરેક રસ્તે પાયમાલી જ દેખાતી હતી.

હા, એક રસ્તો છે. હું જ આ ઘર છોડીને ચાલી જાઉં, અરે દુનિયા જ છોડીને

ચાલ્યો જાઉં. ઉલઝનનો અંત આવી જશે, પછી અમીર મન ફાવે તેમ જીવે. ઘર, દોલત, બીબી બધું જ તેને મળી ગયું છે, ઠગનો પેશો પણ તેને વારસામાં આપી દીધો છે.

નહિ ! એ નહીં બને ! ભીતરમાંથી પોકાર ઊઠ્યો. મારું એ પગલું અમીરની બેઈજજતી કરાવશે. મારું મોત અમીરને અપરાધી ઠરાવશે. અસલિયત જાણી ગયા બાદ અમીરે જ મારા પર વેર વાળ્યું છે એવો ઇલઝામ તેના પર આવશે. જેને ખાતર હું કુરબાન થવા માગું છું એ જ ખુવાર થઈ જશે.

તો શું કરવું ?

માણસને કોઈ ઇલાજ મળતો નથી ત્યારે તે વિચારવાનું માંડી વાળે છે અથવા તો વખત આવ્યે જોયું જશે એવી દલીલનો આશરો ઝડપી લે છે.

ઈસ્માઈલે પણ મનને મનાવી લીધું, મોઈદીનનો વાયદો પૂરો કરવાની મહેતલ હજુ છોટે છે ત્યાં સુધીમાં કોઈ રસ્તો સૂઝી આવશે.

આખરી ઇલાજ તરીકે જરૂર પડે તો મુખીને પણ ખતમ કરી નાખવો એવો ઇરાદો તેના મગજમાં સળવળી ગયો અને તેને ઊંઘ આવી ગઈ !

અઝીમાના સહેવાસમાં સમયનું કદ સંકોચાઈ ગયું. સુખનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું અને પોતે ઠગ હોવાનું પણ ભુલાઈ ગયું. ઘરની અને સફરની જિંદગી જુદી રીતે જીવી શકાય છે એની અમીરને ખાતરી થવા લાગી. પ્યારમાં જોડરાના ખ્યાલ દખલ કરતા અટકી ગયા. સફરમાં લાખેક રૂપિયાનો માલ મળ્યો હતો, તેમાંથી બાપ-બેટાના ભાગે આવેલી મૂડી પર બાદશાહી ઠાઠથી વરસો લગી જીવી શકાય તેમ હતું. એ કરતાંય વધારે તો અમીરને આત્મવિશ્વાસની જે મૂડી સાંપડેલી તેના પર એ વધુ મુસ્તાક હતો. બાપની નજરમાં તો પોતાનો મોભો વધી જ ગયો હતો. હવે ગામલોકોની નજરે તેની ઈજજત પણ વધવા લાગી.

ખટકો એક જ વાતનો રહેતો : અફલાને પોતે બધી વાત કહી શકતો નથી. દિવસનો મોટો ભાગ અફલાના સંગમાં ગુજરતો. સફરનું બ્યાન સાંભળવામાં અફલાને ભારે દિલચસ્પી લાગી જતી. વારે વારે તે ઊછળી પડતો : ‘આવતી સફરમાં બંદા પણ તારી સાથે આવવાના.’

અને અમીરનો ચહેરો પલટાઈ જતો. અફલાને ખબર પડશે કે પોતે ઠગ બન્યો છે તો કદાચ તેની સામે નફરત જાગી ઊઠશે !

‘અમીર, તને ડર લાગે છે ને ?’ અફલો એક વાર તેને પૂછી બેઠો.

‘શેનો ડર અફલા ?’

‘તું મને સફરમાં સાથે લઈ જા તો હું તારો ધંધો જાણી લઈશ એવો ડર !’

‘વાહ રે અફલા !’ અમીરે બનાવટી જુસ્સો દેખાડ્યો : ‘દોસ્ત, તારાથી છાનું રાખવા જેવું મારે કંઈ જ નથી. વહેલો મોડો ધંધામાં મારે તને ભાગીદાર બનાવવો જ છે.’

‘ભાગીદાર !’ અફલો ઉતાવળે બોલી ગયો : ‘ના ભાઈસા’બ, આપણને એ ન ફાવે... ભાગીદારી આપણી યારીમાં ફાટફૂટ પડાવશે.’

‘આ ધંધો એવો નથી.’ અમીરથી બોલાઈ ગયું. પછી તેણે વાત વાળી લીધી : ‘અફલા, સફર પર જઈશું ત્યારે તને બધું સમજાઈ જશે !’

*

શ્રાવણ ઊતર્યો અને ભાદરવો બેઠો. અમીરે ઈસ્માઈલના કાન પર વાત નાખી : ‘આ વખતે અફલાને સાથે લેવો છે ને બાપુ ?’

ઈસ્માઈલે તરત જવાબ ન આપ્યો.

‘અફલા પર ભરોસો રાખવામાં વાંધો નથી.’ બાપની ગડમથલ સમજી જઈ અમીર દોસ્તની સિફારસ કરવા લાગ્યો : ‘મારી જેમ એ પણ ઘડાઈ જશે. તેને ન લઈ જઈએ તો દુઃખ લાગશે.’

‘હું તો આ વખતે તને જ લઈ જવા નથી માગતો.’ ઈસ્માઈલે તેને ચોંકાવ્યો.

‘શું કહ્યો છો તમે !’ અમીર અર્ધો ઊભો થઈ ગયો : ‘મને જ નથી લઈ જવા માગતા ?’

‘હા અમીર, તારી અહીં વધારે જરૂર છે.’

‘કોને ?’

‘અઝીમાને !’

અમીર મૂંગો થઈ ગયો. અઝીમાની રજા લેવાની હજુ બાકી હતી. તેને મનાવવામાં મુશ્કેલી પડશે તેની પણ એને જાણ હતી. છતાં સફર પર જવાનું કોઈ હિસાબે તે ટાળવા માગતો નહોતો. છતાં તેને એકાએક દલીલ સૂઝી આવી :

‘બાપુ, તમે પણ મારી માને મૂકીને સફરે જતા’તા જ ને ?’

ઈસ્માઈલની આંખો પહોળી થઈ. એક આછો નિસાસો અર્ધા ઉઘાડા મોંમાંથી બહાર ધસી આવ્યો : ‘બેટા, એ વાત જુદી છે, ત્યારે આપણી હાલત એટલી સધ્ધર નહોતી. તું મોટો થઈને ધંધો સંભાળી ન લે ત્યાં સુધી મારે સરદારી સાચવી રાખવાની હતી.’

‘અને મેં ધંધો સંભાળી લીધો ત્યારે તમે મને ઘેર બેસાડી રાખવા માગો છો ?’

‘તું સમજતો કેમ નથી અમીર ! શાદીનું આ પહેલું વરસ છે. તારાથી એમ ન નીકળાય.’

‘તો તમારે પણ નથી જવાનું બાપુ !’ આવેશમાં એ બોલી તો ગયો પણ પછી લાગ્યું કે નરમાશથી વાત કરવી જોઈએ : ‘હું એમ કહેતો હતો કે તમારે હવે સફરની રઝળપાટ શું કામ કરવી જોઈએ ? એક સફરમાં આપણે પાંચ સફર જેટલી કમાણી તો કરી આવ્યા.’

દીકરાની દલીલ કરવાની રીત ઈસ્માઈલને ગમી. હવે એ વાત કરતી વખતે જરાય ખચકાતો નથી, નાનપણ અનુભવતો નથી.

‘જો અમીર, તું વાતને બહુ ચોળવી રહેવા દે. આપણો ધંધો માત્ર કમાણી માટે નથી. મારો હોદ્દો તને આપવા માટેય મારે આ વરસે જવું પડશે. ત્યાર પછી હું કાયમને માટે આરામ લઈશ, બસ !’

અમીરને બાપની ઉપરવટ જવાનું ગોઠવું નહિ છતાં તેના મનની ગડમથલ શમી નહોતી. છ મહિના સુધી આરામ કર્યા બાદ હવે શરીરને થોડી સ્ફૂર્તિની જરૂર લાગતી હતી. રૂમાલ પર હાથ અજમાવવા ચચળાટી થવા માંડી હતી. નવાં સાહસો કરી દેખાડવાનો તલસાટ ઊભરાતો હતો. બાપુને મનાવી લેવાનો હવે એક જ ઇલાજ રહ્યો. અઝીમા જ

એમને કહે કે તમે તમારા બેટાને ખુશીથી સાથે લઈ જાવ તો કામ થઈ જાય. તેણે આ યુક્તિ અજમાવી લેવા માટે મનમાં ગાંઠ વાળી પણ...

‘માલિક, એક ખુશખબરી આપવાની છે.’ બુદ્ધી નોકરાણી હસતી-હસતી કમરામાં દાખલ થઈ. તેના કરચલીવાળા ચહેરા પરથી ખુશી ઢોળાઈ જતી હોય તેમ બંને હાથ ગાલ પર ટેકવીને એ ઉંબરા પાસે ઊભી રહી ગઈ.

‘શું ખુશખબર છે આયશા ?’

‘બક્સિસ આપવી પડે એવી – માલિક !’

‘બોલ, જલદી બોલી નાખ.’ ઈસ્માઈલના ચહેરા પર ઉજાસ થવા લાગ્યો. જાણે ખુશખબરીની ખુશબો આવી હોય તેમ ઊંડા શ્વાસ લેવા માંડ્યો : ‘બક્સિસ જરૂર મળશે.’

‘અઝીમાબીબીને ચક્કર આવ્યાં !’

‘ઓહ !’ અમીરે ગભરાઈને આયશા સામે જોયું : ‘એને તું ખુશખબર કહે છે ?’

‘હા છોટે માલિક !’ આયશા અમીરની અણસમજ પર પોરસાવા લાગી : ‘એક-બે ઊલટી પણ થઈ હતી.’

‘અને મને કહ્યું પણ નહીં !’

‘પહેલી વાર આવું થાય ત્યારે કોઈ બીબી કહેતી નથી – શરમાય છે.’ આયશા બોલવાનું પૂરું કરે એ પહેલાં તો ઈસ્માઈલે તેના હાથમાં ચાંદીનો રૂપિયો ધરી દીધો : ‘તું જા, વહુને આરામ કરવાનું કહે.’

અમીર બાઘાની જેમ બાપ સામે જોતો રહ્યો.

‘તું સમજી ગયો કે હજુ મારે સમજાવવું પડશે ?’ ઈસ્માઈલે દીકરાને બાવડે ચીટિયો ભર્યો : ‘તું હવે બાપ બનવાનો...અને હું દાદો !’

‘હૈં !’ શરમાવું કે હરખાવું એ નક્કી ન કરી શકતો હોય તેમ અમીર બહાવરો બની ગયો : ‘હું જરા જઈ આવું’ કહેતો દોડીને બહાર નીકળવા જતો હતો ત્યાં ઈસ્માઈલના અવાજે તેને ઉંબરા પાસે રોકી પાડ્યો :

‘હવે સમજાયું ને ! તને સફરમાં સાથે લઈ જવાની હું શું કામ આનાકાની કરતો હતો ?’

પણ જવાબ આપવા જેટલી સબૂરી અમીર પાસે ક્યાં હતી ? છલકાઈ જતી ખુશી અઝીમાના બે હોઠમાં ઠાલવી દેવા માટે એ ત્યાંથી ભાગી છૂટ્યો !

બે જીવવાળી અઝીમા થોડી બેચેન અને થોડી બીમાર રહેવા લાગી ત્યારે સફરમાં જવાની અમીરની રહીસહી ઈચ્છા પણ દબાઈ ગઈ. બાપુ પણ આ ફેરા જવાનું માંડી વાળે એવી કોશિશ તેણે કરી જોઈ, પણ ઈસ્માઈલને ગયા વિના ચાલે તેમ નહોતું. મોઈદીનની ધમકી તેને ખટક્યા કરતી હતી. દીકરો બાપ બનવાનો છે એ જાણ્યા પછી તો મોઈદીનનો ફેસલો કરી નાખવાની વધારે જરૂર હતી. આ ખુશખબરને જીરવી નહીં શકે અને ધાર્યા

કરતાં વહેલો ઘા કરી બેસશે એવી દહેશત તેને દઝાડ્યા કરતી હતી. એટલે જ તો તેણે ઘરમાં તાકીદ કરેલી : ‘અઝીમા મા બનવાની છે એ ખબર હમણાં ઘરબહાર જવી ન જોઈએ.’

‘કેમ બાપુ ?’ અમીરે કુતૂહલથી પૂછ્યું ત્યારે તેને ખુલાસો ઉપજાવી કાઢવો પડ્યો : ‘તારી મા આવા વહેમમાં બહુ માનતી. કહેતી કે બે જીવવાળી ઓરત બહુ રૂપાળી હોય તો એનાં આવનાર બચ્ચાં ઉપર કોઈની મેલી નજરનો ઓછાવો પડે છે.’

અમીરને એમાં દલીલ કરવા જેવું કંઈ ન લાગ્યું. આમે તે અઝીમાને પડોશની ઓરતો સાથે બેસવું-ઊઠવું બહુ પસંદ નહોતું. કાં તો એને પોતાની તારીફ સાંભળ્યા કરવી પડે અથવા બીજાની કૂચલી.

‘પણ બાપુ, આ વખતે તમે વહેલાં પાછા ફરી જશોને ?’

ઈસ્માઈલ તેના ઉચાટનું કારણ સમજી ગયો : ‘હા અમીર, ટૂંકી સફર જ પસંદ કરવાનો. વહુને હજુ તો ત્રીજો મહિનો ચાલે છે. સારો દિવસ આવે તે પહેલાં હું ઘરમાં દાખલ થઈ જઈશ.’

અમીરને ત્યારે એક વાત યાદ આવી ગઈ : ‘બાપુ, શિવપુરી જઈને મુખીયાયા પાસે રોશનનું માગું નાખતા આવશો ?’

‘રોશનનું માગું !’ ઈસ્માઈલ ભડકી ગયો : ‘કોના માટે ?’

‘ભૂલી ગયા !’ અમીર હવે બાપની સાથે સમોવડિયા જેમ વરતતાં શીખી ગયો હતો : ‘અફલા માટે તમે મુખીયાયાને મનાવી શકશો !’

‘હા બેટા !’ તેનાથી અનિચ્છાએ નિસાસો નખાઈ ગયો : ‘હવે તેનો કંઈક રસ્તો તો કરવો જ પડશે...પણ મોઈદીનને હું પાછા ફરતી વખતે જ એ વાત કહીશ.’ અને તેણે જવાની તૈયારીઓ આટોપી લીધી.

જતાં જતાં ઘર બહાર નીકળી ગયા પછી ઈસ્માઈલને મોઈદીનનો પેલો ‘દસ્તાવેજ’ યાદ આવ્યો : ‘અરેરે, અહીં એ ભૂલી જાત અને અમીરના હાથમાં આવત તો કેવો રકાસ થઈ જાત !’

‘બાપુ ! કોઈ કામની ચીજ ભૂલી જતા હતા ?’ અમીરે સાહજિક ભાવે પૂછ્યું : ‘પતરાની ભૂંગળીમાં શું છે ?’

‘મોઈદીનનો એક કામનો કાગળ છે.’ ઈસ્માઈલે દીકરાની નજર ટાળવા મોં ફેરવી લઈને કહેલું : ‘એ વાંચી જઈને તેણે મને સલાહ આપવા કહ્યું હતું...’

અમીર અને અફલો તેને વળાવવા પાદર સુધી ગયા. ઈસ્માઈલની સાથે હુસેન પણ જતો હોવાથી દુકાનનો કારભાર અમીરને સોંપ્યો હતો : ‘ધંધાનું ધ્યાન રાખજે અને વહુની કાળજી રાખજે.’

છૂટા પડતી વખતે ઈસ્માઈલ અમીરને કાંઈક વધુ કહેવા માગતો હતો, પણ વાત જબાન પર આવી નહીં. કોણ જાણે શું કામ, તેનું દિલ ભારે થઈ ગયું હતું !

‘તમને શું થઈ ગયું છે આજકાલ ?’ અઝીમા અમીરના માથા પર હાથ ફેરવતી

ચિંતા કરતી હતી : 'બાપુ ગયા પછી તમે વિચારોની ગડમથલમાં રહ્યા કરો છો. પહેલાંની જેમ ખુશમિજાજમાં દેખાતા નથી. ઊંઘમાં કોઈક વાર લવારો કરીને જાગી પડો છો...' અઝીમાનો અવાજ લાગણીભીનો થવા લાગ્યો : 'તમને કોઈની નજર તો નથી લાગીને ?'

'નજર !' અમીર પરાણે મલક્યો : 'લાગી છે ને !'

'કોની ?'

'તારી !'

'ઓય મા !' અઝીમાએ તેનો કાન પકડ્યો : 'મારી નજર લાગવાથી તમારી આવી હાલત થઈ છે ? હું જાણું છું, તમે વાત ટાળી દેવા માગો છો તે...હકીમને બોલાવવાનું કહું છું તો હસી કાઢો છો.'

'મને કાંઈ જ નથી થયું.' અમીરને આ વાત વારંવાર કહેવી પડતી : 'સફરમાં બાપુ એકલા ગયા, ક્યારેક ઉચાટ થઈ આવે છે.'

'તો એમની સાથે કેમ ન ગયા ?'

'ગયો હોત તો તારો ઉચાટ થયા કરત.' અમીરે તેના ગાલે ટાપલી મારી : 'સફરમાં, ઊંઘમાં તારું નામ બબડ્યા કરત તો બાપુ અર્ધથી જ ઘરે પાછો ધકેલી દેત.'

'તો પછી દુકાનમાં ધ્યાન આપતા જાવ. નવરો માણસ નકામો થઈ જાય છે.'

'બસ, આટલા વખતમાં હું તને નકામો લાગવા માંડ્યો ?' તેનું નાક ખેંચ્યું : 'તારી ગરજ સરી ગઈ એટલે મને આઘો હડસેલવા માગે છે ! દીકરો આવ્યા પછી તો કદાચ મારી સામેય નહીં જુએ.'

'કેમ તમને અદેખાઈ થવા લાગી ?' અઝીમા અમીરને ખુશ રાખવા વાત લંબાવ્યે જતી : 'તમારા બેટામાં હું તમને જોયા કરીશ. પછી તમે સફરમાં જાવ તોપણ મને આકરું નહીં લાગે.'

'સારું થયું તેં યાદ કર્યું. હું દુકાને જઈને અફલાને જમવા મોકલું.' અમીર ઊઠીને જતો હતો ત્યાં વળી અટકી ગયો : 'અઝીમા, અફલાની તને એક ગમ્મત કહું ઘરાક કાપડ લેવા આવે ત્યારે એ કોઈક વાર ધૂનમાં હોય તો ગજને બદલે તલવારથી કપડું માપવા માંડે છે !'

'એ...મ !' કહીને અઝીમા એટલી ખડખડાટ હસી પડી કે કાનમાં લટકતાં ઝૂમખાં ધૂજવા લાગ્યાં.

*

દિવસે દિવસે અમીરની અકળામણ વધતી જતી હતી. સફરમાં શું થતું હશે એના વિચારમાં તે એટલો બધો ખોવાઈ જતો કે ક્યાંય ચેન પડતું નહીં. અઝીમાના ગળા પર હેતથી હાથ ફેરવવા જતો અને અચાનક ઠગનું ઝનૂન જાગી ઊઠતું. ક્યારેક ભય લાગતો કે ખરેખર પોતે અઝીમાની ગળચી દબાવી દેશે ! 'તબિયત ઠીક નથી.' નું બહાનું કાઢીને આઘા ખસી જવું પડતું. અઝીમા તેના આવા વર્તવથી હેબતાઈ જતી. પૂછતાછ કરતી અને

છેવટે રડી પડતી. દબાવી રાખેલું ઝનૂન અમીરને ઊંઘમાં પણ પરેશાન કરતું. એ તરફડતો, બબડતો અને હાથની મુઠ્ઠીઓ વાળી ઊંઘમાં જ જોર અજમાવી લેતો. કત્યારેક ચીસ પાડતો : 'તમાકુ લાવ ! હુકકો લાવ !' અને પડખે સૂતેલી અઝીમા બેબાકળી જાગી ઊઠતી. અમીરનો તરફડાટ જોઈને છળી પડતી. તેને વળગી પડતી : 'તમને આ શું થાય છે !'

હાંફતા અમીરની આંખ ઊઘડી જતી. પોતે સફરમાં નહીં પણ ઘરમાં છે એનું ભાન થતું એટલે સાવધ બની જઈ અઝીમાની પીઠ પંખાળતો : 'મને બચપણમાં પણ ક્યારેક આવું થઈ જતું. ગભરાવાની જરૂર નથી.' કહીને તેને ઊંઘાડી દેતો અને પોતે રાતભર જાગતો રહેતો, જાતને કોસ્યા કરતો : જો આવી હાલત રહેશે તો અઝીમા એક દિવસ બધું જ જાણી જશે...અઝીમાને જ્યારે આનંદમાં રાખવાની હતી ત્યારે જ પોતે એને ફફડાવી રહ્યો હતો એ તેને બહુ ખટકતું. એના મન પર વસમો આઘાત લાગશે તો આવનાર બાળક અને અઝીમા બંનેને પોતે ગુમાવી બેસશે.

ઉજાગરાની આવી એક રાતે તેને ઇલાજ સૂઝી ગયો. પોતે અઝીમાથી અલગ સૂઈ શકે અને અઝીમા ખુશમિજાજમાં રહે એ માટે શિવપુરીથી રોશનને બોલાવી લેવી. અઝીમા પણ ક્યારેક એકલવાયું લાગવાની ફરિયાદ કરીને રોશનની યાદ અપાવતી. રોશન આવી જાય તો બીજો પણ એક ફાયદો થવાની ગણતરી હતી. અફલા સાથે એ છોકરીનો મેલ-જોલ વધી જાય અને આપોઆપ બધું ગોઠવાઈ જાય. રોશનને તેડવા માટે અફલાને જ શું કામ ન મોકલવો ?

સૂઝી ગયેલા આ ઇલાજ પર ખુશ થતો અમીર કલમ કાગળ લઈને મોઈદીન પર સંદેશો લખવા બેસી ગયો.

*

'જોજે અફલા, આ ખત મુખીયાચાના જ હાથમાં આપવાનો છે. અને એમની સામે જરા ઠાવકાઈથી વરતજે. ભવિષ્યમાં એ તારો સસરો બનવાનો છે.'

શિવપુરી સુધી અફલાએ અમીરની આ શિખામણ ચગળ્યા કરી. અમીરે તેની સાથે બેનીસિંહને પણ મોકલ્યો હતો, જેથી પાછા ફરતી વખતે રોશન સાથે હોય તો એની હિફાજત કરી શકે.

મોઈદીન મુખીના ડેલાની સાંકળ ખખડાવતી વખતે અફલાતૂન ટટાર થઈ ગયો. વટ પડે એવા ઉમદા પોશાક પરથી ધૂળ ખંખેરી નાખી. અઝીમાએ તેને કહી રાખેલું : 'ડેલાની સાંકળ ખોલવા પેલી ખૂબસૂરત રોશન આવશે. જરા હસતું મોં રાખજો અફલાતૂનભાઈ !'

રોશનના સોહામણા મુખના દીદાર જોવાની ઉત્કંઠાથી તે ઊંચોનીચો થતો હતો, સાંકળ ઉઘાડવાનો અવાજ સંભળાયો એટલે પોતે ઠીંગણો ન દેખાય એટલા ખાતર પગની પાની ઊંચી કરીને ઊભો રહી ગયો.

પણ ડેલાની ખીડકી ઉઘાડવા માટે રોશનને બદલે બુઢી નોકરાણી આવેલી. એક

આંખે બાડી અને બે કાને બહેરી એ નોકરાણીનો કરચલીવાળો બેડોળ ચહેરો જોઈને અફવાના નાકનું ટેરવું ઊંચું થઈ ગયું : હત્તારીની, શરૂઆત જ ગલત થઈ !

પરાણે હસતું મોં રાખીને અફલો અંદર દાખલ થયો. ઓસરીમાં મુખી હીંડોળે હીંચકતા દેખાયા. પેલી છોકરીને જોવા માટે અફલાની નજર નાસીપાસ થઈ.

‘હું મુરનાઈથી આવું છું, ઈસ્માઈલચાચાના અમીરે મને સંદેશો આપવા મોકલ્યો છે.’ એટલું સાંભળતાં જ મુખીએ તેને બેસવા માટે હીંડોળાની બાજુમાં ખાટલો ઢાળી આપ્યો. પછી હાંક મારી ‘અરે રોશન, મુરનાઈથી મહેમાન આવ્યા છે. જરા શરબત લઈ આવજે ને !’

અફલાને કહેવાનું મન થયું : પહેલાં આમ જ આવી જવાનું કહોને ભાઈસા’બ ! લઈને આવતાં તો વાર થશે...પણ ઠાવકાઈથી વરતવાની અમીરની શિખામણ મોકા પર યાદ આવી ગઈ. એટલે એ બાઘાની જેમ હસ્યો.

‘બોલો, શું ખબર છે મુરનાઈના ?’

ખબર આપતાં પહેલાં અફલાએ પોતાની ઓળખાણ આપી દીધી : ‘મારું નામ અફલાતૂન. આમ તો હું અમીરનો દોસ્ત છું, પણ એના ભાઈ જેવો છું.’

મોઈદીન તેને માપી લેતા હોય એમ વેધક નજરે જોઈ રહ્યો. તેની નજર અફલાની તલવાર પર સ્થિર થઈ એટલે એ બોલી ઊઠ્યો : ‘મુખીચાચા, મને તલવારબાજી પણ સરસ આવડે છે.’

એ જ વખતે રોશન ચટાઈનો પરદો હઠાવી શરબત લઈને આવી. અફલો ટકાર થયો. મરક મરક હસતો રોશનને જોવા લાગ્યો. પેલીએ પાંપણ ઢાળી દઈને શરબતનો પ્યાલો ધર્યો. અફલાને કહેવાનું મન થયું તમારી શરબતી આંખોમાં ડોકિયું તો કરવા દો...પણ જબાન ઊપડી નહીં. ધ્રૂજતા હાથે તેણે પ્યાલો લઈ લીધો. પછી બીજું કંઈ સૂઝ્યું નહીં એટલે એકીશ્વાસે શરબત ગટગટાવી ગયો : ‘વાહ, મજેદાર શરબત છે !’

રોશન માંડમાંડ હસવું દાબીને કમરામાં ચાલી ગઈ.

‘બોલો, શું સંદેશો લઈ આવ્યા છે ?’ મુખીએ ચટાઈના પરદા પર મીટ માંડીને બેઠેલા અફલાનું ધ્યાન ખેંચ્યું : ‘બહુ તાકીદનો સંદેશો છે કે ?’

‘હે...હા...હા !’ કહેતાં અફલાએ કમરમાંથી ભૂંગળી વાળેલો કાગળ કાઢી મુખીના હાથમાં ધરી દીધો.

મોઈદીને હીંચકો દઈ ખત વાંચવા માંડ્યો :

‘મુખીચાચા,

બાપુએ તમને ખુશખબર તો આપ્યા જ હશે. અઝીમાને સાતમો મહિનો ચાલે છે...’

એટલું વાંચીને મોઈદીનની આંખો પહોળી થઈ ગઈ. કપાળની નસ ઊપસી આવી. અફલો ત્યારે ચટાઈના પરદા પાછળ ઊભેલી રોશનને નીરખવામાં પડ્યો હતો એટલે એને મુખીના પલટાતા ભાવ જોવા ન મળ્યા. કાગળમાં આગળ લખ્યું હતું :

‘અઝીમાને હમણાં અહીં એકલવાયું લાગે છે. આ દિવસોમાં કોઈનો સંગાથ હોય તો જીવ મૂંઝાય નહીં. એ રોશનને વારંવાર યાદ કરે છે. તમને જો હરકત ન હોય તો થોડા દિવસ એને અહીં મોકલી આપવા મહેરબાની કરશો. સફરમાં તમારી બેઠીને કોઈ તકલીફ ન પડે એ માટે અફલાતૂનને બધો બંદોબસ્ત કરવા સમજાવી દીધું છે.

– લિખિતન

તમારો દુઆગીર અમીર.’

મોઈદીનને ઝાળ લાગી ગઈ. ઈસ્માઈલે મને અંધારામાં રાખ્યો. એ જાણતો હોવા છતાં પૂછ્યું ત્યારે કહેવા લાગ્યો કે અઝીમા બીમાર રહે છે એટલે અમીર ન આવી શક્યો ! મારી સાથે ચાલબાજી ખેલી રહ્યો છે ! કાગળ પરથી નજર હઠાવ્યા વિના જ તેણે સામી ચાલ ચાલવાનું નક્કી કરી નાખ્યું : ઈસ્માઈલ હવે જીવતો ઘેર નહીં જઈ શકે. ક્યારેય એના દીકરાની ઓલાદનું મોં જોઈ નહીં શકે !

હોંશભેર ગયેલો અફલો શિવપુરીથી ઢીલોઢફ થઈને પાછો ફર્યો. મોઈદીને રોશનને તેની સાથે મુરનાઈ મોકલી નહીં એનો તેને ભારે વસવસો થયો. અમીરનેય જરા નવાઈ લાગી. મુખીયાચો 'થોડા દિવસ પછી હું જાતે જ આવીને મૂકી જઈશ' એમ શા માટે કહ્યું હશે ? ખરી રીતે તો અઝીમાને અત્યારે જ રોશનના સંગ્રાથની વધુ જરૂર હતી. થોડા દિવસ પછી મોકલવાનું કોઈ કારણ પણ જણાવ્યું નહિ !

'એ તો કહ્યો અફલાતૂનભૈયા છોકરી કેવી લાગી ?'

અફલાની આંખો ચમકી ઊઠી : 'અઝીમાબહેન, છોકરી તો મારા નામ જેવી અફલાતૂન લાગી !'

અમીર અને અઝીમા હસી પડ્યાં એટલે તેને થોડું અટકવું પડ્યું. પછી ગંભીર અવાજે ઉમેર્યું : 'પણ એનો બાપ મને બહુ સારો ન લાગ્યો.'

'કારણ કે એણે રોશનને તારી સાથે ન મોકલી !' અમીર મજાકમાં કહેતો હતો પણ અફલો હસી શક્યો નહીં.

'સારું કહ્યું છું અમીર, મુખી મને બહુ ઊંડો માણસ લાગ્યો.'

'તું માણસને ક્યારથી ઓળખતાં શીખી ગયો ?' અમીર વાતને મજાકમાં વાળી લેવા ચાહતો હતો અને અફલો ગંભીરતા છોડવા માગતો નહોતો.

'અમીર, તારો ખત વાંચીને બુદ્ધાને એટલા બધા ઊંડા વિચારમાં પડી જવાની શી જરૂર હતી ? અફલાના અવાજમાં ઉશ્કેરાટ ભળતો જતો હતો : 'તું બાપ બનવાનો છો એ ખુશખબરી પર તેણે રાજીપો સુધ્યાં ન દેખાડ્યો !'

અમીરને હવે અફલાની રીસમાં વજૂદ દેખાતું, છતાં પણ આ બધું અઝીમાની હાજરીમાં કહેવાતું હતું તે એને ખટક્યું. આ દિવસોમાં એના દિલ પર કોઈ બોજ ન આવે એ માટે અમીર હમણાં હમણાં ચીવટ રાખતો હતો.

'કહે અફલા, રોશને તને બરાબર ખવડાવ્યું-પીવડાવ્યું કે નહીં ?'

'પીવડાવ્યું શરબત અને ખવડાવ્યો ખીમો !' અફલો તેનો ઉકળાટ ઠાલવ્યા વિના

રહી શકતો નહોતો : 'ખાતાં ખાતાં મારાથી જરા રોશન તરફ વધારે વાર જોવાઈ ગયું ત્યારે પેલો મુખીયાચો શું બોલ્યો ખબર છે ?'

'બુદ્ધો મને કહે કે જુવાન, ભાણામાં જોઈને ખાવાની ટેવ પાડો... હવે તું જ કહે, હું શું એની દીકરીને ખાઈ જવાનો હતો ?'

અઝીમા અફલાના બોલ પર હસી પડી :

'પમ ભાઈજાન, તમારે રોશનની સામે આટલું ધારી ધારીને જોવાની શી જરૂર હતી ?'

'કેમ ન જોઉં ?' અફલાએ દલીલ કરી : 'આ અમીરે શાદી પહેલાં તમારી સામે ધારીધારીને જોયેલું કે નહીં ?'

અને અમીર-અઝીમા અરસપરસને જોવા લાગ્યાં. જાણે બંનેની પહેલી મુલાકાતની ઘડીઓ તાજી કરતાં હોય તેમ ધીમું ધીમું મુસ્કુરાતાં રહ્યાં. અફલાને થયું કે બેમાંથી કોઈ તેનું સાંભળવાના હોંશમાં નથી ત્યારે તે પણ રોશનના ખ્યાલમાં ઊંડો ઊતરી ગયો. તેને એક કુવિચાર આવી ગયો : પેલા બુદ્ધા મુખીની રાતોરાત કાયમને માટે આંખ મીંચાઈ જાય તો કેવું સારું !

*

'મોઈદીન, હવે તારું મોત મારી મુઠ્ઠીમાં છે !' ઈસ્માઈલ પોતાની મુઠ્ઠી ખોલીને મંતરેલા દાણા સામે જોતો બબડ્યો : 'તું મારી પાસેથી મારો દીકરો છીનવી લેવા માગે છે, પણ એ પહેલાં હું તારો જાન ઝૂંટવી લઈશ.'

વળતી સફરની છેલ્લી મજલ વટાવીને શિવપુરી તરફ આગળ વધતાં, પોતાના બદઈરાદાને એ વારે વારે ઘૂંટતો રહ્યો. આ વખતની સફરમાં ખાસ કામચાબી સાંપડી ન હોવા છતાં એ ખુશ હતો. આખી સફર દરમ્યાન મોઈદીનનો ખ્યાલ જ તેના દિમાગ પર ચઢી બેઠો હતો. એને ખતમ કરવાનો ઇરાદો પાકો થતો જતો પણ કોઈ ઉપાય સૂઝતો નહોતો. રૂમાલ કે તલવાર વાપરવાં નહોતાં. બળથી કામ થઈ શકે તેમ નહોતું, કોઈને શક ન જવો જોઈએ કે મોઈદીનના મોતમાં પોતાનો હાથ છે. નહીંતર ઠગોની નજરમાંથી પોતે ઊતરી જાય. મોઈદીન શિવપુરીનો મુખી હતો એટલે રાજાનો પણ માનીતો હતો. એના થકી તો ઠગોનો ધંધો બે-રોકટોક આ રાજમાં થઈ શકતો હતો.

તો શું કરવું ? માણસના મોત માટેનાં ઘણાં કારણો તેણે વિચારી નાખ્યાં, પણ એકેય વિચાર ખીલે બંધાતો નહોતો. પોતે શિવપુરી છોડીને જાય ત્યાર પછી જ મોઈદીનને કાંઈક થવું જોઈએ, જેનાથી એનું મોત નીપજે. આવા કામમાં બીજાને વિશ્વાસમાં લેવાય નહીં. એકલા હાથે જ કાંઈક કરવું જોઈએ.

દરેક ઉપાય તેને છેતરામણો લાગવા માંડ્યો ત્યારે અકળાઈ જઈને તેણે એક મરણિયો ઇલાજ પણ નક્કી કરી રાખેલો. મોઈદીનનું માથું તલવારથી ઉડાવી દઉં અને પછી હું ખુદ છાતીમાં ખંજર ભોંકીને ખતમ થઈ જાઉં. હિસાબ સરભર થઈ જાય...અમીરને

ક્યારેય ખબર ન પડે કે એ બીજા કોઈનો બેઠો છે. મારા મોત પછી પણ એ મારું નામ જીવતું રાખશે.

છતાં ખુદકુશી કરવાની વાત તો ખટકતી જ રહી. જિંદગીનો મોહ કેમ છૂટે ? અમીરની ઓલાદનું મોં જોયા વિના મરવું કેમ ગમે ?

ત્યાં એક ચમત્કાર થયો. જાણે કુદરતે જ તેની ઉલ્લાસ ઉડેલી આપી.

પાછા ફરતાં સફરમાં એક જગ્યાએ પડાવ નાખ્યો હતો. નહાવા માટે એ નદીએ ગયો. નહાતાં નહાતાં તેની નજર સામા કાંઠે ધૂણી ધખાવીને બેઠેલા એક બાવા પર પડી. કુતૂહલ થયું : ચાલ, જાઉં તો ખરો, કોણ છે ?

‘હું જાણતો’તો કે તું અહીં આવવાનો !’

બાવાએ આમ કહીને ઈસ્માઈલને ચોંકાવ્યો. એની આંખોમાં કોઈ એવી મોહિની દેખાઈ કે ઈસ્માઈલ જ્યાં ઊભો હતો ત્યાં જ એના પગ સજજડ થઈ ગયા.

તરત જ એ સમજી ગયો, આ મેલી વિદ્યાનો જાણકાર લાગે છે. તેણે બંને હાથ જોડીને સાધુને માથું નમાવ્યું.

બીજી જ ઘડીએ તેના પગ આપોઆપ ઊપડ્યા. એ બાવા પાસે જઈને બેઠો.

‘હુંય કાલીમાતાનો ભક્ત છું.’ તેણે ઈસ્માઈલને વધુ ચોંકાવ્યો, ‘પણ તમારી જેમ રૂમાલ નથી વાપરતો.’

‘હું !’ ઈસ્માઈલ ધૂજી ઊઠ્યો : આ માણસ માત્ર જોઈને કેમ જાણી ગયો કે હું ઠગ છું ?

‘આપની પાસે જરૂર કોઈ સિદ્ધિ છે – મા’રાજ !’ ઈસ્માઈલ ફરી હાથ જોડીને તેના પગે પડ્યો : ‘મને આપ આટલો જલદી કેમ પિછાણી ગયા ?’

‘હું તને જ નહીં, તારા ઇરાદાનેય પારખી ગયો છું !’

‘શેનો ઇરાદો ?’

‘કોઈકના મોતનો !’

‘હું !’ ઈસ્માઈલ જાણે અપરાધ કરતાં જ પકડાયો હોય તેમ રડવા જેવો થઈ ગયો, પણ હવે તેનાથી છુપાવવાનો કોઈ અર્થ નહોતો. તેણે હિંમતથી ચાલાકી અજમાવી :

‘તો કહો, મારો ઇરાદો પૂરો થશે ?’ બાવાએ ધીખતી ધૂણીમાંથી એક દેવતા ઉપાડી ચલમમાં મૂક્યો અને ઉપરાઉપરી કશ લઈ ગાંજો ફૂંકવા લાગ્યો. ઊંડો શ્વાસ લેતી વખતે તેના ઉઘાડા પેટમાં પડતી બખોલ અને પટપટતી આંખો જોઈને ઈસ્માઈલ સમજી ગયો કે એ ફેસલો કરવાની ગડમધલમાં છે. ભભૂત ચોળેલા બાવાના ચહેરા પર ધીમે ધીમે રાક્ષસી તરવરાટ ઊપસવા લાગ્યો.

‘જા બચ્યા ! સાંજે આવજે અને હું જે કાંઈ આપું તેની તારા દુશ્મન પર અજમાયશ કરી જોજે. આજ લગી મારી વિદ્યા ફળતી જ આવી છે.’

ઈસ્માઈલ ખુશ થતો બાવાના પગે પડી ગયો. જ્યારે માથું ઊંચું કર્યું ત્યારે તેની આંખો પર આંસુ લટકતાં હતાં.

સાંજે મંતરેલા દાણા આપતી વખતે બાવાજીએ કહ્યું હતું : ‘જેના પર તું આ ઓળઘોળ કરીશ તેનું સાતમા દિવસે નક્કી મોત થશે. પહેલા દિવસે તેના શરીરમાં કળતર થશે, બીજે દિવસે એ પથારીવશ બનશે. ત્રીજે દિવસે એની વાચા બંધ પડી જશે, ચોથે દિવસે મગજ ચસકી જશે, તેને ભયાનક સપનાં સતાવશે. પાંચમા દિવસે પાગલ બનાવી દેશે. છઠ્ઠા દિવસે એકદમ સાજોસારો દેખાશે અને સાતમા દિવસે એના ખોળિયામાંથી પ્રાણ ઊડી ગયા હશે.’

ઈસ્માઈલે મૂલ્યવાન મોતી જેટલી ચીવટથી એ દાણાની પોટલી વાળી કમરમાં મૂકી ત્યારે બાવાજીની ચેતવણી સંભળાણી :

‘યાદ રાખજે. મેલી વિદ્યા વાપરતાં ન આવડે તો અવળી પડે છે અને ઉપયોગ કરનાર પોતે જ એનો ભોગ બને છે !’

‘એવું નહીં બને મા’રાજ !’ ઈસ્માઈલના અવાજમાં એક આછી થથરાટી આવી ગઈ : ‘તમારી દરેક સૂચના યાદ રાખીને હું વિધિસર તેની અજમાયશ કરીશ.’

‘તો જા બચ્યા, તારાં નસીબ અને મારી વિદ્યા અજમાવ.’ આશીર્વાદ આપતા હોય તેમ બાવાજીએ તેના ઝૂકેલા માથા પર હાથ મૂક્યો અને એ જ ઘડીએ ઈસ્માઈલના મગજમાં વેરનાં વમળ ઘુમરાવા લાગ્યાં.

*

‘આ સફરમાં ખાસ કાંઈ ફાયદો થયો નહીં.’ ઈસ્માઈલ ફાલુદાનો પ્યાલો હોઠે માંડતા પહેલાં મોઈદીનને કહેતો હતો : ‘મહેનત માથે પડી !’

‘કોઈક વાર એમ પણ હોય ઈસ્માઈલમિયાં ! દર વખત કરતાં આ ફેરા તમે સફર પણ વહેલી આટોપી લીધી ?’

‘હા આ વખતે અમીર વિના ગોઠતું નહોતું. વારેવારે ઘર યાદ આવી જતું.’

મોઈદીન હોઠ ભીડીને તેની સામે જોતો રહ્યો : ઘર યાદ આવે જ ને, દીકરાને ત્યાં બચ્યું આવવાનું છે – મોં જોવાની તાલાવેલી લાગી હશે... આવું કાંઈક કહી દેવાની ચટપટી થઈ, પણ ના, ઈસ્માઈલને તે અંધારામાં રાખવા માગતો હતો. અમીરે રોશનને તેડાવી હતી એ પણ તેને કહેવું નહોતું. આ માણસ કેટલું કપટ કરી શકે છે તેનો ક્યાસ કાઢવો હતો મુખીને.

‘પછી રોશનની બાબતમાં શું વિચાર્યું તમે ?’

બાકી રહેલું ફાલુદાનું શરબત કડછું લાગવા માંડ્યું ઈસ્માઈલને... જવાબ આપવામાં જીભ થોથવાણી :

‘બસ ઘેર પહોંચીને હું એ જ ચક્કર ચલાવું છું. અમીરની શાદીને એક વરસ થઈ ગયું એટલે અઝીમાનો મોહ પણ ઓછો થઈ ગયો હશે !’

‘છતાં તમારે કાંઈક બહાનું તો કાઢવું પડશેને મિયાં !’ મોઈદીને પાસા નાખ્યા : ‘બીજી બીબી કરવા માટે કોઈ કારણ આગળ ધરવું પડશે.’

‘હા એ વાત સાચી.’ ઈસ્માઈલ આ વાતને લટકતી રાખવા માગતો હતો. મનમાં તેને મુખી પર દાઝ ચડી : બેવકૂફ મુખી, તું એટલું તો સમજ કે જે માણસે પોતાની બીબીના મોત પછી શાદી ન કરી તે એના દીકરાને છતી બીબીએ બીજી પરણવાનું કહેશે ?

‘ઈસ્માઈલમિયાં, એક બહાનું મેં વિચારી રાખ્યું છે.’ કહીને મુખી તેની પાસે ખંધું હસી પડ્યો.

‘કયું બહાનું ?’

‘એક વરસ થયું છતાં અઝીમા મા ન બની એના જેવું સચોટ બહાનું બીજું શું હોઈ શકે ?’

ઈસ્માઈલ હેબતાઈ ગયો. તેના ચહેરાનો રંગ ઝાંખો પડવા માંડ્યો, પણ મનને મક્કમ કર્યું. જૂઠ્ઠો આસરો લીધો છે તો શું કામ ઓછા ઊતરવું ? અણધાર્યો આનંદ ઊછળી પડ્યો હોય એમ એણે મોઈદીનના હાથમાં તાળી મારી :

‘મારા મનની જ વાત તમે કહી દીધી મુખી...આવું જ કોઈ ચક્કર ચલાવવાનું વિચારતો હતો હું...’ ખોટું બોલવામાં તકલીફ પડતી હોય તેમ તેને થૂંક ગળે ઉતારવું પડ્યું : ‘ઓરતને વાંઝણી કહી એટલે આપણું કામ થઈ ગયું !’

‘વાહરે મિયાં ! એક જૂઠ્ઠો ટકાવી રાખવા માટે કેટલું જુઠાણું ચલાવવું પડે છે તારે ! હવે તારા પર હું રહેમ શું કામ રાખું ?’ મુખી મનમાં ધૂંધવાતો હતો.

‘શું વિચારમાં પડી ગયા મુખી ?’ ઈસ્માઈલ તેની ખામોશી સહી શક્યો નહીં : ‘તમને મારી વાત પર ભરોસો નથી આવતો ?’

‘ભરોસાની આમાં વાત નથી.’ મોઈદીને સ્વસ્થ થઈને કહેવાની કોશિશ કરી : ‘મને એમ હતું કે આ રિશ્તો બાંધીને આપણી દોસ્તી મજબૂત બનાવીશ, પણ ધમકી આપીને રોશનને હું તારા બેટાની બીબી બનાવું પણ એમાં આપણા બેમાંથી કોઈની શરાફત રહી નહીં.’

‘શેની ધમકી મુખી ?’ ઈસ્માઈલ સાવ અજાણ્યો થઈને પૂછતો હતો. જે માણસની જિંદગી પોતાની મુઠ્ઠીમાં છે એની સાથે સચ્ચાઈ શું કામ આચરવી ?

‘હવે તો હદ થાય છે મિયાં !’ મોઈદીન જરા છેડાઈ પડ્યો : ‘ગઈ સફરમાં ઘેર જતી વખતે તમને મેં દસ્તાવેજ આપ્યો હતો એમાં સાફ સાફ લખ્યું હતું કે રોશનને તમારા બેટાની બીબી નહીં બનાવો તો હું અમીરને બધી જ જાણ કરી દઈશ. તમે એનાં અસલી બાપ નહીં, પણ એનાં મા-બાપના હત્યારા છો !’

‘હા...હા...’ કરતો ઈસ્માઈલ મોટેથી હસી પડ્યો. મોઈદીન મુખી તેના એ હાસ્યથી ભડકી ગયો.

‘મુખી, તમે એમ માનો છો કે હું તમારી ધમકીને તાબે થઈને આ રિશ્તો બાંધવા તૈયાર થયો છું ?’

ફરી તે જોશથી હસ્યો. મુખી અકળાઈ ગયો ત્યાં સુધી તેણે હસ્યા જ કર્યું.

‘નહીં મુખી, ધમકીથી ડરી જાઉં એટલો બધો કાયર હું નથી... અમીરને મેં

બચપણથી સગા બાપની જેમ ઉછેર્યો છે. એને મારા વિરુદ્ધ કોઈ ચડાવી શકે નહીં. એ મારા પ્યારને વશ થઈ ચૂક્યો છે.’

‘ઈસ્માઈલમિયાં, એ તમારો ભ્રમ છે. ઝેરનાં પારખાં ન હોય !’ મુખી ઉશ્કેરાટમાં બોલી ગયો ત્યારે ઈસ્માઈલ હોઠ ભીડીને તેની સામે તાકી રહ્યો. એને હવે મુખી એક પામર જેવો લાગતો હતો.

‘ઝેરનાં પારખાં મેં કરી લીધાં મુખી !’

‘એટલે ?’

‘હજુ ન સમજ્યા ?’ અમીરને મેં બધી જ વાત કરી દીધી છે.’

‘હું !’ મોઈદીનના કાળજે જાણે ભાલો ભોંકાયો : ‘અમીરને વાત કરી છતાં તેને કોઈ અસર ન થઈ ?’

‘ના મુખી, તમે માનતા હતા એમ એ મારો દીકરો મટી ન ગયો, એ મારો દુશ્મન પણ નથી બની ગયો.’

મોઈદીનને ઈસ્માઈલના બોલમાં ભરોસો પડતો ન હોય તેમ ધારીધારીને એના ચહેરાના ભાવ પરખવા લાગ્યો. તેને એના જુઠાણા માટે નફરત જાગી. સારું થયું પોતે બધી જ તૈયારી કરીને બેઠો છે. એક વખતના દોસ્ત સાથે દગો કરવા માટે હવે એને જરા સરખો અફસોસ નહીં થાય.

‘મુખી, માનવામાં નથી આવતું એટલે ફરી વિચારમાં પડી ગયાને ?’ ઈસ્માઈલને તેની ખામોશી ખટકતી હોય તેમ બોલ્યો : ‘પણ મેં બધો જ વિચાર કરીને અમીરને વાત કરી હતી. એ પાકો ઠગ બની ગયા પછી જ તેની સામે મેં ભેદ ખોલ્યો...ઠગનું કામ મુસાફરોને શિકાર બનાવવાનું હોય છે તે હવે એ સારી રીતે સમજે છે. એનાં મા-બાપને મારવામાં મેં કોઈ પાપ કર્યું હોય એવું એને લાગ્યું જ નથી. ઊલટાનું મેં એને બચાવી લઈ દીકરાની જેમ ઉછેર્યો એનો અહેસાન માન્યો તેણે.’

‘તમે ખુશનસીબ છો ઈસ્માઈલમિયાં !’ મુખીએ બનાવટી લાગણી ઠાલવી : ‘અમીર ખરેખર સમજદાર નીકળ્યો.’

એ જ વખતે રોશન ખાણા માટે કહેવા આવી એટલે વાત ત્યાં આટોપાઈ ગઈ. જમતાં જમતાં બંને પોતપોતાની ચાલબાજી પર પોરસાતા હતા. દરેકને એમ લાગતું હતું કે પોતાની જીત અને સામાનું મોત હવે હાથવેંતમાં છે !

✱

મોઈદીનનાં નાખોરાં સંભળાયાં ત્યાં લગી ઈસ્માઈલે ઊંઘી જવાનો ડોળ કરી પથારીમાં પડ્યાં રહેવું પડ્યું. મનમાં અજંખો થયા કરતો હતો : બાવાજીની મેલી વિદ્યા અકસીર નીવડશે કે નહીં ? તેણે સૂચવેલી બધી જ વિધિ એ વારંવાર યાદ કરી ગયો, મંત્રો ગોખી રાખ્યા. વચ્ચે તેની ચેતવણી પણ યાદ આવી જતી : આ વિદ્યા અજમાવવાની ભૂલ થઈ તો તારા પર જ એની કાતિલ અસર થશે – એ ભૂલતો નહીં !

મુખી ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો છે એની ખાતરી કરીને તે હળવેકથી બેઠો થયો, હૃદયના ધબકારા વધી જતા લાગ્યા. કપાળ પર પસીનાની ચીકાશ વર્તવા માંડી. મન મક્કમ કરીને એ પથારીમાંથી ઊઠ્યો. ઓશીકા નીચે દબાવી રાખેલા મંતરેલા દાણાની પોટલી કાઢી...

ત્યાં મુખીનાં નાખોરાંનો અવાજ એકાએક થંભી ગયો. ઈસ્માઈલે ચોંકીને પાછળ જોયું : ના, એ જાગી ગયો નહોતો. તેણે માત્ર પડખું જ ફેરવ્યું હતું.

પોટલી ખોલતી વખતે ઈસ્માઈલના હાથ સહેજ ધ્રુજી ગયા. દાણા હથેળીમાં ઠાલવ્યા ત્યારે જાણે ઊંચકી ન શકતો હોય એટલો બધો બોજ વરતાયો. થોડી વાર તો એવું લાગ્યું કે હમણાં જ બધા દાણા જમીન પર વેરાઈ જશે. રૂમાલ પકડતાં ક્યારેય નહિ કાંપનારા હાથ આટલા બધા થયે છે કેમ ?

અમીરને ખાતર, અઝીમાના સુખને ખાતર તેણે આ કામ પાર પાડવું જ રહ્યું. જરા સરખી ગફલત થઈ તો બાજી પલટાવી નાખશે.

ધીમે ધીમે તે મોઈદીનના માથા તરફ પહોંચ્યો. ગોઠણભર બેઠો. બંને હાથની મુઠ્ઠીમાં દાણા લઈ શ્વાસ રોકી રાખીને તેણે વિધિ શરૂ કરી. ખુદાની બંદગી કરતાંય વધુ એકાગ્ર થઈને તેણે મંત્રો ભણવા માંડ્યા. જેમ જેમ એ ધ્યાનમાં ઊંડો ઊતરતો ગયો તેમ તેમ કોઈ અજબ ભાસ થવા લાગ્યો. પેલો બાવાજી એના મગજનો કબજો લઈને તેને હુકમ કરતો હોય એ મુજબ ઈસ્માઈલ યંત્રવત્ વિધિ કરવા માંડ્યો. તેને હવે કોઈ ભય રહ્યો નહીં. પોતે એ પણ ભૂલી ગયો કે મોઈદીનને તેનો હાથ અડકી જશે તો એ જાગી જશે !

ઘણી વારે ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થયો ત્યારે એને ગોઠણ કળતા હોય એવી પીડા થવા માંડી, જોયું તો મોઈદીન ઘસઘસાટ ધોરતો હતો. ઊભા થયા વિના જ ઈસ્માઈલ ઘસડાતો પોતાની પથારી સુધી પહોંચ્યો. બિછાનામાં આડા પડ્યા પછી, જિંદગીનું સૌથી મુશ્કેલ કાન પાર પાડવાના સંતોષ સાથે તેણે આંખો મીચી દીધી.

✱

‘અમીરમિયાં, ફિકર કરવાનું કોઈ કારણ નથી. ગામની બુઢી દાયણ ચહેરા પરની કરચલીનો પસીનો લૂછતી કહેતી હતી : ‘એક હફતાની જ વાર છે. આવો દુઃખાવો તો થયા કરે. ઘરમાં મોટી ઉમ્મરનું બૈરું હોત તો તમારે આવી ફિકર કરવાનો વખત ન આવત.’

‘કોઈ તકલીફ તો નહીં થાયને માજી ?’ અમીરનો ઉચાટ હજુ ઓછો થયો નહોતો : ‘બે-ચાર દિવસમાં બાપુ આવી જવાના છે, પછી મન પર ભાર નહીં રહે.’

‘મને પણ એમની હાજરીથી આનંદ તશે.’ બુઢી દાયણે મનની વાત કહી દીધી : ‘મિયાંસાહેબને દાદા થવાના ખુશખબર આપીશ ત્યારે મને કેટલી બધી બક્ષિસ આપશે એ ખ્યાલથી મારો હરખ સમાતો નથી, અમીરમિયાં !’

એ જ વખતે નોકરડીએ કમરામાં દાખલ થતાં કહ્યું, ‘બહારગામથી કોઈ મહેમાન આવ્યા છે !’

અમીરે ઓસરીમાં જઈને ‘આવો-આવો’ તો કહ્યું પણ સામા માણસની ઓળખાણ ન પડી.

‘હું શિવપુરીથી આવું છું - ખાસ કામે આવ્યો છું.’

શિવપુરીનું નામ સાંભળીને અમીરને મુખીચાચા યાદ આવી ગયા : ‘મોઈદીનચાચાએ મોકલ્યા છે કે ? રોશન પણ સાથે આવી છે કે ?’

તેણે ઉતાવળે પૂછી તો લીધું પણ આવનાર માણસનો ચહેરો વધુ પડતો ગંભીર દેખાયો :

‘હું શિવપુરીના મહારાજાનો કાસદ છું.’

મહારાજાનો સંદેશવાહક છે એ જાણીને અમીરને ફટકો પડ્યો પણ તેણે એ કળાવા દીધું નહીં.

‘આપ અંદર આવો, આપણે નિરાંતે બેસીએ.’

‘નહીં, મારે ઉતાવળનું કામ છે.’

‘શું જલદી પાછા ફરવાનું છે ?’

‘ના, તમને સાથે લઈ જવાના છે !’

‘મને ?’ અમીરની જીભ થોથવાઈ ગઈ : ‘મા...રું શું કામ પડ્યું ?’

‘મહારાજાસાહેબનો હુકમ છે. તાબડતોબ દરબારમાં હાજર થવાનો.’

‘દરબારમાં હાજર થવાનો !’ અમીરના પગ ઢીલા પડી ગયા : ‘શું કામ છે એ જણાવો તો સારું.’

‘હું તો ચિઠ્ઠીનો ચાકર - મને એટલું જ કહેવામાં આવ્યું છે કે તમને તરત જ શિવપુરી લઈ આવવા.’

‘પણ મારી બીબીને પૂરા દિવસો છે. ઘરમાં બાપુ પણ હાજર નથી.’

‘એ હું જાણું છું, તમારા બાપુ ત્યાં રાજાના મહેમાન બન્યા છે.’ પેલાએ અમીરની સામે જોયા વિના જ કહ્યું.

‘રાજાના મહેમાન !’ અમીર અકળાઈ ઊઠ્યો : ‘તમે ખુલાસાથી વાત તો કરો. મારી હાલતનો જરા વિચાર કરો.’ ઉશ્કેરાયેલો અમીર શ્વાસ ખાવા રોક્યો : ‘શિવપુરી આવતાં જતાં પાંચ-છ દિવસ નીકળી જશે અને અહીં ઓલાદનો જન્મ થવાનો છે એનું મોં જોઈને આવું તો ?’

રાજાનો કાસદ થોડી વાર તેની સામે હમદર્દીથી જોઈ રહ્યો. પછી એક નિસાસો નખાઈ ગયો તેનાથી...જાણે પોતાને જ કહેતો હોય એટલા ધીમેથી એ બોલી ગયો :

‘ઓલાદનું મોં જોવા રોકાશો તો બાપનું મોં જોવા નહીં મળે !’

અમીરના માથે જાણે આભ તૂટી પડ્યું. શરીરમાંથી ચેતન હરાઈ ગયું હોય તેમ એ ખાટલામાં બેસી પડ્યો. આંખમાં આંસુ આવે એ પહેલાં તેણે બંને હાથથી મોં ઢાંકી દીધું : ‘યા ખુદા !’

ગમગીનીથી ભાંગી પડવાને બદલે અમીરે વેરવિખેર થયેલી હિંમત એકઠી કરી લીધી, હેચાઉકલતને સાબલી કરી દીધી. આફતનો મુકાબલો કરવામાં ઇન્સાન જો ગલત કદમ ઉઠાવે તો આફતની તારાજી બેવડાઈ જાય છે. અમીરને ગંધ આવી ગઈ કે બાપુ ગિરફતાર થઈ ગયા છે. રાજાના કાસદે ભલે તેને સંકેતમાં સમજાવ્યું પણ પોતે બધું જ પામી ગયો છતાં એક ગૂંચ તેને પજવતી હતી : શિવપુરીના રાજા તો ઠગોને આશરો આપતા હતા, દરેક સફરમાંથી એમને ધરખમ નજરાણું સાંપડતું હતું. એ શું કામ બાપુને ગિરફતાર કરે ? કદાચ કોઈએ ચાડી ખાધી હોય, આંગળી ચીંધી હોય અને તેમણે દેખાવ ખાતર દંડ દેવા બાપુને પકડ્યા હશે ?

બનવાજોગ...અમીરે મનને તસલી આપવા આ દલીલનો આધાર લીધો. શિવપુરી સુધી પહોંચવા માટે તેને કોઈક મદદરની જરૂર હતી. ઘર અને ગામ છોડતી વખતે કોઈને કળાવા દેવું નહોતું કે માથે કેવી કલેકટી તોળાઈ રહી છે !

અઝીમા અને અફલાને સમજાવવામાં તેને તકલીફ પડેલી. કોઈ માનવા તૈયાર નહોતાં કે મામૂલી બાબતસર તેને શિવપુરી જવું પડે તેમ છે. અઝીમા પ્રસૂતિની પીડા વેઠતી હોય અને ઘરમાં બાળકો અવતરવાના દિવસો ગણાઈ રહ્યા હોય ત્યારે અમીર એને છોડીને જાય તો એ મામૂલી બાબત ન જ હોય.

‘હું ચાર દિવસમાં તો પાછો આવી જઈશ.’ એ વાત પણ બેમાંથી કોઈને ગળે ઊતરતી નહીં. ગમે તેટલી ઝડપ રાખે તોપણ શિવપુરી જવા-આવવામાં પાંચ દિવસ લાગે... અમીર ચાર દિવસમાં પાછા આવવાનું કહે એથી શું વળે ?

‘તારે બદલે હું જઈ આવું અમીર !’ અફલાએ એ ઉપાય પણ સૂચવેલો : ‘એક વાર મને કામ સોંપી જો... તારી અત્યારે અહીં વધારે જરૂર છે.’

‘નહીં અફલા, તારા જવાથી કામ સરવાનું નથી !’ અમીર માથે સાફો પહેરતો કહી રહ્યો હતો : ‘બાપુએ મને જ તેડાવ્યો છે.’

અઝીમા અને અફલાને ત્યારે જ ખબર પડી કે ઈસ્માઈલ શિવપુરી આવી ગયો છે.

‘ઈસ્માઈલચાચાએ તને ત્યાં બોલાવ્યો ?’ અફલો વિચારમાં પડી ગયો : ‘જાણે છે કે અહીં અઝીમાબહેનને પૂરા દિવસો છે છતાં...’

‘અફલા, તું શંકા-કુશંકા કરીને અઝીમાનું મન ડહોળી રહ્યો છે. પહેલી વાર તે જરા તંગ અવાજે બોલી ગયો : ‘કોઈ ધંધાદારી અણધારી ગૂંચ ઊભી થઈ હોય ત્યારે માણસે બીજું બધું ભૂલી જઈને એના પર ધ્યાન દેવું પડે છે. અઝીમાની સુવાવડ દાયણે કરવાની છે, મારે નહીં !’

બોલતાં તો એ બોલી ગયો પણ અઝીમાનો ચહેરો ઉદાસીથી લપેટાઈ જતો દેખાયો ત્યારે અફલાની હાજરીની પરવા રાખ્યા વિના અઝીમાના બંને ગાલ પર હાથ દાબી તેના હોઠ ચૂમી લીધા. પછી તેના કાનના ઝૂમખાને આંગળીથી રમાડતાં કહેલું : ‘આપણા વચ્ચે શરત લાગી છે એ યાદ રાખજે, હું કહું છું બેટી અને તે કહું છે બેટો... કોણ જીતે છે તે જોઈએ.’

અઝીમા કાંઈ બોલી શકી નહીં. મન બહેલાવવા માટે જ અમીર આમ કહેતો હતો એ જાણીને તેણે મુસ્કુરાવાની કોશિશ કરી જોઈ પણ તેમ કરવા જતાં આંખોના ખૂણા પર આંસુ ફૂટી આવ્યાં.

જોયું ન જોયું કરીને અમીર ઘરની બહાર નીકળી ગયો. એક વસમા આઘાતને બાથ ભીડવા માટે તેણે ઘોડાની લગામ તાણી.

અઝીમાના મન પરથી લગામ છૂટી ગઈ હોય તેમ એ ચોધાર આંસુએ રડવા લાગી. તેનું ભીતર પોકારી રહ્યું હતું – તૈયાર રહેજે, કાંઈક અણધાર્યું અણગમતું બનવાનું છે !

*

અમીર દરબારમાં હાજર થયો અને સિંહાસન પર બિરાજેલા રાજવીને અદબપૂર્વક ઝૂક્યો. : ‘નામદાર ! આપના હુકમ મુજબ તાબેદાર આપની તહેનાતમાં હાજર થયો છે, ફરમાવો હજૂર !’

‘તેના વિવેકમાં ખાનદાની નીતરતી હતી અને અવાજમાં મીઠાશ ટપકતી હતી. દરબારમાં બેઠેલા બધાની નજર તેના પર મંડાયેલી છે એ અમીર સમજી ગયો. આ નજરોમાં અણગમો ઘૂંટાતો હતો તે પણ અમીરની જાણ બહાર ન રહ્યું.

વૃદ્ધ રાજાએ તાળી બજાવી અને બે સિપાઈઓ અમીર તરફ ધસી આવ્યા. એકે તેની કમરમાંથી તલવાર ખેંચી લીધી અને બીજાએ કટારી ઝૂંટવી લીધી.

હેબતાઈ જવાનો દેખાવ કરી અમીરે રાજા સામે હાથ જોડ્યા, ‘નામદાર ! મારા કયા અપરાધસર આ સજા થઈ રહી છે...’

રાજાએ આંગળી ઊંચી કરી હુકમ છોડ્યો : ‘અપરાધીને હાજર કરો.’

અમીરના દિલમાં ધ્રાસ્કો પડ્યો. તેણે દરબારીઓ વચ્ચેથી એક શાખસને શોધવા નજર ઘુમાવી પણ મુખીચાચા ન દેખાયા એથી અચરજનો આંચકો લાગ્યો. એ હોત તો

સિફારશ કરીને મામલો થાળે પાડી શકત. અપરાધી તરીકે કોને હાજર કરવાના છે એ અમીર જાણતો હતો અને બાપને આ હાલતમાં જોઈને હિંમત ફસકી જશે એનો ડર લાગતો હતો.

ખન...ન, ખનન ખન !

અવાજ તરફ બધાની નજરો ખેંચાઈ પણ અમીરે ડોક ફેરવીને પાછળ જોયું નહીં. બંને હાથની અદબ વાળી એ પૂતળાની જેમ ઊભો જ રહ્યો.

‘અમીરઅલી, પાછળ જો.’ રાજાનો ધારદાર અવાજ સંભળાયો, ‘કોણ ઊભું છે તારી પાછળ ?’

ધ્રુજારીને બળજબરીથી કાબૂમાં રાખી અમીરે ઝાટકા સાથે ગરદન ઘુમાવી શું દેખવાનું છે એ ધારી લીધું હોવા છતાં આંખોમાં અંધારાં આવી ગયાં. નખાઈ ગયેલા ચહેરે ઊભેલા બાપને જોઈને એની છાતી ભીંસાવા લાગી. ઈસ્માઈલ તેની સાથે નજર મિલાવી ન શક્યો. અપરાધનો બોજ ઊંચકાતો ન હોય તેમ તેણે માથું ઝુકાવી દીધું ત્યારે અમીરને વધારે વસમું લાગ્યું. શું તેમણે કબૂલાત કરી લીધી હશે ?

‘બાપુ !’ લાગણીથી ફટી જતા અવાજે તે બાપ તરફ ધસવા ગયો પણ પહેરેગીરોએ તેનાં બાવડાં ઝડપી લીધાં. એના ઝનૂન પર લગામ પડી ગઈ.

‘જુવાન ! જરા સબૂરી રાખ.’ રાજાનો સખતાઈભર્યો અવાજ સંભળાયો : ‘જે બાપને તું ભેટવા અધીરો થયો છે તેના ઘાતકી અપરાધ સાંભળ્યા પછી તું એની સામેથી નજર સુધ્ધાં ફેરવી લઈશ.’

જાણે માનવામાં આવતું ન હોય તેમ અમીર ઝાટકા સાથે રાજા તરફ ફરી ગયો. બાપને બચાવી લેવા માટે તેણે હિંમત અજમાવી.

‘નામદાર ! હું આ શું જોઈ રહ્યો છું ? આપ શું કહી રહ્યા છો ? જેમની શરાફત માટે ગામનો એક એક આદમી જુબાની આપી શકે એમ છે, જેમની ખાનદાનીનો પુરાવો પૂછવો પડે તેમ નથી એવા મારા ઇજ્જતદાર બાપ સામે આ તહોમત... ! નહીં નામદાર, કોઈ ગેરસમજ થઈ રહી છે.’

‘જુવાન ! દરબારમાં તને બોલવા માટે નહીં પણ સાંભળવા તેડાવ્યો છે.’ રાજા ઉઘ્ર થઈ ગયા : ‘મારા દરબારમાં પુરાવા વિના કોઈને અપરાધી ઠરાવવામાં આવતો નથી. તને અમારી ચેતવણી છે કે ન્યાયના કામમાં દખલ કરવાની ફરી ગુસ્તાખી કરતો નહીં.’

અમીરથી નિસાસો નખાઈ ગયો. સુકાઈ ગયેલો હોઠ કરડીને તેને ગુસ્સો ગળી જવો પડ્યો.

‘સાક્ષીને હાજર કરો.’

હવે અમીર ટટ્ટાર થયો. પાછળ બાપ ઊભો હોવા છતાં તેણે દરવાજા તરફ નજર કરી : કોણ છે એ ગદાર ? કોણે મારા બાપુની આ હાલત કરી ?

અને સાક્ષી દરબારમાં દાખલ થયો. તેના બંને બાવડે દોરડું બાંધેલું હતું. બંને બાજુ બે સિપાહીઓ તેને પકડીને રાજા સમક્ષ દોરી લાવ્યા. ઈસ્માઈલે તેના પર નજર તાકી.

આંખોમાં ગુસ્સો ઘૂંટાવા લાગ્યો : અમીર આ સાક્ષીને તરત જ પિછાણી શક્યો નહીં પણ બાપુ એને સારી રીતે ઓળખતા હોય એ સમજાઈ ગયું. શું એ પણ ઠગ હશે ?

અમીર ધારી ધારીને તેને જોવા લાગ્યો, છતાં ઓળખી કાઢવાની કોશિશો બર ન આવી.

‘તારું નામ ?’ રાજાના મુનશીએ સવાલ કર્યો.

‘ઉસમાન !’

અને અમીરના દિમાગમાં ચમકારો થયો. એ નામનો આવો આસામી ક્યાંય જોયો છે ખરો. એ જ વખતે ઉસમાને કતરાઈને અમીર સામે જોયું. જાણે બદલો લેવા આવ્યો હોય એવું ખુન્નસ એની આંખોમાં આળોટતું દેખાયું.

‘તું આ ઈસ્માઈલને ઓળખે છે ?’ રાજાએ આંગળી ચીંધીને પૂછ્યું : ‘એણે કરેલા અપરાધ વિષે તું શું જાણે છે ?’

‘જનાબ, હું એને સારી રીતે ઓળખું છું. અમારા મુરનાઈ ગામનો એ કહેવાતો સોદાગર છે. પણ એના અસલ ધંધાની મને બહુ મોડી ખબર પડી.’

અમીરને થયું કે કોઈ બનાવટી આદમીને સાક્ષી આપવા ઊભો કરવામાં આવ્યો છે. મુરનાઈ ગામના રહેવાસીને પોતે ઓળખે નહીં એ કેમ બને ?

‘ત્યારે તો તમે બેય એક જ ગામના છો ?’

‘હા નામદાર, હું પહેલાં મુરનાઈના મહારાજાનો સાર્થક હતો.’

હવે અમીર ધ્રુજી ઊઠ્યો. વરસો પહેલાંની ઘટના તાજી થઈ. અફલાની માની છેડતી કરનાર આ બદમાસ આટલા વખતે આવી રીતે મારા બાપ સામે વેર વાળવા ઊભો થયો ? તેણે ઉસમાન સામે દાંત ભીંસ્યા, પેલો તો બેપરવાઈથી તેની સામે મરકતો રહ્યો. જાણે કહેતો હોય : ‘યાદ છે ને નદીકિનારે તેં મને પથરો માર્યો હતો ?’

‘બોલ ઉસમાન ! આ માણસના અપરાધ વિષે તું શું જાણે છે ?’

‘નામદાર ! એ એક નંબરનો ઠગ છે.’ ઉશ્કેરાટથી તે લાલચોળ થતો હતો : ‘બુંદેલખંડના ઠગોનો સરદાર છે. કમનસીબે હું એની ટોળીમાં જોડાયો. સફરે ગયો પણ મારાથી એનાં ઘાતકી કૃત્યો જોઈ શકાયાં નહીં.’

‘ક્યાં ઘાતકી કૃત્યોની વાત કરે છે તું ?’ રાજાએ સખતાઈ વાપરી : ‘જે હોય તે સાચેસાચું કહી દેજે. તારા ગુનાઓ માફ કરવાની એ શરત છે.’

‘નામદાર, હું રતીભાર પણ જૂઠું નહીં બોલું. શરાફતનું મહોરું પહેરીને જીવનારા આ ઇન્સાન તરફ મને જરા સરખી હમદર્દી નથી.’

‘ફાલતુ વાત સાંભળવાનો અમને વખત નથી બેવકૂફ ! બોલ, તેં એના ક્યા અપરાધો નજરોનજર નિહાળ્યા છે ?’

‘એના કેટલા અપરાધો ગણાવું નામદાર ! સંખ્યાબંધ મુસાફરોને તેણે ફોસલાવીને ખતમ કરી નાખ્યા, એમનો માલસામાન લૂંટી લીધો અને છેલ્લો શિકાર આપના જ ગામનો એક સોદાગર હતો.’

‘અમારા ગામનો સોદાગર ?’

‘હા જનાબ, એનું નામ જશવંતમલ !’

સાંભળીને છાતી થડકી ઊઠી હોય તેમ રાજાએ ડાબા પડખા પર હાથ દાબી દીધો : ‘જશવંતમલ ! અમારો માનીતો સોદાગર...’ જાણે એ વાત માનવામાં આવતી ન હોય, જીરવાતી ન હોય તેમ રાજા અસ્વસ્થ થઈ ગયા. દરબારમાં બેઠેલા બધાય ઈસ્માઈલ સામે તુચ્છકારભર્યું જોઈ રહ્યા.

અમીરે ઈસ્માઈલ તરફ ત્રાંસી નજરે જોયું. બાપના મોં પરથી રહુંસહું નૂર પણ હવે ઊડી ગયું હતું. આટલી મોટી ટોળીનો સરદાર અત્યારે કેવો મામૂલી માણસ બની ગયો હતો ! વિરોધનો એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારતા કેમ નથી બાપુ ? અમીર અકળાઈ ઊઠ્યો.

‘બોલ ઉસમાન, જશવંતમલનું આ નરાધમે કાસળ કાઢ્યું ત્યારે તું હાજર હતો ?’

‘ના મહારાજ, જશવંતમલને મારતી વખતે તેણે અમને ત્યાંથી ખસેડી દીધા હતા.’

‘શું કામ ?’

‘કારણ કે જશવંતમલ ઈસ્માઈલને સારી રીતે ઓળખતો હતો. તેની સાથે આટલા બધા માણસોને જુએ તો વહેમાય એટલે ઈસ્માઈલ જાતે જ ગામમાં જઈ જશવંતમલને પોતાની છાવણીમાં રાતવાસો કરવા લઈ આવ્યો અને એનો ખાતમો કરી નાખ્યો !’

‘નહીં નહીં !’ અમીર બરાડી ઊઠ્યો ‘એ સદંતર જૂઠું બોલે છે, એણે આ બધું ઉપજાવી કાઢ્યું છે.’

‘ખામોશ !’ રાજાએ ત્રાડ નાખી. અમીરની બાજુમાં ઊભેલા સિપાઈએ એના પડખામાં જોરદાર ઠોસો લગાવી દીધો. ઈસ્માઈલ દીકરા પર પડતો માર જોઈ શક્યો નહિ. તેને થયું શું કામ આ તમાશો કરવો ? કદાચ અમીર પણ મારી સાથે સંડોવાઈ જશે. ગુનો કબૂલ કરી લે એટલે ઝટ ફેંસલો આવી જાય.

પણ ના, ઠગ બન્યા પછી અપરાધનો એકરાર ન કરી શકાય. દેવીનો કોપ ઊતરે. આ ઉસમાન પણ જીવતો નહીં રહે. રાજાની સજામાંથી બચી જશે પણ દેવીના કોપથી નહીં ઊગરે.

હાથની ઈશારત કરીને રાજાએ ઉસમાનને એક તરફ ખસેડવાનો હુકમ કર્યો : ‘હવે બોલાવો બીજા સાક્ષીને.’

થોડી વાર સન્નાટો છવાઈ ગયા પછી દરબારીઓ અંદરોઅંદર ગુસપુસ કરવા લાગ્યા. અમીરના કાન પર જશવંતમલનું નામ અફળાયા કરતું હતું. રાજાનો મિજાજ પણ એ નામ સંભળાયા બાદ તેજ થઈ ગયો હતો. બાપની બચવાની ઉમીદ હવે રહી નહીં. છતાં તેણે મન મનાવ્યું : હજુ નજરોનજર નિહાળ્યાનો પુરાવો ક્યાં મળ્યો છે ? આ એક મુદ્દા પર એના બાપની જિંદગીનો આધાર હતો !

પણ બીજો સાક્ષી દરબારમાં આવીને ઊભો ત્યારે અમીરના અંગેઅંગમાં ઝાળ લાગી ગઈ. હથેળીમાં પસીનો વળવા માંડ્યો : આ બુધીઓ બાપુનો વફાદાર આદમી, શું એમની વિરુદ્ધમાં જુઘાની આપવા આવ્યો ?

બુધીઆના પગો બેડીથી જકડાયેલા હતા. ઈસ્માઈલ સામે જોવા ન માગતો હોય તેમ આડું ફરીને તે ઊભો રહ્યો. ઈસ્માઈલના પગ ધૂજવાથી બેડીની સાંકળ ખણખણવા લાગી. અમીરને પણ એ ખણખણાટ હચમચાવી ગયો. બુધીઓ લુધાઓનો સરદાર હતો. એના હાથે જ પેલા શાહુકારની લાશ દફનાવાઈ હશે. એ બધું જ કહી દેશે તો...

‘બોલ, જશવંતમલની હત્યા આ માણસે જ કરી હતી ને ?’ રાજાએ ટ્હાર બેસીને સવાલ કર્યો અને બુધીઆના ગળામાં શોષ પડવા લાગ્યો.

ઈસ્માઈલે બુધીઆનું ધ્યાન ખેંચવા ઝનૂનભેર રાડ પાડી : ‘કહે બુધીઆ ! મહારાજને સાચું કહી દે કે ઈસ્માઈલે એવું કોઈ કામ નથી કર્યું.’

‘ખબરદાર !’ રાજાએ ઈસ્માઈલ પર ક્રોધ ઉછાળ્યો : ‘વચ્ચે બોલીને તું એને સાચો બોલતાં રોકવાની કોશિશ કરી રહ્યો છે બેવકૂફ !’

બાપને માટે વપરાયેલો બેવકૂફ શબ્દ અમીરને બહુ ખટક્યો. તેણે બુધીઆ સામે કતરાતી નજરે જોયું. જડબા ભીંસીને તેને સમજાવ્યું કે ગદારી કરી છે તો હું તારી બૂરી વલે કરીશ...

‘અલ્યા મૂંગો કેમ ઊભો છે ?’ રાજાએ વધારે સખતાઈ વાપરી : ‘મને લાગે છે કે તારે હાથીના પગ તળે ચગદાઈને મરવું છે.’

‘નામદાર !’ બુધીઆની સુકાયેલી જીભ માંડ માંડ સળવળી. બધા જ તેના પર મીટ માંડીને બેઠા હતા, એ શું કહે છે તેના પર આધાર હતો.

‘બોલ શું કહેવું છે ?’

‘આપ મને હાથીના પગ નીચે ચગદાવો કે ફાંસીએ લટકાવો પણ જે મેં જોયું નથી તેનો પુરાવો હું કેમ આપું ?’

ઈસ્માઈલ અને અમીરની આંખો આશાથી ચમકી ગઈ. પણ રાજાનો મિજાજ ભભૂકી ઊઠ્યો :

‘હવે ફરી જાય છે ? મને લાગે છે કે આજે નક્કી તારું મોત થવાનું. જાવ હાથી અને સાંકળ મંગાવો. હવે તેની જરૂર પડવાની.’

છતાં બુધીઓ ડગ્યો નહીં. નીચું જોઈને મૂંગો જ ઊભો રહ્યો. ઈસ્માઈલે ધરપત અનુભવી, અમીરની આશા બળવત્તર બની.

‘સાંભળી લે !’ રાજાએ ફરી ત્રાડ પાડી : ‘આ બરામદાનો તડકો મારી ગાદીથી થોડોક જ છેલો છે, એ જ્યારે ગાદીને અડકી જશે ત્યારે તારી જિંદગીની ઘડીઓ પૂરી થઈ જવાની... ત્યાં સુધીમાં તું વિચાર કરી લે.’

દરબારમાં એક પણ નજર એવી નહોતી કે જે તડકા પર મંડાઈ ન હોય બુધીઆએ ત્રાંસી આંખે જોઈ લીધું તો તડકો ત્રણેક વેંત જેટલો છેટે હતો. બસ, પોતાનું મોત ત્રણ ડગલાં જ દૂર છે ! એ વધુ વાર ત્યાં જોઈ ન શક્યો. તેણે મોં ફેરવી લીધું.

રાજદરબારમાં સન્નાટો છવાઈ ગયો. સતેજ નજરે તડકાની ગતિ મપાવા લાગી. અઢીવેંત, બે વેંત, દોઢવેંત... શ્વાસ સંભળાવા લાગ્યા. દરેક જણ ઘડીક બુધીઆ સામે તો

ઘડી રાજગાદી તરફ સરકી રહેલા તડકા તરફ જોવા માટે ડોક ફેરવતા જતા હતા : શું એ કબૂલાત નહીં કરે ? હાથીના પગ તળે કચડાઈ જવા તૈયાર થશે ?

ઈસ્માઈલ અને અમીર શ્વાસ રોકી બુધીઆની હિલચાલ અને ચહેરા પરના હાવભાવ પર જાપ્તો રાખીને ઊભા હતા. એ ડગી ન જાય, ફરી ન બેસે એટલા માટે ખુદાની દુઆ માગતા હતા. કાલી અને ભવાની દેવીનું રટણ કરતા હતા.

તડકો એક વેંતથી પણ ઓછો રહ્યો ત્યારે ખૂણામાં ઊભેલા ઉસમાનથી જીરવાયું નહીં. તેને થયું બુધીઓ કબૂલાત નહીં કરે તો ઈસ્માઈલ છૂટી જશે. પોતે ખોટો ઠરશે. મરણિયો પ્રયાસ કરતો હોય તેમ તેણે રામસી જબાનમાં રાડ પાડી :

‘બુધીઆ ! બેવફૂરી ન કર. જેને તું બચાવવા માગે છે એને માથે મોતની સજા લખાઈ ચૂકી છે. શું કામ એને ખાતર તું કમોત વહોરી લે છે. સાચું બોલી દે, હજુ પણ વખત છે.’

ખલાસ ! બુધીઆની હિંમત ફસકી ગઈ. રામસી જબાનમાં સાંભળેલી એ ચેતવણી તેના હૈયા સૌંસરવી ઊતરી ગઈ. જિંદગીની માયા જોર કરવા લાગી. હાથીના થાંભલા જેવા પગનો ખ્યાલ આવ્યો અને વફાદારીનો જુસ્સો ચગદાઈ ગયો.

આંખો મીંચીને એકીશ્વાસે એ બોલવા માંડ્યો : ‘મને માફ કરો નામદાર, જૂઠું બોલ્યો હતો. આ માણસે જશવંતમલને શિકાર બનાવ્યો એ સાચું છે !’

‘નહીં, તું બેઈમાન છો, જૂઠું બોલીને જીવ બચાવવા માગે છે નરાધમ, નાલાયક બદતમીઝ !’ ઊછળી ઊછળીને ઈસ્માઈલ એને બોલતો રોકતો હોય તેમ બરાડવા માંડ્યો. પછી અવાજ ફટી ગયો એટલે હાથની મુઠ્ઠીઓ વાળી દાંત ભીંસી બુધીઆ તરફ ધસી જવા જોર અજમાવ્યું, પણ પહેરેગીરોએ પડખામાં જોરદાર ઠોંસા ફટકારી એના ઝનૂનને ભાંગી નાખ્યું. આ સહેવાતું ન હોય તેમ અમીરે બળપૂર્વક આંખો મીંચી દીધી ત્યારે બુધીઆનો ઉશ્કેરાયેલો અવાજ સંભળાયો :

‘મને ગાળો દઈને બેઈમાન કહેનાર આ માણસે કેટલાય બેકસૂર માણસોના જીવ રહેંસી નાખ્યા છે નામદાર કે એ સાંભળીને આપની નિંદર હરામ થઈ જશે.’

‘મારે એ બધું નથી સાંભળવું.’ રાજાએ અધીરાઈ દેખાડી : ‘મને તો મારી રૈયતની હત્યા સાથે નિસ્બત છે. જશવંતમલ મારો દોસ્ત હતો. આ રાજનો ખાનદાન સોદાગર હતો. તેનું મોત આ જાલિમના હાથે થયું છે કે નહીં તેની મારે ખાતરી કરવી છે. એના પુરાવા જોઈએ છે.’

‘જશવંતમલની લાશ મેં મારા હાથે જમીનમાં દફનાવી છે. એના બે નોકરોનો પણ એ જ અંજામ થયો છે.’

બસ ભાંગી પડ્યો ઈસ્માઈલ... હવે બચાવ કરવાનો કોઈ અર્થ રહેતો નહોતો. અમીરે પણ બાપની જિંદગી માટે ઉમ્મીદ છોડી દીધી.

‘નામદાર !’ બુધીઓ વધુ જુસ્સાભેર બોલતો ગયો : ‘જશવંતમલ પાસેથી અમને રોકડ કાંઈ ન મળ્યું. બધી હૂંડીઓ જ હતી, એ અમે બાળી નાખી. તેનો ટટ્ટુ અમે પચીસ

રૂપિયામાં વેચી નાખ્યો.’ એટલું કહીને એ થોડી વાર અટક્યો. એને કોઈ ખાસ વાત યાદ આવી હોય તેમ તેણે ઈસ્માઈલના હાથ તરફ જોયું, અને આંગળી ચીંધીને કહી દીધું :

‘અને નામદાર, તેની આંગળીમાં હીરાની જે વીંટી ચમકી રહી છે તે જશવંતમલની જ છે !’

એના શબ્દો કાળી શાહીની જેમ ઈસ્માઈલના ચહેરા પર લપેટાઈ ગયા. તેણે ઝાટકો મારીને વીંટી સંતાડવાની કોશિશ કરી અને અપરાધ ઉઘાડો પડી ગયો.

રાજાએ વીંટી જોવા માંગી. વીંટી નીચે જશવંતમલનું નામ કોતરાયેલું હતું. વીંટી પકડેલો હાથ કંપી ઊઠ્યો, ચહેરા પર ક્રુણા કોતરાઈ ગઈ. બાજુમાં પડેલો લાકડાનો દંડો ઊંચકાયો અને ઝાલર પર અફળાવ્યો. એક ઝણઝણાટી થઈ. દરબાર સ્તબ્ધ બની ગયો અને રાજાનો દંડ સંભળાયો :

‘જાવ, લઈ જાવ એને મારી નજર સામેથી ! હાથીના પગ સાથે બાંધી આખા ગામમાં એને રગદોળો જેથી રિબાઈ રિબાઈને એનું મોત થાય !’

બધાની નજર ઈસ્માઈલને નફરતથી જોવા લાગી. એકમાત્ર અમીરની આંખો આંસુથી ઊભરાઈ ગઈ હતી. છેલ્લીવાર બાપને જોવા માટે તેણે હિંમત કરી તો એના ચહેરા પર કોઈ અજબની ખુમારી પ્રગટી ઊઠેલી દેખાઈ. અત્યાર સુધી મોતના ભયથી મુરઝાઈ ગયેલા બાપના મુખ પર ઝનૂની લાલાશ ઝગારા મારવા માંડી હતી. એક ભયાનક અટ્ટહાસ્ય કરીને ઈસ્માઈલે દરબાર ગજાવી મૂક્યો :

‘મને મારી નાખવો જ હતો, તો પછી ઇન્સાફનો આ તમાશો કરવાની શું જરૂર હતી દંભી રાજા ! આજ સુધી આ દરબારમાં મને ઇજજત આપતી વખતે પણ તું મારા ધંધાથી વાકેફ હતો. અમારા તરફથી મળતું નજરાણું સ્વીકારતી વખતે તું જાણતો હતો કે એ અમે કઈ રીતે હાંસલ કર્યું છે. મારા અપરાધમાં તું પણ ભાગીદાર છે.’

રાજા સામે આવા આક્ષેપ કરવા માટે રાજાના ખિદમતગારોએ એને બહુ પીટ્યો. રાજવી પોતે પણ અકળાઈ ગયા હોય તેમ ઊંચાનીચા થવા માંડ્યા, પણ ઈસ્માઈલે કોઈની પરવા કરી નહીં.

‘મેં જો કંઈ કર્યું છે તે દેવીના હુકમથી કર્યું છે અને એ માટે સજા કરનાર તું એ દેવીના કોપથી બચવાનો નથી. યાદ રાખજે, મારા કરતાં તું વધારે રિબાઈશ છતાં તને તો માગ્યું મોત પણ નહીં મળે.’

‘જાવ લઈ જાઓ એને.’ રાજાનો ક્રોધ કાબૂ બહાર ગયો : ‘હમણાં ને હમણાં હાથીના પગ નીચે ચગદી નાખો એના દીકરાની નજર સામે !’

ઈસ્માઈલ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. દીકરાને ભેટવા પહેરેગીરોની પકડમાંથી છૂટવાનાં ફાંફાં માર્યાં, અમીરેય હાથ લંબાવ્યા. મોતના ઓછાયા નીચે વાત્સલ્યનાં પૂર ધસમસવા લાગ્યાં, પણ બાપ-બેટો લગોલગ આવે એ પહેલાં જ પહેરેગીરો આડશ બની ગયા. ચાર બળૂકા માણસો એકીસાથે ઈસ્માઈલને ઢસડવા માંડ્યા.

‘અરે ઘાતકીઓ, મને એક વાર તો મારા દીકરાને છાતીએ વળગાડવા દો. પછી

હું હસતા મોંએ મોતને ભેટી શકીશ...'

ઈસ્માઈલ ચિલ્લાતો રહ્યો પણ કોઈએ એનો પોકાર કાને ધર્યો નહીં. ઢોરની જેમ ઢસડતા એને દરબારની બહાર ખેંચી ગયા...

*

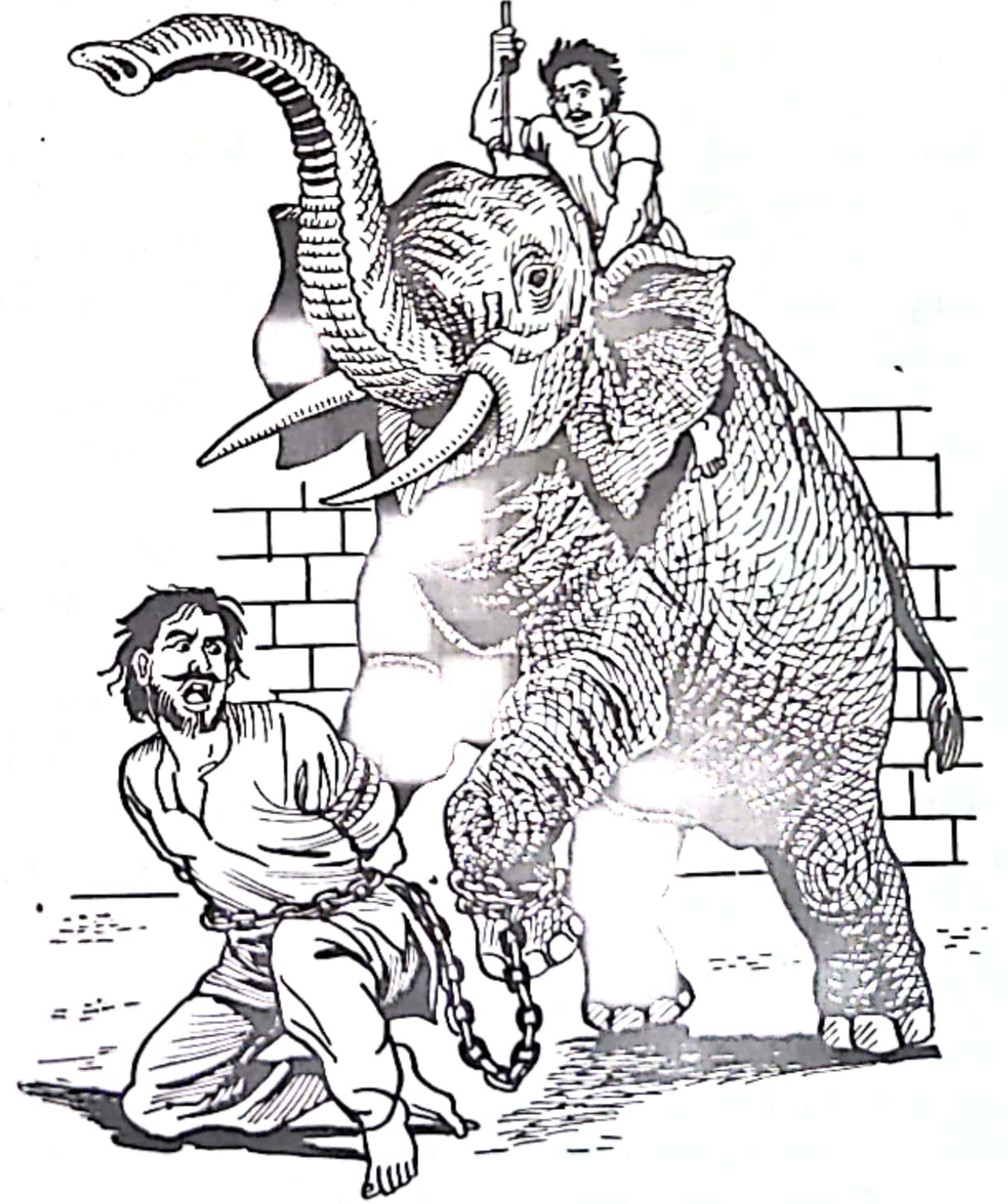
કાળમીઠ ખડક જેવો મહાકાય હાથી ડોલતો ડોલતો ચોગાનમાં ચક્કર લગાવતો હતો. તેના આગલા એક પગમાં બાંધેલી લોખંડની સાંકળ હાથીના હલનચલન સાથે રણકતી જતી હતી. ઈસ્માઈલના બંને હાથ પાછળથી બાંધી દેવામાં આવ્યા હતા. હવે સાંકળ સાથે તેને જકડી લેવામાં આવે એટલી જ વાર હતી. હાથીની પીઠ પર બેઠેલો મહાવત યમરાજ જેવો વિકરાળ દેખાતો હતો. મોતનો તમાશો જોવા એકઠા થયેલા

દરબારીઓ કસાઈ જેવા ઘાતકી લાગતા હતા. કોઈને ઈસ્માઈલ માટે હમદર્દી નહોતી. જીવતા માનવીને વગર વાંકે ગૂંગળાવીને મારી નાખનાર ઠગ માટે દયા શું કામ જાગે ?

છતાં એના જુવાન બેટા માટે એમને લાગી આવતું હતું. હાથીના પગ નીચે છૂંદાતા બાપની આખરી ઘડીઓ એ કઈ રીતે જોઈ શકશે, કેમ કરીને જીવી શકશે ? પણ એમાં મહારાજનોય શું દોષ ? ઈસ્માઈલે બેફામ આશ્વેષો કરીને એમને આટલા ઉશ્કેરવાની શું જરૂર હતી ? ચુપચાપ મોતની સજા માથે ચડાવી લીધી હોત તો ?

હાથી સાથે સાંકળે બાંધવા માટે ઈસ્માઈલને લઈ જતા હતા ત્યારે તમાશો જોનારા પોતાની નફરત ઉછાળવાનું ચૂક્યા નહીં. કોઈ તેના પર થૂંક્યું, કોઈએ તેને લાત મારી તો

કોઈએ ભૂંડી ગાળોથી ધિક્કાર વરસાવ્યો. મોત કરતાંય આ સજા ઈસ્માઈલને વધુ વસમી લાગી. પણ હવે તે કાંઈ કરી શકે એમ નહોતો. તેણે બધું જ ખમી લેવાનું હતું, હસતે મુખે મરી ફીટવાનું હતું...

અને અચાનક તેના પગ રોકાયા. સામે બેઠો ઊભો હતો, જેની આંખોમાંથી આંસુ દડચે જતાં હતાં, જેના ચહેરા પરની એક એક રેખા મૂંગું આકંદ કરતી હતી.

‘બેટા, અફસોસ કરીશ નહીં.’ ઘડી સાચવી લેવા માટે તેને અવાજમાં મક્કમતા રાખવી પડી : ‘તું જાણે છે, જિન્નતમાં બત્રીસ હુરો મારી તહેનાતમાં ઊભી હશે, મને કાયમની નવજુવાની મળશે...’

પણ દીકરાને આ વાતથી દિલાસો મળ્યો હોય એમ લાગ્યું નહીં ત્યારે તેણે જુસ્સાભેર કહેવા માંડ્યું : ‘બેટા, અમીર, મારું મોત જોઈને ડગી જતો નહીં. આજ સુધી મેં તને જે શીખવ્યું છે તેમાંથી પાછો હઠતો નહીં.’

બાપ બેટાના એ આખરી મેળાપ પર પહેરેગીરોનાં દિલ પણ પીગળી ગયાં. અમીરના બાવડા પરની પક્કડ જરા ઢીલી થઈ. અમીર પણ આવેશને રોકી શક્યો નહીં. ધ્રુસકાં ભરતો બાપને વળગી પડ્યો.

પણ ઈસ્માઈલનાં કાંડાં જકડાયેલાં હતાં. છેલ્લીવાર દીકરાના માથા પર વહાલસોયો હાથ ફેરવવાની તૃષ્ણા પણ પૂરી ન કરી શક્યો. છતાં દીકરાના કાનમાં ફૂંક મારવાની તક જવા ન દીધી :

‘મારું વેર વાળજે... મને મોઈદીન પર વહેમ છે. અંગ્રેજોએ પણ મારી ગિરફતારીમાં ભાગ ભજવ્યો છે – બધું યાદ રાખજે અને મોકો આવે ત્યારે ઘા કરી લેજે.’

બસ, એ છેલ્લા જ શબ્દો હતા ઈસ્માઈલના !

ઘક્કો મારીને પહેરેગીરે તેને હાથી તરફ હડસેલ્યો. મહાવતે હાથીને ઊભો રાખ્યો. બે જણાએ ઈસ્માઈલની કમરે સાંકળ બાંધી દીધી. તેના હાથ તો જકડાયેલા જ હતા જેથી તે હાથીના પગે વળગી ન શકે.

બધા છોટા ખસી ગયા. મહાવતને ઇશારત કરવામાં આવી. તેણે હાથીના કાન પાસે અંકુશ ઘોંકાવ્યો. ચિચિયારી પાડતો હાથી ચોગાનમાં દોડવા લાગ્યો. ઈસ્માઈલ તેની સાથે જમીન પર ઘસડાતો ગયો. લોકો એની હાલત પર હરખાવા લાગ્યા.

અમીરે આંખો મીંચી દીધી, પણ તેથી મનની યાતના ઓછી ન થઈ. બાપના ખોળિયામાં જીવ છે ત્યાં લગી એમને જોઈ લેવાની લાલચ જાગી... માંડ માંડ તેણે આંખો ઉઘાડી.

ઈસ્માઈલ હાથીના પગથી બચવા માટે પળે પળે ગુલાંટ ખાતો આળોટતો ગાતો હતો. ઘસડાવાને કારણે શરીરમાં થતી પીડા પણ એ વીસરી ગયો. તેનું લક્ષ તો બસ, હાથીના પગ પર જ મંડાયું હતું. મોત મોડું આવે એ માટે તે વલખાં મારતો હતો !

અને એક ચીસ સંભળાઈ. અમીરનું કાળજું કંપી ઊઠ્યું. આંખ મીંચાણી અને પાછી ઊઘડી ગઈ. જોયું તો બાપની એક ટાંગ હાથીના તોતિંગ પગ નીચે ચેપાઈ ગઈ હતી.

હાડકાનો ભુક્કો થઈ ગયો હોય તેમ ગોઠવણથી નીચે ટાંગ લબડવા લાગી છતાં ઈસ્માઈલે મોતથી બચવાની કોશિશો છોડી નહીં.

મહાવત તેનાં આ ફાંફાંથી રઘવાયો થયો. આ સજામાં ક્યારેય આટલી વાર લાગી નહોતી. દાંત ભીંસીને તેણે હાથીના માથા પર ઉપરાઉપરી અંકુશ ફટકારવા માંડ્યા. હાથી પાગલની જેમ સૂંઢ ઊંચી કરીને ચિચિયારી પાડી ઊઠ્યો. પોતાની રિબામણીનું કારણ પગે બંધાયેલો માનવી છે એ સમજી ગયો હોય તેમ એ ઈસ્માઈલ પર વીફર્યો. સૂંઢથી તેણે ઈસ્માઈલની ગરદન ફરતો ભરડો લીધો. તેને ઊંચકવાની કોશિશ કરી પણ સાંકળ નડી એટલે સૂંઢનો ભરડો ખોલી નાખી ઈસ્માઈલને પોતાના આગલા પગ પાસે પછાડ્યો.

ધુબાકા જેવો અવાજ સંભળાયો અને બીજી જ ઘડીએ હાથીનો પગ ઊંચકાયો. આંખની પાંપણ ફરકે એટલી વારમાં તો એ તોતિંગ પગ ઈસ્માઈલની છાતી પર દબાયો, ભીંસાયો અને માનવીની મરણચીસમાં પાંસળીઓ તૂટવાના અવાજ દબાઈ ગયા.

છૂંદો થઈ ગયેલા બાપના શરીર તરફ નજર નાખી-ન-નાખી અને અમીરે ડોક ફેરવી લીધી. છતાં એ એક પળમાં જે જોવાઈ ગયું તેની છાપ દિલ પર કાયમને માટે કોતરાઈ ગઈ. બાપના આખરી શબ્દોના પડઘા સંભળાવા લાગ્યા : ‘બેટા, મારું વેર લેજે !’

ના, અમીર બાપના મોત પર રડ્યો નહીં. આઘાતને તે આંસુ વાટે ઠાલવી દેવા માગતો નહોતો, ગમને એમ વહાવીને વેડફી નાખવો નહોતો. બાપનું વેર વાળવાનું હજુ બાકી હતું, ગદારોને નસિયત આપવી એ જ આઘાતનું ઓસડ છે. બેવકૂફ બુધીઓ, બદમાશ ઉસમાન, લાલચુ રાજા અને લુચ્ચા અંગ્રેજો એ બધાનો હાથ હતો એના બાપના વસમા અંજામમાં...

‘મને મોઈદીન પર વહેમ છે !’

બાપના એ શબ્દો અમીરને ખટકતા હતા. મોઈદીનચાચાને આવું કરવાની શી જરૂર ? એમાં એનો શું મતલબ સરવાનો હતો ? કદાચ રોશનની શાદી મારી સાથે ન થઈ તેની દાઝ ઉતારવા માટે મુખીચાચાએ બાપુને ગિરફતાર કરાવ્યા હશે ! પણ એમ કરવાથી હવે શું વળવાનું છે ?

‘ના, ના, બાપુનો વહેમ ગલત છે. મુખીચાચા આટલી હદે ન જાય.’

પણ તો પછી એ દરબારમાં કેમ ન આવ્યા ? બાપુને બચાવવા માટે પોતાની વગ કેમ ન વાપરી ?

રાજદરબારમાંથી બહાર નીકળતાં જ અમીરના પગ આપોઆપ મુખીના ઘર તરફ વળ્યા. મનમાં એક ફેંસલો કરી લીધો : શરૂઆતમાં ઉશ્કેરાઈ જવું નથી. તેમની સામે આંખો ભીંજાવા દેવી નહીં. એ દિવાસો કઈ રીતે આપે છે, પોતાનો કેવોક બચાવ કરે છે અને કોને દોષ દે છે એ બધું ઠાવકાઈથી સાંભળવું. એમાંથી તારવણી કરવા માટે રાત ત્યાં રોકાઈ જવું અને સવાર પહેલાં ફેંસલો કરી નાખવો.

અમીરે ચહેરા પરથી પસીનો લૂછ્યો, માથા પર સાફાને કસીને ઠીક કર્યો અને પગની ગતિ તેજ કરી... દરવાજો ઉઘાડવા માટે રોશન આવે તો તેની સામે હસવું કે ઉદાસ રહેવું તે અમીર નક્કી ન કરી શક્યો.

પણ તેવી જરૂરત જ પડી નહીં. મુખીનો ડેલો ઉઘાડો હતો. ઘણાબધા લોકો આંગણમાં દેખાતા હતા. અમીરના પગ પહેલાં થંભ્યા. તેણે કપાળ પર હથેળીની છાજલી કરીને બરાબર જોઈ લીધું. અંદરની હિલચાલ સમજાઈ ત્યારે દિલને ઝાટકો લાગ્યો : આ

કોનો જનાજો ઊપડી રહ્યો છે !

ઉતાવળા ડગલે એ ડેલા પાસે પહોંચ્યો. ઓરતોની રોકકળ સંભળાણી. રોશનનો અવાજ બધાથી જુદો તરી આવતો હતો : અબ્બાજાન, મને સાવ એકલી મેલીને તમે કેમ ચાલ્યા ગયા ?

અમીરને હજુય માનવામાં આવતું નહોતું. ઘડીભર તો એ ગુમસૂમ બનીને ત્યાં જ ખોડાઈ રહ્યો. તેને મુખીના ઘરની જગ્યાએ પોતાનું મકાન દેખાયું, જનાજામાં બાપની લાશ સૂતી હોય એવું અનુમાન કર્યું. રોશનને બદલે અઝીમા કલ્યાંત કરતી હોય એમ સંભળાયું... છતાં પોતે શા માટે રડતો નથી ? બાપના મોતની કોઈ અસર કેમ થતી નથી ?

મુખીનો જનાજો ખાંધે ઊંચકીને લોકો દરવાજા સુધી આવી પહોંચ્યા ત્યારે અમીર તંદ્રામાંથી જાગ્રત થયો હોય તેમ બાજુએ હટી ગયો. છતાં ખાંધ આપવાનો વિવેક તો એ ચૂકી જ ગયો. અને નહીં ઓળખનારાઓએ તેની સામે અચરજથી જોયું. પિછાણતા હતા તેમાંથી એકાદે ટકોર કરી : ‘મુખી વારેવારે તને યાદ કરતાં હતા પણ તું મોડો પડ્યો અમીર !’

અમીર વધુ ગૂંચવાયો. મુખીચાચા મને શું કામ યાદ કરતા હશે ? બાપુ માટે કાંઈક કહેવા માગતા હતા કે મરતા પહેલાં રોશનની શાદી અંગે ભલામણ કરવી હશે ?

પણ મુખીચાચાને આમ એકાએક શું થઈ ગયું ? બીમારીના કાંઈ વાવડ તો સાંભળ્યા નહોતા !

એક પછી એક મરદો ઘરની બહાર નીકળી ગયા છતાં અમીરને તેની સાથે જોડાવાનું સૂઝ્યું નહીં. જનાજાને વળાવવા ડેલી સુધી આવેલી રોશન પર તેની નજર પડી. બે-ત્રણ ઓરતો તેને બાવડેથી પકડીને પાછી વાળવા મથતી હતી પણ રોશન તો નજરથી દૂર ચાલ્યા જતા બાપના જનાજાને રોકી રાખવા માગતી હોય તેમ બરાડા પાડતી હતી : ‘મને છોડી દો, તમે બધા મને મારા અબ્બાથી વિખૂટી શું કામ પાડો છો ? કોઈક મારી દયા ખાવ ? ઘરમાં હવે હું એકલી કેમ જીવીશ ?’

રોશનના આ કલ્યાંતે અમીરનું દિલ હચમચાવી દીધું. બાપના મોત પર આ છોકરી કેવી ઝૂરી રહી છે, માથાં પછાડે છે, છાતી કૂટે છે અને આટલા બધાથી ઝાલી ઝલાતી નથી... ત્યારે પોતે ? બાપના મોતનો અફસોસ ભીતરમાં ભંડારીને વેર વાળવા નીકળી પડ્યો છે !

‘રોશન !’ એકાએક તેને શું સૂઝ્યું કે રોશનની સામે જઈને ઊભો રહી ગયો અને જુવાન છોકરીનો મલાજો વીસરી જઈ, છાતી કૂટતાં તેના હાથનાં કાંડાં પકડી લીધાં : ‘પાગલ થઈ ગઈ છો ?’

જરૂર કરતાં વધારે આવેશથી તેણે ત્રાડ પાડી ત્યારે રોશન હેબતાઈ ગઈ. કાંડાં પકડનાર સામે ઊંચું માથું કરીને જોયું ત્યારે એકાએક હાથમાંથી ઝનૂન ઓસરી ગયું હોય તેમ એ ઢીલીઢફ બની ગઈ. આંખોમાંથી વહેતાં આંસુ થંભી ગયાં. પણ હાંફતી છાતી કે કંપતા હોઠને તે કાબૂમાં ન રાખી શકી !

‘હું પણ બાપ વિનાનો થઈ ગયો રોશન !’ અમીરના અવાજમાં દર્દ ઘૂંટાતું ગયું : ‘કુદરતને જે મંજૂર હતું તે થયું... હવે આટલો બધો વિલાપ શા માટે ?’

દિલના ઊંડાણમાંથી બહાર પડેલાં એ દિલાસાએ રોશનને રાહત બક્ષી કે પછી અમીરના હુંફાળા સ્પર્શે તેને ભાન ભુલાવી દીધું... લાગણીનું એક જોરદાર મોજું દિલના દરિયામાં ઊછળી આવ્યું, અને આવેશમાં અમીરની છાતી પર માથું મૂકી રોશન ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગી - દિલ ઠાલવવા માંડી.

તેના આ વર્તનથી કેટલીક બુદ્ધી ઓરતોની આંખો અણગમા સાથે પહોળી થઈ. અમીર રોશનની પીઠ પર હાથ ફેરવી એને છાની રાખવાનું વિચારતો હતો ત્યાં કોઈકે ટકોર કરી : ‘છોડી જરા ગામનો મલાજો તો રાખ, ભાન ભૂલીને આમ પરાયા મરદને કાં વળગી પડી ?’

ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ અમીર અને રોશન વિખૂટાં પડી ગયાં. દાઝ્યા પર ડામ દેનાર ઓરત પર અમીરને એવી દાઝ ચડી કે ક્યારેય વિચાર્યું નહોતું એવું જબાન પર આવી ગયું : ‘મને પરાયો મરદ શું કામ ગણો છો ડોશીમા ? રોશન તો મારી બહેન જેવી છે...’

ઝાટલું કહીને અમીરે પીઠ ફેરવી લીધી. એક પણ વાર પાછું જોયા વિના ઉતાવળાં ડગલાં ભરતો એ જનાજાની સાથે થઈ ગયો. મુખીચાચાને અવલ મંજીલે પહોંચાડવા તેણે પોતાની કાંધ આપી ત્યારે લાગ્યું કે બાપનો જનાજો ઊંચકીને જઈ રહ્યો છે.

✱

કબ્રસ્તાનમાં અમીર એક ઝાડના ટેકે ગુમસૂમ બેસી ગયો. મોઈદીનની દફનક્રિયા કરનાર મોટા ભાગના એને માટે અજાણ્યા હતા. બે-ચાર ઓળખીતા ચહેરા દેખાયા પણ એમની સાથે શું વાત કરવી એ સૂઝતું નહોતું. પોતે ઠગની દીક્ષા લીધેલી ત્યારે અમીરે એમને જોયેલા, કદાચ બાપુના મોતની એમને હજુ જાણ થઈ નહીં હોય...અરે જાણતા હશે તોય જાહેરમાં એની ચર્ચા નહીં કરવી હોય.

પણ અમીરને ચર્ચા કરવી હતી. બદલો લેવામાં થઈ રહેલો વિલંબ તેનાથી વેઠાતો નહોતો. તેમાં મુખીના મોતે તેની ઉલ્લસન વધારી દીધી હતી : હવે મારે કોને પૂછવું કે મારા બાપને ગિરફતાર કરવામાં કોનો હાથ છે ? અપરાધ કરવામાં બધા સામેલ હતા છતાં બાપુને એકલાને જ સજા શા માટે ?

આ સવાલ પડખામાં ભોંકાયો હોય તેમ અમીર ઝાટકા સાથે ઊઠ્યો અને કોઈને વહેમ ન જાય એ રીતે પેલા ઓળખીતાઓની વચ્ચે ગોઠવાઈ ગયો. હવે તેને ખતરી થઈ ગઈ કે એમની નજરમાંથી હમદર્દી ટપકી રહી છે. એ લોકો તેને મૂંગો દિલાસો આપી રહ્યા છે. પાછળથી એક વૃદ્ધે એની પીઠ પર હુંફાળો હાથ ફેરવ્યો ત્યારે અમીરને મન કઠણ કરવું પડ્યું. ખામોશી બરદાસ્ત ન થઈ ત્યારે એ ધીમેથી બોલ્યો : ‘મુખીચાચાને આમ એકાએક શું થઈ ગયું ?’

‘ખુદા જાણે !’ બંને હાથ ઊંચા કરી એક જણે નિસાસો નાખ્યો : ‘કોઈ ભેદી બીમારી લાગુ પડી ગઈ હોય એમ હકીમો કહેતા હતા. છેવટ સુધી રોગ પરખાયો નહીં.’ ‘ત્યારે તો નક્કી દેવીનો કોપ ઊતર્યો.’

‘દેવીનો કોપ !’ ત્રણે જણાની પહોળી થયેલી આંખોમાં તાજજુબી ટિંગાતી દેખાણી. ‘હા, મારા બાપુને ગિરફતાર કરાવ્યા એનો બદલો મળી ગયો એમને.’

‘અમીરઅલી, તું આ શું બકે છે ?’ ગુસ્સાથી લાલચોળ થયેલા એક વૃદ્ધે તેને ટપાર્યો : ‘મુખી સાથે ઈસ્માઈલમિયાંને જિગરી દોસ્તી હતી. એ એવું ન કરે.’

‘તો પછી એમને બચાવવા માટે મુખીએ કેમ કાંઈ ન કર્યું ?’ અમીરે ગુસ્સાથી પૂછ્યું તો ખરું પણ પેલા લોકો પર એની ખાસ અસર થતી દેખાઈ નહીં.

‘આઘાતથી તારું દિમાગ બહેર મારી ગયું લાગે છે.’ એક જણાએ કહેવા માંડ્યું : ‘તારો બાપ મુરનાઈ જવાનો હતો એની આગલી રાત તેણે મોઈદીનને ત્યાં જ વિતાવી હતી.’

‘એટલે જ મને એના પર વહેમ જાય છે.’ અમીરે મક્કમ અવાજે દલીલ કરી : ‘બાપુ જો એમના ઘરમાં ગિરફતાર થયા હોત તો મુખી પણ અપરાધમાં સંડોવાઈ જાત.’

‘અમીર, આમ કહીને તું બંને મરહૂમોની દોસ્તી પર કલંક લગાડે છે. તારા બાપની રૂઢને જીન્નતમાંય પરેશાન કરે છે.’

‘મુરકબ્બી, જે બાપનો હવાલો આપીને તમે મને ચૂપ કરવા માગો છો તેમણે જ મોતને ભેટતાં પહેલાં મને કહ્યું હતું કે મારું વેર વાળજે... મને મોઈદીન પર વહેમ છે !’

‘હું !’ હવે ત્રણે જણા હેબતાઈ ગયા, ‘ઈસ્માઈલ જમાદારે આમ કહ્યું !’

‘નહીંતર હું અહીં કબ્રસ્તાનમાં બેસીને મરહૂમની બદબોઈ શું કામ કરું ?’

છતાં પણ પેલા લોકોને અમીરની વાત માનવામાં આવતી નહોતી. આ જુવાનને ગલતફહેમીમાંથી બહાર કાઢવાની જરૂરત દેખાઈ.

‘અમે તો માનીએ છીએ કે ઈસ્માઈલની ગિરફતારીના આઘાતે મોઈદીનનો જીવ લીધો.’

અમીર મૂંગો મૂંગો સાંભળતો હતો.

‘સવારે ઈસ્માઈલ એમના ઘેરથી નીકળ્યો ત્યારે મુખી સાવ સાજાસારા હતા. હું જાતે જ એમને ઘેર ઈસ્માઈલની ગિરફતારીના ખબર આપવા ગયેલો પણ એમને ત્યાર પહેલાં જ એની જાણ થઈ ગયેલી. રોશને જ મને કહ્યું કે ખબર સાંભળતાં જ અબ્બાની જબાન ઝલાઈ ગઈ’તી.’

અમીરના ચહેરા પર ત્યારે તાજજુબી ફરકી ઊઠી. આગળ સાંભળવામાં તેણે દિલચશ્પી દેખાડી.

‘તને અમીર, એ પણ ખબર નહીં હોય કે મરતાં સુધી મુખી તારા મેળાપ માટે ઝંખતા હતા.’

‘શું કામ ?’

‘કામની તો કોઈને જ ખબર ન પડી. એમને રોશને વારંવાર અરજ કરી : ‘અબ્બા, તમારે અમીરમિયાંને જે કહેવું હોય તે કાગળ પર લખી આપો, માણસ સાથે સંદેશો મોકલાવી દઈએ.’

‘પછી ?’ અમીરની અધીરાઈ ઝાલી ન રહી.

ત્યારે મુખીએ કાગળ પર એટલું જ લખ્યું : ‘મારે અમીરને એની જિંદગીનો એક ભેદ જણાવવો છે. તેના સિવાય બીજા કોઈને હું એ નહીં કહું.’

‘મારી જિંદગીનો ભેદ !’ અમીર ટટ્ટાર થઈ ગયો : ‘મારી જિંદગી તો ઉઘાડી કિતાબ જેવી છે. બાપુએ કોઈ વાત મારાથી છાની રાખી નથી.’

એ જ વખતે કુરાનની આયતો પઢાવા લાગી અને વાત ત્યાંથી અટકી ગઈ. અમીરનું મન વધારે ગૂંચવાયું. એક વાર રોશનને મળી લેવાની ઇચ્છા થઈ, બધાની સાથે કબ્રસ્તાનમાંથી બહાર નીકળી તે પણ ઘર તરફ ચાલવા લાગ્યો.

અર્ધ પહોંચ્યો હશે ત્યાં પાછળથી કોઈએ તેના ખભા પર હાથ મૂક્યો. માથું ઝુકાવીને ચાલતા અમીરે ગરદન ફેરવીને જોયું અને જોતાં જ એ ચોંકી ગયો : ‘કોણ બદી ?’

પેલાએ નાક પર આંગળી મૂકીને ચૂપ રહેવા ઇશારત કરી : ‘બધાથી અલગ પડી જા... હું પેલી આંબલી નીચે આવું છું.’

એટલું કહીને બદી ત્યાંથી સરકી ગયો. અમીરને તેની હિલચાલ રહસ્યમય લાગી. તેનાથી એક નિસાસો નખાઈ ગયો : આજે બધું જ આમ અણધાર્યું અને ભેદી રીતે કેમ બની રહ્યું છે ?

*

વહેવારને બહાને અમીર મુખીને ત્યાં રાત રોકાયો પણ રોશન પાસેથી તેને કોઈ ભેદ જાણવા ન મળ્યો. ઊલટાની એક ચોટ ખાવી પડી.

‘અબ્બા છેવટ સુધી તમને મળવા ઝૂરતા રહ્યા... રાજદરબારમાં જતાં પહેલાં અહીં આવી ગયા હોત તો મેળાપ થઈ જાત.’

રોશને પાંપણો ઢાળેલી રાખીને એટલું જ કહ્યું અને કહીને ચાલતી થવા લાગી ત્યારે અમીરે તેને રોકી :

‘રોશન, તને ખબર છે રાજદરબારમાં મારે શું કામ આવવું પડ્યું ?’

રોશને પીઠ ફેરવેલી રાખીને જ હકારમાં માથું નમાવ્યું.

‘મારા બાપુને તમારા રાજાએ કેવી ભયાનક સજા કરી એ પણ તું જાણતી હઈશ.’

ત્યારે રોશનના વાંસામાં એક કંપારી વછૂટી ગઈ. ધ્રુજતા હાથે તેણે લમણાં દાબી દીધાં.

‘મારે એ જ જાણવું છે રોશન, કે મુખીચાચાએ એમને છોડાવવા માટે રાજા પાસે સિફારસ કેમ ન કરી ?’

અને ઝટકા સાથે રોશને ગરદન ફેરવી. તેની આંખોમાં રોષના તણખા તગતગતા દેખાયા, જાણે કહેતી હોય કે તમે શું અહીં મારી ઊલટતપાસ લેવા રાત રોકાયા છો ? પછી બોલવાનો ઇરાદો બદલાઈ ગયો હોય તેમ એક વેધક નજર નાખી તેણે મોં ફેરવી લીધું.

‘રોશન...તને હું બેરહેમ લાગતો હોઈશ.’ અમીર ધીમે ધીમે તેની સામે જઈને ઊભો રહ્યો : ‘મેં સોગંદ લીધા છે કે બાપનું વેર વાળ્યા વિના નહીં જંપું.’

‘વેર !’ રોશનની પાંપણો ધીમે ધીમે ઊંચકાઈ પછી ધારદાર અવાજે તે બોલી ગઈ : ‘બધાની વચ્ચે બહેન કહીને વેર તો વાળી લીધું તમે...હવે શું બાકી રહ્યું છે ?’

પહેલી વાર રોશનને આટલી છંછેડાવેલી જોઈને અમીર ડઘાઈ ગયો. તે કાંઈ કહેવા જાય એ પહેલાં તો રોશન કમરો છોડીને ચાલી ગઈ હતી.

અમીરના કાળજે કળ વળી ગઈ. આજે આમ ઉપરાઉપરી ચોટ કેમ લાગે છે ? રોશનને બહેન કહેવામાં વેર વાળવાની વાત ક્યાં આવી ? બદીએ ખરું જ કહ્યું હતું : ઈસ્માઈલમિયાંને ફસાવનારનો પત્તો મેળવવો હોય તો ઉસમાનને હાથ કરવો પડશે. એ કોઈનો હાથો બનીને ટોળીમાં ઘૂસ્યો હતો અને એટલે જ એને સાંજે માફી આપીને છોડી મૂકવામાં આવ્યો. સવારે એ તેને ગામ જાય ત્યારે આપણે અધવચ્ચે જ એને આંતરી લેવો. કોઈને ખબર સુધ્ધાં નહીં પડે કે ઉસમાન ક્યાં અલોપ થઈ ગયો !

બદીએ જ પેંતરો ઘડી કાઢ્યો હતો : અમે પાંચ-છ જણ સાંજે ગામ બહાર નીકળી જશું. આઠ-દસ કોસ છેટે ચમ્બલ નદી પાસે રસ્તો ફંટાય છે ત્યાં પડાવ નાખશું. તું તો અહીં રાત રોકવાનો જ છો, ઉસમાનનો પીછો કરતો ત્યાં આવી પહોંચજે. પછી આપણે છીએ અને એ ગદાર છે !

અમીર મળસકા સુધી જાગતો જ રહ્યો. કદાચ ઉજાગરાના ભારથી વહેલી સવારે આંખો મળી જાય તો ઉસમાન હાથમાંથી છટકી જાય. મોં-સૂઝણું થયું એટલે બિછાનું છોડીને તે કમરામાં ટહેલવા માંડ્યો. જતાં પહેલાં રોશનને મળવું કે નહીં એની ઉલઝનમાં હતો ત્યાં બારીમાંથી રસ્તા પર નજર ગઈ. પહેલાં ભ્રમ થયો કે એ ઉસમાન છે પણ પછી ખાતરી થઈ ગઈ – ઉસમાન જ છે... પેલો મુખીના ઘર સામે થોડી વાર તાકતો ઊભો રહ્યો અને પછી ઝડપભેર ગામના દરવાજા તરફ ચાલવા માંડ્યો. અમીરના શરીરમાંથી સુસ્તી ઊડી ગઈ. ખીંટી પર લટકતી તલવાર કમરે બાંધી, સાફો જેમ તેમ માથે મૂક્યો અને મોજડી હાથમાં ઊંચકીને સડસડાટ મેડી ઊતરી ગયો.

*

ઉસમાનને વહેમ ન પડે એ રીતે અમીર તેના પગલે પગલે પીછો કરી રહ્યો હતો. બદીનું અનુમાન સાચું પડ્યું : ઉસમાન કોઈની નજરે ચડવા ન માગતો હોય એમ ચોરીછૂપીથી ગામના દરવાજા તરફ જતો હતો. પણ આ શું, એકાએક તે અટકી કેમ ગયો ? અમીરને એક મકાનની આડશે ઊભા રહી જવું પડ્યું. ઉસમાને આગળ પાછળ બહાવરી

નજર નાખી પછી ઇરાદો બદલ્યો હોય તેમ એ આડો ફંટાયો. અમીરને થયું કદાચ પોતાને એ જોઈ ગયો હશે ? કોઈ તેનો પીછો કરે છે એવો વહેમ ગયો હશે ? કે પછી ગામનો દરવાજો ઊઘડ્યો નહીં હોય તેથી વખત વિતાવવા ક્યાંક ભરાઈ જવા માગે છે ? શિકાર હાથમાંથી છટકી જશે એવા ઉચાટ સાથે અમીર તેની હિલચાલ પર નજર રાખતો ત્યાં જ ઊભો રહ્યો. ઉસમાને જેવો વળાંક લીધો કે તેણે ફરી એનો પીછો પકડ્યો. પણ મોડ પર પહોંચતાં જ અમીરના પગ થંભી ગયા. આ શું, ઉસમાન કબ્રસ્તાનમાં કેમ ઘૂસે છે ? ત્યાં શું કરવા જતો હશે ?

સાવચેત બની ગયો અમીર...ઉસમાનની હિલચાલમાં ભયને બદલે હવે કોઈ ભેદ વરતાતો હતો. શું એનું મોત એને કબ્રસ્તાનમાં ખેંચી ગયું ?

જમીન પર વેરાયેલાં સૂકાં પાંદડાંનો ખડખડાટ ન થાય એવી સાવધાની સાથે અમીર ધીમાં પગલે આગળ જતો હતો. ઘટાદાર વૃક્ષોને કારણે અંદર બધું ભેંકાર લાગતું હતું. એકાદ ફૂતરું થોડી વાર ભસીને અટકી ગયું. ઉસમાન એક કબર પાસે ઘૂંટણભેર બેસી ગયો ત્યારે અમીરનું અચરજ અનેકગણું વધી ગયું : આ તો મુખીની જ કબર ! શું ઉસમાન એમનો સગો થાય છે ?

ધડકતા દિલે અમીર આગળ વધ્યો. બે-ત્રણ ગજનું જ છેટું રહ્યું ત્યારે એક ઝાડની આડશ લઈને તેણે ઉસમાનની હિલચાલ નીરખવા માંડી.

ફૂલોની ચાદર બિછાવેલી કબર સામે ઉસમાને પહેલાં બંદગી કરી. અમીર ત્યાં સુધી શ્વાસ રોકીને ઊભો રહ્યો. તેને એક વિચાર આવ્યો : ઉસમાનને અહીં જ ઝડપી લઉં તો ? વેરાન કબ્રસ્તાનમાં કોઈ તેની આડે આવવાનું નથી. પહેલા તેની પાસે કબૂલાત કરાવું પછી તલવારથી ગળું ઝાટકી નાખું... પણ ના, બદલો લેવાનું આ સ્થાન નથી.

‘મુખી, વાયદો કરીને તમે ફરી ગયા !’

અમીર ચોંક્યો : ઉસમાન આ શું બકે છે : કાન સરવા કરીને એ સાંભળવા લાગ્યો :

‘તમારા કહેવાથી હું ટોળીમાં જોડાયો. ચાર-પાંચ મહિના રખડ્યો. તમે કદા પ્રમાણે એની વિરુદ્ધમાં જુબાની આપી, પણ પાંચસો રૂપિયાની બક્ષિસ આપવાને ટાણે જ તમે આંખ મીંચી ગયા ?’

અમીરના શ્વાસ અધ્ધર રહી ગયા. મુખીની કબર સામે જ આ માણસ એકરાર કરી રહ્યો છે ! તેની નસોમાં ખુન્નસ ભરાવા લાગ્યું. તલવારના મ્યાન પર હાથ પડ્યો, ત્યાં ઉસમાનનો અવાજ સંભળાયો :

‘પણ મુખી ! આ ઉસમાન બદલો લેવાનું કદી ચૂકતો નથી. ઈસ્માઈલના દીકરાએ વરસો પહેલાં એક પથરો માર્યો હતો એના બદલામાં તેના બાપનો જાન ઝૂંટવાઈ ગયો...’

અમીરની તલવાર અર્ધી મ્યાન બહાર ખેંચાઈ આવી. કપાળ પરથી પસીનો દડતો હતો. કાંડાંની નસો તંગ થતી હતી, દાંત ભીંસાતા હતા... બસ, હાથ ઉગામે એટલી જ વાર હતી. પણ તેણે ઉશ્કેરાટને કાબૂમાં લઈ લીધો. વેર લેવાની અધીરાઈ પોતાને જોખમમાં મૂકી દેશે એ વાત સમયસર સમજાઈ ગઈ. તલવારને તેણે પાછી મ્યાનમાં સેરવી દીધી.

‘અત્યારે તો હું જાઉં છું.’ ઉસમાન ઊઠતાં ઊઠતાં બબડ્યો : ‘પણ થોડા દિવસ બાદ પાછો આવીશ. તારી બેટી પાસેથી પાંચસો રૂપિયા નહીં મળે તો એની જુવાની લૂંટીને બદલો વાળીશ - યાદ રાખજે.’

ખભે પોટલું નાખીને ઉસમાન કબ્રસ્તાનમાંથી બહાર નીકળી ગયો ત્યાં સુધી અમીર પૂતળાની જેમ ત્યાં ને ત્યાં જ ખોડાઈ રહ્યો. મોઈદીનની કબર સામે તેણે ઘૂંણાભરી નજરે જોયું : ‘મુખી ! મારા બાપુએ તારું શું બગાડ્યું હતું કે તે આવું કપટ કર્યું ? અમારી વધતી જતી ઇજા તારાથી ખમાઈ નહીં...કે પછી તારી બેટી સાથે મેં શાદી ન કરી એટલે તે આવી હલકટાઈ અજમાવી ?’

ગુસ્સો ઠાલવવા માટે મોઈદીનની કબર પર થૂંકવાની ઇચ્છા થઈ આવી પણ અમરે

જાત સંભાળી લીધી. થૂંક સાથે ગુસ્સો ગળી જઈને ઉસમાનનો પીછો કરવા તેણે દોટ મૂકી. એને ખાતરી થઈ ગઈ કે બાપના મોતનો બદલો લેવા કુદરત પોતાનો સાથ આપી રહી છે !

*

શિકારનાં પગલાં જોઈને શિકારી એનો સગડ લે તેમ અમીર ઉસમાનનું પગલું પગલું માપતો જતો હતો. પેલાને વહેમ ન જાય એટલા ખાતર તેણે એકાદ ફ્લાગનું છેદું રાખ્યું હતું. બે કલાક લગી તો ઉસમાન પોરો ખાધા વિના જ ભાગતો રહ્યો. રસ્તા પર હજુ એટલી અવરજવર દેખાતી નહોતી. એ ક્યારેક પાછળ જોઈ લેતો પણ કેદીના વાંકાચૂંકા વળાંકોને કારણે અમીર તેને દેખાતો નહીં. બુધીઆએ તેને ચેતવ્યો હતો : ‘તું માફી મેળવીને ખુશ ન થતો. ઠગ બન્યા પછી ગદારી કરનારને બીજા ઠગ કદી જીવતો રહેવા દેતા નથી. યાદ રાખજે. તને એ લોકો ઘર સુધીય પહોંચવા નહીં દે.....’

પણ ઉસમાનને એ ચેતવણી પોકળ લાગવા માંડી. બુધીઓ નકામો જેલમાં ગોંધાઈ રહ્યો. છ મહિનાની સજા થઈ ત્યારે કેવો ખુશ થયો હતો. દયાની અરજ કરી હોત તો મારી સાથે છૂટી જાતને...

તડકો માથે આવ્યો ત્યારે ઉસમાનને પોટલું ખોલીને ભાતું ખાવાની ઈચ્છા થઈ પણ તોય એણે દબાવી દીધી : ચમ્બલ હવે બે કોશ છેટે છે. ત્યાં પહોંચી ગયા પછી કોઈ ભય નથી. નિરાંતે ખાણું લઈ પાણી પીને કોતર રસ્તે ગામભેગો થઈ જઈશ, એવા મનસૂબા પણ તેણે સફર ચાલુ રાખી. હવે પાછળ જોવાની પણ એ પરવા કરતો નહોતો.

ઉનાળાના તાપથી સુકાઈને પાતળી બની ગયેલી નદીનું વહેણ દેખાયું ત્યારે એની ખુશાલીનો પાર ન રહ્યો. નદી ઓળંગી ગયા બાદ બધાં જ જોખમો વટાવી જશે. પણ સામે પટમાં છાવણી જેવું શું દેખાય છે ? મુસાફરોએ પડાવ નાખ્યો લાગે છે. ઉસમાને એ રસ્તે ન જવાનું વિચાર્યું પણ એક જણની ચલમમાંથી ધુમાડા નીકળતા દેખાયા ત્યારે સવારથી દબાવી રાખેલી તલપ જોર કરી ઊઠી. ખાઈ-પીને ચલમની બેચાર ફૂંક મારવા મળે તો થાક ઊતરી જાય, અજાણ્યા મુસાફરોનો ભય શાનો ?

તેના પગ આપોઆપ છાવણી તરફ ઊપડ્યા. જેમ જેમ નજદીક જતો ગયો તેમ તેમ તેને મુસાફરો ઓળખીતા લાગવા માંડ્યા. પહેલાં હરખાયો પણ બદીને જોઈ તેના પગમાં કળતર થવા માંડી. એ અહીંયા ક્યાંથી ?

પહેલાં તો તેણે પાછા ફરી જવાનો ઇરાદો કર્યો પણ પછી યાદ આવ્યું : બદીને ઈસ્માઈલના કિસ્સાની ખબર જ નહીં હોય. એ તો જુદી ટોળીમાં ગયો હતો. કદાચ હવે પાછો ફરતો હશે. શિવપુરી ગયા પહેલાં તેમને કાંઈ જ જાણ થવાની નથી, એ લોકોય તેને જોઈ ગયા છે. હવે જો પાછો ફરી જઈશ તો નકામા વહેમાશે. એમની પાસે ઘોડો પણ છે, પીછો કરશે તો હું ઝડપાઈ જઈશ. તેને બદલે સામે જ જવા દે !

ચહેરા પરથી પસીનો લૂછીને ઉસમાન આગળ વધ્યો. બળજબરીથી મોઢા પર

ઢાવકાઈ લાવવી પડી, પગમાં જોર ઉપજાવવું પડ્યું. પેલા લોકો તેને તાકી તાકીને જોતા હતા. ઉસમાને આઘેથી હાથ ઊંચો કર્યો, ખુશાલીનો પોકાર પાડ્યો અને છેલ્લાં દસબાર ડગલાં તે દોડીને વટાવી ગયો.

‘અરે, તમે લોકો અહીં ક્યાંથી !’ હાંફતાં તેણે પૂછ્યું : ‘મને એમ કે મુસાફરોએ પડાવ નાખ્યો છે !’

બદીએ બધાને કહી રાખ્યું હતું કે ઉસમાનને વહેમ પડે એવી કોઈ પણ હિલચાલ કરવાની નથી. અમીર આવે ત્યાં સુધી એને આપણે અંધારામાં જ રાખવો છે.

‘યાર, અમારો ફેરો આ વખતે ફોગટ જેવો જ ગયો. ખાસ કંઈ માલ મળ્યો નહીં. બધા મુફલિસ મુસાફરો હાથ લાગ્યા. શિવપુરી પહોંચતાં પહેલાં કોઈક માલદાર મળી જાય એ માટે અહીં પડાવ નાખ્યો છે.’

ઉસમાને રાહત અનુભવી. પોતાનું અનુમાન સાચું પડ્યું. આ લોકોને શિવપુરીની હજુ કાંઈ જાણ નથી !

‘હું તો ઘેર જઈ રહ્યો છું. મારી આ પહેલી જ સફર હતી એટલે પાંચ મહિનાની રઝળપાટથી તંગ થઈ ગયો.’

‘છતાં તું ઈસ્માઈલ જમાદારની ટોળીમાં હતો. એટલે ફેરો ફાયદામાં જ રહ્યો હશે ઉસમાન !’

ઈસ્માઈલનું નામ પડતાં જ ઉસમાન ઓઝપાઈ ગયો. એ બદીના ધ્યાન બહાર ન રહ્યું.

‘તમે લોકોએ ખાણું લીધું – મને તો ગજબની ભૂખ લાગી છે.’ ઉસમાન ભાતું છોડવા જતો હતો ત્યાં બદીએ તેને રોક્યો :

‘સબૂર કર ઉસમાન ! જો સામે કોઈક મુસાફર આવતો લાગે છે.’ બધાની નજર દૂરથી આવતા અમીર પર પડી. બદીએ બનાવટ કરી, ‘એ જો માલદાર હોય તો આપણે એને શિકાર બનાવીએ.’

‘હા...હા !’ ઉસમાને ખાણાનો વિચાર માંડી લાગ્યો : ‘પણ લૂંટમાં તમારે મારો ભાગ રાખવો પડશે.’

બદી ખંધું હસીને મનમાં બબડ્યો : બેટમજી, પહેલાં એ મુસાફરને નજદીક તો આવવા દે પછી જોકે તારા શું હાલ થાય છે.....

બધા જ ટાંપીને બેઠા હતા. અમીર જેમ નજદીક આવતો ગયો તેમ ઉસમાનના ચહેરા પર ફિકાશ પથરાવા લાગી. છતાંય તેણે માન્યું કે પોતાને ભમ થઈ રહ્યો છે. ના, એ અમીર ન હોય !

પણ એ અમીર જ છે તેની ખાતરી થઈ ગઈ અને બદીએય હાંક મારી કે : ‘આ તો અમીરઅલી આવતો લાગે છે.’ ત્યારે ઉસમાન આંચકા સાથે કૂદ્યો અને ભાગી છૂટવા

દોટ મૂકી. ત્રાંસી આંખે તેની હિલચાલ નિહાળી રહેલા બદીએ તરાપ મારીને ઉસમાનનો ટાંટિયો ઝડપી લીધો : 'ભાગે છે ક્યાં ? તારે ભાગ નથી જોઈતો ?'

ધગધગતી વેકરમાં મોંભરિયા પટકાઈ પડેલા ઉસમાને રાડ પાડી, 'મને જવા દે, મારે કાંઈ નથી જોઈતું...'

પણ ત્યાં સુધીમાં અમીર લગભગ આવી ચૂક્યો હતો. તડકામાં તેની તલવાર ઝગારા મારવા લાગી હતી, ઉસમાનની ગરદન પર તલવારની અણી ટેકવીને તેણે દાંત ભીંસ્યા : 'કુત્તા ? ભાગીને ક્યાં જવું છે તારે ?'

થરથર કાંપતા ઉસમાને અમીરના પગ પકડી લીધા : 'નહીં અમીર, મારો કોઈ કસૂર નથી. ભાઈસા'બ, મને માફ કરી દે.'

'માફ કરી દઉં !' અમીરે તલવારની અણી સહેજ તેની ગરદનમાં ભોંકી, 'ગદારી કરીને હવે માફી માગે છે ?'

ઉસમાનની ડોકમાંથી લોહી વહેવા માંડ્યું. બદીને થયું કે આવેશમાં અમીર તેનો જાન લઈ લેશે. 'અમીર, ઉતાવળ ન કરતો. હજુ આપણે તેની પાસેથી બાતમી ઓકાવવાની છે - કોની ચડામણીથી એ ટોળીમાં જોડાયો હતો એ જાણવાનું બાકી છે.'

'બદીનાથ, કોઈએ મને ચડાવ્યો નો'તો. સિપાઈએ જોરજુલમથી મારી પાસે કબૂલાત કરાવી. કોરડા મારી મારીને પીઠ ઊતરડી નાખી.'

અમીરનું ખુન્નસ ઊછળી આવ્યું. તેણે તલવારથી ઉસમાનનો કુરતો ઊતરડી નાખ્યો : 'જોવા દે મને તારી પીઠ.'

તેના વાંસામાં એક પણ ઉઝરડો ન દેખાયો એટલે અમીર ખડખડાટ હસી પડ્યો : 'માથે મોત ઊભું છે છતાં જૂઠું બોલે છે બેઇમાન !'

હવે ઉસમાન ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા માંડ્યો. બદીએ તેની ટાંગ છોડી દીધી : 'જો, તારે રિબાઈ રિબાઈને મરવું ન હોય તો બધું સાચેસાચું કહી દે.'

'બદી ! તેણે એકરાર કરી લીધો છે.' અમીરે ત્રાડ પાડી : 'મોઈદીન મુખીના કહેવાથી તેણે આ બધું કર્યું હતું.'

'નહીં નહીં !' ઉસમાને બચાવ કરવા સામી રાડ પાડી પણ અમીરે તેની પીઠ પર પગ પછાડીને એને ચૂપ કરી દીધો. 'કબ્રસ્તાનમાં તારો બકવાસ મેં સાંભળ્યો હતો બેવકૂફ ! પાંચસો રૂપિયામાં તું ખરીદાઈ ગયો હતો.'

બદી અને બીજા બધા ચોંકી ઊઠ્યા : મોઈદીન મુખીએ આવું કર્યું ? હવે બદીનું ખુન્નસ ઝાલ્યું રહ્યું નહીં, 'બેઠો થા ઉસમાન !'

બદી શું કરવા માગે છે એ અમીરને સમજાયું નહીં, પણ ઉસમાન પાળેલા જાનવરની જેમ બેઠો થયો. જીવવાની આશા તેણે છોડી દીધી હોવા છતાં નાસી છૂટવાની ગણતરીએ તે અમીરથી સહેજ આઘો ખસ્યો. હવે વધુ વાટ જોવા માગતો ન હોય તેમ

અમીરેય તલવાર ઉગામી. પણ એ પહેલાં બદીએ કમરમાંથી રૂમાલ કાઢી લીધો હતો. ચિત્તાની જેમ તેણે ઉસમાન પર તરાપ મારી અને આંખના પલકારામાં એના ગળામાં ફાંસો નાખી દીધો !

ભયથી અધમૂઓ બનેલો ઉસમાન ઝાઝી ઝીંક ઝીલી શક્યો નહીં. બેચાર તરફડિયાં મારીને એ ઢળી પડ્યો. અમીરે બદીને હઠાવવા માટે હડસેલો માર્યો, ઉસમાનની ગરદન ઝાટકી નાખવા માટે ફરી તલવાર ઉગામી પણ ત્યાં સુધીમાં ઉસમાનનો જીવ ઊડી ચૂક્યો હતો. તલવાર ઉગામેલો અમીરનો હાથ અધ્ધર જ રહી ગયો :

'તેં આ શું કર્યું બદી, મારે એના ટુકડે ટુકડા કરવા'તા.'

'હું એ જાણતો હતો અમીર !' બદીએ ખુલાસો કર્યો : 'પણ ગદાર થનાર ઠગને રૂમાલથી જ ખતમ કરવાનો આપણો રિવાજ છે. તું ઉશ્કેરાટમાં એ ભૂલી ગયો હતો એટલે મારે કામ પતાવવું પડ્યું.'

અને પહેલી વાર બાપના મોત પર અમીરની આંખોમાં આંસુ ઊભરાઈ આવ્યાં. બધાએ ઉસમાનને દફનાવી દીધો. ત્યાં સુધી રડી રડીને અમીર મનનો બોજ હળવો કરતો રહ્યો.

*

મુરનાઈ ગામમાં દાખલ થયો ત્યારે ફરી ઉદાસીનતા દિલને ઘેરી વળી. અઝીમા કદાચ ખુશખબર આપવા માટે તેનો ઈંતેજાર કરતી હશે : બેઠે અવતર્યો એમ કહીને તેને ખબર આપવા માટે તરસતી હશે અને પોતે કેવા ગમખવાર ખબર સાથે ઘેર જઈ રહ્યો છે ! તેણે મન મક્કમ કર્યું : પહેલાં અઝીમાને કાંઈ નથી કહેવું. એની ખુશાલી પર આઘાતનો ઘા કરવો નથી. ધીમે ધીમે વાત કહેવી પડશે...

પણ ફળિયામાં દાખલ થયો ત્યારે કંઈક જુદું જ જોવા મળ્યું. મનની ઉદાસી જાણે પોતાની પહેલાં જ ઘરમાં ઘૂસી ગઈ હોય એવો સૂનકાર વરતાયો : શું બાપુના ખબર અહીં પહોંચી ગયા હશે ?

સામી મળેલી નોકરાણીનો ચહેરો તેને જોતાં જ તરડાઈ ગયો ત્યારે અમીરનો વહેમ પાકો થયો.

ભારે પગલે એ ઘરમાં દાખલ થયો. બોદા અવાજે સાદ પાડ્યો, 'અઝીમા, હું આવી ગયો છું.'

સાફો અને તલવાર ખીંટીએ ટિંગાડીને તે અંદરના કમરામાં ગયો. ઢોલિયા પર સૂતેલી અઝીમા તેને જોઈને હેબતાઈ ગઈ. તેના ફિક્કા પડી ગયેલા ચહેરા પર ધ્રુજારીની કરચલી ઊપસી આવી.

'આવવામાં મોડું થયું એટલે નારાજ થઈ ગઈ મારી મહેબૂબા !'

હળવા પગલે એ પાસે આવ્યો. પણ અઝીમાનું પેટ અને પડખું બંને ખાલી દેખાયાં ત્યારે તમ્મર આવી ગયા. અઝીમાની આંખો હવે વહેવા માંડી હતી. અમીરને વળગી પડીને તેણે ચીસ નાખી : 'આપણો બેટો ચાલ્યો ગયો... મોં દેખાડીને રિસાઈ ગયો.'

બાપ અને બેટાના આઘાતે અમીરનું દિલ ભાંગી નાખ્યું, રડતાં રડતાં પાગલની જેમ તે બકવા લાગ્યો : 'અઝીમા, મારા જ પાપે આ આફત આવી છે. કોને ખબર કોના નિસાસા લાગ્યા આપણા ખાનદાન પર... ફરી ક્યારેય તને છોડીને નહીં જાઉં અઝીમા.'

અઝીમાએ દિલ કઠણ કરીને ખાવિંદને દિલાસો આપવા કોશિશ કરી પણ અમીરનો બબડાટ ચાલુ જ રહ્યો :

'હવે આ ઘર અને આ ગામ બધું જ છોડીને આપણે ચાલ્યાં જઈશું... બધું જ બદલી નાખવું છે મારે... ખુદ હું મને બદલી નાખવા માગું છું અઝીમા...'

અને અમીર બેહોશ થઈને અઝીમાના ખોળામાં ઢળી પડ્યો.

૪૫

બધું જ બદલી નાખવાના ઇરાદાને અમીર અમલમાં મૂકવા માંડ્યો ત્યારે અઝીમા અને અફલાની ઉલ્લન વધી ગઈ. પહેલાં તો એમણે માન્યું હતું કે બાપ તથા બેટાના મોતના બેવડા આઘાતે અમીરને અસ્વસ્થ કરી મૂક્યો છે. માની ગેરહાજરીમાં જેણે પોતાને બેહદ પ્યાર કરીને ઉછેર્યો હોય એવા બાપનું અણધાર્યું મોત કોઈ પણ માણસને હેબત ખવડાવી દે...તેમાં વળી પડ્યા પર પાંટુ વાગી હોય તેમ પહેલું જ બાળક અવતરીને કબરમાં પોઢી જાય, બાપને મોં દેખાડ્યા વિના જ પાછું વળી જાય ત્યારે માણસનું મગજ બહેર ન મારી જાય તો બીજું શું થાય ?

કદાચ એ આવેશમાં જ અમીરે બદલાઈ જવાની વાત ઉચ્ચારી હશે. સમય જતાં આ ઇરાદો જ બદલાઈ જશે એમ માની લીધું હતું એ બંનેએ.

પણ એવી અટકળ ગલત ઠરી.

'અઝીમા, આજે મેં હુસેનને કહી દીધું કે 'આપણી દુકાન હવે તારી થઈ ગઈ. બાપુના જૂના અને વફાદાર નોકરને નાતે જતાં જતાં આપણે એને કાંઈક તો આપતાં જવું જોઈએ ને ?'

'એટલે !' અઝીમાની આંખો અચરજથી પહોળી થઈ : 'શું આપણે નક્કી ગામ છોડી જવાના છીએ ?'

'કેમ અઝીમા, હજુય તને શંકા છે !' અમીરે ખાણું પૂરું કરી હાથ ધોતાં કહ્યું : 'અફલાનેય હજુ તારી જેમ માનવામાં આવતું નથી.'

અઝીમા થોડી વાર ખામોશ રહી. કાંઈક કહેવા માગતી હતી પણ શબ્દોએ સાથ ન આપ્યો ત્યારે નિસાસો નાખ્યો એ અમીરના ધ્યાન બહાર ન ગયું :

'અઝીમા, તારે અહીં આવ્યાને હજુ તો માંડ એક સાલ થઈ હશે... છતાં આટલી બધી માયા બંધાઈ ગઈ તને આ ગામ સાથે ?'

'મીર, આ ગામ મેં પૂરું જોયું નથી અને ગામના માણસોનેય પૂરા ઓળખી શકી નથી.' તેના અવાજમાં લાગણીની ભીનાશ ભળવા લાગી : 'પણ આ ઘર સાથે જરૂર માયા

બંધાઈ ચૂકી છે. જેને મેં ક્યારેય જોયાં નથી એ મારાં સાસુ અહીં રહેતાં હતાં. જેમનું છત્તર ગુમાવી બેઠાં એ સસરાને આ ઘરમાં આંટાફેરા કરતા દીઠા હતા. અને...' એ થોડું અટકી. લાગણીનો ડૂમો ગળા નીચે હડસેલીને ઉમેર્યું : 'અને આપણી પહેલી ઓલાદનો જન્મ પણ અહીં જ થયો.'

'હા, જન્મ અને મરણ પણ અહીં જ થયું.' અમીરે લુખ્યા અવાજે કહ્યું : 'અઝીમા, હું બહુ નાનો હતો ત્યારે મા-બાપુ ગામ બદલીને અહીં રહેવા આવ્યાં હતાં. અહીં આવ્યાં પછી જે મેળવ્યું છે તેના કરતાં વધારે ગુમાવ્યું. બાપુની શોરત વધી ત્યારે મા ચાલી ગઈ. ગુલુની માયા લાગી ત્યાં એને હાથીએ ઉછાળી મૂકી. શીરીનચાચીએ માની માફક મારું જતન કરીને ઉછેર્યો અને ગળે ફાંસો ખાવો પડ્યો. મને મોટો કરનાર બાપુ ગયા અને અધૂરામાં પૂરું, જેને મોટો કરવાની મુશ્કેલી હતી એ બેટો આવતાંવેત રિસાઈ ગયો.'

અમીરના બોલ અઝીમાની આંખો ભીંજવી ગયા. તેને દલીલ કરવી નહોતી, પણ અમીરના મનનો તાગ લેવા માગતી હતી. શક્ય હોય તો એ તેને સમજાવી લેવા માગતી હતી, આ ગામમાં બાપબેટાની જે ઇજજત હતી, વગ અને વર્ચસ્વ હતાં તે છોડીને ચાલ્યા જવાનું કારણ અઝીમાને ગળે ઊતરતું નહોતું. અફલાએ પણ તેને સમજાવ્યું હતું : 'બહેન, અમીરને તમે મનાવી લો. તમારી વાત એ નહીં ટાળે. અજાણ્યા ગામમાં જઈને નવેસરથી જિંદગી શરૂ કરવાનો શું અર્થ છે ?'

'મીર, ગામ છોડી જવાથી કાંઈ આપણને છોડી જનારાનો ગમ થોડો છૂટી જવાનો છે ?'

અઝીમાના આ સવાલે અમીરને ખરેખર અકળાવી દીધો : કેવી રીતે આને સમજાવું કે ભૂતકાળની ભૂતાવળ મને પરેશાન કરે છે, ઘાતકી કામોના ખ્યાલ મને પજવે છે અને જેને તું બેહદ ચાહે છે એ અમીર તેના ભીતરનો કબજો લઈ બેઠેલા એક ઠગને બહાર હાંકી કાઢવા મથે છે ? એમાં તારા અને અફલાના સાથની જરૂર છે. આ ગામ છોડી જવાની જરૂર છે !

'હું લાચાર છું અઝીમા, તને અને અફલાને મારી વાત સમજાવી શકતો નથી છતાં ગામ તો છોડવું જ છે !'

'ભલે જેવી તમારી મરજી.' અઝીમાએ વિરોધનાં હથિયાર હેઠાં મૂકી દીધાં હોય તેમ હસવાના પ્રયાસ સાથે કહ્યું : 'તમે મને છોડી નથી જવાના પછી ગામ છોડવા સાથે મારે શું લેવાદેવા ?'

'બસ ત્યારે !' કહેતાં અમીરે ભીની હથેળી અઝીમાના ગાલ પર દાબી દીધી.

*

અમીરને ગામ છોડવાની અધીરાઈ તો ઘણી હતી પણ પથારા સંકેલવામાં ધાર્યા

કરતાં વધુ સમય નીકળી ગયો. ઘેર અને બહાર બધે તેણે ઈસ્માઈલના અણધાર્યા મોત માટે બનાવટી વાત વહેતી કરી હતી : સફરમાં પાછા ફરતાં બાપુ શિવપુરી પહોંચ્યા ત્યાં જ કાળોતરો નાગ આડો ઊતર્યો. એનો ડંખ જીવલેણ નીવડ્યો. બાપબેટાનો મેળાપ પણ ન થયો.

અઝીમા અને અફલાએ આવું કહેતાં અમીરનું મન ડંખ્યું હતું, પણ સાચી વાત કેમ કરીને કહેવાય, એનું ઝેર પચાવવું વસમું હતું. અફલો તો ઠીક પણ અઝીમાને તો કોઈ કાળે એ વાતની ખબર પડવી ન જોઈએ. શિવપુરીના રાજાએ સસરાને હાથીના પગ નીચે કચરાવીને મોતની સજા કરી એવું અઝીમા જાણે તો બીજા અનેક સવાલો પુછાય : એવો તે એમણે શું અપરાધ કર્યો હતો કે આવો દંડ ભરવો પડ્યો ? અમીર તેનો સાચો જવાબ આપી શકે એમ નહોતો. ખોટા ખુલાસા કરવા પડે તેના કરતાં સવાલો જ ઊભા ન થાય એવું જુદાણું શું કામ ન વાપરવું ? અને સાપ કરડ્યાની વાત લોકોને સહેલાઈથી ગળે ઊતરી ગઈ.

પણ સાચી વાત લાંબો વખત છુપાઈ રહેવાની નથી. છ મહિને વરસે શિવપુરીથી કોઈક આવી ચડવાનું અને વાત વહેતી કરવાનું એ પહેલાં તેણે આ ગામ છોડી જવું જોઈએ. ગામમાં બાપની ઇજજત પર પાણી ફરી વળે અને ઘરવાળા સમક્ષ બાપની અસલિયત ઉઘાડી પડી જાય તો જીવતર ચૂંથાઈ જવાનો ફફડાટ અમીરને જંપવા દેતો નહોતો.

'અમીર, તું પાગલ થઈ ગયો છે !' એ બપોરે જરા જંપી ગયો હતો ત્યાં અફલો ધડધડ કરતો મેડી ચડીને ઉપર આવ્યો : 'ખેરાતને નામે બધું લૂંટાવી દેવા બેઠો છે ?'

'વળી પાછું શું થયું તને ?' અમીર તેની તકલીફ સમજતો હોવા છતાં અજાણ્યો રહીને મલકાયો : 'શું લૂંટાવી દીધું મેં ?'

રોજ સવાર પડે અને સાંભળવા મળે કે 'અમીરમિયાંએ આટલા રૂપિયાની ખેરાત કરી... ફલાણા મહોલ્લામાં ફૂલો બંધાવવાનાં નાણાં આપ્યાં કે પેલા ખેડૂતને ખેતી માટે બળદ અપાવી દીધા...' અફલો રાતોચોળ થઈને બોલતો હતો : 'આજે વળી મુલ્લાજી પાસેથી સાંભળ્યું કે ગામની મસ્જિદના મિનારા ઊંચા કરાવવા અમીરમિયાંએ મોટી રકમ આપવાનો વાયદો કર્યો છે.'

'સાચી વાત છે અફલા !' અમીર મરક મરક હસતો હતો : 'એમાં લૂંટાઈ જવાની વાત ક્યાં આવી ?'

અફલાની અકળામણ વધી ગઈ. પોતે ગમે તેટલો ગુસ્સે થાય તોપણ અમીર તેની વાત હસવામાં કેમ કાઢી નાખે છે ?

'હું કહું છું કે જે ગામ છોડી દેવું છે ત્યાં ખેરાતમાં ડંકો વગાડવાની શી જરૂર ?'

'ત્યારે એ જ તો વાત છે અફલા !' અમીર એટલી જ સ્વસ્થતાથી બોલતો હતો : 'જે ગામમાં આટલાં વર્ષ રહ્યાં, જ્યાં આપણી આટલી બરકત થઈ તેને માટે થોડુંક કરતાં જઈએ તો એટલું કરજ ઓછું થયું ગણાય.'

‘કરજ-કરજ હું કાંઈ ન જાણું’ અફલાને થયું કે મૂંગો રહેશે તો અમીરની દલીલમાં પોતે ખેંચાઈ જશે એટલે જુસ્સાભેર કહેવા માંડ્યું : ‘ઈસ્માઈલચાચાએ આટલાં વરસ રઝળપાટ કરીને મૂડી ભેગી કરી તે તું વગર વિચારે વેડફી નાખવા માગે છે ?’

‘બહુ વિચારીને આ બધું કરું છું અફલા ! બાપુએ કેવી રીતે આ મૂડી ભેગી કરી છે એ હું બરાબર જાણું છું.’ અમીરને ત્યાં અટકી જવું પડ્યું. આવેશમાં પોતે કાંઈક ઉઘાડું પાડી બેસશે એવો ડર લાગ્યો. જાતને સંભાળી લેવા માટે તેણે બેચાર લટાર લીધી, પછી અફલાને સમજાવવા માંડ્યું : ‘દરેક ફરજંદની ફરજ છે કે તેણે બાપની હયાતી બાદ એમની ઇજજત-આબરૂ વધારવી. હું જાતે કમાણી કરીને બાપુ માટે કાંઈક કરી છૂટીશ તે સમયને તો હજુ વાર છે. પણ એ પોતે જે મૂકી ગયા છે તેમાંથી હું એમના નામ પાછળ ખરચો કરું, તેમાં મૂડી વેડફી નાખવાનો તને વિચાર કેમ આવ્યો ? તેને બદલે એમ વિચાર અફલા કે બાપુની મૂડીનું રોકાણ હું એમની ઇજજત વધારવામાં કરી રહ્યો છું.’

સાંભળીને અફલાએ નીચલો હોઠ કરડ્યો : ‘તું એક વાત ભૂલી જાય છે અમીર. ઈસ્માઈલચાચાએ નાણું તારા માટે ભેગું કર્યું હતું. દરેક બાપ પોતાના ફરજંદના ભાવિ માટે મજૂરી કરતા હોય છે. એના પર માત્ર તારો જ નહીં, તારા ફરજંદોનોય અધિકાર છે, અઝીમાબહેનનો પણ હક્ક છે.’

આટલું કહીને અફલો મેડીનાં પગથિયાં ઊતરી ગયો – અમીરને જવાબ આપવાનો મોકો ન મળે એટલી અધીરાઈથી તે ચાલ્યો ગયો !

અમીરથી ત્યારે નિસાસો નખાઈ ગયો. અફલા સામે હસતું રાખેલું મોં ઊતરી ગયું. જિંદગીમાં જાણે બધું જ ગૂંચવાઈ ગયું હતું, એ ગૂંચ ઉકેલવાનાં ફાંફાંમાં પોતે વધુ ગૂંચવાઈ જતો હોય એમ લાગ્યા કરતું. પારકાના જાન છીનવી લઈને એકઠી કરેલી કમાણી તેને બોજારૂપ લાગી એટલી ખેરાતમાં વાપરીને મન હલકું કરવાની તેણે કોશિશ કરી જોઈ. છતાંય ચેન કેમ પડતું નથી ? પોતે સાચું કરી રહ્યો છે કે ખોટું એ કેમ સમજાતું નથી ?

બધું જ બદલી નાખવાનો ફેંસલો ફસકી તો નહીં જાયને એવી બીક લાગવા માંડી ત્યારે અમીરે મક્કમ થવું પડ્યું : ‘અઝીમા, હું થોડા દિવસ સફરમાં જઈ આવું છું.’

‘ક્યાં – શા માટે ?’ અઝીમા અધીરાઈથી પૂછી બેઠી.

‘આપણે જ્યાં નવો વસવાટ કરવાનો છે એ ગામ જોવા.’

‘કયું ગામ ?’

‘એની તો મનેય ખબર નથી.’ અમીરે સાચું જ કહી દીધું : ‘તલાશ કરવા જાઉં છું. રહેવા જેવું લાગે ત્યાં ઠરીશમ થાશું.’

અઝીમા થોડી વાર મૂંગી રહી. એકાએક કાંઈક યાદ આવ્યું, ‘તમે શિવપુરી તરફ જવાના કે ?’

‘કેમ ?’ અમીર હવે ચોંક્યો. શિવપુરીના નામે જ તેને ધ્રુજાવી મૂક્યો : ‘એમ કેમ પૂછવું પડ્યું ?’

‘મને થયું કે ત્યાં જતા હો તો...’ અઝીમા અમસ્તી જ અટકી છતાં અમીરને એ દીલ પણ ખટકી.

‘તો શું ?’

‘મુખીચાચાની ગેરહયાતીમાં બિચારી રોશન એકલી પડી ગઈ હશે. તેને થોડા દિવસ અહીં લઈ આવો ને.’

અમીરે નજર ફેરવી લીધી. ચહેરા પરના ભાવ અઝીમાની આંખે ચડી જવા ન જોઈએ. બહુ સાવધ રહેવા છતાંય અવાજમાં આછેરો અણગમો ભળી ગયો :

‘અઝીમા, રોશનનું ધ્યાન રાખવાવાળા ઘણા રિશ્તેદારો હશે.’ પછી હળવેકથી ઉમેર્યું : ‘અને હું શિવપુરી તરફ જવાનો પણ નથી.’

આ જવાબથી અઝીમાને એક વાતની ખાતરી થઈ ગઈ : અમીર ખરેખર બદલાઈ રહ્યો છે, ના. બદલાઈ ચૂક્યો છે... છતાં આ ફેરફારનું પરિણામ સારું આવશે કે બૂરું તે પોતે કળી શકતી નહોતી. કારણકે પહેલાં કરતાંય અમીર તેને વધુ ચાહતો થયો હતો !

પંથ બદલાઈ જવાના ઇન્સાનના મનસૂબા પર કુદરત મંજૂરીની મહોર મારે નહીં ત્યાં સુધી કાંઈ વળતું નથી !

*

બુંદેલખંડનું જાલોન ગામ અમીરની નજરમાં વસી ગયું. મુરનાઈથી દૂર હતું એ એક કારણ અને એ રાજ અંગ્રેજોના તાબામાં નહોતું એ બીજું કારણ ! બાપના મોતમાં અંગ્રેજોનો હાથ હતો એ વાત અમીર ક્યારેય ભૂલવા માગતો નહોતો. વહેલા મોડે અંગ્રેજો સામે લડનાર કોઈ રાજના લશ્કરમાં ભરતી થવાનીય તેની ગણતરી હતી, પણ એ પહેલાં ક્યાંક માનભેર ઠરીશમ થવું હતું. ભૂતકાળને ભૂલવા માટે કોઈક આધાર જોઈતો હતો, જે જાલોનના રાજા પાસેથી તેને મળી ગયો. રાજના ત્રણ-ચાર ગામની મહેસૂલ વસૂલ કરવાનો ઇજારો તેણે લઈ લીધો.

અઝીમા કે અફલાને આ ફેરબદલી ગોઠતી નહોતી, છતાં ધીમે ધીમે બધું ગોઠવાતું જતું હતું. અમીર બારે મહિના પોતાની નજર સામે જ રહેવાનો છે એ ખ્યાલ અઝીમાને ખુશ રાખતો. મહેસૂલના ઇજારામાંથી ખાસ આવક થતી નહીં, પણ બે-ત્રણ વરસ આરામથી ગુજારો ચાલે એટલી મૂડી હતી એટલે અમીરને એની ફિકર નહોતી, અફલાનું કામ અમીર તથા અઝીમાને ખુશ રાખવાનું હતું, જે પોતાની રીતે તે કર્યા કરતો હતો અને સમય કોઈની શરમ રાખ્યા વિના પોતાની ગતિએ વીતી જતો હતો. આમ એક આખું વરસ પીઠ ફેરવીને ચાલી ગયું છતાં કોઈને ખબર ન પડી.

‘અરે એય, શું વિચારમાં ઊતરી ગયા ?’ અઝીમાએ કમરાના બારણા પાછળથી ટહુકો કર્યો, ‘જરા પીઠ ફેરવીને જુઓ તો ખરા, આંગણે કોણ આવ્યું છે ?’

ઝટકા સાથે અમીરે પીઠ ફેરવી અને આવનારને જોતાં જ આનંદ ઉછાળા મારી ગયો : 'કોણ બદીનાથ !'

આવેશમાં ઊભા થઈ કૂદકો મારી અમીરે બદીને બાથમાં જકડી લીધો : 'તું અહીં ક્યાંથી ?'

અફલો ત્યારે હાજર નહોતો. નહીંતર અમીર અને બદીનો એ હૂંફાળો મેળાપ જોઈને ખિજાયો હોત. પોતે એનો જિગરજાન દોસ્ત હોવા છતાં અમીરે તેને ક્યારેય આમ કસકસાવીને બાથમાં લીધો નહોતો એવી ફરિયાદ પણ કરત !

અમીરની છાતીએ વળગેલા બદીએ કમરામાં બારણા વચ્ચે હસતી ઊભેલી અઝીમાને જોઈ બદીને થયું કે તેના આગમનથી બંને ખુશખુશાલ દેખાય છે એટલે તેણે મજાક છોડી :

'ભાભી, આને કહો હવે મારો છુટકારો કરે. જાણે તમને ભેટતો હોય એટલું બધું બળ અજમાવે છે !'

સાંભળીને અઝીમા શરમાઈને અંદર જતી રહી અને અમીરના કાંડામાંથી આપોઆપ જોર ઓસરી ગયું. બદીનું કાંડું પકડીને એ તેને અંદર ખેંચી ગયો : 'તું આવ્યો એ કેવું સારું લાગે છે !'

'હા, મને થયું કે મારા ગયા વિના તારી ઊંઘ નહીં ઊડે, અમીર !'

અમીરને હવે ખ્યાલ આવ્યો કે બદીને જોતાં પોતાને એકદમ ઝનૂન કેમ ઊભરાઈ આવ્યું ! કાંડાનું કટાઈ ગયેલું જોર કેમ ઊછળી આવ્યું ! તેના ચહેરા પર સખ્તાઈ આવી ગઈ. ના, બદીનાથ તેને સફરે લઈ જવા આવ્યો હોય તો પોતે નહીં જાય, કોઈ હિસાબે નહીં જાય !

'સારું કર્યું તમે આવ્યા બદીભાઈ !' અઝીમા પાણીનો પ્યાલો ધરીને સામે ઊભી હતી : 'બાપુના વેપાર-ધંધામાં હવે એમનું મન લાગતું નથી !'

અમીરની આંખો પહોળી થઈ. વાત બદલવા તેણે ચાલાકી વાપરી : 'અઝીમા, તું ભૂલી ગઈ. આ ભામણભાઈ આપણા ઘરનું પાણી નહીં પીવે.....બાજુવાળાં ગંગાભાભીને ઘેરથી એમના જ લોટામાં પાણી લાવવું પડશે તારે.'

અઝીમા સહેજ ખચકાઈ : આ વાત પોતાના ખ્યાલ બહાર કેમ ગઈ ? 'હમણાં જ લઈ આવું,' કહેતી તે ખડકી તરફ દોડી ગઈ, પણ ઉંબરે પહોંચી હશે ત્યાં અમીરનો સાદ સંભળાયો : 'સાથે મહેમાન માટે પાંચ માણસનું રાંધવાનું પણ એમને કહી દેજે.'

'પાંચ માણસનું !' અઝીમા ડોક ફેરવીને અમીર સામે તાકી રહી.

'હા પાંચ માણસનું, આપણો આ બદીનાથ કેવો ખાઉધરો છે તેની તને આજ ખબર પડશે.'

અઝીમા હસતી હસતી બહાર નીકળી ગઈ ત્યારે બદીએ અમીરને સંભળાવ્યું : 'ભાભી પાસે તો મારી આબરૂ સારી રહેવા દે.'

પણ અમીર ત્યાં સુધીમાં ગંભીર બની ગયો હતો. અઝીમાની ગેરહાજરીમાં તે બદીને સમજાવી દેવા માગતો હતો, સફરની વાત છેડતો નહીં. મને સાથે લેવાની જીદ કરતો નહીં...

'બદી, તને મારું ઠેકાણું ક્યાંથી મળ્યું ?'

'હુસેન પાસેથી.' બદી ખડકી તરફ નજર રાખી બોલતો હતો : 'ગઈ દશેરાએ તારી ખૂબ રાહ જોઈ, પણ હુસેને કહ્યું કે તું નહીં આવે. ઈસ્માઈલમિયાંનો સદમો હજુ તારા દિમાગ પરથી ઊતર્યો નથી.'

અમીર નીચું જોઈ ગયો. તેણે બદીને જ બોલવા દીધો :

'એક વાત ભૂલી જાય છે અમીર, મરહૂમના આત્માને સાચી શાંતિ તો જ મળે છે જો આપણે એના ચીંધેલા માર્ગે આગળ વધીએ.'

'એટલે ?' ઊંચું જોવાઈ ગયું અમીરથી.

‘તારા બાપુ પાછળ તેં ઘણું દાન-પુણ્ય કર્યું, ભલે કર્યું, પણ પછી શું ? એમની ખ્યાલિશ શું હતી એ ભૂલી ગયો ! તને મશહૂર ઠગ બનાવવાની ઉમ્મીદ સેવી હતી એમણે...એનો વારસો તું જાળવી રાખીશ, એમનો મોભો તું સંભાળી લઈશ એવા ખ્યાલથી તો એમણે તને દીક્ષા અપાવી, તાલીમ આપી અને તું ઘરમાં પગ વાળીને બેસી ગયો !’

ધારદાર અવાજે બદી આટલું બધું કહી ગયો અને એ વખતે જ અઝીમા પાણી લઈને પાછી આવી. તરત જ ચહેરા પરથી ગંભીરતા ખંખેરી નાખીને બંને ફાલતું વાતો કરવા માંડ્યા.

‘ઘરમાં તમે બે જ જણ છો અમીર ?’

‘ના ત્રણ છીએ – અફલો અમારી સાથે જ છે. બે દિવસ માટે તે બહાર ગયો છે, મહેસૂલ વસૂલ કરવા.’

‘ઓહ, મને એમ કે ત્રીજું કોઈક ઘોડિયામાં હશે.’

જવાબમાં અમીરનો નિસાસો સંભળાયો.

*

અમીરને મનાવવામાં બદીએ કોઈ મણા ન રાખી. અઝીમા ઊંઘી ગયાં પછી ફળિયામાં ખાટલા પાથરી બંનેએ આખી રાત જાગતાં જ ગુજારી નાખી.

‘તું બદલાઈ ગયો અમીર !’

‘કઈ રીતે ?’

‘પહેલાં જેવો નીડર નથી રહ્યો.’

‘બદી, તારે જે કહેવું હોય તે કહેજે પણ ડરપોક કહીને મારું અપમાન ન કરતો.’

અમીર ગુસ્સામાં બોલી ગયો.

‘સાચું કહેજે, તારા બાપનું જે રીતે મોત થયું એ આઘાતે તને ડરાવી તો નથી દીધો ને ?’

‘ના બદી, બાપુના મોત કરતાંય જે રીતે ભર્યા દરબારમાં એમની બેઠજજતી થઈ અને બધા માણસો તેમના તરફ જે નફરતથી જોતાં હતા અને ઘાતકી કહીને તેમના પર થૂંક્યા હતા એનું ખુન્નસ મારી રગેરગમાં ફેલાતું ગયું હતું. એ બધાની કત્તેઆમ કરવાની ઈચ્છા થઈ આવી. બાપુનું વેર વાળવા સિવાય બીજો કોઈ વિચાર ત્યારે મારા મન પર ઠરતો નહોતો.’

‘અને હવે એ જુસ્સો ઠરી ગયો !’ બદીએ ટોણો માર્યો. પણ અમીરે એની પરવા કર્યા વિના આકાશના તારા પર મીટ માંડી બોલવાનું ચાલુ રાખ્યું.

‘ચમ્બલ નદીના પટમાં ઉસમાનને ખતમ કરીને હું ઘેર પાછો ફર્યો ત્યારે મારી શી વલે થઈ એની તને ખબર નહીં હોય.’

‘ખબર છે અમીર !’ બદીએ નિસાસો નાખ્યો : ‘તારા પહેલા જ સંતાનનું તને મોં જોવા ન મળ્યું.’

‘શું કામ બદી ? ખુદાએ મારા પર આવો જુલમ શું કામ કર્યો ? કયા અપરાધની મને આ સજા કરી ?’ અમીર ગળગળો થઈ ગયો. આછા અજવાળામાં એની કીકીની ભીનાશ ચમકવા લાગી. બદીએ આશ્વાસન આપવાનો પ્રયાસ કર્યો.

‘આ બધી તો લેણદેણની વાત છે અમીર, એમાં આપણે શું કરી શકીએ !’

અમીરના હોઠ પર લુખ્ખું સ્મિત ફરક્યું : ‘તેને બદલે એમ કેમ નથી કહેતો બદી કે કરણીનું ફળ માણસને મળ્યા વિના રહેતું નથી ! ઘણી વાર તેં મને હિન્દુ પુરાણના દાખલા ટાંકીને ઉપદેશ આપ્યો છે.’

‘તેં એવું કોઈ પાપ કર્યું નથી. અમીર, તું નકામો પશ્ચાત્તાપથી પીડાય છે.’

‘અજાણ્યા બેકસૂર મુસાફરોને ગળા ફાંસી નાખી મારી નાખવા એ પાપ નથી બદી ?’

‘અમીર !’ બદીએ ઝાટકા સાથે બેઠા થઈને ત્રાડ નાખી : ‘તું આ શું બકી ગયો એનું ભાન છે ?’

‘અને તને ભાન છે કે આટલે મોટેથી બરાડા પાડીને તું છાની વાત ઉઘાડી પાડી રહ્યો છે ?’

બદીએ મુઠ્ઠી વાળી આવેશને કાબૂમાં લીધો. થોડી વાર આજુબાજુ જોયું. બધું સૂમસામ વરતાયું એટલે અમીર સામે આંખો કાઢીને પૂછ્યું : ‘આપણા પેશાને પાપ કહીને તું ભવાનીદેવીનો શ્રાપ વહોરી લેવા માગે છે ?’

‘હવે હું એવા વહેમને માનવાનો નથી.’

‘અમીર, મારા ભગવાન અને તારા ખુદાને ખાતર આવું બોલ નહીં... તું જેને વહેમ માને છે એ હકીકત છે. ભવાનીના પરચા મેં મારી નજરોનજર નિહાળ્યા છે. એનો કોપ ગમે તેવા માંધાતાનું નખખોદ વાળી નાંખે છે.’ બદી માંડ માંડ ઝનૂનને વશમાં રાખી બોલવાની કોશિશ કરતો હતો. બોલતાં બોલતાં રોષમાં હાંફતો હતો. તેનો ચહેરો ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ જતો હતો છતાં અમીરને એની કોઈ અસર થઈ નહીં.

‘ભવાનીમાતાના પરચાની વાત કરે છે ત્યારે હું તને એક સીધોસાદો સવાલ પૂછું ?’

‘પૂછ !’

‘મારા બાપુ ભવાનીના ભક્ત હતા છતાં એમણે એને આવા કમોતથી કેમ ઉગારી ન લીધા ?’

‘કદાચ ભવાનીમાતાનો એમના પર કોપ ઊતર્યો હશે.’ બદી જરા થોથવાયો. ‘છેલ્લી સફરમાં હું તેમની સાથે નહોતો, કદાચ એમણે શુકનનો આદેશ ઉઠાવ્યો હોય એવું કેમ ન બને ?’

‘એવી દલીલથી મને દિલાસો નહીં સાંપડે બદી !’ અમીર હવે બેઠો થયો. ઉઘાડી છાતીના વાળ પર હાથ ફેરવતાં બોલ્યો : ‘બૂરાઈનો બદલો બહુ બૂરી રીતે જ ભોગવવો પડે છે એ મેં નજરોનજર જોઈ લીધું.’

બદ્દી હવે અકળાવા લાગ્યો. અમીર જેને વહેમ ગણતો હતો તેમાં એને અડગ શ્રદ્ધા હતી. ખોટા વિચારોથી દોરવાઈને પોતાનો દોસ્ત દેવીના કોપનો ભોગ બની જશે એવા ભયથી તે ધ્રૂજવા લાગ્યો. કોઈ પણ ભોગે એના દિલમાં શ્રદ્ધા જગાડવા તેણે કોશિશ ચાલુ રાખી :

‘અમીર, બાપ તથા બેટાના જ મોત તેં યાદ રાખ્યા, બીજા બેના મોતને ભૂલી ગયો ?’

‘બીજા બે કોણ ?’

‘મોઈદીન મુખી અને બેઈમાન ઉસમાન...’ બદ્દીએ અમીરના ખભા પર હાથ દાબી કહેવા માંડ્યું : ‘મુખીએ ઈસ્માઈલ જમાદારને ગિરફતાર કરાવ્યા અને ઉસમાને એમના વિરુદ્ધ જુબાની આપી...કહે, એ જીવતા રહ્યા ?’

‘પણ ઉસમાનને તો આપણે માર્યો !’

‘ના, દેવીએ તેને આપણા સર્કજમાં સપડાવ્યો.’ બદ્દી શ્રદ્ધાના જોરે બોલતો હતો : ‘નહીંતર મુખીની કબર પાસે જઈને તેણે કબૂલાત કરવાની શી જરૂર હતી ? આપણું કામ આસાન કરવાનો એ દેવીનો સંકેત હતો.’

અમીર આ દલીલ પર સહેજ ઢીલો પડ્યો અથવા એના પર વિચાર કરવા રોકાયો. એ તકનો લાભ લઈ બદ્દીએ વધુ જોરદાર દલીલ અજમાવી :

‘અને બીજી વાત, તારા બાપુના મોતને ટાણે જ મોઈદીન મુખીનો જનાજો કેમ ઊંચકાયો ?’

‘પણ એ તો સાત-આઠ દહાડાથી બીમાર પડી ગયેલા.’

‘ક્યારે ?’ બદ્દીનો જુસ્સો વધતો જતો હતો : ‘તારા બાપુને ગિરફતાર કર્યા ત્યાં સુધી એ સાજા સારા હતા. પછી એકાએક એમને શું થઈ ગયું ? દેવીનો કોપ ઊતર્યો અમીર !’

એ દલીલ ચોટદાર નીવડી. અમીર ડઘાઈને બદ્દી સામે જોઈ રહ્યો. ના, એ એનો દુશ્મન નથી, જિગરજાન દોસ્ત છે. મને ખોટે રસ્તે ચડાવવામાં એને કોઈ મતલબ નથી. એમ તો બાપુએ જ મને ઠગ બનાવ્યો હતો. એ મને કેટલો બધો પ્યાર કરતા હતા !

જાણે ગૂંચવાયો હોય તેમ અમીર ખાટલામાં આડો પડ્યો, આકાશમાં ટમટમતા તારલા તેની હાલત પર ઠેકડી ઉડાવતા હોય એવો ભ્રમ થયો. તેણે લમણા પર હાથ દાબી દીધો. બે-ચાર વાર પડખાં ફેરવ્યાં : શું કરવું ? કાંઈ જ સમજાતું નથી...

બદ્દીની આશા બળવત્તર બની. હેતથી તેણે અમીરના માથા પર હાથ ફેરવ્યો : ‘મને જે સાચું લાગ્યું એ જ મેં તને કહ્યું દોસ્ત, બેવડા આઘાતે તને ખોટા ભ્રમમાં નાખી દીધો હતો. જો ઠગનાં સંતાનો જન્મતાં જ મરી જતાં હોત તો હું અને તું આજે જીવતા કેમ છીએ ? પેઢીઓથી આ પેશો ચાલુ કેમ રહ્યો ?’

આંખો ઉઘાડી રાખીને અમીર સૂનમૂન પડ્યો જ રહ્યો. કેટલીયવાર સુધી બેમાંથી કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહીં. મળસકે શેરીના ફૂતરાઓ જોરજોરથી ભસવા માંડ્યા ત્યારે અમીરની

તંદ્રા તૂટી. આંખો ઉઘાડીને જોયું તો બદ્દી હજુ જાગતો તેની બાજુમાં જ બેઠો હતો :

‘ઊંઘી જા બદ્દી, કાલ સવારે તારે નીકળવાનું છે.’

‘મારે કે આપણે બંનેએ ?’ બદ્દી ભડકીને પૂછી બેઠો.

ઊંડો નિસાસો નીકળી ગયો અમીરની છાતીમાંથી :

‘ના, આ વખતે હું સફરમાં નહીં આવું.’

‘કારણ ?’

‘કારણ કાંઈ જ નથી. બસ, ઇચ્છા થતી નથી.’

‘તો આવતે વખતે નક્કી આવીશ ?’

‘હા !’ એટલો એક શબ્દ પણ તે માંડ માંડ ઉચ્ચારી શક્યો.

‘વાયદો ?’

‘હા !’

ત્યારે બદ્દીએ ધરપતનો શ્વાસ લીધો. ફેરો સાવ ફોગટ નથી ગયો એવું આશ્વાસન ઓઢીને તે ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો !

વાયદો આપીને બદીને વળાવ્યો ત્યારે અમીર માનતો હતો કે વચ્ચે આખું એક વરસ છે. ત્યાં સુધીમાં પોતે કોઈક કામમાં પડી જશે અને તેમાં મન લાગી ગયા પછી બદીને બેઠક ના પાડી દેશે. અરે, ખુદ બદીનાથનેય પોતે એ અણગમતા પેશામાંથી પાછો વાળી શકશે. સમય સાથે આપશે તો બધું જ થાશે પડી જશે. બસ, પછી તો સુખ, સુખ ને સુખ...

પણ સુખ શબ્દ કેવો ઠગારો છે એની એક વખત ઠગ બની ચૂકેલા અમીરને ખબર નહોતી. જિંદગીની સફરે નીકળેલા ઇન્સાનને સુખ સામું મળે છે ત્યારે એ તેને ઓળખી શકતો નથી, સુખને ઠગ માનીને તે એનો સંગાથ જતો કરે છે. એને ખરેખર દુઃખ જ્યારે સુખનું છેતરામણું મહોરું પહેરીને સથવારો આપવા હાથ લંબાવે છે ત્યારે મુસાફર ઠગાઈ જાય છે. રાજી થઈને તેનો હાથ પકડી લે છે અને તેના સર્કજમાં સપડાઈ જાય છે. કસોટી કરી લીધા પછી જ સુખ માણસને સાથ આપે છે, જ્યારે દુઃખ તો છેતરપિંડી કરીને પરાણે સાથ મેળવી લે છે !

અમીરના સુખમાં આળોટતાં અમીરે બદલાઈ જવાની જીદ પકડી ત્યારથી જ એની કસોટી શરૂ થઈ ચૂકી હતી. મુરનાઈના મોભાદાર સૈયદનો બેટો જાલોનમાં એક મામૂલી માણસની જિંદગી જીવતો હતો. મહેસૂલના ઇજારાની આવક વધતી નહોતી અને મૂડી ઘટતી જતી હતી. અઝીમા વારેવારે તેને બાપનો વેપારધંધો ફરી ચાલુ કરવા સમજાવતી અને અમીર વાત ટાળતો જતો. જે સૂઝતું હતું તે કરવું નહોતું અને શું કરવું જોઈએ તે એને સૂઝતું નહોતું ! ક્યારેક લશ્કરમાં જોડાઈ જવાની ઇચ્છા જોર કરી જતી. અફલાનોય તેમાં સાથ મળે એમ હતો, પણ અઝીમા લડાઈનું નામ સાંભળીને જ રડવા જેવી થઈ જતી : 'તમને કંઈ થઈ જાય તો આ અજાણ્યા મુલકમાં હું એકલી...' અને એ પ્રસ્તાવ આંસુમાં તણાઈ જતો.

ખેતી કરવાનો વિચાર અમીરને સૂઝેલો, પણ અફલાએ મશ્કરીમાં તેનો ઉલાળિયો કરી દીધો : 'યાર, એ લપમાં ક્યાં પડવું ? જમીનમાં એક બી વાવવાથી આટલા બધા દાણા કેમ પેદા થાય છે, એ જ મને તો સમજાતું નથી !'

રાજા તરફથી પણ એક-બે વાર ટકોર સાંભળવી પડી : 'સોદાગર ધારીને તમને રાજમાં આશરો આપ્યો, પણ તમે રાજને લાભ થાય એવો કોઈ વેપાર તો કર્યો જ નહિ !'

મહિનાઓમાં લપેટાઈને દિવસો ફંગોળાઈ જવા લાગ્યા તેમ અમીરની ભીતરી ભીંસ વધતી ગઈ. અઝીમા પણ હવે ઉદાસ રહેવા લાગી. જાણે બંને એકબીજાને પરાણે પ્યાર કરતા હોય એવો અળગાવ વરતાવા માંડ્યો. અઝીમા મરહૂમ બેટાનો ચહેરો યાદ કરીને હિજરાતી અને પોતાનો ખાલી ખોળો ખૂંદનારો ફરી ક્યારે આવશે એવા ખ્યાલમાં ખોવાઈ જતી. અમીર ક્યારેક પહેલી સફરનાં સાહસો સંભારીને જોડરાની યાદને પંખાળવામાં ગૂંથાઈ જતો. આમ ને આમ ચાલ્યા કરશે તો જિંદગી બંધિયાર બની જશે, સૂનકાર થઈ જશે.

શ્રાવણ ગયો અને ભાદરવો આવ્યો ત્યારે અમીર અકળાઈ ઊઠ્યો, બદીને વાયદો આપ્યો હતો એટલે એ નક્કી આવશે. તેને ઇન્કાર કરી દે તો ફરી ક્યારેય નહીં આવે. કાયમને માટે પોતે ઠગ મટી જશે. એક જ સફરમાં મેળવેલો મોટો હોદ્દો જતો રહેશે. શું હાંસલ કરવા માટે પોતે હાંસલ કરેલું ગુમાવવા બેઠો હતો ? ઠગ મટી જઈને પોતે શું બનવા માગતો હતો ? એક ઇન્સાન... મામૂલી મુફ્લિસ અને ઇમાનદાર ઇન્સાન, જેને ઘરમાં પ્યાર નહીં મળે, સમાજમાં માન નહીં મળે...

હમણાં હમણાં એ ઊંઘમાંથી ઝબકીને જાગી જતો. કલાકો લગી વિચાર્યા કરતો. ફાનસના અજવાળામાં ફિક્કો પડી ગયેલો અઝીમાનો ચહેરો જોતો. ઊંઘમાંય હસ્યા કરતા અફલાને નિહાળતો અને ક્યારેક સાચવીને રાખેલા પેલા રૂમાલને હાથમાં રમાડી લેતો. તેના એક છેડે બાંધેલી ગાંઠ છોડી નાખવાનો ઘણી વાર ઇરાદો કર્યો હતો, પણ એ વિચાર આવતાં જ આંગળાં અકડાઈ જતાં. દેવીના કોપનો ભય પજવી જતો. બદીને આપેલો વાયદો તાજો થતો અને અમીર ફરી સાચવીને રૂમાલ સંતાડી દેતો.

'મહેસૂલનો તકાદો કરવા જાઉં છું - બે દિવસમાં પાછો ફરી જઈશ.' આમ કહીને ઘેરથી નીકળેલો અમીર હજુ તો ગામનું પાદર આવે છે ત્યાં દૂરથી આવતા બે આદમીઓ પર એની નજર પેંચાઈ. ટટ્ટની લગામ પકડેલા હાથમાં ઝણઝણાટી જાગી ઊઠી. નજદીક આવતા ગયા તેમ ધૂંધળા ચહેરા ચોખ્ખા દેખાવા લાગ્યા.

'આ તો મોતીરામ અને પીરખાં !' અમીરને ઝટકો લાગ્યો. એ ઝટકામાં ખુશી અને નાખુશી બંને હતી : 'તમે અહીં ક્યાંથી ભૂલા પડ્યા ?'

'ભૂલા નથી પડ્યા અમીરમિયાં.' મોતીરામે શરૂઆત કરી : 'ચાર દિવસની સફર ખેડીને ખાસ મળવા આવ્યા છીએ.'

ખાસ મળવા એ શબ્દોમાં ઘણું કહેવાઈ ગયું. હવે કારણ પૂછવાની અમીરને જરૂર ન લાગી. બદીએ જ એમને મોકલ્યા હશે એમ માની લીધું. વાયદાનો જવાબ આપવાનો વખત આવી પહોંચ્યો હતો.

'ચાલો ઘેર !' એમ કહીને તેણે ટટ્ટને વાળી લીધું : 'મહેસૂલ માટે મારે બદલે અફલો જઈ આવશે.'

ઘેર પહોંચતાં સુધીમાં ખબરઅંતર પુછાયા, ઘરમાં જઈને આગતાસ્વાગતા થઈ.

અફવાને કામ સોંપીને રવાના કર્યો અને અઝીમાને મહેમાનોની રસોઈમાં રોકી દીધી. અમીર બહારથી આ ઉપરછલ્લો વહેવાર સાચવતો હતો ત્યારે ભીંતરમાં તકરાર ચાલી રહી હતી : વાયદો પાળવો કે ફોક કરી દેવો ? બદીના પહેલાં પોતે દિલને પણ એક વાયદો આપી ચૂક્યો હતો. બેમાંથી એક જ વાયદો પાળી શકાય તેમ છે.

‘ગયા વખતની સફર બહુ સારી ન ગઈ.’ મોતીરામે તેને વાતમાં ખેંચ્યો : ‘ઈસ્માઈલમિયાં ગયા પછી આપણા પર જાણે આજ્ઞા ઊતરી.’

દુખતાં ગૂમડા પર કોઈ હાથ દાબે એવી પીડા થઈ. એ બંનેની અધીરાઈ જોતાં વાત જલદી આટોપવી પડશે એમ લાગ્યું. ઘરમાં સાફ સાફ વાત થઈ શકવાની નહોતી. કદાચ અઝીમા કહેશે : ‘આ વખતે તમે એમને સફરમાં ખેંચી જજો.’

બિચારી ! એને ક્યાં ખબર છે કે કેવી ઘાતકી સફર છે આ !

‘ચાલો તમને ગામ દેખાડું.’ એવું બહાનું કાઢીને અમીર મોતીરામ અને પીરખાં સાથે ઘરની બહાર નીકળી ગયો. ત્યારેય મનમાં પેલી ગડમથલ તો ચાલુ જ રહી.

‘દશેરા આડે હવે ત્રણ અઠવાડિયાં જ રહ્યાં !’ પીરખાંએ ચક્કર ચલાવ્યું : ‘આ વખતે બરાબર તૈયારી કરીને નીકળીએ. છેલ્લાં બે વરસ દુકાળ જેવાં ગયાં.’

‘જમાદાર સારો ન હોય તો એમ જ થાયને ?’ મોતીરામે વાતને ઠેલો માર્યો : ‘બૈરાં-છોકરાંઓને ભૂખે મરવાનો વારો આવ્યો.’

ત્યારે અમીરના હોઠ ઊઘડ્યા : ‘જે ધંધો ભૂખ ભેગા કરે એ છોડી દેવો બહેતર છે !’

મોતીરામ અને પીરખાં બંને એકસાથે જ ચાલતાં અટકી ગયા : ‘શું ઈસ્માઈલ જમાદારનો બેટો આમ બોલે છે !’

અમીર તેમની સાથે નજર ન મિલાવી શક્યો. પીરખાં પણ બોલ્યા વિના રહી ન શક્યા : ‘અમીરઅલી, આ ધંધો બદલવો એ તો ધરમ બદલવા જેવું નાપાક ગણાય !’ થોડી વાર ચૂપકીદી.

‘અમીરમિયાં ! ટેળીના ઘણા ઠગ તમારી સરદારી પર મીટ માંડીને બેઠા છે.’

‘અને કેટલાક તો કંઠાળીને ગણેશ જમાદાર સાથે જોડાઈ ગયા.’

ગણેશાનું નામ સાંભળી અમીર ભડક્યો : ‘બાપુ સાથે જેને અણબનાવ હતો એ જ ગણેશ ?’

‘હા !’ મોતીરામને થયું કે અમીરને રસ પડવા લાગ્યો છે એટલે વાત આગળ વધારી : ‘ભારે ઘાતકી છે છતાં બિચારા ઠગ ભૂખે મરવા કરતાં એના હાથ હેઠે કામ કરવા તૈયાર થયા.’

‘અરે ગણેશા લૂંટનો અર્ધો હિસ્સો પોતે રાખી લે તો કોઈ સામે ન થાય.’

અમીરે કમને જવાબ આપ્યો : ‘મારા આવવાથી સફર સારી જશે એમ કેમ માની લીધું તમે ?’

‘એમાં કોઈ શક નથી. પહેલી જ સફરમાં તમે ડંકો વગાડી દીધો હતો

અમીરમિયાં !’ પીરખાં જુસ્સાભેર બોલી ગયો : ‘અમે માલામાલ થઈ ગયા. બેટીની શાદી મેં કેવી ધામધૂમથી ઉકેલી !’

અમીરને કાંઈ સૂઝતું નહોતું. માત્ર એક જ શબ્દ કહેવાનો રહેતો હતો : હા યા ના ! હા પાડવી નહોતી અને ના કહેવાતી નહોતી !

‘તમારા સાથની સૌથી મોટી જરૂર એટલા માટે છે કે હવે પિંઢારાનું જોર વધતું જાય છે. સાંભળ્યું છે કે ચીતુ પિંઢારો ચઢાઈની તૈયારી કરી રહ્યો છે. અને એ જો સામે મળ્યો તો ઠગ-લૂંટારાનેય છોડતો નથી.’

‘ચીતુ !’ અમીરની આંખો ચમકી ઊઠી. ઠેરઠેર એનું નામ ગાજતું હતું. હજારોનું લશ્કર લઈને આડેધડ ચઢાઈ કરનારા ચીતુની ધાક એવી હતી કે અંગ્રેજો સુધ્યાં તેનાથી સાવધ રહેતા.

અમીર વિચારમાં પડી ગયો. તેનો અર્થ મોતીરામે એવો કર્યો એ પીગળી રહ્યો છે : ‘અમીરમિયાં, તમારા જેવા બહાદુર લડવૈયા સાથે હોય તો જ ચીતુની બીક ન લાગે.’

અમીર વિચારમાં ઊંડો ઊતરતો જતો હતો. મોતીરામ અને પીરખાં ત્રુટક ત્રુટક શું કહી ગયા તે પણ તેને સંભળાયું નહીં. તેના લમણાંની નસો ઊપસતી હતી, આંખોની કીકીઓમાં તેજ ઊભરાતું હતું, ચહેરા પર સુરખી ફેલાતી હતી એનો અસલી મિજાજ આકાર લઈ રહ્યો હતો.

મોતીરામ અને પીરખાંને ખાતરી થઈ ગઈ કે અમીરે એમની સરદારી સ્વીકારી લીધી છે, ફેંસલો થઈ ચૂક્યો છે. લોહું તપીને લાલ થયું છે. બસ હવે હકારનો એક હથોડો પડે એટલી જ વાર !

‘મોતીરામ ! ચીતુ જેટલો બહાદુર છે એટલો દિલેર પણ ખરો કે નહીં !’

સવાલ પાછળનું કારણ સમજ્યા વિના જ પેલાએ જવાબ આપ્યો : ‘હા, એની દિલેરી માટે કાંઈ કહેવાપણું નથી. એના લશ્કરમાં ભરતી થનારો જીવતો રહે તો તરી જાય.’

‘ભરતી થવા માટે લાયકાત શું હોય છે ?’

હવે મોતીરામ અને પીરખાં બંને ચમક્યા. અમીરનો ઇરાદો આવો ફાંટાબાજ હશે એવી ધારણાય રાખી નહોતી તેમણે...

‘અમીરમિયાં, એના લશ્કરમાં ભરતી થવા માટે એક જ લાયકાત જોઈએ - લડાયક ખમીર !’ મોતીરામ થોડોક ગૂંચવાઈને કહેતો હતો : ‘પાણીદાર ઘોડા પર હથિયારથી સજ્જ થઈને સાચો યોદ્ધો તેની સામે ઊભો રહે તો ચીતુ કદી પાછો ન કાઢે.’ પછી હળવેકથી ઉમેર્યું : ‘પણ ઠગ માટે ચીતુ ભારે નફરત ધરાવે છે એ કહી દઉં તમને !’

ચીતુને કોણ કહેવાનું છે કે આપણે ઠગ છીએ ?

‘એટલે ?’ મોતીરામ-પીરખાં બંને લગભગ સાથે પૂછી બેઠા : ‘આપણે ઠગ મટીને પિંઢારા થવું ?’

‘નામનો જ ફેર છે, બાકી કામ તો એનું એ જ કરવાનું ને ?’

મોતીરામ અને પીરખાં એકબીજાની સામે જોવા લાગ્યા : વાત એમને વિચારવા

જેવી લાગી. અમીરને વગર વિચાર્યું કહેવાની આદત નથી. પિંઢારાની આજે બોલબાલા છે. કદાચ એક ચઢાઈમાં જ નબળાં વરસોની ખાધ પુરાઈ જાય.

‘મોતીરામ, તમે લોકો ઊગતા સૂરજને પૂજવામાં માનો છો.’ અમીરે દલીલ કરી : ‘અને પીરખાં, આપણે ચઢતા સિતારાને માનીએ છીએ. મારે મન ચીતુ ઊગતા સૂરજ અને ચઢતા સિતારા જેવો છે.’

‘પણ એના હાથ નીચે કામ કરવાનું તમને ફાવશે ?’

અમીરને હસવું આવ્યું : ‘બહાદુર માણસના હાથ નીચે કામ કરવામાં નાનપ શેની ? ભલેને ચીતુ મારું પાણી માપી લે.’

મોતીરામ અને પીરખાં સંમત થયા છતાં બે-ચાર શંકા સતાવતી હતી : ‘પિંઢારા સાથે આપણામાંથી બધા ઠગ નહીં જોડાઈ શકે. તલવાર અને ભાલા વાપરતાં આવડે એ જ કામ લાગે.’

‘એ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી.’ અમીરનો ફેસલો મક્કમ હતો. વરસોથી સેનાપતિ થવાની મુરાદ હતી તે હવે જોર કરવા લાગી. લૂંટ જ કરવી છે તો તલવારના જોરે શું કામ લૂંટ ન ચલાવવી ? કોઈને મારવા જ હોય તો સામી છાતીએ ઘા કેમ ન કરવો ? એ બહાને પોતે થોડાક ઠગને નવો રાહ ચીંધી શકશે, પુરાણા રસ્તેથી પાછા વાળી શકશે.

‘મોતીરામ-પીરખાં ! હથિયાર ચલાવવામાં પાવરધા હોય એવા આપણી પાસે કેટલાક જણ ?’

મોતીરામ યાદ કરવા લાગ્યો. વેઢા ગણી જોયા. સાત કે આઠ આંકડા સુધી પહોંચ્યા ત્યાં અમીરે તેને રોક્યો : ‘બસ એટલા ઘણા છે. મારી સાથે મારો દોસ્ત અફલાતૂન પણ હશે. તલવારબાજીમાં એ હોશિયાર છે.’

‘પણ આપણી પાસે ઘોડા ક્યાં છે ?’ પીરખાંએ બોદા અવાજે કહ્યું : ‘ત્યાં ટટ્ટુ જેવા ઘોડા ચાલતા નથી.’

‘અને સારા ઘોડા ખરીદવા જેવી અમારી હાલત નથી.’ મોતીરામે પીરખાંને સાથ આપ્યો.

‘હાલત તો મારીય એવી જ છે.’ અમીર જરાક થોથવાયો. આઠ-દસ ઘોડા ખરીદવા જેટલાં નાણાં તેની પાસે નહોતાં. અઝીમાનાં ઘરેણાં વેચવાનો વિચાર આવ્યો, પણ જય્યો નહીં. એ મૂંઝાણો, જરાક માટે બાજી હાથમાંથી સરકી જશે.

‘તમે એમ કરો, દશેરાના દસ-બાર દિવસ અગાઉ તૈયાર થઈને આવી પહોંચો. ઘોડાનો બંદોબસ્ત હું કરું છું.’

બધું પાર્કુ થઈ ગયા પછી અમીરને બદી યાદ આવ્યો : ‘અને હા, બદીને કોઈ પણ ભોગે સાથે લેતા આવજો. એને હું મનાવી લઈશ.’

‘એ નહીં બને અમીર.’ મોતીરામનો અવાજ પડી ગયો : ‘બદી હવે ક્યારેય આપણી સાથે નહીં આવે.’

‘ક્યારેય સાથે નહીં આવે ? એનો મતલબ શું ?’

મોતીરામ અને પીરખાં માથું ઝુકાવી ગયા. અમીરને શક પડ્યો : કાંઈક અજુગતું બની ગયું છે. મોતીરામના ખભા પર તેણે હાથ દાબ્યો ત્યારે પેલો આખેઆખો ધ્રૂજી ગયો. થોડી વાર હોઠ ફફડ્યા પછી શબ્દો બહાર આવ્યા :

‘બદીનાથ પકડાઈને ફાંસીના માંચડે ચડી ગયો ?’

‘નહીં !’ ત્રાડ પાડી ઊઠ્યો અમીર... પણ આગળ ન બોલી શક્યો. મોતીરામ અને પીરખાંની આંખોમાંથી દડતાં આંસુએ તેનો કંઠ રૂંધી નાંખ્યો. એ આંસુનાં ટીપાંમાં બદીના છોલ્લા મેળાપનાં દશ્યો અમીરની નજરે તરવરીને ખરી પડ્યાં.

‘બદી નાની ટોળી લઈને ગયો હતો. રસ્તો એવો પસંદ કરેલો કે માલદાર શિકાર મળ્યા નહીં. ખાવાના સાંસાં પડવા લાગ્યા. શુકન પણ અનુકૂળ નહોતા, છતાં એ પાછો ફર્યો નહીં. માંડમાંડ ત્રણ-ચાર મુસાફરો ભેટી ગયા. તેમના ગળામાં ફાંસો નાખી જે કાંઈ મળ્યું એ લઈને ભાગી છૂટ્યા. લાશોને દફનાવવાનો મોકો નહોતો, કારણકે દૂરથી મુસાફરો આવતા દેખાયા. લાશો ઝડી પાછળ સંતાડીને નીકળી ગયા. ઉતાવળમાં એ ચકાસવાનું પણ રહી ગયું કે બધા જ મુસાફરો પૂરેપૂરા મરી ચૂક્યા છે ? એક જણનો જીવ તાળવે રહી ગયેલો. બીજા મુસાફરોએ તેને બચાવી લીધો. ગામ બાજુમાં જ હતું. જઈને કોટવાલને ફરિયાદ કરી અને આખી ટોળી પકડાઈ ગઈ.’

મોતીરામના ગળામાં ડૂમો ભરાઈ આવ્યો એટલે એ અટકી ગયો. બાકીની વાત પીરખાંએ પૂરી કરી :

‘ટોળીનો એક સાથી ત્યારે આઘોપાછો ગયેલો, સારા નસીબે એ ઊગરી ગયો. રાતદિવસ રઝળપાટ કરતો માંડ ઘર ભેગો થયો ત્યારે અમને જાણ થઈ.’

હવે અમીર આંસુ રોકી ન શક્યો. ઘેર જતાં પહેલાં દિલનો ઊભરો ઠાલવવા મોકળા મને રડી લીધું. અઝીમાને આ વાત કહેવાય તેમ નહોતી.

‘તમે મને પહેલાં જ આ વાત કેમ કહી નહીં ?’ અમીરે ઠપકાભર્યા અવાજે બંનેને પૂછ્યું.

‘કહેતાં જીભ ન ઊપડી.’ મોતીરામે ખુલાસો કર્યો : ‘કદાચ એ સાંભળીને તમે સફરમાં આવવાનું માંડી વાળશો એવી દહેશત પણ લાગી.’

પીરખાંએ તેમાં ઉમેરો કર્યો : ‘બદી માટે તમને કેટલો પ્યાર હતો એ અમે જાણીએ છીએ.’

ઘેર પાછા ફરતાં સુધી અમીર મૂંગો જ રહ્યો. ખડકીનું બારણું ઉઘાડતાં પહેલાં તેણે બંનેને કહી રાખ્યું : ‘ઘરમાં હવે આપણી કોઈ વાત ઉચ્ચારશો નહીં, મારી સાથે અફલો આવવાનો છે. તેને પણ ગંધ ન આવવી જોઈએ કે આપણો અસલ ધંધો શું છે.’

‘એની તમે ફિકર ન રાખતા.’ પીરખાંએ કહ્યું, પણ મોતીરામે સુધારો કર્યો : ‘છતાં અમીરમિયાં, ઊપડતાં પહેલાં આપણે શુકન જોવાની વિધિ તો કરવી જ પડશે ને ?’

અમીરને ત્યારે કહી દેવાનું મન થયું : તમને આ બધા વહેમમાંથી બહાર કાઢવા માટે તો મેં આ નવો રાહ અપનાવ્યો છે... મારા બાપુ અને બદીનાથના જે હાલ થયા એના પરથી ધડો લઈને ઠગપણું કાયમ માટે છોડી દો... નહીંતર આપણે બધા જ એ રસ્તે ફના

થઈ જવાના...

પણ પેઢીઓથી વારસામાં ઊતરી આવેલા ખ્યાલોને એક ઝાટકે ઉખેડી નાખવાનું અમીરને અજુગતું લાગ્યું. શુકન જોવા સામે પોતે વિરોધ કરશે તો આ લોકો સાથે આવવા જ તૈયાર નહીં થાય... અને કદાચ આવે તોપણ કોચવાતા મને, દેવીના કોપના ભય નીચે કામિયાબ નહીં થઈ શકે. માટે તેણે નમતું જોખ્યું :

‘જે વિધિ કરવી હોય એ તમે લોકો જ પતાવી દેજો. મારી એમાં જરૂર નથી.’

અને તેણે ખડકીનું બારણું ઉઘાડ્યું. સામી ઓશરીમાં અઝીમાને જોઈ અમીર જરા ઓઝપાઈ ગયો : એમની વાત તેને કાને તો પડી નહીં હોયને ?

ઝડપભેર જાત સંભાળી લઈ બનાવટી હાસ્ય ઉછાળતાં તેણે અઝીમાને ખુશખબર આપ્યા, ‘આખરે તારી ઇચ્છા મુજબ જ થવાનું અઝીમા ! હું વેપાર ખેડવા પરદેશની સફરે જવાનો છું.’

‘સાચ્યે !’ એટલું જ કહીને અઝીમા ઘરમાં ચાલી ગઈ. એ ખુશ થઈ કે નારાજ તે તો અમીરને અંદાઝ ન આવ્યો.

*

ઘરનું વાતાવરણ પલટાઈ ગયું. ચીતુ પિંઢારાના લશ્કરમાં જોડાવાના ખબર સાંભળીને અફલો તો રંગમાં આવી ગયો : ‘તલવારબાજીની તાલીમ કટાઈ જાય એ પહેલાં તારી આંખ ઊઘડી ખરી.’

‘પણ અફલા, તારે અઝીમાને બધું સાચેસાચું કહી દેવાની જરૂર નથી.’

‘એમ ! મને તો હતું કે મરદ એની બીબીથી કોઈ વાત ખાનગી રાખતો નથી.’ અફલાએ મજાકમાં જ કહ્યું, પણ અમીરને એ ડંખી ગયું.

‘તને બાફી મારવાની આદત છે અને કુંવારો છે એટલે ઓરતને ઓળખતાં શીખ્યો નથી.’

‘તો અહીં પરણવાની કોની ના છે ? માંડ કરીને એક છોકરી નજરે ચડી હતી પણ રોશનનું નામ લેવાનીય તો મનાઈ ફરમાવી દીધી.’

‘મારી સાથે આવવું હોય તો બીજો મનાઈહુકમ પણ સાંભળી લે.’ અમીર ગંભીર રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો પણ અફલો તેને હસાવી દેતો : ‘ફરમાવો સરકાર !’ કહીને તેણે અમીરની કદમબોસી કરી.

‘મજાક કરવાની આદત સામે મારી ખાસ મનાઈ છે !’ કહેતાં કહેતાં અમીરથી હસી જવાયું.

‘કેમ, ચીનુ એટલો બધો સોગિયો માણસ છે !’

‘એ તો તું એને જોઈશ એટલે સમજાઈ જશે.’ અમીરે વાત આટોપી લીધી : ‘લડાઈના મામલામાં મજાક ન હોય અફલા ! એ તો જીવનમરણના ખેલ કહેવાય.’

અફલાએ ત્યાર પછી થોડા દિવસ છેડછાડ કરી નહીં. રોજ સવારે અમીર સામે

તલવારબાજીનો રિયાઝ કરતાં તેને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતાને હજુ ઘણું શીખવાનું છે. અમીર તેને વારંવાર કહેતો : ‘અફલા, હથિયાર વાપરવામાં કાબેલ ન હોય તેને ચીતુ લશ્કરમાં લેતો નથી. એવું થાય તો મને દોષ ન દેતો.’

સંજોગો અનુકૂળ બનતા જતા હતા: ઘોડા મેળવવાની મુસીબત ન ધારેલી રીતે ટળી ગઈ. જાલોનના રાજા સમક્ષ અમીરે એક પ્રસ્તાવ મૂક્યો : ‘હજૂર, આપના તબેલામાંથી મને દસ પાણીદાર ઘોડા આપો. આપ ત્રણસો રૂપિયાની કિંમત આંકો છો, પણ જામીન ઉપર ઘોડા મળે તો પાછા ફરીને અમે છસો ચૂકવી દઈશું.’

રાજાને આ સોદો જ્યો ગયો. પહેલી વાર તેમને અમીરની વેપારી બુદ્ધિનો અનુભવ થયો : ‘ઘોડાની કિંમત તો જાણે સમજ્યા, પણ રૈયત બહારથી પૈસા કમાઈને આવે એમાં રાજાને શું લાભ ?’

‘આપના કદમોમાં નજરાણું ધરવાનું નહીં ચૂકીએ, મા’ રાજ !’ અમીરે ચાલાકી

વાપરી : ‘સાથે ઉમદા ચીજો લઈ આવીશું.’

અને લાલચુ રાજાએ ખુશાલીભેર આશીર્વાદ આપ્યા : ‘સફળ થાઓ અને હેમખેમ પાછા આવો.’

*

બે દિવસ બાકી રહ્યા ત્યારથી અઝીમા ઉદાસ દેખાવા લાગી. છેલ્લાં બે વરસથી પોતે અમીરને ટોક્યા કરતી હતી, બાપનો વેપારધંધો ચાલુ કરવા સમજાવતી હતી. અને ખરેખર જુદાઈ સામે આવી ત્યારે એકલા પડી જવાનો ખ્યાલ તેને અકારો લાગવા માંડ્યો. અમીરથી છાની ક્યારેક એ રડી લેતી. અફલાને ભલામણ પણ કરતી : ‘તમે સાથે છો એટલે એકબીજાનું ધ્યાન રાખજો.’

‘પણ અઝીમાબહેન, અહીં તમારું ધ્યાન કોણ રાખશે ?’

‘ઉપરવાળો છે ને !’ અઝીમાની પાંપણો ભીની થઈ જતી : ‘તમને ખરેખર મારી આટલી ફિકર થતી હોય તો મારા માટે ભાભીને લેતા આવજો. પછી મારે એકલા પડવાપણું ન રહે.’

‘એ કામ તો તમે પણ કરી શકો.’ અફલાએ અઝીમાને હસાવવા મમરો મૂક્યો :
‘અમે પાછા આવીએ ત્યાં લગીમાં એકાદ ભાણો ઘોડિયામાં હીંચકતો હોય...’

બોલવાનું પૂરું કરે એ પહેલાં તો અઝીમાએ અફલાનો કાન ખેંચી તેને ચૂપ કરી દીધો.

અને વિદાયની એ ઘડી આવી પહોંચી. અઝીમાએ આંસુભરી વિદાય ન આપવાનો ફેસલો કરી લીધો હતો. અમીરે તબિયત સંભાળવાની, પોતાની ફિકર નહીં કરવાની, એકલું લાગે તો પડોશમાં ગંગાભાભી પાસે જઈને બેસવાની વગેરે યાદ આવી એટલી ભલામણો કરી ત્યારે અઝીમા તેને વળગી પડી. એની છાતી પર માથું રાખીને અમીરને દેખાય નહીં તેમ ભીની આંખો તેણે લૂછી લીધી.

અમીરે ધીમે ધીમે એનું મુખ પોતાના હોઠ તરફ લીધું : ‘આંસુ શું કામ સંતાડી દે છે અઝીમા !’ એટલું કહીને તેના ગાલ પર હોઠ ચાંપી દીધા. થોડી વાર સુધી બંને આલિંગનમાં જકડાઈ રહ્યાં એ અરસામાં અઝીમાએ અમીરના ખિસ્સામાંથી રૂમાલ સેરવી લીધો.

‘હવે કેટલી વાર ?’ અફલો ખડકી પાસે ઘોડા પર સવાર થઈને રાહ જોતો હતો :
‘બીબીની માયા મૂકે હવે મિયાં !’

અમીર ઝટપટ અળગો થઈ ગયો : ‘બેવકૂફ બારણે ઊભો ઊભો બાફે છે !’

અઝીમા બારણાં સુધી વળાવવા આવી. પેલો રૂમાલ તેણે પીઠ પાછળ સંતાડી રાખ્યો હતો. વિદાયનું સ્મિત ફરકાવી અમીરે જેવી ઘોડાની લગામ ઢીલી કરી કે મીઠો રણકો સંભળાયો :

‘તમે કંઈક ભૂલી તો નથી જતા ને ?’

અમીરે ડોક ફેરવીને આંખ મીંચકારી : ‘હા, મારું દિલ તારી પાસે રહી ગયું છે, લાવ આપી દે પાછું !’

અમીરે સાચે જ હાથ લંબાવ્યો ત્યારે અઝીમાએ પીઠ પાછળથી હાથ આગળ લાવી રૂમાલ ધરી દીધો : ‘લો લઈ લો !’

અને પીળો રૂમાલ જોઈને અમીરનો લંબાયેલો હાથ ઝટકા સાથે પાછો ખેંચાઈ ગયો. ચહેરાની રેખાઓ તંગ થઈ. શંકાભરી નજરે તેણે અઝીમા સામે જોયું. રૂમાલ એણે ક્યારે પોતાના ખિસ્સામાંથી સેરવી લીધો એ યાદ કરી જોયું. રૂમાલ આપતી વખતે અઝીમાના મુખ પર કોઈ ખાસ મતલબ દેખાય છે કે નહીં એ ચકાસી જોયું. પછી ઝડપથી જાત સંભાળી લઈ તેણે અઝીમાના હાથમાંથી રૂમાલ ખેંચી લીધો.

અઝીમા હસી. અમીરે વળતું સ્મિત આપવાની કોશિશ કરી. તેણે ખીસામાં રૂમાલ નાખીને ઘોડાને એડી મારી ત્યારે અઝીમાની ટકોર સંભળાઈ :

‘રૂમાલના છોડે ગાંઠ વાળેલી છે. એમાં શું છે એની ખબર છે તમને ?’

માંડ માંડ પૂછી શક્યો અમીર : ‘શું છે ?’

‘મારું દિલ !’ ખડખડાટ હસી પડતી અઝીમાને જોઈ અમીરે ધરપત અનુભવી અને ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો.

છ દિવસની લાંબી સફર બાદ ચીતુનું ગામ નિમાવડ દેખાયું. લડાઈના મથક જેવો એનો દેખાવ જોઈને સફરનો થાક ગાયબ થઈ ગયો, ઠેર ઠેર હથિયારસજ્જ ઘોડેસવારોની ચહલપહલથી લડાયક વાતાવરણ સર્જાયું હતું. સામસામા ભાલાના દાવ ખેલાતા હતા. તલવારની પટ્ટાબાજી રમાતી હતી. હારજીતના હોંકારા પડકારા સાંભળીને અમીરે નવ સાથીઓને કહ્યું, 'આપણી જેમ આ બધા લશ્કરમાં ભરતી થવા આવ્યા છે. ચીતુ સરદારની કસોટીમાંથી પાર ઊતરવા રિયાઝ કરતા લાગે છે.'

'પણ અમીર !' અફલાની જીભ સળવળી : 'મને તો આમાં ઘણાબધા ચીતુઓ દેખાય છે...'

'અફલા, ઘોડાએ હજુ ગામમાં પગ મૂક્યો ત્યાં જ જબાન પરથી લગામ છૂટી ગઈ !' અમીરે તેને મનાઈહુકમની યાદ આપતાં કહ્યું, 'ખરો ચીતુ દેખાશે ત્યારે તો તને ટાઢ ચડી જશે.'

મને તો અત્યારે ગરમી ચડવા માંડી છે એમ અફલાને કહેવું હતું પણ માંડી વાળ્યું કારણ કે દૂરથી કોઈ પડછંદ ઘોડેસવાર આવતો દેખાયો. ઘણા લોકો તેને સલામ કરતા હતા. એના પરથી અમીરે અનુમાન કરી લીધું કે માણસ બહુ મહત્ત્વનો છે. ઘોડાની લગામ ખેંચીને તેણે સાથીઓને કહ્યું : 'બધા જ નીચે ઊતરી પડો. પેલા આવે છે તેને માન આપવામાં કયાશ ન રાખશો.'

'તો તે ચીતુ જ હશે.' એમ કહેતો અફલો કઢંગી રીતે ઘોડા પરથી કૂદી પડ્યો. પગમાં મોચ આવી છતાંય અમીરની પાછળ કતારમાં ટટાર થઈ ઊભો રહી ગયો !

પાણીદાર ઘોડાને કુદાવતો સવાર નજદીક આવ્યો એટલે અમીરે ઝૂકીને સલામ કરી : 'જનાબ ! અમે સરદારની તહેનાતમાં હાજર થવા આવ્યા છીએ, એ ક્યારે મળી શકશે ?'

'ક્યા સરદારની વાત કરો છો તમે !' ઘોડાની લગામ ખેંચીને સવારે સત્તાવાહક અવાજ ઉછાળ્યો : 'અહીં તો ઘણાબધા સરદાર છે !'

તેના ચહેરાની કરડાકી જોઈને અફલાએ આંખ ફેરવી લીધી, પણ અમીર જરાય

અસ્વસ્થ ન થયો. પહેલો જ ઘા નિશાન પર લાગવો જોઈએ એમ માનનારા અમીરે હસીને કહ્યું :

'સરદારો ઘણા છે જનાબ ! પણ હું તો સરદારોનાય સરદાર ચીતુ મહારાજનું પૂછતો હતો.'

અમીરની છટાએ પેલાની કીકીઓમાં ખુશીની ચમક ઝળકાવી દીધી. અદબ રાખીનેય રુઆબ દેખાડનાર એ જુવાન પાણીદાર લાગ્યો. તેને ચીતુ સામે પેશ કરવાનો જશ શું કામ ન ખાટી જવો ?

'તમે સાંજના મારી છાવણી પર આવજો,' કહીને તેણે અભિમાનથી ઉમેર્યું : 'કોઈને પણ પૂછશો એટલે ગફુરખાં સરદારની છાવણી દેખાડશે.'

અને રુઆબભેર એ ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો.

'ગફુરખાં સરદાર !' અમીર તેની પીઠ પર જોતો બબડ્યો : 'માણસ ગુમાની લાગે છે, પણ એની સાથે નિભાવ્યે જ છૂટકો. ચીતુ મુઘી પહોંચવા માટે આવા કોઈકની જ મારે જરૂર હતી.'

તેણે જોયું તો અફલાએ હજુ પણ આંખો ઊંચી કરી નહોતી : 'એય ! એ ગયો, હવે તો સામે જો.'

સાંભળીને મોતીરામ અને પીરખાં હસી પડ્યાં. પણ કોઈ પોતા પર હસે એનું અફલો ક્યારેય ખોટું લગાડતો નહીં. ઊલટાનો એ પોતે જ ખડખડાટ હસી પડ્યો : 'ભાઈસા'બ, આ ફુરફુરખાં આપણને ન ગમ્યા. કેવો ઘાતકી દેખાતો હતો !'

*

ચીતુની સમક્ષ હાજર થતી વખતે અમીરે બેચાર પળ માટે ખચકાટ અનુભવ્યો. આ ખુલાકાત પર પોતાના પલટાતા તકદીરનો ઘણોબધો મદાર હતો. અહીં જો ધાર્યું ન થયું તો ઘેર પાછો જવાને બદલે ઠગની સફર ખેડવા સિવાય બીજો કોઈ જ માર્ગ રહેવાનો નહોતો.

સાવજ જેવા ચીતુને જોતાં જ તેની નજર ઝૂકી ગઈ. ભરાવદાર ચહેરા પર ચમકતી મોટી પાણીદાર આંખો, સહેજ લાંબું છતાં નકશીદાર નાક, મક્કમતાની સાક્ષી આપતા ઘાટીલાં હોઠ પર મરદને છાજે એવી મરોડદાર મૂછો અને શૂરવીરને શોભે એવો મજબૂત સીનો...

અમીરે તલવારની મૂઠ વડે નજર પેશ કરી :

'બંદા જાલોનકા એક કમતરીન સૈયદ હૈ ઔર હુજૂર કી ખિદમતમેં પેશ હુઆ હૈ.'

ચીતુએ બારીકાઈથી તેને નિહાળ્યો. એને અમીરની રીતભાતમાં નીડરતા દેખાઈ,

અવાજમાં વેધકતા વરતાઈ અને દેખાવની મોહકતા પણ સ્પર્શી ગઈ.

'જુવાન ! એટલે છોટેથી સફર કરીને આવ્યા એ બદલ હું ખુશ છું.'

'સરદાર, આપનું નામ અમને અહીં ખેંચી લાવ્યું છે.' અમીરે સિફતથી કહી દીધું,

‘મારી સાથે બીજા નવ જણા છે.’

ચીતુને વાત લંબાવવાની આદત નહોતી. તેણે સાફ કહી દીધું : ‘મારા લશ્કરમાં ભરતીયાવાની શરતોથી તમે લોકો વાકેફ હશો. અહીં કોઈને પગાર આપવામાં આવતો નથી. તમે જેટલી તાકાત બતાવો એટલો લાભ મળશે. ખુલ્લેઆમ લૂંટ કરવાની છે. મળે તે તમારું ! પછી તરત જ ઉમેર્યું : ‘અલબત્ત એમાં મારો હિસ્સો ખરો.’

અમીર મલક્યો. પોતે ધાર્યો હતો એવો જ ચીતુ ચાલાક દેખાયો. આ માણસ સાથે પોતાનો મેળ બેસી જશે એવી તસલ્લી થઈ : ‘આપની શરતો અમને મંજૂર છે. લૂંટ ઉપરાંત દુશ્મનોને હંફાવવામાં અમને વધુ આનંદ આવશે.’

‘શાબાશ !’ ચીતુએ તેને દાદ દીધી : ‘ઇમાનદાર માણસોને હું પસંદ કરું છું.’

‘તો આપની સમક્ષ મારા સાથીઓને પણ પેશ કરું ? અમીરે માન્યું કે હમણાં જ ફેંસલો થઈ જશે, પણ ચીતુએ ઉતાવળ ન દેખાડી :

‘ના, કાલે સાંજે મેદાનમાં બધા ભેગા થવાના છે ત્યાં તમે સાથીઓને લઈને આવી જજો. તમારાં હથિયારો અને ઘોડાની જાંચ કર્યા પછી તમને દૂર (લશ્કર)માં ક્યો હોદ્દો આપવો એ નક્કી થશે.’

‘જેવી આપની મરજી.’ કહી નમન કરીને અમીર બહાર નીકળી ગયો ત્યારે એના ચહેરા પર અર્ધી બાજી જિત્તાઈ ગયાનો રુઆબ તરવરતો હતો.

બહાર ઊભેલા ગફુરખાંએ પોરસ કર્યો, ‘મને ખાતરી જ હતી કે તું હસતો હસતો બહાર આવીશ. સરદારને મેં ભલામણ કરી રાખી હતી.’

‘આપની મહેરબાની !’ કહીને અમીર હસ્યો, તેને ચીતુ માટે જેટલું માન થયું એટલો જ અણગમો ચીતુના આ માનીતા સરદાર માટે ઊપજ્યો : ‘એમણે કાલે સાંજે મેદાનમાં હાજર થવા કહ્યું.’

‘ત્યાં જ તમારા લોકોની ખરી કસોટી થશે.’ ગફુરખાંએ અમીર ઉપર હાથ રાખવા કહ્યું : ‘તમારા ઘોડા દમ્દમદાર દેખાવા જોઈએ, હથિયારો ઉમદા હોવા જોઈએ. જો એટલું બરાબર હશે તો ચીતુ સરદારને કહી તને હું મારા દૂરમાં રાખી લઈશ. તને ખબર નહીં હોય, પણ મારું દળ લશ્કરની મોખરે રહે છે.’

‘એમ !’ અમીરે બનાવટી અચરજ ઉપસાવ્યું : ‘તો તો મને એ મોકો જરૂર અપાવજો. આપનો હું અહેસાનમંદ રહીશ.’

‘હા...હા...હા.’ કરતો ગફુરખાં હસ્યો ત્યારે તેનો ઘાતકી ચહેરો અમીરને વધુ બેડોળ લાગ્યો. આવા ખંધા આદમીથી ચેતતા રહેવાનો ફેંસલો કરી અમીર ત્યાંથી સરકી ગયો – આવતી કાલની તૈયારી કરવા !

સબ્જીખાંવાળું બખ્તર ચડાવીને અમીર તેના થનગનતા ઘોડા પર સવાર થયો ત્યારે અફલાની આંખો અંજાઈ ગઈ. આવું સરસ બખ્તર અમીરે તેને ક્યારેય દેખાડ્યું કેમ નહીં ? થોડી વાર સુધી તો એણે તેને ધારી ધારીને જોયા જ કર્યું :

‘કેમ અફલાતૂન, હું કેવો દેખાઉં છું ?’

‘ચાર, તું અમીર લાગતો જ નથી !’

‘તો કોણ લાગું છું ?’

‘અફલાતૂન !’ અફલાએ મજાક કરવાની ઢબે નહીં પણ ગંભીરપણે કહ્યું : ‘મારે બદલે તારું નામ અફલાતૂન પાડવું જોઈતું હતું.’

‘પણ તુંય અત્યારે તો મને અફલાતૂન જ લાગે છે.’ અમીરે ઠાઠમાં ઊભેલા અફલાને પોરસ ચડાવ્યો : ‘જીભ સખણી રાખીશ તો તારો પણ વટ પડવાનો.’

જવાબમાં કાંઈક ટીખળ કરવાનું મન થયું, પણ તેને બદલે ગલોફમાં જીભ ફેરવી લઈને અફલાએ સમય સાચવી લીધો.

અમીર તેના સાથીઓ જોડે મેદાનમાં હાજર થયો ત્યારે ઘોડેસવારોની કતારો લાગી હતી. પોતાના તરફ દરેકનું ધ્યાન ખેંચાઈ રહ્યું છે એવી મગ્ડુબીભેર તે બધાને વટાવતો આગળ વધ્યો. મોતીરામ, પીરખાં અને અફલાના ઘોડા તેની લગોલગ ચાલતા હતા. મોકાની એક જગ્યા પસંદ કરીને અમીર થોભ્યો. સાથીઓ તરફ ઇશારત કરી તેમને ધીમા અવાજે સમજાવી દીધું : ચીતુ આવતા દેખાય ત્યારે તમે મારી હિલચાલ પર નજર રાખજો. હું જેમ કરું તેમ કરજો. હિંમતથી ટકાર રહેજો અને અદબમાં ઓછા ન ઊતરતા.’

ચીતુને આવતાં વાર લાગી ત્યારે ટકાર રહીને કંઠાળેલો અફલો મનમાં બબડ્યો : આ ચીતુડો આવશે ત્યાં લગીમાં તો કમર દુખી જશે.

અને ઘોડાના ડાબલા સંભળાયા. બધા સવારોની કમર સીધી થઈ, છાતી અને માથાં ટકાર થયાં. ચીતુ આવતો દેખાયો. અમીરે તેને પહેલી વાર જોયો તેના કરતાંય અત્યારે સેનાપતિના પોશાકમાં એ વધુ દમ્દમદાર દેખાતો હતો. દરેક દળના સરદારો પણ તેની સાથે આવતા હતા. એમના પોશાકની શાનોશોકત અને ઘોડાનો સાજસામાન ભપકાદાર હતા. ચીતુની પડખે પોતાનો ઘોડો ચલાવતા ગફુરખાંએ સાંકળીવાળું બખ્તર ચડાવ્યું હતું જે આથમતા સૂરજના અજવાળામાં ચકચકી રહ્યું હતું.

પોતાના સ્થાને ઊભા રહીને ચીતુએ ચોતરફ એક નજર નાખી લીધી. અમીર ગફુરખાં તરફ તાકી રહ્યો હતો. તેનો ઇશારો થતાં જ ઘોડાને કુદાવતો એ ચીતુની તરફ આગળ વધ્યો. સામે આવીને તેણે પોતાનો ભાલો જમીન પર ફગાવી અને ઘોડાને પાછલા બંને પગે ઝુકાવી ચીતુનું બહુમાન કર્યું :

‘આપના હુકમ મુજબ હું હાજર થયો છું !’

અમીરનો ઠાઠ જોઈને ચીતુની આંખો પ્રશંસાથી પહોળી થઈ. સૌથી વધારે તો અમીરના બખ્તર અને ટોપે તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું. લડાઈમાં મોખરે રહેનારા યોદ્ધા પાસે જ આવું બખ્તર હોઈ શકે. તેને પૂછવાનું મન થયું : જુવાન, આ બખ્તર તારી પાસે ક્યાંથી આવ્યું, તારા ઘરમાં કોઈ મોટો સેનાપતિ થઈ ગયો હોવો જોઈએ.

બધાની વચ્ચે આવો સવાલ કરવાને બદલે એ વખતે તો ચીતુએ એટલું જ કહ્યું : ‘તારો દેખાવ ઉમદા છે મીર ! ખરો બહાદુર દેખાય છે તું.’ પછી અમીરના સાથીઓ તરફ એક ઊડતી નજર નાખી : ‘તારા માણસો પણ લાયક દેખાય છે.’

‘એ તો આપની નજરની દુઆ છે.’ અમીર ઘોડાને ઊભો કરી એક બાજુ ખસી ગયો ત્યારે ચીતુએ ગફુરખાં સામે જોયું : ‘ગફુરખાં, એને તમારા દૂરમાં જરૂર રાખી લો અને બસો-ચારસો માણસોની સરદારી સોંપો.’

‘જેવો બંદેનવાજનો હુકમ !’ ગફુરખાંએ અદબભરે જવાબ આપ્યો : ‘આ ખાદીમ તો પહેલેથી જ આપના મતને મળતો હતો.’

પછી ગફુરે અમીર સામે વેધક નજરે જોયું : ‘પણ સરદાર, આપે જેમ એનો લેબાશ જોયો તેમ એની થોડી કમાલ પણ જોવી જોઈએ. દેખાવ ઘણી વાર માણસને ભુલાવામાં નાખી દે છે.’

અમીરને ઝટકો લાગ્યો : ગફુરખાં આમ શું કામ બોલે છે. શું અત્યારથી જ તેને મારી સામે ઈર્ષા થવા લાગી !

‘મીર, આમાંથી કોઈનો ભાલો લઈને તારે મારો મુકાબલો કરવો પડશે. હથિયાર ચલાવવામાં તારી કાબેલિયત દેખાડવી પડશે.’

‘હું તૈયાર છું !’ અમીરે જરા પણ ડગ્યા વિના કહ્યું : ‘જો ભાલા પર મારો હાથ એટલો બધો બેઠો નથી છતાં અજમાયશ કરી જોઉં.’

ગફુરખાંને થયું પહેલેથી બચાવ કરે છે એટલે નક્કી નબળો પુરવાર થશે. જોકે તેના મુકાબલામાં ભલભલા હાર કબૂલી ચૂક્યા હતા. ખરી રીતે તો ગફુરખાં અમીરને પોતાની તાકાત દેખાડી દેવા જ માગતો હતો. હાથ નીચે રહેનારા પર પહેલેથી જ ધાક બેસાડી દેવામાં એ માનતો હતો. અમીર તરફ ખંધું હસીને ગફુરે તેનો ઘોડો મેદાનની વચ્ચે વચ્ચે લીધો.

કોઈની પાસેથી ભાલો લઈને અમીર પણ તેની પાછળ ગયો. જતાં જતાં તેણે પોતાના સાથીઓ તરફ ધરપતનું એક સ્મિત ફરકાવ્યું પણ અફલાના પડી ગયેલા ચહેરા પર હાસ્ય ફરક્યું જ નહીં. અમીરે બખ્તર પહેર્યું હોવા છતાંય અફલાને પોતાના દોસ્તની ફિકર થવા લાગી. પેલો જાલિમ ગફુરખાં તેને જખમી કરીને બહાદુરી દેખાડવાની તક નહીં છોડે...

ઘોડસવારોના કુંડાળા વચ્ચે ગફુરખાં અને અમીરના ઘોડા સામસામા આવી ગયા. બંનેના એક હાથમાં લાંબા ભાલા હતા જેના છેડે લાલ કપડાનો દડો અને બે ફૂમતાં લગાડેલાં હતાં. બીજા હાથમાં બચાવ માટે ઢાલ અને ઘોડાની લગામ પકડેલી હતી.

‘તૈયાર ?’ ગફુરે પડકાર કર્યો.

‘હા તૈયાર !’ અમીરે ભાલો ઊંચો કરી જુસ્સાભરે જવાબ આપ્યો.

અફલાએ આંખો મીંચી ખુદાને યાદ કર્યો : ‘પરવરદિગાર, અમીરની ઇજજત રાખજે.’

જેવો ચીતુએ મુકાબલો શરૂ કરવાનો આદેશ આપતો સંકેત કર્યો કે બંને યોદ્ધાએ ઘોડાની લગામને ઝટકા આપ્યા. ઘા કરવાની પહેલ ગફુરખાં તરફથી થઈ. એક મોટો

ચકરાવો લઈ ઉગામેલા ભાલા સાથે અમીર તરફ એ ધસ્યો. અમીરે ચાલાકીથી તેનો ઘા ચુકાવ્યો.

‘શાબાશ !’ એકીસાથે અનેક અવાજો વાતાવરણમાં ગુંજી ઊઠ્યા. ચીતુ મૂંઝમાં હસ્યો, અફલાએ અર્ધી ઉઘાડી આંખે એ જોઈ લીધું.

અમીરે ઉપરાઉપરી બે-ત્રણ ઘા ચુકાવ્યા ત્યારે ગફુરખાંના ચહેરા પર ખુન્નસ ઊભરાવા લાગ્યું. દાંત ભીંસીને તેણે અમીર સામે જોયું : બેટા હજી તો શરૂઆત છે. થોડી વારમાં થાકી જવાનો.

બંનેના ઘોડા કેળવાયેલા હતા. લગામના એક જ ઇશારે સ્ફૂર્તિથી વળાંક લેતા. આગળ ધસી આવતા કે પાછળ હઠી જતા. અમીર જરા પણ અસાવધ રહ્યો નહીં. તેણે ગફુરને આક્રમણ કરવા દીધું અને પોતે બચાવ કરવાનું મુનાસિબ માન્યું. કદાચ એટલે જ ગફુરખાં ગિન્નાયો. તેણે અમીરની આ ચાલને નબળાઈ માની લીધી. એક જ વાર જો પોતાનો ઘા પાધરો ગયો તો આ માણસ હાંફી જશે.

મરણિયા બનેલા ગફુરને લાગ મળી ગયો. અમીરના ઘોડાને ફરવામાં જરાક ઢીલ થઈ અને ગફુરખાંનો ભાલો કાંડાના બખ્તર પર વીંઝાયો. લોઢા સાથે લોઢું ટકરાવાનો અવાજ સંભળાયો. જોનારાઓ તાળીઓ પાડવા લાગ્યા અને ગફુરખાંએ હાંફતા અવાજે પોકાર કર્યો : ‘હું જીત્યો !’

અફલાને થયું કે અમીર ભોંઠો પડીને પાછો આવશે, પણ એની ધારણા ખોટી ઠરી.

‘પહેલાં દાવમાં હું હાર્યો એ કબૂલ છે !’ અમીરે સૌ સાંભળે તેમ હાંક મારી : ‘પણ બીજો દાવ ખેલવાની ઇચ્છા રાખું છું !’

‘એમ !’ ગફુરખાંના હોઠ ગુમાનથી ભિડાયા. તેણે બધાને સંભળાવવા કહ્યું : ‘બીજો દાવ ખેલતાં પહેલાં એક વાત સાંભળી લેજે. આ વખતે હું રહેમ નહીં દેખાડું. એક વાર ઈજા ન થાય ત્યાં સુધી નવા આવનારને ખ્યાલ નથી આવતો.’

‘બેશક, તમતમારે જોર અજમાવજો સરદાર !’ કહેતાં અમીરે પડકાર જીતી લીધો અને બીજો દાવ શરૂ થયો.

પહેલા દાવમાં અમીરે ગફુરખાંની ચાલબાજી નીરખી લીધી હતી. એની ખૂબી અને ખામી બંને જાણી લીધાં હતાં. હવે તેના જોરે એ બીજા દાવમાં પોતાની રમત રમી જવા માગતો હતો. ગફુરખાંએ પહેલી વાર અમીરના કાંડા પર ભાલો માર્યો એ હકીકતમાં મોટી જીત ન ગણાય. સાચું નિશાન તો છાતી કે ડોકનું લેવું જોઈએ. ગફુરખાં બીજી વાર હવે એ કરી દેખાડવા માગતો હતો.

ઘોડાના ચકરાવા અને આટપાટા શરૂ થયા. અમીર ધીમે ધીમે તેનો જુસ્સો વધારતો જતો હતો. ગફુરખાંની મુખ્ય ખામી હતી તેનું ભારેખમ શરીર... એટલે અમીરે તેને થકવી નાખવાનો કીમિયો અજમાવ્યો. ગફુરના બે-ચાર ઘા ચૂકવ્યા અને બે-ચાર ઘા ઢાલ પર ઝીલી લીધા બાદ તેણે ચાલ બદલી.

હુમલો કરવા માટે પોતાના ઘોડા પાછળ ઘોડો દોડાવીને ધસી આવતા ગફુરખાને તેણે અણધાર્યો જ લાગમાં લઈ લીધો. અધવચ્ચેથી જ ઘોડાની લગામને જાટકો આપી તેનું મોં ફેરવી લીધું. અમીરનો પાણીદાર ઘોડો સવારની ચાલ પામી ગયો હોય તેમ આગલા બે પગે ઊંચો થયો. ગફુરખાં આ અણધાર્યા હુમલા માટે તૈયાર નહોતો. ભાલાવાળો તેનો હાથ અધ્ધર હતો અને ઢાલવાળો હાથ ઘોડાની લગામ ખેંચવામાં રોકાયો એટલીવારમાં અમીરે ઘા કરી લીધો. ગફુરખાંની છાતીના બખ્તર પર ભાલાની અણી ભોંકાણી. ખણ...ણ...ણ કરતો અવાજ થયો. ગફુરખાંની આંખો પહોળી થઈ ગઈ. ઘોડાની પીઠ પરથી ઊથલી ન પડવા માટે જોર અજમાવવામાં તકલીફ પડી અને માંડ માંડ સમતોલપણું ટકાવી શક્યો.

‘શાબાશ’ અને ‘કમાલ’નો શોર મચી ગયો. તેમાં અફલાનો અવાજ બધાથી અલગ પડી જતો હતો : ‘અમારા અમીરે સરદારને હંફાવી દીધા.’ આવેશમાં આવીને પોકાર પાડતા અફલાને મોતીરામે ઈંસો મારીને સાવધ કરવો પડ્યો : ‘તારો કાકો ચીતુ સામે ઊભો છે એ ભૂલી ન જા !’

અમીરને શાબાશી આપવા ચીતુ ખુદ ત્યાં પહોંચી ગયો : ‘વાહ રે જવાન ! જેટલા ઉમદા હથિયાર અને બખ્તર છે એવી જ બાહોશી દેખાડી દીધી તે.’

અમીરે શિર ઝુકાવીને શાબાશી ઝીલી લીધી. શિકસ્ત પામેલા ગફુરખાંએ ચહેરા પરના પસીના સાથે ભોંઠપ લૂછી નાખી : ‘જુવાન ! ભાલાના દાવ આવડતા નથી એમ કહીને તું મને બનાવી ગયો !’

અમીરને થયું કે આ ડંખીલા માણસને હાર આપ્યા પછી છંછેડવાનો મોકો ન મળવો જોઈએ નહીંતર શરૂઆતથી જ આડખીલી ઊભી કરશે. લાગણીભર્યા અવાજે તેણે ખાતરી ઉચ્ચારી :

‘સરદાર, ખુદાના કસમ ખાઈને કહું છું, ભાલા પર મારો હાથ પૂરો બેઠો નથી.’ પછી ચીતુને સંભળાય તેમ ઉમેર્યું : ‘હા, તલવારબાજીમાં હું ગમે તેની સાથે મુકાબલામાં ઊતરવા તૈયાર છું.’

ગફુરખાંને થયું બધાની વચ્ચે અત્યારે જ જો આ નવા માણસનું પાણી ઊતરી જાય તો બાજી સરભર કરી શકાય. તેણે તરત જ વાત પકડી લીધી : ‘સરદાર, આપણા કાબેલ રાજપૂતો સામે એને મુકાબલામાં ઉતારીએ તો કેમ ?’

ચીતુએ સૂચક નજરે અમીર સામે જોયું. અમીરને હવે પૂરો વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો : ‘આપ ફરમાવો તો બંદો તૈયાર છે.’

‘નહીં અત્યારે નહીં.’ ચીતુએ આથમતાં અજવાળાં તરફ જોઈને કહ્યું : ‘કાલ સવાર પર રાખો.’

કહીને ચીતુએ ઘોડાની લગામને ઝાટકો આપ્યો. જતાં જતાં અમીર પર તારીફભરી નજર ફેંકવાનું એ ચૂક્યો નહીં...

‘અમીર, કમાલ કરી તેં તો !’ છાવણીએ પહોંચતાં જ અફલાએ જીભની લગામ

છૂટી મૂકી દીધી : 'પેલા ગફુરખાંના રુઆબના કુરચેકુરચા ઉડાડી નાખ્યા !'

મોતીરામ અને પીરખાં પણ ખુશખુશાલ દેખાતા હતા : 'એક દિવસમાં જ તમે ચીતુનું ચિત્ત જીતી લીધું અમીરમિયાં.'

'પણ અમીર તલવારબાજીના મુકાબલા માટે દોઢડાપણ કરવાનું તને કોણે કહ્યું ?' અફલાએ ઠપકો આપ્યો : 'તું ભાલાનો દાવ ખેલતો હતો ત્યારે મારી કેવી હાલત થઈ ગઈ તેનું ભાન છે તને ?'

મોતીરામે પણ તેમાં ટાપશી પુરાવી : 'તલવારબાજીમાં હાર થશે તો મેળવેલું માન ગુમાવી બેસશું આપણે.'

અમીર એમનો ઉચાટ સમજતો હતો છતાં આત્મવિશ્વાસના રણકા સાથે કહ્યું : 'ભાલા કરતાંય તલવારની પટાબાજીમાં હું વધુ કામચાબ નીવડવાનો - તમે નકામા ગભરાવ છો. એક વાત હંમેશાં યાદ રાખજો, ઝડપથી આગળ વધવું હોય તો જોખમો સાથે બાથ ભીડતાં અચકાવું નહીં... ચીતુનો વિશ્વાસ હાંસલ કરવાનો એ જ તરીકો છે.'

*

સવારે ફરી એ જ મેદાનમાં હજારો પિંઢારા જમા થયા ત્યારે વાતાવરણ જુદું હતું. બખ્તર-હથિયાર, ભપકાદાર પોશાક કે ઘોડા વિના જ બધા આવ્યા હતા. ચીતુ પણ સૌની વચ્ચે જમીન પર બિછાવેલી શેતરંજી પર બેઠો હતો. અમીરને તેણે પોતાની બાજુમાં બેસાડ્યો એથી ગફુરખાંની આંખો કતરાઈ તે અમીરના ધ્યાન બહાર ગયું નહીં.

મુકાબલો તલવારબાજીનો હતો છતાં બેમાંથી કોઈના હાથમાં તલવાર નહોતી. તલવાર અને ઢાલને બદલે બંનેએ બબ્બે લાઠી રાખેલી. જમણા હાથની લાઠી તલવારની જેમ વીંઝવા માટે અને ડાબા હાથની લાઠી સામાનો ઘા ઝીલવા માટે વાપરવાની હતી. લડાઈ ખોટી હોવા છતાં સાચેસાચ તલવારનું દ્વંદ્વયુદ્ધ હોય એટલા જોશમાં બંને યોદ્ધાઓ લાકડી ફટકારતા હતા. શરીરના કોઈ ભાગને સામાની લાઠી અડકી ન જાય એ માટે સાવધપણે ઘા ઝીલતા હતા.

એકચિત્તે એમનો મુકાબલો નિહાળી રહેલા ચીતુએ અમીરને સંભળાવ્યું : 'કેવી ચપળતાથી લડી રહ્યા છે. જો બંને પાસે ખરેખર તલવાર હોત તો કોઈ એકબીજાને લોહી કાઢી ન શકત.'

'આપની વાત સાચી છે.' અમીરે દિલચોરી રાખ્યા વિના જ કહ્યું : 'છતાં મારે કહેવું પડશે કે બંને આદતના જોરે લડી રહ્યા છે.'

'એટલે ?' ચીતુના કપાળમાં કરચલીઓ વળી : 'આદતના જોરનો મતલબ શું ?'

'ગુસ્તાખી માફ જનાબ ! પણ તેઓ વારંવાર મુકાબલામાં ઊતરતા હોવાથી એકબીજાની ચાલથી વાકેફ દેખાય છે. અજાણ્યા સામે લડવાનું આવે ત્યારે આ તાલીમ ધાર્યું પરિણામ ન આપે.'

'એમ વાત છે.' ચીતુએ અમીર સામે ધારદાર નજરે જોઈ લીધું : 'ત્યારે તું

મુકાબલામાં ઊતરવાના ઇરાદાને વળગી રહેવા માંગે છે ?'

'આપની મંજૂરી હોય તો બેશક !'

ચીતુએ તરત જ હાથ ઊંચો કરી પેલા બંનેને લડતાં રોકાવી દીધા : 'તમે બેય સમોવડિયા પુરવાર થયા. હવે આપણા જુવાનને જોશ દેખાડવાનો મોકો આપો.'

બધી આંખો અમીર ઉપર મંડાઈ. ગફુરખાં ટકોર કર્યા વિના રહી ન શક્યો : 'મીર, કાલ મેળવેલી આબરૂ આજે ગુમાવવી છે કે ?'

અમીરને દાઝ તો ચડી પણ 'ખુદાની મરજી' એવું કહી પરાણે હસવું પડ્યું તેને.

પીરખાં પાસેથી લાઠી અને નેતરની ઢાલ લઈ કપડાં ઉતારી માત્ર લંગોટભેર તે વચોવચ જઈ પહોંચ્યો. પેલા બેમાંથી કદાવર બાંધાના રાજપૂતે તેને કહ્યું : 'પહેલાં તમે ભીમસેન સામે મુકાબલો કરી જુઓ. એમાં ફાવો તો મારી સામે આવજો.' એમ કહીને તે ખસી ગયો.

ભીમસેન સાથેનો મુકાબલો અમીરે બહુ જલદી આટોપી લીધો ત્યારે ચીતુ અને ગફુર સુધ્ધાં અચંબામાં પડી ગયા. ભીમસેન હાર સ્વીકારીને હટી ગયો ત્યારે ગફુરખાંએ રામદીનના કાનમાં ફૂંક મારી : 'રાજપૂતનું પાણી રાખજે. એનું ગુમાન ઉતાર્યા વિના પાછો નહિ આવતો.'

રામદીનસિંહે અમીરની તલવારબાજી બરાબર જોઈ લીધી હતી. સામે આવીને ઊભો રહ્યો ત્યારે તેના કદાવર શરીર સામે અમીર વામણો લાગતો હતો. અમીરે આંખો મીંચી પોતાના ઉસ્તાદ બેનીસિંહને યાદ કરી લીધા : 'તમારી તાલીમની આજે ખરી કસોટી થવાની છે.'

'તૈયાર ?' રામદીનની જોરદાર ત્રાડ સંભળાઈ ત્યારે અમીરની આંખો ઊઘડી ગઈ : 'હા તૈયાર !' કહીને તે સાવંધ થઈ ગયો.

રામદીન લાઠી ઊંચકીને અમીર સામે ધસી આવ્યો. ફટકા તેણે ઉપરાઉપરી ઘા વીંઝવા માંડ્યા. અમીર નેતરની ઢાલ ધરીને ઘા ઝીલવા લાગ્યો, શરૂઆતમાં થોડી વાર તો લાગ્યું કે અમીર હાંફીને હારી જશે. બળુકો રામદીન તેના માથાનું નિશાન લઈને લાઠી વીંઝતો હતો. અમીરને ઘા કરવાનો મોકો જ મળતો નહીં.

આખરે તેણે ચાલ બદલી. પેલો ઝનૂનમાં આવીને ફટકા મારતો જ રહ્યો એ દરમિયાનમાં અમીરે લાગ સાધી લીધો. ફૂદકો મારીને ચિત્તાની ચપળતાથી બાજુમાં ખસી ગયો. રામદીનની લાઠી અમીરની ઢાલને બદલે હવામાં વીંઝાણી. તેમાં એ ચૂક્યો અને અમીરે ઘા કર્યો. પેલાના બાવડા પર અમીરનો ફટકો પડ્યો. ચારે બાજુ હાહાકાર મચી ગયો. અમીરનું ઝનૂન વધતું જતું હતું. તેણે રામદીન પર ઉપરાઉપરી ફટકા લગાવ્યે રાખ્યા અને પેલો હેબતાઈ ગયો હોય તેમ માર ખાતો રહ્યો.

'બસ બસ !' ચીતુએ ત્રાડ નાખી : 'આમાંથી તમારા વચ્ચે ઝઘડો થઈ જશે.'

અમીરે તરત જ લડાઈ થંભાવી દીધી. ચીતુ ઊભો થઈને તેની પાસે દોડી ગયો : 'શાબાશ જુવાન ! સૈયદ હોવા છતાં તે રાજપૂતોનેય ઝાંખા પાડ્યા.'

‘નહીં જનાબ !’ અમીરે ઝૂકીને નમ્રતા દેખાડી : ‘મારા ઉસ્તાદ રાજપૂત જ હતા. એમની મહેરબાનીથી હું કામિયાબી હાંસલ કરી શક્યો છું.’ પછી રામદીન પાસે જઈ તેના ખભે હાથ મૂકી ચીતુને તેણે અરજ ગુજારી : ‘સરદાર, આપ ખુશી થયા હો તો મારે એક માગણી કરવી છે.’

‘બોલ, શું જોઈએ ?’

‘આ બંને બહાદુર રાજપૂતોને મારી ટુકડીમાં રાખો. અમારી સાથે એ મોખરે રહેશે તો લશ્કરનો જુસ્સો વધી જશે.’

‘ખુશીથી એને તારી સાથે લઈ લે, બસ !’ ચીતુએ ફરી અમીરની પીઠ થાબડી : ‘આ વખતે તારા જેવા યોદ્ધાઓ મને મળ્યા છે એટલે આપણે હાહાકાર મચાવી શકીશું એની મને ખાતરી છે.’

ચીતુએ દેખાવ ખાતર આમ નહોતું કહ્યું. અમીરે સાચે જ તેના મનનો કબજો મેળવી લીધો હતો. એ પછી નવા ભરતી થનારાઓને ચકાસવા માટે ચીતુ અમીરને અચૂક પોતાની બાજુમાં રાખતો, તેનો મત માગતો અને એનું માન રાખતો.

દશેરાના દિવસે પાંચ હજાર પિંઢારાઓના લશ્કરે કૂચ શરૂ કરી ત્યારે અમીર ગફુરખાં સાથે મોખરાની હરોળમાં રુઆબભરે ઘોડો દોડાવતો હતો. પહેલી વાર તેને તસલ્લી થઈ કે જિંદગીનો સાચો રાહ તેને સાંપડી ચૂક્યો છે. હવે પરાક્રમો કરવામાં પોતે પાછું વાળીને નહીં જુએ.

૪૮

આકાશમાં ધૂળના ગોટા ઉડાડતું પિંઢારાનું લશ્કર આગેકૂચ કરતું હતું. લડાઈ જીતવા જઈ રહ્યા હોય તેમ પાંચ હજાર ઘોડેસવારો ઉત્સાહ અને અધીરાઈભરે જોમ અને જુસ્સાભરે ઘોડા દોડાવતા હતા. જ્યાંથી પસાર થતા એ ગામ ઘોડાના ડાબલાના ધબકારાથી ધણીધણી ઊઠતું. અચરજથી પહોળી થયેલી આંખે ગામલોકો ચીતુના લશ્કરને જોઈ રહેતા. આવું વિરાટ લશ્કર જિંદગીમાં એમને ક્યારેય જોવા મળ્યું નહોતું !

‘અમીર, ઘોડા પર બેસીને મારા તો ઢીંઢા દુઃખી ગયા.’ અફલાએ બે દિવસની મઝલ બાદ ફરિયાદ ઉચ્ચારી : ‘મને તો સમજાતું નથી કયા દુશ્મન સામે આપણે લડવા જઈ રહ્યા છીએ ? કદાચ આમ ને આમ દુનિયાનો છેડો આવી જશે...’

‘બસ આટલામાં જ થાકી ગયો !’

અમીરે અફલાના પડખામાં ઠોસો માર્યો : ‘બેટમજી, દુનિયા એટલી બધી નાની નથી કે એનો છેડો આવે.... ધીરજ રાખ, ગામગામનાં પાણી ચાખ્યા પછી તને ઘરનું પાણી બેસ્વાદ લાગવા માંડશે.’

અફલાને ધીરજ આપતાં અમીરના મનમાંય ક્યારેક અધીરાઈ કૂદાકૂદ કરવા લાગતી. ચીતુ આવી પ્રયંડ તૈયારી કરીને કોની સામે લડવા માગે છે એ સમજાતું નહોતું. લૂંટફાટ કરવા માટે પાંચ હજારના લશ્કરની શી જરૂર હતી ? અંગ્રેજો સામે બાથ ભીડવાની હોય તો પછી ચીતુએ શા માટે એવી ચેતવણી આપી કે અંગ્રેજ લશ્કરની નજર ચુકાવીને આપણે આગેકૂચ કરવાની છે ? ધારે તો અનેક રાજ જીતી લઈ શકે એવો ચીતુ માત્ર પિંઢારાનો સરદાર બનીને લૂંટફાટ જ કેમ કરવા માગે છે ?

ચીતુ તેનો વ્યૂહ પોતાના ત્રણ સરદારો સિવાય કોઈને જણાવતો નહીં. અમીરે હજુ તેનો પૂરેપૂરો ભરોસો હાંસલ કરવાનો બાકી હતો. ત્યાં સુધી જે થાય તે જોવા કરવાનો અને ચીતુના હુકમનો અદબભરે અમલ કરવાનો તેણે ફેંસલો કર્યો હતો.

દૂરથી નર્મદા નદી દેખાઈ ત્યારે અમીર ઉલ્લસમાં પડી ગયો : ‘ઘોડા સાથે આવડું મોટું લશ્કર નદી કઈ રીતે પાર કરી શકશે ? પણ કાંઠે પહોંચતાં જ મોટાં મોટાં વહાણોની કતારો જોઈને અમીર ચીતુના બંદોબસ્ત પર આફરીન થઈ ગયો. ચીતુ માત્ર બહાદુર અને

બળવાન જ નહીં, બુદ્ધિવાન પણ હતો એનો પહેલો પરચો અમીરને અહીં દેખાયો. આખેઆખું લશ્કર વહાણો વાટે નર્મદા પાર ઉતારવાની સગવડ તેણે ક્યારે ગોઠવી રાખી હશે ? ચીતુની આ ચઢાઈમાં નક્કી મોટા રાજાઓનો સાથ હોવો જોઈએ. શું એ ચીતુથી ડરતા હશે કે પછી ચીતુ એમને લૂંટમાંથી ભાગ આપતો હશે ? અમીરને ચીતુ હવે રહસ્યમય લાગવા માંડ્યો.

નર્મદા પાર કરી તેના દક્ષિણ કાંઠે હીડિયા ગામે પહેલી છાવણી પડી. ત્યાંથી આગળ વધતા પહેલાં ચીતુએ લશ્કરના બે ભાગ પાડી દીધા. એક લશ્કરે ચીતુની સરદારી હેઠળ પશ્ચિમ દિશામાં તાપી નદી તરફ આગળ વધવાનું હતું. બીજું લશ્કર મશહૂર પિંઢરા સૈયદ ભીખુની સરદારી નીચે નર્મદાને કાંઠે પૂર્વ બાજુ ઊપડવાનું હતું. અમીરની મુરાદ બર આવી. તેને ચીતુના લશ્કર સાથે રહેવાનું મળ્યું અને તે પણ મોખરા પર !

‘મીર ! નાગપુર રાજ્યમાંથી નીકળતી વખતે આપણે કોઈ જાતની હરકત કરવાની નથી. આપણું લશ્કર ત્યાંથી માનભેર સલામતપણે પસાર થઈ શકે એ માટે આપણે રાજા સાથે કોલકરાર કર્યા છે કે એમની પ્રજાને રંજાડશું નહીં.’

પહેલી વાર ચીતુએ અમીરને વિશ્વાસમાં લઈ આ વાત કહી ત્યારે અમીરને થયું કે ધીરજનાં ફળ હવે મળવા લાગ્યાં છે, પણ અફલાને આવી સબૂરી ચાબખા મારતી હતી : ‘અમીર, મને તો આ ચીતુ અર્ધો પાગલ જણાય છે. આપણને વગર પગારે કસરત કરાવીને થકવી નાખશે, હાથખરચી હવે ખૂટી જવા આવી છે. ખીચડી ખાવાનાંય ફાંફાં પડે એવું દેખાય છે મને તો.’

મોતીરામ અને પીરખાં પણ લૂંટફાટ માટે અધીરા બન્યા હતા : ‘અમીર, આપણે ચીતુને એ તો પૂછી લઈએ કે કયા રાજામાં લૂંટફાટ કરવાની છે ? હજુ કેટલા દિવસ લગી ઘરને ભાથે કૂચ ચાલુ રાખવાની છે ?’

અમીર ક્યારેક એમની અધીરાઈ પર નારાજ થઈ જતો : ‘જે માણસ આવડા મોટા લશ્કરને લઈને નીકળ્યો છે એને બધાની ફિકર નહીં હોય ? ચીતુને મારે આવા બેવકૂફીભર્યા સવાલ પૂછવાની જરૂર નથી. મને ખાતરી છે કે એની દરેક ચાલ ગણતરીપૂર્વકની હોય છે, એનો ઇરાદો આપણે ધારીએ છીએ એ કરતાંય વધુ ઝનૂની અને ફાયદામંદ નીવડવાનો.’

વરધા નદી પાર કરી ત્યાં સુધીમાં પિંઢરાઓનાં ધીરજ અને જોશ ખૂટી ગયાં. થાક અને કંટાળો વરતાવા લાગ્યો. કોઈ કોઈ તો હતાશ થઈને પાછા ફરી જવાના વિચારને પંપાળવા માંડ્યા, પણ એ શક્ય નહોતું. લશ્કરમાંથી છટકી જતાં પકડાઈ જાય તો ચીતુ આકરી સજા ફટકારે. બીજાની હિંમતે હિંમત ટકાવીને હવે આગળ વધવું જ રહ્યું.

‘તૈયાર ! હવે તમારું બળ અને નસીબ અજમાવવાની ઘડી આવી પહોંચી છે !’ ચીતુએ ગગનભેદી પોકાર પાડ્યો : ‘નિઝામની હદમાં દાખલ થતાં જ તૂટી પડવાનું છે.’

‘ચીતુ મહારાજની જય !’નો નાદ ગાજી ઊઠ્યો. પિંઢરાઓનું ઝનૂન ઊછળવા લાગ્યું. થાક ગાયબ થઈ ગયો, હતાશા પલાયન થઈ ગઈ.

‘આપણો સૌથી મોટો મદાર દોલતમંદ નગરી અમરાવતી પર છે.’ ચીતુએ હાથ ઊંચા કરીને લલકાર કર્યો : ‘વચ્ચે આવતાં નાનાં નાનાં ગામો પર ગીધની જેમ ઝપટ મારી, કૂચ જારી રાખીને અમરાવતી પર આપણે સામટા જોરથી ત્રાટકવાનું છે.’

‘જેવો આપનો હુકમ !’ સેંકડો અવાજોનો એક જ પડઘો પડ્યો : ‘અમે તૈયાર છીએ !’

‘અમીર ! ખરેખર અમરાવતી એટલું દોલતમંદ શહેર છે !’ અફલાએ ઘોડાની લગામથી કાંડું ખંજવાળતાં શંકા કરી : ‘કે પછી ચીતુ સરદાર મોટી આશા જ આપે છે ?’

‘તું વાતવાતમાં શંકા કરવાનું છોડી દે અફલા !’ અમીરે તેની સામે આંખો કાઢી : ‘અમરાવતી હું જઈ આવ્યો છું. તેની જાહોજલાલી આંખ આંજી નાખે એવી મશહૂર છે. મોતીરામ અને પીરખાં પણ એ વાત જાણે છે.’

અફલાએ મોતીરામ સામે જોયું, પણ ત્યાં તો ચીતુનો પડકાર સંભળાયો : ‘મીર, જરા અહીં આવ તો.’

અમીરના સાથીઓ ચોંક્યા. અફલાને થયું કે પોતે વાતવાતમાં ચીતુની ટીખળ કરે છે. એ તેના કાન સુધી કોઈએ પહોંચાડી હશે તો આવી બનવાનું. મોતીરામ-પીરખાંને બીજી ફિકર થવા લાગી. ચીતુને આપણી અસલિયતની જાણ તો નહીં થઈ ગઈ હોયને ? ઠગ સામે એને ભારે નફરત હતી... પણ અમીર તો જરાય થડકા વિના અદબભેર ચીતુને સામે જઈને ઊભો રહ્યો : ‘ફરમાવો સરદાર !’

ચીતુએ અમીરને બદલે ગફુરખાંને જ કહ્યું : ‘ખાન, તમારે તો મારી પડખે જ રહેવાનું છે. મોખરાની ટુકડી સાથે અમીરને રવાના કરીએ.’

ગફુરખાંની આંખો સહેજ પહોળી થઈ ગઈ. તેને માટે આ અણધાર્યો આંચકો હતો : ‘સરદાર, જેવી આપની મરજી... અમીર બહાદુર તો છે જ.’ એટલું કહીને તેણે દાઢી ખંજવાળવા માંડી : ‘પણ એ પહેલી જ વાર આપણી સાથે આવે છે. મોખરાની સરદારી સંભાળી શકશે ?’

‘એ આપણે એને જ પૂછીએ.’ ચીતુએ ચાલાકી વાપરી : ‘બોલ, મીર, મોખરો સંભાળવાની હિંમત છે તારી ?’

‘જનાબ ! હું એને આપની મહેરબાની માનીશ.’ અમીરે અદબથી જ જવાબ આપ્યો : ‘કબૂલ કરું છું કે હું નવો છું, પણ મારા હાથ નીચે આપે અનુભવી સરદારો આપ્યા છે એટલે હરકત નહીં આવે એની ખાતરી રાખજો.’

આમ કહેતી વખતે અમીરે જાણે કરીને ગફુરખાં સાથે નજર મિલાવી નહીં. તે એને છંછેડવા માગતો નહોતો.

‘તો પછી કરો ફત્તેહ !’ ચીતુએ જમણો હાથ ઊંચો કરી મંજૂરી આપી દીધી : ‘પાંચસો સવારની પહેલી ટુકડી લઈને કૂચ કરી દે... અમરાવતીને ઘેરો ઘાલીને પડાવ નાખજે...ત્યાં આપણે ભેગા થઈ જશું.’

ચીતુને સલામ કરીને ઘોડાને વાળવા માટે લગામ ખેંચતી વખતે અમીરે તીરછી

નજરે ગફુરખાંની સામે જોઈ હોઠ મલકાવ્યા.

*

નિઝામની હદમાં દાખલ થતાં જ અમીરે તેના સાથીઓને પાનો ચડાવ્યો : 'સામે બીરાનું મેદાન દેખાય છે. એ ઓળંગ્યા બાદ તમે મનફાવે તેમ લૂંટ કરીને તમારી ગરીબી ટાળી શકશો.' બધાય આનંદની ચિચિયારી પાડવા લાગ્યા એટલે અમીરે ઉમેર્યું : 'પણ એક વાત ધ્યાનમાં રાખજો, મારી સંમતિ વિના કોઈ પણ હરકત કરવાની નથી તમારે !'

કહીને અમીરે સૌની મોખરે તેનો ઘોડો દોડાવી મૂક્યો. અફલાને તેણે સાથે જ રાખ્યો હતો. તે હવે ઉત્સાહમાં આવી ગયો : 'દોસ્ત, તું ખરેખર સેનાપતિ જેવો રુઆબ દેખાડે છે.'

'યાર, હજુ આગે આગે શું થાય છે તે જોયા કર !' અમીરે ઘોડાની રફતાર તેજ કરતાં કહ્યું : 'તકદીર જોરમાં હશે તો પહેલો જ ઘા પાંસરો પડશે.'

પૂરપાટ દોડ્યા જતા પાંચસો ઘોડાના ધસારા અને પિંઢારાઓના હોકારા-પડકારાથી વાતાવરણ ખળભળી ઊઠ્યું. ધસી આવતી આફતને જોઈ ગામલોકો ઘરમાં ભરાઈ જવા લાગ્યા, પણ પિંઢારાનું લશ્કર છે એ જાણ્યા પછી ઘરમાં ભરાઈ રહેવાનુંય સલામત ન લાગ્યું. ગામના મોવડીઓ દાખલ થતા લશ્કર સામે હાથ જોડી, માથું ઝુકાવી ઊભા રહેતા. પિંઢારા ગામ લૂંટે નહીં એ માટે સામે ચાલીને સોના-ચાંદીનાં ઘરેણાં ધરી દેતા અને રહેમ કરવા કાકલૂદી કરતા.

પિંઢારાની આવી ધાકથી અમીર તો હેબતાઈ ગયો. સામનો કર્યા વિના જ બધા શરણે થઈ જાય છે, લૂંટફાટનો મોકો આપ્યા વિના જ માલ ધરી દે છે !

હાથ નીચેના સરદારો અને દફેદારો તેને કહેવા લાગ્યા : 'એમની વિનવણી સામે જોતા નહીં સરદાર ! આ બેવકૂફે હંમેશાં રોદણાં રોતાં હોય છે. થોડું આપીને આપણને ટાળવા માગે છે.'

અમીરને તેમની વાત સાવ સાચી ન લાગી. નાના એવા ગામમાંથી બહુ મળવાની આશા રાખવી નકામી હતી. કદાચ પિંઢારાઓને લૂંટફાટથી મેળવેલું વધારે કિંમતી લાગતું હશે એમ તેણે અનુમાન કર્યું. મોખરાની સરદારી લીધી હતી એટલે એણે સાથીઓને તો રાજી રાખવા હતા, પણ વિના હથિયારે હાથ જોડીને સામે ઊભેલા પર ઘા શી રીતે થાય ?

તેણે ફેંસલો કરી લીધો : 'મને લાગે છે કે આપણે મંઝિલ તરફ ઝડપભેર આગળ વધવું હોય તો આ નાનાં નાનાં ગામોને સતાવવામાં સાર નથી.' પછી ધીમા અવાજે ઉમેર્યું : 'આની કસર આપણે અમરાવતીમાં કાઢી લેશું.'

અમરાવતીની મધલાળ આપ્યા પછી પિંઢારાઓને કચવાટ ન રહ્યો. અમીર જ્યાંથી જે મળતું તે લઈને આગળ વધવા લાગ્યો. અફલાએ માન્યું કે રહેમદિલ અમીર કોઈના ઉપર અત્યાચાર નથી કરી શકતો જ્યારે મોતીરામ અને પીરખાંએ એવો અર્થ કર્યો કે અમીર કોઈ ચાલ રમી રહ્યો છે.

પિંઢારાનાં ધાડાં આવે છે એ જાણ થતાં ગામનાં ગામ ખાલી થવા લાગ્યાં. લોકો જાન બચાવવા ઘરબાર છોડીને નાસભાગ કરવા માંડ્યા. આવાં ઘરો લૂંટવાની અમીરે છૂટ આપી : 'જે કાંઈ હાથવગું હોય તે લઈને આગળ વધતા જાવ... અમરાવતી હવે બહુ દૂર નથી.'

પિંઢારાઓ આથી વધુ જુસ્સામાં આવી ગયા.

પણ અમીર પાછળ જોતો ત્યારે એનો જુસ્સો મોળો પડી જતો. જે ગામોને વતાવ્યા વિના પોતે આગળ નીકળી ગયો હતો એના આકાશમાં ધુમાડાના ગોટા દેખાતા ત્યારે એ સમજી જતો કે પાછળ આવતો ચીતુ રહેમ રાખ્યા વિના તારાજી વરસાવી રહ્યો છે. અમીરનો જીવ ત્યારે કોચવાતો, ચીતુ આવા જુલમ શું કામ કરે છે ? ગામ સળગાવી મૂકવાથી એને શું મળવાનું હતું ? કે પછી ઉપરથી રહેમદિલ દેખાતા આ રાજપૂતનું ભીતર ઘાતકી હશે ?

*

નમતા બપોરે અમરાવતી ગઢ દેખાયો એટલે ઘોડેસવારોએ ચિચિયારી નાખતાં ઘોડાની રફતાર તેજ કરી. ગઢને દરવાજે પહેરો દેવા ઊભેલા થોડાક સિપાઈઓ આવડું મોટું લશ્કર જોઈને ભાગી છૂટ્યા. હવે અમીરની ખરી કસોટી થવાની હતી. દરવાજામાં દાખલ થતાં જ અમીરે બધાને સાવધ કર્યા : 'કોઈ જાતની ઉતાવળ કરવાની નથી. પહેલાં આપણે તાકાતને બદલે તરકીબ અજમાવવાની છે. દરેક ઘોડેસવાર એક-એક ઘર પકડીને ઊભો રહી જાય... હલ્લો કરવાની હાકલ ન મારું ત્યાં સુધી કોઈને વતાવશો કે સતાવશો નહીં.' અને અમીરે તેના ઘોડાને મુખ્ય રસ્તે નગરના ચોક તરફ દોડાવી મૂક્યો. પોતે પહેલી વાર અમરાવતીમાં ઠગ તરીકે આવ્યો હતો ત્યારે શહેરની રોનક જોઈને પોતે ઓઝપાઈ ગયેલો અને આજે પિંઢારાના વેશમાં તેનો રુઆબ જોઈને ગામ આખામાં ધોળે દિવસે સોંપો પડી ગયો.

શાહુકારોના વસવાટવાળા લત્તામાંથી પસાર થતી વખતે અમીરે ગરદન ટટાર કરીને જોયું તો મકાનોની બારીઓ બંધ હતી પણ એની તિરાડોમાંથી ભયવિહ્વળ આંખો તેને નિહાળી રહી હતી. નાનાં-મોટાં, જવાન-બુઢાં ટીકીટીકીને દયાની આજીજી કરતાં હોય એવા ભાવ તેમની કીકીઓમાંથી નીતરતા હતા.

પોલાદી બખ્તર નીચે ધબકતું અમીરનું કૂણું દિલ એકાએક ધૂજી ઊઠ્યું : 'શું પોતે આ લોકો પર ઘાતકી બની પિંઢારાનો વેશ પહેરવામાં પોતે સુધરી રહ્યો હતો કે પાપનો બોજ વધારવા બહાર પડ્યો હતો ?

અમરાવતીના ચોકમાં શહેરના શાહુકારો અમીરને આવકારવા પરાણે હસતાં મોં રાખીને ઊભા હતા. વાળીઝૂડીને સાફ કરેલી જમીન પર રંગબેરંગી શેતરંજીઓ બિછાવી હતી, મોંઘેરા મહેમાનની પધરામણી થતી હોય તેમ હાથ જોડી અદબથી એ બધા ઊભા હતા છતાં એમના ઉપરછલ્લા ઉમળકા નીચે થરકતો ઉચાટ અમીરની ચકોર નજરે પકડી પાડ્યો. પોતાને માટે આમાંથી કોઈનેય હેત ઊભરાતું નહોતું, ખરા દિલથી કોઈ તેનું સ્વાગત કરતું નહોતું. ઉપરથી આવકાર અને અંદરથી ધિક્કાર એવી આ તો ભયની પ્રીત હતી. લૂંટાઈ ન જવાય અને તારાજમાંથી ઊગરી જવાય એ માટેની ઠાવકી રીત હતી !

લગામ ખેંચી ઘોડાને થોભાવતી વખતે અમીરે કરડાકી ધારણ કરી લીધી. ખામોશ ઊભેલા શાહુકારો સામે વેધક નજર નાખી લીધી, પછી અવાજમાં સખ્તાઈ લાવી ખામોશી ખળભળાવી મૂકી :

‘કોણ છે અહીંના મહાજનો ?’

ઘણી બધી આંખોની પાંપણો તેની સામે ઊંચકાઈ અને પછી બિડાઈ ગઈ. હોઠ ફફડ્યા પણ અવાજ બહાર ન પડ્યો. ત્યારે અમીરે મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી અને બધી જ આંખો એકીસાથે ફાટી ગઈ. મોં અર્ધા ઉઘાડાં રહી ગયાં. શ્વાસ ચડી આવ્યો હોય તેમ એમની છાતીમાં હવા ભરાવા લાગી. તલવારના ચમકારે બધાના ચહેરા પર આંખપ લીંપી દીધી.

વચ્ચોવચ ઊભેલો એક જાડો શાહુકાર માંડમાંડ પગ ઘસડતો અમીરના ઘોડા પાસે પહોંચ્યો. ઝૂકીઝૂકીને પ્રણામ કર્યા, પછી અમીરની દાઢી પરથી એ હિન્દુ ન હોવાનું ભાન થયું એટલે વળી વળીને સલામો કરી :

‘આપ નીચે પધારો. થોડો આરામ ફરમાવો. અમારું આ ગરીબ શહેર આપની અને આપના સિપાઈઓની બનતી બધી આગતાસ્વાગતા કરી છૂટશે.’

ગરીબ શહેર પર શાહુકારે વધુ પડતો ભાર આપ્યો એથી અમીરને મૂછમાં હસવું આવી ગયું. તલવારને મ્યાનમાં રાખી તેણે ઘોડા પરથી ઠેકડો માર્યો. પછી શાહુકાર સામે કરડાકીથી જોયું :

‘મારી ઓળખાણ આપવાની હવે જરૂર રહી નથી, પિંઢારાનાં સગલાં બાર ગાવ છટેથી ઓળખાઈ જતાં હોય છે. હું છું ચીતુની મોખરાની ટુકડીનો સરદાર ! મીરસાહેબ !’

‘બેસો-બિરાજો !’ એકીસાથે બે-ચાર અવાજો બહાર પડ્યા : ‘અમારી ગરીબ નગરી પાવન થશે આપનાં પગલાંથી !’

અને અમીરે હવે તેનો મિજાજ ઉછાળ્યો :

‘અમરાવતીમાં હું પહેલી વાર નથી આવતો. આ શહેરની શ્રીમંતાઈથી અમારા ચીતુ સરદાર પૂરેપૂરા વાકેફ છે. સેંકડો માઈલની સફર ખેડીને અહીં અમે માત્ર તમારો આવકાર ઝીલવા નથી આવ્યા !’

બધાના ચહેરા પર ફિકરનાં પોતાં ફરી ગયાં.

‘મારા સિપાઈઓ હુકમની જ રાહ જુએ છે. એક હાંક મારું એટલી જ સબૂરી છે. પછી આ દોલતમંદ નગરી સાચે જ ગરીબ થઈ જશે !’

દૂર ઊભેલા ઘોડેસવાર સાથીઓ અમીરની રુઆબ છાંટવાની આ રીત પર આફરીન થઈ ગયા. અફલાથી તો મનમાં બબડી જવાયું : મારો બેટો શહેનશાહ સિકંદરની જેમ વટ મારે છેને !

પેલો શાહુકાર રોદણાં રડવા માંડ્યો : ‘રહેમ કરો જનાબ, અમે આપનો ફેરો ફોગટ નહીં જવા દઈએ. હોય એ બધું તમને ધરી દઈશું પણ તમે સિપાઈઓને હથિયાર ઉગામવાનો હુકમ ન આપતા.’

આમ કહી હાંફળો ફાંફળો તે મહાજનો વચ્ચે ભરાઈને મસલત કરવા લાગી ગયો. અંદર અંદર ગુસપુસ થવા માંડી. બીજી બધી વાત ધીમે થતી પણ રકમનો આંકડો અમીરના કાને અફળાય એ રીતે બોલાતો હતો : ‘પાંચ હજાર ઓછા કહેવાય, પચીસ હજાર આપીશ... એક વરસ વેપારધંધા નહોતા કર્યા. ખોટ ખાધી હતી એમ માની લેશું. પણ ના ના, પચાસ હજાર તો કરવા જોઈએ. રકમ સાંભળીને એમને સંતોષ થવો જોઈએ.

આવા ત્રુટક ત્રુટક શબ્દો અમીરને સંભળાવા લાગ્યા ત્યારે એકાએક તેણે ત્રાડ નાખી :

‘હજારોમાં જ ગણતરી ગણવાના હો તો તમે નકામો અમારો વખત બરબાદ કરી રહ્યા છો ! લાખોની વાત કરો - લાખોની !’

‘ફરી પેલો મોવડી તેની પાસે દોડી આવ્યો : ‘બધાને સમજાવતાં વાર લાગશે પણ હું એક લાખ તો કરાવી જ દઉં છું.’

એક લાખ રૂપિયા ! આંકડો સાંભળી અમીરની આંખ પહોળી તો થઈ જ છતાં તેણે સામેવાળાને કળાવા દીધું નહીં. પાકા વેપારીઓ સાથે તેણે સોદો પાર ઉતારવાનો છે. ચીતુ વતી પોતે કોઈ રીતે બંધાઈ જઈ શકે નહીં. પાંચ હજારના લશ્કર સાથે એક લાખ બહુ ન ગણાય. તેણે ચાલાકી વાપરી :

‘મને લાગે છે કે મારે ચીતુ સરદારના હુકમનો ગામમાં દાખલ થતાં જ અમલ કરવો જોઈતો હતો. તમે લોકો દયાને લાયક નથી...થોડી વાર મસલત કરવા રહેશો તો

ચીતુ મહારાજ ધસમસતા આવી પહોંચશે અને લાખનું નામ સાંભળી આ આબાદ શહેરની રાખ કરી નાખશે.'

આ ધમકીની સચોટ અસર થઈ હોય તેમ શાહુકારે ધૂજતા હાથે અમીરનું કાંડું પકડી લીધું : 'તમે એક તરફ આવો. મારી વાત શાંતિથી સાંભળો. પછી ઠીક લાગે તેમ કરજો મીરસાહેબ !'

અમીર થોડી વાર વિચારમાં પડી ગયો અને પેલાએ દોઢડહાપણ ઉછાળ્યું : 'આપ જરાય મૂંઝાશો નહીં. અમે તમારી સાથે દગો નહીં કરીએ.'

'છટ !' અમીરે તેનો હાથ તરછોડી નાખ્યો : 'દગાથી કોણ ડરે છે !' અમીરના લાલચોળ ચહેરા સામે જોઈને પેલાને પસીનો છૂટી ગયો. પોતાની ભૂલ સમજાઈ હોય તેમ ગલત વેણ કાઢવા માટે પસ્તાવો કરતો ગરીબ ગાય જેવો થઈ ગયો.

'ચાલો, શું કહેવું છે તમારે ?' અમીર હવે સામેથી તેનો હાથ પકડી તેને એક બાજુ ખેંચી ગયો. 'જે હોય તે ટૂંકમાં પતાવજો. સૂરજ આથમતાં પહેલાં ચીતુ સરદાર આવી પહોંચવાના છે !'

શાહુકારે થૂંક ગળે ઉતારી પસીનો પોછતાં બહુ જ ધીમા અવાજે અમીરના કાનમાં કહેવા માંડ્યું : 'જુઓ મીરસા'બ ! અમે પહેલાં આપને ખુશ કરી લઈએ. ચીતુ સાથે તો પછી ફોડી લેવાશે.'

અમીર આ માણસની ચાલાકી સામે સાવધ થઈ ગયો : 'એટલે ?' તેણે દાંત ભીંસીને પૂછ્યું.

'એટલે એમ કે એક લાખ રૂપિયા અમે તમારી ટુકડી માટે તૈયાર જ રાખ્યા છે.'

અમીરની આંખો પહોળી થવા લાગી અને શાહુકાર આગળ વધતો ગયો :

'મારા ખ્યાલ મુજબ બધા મળીને તમારી સાથે પાંચસો સિપાઈઓ છે.'

'વાહ !' અમીરથી તારીફ કર્યા વિના ન રહેવાયું : 'તમે તો રૂપિયા ગણવાની ઝડપે સિપાઈઓનાં માથાં પણ ગણી કાઢ્યાં.'

'હિસાબ કરવાની આદત પડી ગઈને મીરસા'બ !' શાહુકાર હવે હિંમતમાં આવી ગયો હોય તેમ આહું હસ્યો : 'એ દરેકને સો-સો રૂપિયા મળે...'

એટલું સાંભળીને અમીર મોં બગાડવા જતો હતો ત્યાં પેલાએ ઝડપથી ઉમેર્યું : 'સરદારોને તો હજાર-હજાર આપવાના હોં કે !'

અમીરથી ફરી હસી જવાયું.

'મોભા પ્રમાણે માપ રાખવું જોઈએ ને !' શાહુકારે વાત પાકી કરવા માંડી : 'દરેક સરદારને હજાર, પણ તમને એ બધાથી અલગ દસ હજાર પૂરા !'

દસ હજાર ! અમીરને એ આંકડાએ પોરસાવી દીધો. માત્ર પિંઢારાનો વેશ પહેરવાના દસ હજાર ! ન કોઈ જુલમ, ન કોઈ અપરાધ છતાં હાથ જોડીને આટલી મોટી રકમ મળે એ સોદો જરાય ખોટનો ન ગણાય ! તેને શરીરનો જાડો શાહુકાર બુદ્ધિનો ધારધાર લાગ્યો, કેવી આબાદ વહેંચણી વિચારી રાખી હતી આ માણસે ! સરદારને એક

હજાર આપવાથી એ લોકો રાજી થઈ જાય અને સિપાઈઓને સો-સો રૂપિયા માટે મંજૂર કરાવી લેવાય એવો તાગડો રચ્યો હતો તેણે !

'શું વિચાર કરો છો મીરસાહેબ !' શાહુકારે વાત પાકી કરી નાખવા અધીરાઈથી કહી દીધું : 'રૂપિયાની થેલીઓ તૈયાર છે. તમારો ઇરાદો કહો એટલે હમણાં હાજર કરી દઈએ.'

'મારે એ બધાને પૂછવું પડશે.'

'ખુશીથી પૂછો.' શાહુકારે ધરપત ધારણ કરી લીધી : 'પણ મીરસા'બ, આપ તો દસ હજારથી રાજી રહેશો ને ?'

જવાબમાં અમીર માત્ર હસ્યો અને પોતાના હાથ નીચેના દફેદારો સાથે સંતલસ કરવા ત્યાંથી સરકી ગયો.

હકીકતમાં તો અમીરે એવો દેખાવ જ કરવાનો હતો. મનમાં તેણે ગાંઠ વાળી લીધી હતી કે સોદો મંજૂર કરી લેવો. વગર લૂંટ્યે જો આટલું મળતું હોય તો ઘાતકી શું કામ થવું ? બીજા નિસાસા શું કામ લેવા ? બનવાજોગ છે કે પિંઢારાઓને તેની આ રીત પસંદ પડી જાય અને લૂંટફાટને બદલે બની શકે તો ધાકધમકીથી કામ લેવાનો રસ્તો અખત્યાર કરવા લાગે... અજમાવી જોવામાં શું જાય છે ?

હજાર રૂપિયાની વાત સાંભળીને દફેદારોના ગાલ ઊપસી આવ્યા અને જીભ સળવળી ઊઠી. વધારામાં અમીરની એક દલીલે તેમને પલાળી મૂક્યા : 'લૂંટ કરવામાં કોઈને ભાગે ઓછું તો કોઈને વધારે આવે તેમાં સૌને સરખો ઇન્સાફ ન મળે અને અંદર અંદર ઈર્ષ્યા જાગે. તેને બદલે સિપાઈઓને સો-સો ગણી આપવામાં આપણો સંપ વધશે.'

'બેશક, આપનો ઇરાદો ઉમદા છે. અમારા સિપાઈઓને અમે સમજાવી દઈએ છીએ.'

બસ ! રકમની વહેંચણી કરવામાં પછી વધુ વાર ન લાગી. રૂપિયાની થેલી હાથમાં આવતાં જ પિંઢારા સિપાઈ સરદારોનું ઝનૂન ઓસરી ગયું. ઘોડાના જીન સાથે રાખેલી ચામડાની થેલીમાં સાચવીને રકમ છુપાવી દઈ અને સીવવાના કામમાં ગૂંથાઈ ગયા. શાહુકારોએ પણ ધરપત અનુભવી. અમીરની હોશિયારીને દાદ મળી. થોડી વાર માટે અમરાવતી નગરી પરથી આફતનાં વાદળ હઠી ગયાં.

'અમીર, તમે તો કમાલ કરી !' મોતીરામે બાજુમાં આવી તેના કાનમાં કહ્યું : 'જોરજુલમ કર્યા વિના જ જોઈતું હાંસલ કરી લીધું... પણ તમને આ લોકોએ બરાબર ખુશ કર્યા કે નહીં ?'

'હા મોતીરામ, મારા ભાગે દસ હજાર આવ્યા છે !' અમીરે આજુબાજુ નજર કરીને કહ્યું : 'આ આપણી પહેલી કમાણી !'

'દસ હજાર !' મોતીરામના માનવામાં આવતું ન હોય તેમ બોલ્યો : 'ખરેખર જો એમ જ હોય તો ઠગી કરતાં આ ધંધો વધુ ફાયદામંદ ગણાય.'

'ચૂપ રહે મોતીરામ !' અમીરે તેની સામે આંખો કાઢી : 'એ શબ્દ હવે તું ભૂલી

જા. દસ હજારની વાત પણ કોઈની પાસે ઉચ્ચારવાની નથી. ચીતુથી આપણે બહુ ખબરદાર રહેવાનું છે !

અને મોતીરામ મનમાં પોરસાતો ત્યાંથી હઠી ગયો.

*

સૂરજનો ગોળો ઝડપભેર પશ્ચિમમાં ગબડવા લાગ્યો હતો. શાહુકારો અમીરની ખુસામત કરી ચીતુને રીઝવવા માટે શું તરકીબ લડાવવી તેની મસલત કરવામાં પડ્યા હતા.

‘મારી પહેલી સલાહ એ છે કે તમે કોઈ ચીતુની સામે રોદણાં રડવા નહીં બેસતા.’

આ સાંભળીને પેલો જાડો શાહુકાર મલક્યો : ‘ભાઈ સા’બ, તમે મેણાં મારવાં રહેવા દો. હવે આપણા વચ્ચે સુલેહ-સંપ થઈ ગયા છે. પિંઢારા વિષે અમે જે સાંભળ્યું હતું એ ખ્યાલમાં રાખી તમારી સામે પહેલાં થોડો તમાશો કરવો પડ્યો.’

‘શું સાંભળ્યું હતું તમે પિંઢારાઓ વિષે ?’

‘એ જ કે જેટલું આપીએ તેનાથી બમણું આંચકી લેવામાં એ લોકો માને છે.’ શાહુકારે પેટછૂટી વાત કરી : ‘હવે તમે જ કહો, ફરજિયાત આવવું જ પડે ત્યારે માણસ બને એટલું બચાવી લેવાની કોશિશ તો કરે જ ને ?’

અમીર હસ્યો : ‘હવે તમે મને એક વાત સાચેસાચી કહી દો.’

શાહુકાર જરા ખચકાયા. તેની કીકીઓમાં ઉચાટ ડોકાઈ ગયો : ‘શું સાચું જાણવા માગો છો મીરસા’બ ?’

‘અમારી સાથે એક લાખનો સોદો સસ્તામાં પતાવ્યોને !’

શાહુકારે ભારપૂર્વક ડોકું ધુણાવ્યું : ‘ન...ના ! અમે તમને આપવામાં દિલચોરી કરી જ નથી.’

‘એમ કેમ ?’ અમીરને જિજ્ઞાસા જાગી : ‘મારી સાથે સીધી ચાલ ચાલવાનું કંઈ કારણ ?’

‘એક તો તમે પિંઢારા જેવા દેખાતા નથી. જો ઢાલ-બખ્તર અને તલવાર વિના તમે સામે ઊભા હો તો એક સોદાગર જેવા લાગો છો. એટલે તમને વધુ આપીને ચીતુને સસ્તામાં મનાવી લેવાનો કીમિયો અમે વિચાર્યો.’

‘પણ ચીતુ દસ લાખથી ઓછામાં માનશે નહીં.’ અમીરે માત્ર અટકળ જ કરી.

શાહુકારે તેની સામે હાથ જોડ્યા : ‘જુઓ મીરસા’બ, આ શહેરમાંથી દસ લાખ રૂપિયા ચીતુ લઈ જાય તો એ કળ ક્યારેય ઊતરશે નહીં. લોકોને જીવતા રહેવા દેવાં હોય તો તમારે અમને સાથ આપવો જોઈએ. તમારા પર અમારો મદદર છે.’

‘હું મારી બનતી બધી જ કોશિશ કરીશ. પણ ચીતુનો ખોફ વહોરી લેવાની મારામાં હિંમત નથી. પિંઢારા કેવા ઘાતકી છે એની તમને પૂરી જાણ નહીં હોય. ચોક વચ્ચે ઊભા રાખીને એ તમને ચાબખા લગાવશે. તમારા હાથ બાંધી દઈ નખ ઉપર ફટકા મારશે.’

ગંદકીથી ભરેલું માટલું તમારા મોં પાસે લટકાવીને બાંધી રાખશે જેની બદબો તમારાથી સહેવાશે નહીં... માટે જોખમ ખેડવા જેવી મૂર્ખાઈ ન થાય તે જોજો.’

કહીને અમીર ગંભીર થઈને થોડી વાર ઊંડા વિચારમાં પડી ગયો. દેવની મૂર્તિ સામે વરદાનની રાહ જોતા ભક્તોની જેમ શાહુકારો અમીર સામે ભક્તિભાવે શાંત બેસી રહ્યા. કોણ જાણે કેમ પણ અમીરમાં એમને શ્રદ્ધા બેસી ગઈ હતી.

‘તો હું કહું એમ કરજો.’ અમીરે ખામોશી તોડી : ‘તમારા નિઝામ સિકંદર શાહ પધાર્યા હોય એવા ઉમળકાથી ચીતુને તમે આવકાર આપજો. ગરીબીનો દેખાવ કરવા માટે તમે મારી સામે જૂના ડગલા અને ઝાંખા પડી ગયેલા સાફ પહેરીને આવ્યા છો તેને બદલે અમરાવતીના મહાજનને છાજે એવો ઠાઠ કરી ચીતુનું શાનદાર સ્વાગત કરો !’

‘પછી ?’

‘ચીતુથી ડરવાને બદલે એ બહાદુર યોદ્ધો હોય તેમ એને માનભરે શાલ ઓઢાડો. એના સરદારોનેય એ જ રીતે ખુશ કરો. ખાણાં માટેનો બંદોબસ્ત રાખો અને લશ્કરના એકએક પિંઢારાને નોતરું આપો !’

‘કબૂલ છે !’ શાહુકારને તેની સલાહ ગમવા લાગી : ‘પણ મૂળ મુદ્દાની વાત શું ? રૂપિયા કેટલા ધરવા ?’

‘અહીં તમારે સાવચેત રહેવાનું છે. રૂપિયાનો આંકડો બોલી જવાને બદલે જે કંઈ આપવાનું છે તેની એક યાદી બનાવો..... અને બીજી વાત... બધું જ રોકડ આપવાને બદલે કેટલીક કીમતી ચીજવસ્તુઓ ભેટમાં આપો. આ માણસ એની વધારે કદર કરે છે.’

‘સમજાઈ ગયું...’ શાહુકાર ઉત્સાહમાં આવીને બોલી ઊઠ્યા : ‘બધું બરાબર સમજાવ્યું તમે મીરસા’બ ! સમજીને ઇશારો કાઢી છે.’

‘પણ ઇશારો કરવા માટે તમારે મનેય કિંમત ચૂકવવી પડશે હોં મહાજન !’ અમીરે મજાકના ઢંગમાં કહ્યું.

‘એ શું બોલ્યા ! ભગવાન જો અમારી લાજ રાખે તો તમારા ઉપકારનો મોં માગ્યો બદલો વાળી આપશું અમે.’

‘તો જાવ, જલદી તૈયારી કરો. ચીતુ સરદાર હવે આવી પહોંચવા જોઈએ.’ અમીરે તેમને પોરસ ચડાવીને મનોમન ખુદાની દુઆ માગી : ‘આ ભલા અને ભીરુ લોકોની ઇજજત રાખજે પરવરદિગાર.’

*

તબડાક...તબડાક અવાજથી ધરતી ધમધમાવતું ચીતુ પિંઢારાનું લશ્કર અમરાવતીમાં ધસી આવ્યું ત્યારે ફરી નગરજનોનાં હૈયા ફફડવા લાગ્યાં. દરેક ઘરનાં બારીબારણાં ઉઘાડાં હતાં, દીવાબત્તી પ્રગટી ચૂક્યાં હતાં, મંદિરોની આરતીના પડઘા શમી ગયા હતા. પિંઢારાના ફડકાને કારણે લોકોએ આજે ખરા ભક્તિભાવથી ભગવાનની આરતી ઉતારી હતી. અમીરની સલાહ મુજબ બધાય ઉપરથી તો ખુશાલીનો દેખાવ કરતા હતા.

પણ ચીતુ કાળો કેર વરતાવ્યા વિના નહીં રહે એવો થડકો શ્વાસે શ્વાસે કાળજું કોરી રહ્યો હતો.

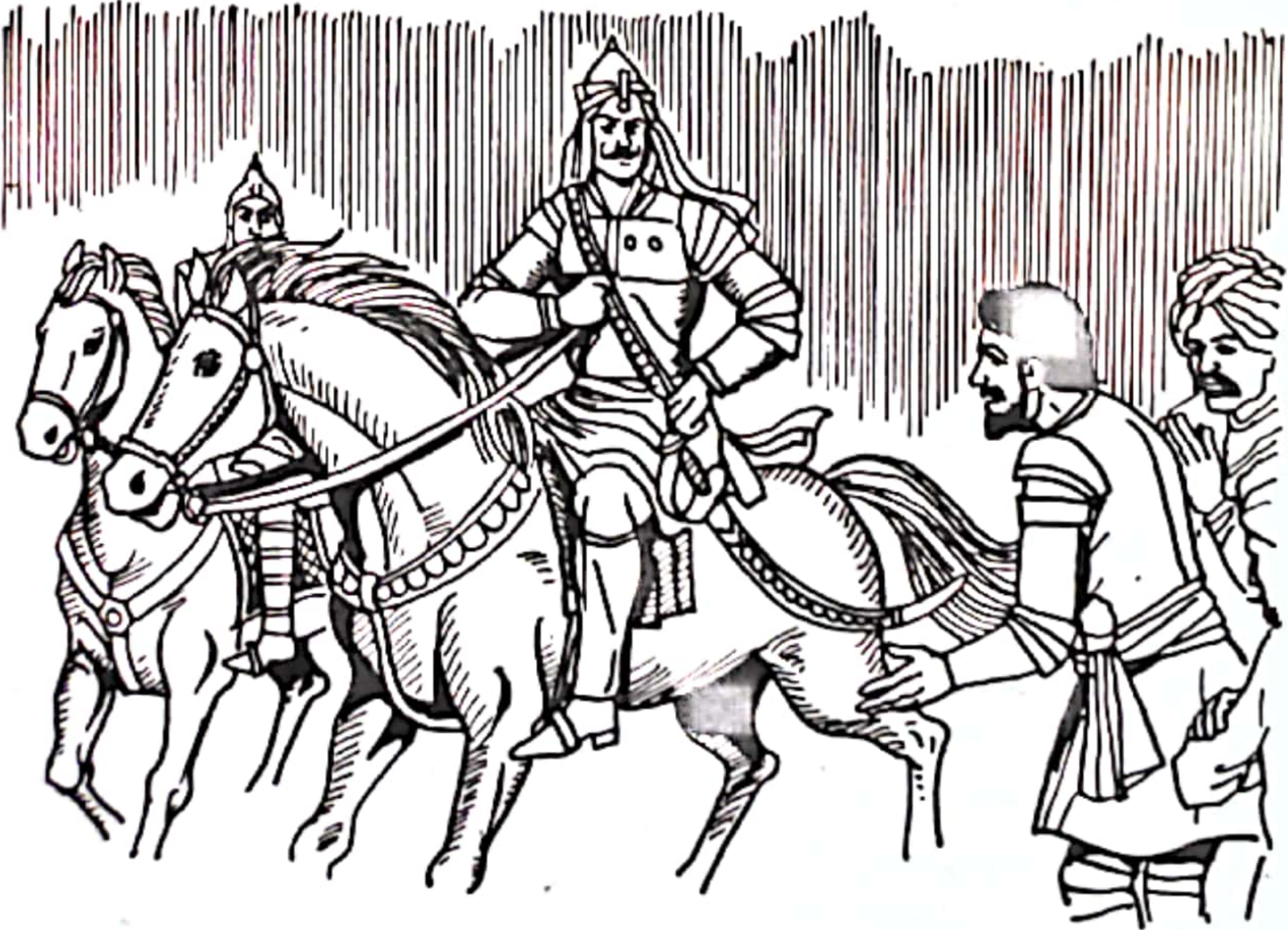
‘જોજો, ફસકી જતાં નહીં,’ અમીરે છેલ્લીવારની ચેતવણી ઉચ્ચારી : ‘હિંમતે મરદા તો મદદે ખુદા !’

‘પણ તમે અમારી હારે જ રહેજો મીરસાહેબ.’ શાહુકારે સાફો સરખો કરી મોઢા પર પરાણે જુસ્સો ઉપસાવ્યો : ‘તમારી હૂંફ હશે તો હિંમત ટકી રહેશે.’

ચીતુ મારતે ઘોડે ચોક તરફ ધસી આવ્યો : તેની સાથે એના ત્રણ મુખ્ય સરદારો હતા. અર્ધા લશ્કરે દરવાજા પાસે પડાવ નાખ્યો અને બાકીનું લશ્કર શહેરની ગલીકૂચીઓમાં વેરવિખેર થઈ ગયું.

ધક...ધક...ધક... !

ઘોડો નજદીક આવતો ગયો તેમ ચોકમાં સ્વાગત કરવા ઊભેલા શાહુકારોની છાતીઓ ધબકવા લાગી. અમીરે માથા પરનો ટોપ ઉતારી બગલમાં દબાવ્યો. આછા અંધારામાં ચીતુની પડછંદ આકૃતિ વધુ વિકરાળ લાગતી હતી. વચ્ચોવચ આવીને તેણે ઘોડો થોભાવ્યો અને ઊંડો શ્વાસ લઈ ગુમાનભેર ગરદન ટટાર કરી કરડાકીથી મહાજનોનાં મોં જોઈ લીધાં. અમીરે આગેવાન શાહુકારને કોણી મારીને આગળ વધવા સમજાવ્યું. સાફના છેડાથી ડોકમાં નીતરતો પસીનો લૂછી, બેચાર વાર ગળા હેઠે થૂંક ઉતારી જાડા શાહુકારે હિંમત કરી :

‘હુજૂરને ઘણી ખમ્મા !’ તેની જીભ શરૂઆતમાં થોથવાઈ : ‘અમરાવતી નગરીના મહાજનો વતી હું આ... પનું સ્વાગત...ત કરું છું. આપ નીચે ઊતરી આરામ ફરમાવો. અમે અમારી નજર પેશ કરવા આતુર છીએ.’

ચીતુ બેચાર પળ ખામોશ રહ્યો. પછી આજુબાજુ નજર ફેરવી અને કાંઈક કહેવા જાય ત્યાં જ એક અવાજ સંભળાયો :

‘હુજૂર, આપે આ લોકોની નજર કબૂલ રાખવી જોઈએ.’

અને ચીતુ ચોંકી ગયો હોય તેમ તેના હોઠ ભીંસાયા, મોટી આંખો પહોળી થઈ :

‘મને સલાહ આપવાવાળો કોણ છે એ શયતાન...’

ચીતુની પાછળથી ગફુરખાંએ તેનો ઘોડો બાજુમાં લીધો. તેની તલવાર મ્યાનની બહાર નીકળી ગઈ. અંધારામાં તગતગતી એની આંખોમાં ખુન્નસ ઊભરાઈ આવ્યું.

મહાજનોના ઘેરા વચ્ચેથી અમીર બહાર આવી ચીતુની સામે ઝૂક્યો :

‘હુજૂરનો ગુલામ અમીરઅલી છે !’

અને ચીતુનો ગુસ્સો ગાયબ થઈ ગયો : ‘ઓહ ! અવાજ તો મને ઓળખીતો લાગ્યો, પછી તીખાશભરી મજાકમાં પૂછ્યું, ‘શું તું પણ આ શાહુકારો સાથે ભળી ગયો !’

‘મહારાજ, તાબેદારનો ગુનો થયો હોય તો આ બંદાને માફી બક્ષજો.’ અમીરે અદબથી ખુલાસો કર્યો : ‘આપના નામથી આ લોકો એટલા બધા ભડકે છે કે સામે ઊભા રહેવાની એમની હિંમત ચાલતી નહોતી એટલે મને સાથે રાખ્યો. મેં એમને સમજાવ્યું કે આપ નામદાર સીધી રીતે વરતનારાઓ પર હુમલો રહેમ કરો છો.’

ગફુરખાંને અમીરનું આ દોઢડાપણ કઠ્યું હોય તેમ તેણે દાંત ભીંસ્યા. ચીતુ હમણાં જ એ બેવકૂફને ધમકાવી નાખશે તેમ એણે માન્યું હતું.

પણ ચીતુના અવાજમાં ન ધારેલી નરમાશ આવી ગઈ : ‘અમીરઅલી, તારી વાત દુરસ્ત છે. આ લોકોએ આપણા માટે બધો બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે ને ?’

‘હા હા હુજૂર !’ શાહુકારમાં જાણે હિંમત આવી ગઈ : ‘આપના આરામ માટે મારી હવેલીમાં પૂરતો બંદોબસ્ત કર્યો છે !’

‘આરામ માટે !’ ચીતુએ ત્રાડ નાખી : ‘અમે અહીં આરામ કરવા આવ્યા છીએ એમ તમે બેવકૂફ માનો છો ?’

સામે ઊભેલો એકેએક માણસ ચીતુની ગર્જના સાંભળીને સમસમી ગયો. તગડા શાહુકારે દયાભરી આંખે અમીર સામે જોયું : જાણે સંકેતમાં કહેતા હોય : આ ઝનૂની સિંહને પંપાળવાનું અમારું કામ નથી...

પણ અમીરે બગડતી બાજી સિફતથી સુધારી લીધી : ‘હુજૂર, આપ ચાહો છો એવો જ કાંઈક બંદોબસ્ત તેમણે કર્યો છે. નીચે ઊતરો પછી ખાતરી થશે.’

‘ઠીક છે !’ કહીને ચીતુ નીચે ઊતર્યો ત્યારે શાહુકારના ખોળિયામાં જીવ આવ્યો. ચીતુની પાછળ ગફુરખાં ને બીજા બે સરદારો પણ ઘોડા પરથી ઊતર્યા. તગડો શાહુકાર

લણી લણીને ચીતુને હવેલી તરફ દોરી જતો તો ત્યારે ગફુરખાંએ દાંત ભીંસીને ચેતવણી ઉચ્ચારી :

‘ખુશામત કરવાથી પિંઢારા પલળી જતા નથી એ યાદ રાખજો. અમે જોખી જોખીને હિસાબ કરનારા છીએ. જરાક ઓછા ઉતર્યા છો તો કાલ સવારે અમરાવતી નગરીની હયાતી નહીં રહી હોય !’

શાહુકારોનાં મોં ફિક્કાંફક થઈ ગયાં. અમીરનો શ્વાસ પણ અધ્ધર ચડી ગયો : ચીતુ જો રાજી ન થયો તો ગફુરખાં જરૂર પોતાનું ધાર્યું કરાવશે અને પોતે ચીતુની નજરેથી ઉતરી જશે.

હવે તેના પગ ભારે થવા લાગ્યા !

૫૦

નગરશેઠની હવેલીમાં ચીતુ દાખલ થયો. પોતાના આરામ માટેનો ઇન્તેજામ જોઈને તેનું મોં મલક્યું. બેઠકખંડમાં ગાદી-તકિયા બિછાવ્યા હતા. નવીનકોર રેશમી ચાદરો પાથરી હતી, તકિયાને રંગબેરંગી ગલેફ ચડાવ્યા હતા. છત પર લટકતાં ઝુમ્મરોની મુલાયમ રોશની ખંડમાં ઉજાસ રેલાવતી હતી. ચીતુના બિહામણા ચહેરા પર પહેલી વાર સ્મિત ફરકતું જોઈને શાહુકારોના કોઠે શેરડો પડ્યો.

‘રીતભાત જાણનારા લોકો આ નગરમાં વસે છે ખરા.’ બેઠક લેતાં ચીતુએ પોતાના બીજા એક માનીતા સરદારને કહ્યું : ‘તને શું લાગે છે રાજન !’

‘મહારાજની વાત સાચી છે.’ તેણે ખુશાલી દેખાડી : ‘મને તો હતું કે આપણે લોહીની નદી વહેવડાવવી પડશે, લોકો ઘરમાં ભરાઈ ગયાં હશે અને આપણે તેમને ખેંચીને બહાર કાઢવા પડશે.’

ગફુરખાં ત્યારે બહાર હતો અને અમીર શાહુકારોને કાંઈક સમજાવી રહ્યો હતો. રાજનની નજર તેના પર પડી એટલે તે ચીતુના કાન તરફ ઝૂક્યો : ‘મહારાજ ! મને તો આપણા અમીરઅલીની આ બધી ચાલાકી દેખાય છે.’

‘બનવાજોગ છે. અમીર પોતે લાયક માણસ છે એટલે તેનામાં આવી બધી આવડત હોય જ.’ પછી દાંત ભીંસીને ઉમેર્યું : ‘નહીંતર આ સૂવરો આપણી સામે ઊભા રહેતાંય થથરે એવા છે.’

ખંડ ચિક્કાર ભરાઈ ગયો હતો. સૌ ટીકી ટીકીને ચીતુને જોતા હતા. મહારાજન શાહુકારોની મસલત હજુ ચાલુ જ હતી. થોડો વખત વીત્યો ત્યાં ચીતુની ધીરજ ખૂટી. કંઠાળીને તેણે ગર્જના કરી :

‘બદમાશો, હજુ અંદર અંદર શું બબડી રહ્યા છો ? મને અહીં શું પૂજા કરવા બેસાડી રાખ્યો છે ?’

સન્નાટો છવાઈ ગયો. શાહુકારો દયામણી નજરે અમીર સામે જોતા હતા. ચીતુ તરફ આંખ ઊંચી કરવાની બિચારાની હિંમત ચાલતી નહોતી.

‘હુજૂર ! બંદોબસ્ત તો એમણે પૂરો કરી રાખ્યો છે, પણ આપની સમક્ષ ભેટ-

સોગાદો રજૂ કરતાં ડરે છે એટલે મને આગળ કરવા માગે છે.'

'લાવો જે હોય તે હાજર કરો.' ચીતુએ ગુસ્સો જારી રાખ્યો, 'જોવા તો દો આ શાહુકારો મોટી મોટી વાતો જ કરે છે કે પછી...'

અમીરે પેલા જાડા શાહુકારને ઇશારત કરી અને તાબડતોબ ભેટ-સોગાદોની છાબો ચીતુની સામે ધરાવા લાગી. એક પછી એક પંદર છાબો મુકાઈ ગયા બાદ તેના પરથી મલમલનો રૂમાલ ખસેડવામાં આવ્યો ત્યારે ચીતુ અને તેના ત્રણે સરદારોની આંખો અચરજથી પહોળી થઈ. ચાર છાબમાં ખારેક, પીસ્તાં, મીઠાઈ અને સાકર હતી. બાકીના થાળમાં વિલાયતી અને દેશી મલમલની છોંટ, ક્રીમતી દશર અને બનારસી કિનખાબની ભેટો ધરવામાં આવી હતી. રાજા-મહારાજાઓની રીતે પોતાનું સ્વાગત થતું જોઈને ચીતુ મૂછને વળ દેવા લાગ્યો.

અમીરે શાહુકારના કાનમાં કહ્યું : 'આ સારો મોકો છે. તમે ઊભા થઈને હિંમતથી આગળ વધો અને ચીતુને પહેરામણી આપતા હો તેમ ભેટ ધરો - જલદી કરો.'

ધોતિયું સરખું કરતો શાહુકાર ઊઠ્યો. એક શાલ અને પાંચ સોનામહોર લઈ ઊંચું જોયા વિના કમર ઝુકાવીને ચીતુ સામે ઊભો રહ્યો. ધૂજતા હાથે પાંચ સોનામહોર ચીતુનાં ચરણોમાં મૂકી પછી ઝટપટ શાલ ખોલીને ચીતુને ઓઢાડી દીધી. અમીરે જોયું કે શાહુકારનું અંગેઅંગ આ કિયામાં ધૂજતું હતું પણ સદ્ભાગ્યે ચીતુનું ત્યાં ધ્યાન નહોતું.

ભેટ નઝર કરીને રાજદરબારની રસમ મુજબ ચીતુને ઝૂકી ઝૂકીને સલામ કરતો શાહુકાર ભરાવદાર શરીરે પાછા પગલે ખસતો હાથ જોડીને દૂર ઊભો રહ્યો.

અમીર તીરછી નજરે ચીતુના મનનો તાગ લઈ રહ્યો હતો. તેણે જોયું કે ઝરીદાર કાશ્મીરી શાલ પર ચીતુ ખુશાલીભેર હાથ પસવારતો હતો. અમીરે ધરપતનો શ્વાસ લીધો : શરૂઆત તો સારી થઈ.

ગફુરખાં પણ ચીતુ સામે ધારી ધારીને જોતો હતો. તેને આ બધું અચરજભર્યું લાગતું હતું. ચીતુના રાજપામાં અમીર જશ ખાટી જશે એવો ખટકો તેના ચહેરા પર કોતરાઈ ગયો.

'પણ ગફુરખાં ! આ લોકો તમને તો સાંવ ભૂલી જ ગયા લાગે છે ! ચીતુએ ફરી ચહેરા પર કરડાકી ધારણ કરીને અમીર સામે જોયું.

પણ અમીરને બદલે શાહુકારે જ જવાબ આપ્યો : 'નહીં, મહારાજ ! એમને અમે ભૂલ્યા નથી.'

ત્રણે સરદારોને એક એક શાલ અને બબ્બે સોનામહોરોની ભેટ ધરાઈ ગયા બાદ ચીતુએ હુકમ કર્યો : 'હવે અહીંથી ફાલતુ માણસો બધા બહાર ચાલ્યા જાય. મૂળ મુદ્દાની વાત મારે તમારા મહાજનો સાથે ખાનગીમાં પતાવવાની છે.'

ચપટી વાગે એટલી વારમાં તો ખંડ ખાલી થઈ ગયો. ચીતુ, તેના ત્રણ સરદારો, અમીર અને પાંચ-સાત મહાજનો સિવાય બધા જ ત્યાંથી સરકી ગયા. બીજાઓની હાજરીને કારણે ટકી રહેલી હિંમત હવે ફસકી જવાની હોય એવા ઉચાટ સાથે શાહુકારો ફફડતા

બેઠા હતા. ત્યાં ચીતુએ હાંક મારી :

'જરા નજદીક તો આવો હું કોઈ વાઘ-સિંહ નથી કે તમને ખાઈ જાઉં.'

પાલતુ જનાવરોની જેમ શાહુકારો ધીમે ધીમે સરકતા ચીતુ પાસે જઈને બેઠા. ચીતુએ નરમાશથી તેમને સમજાવવા માંડ્યું : 'આટલું મોટું લશ્કર લઈને અમે નીકળ્યા છીએ તેના નિભાવ માટે અમને પૈસા જોઈએ. આ બધું અમે શા માટે કરી રહ્યા છીએ તે તમને નહીં સમજાય - સમજવાની જરૂર પણ નથી... ચીતુ જે કાંઈ કરે છે તે સમજી-વિચારીને કરતો હોય છે. કોઈની દલીલ સાંભળવાની તેને આદત નથી. તમારું શહેર ધનવાન છે અને ધારણા પ્રમાણે અહીંથી મને મળવું જોઈએ. પિંઢારાઓના જુલ્મોથી તમે અજાણ્યા નહીં જ હોં.'

છેલ્લું વાક્ય ચીતુએ આવેશમાં ઉચ્ચાર્યું જેની અસરથી આગલી નરમાશ ભૂંસાઈ ગઈ. અમીરે મહાજનના મોવડીને કોણી મારી વાદ કરાવ્યું : 'મૂંગો રહીશ તો તારો કાકો જીભ વાઢી લેશે, ભસી મર જલદી !

'નામદાર મહારાજ !' પેલાએ ગળું ખંખેરી સરખો જવાબ આપવાની કોશિશ કરી : 'આપ આ તરફ આવી રહ્યા છો તેની અમને ખબર પડી એટલે હુજૂરની ખિદમતમાં ગજા પ્રમાણે અમે જોગવાઈ કરી છે. હુજૂરના ખાદીમ અમીરઅલીની સૂચના મુજબ અમે એક વાદી તૈયાર કરી છે.'

કહીને તેણે ચીતુ સામે એક મોટો કાગળ ધરી દીધો.

ચીતુએ કાગળ ઉપાડ્યો. અંદર શું છે એ વાંચવા માટે કાગળની ઘડી ખોલી અને તેની બમરો તણાઈ : 'આ શું ! મને ન ઉકલે એવી ભાષામાં વાદી બનાવી છે !'

'હુજૂર, અમારા મુન્શીએ ફારસી જબાનમાં લખી આપી.'

'ક્યાં છે મુન્શી ?' ચીતુએ આજુબાજુ જોતાં હાંક મારી, પણ ખંડમાં બીજું કોઈ હાજર નહોતું, તેના ચહેરા પર ગુસ્સો ઊભરાવા માંડ્યો : 'તમે કેવા માણસો છો ? વખતસર કોઈ કામ કરી શકતા નથી. હવે મુન્શીને ગોતવા જશે તેમાં અરધી રાત વીતી જશે...અમારે ખાઈ-પીને આરામ ક્યારે કરવો.'

હવે અમીરે વાતનો દોર પોતાના હાથમાં લઈ લીધો : 'મહારાજ ! બંદાને થોડીઘણી ફારસી આવડે છે. હુકમ કરો તો હું વાદી વાંચી સંભળાવું.'

'અરે ત્યારે બોલતો શું નથી !' કાગળ અમીરના હાથમાં સોંપી ચીતુ તકિયાને અઢેલીને બેઠો : 'જલદી વાંચ જોઈએ, ફારસીમાં આ બેવફૂફેએ શું લખ્યું છે ?'

કાગળ લઈને અમીર ઊભો થયો. શરૂઆતમાં ચીતુની ખુશામત માટે પ્રસ્તાવના કરી હતી તે વાંચવા માંડી. અર્ધ પહોંચ્યો ત્યાં ચીતુએ ફરી અધીરાઈ ઉછાળી : 'નહીં અમીર, મારે એ બધું સાંભળવું નથી, મને મૂળ મુદ્દા વાંચી સંભળાવ. પેટમાં કકડીને ભૂખ લાગી છે.'

આ સાંભળીને પેલા શાહુકારનું ડહાપણ ઊભરાઈ આવ્યું : 'હુજૂર, આપને માટે ખાણું તૈયાર છે !'

‘ચૂપ !’ ચીતુ લાલચોળ થઈ ગયો : ‘ખબરદાર જો વચ્ચે બોલ્યો છે તો ! પૂછું એનો જવાબ આપવા સિવાય જબાન ચલાવવાની નથી, શું સમજ્યો !’

વાત બનતી અને પાછી બગડી જતી એથી અમીરને આ શાહુકારો પર દયા આવતી તેમ ખીજ પણ ચડતી. ચીતુનો તેજ મિજાજ સમજે છે છતાં હુશિયારીમાંથી હાથ કાઢતા નથી !

ચીતુનું ધ્યાન વાળી લેવા તેણે વાંચવા માંડ્યું : ‘હુજૂર, સૌથી પહેલી રકમ પચાસ હજારની આપના માટે લખાઈ છે.’

‘બસ એટલા જ !’ ચીતુએ ખુશાલી દબાવી રાખી મોં બગાડ્યું : ‘એટલામાં શું વળે !’

‘નહીં હુજૂર, બીજું પણ કાંઈક છે.’ અમીરે અજાણ્યા થવાનો દેખાવ કર્યો : ‘લખ્યું છે કે પચાસ હજાર રોકડા ઉપરાંત પંદર હજારનાં સોનારૂપાનાં ઘરેણાં જે હુજૂરના મહેલ એટલે કે જનાનખાના માટે !’

‘પછી ?’ ચીતુને હવે થોડો રસ પડ્યો.

‘ત્રણ ભારે શાલો તથા બનારસી કીનખાબના તાકા જેની કિંમત દશ હજાર !’

‘હું !’ કહીને ચીતુએ સરવાળો કર્યો : ‘પચાસ ને પંદર પાંસઠ, અને દસ પંચોતેર હજાર થયા !’

અમીરને થયું કે મોકો આપ્યો તો ચીતુ કાંઈક બરાડી ઊઠશે, એટલે તેણે રોકાયા વિના યાદી આગળ સંભળાવી : ‘લશ્કરના ત્રણ મુખ્ય સરદારો છે એ દરેકને દશ દશ હજાર રોકડા...’

ગફુરખાં, રાજન ત્રીજા સરદારના મોં પર ઉજાસ પથરાઈ ગયો. તે અમીરે ત્રાંસી નજરે જોયું અને ઉમેર્યું : ‘એમને રોકડા ઉપરાંત પાંચ હજારનું ઝવેરાત અને પાંચ હજારનું કપડું...એમ મળી દરેકને વીસ હજાર પૂરા થયા.’

‘ઠીક છે !’ ચીતુએ પહેલી વાર સંતોષ વ્યક્ત કર્યો : ‘હવે આગળ વધો, યાદી પૂરી તો નથી થઈને !’

‘નહીં હુજૂર, હજુ લશ્કરના માણસો બાકી છે.’ અમીરે લુચ્ચાઈભર્યું હસીને કહ્યું : ‘આમાં લખ્યું છે લશ્કરના દરેક દફેદારોને એક હજાર આપવાના... અમારા ખ્યાલ મુજબ દફેદારોની સંખ્યા ત્રીસની છે.’

‘ત્રીસ !’ ચીતુએ ચોંકીને કહ્યું : ‘એ આંકડો ખોટો છે.’ અમીરે અચરજથી તેની સામે જોયું એટલે ચીતુએ આંખ મારી. એ સમજી ગયો કે ચીતુ વધારે પડાવવા માગે છે.

‘ગફુરખાં ! આપણા લશ્કરમાં પચાસ દફેદારો છે, સાચુંને ?’

‘હુજૂર ! આપને સંખ્યા બરાબર યાદ રહી !’

‘તો અમીરઅલી, ત્યાં સુધારો કરો ! પચાસ દફેદારોને હિસાબે દરેકને હજાર-હજાર લખો.’

શાહુકારો અમીર સામે જોવા લાગ્યા. અમીર તેમનો ખુલ્લો બચાવ કરી શકે એમ

નહોતો. તેણે ચીતુની સૂચના પ્રમાણે યાદીમાં સુધારો કર્યો અને આગળ વાંચવા માંડ્યું :

‘લશ્કરના દરેક શખ્સને ચાલીસ રૂપિયા રોકડા - બધા મળીને ચાર હજાર સિપાઈઓનો અંદાઝ માંડ્યો છે.’

‘ચાર હજાર !’ ચીતુએ ફરી વાંધો ઉઠાવ્યો : ‘ગફુરખાં, આપણું લશ્કર તો પૂરા પાંચ હજારનું છે !’

‘હા હુજૂર, ચઢાઈ પર નીકળ્યા ત્યારે બરાબર ગણી જોવા હતા ને. પાંચ હજાર પૂરા છે !’

અમીરને આંચકો લાગ્યો. એ જાણતો હતો કે લશ્કર બે ભાગમાં વહેંચાઈ ગયું છે. હજાર-દોઢ હજાર તો સૈયદ ભીખુની સરદારી હેઠળ બીજે રસ્તે ગયા છે છતાં ચીતુ બેઘડક પાંચ હજાર કહી શકે છે !

‘મહારાજની વાતમાં કાંઈ કહેવાપણું ન હોય.’ શાહુકારોએ વિવાદ ટાળવા માટે પાંચ હજારની સંખ્યા મંજૂર રાખી લીધી : ‘મીરસાબ, તમે યાદીમાં ઘટતો ફેરફાર કરી લો.’

‘અને બધા મળીને કેટલા થયા એ ગણી જુઓ.’ ચીતુએ હજુ વાત પૂરી ન થઈ હોય એવી અદાથી કહ્યું.

થોડી વારે અમીરે સરવાળો માંડ્યો : ‘ત્રણ લાખ ને પંચાસી હજાર થાય છે હુજૂર !’

એ આંકડો એમની ધારણાથી જરાય ઓછો નહોતો એ તેમના મરક મરક ચહેરા કહી આપતા હતા, છતાં અચાનક યાદ આવ્યું હોય તેમ ચીતુ બોલી ઊઠ્યો : ‘આમાં આપણા ઘોડા માટે કાંઈ બંદોબસ્ત ન થયો !’

‘ઘોડા માટે !’ શાહુકારો અચંબામાં પડી ગયા. પછી એક જણાએ હિંમત કરી : ‘હુજૂર ! લશ્કરના બધા જ માણસો તેમજ તેમના ઘોડા માટે અહીં ખાવાપીવાનો બંદોબસ્ત અમે કર્યો જ છે.’

‘એ તો મહેમાનગતિ ગણાય !’ ચીતુએ ખંધાઈપૂર્વક કહ્યું : ‘પણ સફર દરમિયાન ઘોડાની નાળો ઘસાઈ ગઈ છે. એ તો બદલવી પડશેને ! અમીર, એ ખાતે બીજા પંદર હજાર ઉમેરી દે એટલે ચાર લાખ પૂરા થઈ જાય !’

કોઈએ હરફ ઉચ્ચાર્યો નહીં, વિરોધ દર્શાવ્યો નહીં. બધું હેમખેમ પાર ઊતર્યું એ જ દિલાસો સૌએ લીધો. ચીતુએ યાદી મુજબ બધાની રકમ અલગ અલગ થેલીમાં તૈયાર રાખવાની તાકીદ કરીને કહ્યું : ‘હવે અમારા માટે ખાણાનો બંદોબસ્ત કરો - જલદી !’

કમાનમાંથી તીર છૂટે તેમ શાહુકારો હુકમનો અમલ કરવા બહાવરા બની ગયા. પેલા જાડા શાહુકારની જીભ સળવળતી હતી : ‘મહારાજ, આપને માટે અમે ખાસ બબરચી રસોઈ કરાવી છે’ ...પણ આમ કહેવાની હિંમત ચાલી નહીં. ભૂખ્યો ચીતુ વળી પાછું વળચકું ભરી લેશે એ બીકે તેણે જબાનને મ્યાનમાં જ રાખી.

ગફુરખાં અને બીજા બંને સરદારોને ચીતુએ બહાર મોકલી દીધા. અમીરે પણ તેમની સાથે બહાર જવા પગ ઉપાડ્યા ત્યાં ચીતુનો અવાજ સંભળાયો :

‘અમીરઅલી, તું રોકાઈ જા ! તારે મારી સાથે ખાણું લેવાનું છે !’

અમીરના પગ એકાએક થંભી ગયા. ગફુરખાં પણ દરવાજે અટકી ગયો. ચીતુએ અમીરને સાથે જમવા રોક્યો ! ગફુરના માનવામાં ન આવ્યું. પોતે ધારતો હતો કે અમરની બાજી છેલ્લી ઘડીએ ઊંઘી વળી જશે અને ચીતુ અમરાવતી લૂંટવા તૈયાર થશે પણ એ ધારણામાં પોતે થાપ ખાઈ ગયો અને અમીર જશ ખાટી ગયો તેમાં વળી ચીતુએ સાથે જમવા માટે અમીરને રોક્યો એ તો ઘા પર મીઠું ભભરાવવા જેવું વસમું લાગ્યું ગફુરને... દાંત ભીંસતો એ બહાર નીકળી ગયો.

*

‘વાનગીઓ ખરેખર સ્વાદિષ્ટ બનાવી છે આ લોકોએ.’ ભાણે બેઠાં પછી ચીતુએ વાત ચાલુ કરી : ‘અમીરઅલી, મેં તને મારી સાથે બેસાડ્યો એનું કારણ જાણે છે ?’

‘નહીં ખુદાવંત ! છતાં એને હું મારી ખુશનસીબી તો માનું છું.’

‘હું તારા પર ખુશ છું અમીર.’ ચીતુએ મીઠી નજરે તેની સામે જોતાં કહ્યું : ‘હરાવલની સરદારી તે જે રીતે પાર પાડી છે તેની હું કદર કરું છું – કાયમને માટે તને હું એ પદવી સોંપવા માગું છું.’

‘હુજૂરની મહેરબાની !’ અમીરે ઊછળતા હરખ પર કાબૂ રાખ્યો : ‘આ તો હજુ શરૂઆત છે. આ ખાદીમ ફરજ બજાવવામાં હંમેશાં સજાગ રહેશે.’

‘મને એ વાતનું અચરજ થાય છે કે તે આ લોકોને કઈ રીતે મનાવ્યા ?’ ચીતુએ પેટછૂટી વાત કરવા માંડી : ‘મને પંચોતેર હજાર તો મળી જ ગયા. ઉપરાંત બીજાના ભાગમાંથી જે રકમ મળશે તે જોતાં લાખ સુધી આંકડો પહોંચી જશે – સાચું કહું, આપણે લૂંટફાટ કરી હોત તો અર્ધા પણ ન મળત !’

‘લૂંટફાટ ન થાય એ માટે મારે વચ્ચે રહેવું પડ્યું મહારાજ !’ અમીરેય હવે દિલ ખોલ્યું : ‘મારો જીવ તો છેવટ લગી અધ્ધર રહ્યો જ હતો.’

ચીતુ અમીરના મોં સામે તાકી રહ્યો. જેમ જેમ તે આ જુવાનને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો તેમ તેમ એ તેને વધુ ને વધુ ગમતો જતો હતો. કારણ સમજાતું નહોતું, પણ એના પર તેને હેત ઊભરાતું હતું.

‘અમીર, લૂંટફાટ સામે તને અણગમો છે તે હું સમજી ગયો.’

અમીર કંઈક ખુલાસો કરવા વિચારતો હતો પણ ચીતુએ તેને બોલવા ન દીધો : ‘પિંઢારાની ધાક પ્રમાણે વરતવું પડે. ગફુરખાં તેમાં ક્યારેક અતિરેક કરી બેસે છે એ હું જાણું છું. અત્યાચાર અને લૂંટફાટ વિના કાંઈ મળે તેથી એને સંતોષ થતો નથી.’

હવે અમીરને લાગ્યું કે મનનો ઉચાટ જણાવી દેવાનો આ સારો મોકો છે : ‘હુજૂર !

આપની મારા પર બહુ મહેરબાની ઊતરશે એથી ગફુરખાં...’

જાણે ફરી તે અર્ધેથી અટકી ગયો. બાકીની વાત ચીતુને આપોઆપ સમજાઈ ગઈ :

‘એની તું ફિકર ન કરીશ અમીર, ગફુરખાં સ્વભાવનો તેજ છે. એ હંમેશાં પોતાનો ક્ષયદો જ જુએ છે, રહેમદિલી દેખાડી શકતો નથી – આ બધું હું જાણું છું. છતાં મારી સામે ક્યારેય આંખ ઊંચી નહીં કરી શકે.’

‘પણ મારી સામે એમની આંખો ઊંચી થવા લાગી છે હુજૂર !’

સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરીને ચીતુએ ઓડકાર ખાધો ત્યારે પણ વાતને સિફતથી લટકતી જ રહેવા દીધી.

*

હાથમાં નાણાંની કોથળી આવી એટલે પિંઢારા ખુશખુશાલ થઈ ગયા. ગામમાં શાનદાર રીતે મહેમાનનવાજી થાય અને ઉપરથી ધાર્યા કરતાં વધુ રકમ મળે એવો તેમનો આ પહેલો જ અનુભવ હતો ! અમીરઅલીએ અક્કલ ચલાવીને આ બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો તેની વાત આખા લશ્કરમાં ફેલાઈ ગઈ અને બધાય તેની ઇજજત કરતા થઈ ગયા.

શાહુકારો પણ અમીર પર વારી ગયા હતા. ખાનગીમાં તેમણે અમીરને સાચી વાત કહી દીધી : ‘મીરસા’બ, સરવાળે સોદો બહુ મોંઘો ન પડ્યો. ચીતુ માટે અમે પાંચ લાખ તો માંડી વાળ્યા હતા પણ ચારે પત્યું. તમે હિકમત અને હિંમત ન આપી હોત તો અમે બેવકૂફ પુરવાર થાત.’ પછી રોકડા રૂપિયાની એક થેલી અમીર તરફ લંબાવી : ‘અમારા તરફથી ખુશાલીના આ પાંચસો રૂપિયા રાખી લો.’

અમીરે જોયું કે પરાણે આપેલા પાંચ લાખ કરતાં આ પાંચસો રૂપિયા સાચી લાગણીથી ધરવામાં આવ્યા હતા. તેણે થેલી હાથમાં લીધી, એક-બે વાર હાથમાં રમાડી, રૂપિયાનો રણકાર સાંભળી લીધો પછી એ પાછી પી દીધી : ‘ના, મારાથી ન લેવાય, રૂપિયાનો રણકાર સાંભળી લીધો પછી એ પાછી પી દીધી : ‘ના, મારાથી ન લેવાય, ઉપકારનો બદલો લઈને હું એને ભૂંસી નાખવા નથી માગતો. દિલથી તમે મને યાદ કરો એ બસ છે !’

જાડા શાહુકારની આંખો ભીનાશ પકડવા લાગી : ‘સાચું કહું ?’ તેણે આજુબાજુ જોઈ અવાજ ધીમો કર્યો : ‘તમે આ બધામાં સાવ જુદા તરી આવો છો, પિંઢારા જેવા લાગતા જ નથી !’

અમીરના દિલને એના બોલ સ્પર્શી ગયા. આ માણસને કઈ રીતે સમજાવું કે અસલમાં હું કોણ છું ! ઠગમાંથી પિંઢારો બન્યો છું !

‘તમે કેમ મૂંગા થઈ ગયા મીરસા’બ ?’

‘હું તમારી પાસે એક માગણી કરવા માગું છું : જો તમને હરકત ન હોય તો મને

મારા દસ હજારના બદલામાં એટલું સોનું આપી દો – સાચવવાનું ફાવે !’

‘અરે એમાં તે માગણી કરવા જેવું શું છે – અબઘડી બંદોબસ્ત કરી દઉં છું.’

શાહુકાર હસતો હસતો હોંસભેર ગયો ત્યારે અમીરને થયું : 'આ લોકો માટે હજુ પણ કાંઈક વધુ કરી છૂટું તો કેવું સારું !'

*

અમરાવતીની મહેમાનગતિ માણી લઈ ચીતુએ લશ્કરને કૂચ કરવાનો આદેશ આપ્યો. યુદ્ધે જઈ રહેલા પોતાના રાજાને વળાવતા હોય તેમ અમરાવતીના નગરજનો ચોકમાં ઊમટ્યા હતા. પાંચ લાખ રૂપિયા જેવી જંગી રકમ લઈ જાય છે એનો અફસોસ કોઈના ચહેરા પર કળાતો નહોતો એથી ચીતુને અચરજ ઊપજ્યું : 'અમીર, ખરેખર તેં આ લોકો પર જાદુ કર્યો છે. હરેક જગ્યાએ આમ ખુશાલીભેર આપણું સામૈયું થાય, વણમાગ્યું માન-પાન મળે અને મનઘાર્યું ધન આપે તો આપણું કામ કેટલું આસાન થઈ જાય !'

'હુજૂર ! બેઅદબી માફ કરો તો એક વાત કહેવાનું મન થાય છે.' અમીરે સાવધપણે ઇશારો કર્યો.

'કહે, બેધડક કહી દે !' ચીતુએ આતુરતા દેખાડી.

'આપણી સાથે સારો વસ્તાવ કરનારને આપણે કાંઈક તો આપવું જોઈએ.'

'આપણે આપવા નહીં, લેવા આવ્યા છીએ અમીર !' ચીતુએ સહેજ સખ્તાઈ દેખાડી છતાં અમીરે અદબ સાથે કહ્યું તો ખરું જ :

'હુજૂર, મેં તો માત્ર આપનું ધ્યાન ખેંચવા કહ્યું. આપવું ન આપવું આપની મરજીની વાત.'

'પણ શું આપવાનું અમીર, એ તો કહે !'

'અભયવચન !' અમીરે સામે જોયા વિના જ કહી દીધું : 'અમરાવતીનું દિલ કાયમને માટે જીતી લેવું હોય તો આપણે એ લોકોના મનમાંથી પિંઢારા વિષેનો ખોટો ખ્યાલ હઠાવી શકીએ.'

ચીતુ સમજી ગયો અને સમજીને મલકાયો. બે-ચાર ઘડી જ વિચાર કર્યો અને પછી ઊંચા અવાજે સાદ પાડ્યો :

'પ્રજાજનો સાંભળો !' સૈંકડો આંખો ચીતુ પર મંડાઈ. પિંઢારાઓ પણ અચરજથી કાન સરવા કરી ટટાર થયા. ગફુરખાં ઘોડો દોડાવી નજીક આવ્યો અને અમીર તથા ચીતુની વચ્ચે ઊભો રહી ગયો.

'જે રીતે તમે અમારી ઇજાત કરી અને સમજદારી દેખાડી એથી હું તમારા પર ખુશ છું. જતાં જતાં તમને એક વચન આપવા માગું છું.'

અને સૌની આંખોમાં અધીરાઈ ટિંગાવા લાગી. ચીતુ શેનું વચન આપવા માગે છે ?

'આજ પછી તમારે પિંઢારાઓથી ડરવાનું નથી. અમરાવતી તરફ જ્યારે પણ આવવાનું થશે ત્યારે અમે મહેમાનની જેમ આવશું. કદી કોઈને પણ અમારા તરફથી સત્તામણી નહીં થાય તેનું હું વચન આપું છું.'

વાતાવરણમાં ખુશીની લહર ફરી વળી. શાહુકાર મહાજનો હાથ જોડીને ખુશાલી વ્યક્ત કરવા લાગ્યા ત્યારે અમીરે તેમને સંકેતથી સમજાવ્યું : 'એમ નહીં, પોકાર કરીને ખુશી ઉછાળો...'

'ચીતુ મહારાજની...જય !' ગગનભેદી નાદોથી અમરાવતી નગરી ગુંજી ઊઠી. વિજેતાના ગર્વથી ચીતુની છાતી ગજગજ ફૂલવા લાગી અને ઇશારત કરીને તેણે અમીરને પોતાની પાસે બોલાવ્યો.

'જુવાન, તારી વાત મેં મંજૂર રાખી, હવે તો ખુશને ?' કહીને તેણે અમીરની પીઠ ઘાબડી. એ જોઈને ગફુરખાંની આંખોમાં લાલ દોરા ઊપસી આવ્યા અને પિંઢારાના લશ્કરે અમરાવતીની વિદાય લીધી.

*

એક પછી એક ગામો વટાવતો અમીર મોખરાના લશ્કરને કૂચ કરાવતો જતો હતો. લૂંટફાટ અને અત્યાચાર કરવાનું ટાળતો હતો. જે મળે તેનાથી પિંઢારાઓને રાજી કરી કૂચ જારી રાખતો હતો પણ કરિંજાહ ગામે અણધાર્યું બની ગયું !

ચોકી કરતા સિપાઈઓએ તેમને ગામમાં દાખલ થતા રોકવા માટે દરવાજા બંધ કરી દીધા. અમીરનો પિત્તો ગયો. તેમણે લશ્કરને હુકમ કર્યો : 'બળજબરીથી અંદર ઘૂસો ! પિંઢારા ચિચિયારી પાડી ઊઠ્યા. ઘણા વખતે લડાઈનો મોકો મળ્યો તેના શૂરાતનમાં ગઢ કબજે કરવા પડાપડી થવા લાગી. અમીરે માન્યું કે દીવાલ ઓળંગી ગયા બાદ ગામના સિપાઈઓ સામનો કરવા ઊભા નહીં રહે. પણ તેને બદલે ઝપાઝપી થઈ. દીવાલ પરથી નીચે ફૂદવા જતાં પિંઢારાઓ પર અંદરથી હુમલો થયો.

'અમારો સામનો કરવો રહેવા દો.' અમીરે ત્રાડ નાખી : 'હજુ પાછળ પાંચ હજારનું લશ્કર આવે છે. ગામનો એક બચ્ચો જીવતો નહીં રહેવા પામે !'

પણ તેની કોઈ અસર ન થઈ ત્યારે પિંઢારાઓનું ઝનૂન હાથ ન રહ્યું. દીવાલ પરથી પિંઢારા નીચે ફૂદી જતા. કોઈ ઘવાતા તો કોઈ ઊભા થઈને તલવાર વીંઝવા મંડી પડતા. થોડી વારના શોરબકોર પછી બધું સૂમસામ થઈ ગયું. ગઢનો દરવાજો ઉઘાડીને લશ્કર અંદર દાખલ થયું ત્યારે ગામમાં એક ચકલુંય ફરકતું નહોતું ! આઠ-દસ પિંઢારાઓ જખમી થયા હતા, ગામના દસ-બાર સિપાઈઓ અધમૂઆ પડ્યા હતા અને લોકો બારીબારણાં બંધ કરીને ઘરમાં ભરાઈ બેઠાં હતાં.

ઝનૂને ચડેલા પિંઢારાને હવે વશ રાખવાનું અમીરને મુશ્કેલ લાગ્યું. તેણે ચોક વચ્ચે જઈને હાંક મારી : 'તમે ઘરમાં ભરાઈ રહેશો તો બરબાદ થઈ જશો. વહુ-બેટીઓની ઇજાત લૂંટાવશો તેને બદલે બહાર આવો. તમારી ભૂલની માફી માગો અને બરબાદીમાંથી ઊગરી જાવ...'

પણ સામે આવવાની મગદૂરી કોણ દેખાડે ? જાણે ગામમાં કોઈ જીવતું માણસ જ ન હોય એવો સૂનકાર વ્યાપી ગયો. અમીરને થયું, હવે પોતાની ખરી કસોટી થવાની.

‘આપણે હમણાં સબૂરી રાખીએ’ તેણે તોડ કાઢ્યો. ‘સરદારને આવી પહોંચવા દો. પછી આ બધાની સાન ઠેકાણે લાવશું - ત્યાં સુધી આરામ કરી લો.’

મીરને હતું કે ચીતુ આવી પહોંચે તે પહેલાં કલાક બે કલાકમાં ગામલોકો શરણે થઈ જશે પણ એવું કાંઈ બન્યું નહીં અને જે બનવા નહોતું દેવું એ બનીને જ રહ્યું ! અમીર ચીતુને સમજાવે એ પહેલાં ગફુરખાંએ લાગ સાધી લીધો, ‘પિંઢારા સામે હથિયારો ઉગામનારને હું ઘેટાં-બકરાંની જેમ રહેંસી નાખીશ. પિંઢારાના એક બુંદ માટે લોહીના બદલામાં હું ખૂનની નદી વહેવડાવીશ.’

ગફુરખાંના ચહેરા પર રાક્ષસી ઝનૂન ફૂંફાડા મારવા લાગ્યું. આખું લશ્કર ચીતુના હુકમની અધીરાઈમાં ઊંચુંનીચું થતું હતું. લૂંટફાટ અને અત્યાચાર માટે હાથ સળવળતા હતા. સમય પારખીને ચીતુએ મંજૂરી આપી દીધી : ‘જાવ, મન ફાવે તેવા જુલમ ગુજારો.’

અને હાહાકાર મચી ગયો, આગના ભડાકાથી રાતનો અંધકાર ધૂજી ઊઠ્યો ! બાળકોની ચીસો અને ઓરતોના આકંઠથી વાતાવરણ ખળભળી ઊઠ્યું, મારો ! કાપો ! લૂંટે !-ના ચિત્કારો કાન ફાડી નાખતા હતા.

પહેલી વાર અમીર અને તેના સાથીઓને પિંઢારાનાં ઘાતકી કૃત્યોની ઝાંખી જોવા મળી. જાણે આ બધું સહેવાતું ન હોય - જોવાતું ન હોય તેમ એ પોતાના તંબુમાં ચાલ્યો ગયો. તેનું દિલ પોકારી ઊઠ્યું : અમીર, ભાગી જા પાછો...શું કામ તું અહીં આવ્યો. છોડી દે પિંઢારાનો સંગ... કહી દે ચીતુને કે અંત્રેજો સામે લડવાને બદલે કમજોર રૈયત પર ત્રાસ ગુજારવામાં શું બહાદુરી છે ?

મોતીરામ, પીરખાં અને અફલો ઉદાસ ભાવે અમીરની હાલત નીરખી રહ્યા. ઘણી વાર સુધી કોઈ કાંઈ બોલી શક્યું નહીં. ત્યાં એક ચીસ સંભળાઈ. અમીરે ઝાટકા સાથે ગરદન ફેરવીને બહાર જોયું. સોળ-સત્તર વરસની એક છોકરીને કોઈ પિંઢારો બળજબરીથી ખેંચી જતો હતો. પેલી તેની પક્કડમાંથી છૂટવા તરફડતી હતી, ચિલ્લાતી હતી, આંસુ સારતી હતી પણ પિંઢારો ખડખડાટ હસતો તેને ઢસડતો હતો.

અમીર દાંત ભીંસીને ઊઠ્યો. અફલાએ તેનું કાંડું પકડવા કોશિશ કરી છતાં તેને ઝાટકો મારી એ બહાર નીકળી ગયો - સામે ગફુરખાં હતો.

‘મિયાં જુઓ તો ખરા, હું કેવું કબૂતર ઉઠાવી લાવ્યો છું !’

અમીરના ચહેરા પર નફરત થીજી ગઈ. પેલી છોકરી બચવાની આશાએ તેની સામે આજીજી કરવા લાગી : ‘મને છોડાવો, આ શયતાનના પંજામાંથી છોડાવો...’

‘હા...હા...હા !’ ગફુરખાંએ બીભત્સ અદ્વિત્ય ઉછાળ્યું : ‘પ્યારી, શયતાનના બાહુમાં કેટલી તાકાત છે એની તને ખબર નથી. માની જા મારી રાણી, જિંદગીભર એશ-આરામ કરી શકીશ.’

ગફુરખાં છોકરીને અમીરની નજદીક ઢસરડી લાવ્યો : ‘તું આમ બાવરો કાં બની ગયો અમીર ! પિંઢારાને છાજે એવું કામ છે આ તો...’

‘પણ સરદાર, આની ઇજ્જત લૂંટવા કરતાં તો એના ઘરમાંથી આપણને વધારે દોલત લૂંટવા મળત.’

અમીરે કોશિશ કરી જોઈ પણ ગફુરખાં ફરી ખડખડાટ હસ્યો, ‘અરે, તું તો હજુ શિખાઉ છો છોકરા ! ઘરમાં દાખલ થઈને હું આને કબજે કરતો હતો ત્યાં એની મા આડી આવી. સાલી ભામટીની જિંદગી પૂરી થવાની હશે. એના સાથળ સોંસરવી તલવાર ભોંકી દીધી અને આને ઉઠાવી લાવ્યો હા...હા...હા !’

કબૂતરીની જેમ ફફડતી છોકરીએ છટકી જવાની જોરદાર કોશિશ કરી ત્યારે ગફુરખાંનો મિજાજ ઊછળ્યો. જોર અજમાવીને તેણે પેલીનું કાંડું મરડી નાખ્યું : ‘બેવફૂની બચ્ચી, અભડાવ્યા વિના તને હું નહીં છોડું.’

અને અમીરનો હાથ તલવાર પર ગયો. ગફુરખાં પીઠ ફેરવીને પેલી છોકરીના માથા પર ઝળૂંબ્યો હતો. ઘા કરવાનો આબાદ મોકો હતો. તલવાર મ્યાનમાંથી અર્ધી બહાર નીકળી અને તેનો હાથ રોકાઈ ગયો. તેને અઝીમા યાદ આવી ગઈ. ગફુરખાં પર હથિયાર ઉગામ્યાં બાદ પોતે જીવતો નહીં જઈ શકે... અને તલવાર પાછી મ્યાનમાં ગોઠવાઈ ગઈ. ખુન્નસ ખંખેરાઈ ગયું, ગુસ્સો કાબૂમાં લઈ લીધો.

અમીર જડની જેમ ત્યાં ખોડાઈ રહ્યો. ગફુરખાં છોકરીને ઢસડી લઈ ગયો, પેલી ચીસો પાડતી રહી. એના પગમાંથી લોહી વહેતું રહ્યું અને અમીરની આંખોમાં આંસુ ઊભરાઈ આવ્યાં.

ઝાડ પાછળથી સંભળાતી એક અબળાની ચીસો તેણે ક્યાંય સુધી સાંભળ્યા કરી.
હાથીની સૂંઢમાં જકડાયેલી ગુલુએ પાડી હતી એવી જ ચીસો હતી. અમીરે દાંત ભીંસ્યા,
આંસુ પોંછી નાખ્યાં અને ફેંસલો કરી લીધો :

‘ગફુરખાં, તારું મોત મારે હાથે ન થાય તો મારું નામ અમીરઅલી નહીં !’
અને ઝાડ પાછળથી ઊઠતી ચીસો શમી ગઈ – થીજી ગઈ ! શિયળની સાથે એનો
જીવ પણ ઝૂંટવાઈ ગયો હતો !

૩૧/૩/૧૬
૬
બહુ બેચેનીમાં વિતાવી અમીરે એ રાત.

બહાર ફૂંકાતો પવન તંબુ સાથે અંકુશાઈને ઘૂમરી ખાતો હતો. પિંઢારાના જુલમોમાં સામેલ ન થવા માટે અમીર અને તેના ઠગ સાથીઓ ટૂંટિયું વાળીને ઊંઘી તો ગયા પણ અમીરની આંખો મીંચાતી નહોતી. વારેવારે પેલી છોકરી ગફુરખાંના સકંજામાંથી છૂટવા માટે આજીજી કરતી હોય તેમ નજર સામે તરવરી જતી અને પોતે કાંઈ જ ન કરી શક્યો તેનો અફસોસ અમીરને ખટકી જતો. વચ્ચે વચ્ચે લોકોની ચીસો અને આકંઠ સંભળાતાં તેના પરથી અમીર અનુમાન કરતો કે પિંઢારાના અત્યાચાર હજીય ચાલુ છે. આગના ભડકા ઓછા થયા હતા, પણ હજુ પૂરેપૂરા શમ્યા નહોતા.

આ તે કેવી તારાજી ! અમીર વિચારતો હતો : દસ હજારની કમાણી તો થઈ ચૂકી છે. અહીંથી જ પિંઢારાનો સાથ શું કામ છોડી ન દેવો ? શા માટે આ જુલ્મના ભાગીદાર બનવું ? તેના સાથીઓ જરાય આનાકાની વિના પાછા ફરવા તૈયાર થઈ જશે. ઠગ હોવા છતાં આવા અત્યાચાર તેમનાથીય જીરવાતા નહોતા. પણ હવે નાસી છૂટવાનું બને નહીં. આખા દેશમાં જાણ થઈ ગઈ છે કે સવારી પર નીકળ્યા છે. પોતે દસબાર જણા અહીંથી નાસી છૂટે તો રસ્તામાં કોઈ ને કોઈ ઓળખી જાય અને પિંઢારા તરીકે પકડી પાડે. ચીતુના માણસોએ ગુજારેલા ત્રાસનો બદલો એમની સામે લેવામાં આવે.

કદાચ ચીતુ પણ તેમને જીવતા ન જવા દે. ના, આવું જોખમ ન ખેડાય. પિંઢારાના આ જુલમોમાં ગફુરખાંનો હાથ સૌથી વધારે છે. એને ખતમ કરવો હોય તો પોતે ચીતુની સાથે રહેવું જ પડશે. આ બધું ખમી લેવું પડશે, આનાથી ટેવાઈ જવું પડશે.

જાણે આકાશ પણ આ તાપ જીરવી શકતું ન હોય તેમ પાછલી રાતે વરસવા લાગ્યું. કમોસમના એ વરસાદે અમીરના તડપતા દિલને રાહત બક્ષી અને ધીમે ધીમે તેની આંખો નીંદરથી ઘેરાવા લાગી.

*

સવારે તારાજ થયેલા શહેરની હાલત જોઈને અમીર સમસમી ગયો. ભાગ્યે જ

કોઈ મકાન આગથી બચ્યું હશે. કેટલાંય શબ રસ્તે રઝળતાં હતાં, ઘરવખરીનો સામાન વેરવિખેર પડ્યો હતો. જખ્મી થયેલાના ઊંહકારા, શિયળ લૂંટાવી બેઠેલી કમનસીબ સ્ત્રીઓનાં આક્રંદ અને બરબાદ થઈ ગયેલાં કુટુંબોનાં રુદન... કાળજાં પણ હચમચી જાય છતાં પિંઢારાઓ પર એની કોઈ અસર થતી અમીરને દેખાઈ નહીં. ઇન્સાન આટલી હદે હેવાન થઈ શકે છે એ ખ્યાલે અમીરને ગમગીન બનાવી દીધો. આ ગમગીનીનો બોજ હલકો કરવાના ઇરાદાથી અમીર તેના લશ્કરને લઈ વહેલો ગામ બહાર નીકળી જવા માગતો હતો. ચીતુની રજા લેવા ગયો ત્યારે તેણે અમીરને પૂછેલું : 'કેમ કાલ રાતે કેટલીક લૂંટ મેળવી ?'

'હુજૂર, બેઅદબી માફ. પણ મારાથી એ ન થઈ શક્યું.' અમીરના ચહેરા પર ઉદાસી અને જવાબમાં ધ્રુજારી વરતાઈ. તેના પરથી ચીતુ સમજી ગયો કે આનું દિલ દુભાયું છે.

'જો અમીર, બધા જ માણસો સરખા નથી હોતા. અમરાવતીના લોકોએ સમજદારી દેખાડી પણ આ ગામના સિપાઈઓએ આપણા લશ્કરનો મુકાબલો કરવાની મૂર્ખાઈ કરી, કેટલાક પિંઢારા જખ્મી થયા તેનો હિસાબ ગામ આખાને ચૂકવવો પડ્યો. આવો દાખલો બેસાડીએ નહીં તો આગળ જતાં આપણું કામ વધુ મુશ્કેલ બને.'

'જેવી આપની મરજી હુજૂર !' કહીને અમીર ચીતુ પાસેથી અદબભેર પાછો વળી ગયો.

*

માંગરોળ વટાવી આગળ વધતાં એક ઝરણું દેખાયું અને અમીરે ઘોડાને થંભાવી દીધો. ઠગ બન્યા પછી શાહુકારનો પહેલો શિકાર પોતે અહીં જ કર્યો હતો. એ રાત યાદ આવવા લાગી. એ ઘડી નજર સામે ઊપસવા માંડી. પહેલી વાર રૂમાલનો ઉપયોગ કર્યો ત્યારે કેવું ઝનૂન ઊભરાઈ આવ્યું હતું ! બાપુએ તેને કેવી શાબાશી આપી હતી ! છતાં પોતે ત્યારે ખુશ નહોતો થયો. કોઈ પરાક્રમ કર્યું હોય એવું નહોતું અનુભવ્યું...

ઝરણામાં પગ બોળીને ઊભો ઊભો તે વિચારતો હતો ત્યાં પાછળથી પીરખાંએ કહ્યું : 'અમીરમિયાં, તમારો પહેલો શિકાર અહીં જ થયેલો તે યાદ છે ને ?'

'હા પીરખાં, આપણે લોકો છેલ્લી ઘડી લગી માણસને અંધારામાં રાખી બે-ચાર પળમાં તેને ગૂંગળાવી નાખતા... પણ આ પિંઢારા લોકો ફફડાવી-તરફડાવી અને રિબાવી રિબાવીને રહેંસી નાખે છે !'

પીરખાંને અમીરના આ વિચારોએ ચોંકાવ્યો. તેને મોતીરામના શબ્દો યાદ આવ્યા : પીરખાં, તું માન કે ન માન પણ આ અમીરમાં કોઈ ઊંચો આત્મા વાસ કરી રહ્યો છે. આપણા બધાથી એ બધી રીતે જુદો તરી આવે છે અને જે કોઈ તેની સાથે રહે છે તે તો ન્યાલ થઈ જાય...

'સામે પેલી ટેકરી દેખાય છે ત્યાં જ આપણે લાશો દફનાવી હતી ને પીરખાં ?'

તેને વિચારમાંથી ઢંઢોળતો હોય તેમ અમીરે કહ્યું : 'રાતના અંધારામાં આપણને એ જગ્યા બહુ સલામત લાગી હતી પણ અત્યારે જો, તેની બાજુમાંથી જ રસ્તો પસાર થાય છે. જતાં આવતાં મુસાફરોનું ધ્યાન ગયા વગર ન રહે.'

'પણ હવે ફિકર શેની ?' પીરખાં અમીરનો મતલબ ન સમજ્યો હોય તેમ બોલી ઊઠ્યો : 'એ વાતને તો વરસો વીતી ગયાં.'

'છતાં ફરીવાર એવી ભૂલ ન થવી જોઈએ.'

અમીર બહુ સાહજિક રીતે બોલી ગયો. પણ પીરખાં તો આંખો ફાડીને તેની સામે જોતો જ રહ્યો : 'ફરીવાર !' એ શબ્દો બે-ત્રણ વાર મનમાં વાગોળી લીધા બાદ તેની આંખો ચમકી ઊઠી : તો શું અમીર ફરી ઠગ બનવા રાજી થઈ ગયો ! આ ખુશખબર આપવાની અંધીરાઈમાં પીરખાંએ મોતીરામ તરફ દોટ મૂકી.

*

બાસીમ શહેરના લોકોએ સામેથી ફાળો એકઠો કરી પિંઢારાને રાજી કર્યા, ત્યાંથી ગોદાવરીને કાંઠે આવેલા અમરાવતી જેવા જ દોલતમંદ શહેર નાંદેર તરફ આગળ વધ્યા. ત્યાં અમરાવતી જેવી જ યુક્તિ અમીરે અજમાવી. નાંદેરના લોકો પાસેથી પિંઢારાને તેણે દોઢ લાખ રૂપિયા અપાવી દીધા. બદલામાં અમીરને ખાનગીમાં ત્રણ હજાર રોકડા અને થોડું ઝવેરાત મળ્યું.

નાંદેર તો આમ બચી ગયું પણ ગફુરખાંએ તેની નજદીકના વણકરના ગામને ભસ્મીભૂત કરી નાખ્યું. અમીર જેમ ચીતુને અત્યાચારને બદલે સમજાવટ અને રહેમદિલી તરફ વાળવા મથતો હતો એમ ગફુરખાં વધુ ગિન્નાતો અને જુલ્મ ગુજારવાની તક જતી ન કરતો.

નાંદેર પાસે ગોદાવરી નદીમાં પાણી ઊંડાં હતાં અને હોડીની સગવડ થઈ શકી નહીં એટલે લશ્કર કાંઠે કાંઠે ઉત્તર તરફ આગળ વધતું ગયું. ગંગાખોર ઘાટ પર સંખ્યાબંધ હોડીઓ મળી. ઘોડાઓને પાણીમાં તરાવી, માલસામાન હોડીમાં નાખી આખું લશ્કર નદી પાર કરી ગયું. તેમને શહેરમાં દાખલ થતાં રોકવા માટે ત્રણસો-ચારસો માણસોએ સામનો તો કર્યો પણ પિંઢારાના વિરાટ લશ્કર સામે એ બિચારાનું શું ગજું ? ગફુરખાનને અત્યાચાર ગુજારવાનો એક વધુ લાગ મળ્યો. બેરહેમીથી તેણે આખું ગામ લૂંટ્યું અને મન ફાવે તેવા જુલ્મો ગુજાર્યા. અમીરના મનમાં ગફુરખાં તરફની નફરત વધુ ને વધુ ઘૂંટાતી જતી હતી.

ગંગાખોરથી પિંઢારા દક્ષિણ તરફ પાછા ફર્યા. બીડર, ભાલકી અને પછી હુશનાબાદ જેવાં દોલતમંદ શહેર છૂટા હાથે લૂંટ્યાં.

'અમીર, અહીંથી થોડા માઈલ દૂર કલ્યાણી શહેર આવ્યું છે. તારે એ લૂંટવા જવાનું છે.' ચીતુએ તેને જાણી જોઈને આ કામગીરી સોંપી છે એ અમીર સમજી ગયો.

'હુજૂર ! મારી રીતે લૂંટવાનું છે કે...'

ચીતુ ધારદાર નજરે તેની સામે જોઈ રહ્યો. આવો સવાલ સાંભળવાની તેને આદત

નહોતી. અમીરને ફડકો પડ્યો : ચીતુ ખફ થઈ જશે પણ તેની ધારણા ખોટી પડી.

‘જો અમીર, પહેલાં પણ હું તને કહી ચૂક્યો છું કે પિંઢારાનું લશ્કર લઈને બહાર પડ્યા બાદ સંજોગો મુજબ કામ નિપટવાનું હાય છે. તને જ્યારે હું જવાબદારી સોંપું છું ત્યારે કઈ રીતે કામ લેવું એ તારા પર છોડી દઉં છું.’

‘મહેરબાની આપની !’ કહીને અમીરે ચીતુનો હુકમ માથે ચડાવ્યો અને ત્રણસો પિંઢારાને લઈ કલ્યાણી પર હુમલો કરવા ઊપડ્યો.

‘પિંઢારા આવી રહ્યા છે, નાસો-ભાગો’ની બૂમો હવે ઠરઠર સંભળાતી. અમીર લશ્કર લઈને કલ્યાણી પહોંચ્યો તો ન ધારેલું જોવા મળ્યું. આખું ગામ સૂમસામ હતું. ચકલુંચ ફરકતું નહોતું. દરેક ઘરને બહારથી તાળાં મારી દીધેલાં દેખાયાં !

‘કમાલ છે. આપણા આવતાં જ ગામના લોકો હિજરત કરી ગયા !’ અમીર ઉલ્લસમાં પડી ગયો.

‘નહીં મીરસા’બ, ગામ બહાર પેલો કિલ્લો દેખાય છે ને તેમાં ભરાઈ ગયા લાગે છે.’ રાજપૂત દફેદારે અમીરનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

‘ચાલો, પહેલાં આપણે એમને બહાર કાઢીએ.’

બધાને નવાઈ લાગી, ગામ લૂંટવાની આવી સવલત હોવા છતાં અમીરઅલી લોકોને શા માટે વતાવવા માગે છે !

ત્રણસો પિંઢારાનાં લશ્કરે કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો : ‘કાયર બેવકૂફો ! બહાર નીકળો. અમે તમને કાંઈ નહીં કરીએ. અંદર ભરાઈ રહેશો તો કિલ્લો તોડીને તમને ખતમ કરી નાખશું...’ એવા પોકારો પડ્યા, સમજાવવાની કોશિશો કરી પણ સામેથી કોઈ જવાબ ન મળ્યો. અમીરને ખીજ ચડી : હું આ લોકોને પિંઢારાના ભયમાંથી છોડાવવા માગું છું અને એ બેવકૂફો મોં દેખાડવાનીય હિંમત નથી કરતા !

તેને વિચાર આવ્યો : કિલ્લો તોડીને અંદર દાખલ થવું, પણ એ વિચાર તરત જ દબાવી દીધો. પિંઢારાને ઝનૂન ચડાવવાથી પરિણામ ઊલટું જ આવશે. સામેના લોકો ઉપર પણ અવળી અસર પડશે. ચીતુએ કદાચ તેની ચકાસણી કરવા જ આ કામ સોંપ્યું હશે.

‘ભલે, એ નાલાયકો કિલ્લામાં ભરાઈ રહે.’ તેણે વચલો ઉપાય વિચારી લીધો : ‘આપણે એમનાં ઘર લૂંટીને રસ્તો પકડીએ.’

કિલ્લાની અંદર ભરાઈ રહેલા લોકો સાંભળે એટલા મોટેથી તેણે પોકાર પાડ્યો. કદાચ છેલ્લી ઘડીએ અંદરથી કોઈ હિલચાલ થશે એવી આશા રાખેલી, પણ ગામલોકોને જાન અને ઇજ્જત જ બચાવવાં હતાં – ધનદોલત નહીં !

પિંઢારાઓએ આરામથી કલ્યાણી લૂંટ્યું. ન કોઈ અત્યાચાર કે ન કોઈ બળાત્કાર ! અમીરે તાકીદ કરી હતી કે કોઈએ ઘરને આગ લગાડવી નહીં, કામની ચીજ ઉઠાવી લેવી પણ નકામી ચીજ તારાજ ન કરવી.

આમ ગામો લૂંટાતાં હતાં અને પિંઢારાનું લશ્કર દક્ષિણ તરફ આગેકૂચ કરતું હતું. કૃષ્ણા નદી પાસે પહોંચ્યા ત્યારે ધરવ થઈ ગયો હોય તેમ ચીતુએ લાંબા પડાવ માટે

છાવણી નંખાવી : ‘હવે બધા મોજમજા કરો, થાક ઉતારો અને તાજામાજા થઈ જાવ.’

ચીતુની સફળતાનું રહસ્ય અમીરને હવે સમજાતું જતું હતું. પિંઢારા પર તેનો કડપ હતો, સૌ તેનાથી ધ્રૂજતા છતાં એ કોઈને અન્યાય ન થાય એની હંમેશાં ચીવટ રાખતો. અમીરે એ પણ જોયું કે ચીતુને ગફુરખાંના અત્યાચારો સામે અણગમો હોવા છતાં એમ કરવાની તે એને છૂટ પણ આપતો અને અમીરને એની રીત મુજબ ગામલોકો પાસેથી પૈસા કઢાવવામાંય પ્રોત્સાહન આપતો. આમાં ચીતુની કોઈ ચાલ હતી કે ચાલાકી ?

પિંઢારાને ખુશ રાખવા માટે ચીતુએ આજુબાજુનાં ગામોમાંથી નાયનારી-ગાનારીઓને બોલાવવાની છૂટ આપી. ખાવાપીવાનો સામાન પૂરતો હતો, બેસુમાર ધન-દોલત હતી એટલે મજા માણી લેવામાં કોઈએ પાછું વાળીને જોયું નહીં. છતાં નાયવા-ગાવા આવતી ઓરત સાથે છૂટછાટ લેવા સામે ચીતુએ સખત મનાઈ ફરમાવી હતી. મન બહેલાવવા આવતી એ બજારૂ સ્ત્રીઓને છૂટા હાથે પૈસા આપવામાંય ચીતુએ કસર રાખી નહીં.

આ પડાવ લંબાયો તેમાં ચીતુ એક થાપ ખાઈ ગયો. તેના પાછા ફરવાના માર્ગનાં શહેરો અને ગામો ચેતી ગયાં. લોકોએ પોતાની કીમતી માલમત્તા સગેવગે કરી નાખી. ધનવાનોએ હિજરત કરીને સલામત શહેરોમાં આશરો મેળવી લીધો અને ગુલબર્ગથી પાછા ફરતાં ચીતુને ધારી લૂંટ ન મળી.

બાસી, બીરગ, તુલજાપુર, ભીર, ફલ્તણ પણ ફરી વળી. અજંટાઘાટમાં થઈને પિંઢારાનું લશ્કર બરાનપુર ઊતર્યું. વંટોળિયાની જેમ સવાત્રણ મહિનામાં નિઝામ રાજ્યનાં લગભગ ઘણાંખરાં ગરીબ ગામો અને શ્રીમંત શહેરો પર ત્રાટકીને બેસુમાર દોલત સાથે, એક પણ સિપાઈનો જાન ગુંભાવ્યા વિના અને અંગ્રેજ લશ્કરને અથડામણનો એક પણ મોકો આપ્યા વિના હાથી અને ઊંટો પર લૂંટનો માલ લાદી ચીતુ ગર્વભેર નિમાવડ પાછો પહોંચી ગયો. લૂંટમાં સોનું-ચાંદી, ઝવેરાત અને કીમતી કાપડ એટલું બધું લઈ આવ્યો હતો કે નિમાવડના સઘળા શાહુકારો ભેગા થઈને પણ એ બધું ખરીદી શકે તેમ નહોતા ! માલ ખપાવવા માટે ઈન્દોર અને ઉજ્જૈનથી વેપારીઓને બોલાવવા પડ્યા.

અમીરને હવે અઝીમા યાદ આવવા માંડી. પિંઢારા સાથેની પહેલી ચઢાઈમાં સાંપડેલી કામિયાબી અને વરસો સુધી ચાલે એટલી કમાણીએ તેનો આત્મવિશ્વાસ વધારી દીધો. ફરી ચીતુ સાથે બાકીની જિંદગી સુખચેનથી વિતાવી દેવાની કુદરતે તેને સગવડ કરી આપી હતી. પણ ગફુરખાંનું શું ? પોતાના હાથે એને ખતમ કરવાના કસમ લીધા હતા એ હિસાબ હજુ બાકી હતો. ગફુરખાંનું કાટલું વળતી સફરમાં કરી નાખવાનો એક પણ મોકો મળ્યો નહીં. શું એટલા ખાતર તેણે ફરી ચીતુ સાથે સફર ખેડવી પડશે ?

ખુશાલીભેર પિંઢારા પોતપોતાની કમાઈ લઈને ઘેર પાછા ફરવામાં પડ્યા હતા. વિદાય માટે ચીતુનો દરબાર ભરાયો. બધા જ સરદારો અને દફેદારો હાજર થયા. વારાફરતી એક પછી એક ચીતુની સામે ઝૂકીને ઘેર જવાની મંજૂરી માગતા હતા. અત્તર અને પાન આપીને ચીતુ દરેકને વિદાય કરતો હતો. અમીરનો વારો આવ્યો. ધીમા પગલે

એ ચીતુ સામે ગયો, ઝૂક્યો અને પાન લેવા હાથ લંબાવ્યો.

પણ આ શું ? ચીતુ તેની સામે મલકાતો રહ્યો પણ અત્તર કે પાન ન આપ્યું ! અમીર ખચકાયો. ચીતુના ચહેરા પરના ભાવ વાંચવાની કોશિશ કરી પણ કાંઈ સમજાયું નહીં. આંખની ઇશારત કરી ચીતુએ તેને એક બાજુ ઊભા રહેવા સૂચવ્યું. ગફુરખાં એ વખતે ખંધું હસતો દેખાયો. અમીર સમસમીને એક બાજુ બેસી ગયો.

શું તેની સામે કોઈ ચાલ ખેલાઈ રહી છે ? દગો થઈ રહ્યો છે ? અમીરના રોમે 'માં ધ્રુજારી પ્રસરી ગઈ.

૫૨

વિચાર કરી કરીને અમીરના દિમાગનું દહીં થઈ ગયું. ચીતુ કરવા શું માગે છે ? બધાને રજા આપી અને મને જ કેમ રોકી રાખ્યો ? મને પાન-અત્તર ચીતુએ આપ્યાં નહીં એથી ગફુરખાં મુસ્કાયો શું કામ ? એણે ચીતુની કાનભંભેરણી કરી હશે, મારા બારામાં બનાવટી શિકાયતો ઉપજાવી કાઢી હશે ?

સાંજે દરબારમાં એક પછી એક દફેદાર અને સરદારો વિદાય લઈને ચાલ્યા ગયા બાદ ચીતુનો ઇરાદો ઉઘાડો થઈ જશે તેમ અમીરે માનેલું પણ તેને બદલે વાત ગૂંચવાઈ ગઈ. ચીતુએ ઇશારત કરી તેને નજદીક બોલાવ્યો. અમીર પાસે જઈને ઊભો રહ્યો એટલે બધાને નજીક આવવા કહ્યું. ચીતુ બેઠો હતો તેની લગોલગ જઈને અમીર ઝૂક્યો એટલે તેણે એના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને બીજા કોઈને ન સંભળાય એટલા ધીમેથી કાનમાં કહ્યું, 'રાત્રે એક-બે વાગે મને ઘેર મળવા આવજે. એકાન્તમાં તારી સાથે વાત કરવી છે.'

બસ, એથી વધારે કાંઈ જ કહ્યું નહીં અને દરબાર બરખાસ્ત થઈ ગયો.

રાત્રે એક-બે વાગે, એકાન્ત અને ખાસ વાત... એ શબ્દો અનેક વાર વાગોળ્યા છતાં તેની પાછળનો ઇરાદો અમીરની સમજમાં આવતો નહોતો. બહુ નરમાશથી ચીતુએ કહ્યું હતું એટલે તો શંકા ઘેરી બની : જો કામની વાત કરવાની હોત તો ચીતુ મને એકલાને જ શું કામ બોલાવે ? ગફુરખાંથી છાની મારા કાનમાં ફૂંક શું કામ મારે ? વાત કરવા માટે તો દરબાર બરખાસ્ત થયા પછી પણ મને બોલાવી શકત... રાત્રે જ અને તે પણ મધરાત બાદ શું કામ ? શું ચીતુ મારું કાસળ કાઢી નાખવા માગે છે ?

ઘેર જવાની તૈયારી થઈ ચૂકી હતી, અઝીમાને મળવાની અધીરાઈ જોર કરતી હતી ત્યારે જ આવી ઉલઝન આવી તે બહુ ખટક્યું અમીરને... તેને થયું સવારે નિમાવડ છોડીને જવાને બદલે અત્યારે જ પોતાના સાથીઓને જગાડી માલ-સામાન સાથે નાસી છૂટવું, પણ તે એટલું આસાન નહોતું. ચીતુ એની રાહ જોતો હશે, બે વાગ્યા સુધીમાં પોતે નહીં જાય તો માણસને છાવણીએ બોલાવવા મોકલશે. છાવણીમાં પોતે કે પોતાના સાથીઓ નહીં હોય એથી ચીતુ ખફા થશે. હુકમની તોહીન થાય તે ચીતુ ક્યારેય સાંખી શકતો નથી. લશ્કરના સિપાઈઓને પીછો પકડવા દોડાવશે અને બહુ છોટે ગયા પહેલાં જ એ લોકો તેમને આંબી

જશે. ગફરખાને પોતાની વિરુદ્ધ શિકાયત કરવાનો મોકો સાંપડી જશે અને બધાંની જિંદગી જોખમાઈ જશે...

નાસી છૂટવાના ખ્યાલને અમીરે મનમાંથી હાંકી કાઢ્યો : ના એ તો બને જ નહીં. મુસીબતનો બહાદુરીથી સામનો કરી લેવો. કદાચ ચીતુ તેને બળજબરીથી રોકવા માગતો હોય તો કોઈક તરફીબ શોધીને છટકી જવાશે. એક વાર તેને મળી લેવા દે, સાચા-ખોટાનાં પારખાં થઈ જશે. ચીતુનું અસલી રૂપ જોવા મળશે...

એ જ વખતે નિમાવડના ચોકીદારે મધરાતની આલબેલ પોકારીને ડંકો વગાડ્યો એથી અમીરને થયું કે પોતાના ફેસલા પર કુદરતે પણ મહોર મારી છે. હિંમત કરીને તે ઊઠ્યો અને સાથીઓને સૂતા મૂકી છાવણી બહાર નીકળી ગયો.

*

ચીતુની હવેલીના દરવાજે ઊભેલા પહેરેગીરે તેને અદબથી અંદર આવવા દીધો. એના પરથી સમજાઈ ગયું કે પોતાના આગમન વિશે હવેલીના ચોકીદાર વાકેફ છે. યોગાન વટાવી અમીર હવેલીનાં પગથિયાં ચડ્યો ત્યારે ચીતુનો અંગરક્ષક સામે જ ઊભો હતો. મીઠું હસીને તેણે કહ્યું :

‘આવો મીરસા’બ, મહારાજે આપને બેઠકખંડમાં લઈ આવવા કહ્યું છે.’

અમીર તેની પાછળ પાછળ દોરાયો.

બેઠકખંડ ખાસ્સો મોટો હતો. વચ્ચોવચ લટકતું ઝુમ્મર પૂરબહારમાં રોશની રેલાવતું હતું. છેક સામે એક દીવાલ પર ચીતુ માથું ઝુકાવીને મેજ પર રાખેલા લાંબા ચોડા કાગળ પર કાંઈક લખી રહ્યો હતો. ના, કલમથી કાંઈક ચીતરી રહ્યો હતો.

પગરવ સાંભળ્યો એટલે તેણે ઊંચે જોયું. કાગળનો વીંટો વાળતાં કહ્યું : ‘આવી ગયા ?’

અમીરે અદબથી સલામ કરી પછી પોતાની પાછળ જોયું. તેના સિવાય ખંડમાં બીજું કોઈ જ આવ્યું નહોતું છતાં ‘આવી ગયા ?’ એમ ચીતુએ કેમ કહ્યું ? તેને અચરજ થયું – દિલમાં એક થડકો જાગ્યો. ચીતુએ દાઢમાંથી તો આમ નહીં કહ્યું હોય ને ?

‘આવો સૈયદ, બેસો !’

પોતાની નજીકના એક દીવાન પર બેસવા માટે ચીતુએ અમીરને ઇશારત કરી. અચકાતાં-ખચકાતાં અમીરે બેઠક લીધી. ચીતુનો પોશાક અત્યારે સાવ બદલાયેલો લાગતો હતો. ઢાલ-બખ્તર વિનાનો ચીતુ કેટલો જુદો લાગતો હતો ! મલમલના એકદમ બારીક ઝભ્ભા નીચેથી તેના સ્નાયુબદ્ધ શરીરનાં અંગો અને બે-ચાર જૂના જખમો દેખાઈ આવતા હતા.

‘બહુ નવાઈ લાગે છે ને તમને, મુલાકાતનો આવો સમય આપ્યો એટલે ?’ તકિયાને અડેલીને બેસતાં ચીતુએ વાત ચલાવી.

‘હુજૂર, અહીં આવ્યા બાદ બીજી એક વાતની નવાઈ લાગી !’

‘શેની અમીરઅલી ?’

‘આપે આ તાબેદારને “તું” નહીં પણ તમે કહીને બોલાવ્યો એની !’

‘હા...હા...’ જાણે કોઈ અજાણી વાત સાંભળી હોય તેમ એનાથી હસી જવાયું : ‘વાત એમ છે અમીરઅલી, દરબાર અને ઘર બંને અલગ ઠેકાણાં છે. અહીં તમે મારા તાબેદાર નહીં, સમોવડિયા છો. હું કોઈને ઘેર બોલાવતો નથી અને જેને બોલાવું છું તેને સમોવડિયા ગણું છું.’

‘એને હું આપની મહેરબાની ગણું છું હુજૂર !’

‘નહીં અમીરઅલી, અહીં દરબારની રીતરસમ પ્રમાણે હુજૂર કહેવાની જરૂર નથી. ખુલ્લા દિલે વાત કરવામાં બધાં આભૂષણો નડતરરૂપ લાગે છે.’

‘પણ એ તો આદતનું જોર છે...’ અમીરે હવે છૂટથી બોલવા માંડ્યું : ‘મારું માનવું છે કે ઘરમાં જો આપને હુજૂર કહેવાનું બંધ કરી દઈશ તો ક્યારેક દરબારમાંય એવી ગુસ્તાખી થઈ જશે.’ ચીતુને હસતો જોઈને તેણે સિફતથી ઉમેર્યું : ‘અને મને આપ તુંકારે બોલાવશો તો વધારે ગમશે.’

ચીતુ મલકાયો : ‘હું તારા બારામાં ઘણી વાર વિચારમાં પડી જાઉં છું અમીર !’

હવે અમીર સાવધ થઈ ગયો. તેણે માન્યું કે ચીતુ કાંઈક ચાલાકી અજમાવી રહ્યો છે : ‘મારા બારામાં વિચાર કરવા જેવું ખાસ કાંઈ નથી હુજૂર !’

‘આટલી નાની ઉંમરમાં તું આ વિદ્યા ક્યાંથી શીખ્યો ?’

‘કઈ વિદ્યા હુજૂર !’ થરથરતા દિલે અમીરે પૂછ્યું અને આવી રહેલી કટોકટી માટે ટટ્ટાર થયો.

‘તારી સભ્યતા, બુદ્ધિ અને આવડત... તારો દેખાવ અને તારી બહાદુરી...’ થોડી વાર માટે ચીતુ વિચારમાં પડી ગયો હોય તેમ અટક્યો : ‘એક જ માણસમાં આ બધા ગુણ ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. બહાદુરો હંમેશાં બુદ્ધિશાળી નથી હોતા અને બંને લાયકાત હોય છે ત્યાં રહેમદિલી ભાગ્યે જ જોવા મળે છે !’

‘હુજૂર, આપ તો મને શરમાવી રહ્યા છો.’ અમીર ખરેખર સંકોચ અનુભવવા લાગ્યો. તેને હજુય માન્યામાં આવતું નહોતું કે ચીતુ આવી તારીફ કરવા માટે મોડી રાતે કોઈને પોતાના ઘેર બોલાવે, ખરી હકીકત જાણવા માટે તે અધીરાઈને દબાવી ન શક્યો. ‘આપ તો મને એકાન્તમાં કોઈ ખાસ વાત કહેવા માગતા હતા ?’

ચીતુ એકાએક ગંભીર થઈ ગયો. અમીરને લાગ્યું કે ઉતાવળ થઈ ગઈ. પણ હવે કોઈ ઇલાજ નથી. ચીતુના ચહેરા પર ધીમે ધીમે ભાવ પલટાતા ગયા. થોડી વાર પહેલાંની રમતિયાળ રેખાઓ હવે ખેંચાતી જોઈને અમીરને શ્વાસ લેવામાંય તકલીફ પડવા લાગી.

‘આપણે જે ચઢાઈ કરી આવ્યા તેની મક્સદ શું હતી એ તું જાણે છે અમીર !’

‘ના હુજૂર, હું જાણતો નથી !’ શ્વાસ ધીમે ધીમે છોડતાં જતાં અમીર કહેવા લાગ્યો : ‘મેં એના પર ઘણી વાર વિચાર કરી જોયો. તેમાંથી હું એટલું જ કળી શક્યો કે ચઢાઈ કરીને આપ બને તેટલી દોલત હાંસલ કરવા માગો છો, સિપાઈઓની ગરીબી

ઘણવા માગો છો અને અંગ્રેજોને હંફાવવાય મથો છો.'

સાંભળીને ચીતુ મલક્યો : 'તારી અટકળ અર્ધી સાચી છે, છતાં આપણે નિઝામના જ મુલકને શા માટે લૂંટ્યો એવો સવાલ ક્યારેય થયો હશે ને ?'

'એ મારા માટે કોયડો જ રહ્યો.'

'તો સાંભળ, મારા ખરા ઇરાદાથી હું તને વાકેફ રાખવા માગું છું, જેથી તું પૂરા ઝનૂનભેર બીજી ચઢાઈમાં મારી સાથે રહે.'

હવે અમીરને ચીતુનો મતલબ સમજાયો. બીજી ચઢાઈ માટે એ મને તૈયાર કરવા માગે છે. એ સિવાય આ ખાનગી મુલાકાતનો ખાસ કોઈ હેતુ નથી. પણ અમીરની ધારણા ખોટી પડી. ધીરગંભીર અવાજે ચીતુએ જે કહેવા માંડ્યું તે સાંભળીને અમીર પ્રવાહમાં ખેંચાતો ગયો.

'ટીપુ સુલતાન જેવા બહાદુરો આજે રહ્યા નથી. અમીર, એમની મક્કસદ શું હતી એ કદાચ તું જાણતો હઈશ. એમની મક્કસદ હતી મરાઠાઓ વચ્ચે મેળ કરી અંગ્રેજોને આ દેશમાંથી હાંકી કાઢવા, પણ એમના અરમાન અધૂરા રહ્યા. અંગ્રેજો સમયસર ચેતી ગયા. ટીપુની તાકાત તેમણે તોડી નાખી અને ત્યારપછી દેશના રાજાઓને અંદર અંદર લડાવતા રહ્યા, જેથી એ લોકો ક્યારેય ભેગા મળી સરકાર સામે માથું ઊંચકી ન શકે.'

અમીર મુગ્ધભાવે સાંભળતો હતો. ચીતુના ચહેરા પર દેશદાઝની આભા પ્રગટતી દેખાઈ.

'તને ખબર હશે કે હોલ્કરની તાકાત હવે પહેલાં જેવી નથી રહી અને સિંધિયા અંગ્રેજોની કદમબોસી કરવા લાગ્યું. ઇજજત ભંગ થાય એવી સંધિ અંગ્રેજો સાથે કરી નાખી...છતાં અમીર, મરાઠાઓ ફરી માથું ઊંચકવા માગે છે.'

અને અમીરનું માથું ગરદન સાથે ઊંચકાયું.

'હા, આ વાત જ મારે તને કહેવાની છે. અંગ્રેજોનો સામનો કરવાની તૈયારીઓ ચાલુ થઈ ચૂકી છે. નાગપુર અને પૂનાનાં રાજ્યો તો સાથે મળીને અંગ્રેજોને હઠાવવા સાબદાં થઈ ગયાં છે.'

છતાં અમીરને સમજાયું નહીં કે આમાં પિંઢારાની ચઢાઈને શું લાગેવળગે ?

ચીતુ જાણે એના મનનો તાગ પામી ગયો હોય તેમ એ જ વાત પર આવ્યો : 'નિઝામ સિકંદરશાહ અંગ્રેજોનો ખાંધિયો બની ગયો. તેણે પોતાનું રાજ જાણે અંગ્રેજોને ગીરો મૂક્યું હોય તેમ એમના લશ્કરને આવવાજવા માટે સદાય દરવાજા ખુલ્લા રાખે છે. નિઝામનું પોતાનું લશ્કર અવ્યવસ્થિત છે, તેનો કારોબાર સડેલો છે અને અંગ્રેજો એનો પૂરેપૂરો ગેરલાભ ઉઠાવી રહ્યા છે. મરાઠા સરદારોને નિઝામની આ ભડવાગીરી ખટકે છે.'

પહેલી વાર ચીતુની જબાનેથી હલકો શબ્દ અમીરને સાંભળવા મળ્યો. ચીતુ હવે આવેશ અને આવેગમાં બોલતો હતો. તેનો રોષ ચહેરાની લાલી વધારતો જતો હતો :

'હવે તને સમજાશે કે નિઝામના રાજ પર આપણે શા માટે ચઢાઈ કરી. નિઝામની રૈયતને આપણે એ બતાવી આપવું છે કે અંગ્રેજોનું લશ્કર સુધ્ધાં તમારી હિફાજત નહીં

કરી શકે. આપણું લક્ષ એ રાજમાં વધુમાં વધુ અંધેર ફેલાવવાનું છે.'

જુસ્સામાં બોલતો હોવાથી ચીતુને શ્વાસ ખાવા રોકાવું પડ્યું. અમીર તો એનું રૈદ્ર સ્વરૂપ જોઈને આભો જ બની ગયો હતો. મધરાતના સૂનકારમાં તેનો શ્વાસ સુધ્ધાં સાંભળાતો હતો. ચીતુએ ફરી ખામોશી તોડી :

'અંગ્રેજોનું લક્ષ જાણી કરીને આપણે આપણી ચઢાઈ તરફ રોકી રહ્યા છીએ. એ રીતે મરાઠાની તૈયારીઓ બાબત તેમને અંધારામાં રાખવાના છે. આ વખતે આપણે અર્ધું નિઝામ લૂંટ્યું, બાકીનું બીજી ચઢાઈમાં તારાજ કરીશું - બે મહિના બાદ !'

અને અમીર ચોંક્યો : 'બે મહિના બાદ ?'

'હા અમીર, મારો આ વ્યૂહ બહુ ખાનગી છે. તારી જેમ બીજા આઠ-દસ જણ જ એ જાણવાના છે.'

અમીર હજુ બે મહિનાની વાતના અચંબામાંથી બહાર આવ્યો ન હોય તેમ બાઘાની જેમ જોતો રહ્યો અને ચીતુ બોલતો ગયો :

'અંગ્રેજો એમ માનશે કે ચીતુ હવે દશેરા બાદ બીજી ચઢાઈ લઈને આવશે ત્યારે જોયું જશે - ત્યાં સુધી નિરાંત કરીએ. પણ આપણે એમને ઊંઘતા જ રાખવા છે. અંગ્રેજોને હું સબક શીખવવા માગું છું અમીર કે ચીતુ પિંઢારો માત્ર એક લૂંટારો નથી. અત્યાચારી પિંઢારાઓનો લાલચુ સરદાર નથી પણ દૂરંદેશી અને દેશદાઝ ધરાવતો મરદ માણસ છે.'

આમ કહેતી વખતે ચીતુની આંખોમાં દેશદાઝ કરતાંય અંગ્રેજો સામેનો દ્વેષ અને દાઝ વધારે ચમકતાં દેખાયાં અમીરને...તેની એ ખુમારીએ અમીરને શૂરાતન ચઢાવ્યું. આવા એક બહાદુર સાથે જોડાઈને હું કેટલો આગળ વધી શકીશ ? અંગ્રેજો સામે મને પણ નફરત છે.

'અમીર, આપણી નેમ માત્ર નિઝામ રાજની જ નહીં પણ અંગ્રેજોના તાબાના મુલકો પર પણ સિતમ ગુજારવાની છે. આ વખતે ભલે આપણે કૃષ્ણા નદી પાસે જ અટકી ગયા. હવે બીજીવાર તેની પેલે પારના અંગ્રેજોના પ્રદેશોય લૂંટવા છે. એમનું જોર ભાંગવા માટે એ જરૂરી છે. લૂંટાઈ ગયેલી રૈયત સરકારને મહેસૂલ નહીં આપી શકે અને આવક ઓછી થતાં અંગ્રેજોની તાકાત તૂટતી જશે. બસ પછી લાગ મળતાં જ મરાઠાઓ હથિયાર ઊંચકશે.'

અમીર હજુ આટલી વાત હજમ કરી શકે એ પહેલાં ચીતુએ છેલ્લી યોજના કહી સંભળાવી :

'જ્યારે એવો વખત આવશે ત્યારે આપણે મરાઠાઓની સાથે જોડાઈ જશું. અંગ્રેજો પાસેથી જીતેલા મુલકોમાંથી મને પણ કેટલાંક રાજ આપવાનો તેમણે વાયદો કર્યો છે અને હું ચાહું છું કે આ કામમાં મને તારા જેવાઓનો સાથ મળે.'

ચીતુએ બોલવાનું પૂરું કર્યું. અમીર હેબતાઈને તેને જોતો જ રહ્યો. ક્યાંય સુધી તેને કાંઈ બોલવાનું સૂઝ્યું નહીં. ચીતુ હવે તેને પહેલાં કરતાંય વધુ મહાન, વધુ બળવાન અને

વધુ બુદ્ધિશાળી લાગવા માંડ્યો. ચીતુ પોતાના જવાબની રાહ જોતો સામે જુએ છે તેનો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારે માથું હલાવી બીજા વિચારો ખંખેરીને એ બોલી ઊઠ્યો :

‘હુજૂર, આપને સાથ આપવામાં હું મારી ખુશનસીબી સમજીશ.’

‘શાબાશ, તારી પાસેથી મારે એ જ ઉમ્મીદ હતી !’

‘પણ અંગ્રેજોનું લશ્કર આપણી ચઢાઈને આંતરશે ત્યારે શું ?’ અમીરે પૂછી તો લીધું પણ પછી ઠાવકાઈથી સુધાર્યું : ‘એમની તાકાતનો આપે આછો અંદાજ નહીં કર્યો હોય. એ લોકો આપણો માર્ગ રોકી નહીં શકે ?’

‘નહીં... નહીં અમીર, એ નહીં બને !’ બહુ ભારપૂર્વક ચીતુ કહી ગયો : ‘આપણે તેમને ભૂલથાપ આપતા રહેશું, વારંવાર રસ્તા બદલીને આપણે એમને ચકરાવે ચડાવશું... બીજી ચઢાઈમાં આપણું લશ્કર કેવડું હશે જાણે છે તું ?’

‘કેટલું ?’ માત્ર આંખોથી સવાલ પૂછ્યો અમીરે.

‘દસ હજાર !’ ચીતુ ગર્વભરે બોલ્યો : ‘જે પહેલી ચઢાઈમાં હતા એ બધા જ તેમની સાથે બીજા વધારાનાને લઈ આવશે... તારી સરદારી નીચે હું એક હજારનું લશ્કર મૂકવા માગું છું.’

‘આપ બેફિકર રહો, હું પૂરી તાકાતથી આપની સાથે રહીશ.’

ત્યારે ચીતુ અમીરને ધારીધારીને જોતો હતો. થોડી વાર ખામોશ રહ્યા બાદ તેણે હળવાશથી કહ્યું : ‘આ ચઢાઈ પછી તું ફરી સાથે આવવા તૈયાર નહીં થાય એમ મેં માનેલું.’

અમીર ચમક્યો. ચીતુએ આવું કેમ ધારી લીધું હશે ? તેનાથી સહેજ મરકી જવાયું; તેણે ચીતુને જ બોલવા દીધો :

‘ગફુરખાં સાથે તારી આંખો ક્યારેક કતરાય છે એ હું જાણું છું અમીર, પણ એટલા ખાતર તું સાથ છોડી દે એ બરાબર નથી.’

‘ચઢાઈની મક્સદ સમજી લીધા બાદ મેં મારો વિચાર બદલી નાખ્યો હુજૂર !’

ચીતુની આંખોમાં ખુશી ચમકી : ‘શાબાશ ! અંદર-અંદરના મતભેદ ભૂલી ગયા વગર આપણે નેમ પૂરી કરી શકીએ. ગફુરખાંને છંછેડ્યા વિના તું તારી બઢતી મેળવતો જા એટલું જ મારે તને કહેવાનું છે.’

‘એટલામાં હું સમજી ગયો.’ અમીરે ઉત્સાહભરે કહ્યું અને ચીતુ ઊભો થયો. અમીરનાં બાવડાં પકડી તેણે એને ઊભો કર્યો અને બાથમાં લીધો : ‘તારી સમજદારી પર હું ખુશ છું. હવે જાલોન ઊપડવાની તૈયારીમાં લાગી જા. એકાદ મહિનામાં તારે નિમાવડ પાછા ફરી જવાનું છે એ યાદ રાખજે.’

ચીતુને ભેટી લઈને અમીર છૂટો પડ્યો : ‘હુજૂર, મેં મારો ઇરાદો બદલી નાખ્યો.’

‘શેનો ઇરાદો ?’

‘જાલોન જવાનો !’ તેણે ચીતુને ચમકાવ્યો : ‘આટલી દોલત લઈને ઘેર ગયા બાદ બીબી મને તરત જ પાછો ફરવા નહીં દે.’

‘એટલા ખાતર તું ઘેર નહીં જાય !’

‘હા હુજૂર ! આપને આપેલો વાયદો ફેક કરવાનો મોકો જ ન આવે એ હું જોવા માગું છું.’

‘પણ ઘેર તારી બીબી ફિકર કરતી હશે.’

‘એ માટે મેં વિચારી રાખ્યું છે.’ અમીરે તેનો બંદોબસ્ત કહી સંભળાવ્યો : ‘મારા સાથીઓ પોતાની કમાઈ લઈને પોતપોતાને ઘેર જશે. તેમાં જાલોનનો મારો એક દોસ્ત પણ છે. એ મારો હિસ્સો સાથે લેતો જશે. બીબીને મારા ખુશખબર પહોંચી જશે. જાલોનના રાજાને તેમના ઘોડા અને નજરાણું મળી જશે, પછી મારે જવાની જરૂર નથી.’

ચીતુ વિચારમાં પડી ગયો. અમીરના આ ફેસલાથી એ ખુશ થયો હોવા છતાં તેને કંઈક અજુગતું લાગ્યું :

‘સાચું કહેજે અમીર ! તારી બીબીનો તને એટલો બધો મોહ નથી કે...’

‘નહીં હુજૂર આપ ગલત સમજી રહ્યા છો.’ અમીરે ઉતાવળમાં કહી દીધું : ‘ચાર મહિના બાદ બીબીને મળું અને ચાર-છ દિવસમાં તેને છોડીને પાછો ફરી જાઉં એટલો ફૂર હું થઈ શકીશ નહીં – બીબીનો પ્યાર મને ત્યાં જકડી રાખશે.’

હમદર્દીભરી નજરે ચીતુ અમીર સામે જોઈ રહ્યો. ફરજને ખાતર આ જુવાન ઘરથી છેલ્લે રહેવા તૈયાર થયો એ વાત તેના દિલને સ્પર્શી ગઈ. અમીરનું સ્થાન તેના દિલમાં સજ્જડ થઈ ગયું : ‘તો પછી અમીર, તારે મારી આ હવેલીમાં રહેવું પડશે.’

અમીરે આનાકાની કરી નહીં. આભારવશ નજરે ઝૂકીને સલામ કરતો એ ખંડમાંથી બહાર નીકળવા જતો હતો ત્યાં ચીતુએ કહ્યું, ‘અને જો, તારા સાથીઓ સામન સાથે જલદી સફર કરી શકે એ માટે આપણા લશ્કરના ઘોડા અને ઊંટો તેમને આપજે. બની શકે એટલા વધુ માણસોને લઈ પાછા આવે એમ સમજાવજે.’

‘આપની મહેરબાની !’

કહીને અમીર ચીતુની હવેલીમાંથી બહાર નીકળી ગયો.

*

અઝીમાને મળવાની અધીરાઈ પર જાણે કરીને ટાંકું પાણી રેડી દીધા બાદ અમીરને અફસોસ તો ઘણો થયો, પણ ફેસલો કર્યો તેને વળગી રહેવા સિવાય બીજો કોઈ ઇલાજ નહોતો. એક તો ચીતુની વાતો સાંભળીને એને જોશ ચડી આવ્યું હતું. અંગ્રેજો સામે લડવાની મરાઠાઓ સાથે ગોઠવેલી ચીતુની ચાલ જો કામિયાબ નીવડે તો પોતે ક્યાંનો ક્યાં પહોંચી જાય ! જિંદગીમાં આવો મોકો વારંવાર મળતો નથી. બીજી પણ એક ગણતરી હતી. ગફુરખાંને ખતમ કરવા માટે તેણે ફરીવારની ચઢાઈમાં સામેલ તો થવાનું જ હતું એટલે બે મહિના બાદ ચઢાઈ કરવાની છે એ જાણ્યા પછી જાલોન જવાનું માંડી વાળ્યું. એ બહાને તે અફલાને પણ બીજી ચઢાઈમાંથી બાકાત રાખવા માગતો હતો, કોને ખબર પાસા ઊલટા પડે તો પોતાની સાથે અફલોય ફસાઈ જાય... પછી અઝીમા આ દુનિયામાં એકલી પડી જાય, કોઈનો આધાર ન રહે તેને...

બહુ લાંબું વિચારી લીધા બાદ અમીરે સાથીઓને જગાડ્યા ત્યારે મળસકું થવા આવ્યું હતું.

‘ખાસ વાત કહેવાની છે ઊઠી !’

આંખો ચોળતાં બધા જ તેની આસપાસ ગોઠવાઈ ગયા. અફલાએ રીસમાં કહ્યું :

‘શું રાતે કોઈ ખ્વાબ આવ્યું કે આમ બધાને જગાડી દીધા !’

‘ખ્વાબ નહીં પણ ખ્વાબ જેવું કંઈક બની ગયું !’

‘હે !’ બધાની આંખોમાંથી ઊંઘ પલાયન થઈ ગઈ : ‘શું બની ગયું ?’

અમીરે ચીતુ સાથેની મધરાતની મુલાકાત ટૂંકામાં કહી સંભળાવી. બે મહિના બાદ ફરી ચઢાઈ પર જવાનું છે એ સાંભળી બધા ખુશ થઈ ગયા, એક વરસમાં દોલતમંદ થઈ જવાની આશાએ એમની આંખો ચમકી ઊઠી, પણ મોતીરામ-પીરખાં થોડા ગડમથલમાં પડી ગયા :

‘અમીરમિયાં, તમે ખરેખર બીજી ચઢાઈમાં સામેલ થવાનું નક્કી કરી નાખ્યું ?’

‘હા, તમે લોકો જો સાથ આપો તો...’

‘સાથ તો આપણો કાયમનો છે.’ મોતીરામ જુસ્સામાં બોલ્યો : ‘પણ પેલા ગફુરખાં આપણને ફાવવા દેશે ?’

‘એનું મેં વિચારી રાખ્યું છે.’ અમીરે એ મુદ્દે ત્યાં જ ઉડાવી દેવા બીજી વાત રજૂ કરી : ‘ચીતુનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હાંસલ કરવા હું અહીં જ રોકાઈ જવાનો છું.’

‘હે !’ અફલાની આંખો પહોળી થઈ.

‘હા અફલા, તારે માલસામાન લઈને જાલોન જવાનું છે. અઝીમાને ગમે તેમ કરીને મનાવી લેજે. કહેજે કે જિંદગીનું જે ખ્વાબ હતું તે હવે હાથવેંતમાં દેખાય છે. તારો શૌહર મોટો સેનાપતિ બનીને ઘેર આવી જશે - ચારછ મહિનામાં જ !’

‘એટલે શું હું સંદેશવાહક બનીને જાલોન જાઉં ?’ અફલો છેડાઈ પડ્યો હોય તેમ ઊભો થઈ ગયો. અમીર પણ કાંઈક બબડતો ઊભો થયો, અફલો હાથ પકડીને તેને એક બાજુ લઈ ગયો.

ઘણી વાર સુધી બંને વચ્ચે ગુપચુપ ચાલી. અફલાને જ્યારે જાણ થઈ કે બીજી ચઢાઈમાંથી અમીર તેને બાકાત રાખવા માગે છે ત્યારે એ વધુ ગિન્નાયો : ‘તું મોટો સેનાપતિ થવા માગે છે અને મને ઘેર બેસાડી રાખવો છે તારે ?’

‘અફલા, તું જરા વિચાર તો કર.’ અમીરે ઝડપથી દલીલ ઉપજાવી કાઢી : ‘આટલી બધી દોલત ઘરમાં હોય અને અઝીમા એકલી રહે તે જોખમ તને કેમ સમજાતું નથી ? તું અઝીમાની હાલતનો તો વિચાર કર... એ એકલી ફફડી મરે ને ?’

અઝીમાના વિચારે અફલાને પીગળાવી દીધો : ‘ભલે...’ એટલું કહેતાં તેના ગળે ડૂમો ભરાઈ આવ્યો, પછી ભીની થતી આંખો દેખાઈ ન જાય એટલે મોં ફેરવી ગયો. અમીર જાણતો હતો કે પોતાથી અલગ થવાની પીડા તે પચાવી રહ્યો હતો. તેણે પણ ખોંખારો ખાઈને ગળું સાફ કરી લીધું, સૌને વિદાય કરવાના બંદોબસ્તમાં લાગી ગયો.

ઊગતા સૂરજની લાલી આકાશમાં છવાતી હતી ત્યારે અમીર તેના સાથીઓથી વિખૂટો પડતો હતો. એ પાદર સુધી તેમને વળાવવા ગયો. અઝીમાને કહેવા માટે ફરી ફરીને એકની એક વાત અનેક વાર અફલાને સમજાવી દીધા પછી પીરખાં અને મોતીરામની વચ્ચે જઈ કાનમાં ફૂક મારી : ‘પાછા આવો ત્યારે બીજા ચાર-છ પાવરધા સાથીઓને લેતા આવજો, બીજી ચઢાઈમાં ગફુરખાંનો અંજામ આવી જવાનો - જરૂર પડશે તો રૂમાલનો ઉપયોગ કરતાં હું અચકાઈશ નહીં.’

અમીરના ચહેરા પરની ઝલક જોઈને મોતી અને પીરખાંની આંખો ચમકી ઊઠી. અમીર ત્યારે ઠગ સરદાર જેવો ઝનૂની દેખાતો હતો.

બે મહિના ચપટી વગાડવા જેટલી ઝડપે વીતી ગયા.

ચીતુની ગણતરી મુજબ દસ હજારનું લશ્કર તૈયાર થઈ ગયું. નવા ભરતી થનાર સિપાહીઓની ચકાસણીમાં ચીતુએ અમીરને સાથે રાખ્યો હતો. ગફુરખાં તરફ અમીરે ઉપરછલ્લો વર્તાવ બદલી નાખ્યો જેથી એ બદમાશનું કાસળ નીકળી ગયા બાદ ચીતુને પોતા પર વહેમ ન આવે. ગફુર પણ હવે અમીરને પોતાનો દોસ્ત માનતો હોય તેમ સલૂકાઈથી તેની સાથે વરતવા લાગ્યો : 'મિયાં, પિંઢારા થવું અને ભલમનસાઈ રાખવી એ બંને વાત એકસાથે બને નહીં, મારી સાથે રહીશ તો સાચો પિંઢારો બની શકીશ.'

અમીરને તેનું આ ગુમાન ખટક્યું છતાં હસીને કહેતો : 'ખાનસાહેબ, હજુ તો હું નવોસવો છું. દિલ કઠણ થતાં વાર લાગે. હથિયાર વિનાના આદમી પર હાથ ઉગામતાં આંચકો લાગે છે મને.'

'હા...હા...' કરતો ગફુરખાં હસી પડતો : 'મિયાં, લૂંટવાની વાત છે પછી દોલત, જાન કે જોબન જે ફાવે તે લૂંટી લેવાનું - આગળ-પાછળનો વિચાર નહીં કરવાનો.' પછી પોતાના પોલાદી પંજાથી અમીરની પીઠ હચમચાવીને ઉમેરતો : 'આ હાથોમાં ખુદાએ તાકાત શું કામ બક્ષી છે ?'

અમીર વાંસો પંખાળતો તેની આંખોમાં ચમકતી રાક્ષસી વૃત્તિ જોઈને ડઘાઈ જતો, ગફુરખાં ત્યારે તેને શેતાનના સાગરીત જેવો લાગતો. આવા જુલ્મગાર સાથે દગ્ગો કરવામાં કોઈ ગદારી નથી એવી તસલ્લી થતી અને ગફુરખાંના અંજામ માટે અધીરાઈ જાગી ઊઠતી.

કદાચ એટલે જ બીજી ચઢાઈ માટેની તાલાવેલી જોર પકડતી હતી.

દરબારમાં હાજર થયેલા મોટા નાના સરદારોને ચીતુએ પોતાનો વ્યૂહ સમજાવ્યો :

'આ વખતે આપણે એવાં શહેરો અને ગામો ઉપર ત્રાટકવાનું છે જ્યાંથી તમને બધાને બેસુમાર દોલત મળી રહેશે...નિમાવડથી ઊપડીને આપણે નાગપુર રાજમાં દાખલ થશું, જ્યાં આપણે માટે રસ્તો મોકળો છે. ત્યાંથી દક્ષિણ-પૂર્વ તરફ આગળ વધશું. ગુડવાનનાં જંગલો વટાવીને મચ્છલીપટ્ટન પર આપણે હલ્લો લઈ જશું. પછી કૃષ્ણા નદી ઓળંગી કરનુલ સુધી તારાજી ફેલાવવાની છે.'

સરદારોએ જુસ્સાભર ચીતુનો જયનાદ પોકાર્યો. ઘણી વાર સુધી તેના પડઘાથી દરબાર ગુંજી ઊઠ્યો. ખામોશી છવાયા બાદ ગફુરખાંએ બધા સરદારો વતી અરજ કરી : 'મહારાજ, અમે બધા ચઢાઈ માટે અધીરા થયા છીએ, આપના હુકમની જ વાર છે.'

'બસ તો આગે બહો ! દરેક સરદાર અને દફેદાર પોતપોતાના લશ્કરનો મોખરો સંભાળી લે. કાલ સાંજ સુધીમાં આપણે નર્મદા પાર કરી સામે કાંઠે છાવણી પાડવાની છે.'

ચીતુનો આદેશ માથે ચડાવી કુરનીશ બજાવતાં એક પછી એક સરદારો જોશીલા વેગે બહાર નીકળી ગયા. ઊપડવાનો હુકમ સાંભળી લશ્કર પણ થનગની ઊઠ્યું. લૂંટફાટ માટે પિંઢારા ઊંચાનીચા થતા હતા. પહેલી વાર ચઢાઈમાં જનારાઓના દિલમાં નવી દુનિયા જોવાના અને શૂરાતન દેખાડવાના અરમાન ઉછાળા મારતા હતા.

પીરખાં અને મોતીરામ બીજા બાર ઠગને સાથે લઈ આવ્યા હતા. તેમાંથી ત્રણ-ચાર જણા અમીરથી અજાણ્યા હતા, પણ મોતીરામની ખાતરીવાળા અનુભવી ઠગ હોવાથી તેણે એમને લશ્કરમાં ભરતી કરાવી લીધા. અમીરે ઊપડતાં પહેલાં દરેકને કહી રાખ્યું : 'સવારીમાં કોઈ પણ જગ્યાએ મારાથી અલગ પડતા નહીં. આપણા વચ્ચે કાંઈ પણ વાત થાય તે બહાર જવી ન જોઈ.'

'તમારા માટે જાન આપી દે એવા જ સાથીઓને લઈ આવ્યો છું અમીરમિયાં !' મોતીરામે અમીરને ધરપત આપી : 'આ ફેરાની ચઢાઈમાં આપણી ખરી મકસદ શું છે તે હું બરાબર જાણું છું.' આછું હસીને અમીર ઘોડા પર ચડી બેઠો. પોતાની સરદારી હેઠળના એક હજાર સિપાહીઓ તરફ ગુમાનભરી એક નજર ફેરવી લીધી. પછી મ્યાનમાંથી કાઢેલી તલવાર હવામાં વીંઝીને પોકાર પાડ્યો : 'આ...ગે બહો !'

ઘોડાની લગામો ખેંચાણી, ધરતી ધણધણી ઊઠી અને ધૂળની ડમરીઓ વચ્ચે અમીરનું લશ્કર નિમાવડની સરહદ ઓળંગી ગયું.

✱

નર્મદાનાં પાણી ઊતરી ગયાં હતાં એટલે આસાનીથી નદી પાર કરી શક્યા અને ત્યાં પડાવ નાખી દસ હજાર પિંઢારાનું લશ્કર ગુડવાનનાં જંગલમાં દાખલ થયું. આ ગાઢ, ગીચ અને બિહામણા જંગલમાં ભાગ્યે જ કોઈ માનવીએ અગાઉ પગ મૂક્યો હશે. એકલ-દોકલ માણસ ભયથી ફાટી પડે એવો અંધકાર દિવસે પણ છવાઈ રહેતો. રાતે જંગલી જનાવરોની ત્રાડો વચ્ચે ચીતુએ કૂચ ચાલુ રખાવી. પાણીના સાંસાં પડવા લાગ્યા છતાં પિંઢારાઓનો ઉત્સાહ મોળો પડ્યો નહીં. ચીતુની સરદારીમાં બધાને પૂરો ભરોસો હતો.

અને સપાટ પ્રદેશ દેખાયો, ચિચિયારીઓ પાડતા પિંઢારા ઘોડા દોડાવવા લાગ્યા. લૂંટફાટની તરસ ઉગ્ર બની હોય તેમ જે ગામ હડફેટમાં આવતાં ગયાં તેને તારાજ કરતા આગળ વધતા ગયા. સામનો કરનારાઓને કચડી નાખતા, રસ્તો રોકનારાને સાફ કરી નાખતા. ધન-દોલત આપવામાં આનાકાની કરનારાનાં ધડ પરથી માથાં અલગ કરી દેતા

વંદોળિયાની જેમ પસાર થઈ જતા, આમ રોજ બાર-પંદર ગાઉની મજલ કાપતા પિંઢારાઓ છેવટે ગંતુર પહોંચ્યા.

પણ ગંતુરમાં અંત્રેજોનો ખજાનો લૂંટવાની ચીતુની મુરાદ બર ન આવી. પિંઢારાને ગામમાં દાખલ ત્યાં કોઈએ રોક્યા નહીં, ઘરબાર લૂંટવામાં પણ કોઈ અડચણ આવી નહીં છતાં અંત્રેજોનો ખજાનો જે ઇમારતમાં સંઘર્યો હતો ત્યાં સુધી એક પણ પિંઢારો જઈ શક્યો નહીં. સંખ્યામાં ભલે પિંઢારા બળવાન હતા પણ અંત્રેજોની બંદૂકોએ ચીતુનો જુસ્સો ઓગાળી નાખ્યો. અમીરને પહેલાં અંત્રેજો કાયર લાગ્યા, પણ હવે તે એમની લુચ્છાઈ સમજી ગયો. એમનું આખું લશ્કર ખજાનાની હિફાજત માટે ગઢમાં ભરાઈ બેઠું હતું. ચારે બાજુથી પિંઢારાઓ સામે બંદૂકો તકાઈ હતી.

ચીતુ પાસે જામગીરીવાળી થોડી બંદૂકો હતી તેની તેણે અજમાયશ કરી જોઈ. ચાર-છ ધડાકા કર્યા તેના જવાબમાં ધડાધડ એકસાથે અનેક બંદૂકો સામેથી ગર્જી ઊઠી. અંત્રેજો ખજાનાની સલામતી માટે મક્કમ હતા એની ખાતરી થઈ ગયા બાદ ચીતુએ તેના સરદારો સાથે મસલત કરી. અમીર સામનો કરવા આતુર દેખાયો : 'આપણામાંથી સો-બસો ઢળી જશું પણ ગઢનો કબજો લીધા વગર નહીં રહીએ.'

'ગફુરખાં, તારું શું કહેવું છે ?' ચીતુએ તેના માનીતા સરદારની રાય પૂછી ત્યારે ગફુર દાઢી ખંજવાળવા લાગ્યો. આ ઘાતકી અને ઝનૂની સરદાર બંદૂકથી હંમેશાં ડરતો. 'બંદૂક તો કાયરનું હથિયાર છે', એમ કહી નફરત દેખાડતો.

'મને લાગે છે કે હુજૂર કે એ લોકો કોઈ ચાલ રમી રહ્યા છે.' ગફુરખાંએ ખંધાઈ વાપરી : 'આપણને ગઢ તરફ લલચાવી વખત વિતાવવા માગે છે. તેમણે બીજું લશ્કર મદદે બોલાવ્યું હોય એ આવી ચડે ત્યાં સુધી આપણને અહીં રોકી રાખવાનો એમનો ઇરાદો હોય !'

સાંભળીને ચીતુ વિચારમાં પડી ગયો. કદાચ ગફુરનું અનુમાન સાચું હોય. ખજાનાની લાલચમાં અહીં ઘેરાઈ જવાનું જોખમ લાગ્યું. અમીરની ઘણી સમજાવટ છતાં ચીતુએ ખજાનાનો ખ્યાલ જતો કરવાનો ફેસલો કરી નાખ્યો ત્યારે અમીરને પહેલી વાર ચીતુની મક્કમ પર શંકા જાગી : અંત્રેજ હકૂમત પાસેથી મુલકો જીતવાની વાત કરનાર આ બલવાન માણસ એક ગઢનો કબજો લેતાં અચકાય છે ? નાસીપાસ થયેલા અમીરે તેના લશ્કરને કૃષ્ણા નદી તરફ વાળવું પડ્યું.

કૃષ્ણા નદી પાર કરી ત્યાં ખબર મળ્યા કે ગંતુરનું અંત્રેજ લશ્કર તેમનો પીછો કરી રહ્યું છે ! ચીતુ કોઈ પણ ભોગે અંત્રેજો સામેની ખુલ્લી અથડામણ ટાળવા માગતો હતો, ગંતુરનો ખજાનો ન મળ્યો ત્યારે તેણે કડવા ગામના ખજાના પર નજર દોડાવેલી, પણ ત્યાંય અંત્રેજ લશ્કર તેમનો સામનો કરવા સાબરું થઈને બેઠું હતું !

'આપણામાંથી કોઈકે ગદારી કરી છે !' ચીતુએ તેના સરદારોને સાંભળાવ્યું : 'તમારા સિવાય ચઢાઈનો વ્યૂહ મેં કોઈને અગાઉથી કહ્યો નહોતો, છતાં અંત્રેજોને ક્યાંથી ખબર પડી ?'

પોતાના સરદારો પર અખૂટ વિશ્વાસ ધરાવતા ચીતુની જબાનેથી પહેલી જ વાર ગદારીની વાત સાંભળીને અમીર સમસમી ગયો. પાંચે સરદારોમાં પોતે નવો હતો, કદાચ સૌ પહેલાં પોતાના તરફ શંકાની આંગળી ચીંધાશે એવો ફડકો થયો. ખોંખારો ખાઈને તેણે ગળું ખંખેર્યું :

'હુજૂર, ગુસ્તાખી માફ !' બહુ સાવધ રહીને તેણે બોલવું પડ્યું : 'એમના ખજાનાની હિફાજત માટે અંત્રેજો કાયમ અહીં લશ્કર રાખતા હોય એવું ન બને ?'

'ના, એની મેં અગાઉથી તપાસ કરાવી લીધી હતી !' ચીતુએ અમીરના અનુમાનને એક જ જાટકે કાપી નાખ્યું : 'આપણે જંગલ રસ્તે આવ્યા એટલે સોળ દિવસમાં અહીં પહોંચી ગયા. પણ બાતમી પહોંચાડનાર ગુપ્તચરને લાંબે રસ્તે થઈને આવતાં બમણો વખત લાગે છતાં આપણા પહેલાં વાત અહીં કેમ પહોંચી ગઈ ?'

ચીતુની આ દલીલ સચોટ હતી. થોડી વાર માટે તે ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયો. અઢી મહિના અગાઉ તેણે અમીરને આ વાત કરી હતી, એ જાણ્યા બાદ અમીર પોતાને ઘેર પણ ન ગયો ! શું કામ ? કદાચ એવું ઠસાવવા માટે કે પોતે નિમાવડની બહાર ગયો નથી એટલે તેના પર વહેમ નહીં આવે ? તેણે શું એના સાથી મારફત આ બાતમી ક્યાંક પહોંચતી કરી હશે ?

ચીતુની ખામોશી અમીરને અકળાવી રહી હતી. પોતે બેકસૂર હોવા છતાંય વહેમનો એક તીખારો જો ચીતુના મનમાં ઝબકી જશે તો વગર વાંકે કુટાઈ જશે. ગફુરખાં પણ આ તક જતી નહીં કરે. કોઈ પણ ભોગે ચીતુને એ વિચારેથી પાછો વાળવો પડશે. તેણે ઝડપથી મગજ કસવા માંડ્યું.

'હુજૂર ! મને ખાતરી છે કે આપણા સરદારોમાંથી કોઈ આવું ન કરે.'

સાંભળીને ચીતુ ચોંક્યો, અમીર ખુલાસો કરવા આટલો અધીરો કેમ દેખાય છે ?

'અમીર, મને મારા સરદારોમાં પૂરેપૂરો ભરોસો છે.' તેણે સહેજ સપ્તાઈથી આમ કહ્યું : 'પણ તને આટલી બધી ખાતરી શેના પરથી થઈ ગઈ - મારા કરતાં શું તેમને તું વધારે સારી રીતે પિછાણે છે ?'

અમીર સપડાયો છે એ જાણી ગફુરખાં ખુશ થયો પણ તેની ખુશાલી વધુ ટકી નહીં.

'હુજૂર વાત એમ નથી !' અમીરે ખુદાને ભરોસે આંખો મીંચીને કહી દીધું : 'જે માણસ ચઢાઈની બાતમી આપે એ ચઢાઈમાં સામેલ ન જ થાય અને સામેલ થાય તોપણ લશ્કરની સરદારી તો ન જ લે ને !'

'હું !' ચીતુની કીકીઓમાં ઝબકારો થયો. શંકા કરતાં પહેલાં લશ્કરની વાત પોતાને કેમ સૂઝી નહીં ? તેમાંય અમીર તો સૌની મોખરે હતો... તેણે ગંતુરનો ખજાનો લૂંટવા માટે સૌથી વધુ જુસ્સો દેખાડ્યો હતો ! ના, અંત્રેજોને કોઈએ બાતમી પહોંચાડી નથી, લશ્કર સામું મળ્યું એ તો માત્ર જોગાનુજોગ જ બન્યું છે !

'અમીર, હું તારી હોશિયારીની ખાતરી કરવા માગતો હતો.' ચીતુએ સિફતથી વાત

વાળી લીધી : 'બાકી તારા સહિત મને મારા બધા જ સરદારો પર પૂરો ભરોસો છે.'

અને ચીતુએ લશ્કરને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી આગળ વધવાનો પોતાનો ઇરાદો જાહેર કર્યો : 'અંગ્રેજોને આપણે ભુલાવામાં નાખવા પડશે, એક લશ્કર પૂર્વમાં, બીજું પશ્ચિમમાં અને ત્રીજું વચલા પ્રદેશો પર ફૂંચ કરશે, અને અમીર તારે મારી તથા ગફુરની સાથે મોખરે જ રહેવાનું છે !'

'આપની સાથે લશ્કરની મોખરે રાખવા મહેબાની હુજૂર !' અમીરે ખુશાલીભેર નમીને હુકમ માથે ચડાવ્યો. ખરી રીતે તેની ખુશાલી ગફુરથી છૂટા પડવાનું ન થયું એ માટેની હતી ! જ્યારે ગફુરખાંએ ચીતુના આ હુકમનો બીજો જ અર્થ તારવ્યો : સરદારને અમીર પર વહેમ પડ્યો છે અને તેને ચકાસવા માટે જ પોતાની સાથે રાખ્યો છે !

*

અમીર અને ગફુરખાંને હવે સતત એકબીજાની સાથે રહેવાનું થતું. એટલી હદ સુધી કે રાતવાસો પણ બંને એક જ તંબુમાં કરતા ! અણગમતા આદમીના આ સહવાસે અમીરની ભીતરમાં ધરબાયેલા ઠગને ઢંઢોળ્યો : અનાયાસ મોકો સાંપડ્યો છે તેનો લાભ ઉઠાવી લે અમીર.

જેમ જેમ ગફુરખાં માટેની નફરત વધતી જતી હતી તેમ તેમ અમીરનું ઉપરછલ્લું વર્તન કૂણું પડવા લાગ્યું. ગફુરની તે વધારે ઇજા કરવા માંડ્યો. તેની તારીફ કરતો, એની જબાનેથી અત્યાચારના પાશવી ભવો સાંભળી મોં મલકતું રાખતો. ગફુરના મનમાં એક વાત તે જડબેસલાક ઠોકી બેસાડવા માગતો હતો કે તારા સંગાથમાં રહીને હું ઘણું શીખી રહ્યો છું, તારા જેવા થવાની મારી ઉમ્મીદ છે અને કાયમને માટે હું તારો ગુલામ બની રહેવા માગું છું !

એ અરસામાં જ એક ઘટના બની ગઈ.

એક શહેર લૂંટાતું હતું. અમીર લૂંટફાટમાં ગફુરખાંથી અલગ રહેવાનું પસંદ કરતો જેથી અથડામણ ન જાગે. એ અને એના ચૌદ સાથીઓ જે ઘરમાં દાખલ થતા એ લોકોને પહેલેથી જ કહી દેતા અમે તમારી માલ-મત્તા જ લૂંટવા આવ્યા છીએ - કોઈના જાન કે ઇજા સાથે ખેલવા માગતા નથી. દેખાવ ખાતર થોડી ઊંચલપાથલ કરશું જેથી બીજા પિંઢારાને ખાતરી થઈ જાય કે આ ઘર લૂંટાઈ ચૂક્યું છે... બળજબરી વાપર્યા વિના શક્ય એટલું વધારે મેળવીને અમીર બહાર નીકળી જતો.

'બચાવો...કોઈ બચાવો !'

ચીસ સાંભળીને અમીરે ઘોડાની લગામ ખેંચી.

રસ્તા પરના એક મકાનમાંથી ઓરતોની ચીસો અને મરદોની ચિચિયારીઓ સંભળાતી હતી. અમીરે એ ઘર તરફ એક નજર નાખી. શહેરમાં બધે જ આમ ચાલતું હતું, પોતે ક્યાં જઈને કોને બચાવી શકવાનો ? એમ મનને મનાવી આગળ વધવા માટે ઘોડાની લગામ ખેંચવા જાય છે ત્યાં જ ફરી અવાજ સંભળાયો :

'બોલ, ક્યાં સંતાડ્યું છે ધન ?'

અમીર સમજી ગયો કે ગફુરખાંની આ ત્રાડ છે. તેના હોઠ ભિડાયા અને એ ઘોડા પરથી નીચે કૂદ્યો :

'મોતીરામ-પીરખાં, જરા અંદર ચાલો તો.'

ઘરમાં દાખલ થતાં જ અમીરના પગ ભોંચ પર જડાઈ ગયા. ઉંબરામાં જ ત્રણ લાશો તરફડતી હતી. બે જુવાન મરદ અને એક બુદ્ધી ઓરત આખરી શ્વાસ લેતાં લોહીના ખાબોચિયામાં પડ્યાં હતાં. શરીર પર ઠેકઠેકાણે તલવારોના જખમ દેખાતા હતા અને ગરમ ગરમ લોહી વહી રહ્યું હતું.

એક ખૂણામાં ગફુરખાંના ત્રણ માણસો ત્રણ જુવાન સ્ત્રીઓને વશ કરવા જોર અજમાવી રહ્યા હતા. સૌથી નાની યુવતીને પોતાના બંને હાથમાં ઊંચકીને એક પિંઢારો તેને સતાવતો હતો. બીજી સ્ત્રી એક કદરૂપા પિંઢારાના બાહુપાશમાંથી છૂટવા માટે રોત્તી-ચિલ્લાતી તરફડતી હતી. ત્રીજી સ્ત્રીનું પોલકું પિંઢારાની છૂરીથી ચિરાઈ ગયું હતું અને અંગ ઢાંકવા માટે એ ફાંફાં મારતી હતી !

અમીર અને તેના બંને સાથીઓને જોઈને ત્રણ પિંઢારા પોતપોતાના કબજામાં આવેલી ઓરતને અંદરના કમરામાં ખેંચી ગયા - જેથી કોઈ તેમાં ભાગ ન પડાવે :

અને અમીરે ગફુરખાં તરફ નજર દોડાવી.

એ એક બુદ્ધા પર જુલ્મ ગુજારતો હતો. ઘોડાને ચણા ખવડાવવા માટે ડોકમાં તોબરા બાંધે તેમ પસીનાથી રેબઝેબ થઈ રહેલા એ બ્રાહ્મણના મોં પર ધગતી રાખનો તોબરો બાંધવામાં આવ્યો હતો. પાછળથી ગફુરનો એક આદમી તેની પીઠ પર તલવારની મૂઠથી ફટકા મારતો હતો. પીઠ પર માર પડતો ત્યારે બુદ્ધાથી ઊંઘકારો નંખાઈ જતો, ઊંડો શ્વાસ લેવા જતાં ગરમ રાખ નાક-મોંમાં પેસી જતી અને પીડા બેવડાતી, ખાંસી આવતી અને મોં લાલચોળ થઈ જતું.

ગફુરખાં તેના કાનમાં રાડ પાડીને પૂછતો હતો : 'બોલ, ક્યાં સંતાડી છે તારી માલમત્તા ! કહી દે જલદી...'

ત્રણ લાશ, ત્રણ ઓરતો પર થતા બળાત્કાર અને એક બુદ્ધા પર ગુજારતો આ સિતમ જોઈને અમીરને ઝળ લાગી. દાંત પીસીને તેણે મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી. પણ એ જ વખતે બાજુમાં ઊભેલા મોતીરામે તેનું કાંડું પકડી લીધું : 'નહીં અમીરમિયાં, અત્યારે તલવાર ખેંચવાથી આપણા બધાનો અંજામ બૂરો આવશે... સમજદારીથી કામ લો.'

અને અમીરે જાત પર કાબૂ મેળવી લીધો. પરાણે ગુસ્સો ગળી જઈને બંને એટલી સમજદારીથી તેણે ગફુરખાંનું ધ્યાન ખેંચ્યું :

'ખાંસા'બ, હું તમારી મદદ માગવા આવ્યો છું.'

'મદદ !' ગફુરખાંએ ગુમાનભેર પૂછ્યું : 'મારી મદદની વળી શું જરૂર પડી ?'

'નજદીકમાં એક દોલતમંદ શરાફનું ઘર લૂંટવા જેવું છે. અમે કોશિશ કરી પણ ફાવ્યા નહીં.' અમીરે અર્ધી વાત સાચી કહેલી. એવું એક મકાન હતું પણ અંદર કોઈ રહેતું ન હતું અને ઘરમાંથી કાંઈ મળવાની આશાય નહોતી. ગફુરખાંના સકંજામાંથી પેલાને છોડાવવા માટે તેણે આ ઉપજાવી કાઢવું પડ્યું હતું.

'મિયાં, એ શરાફનો પછી વારો કાઢશું... પહેલાં મને બુદ્ધાને સીધો કરી લેવા દે.' પેલાના પડખામાં પોલાદી મુક્કો લગાવી ગફુરખાંએ દાઝ ઉતારી : 'એક ઘરમાં દાખલ થતા હતા ત્યારે આ બેવકૂફના જુવાન બેટાઓ હથિયાર લઈને સામે થયા પણ સમંદરના જોશને કોણ રોકી શકે ? તલવારના બે-ચાર ઝટકામાં ઉંબરે જ ઢળી પડ્યા. દીકરાઓ પર હથિયાર ઉગામતો હતો ત્યાં બુદ્ધા મા વચ્ચે આવી. કહે કે પહેલાં મને મારી નાખો, મારા દીકરાઓને નહીં... અને મેં તેની ઇચ્છા પૂરી કરી. આ બુદ્ધાએ દોલત ક્યાં છુપાવી છે એ જાણવા માટે તેને જીવતો રાખ્યો છે પણ બદમાશ જીદ કરે છે...'

કહીને ગફુરખાંએ ફરી પેલાના પડખામાં એક-બે ગડદા ઝીંકી દીધા. અમીરને બુદ્ધાની દયા આવતી હતી. આ જાલિમના હાથમાં એ બિચારો ક્યાં ફસાયો ?

'ખાંસાહેબ, કદાચ એની પાસે કાંઈ નહીં હોય...' પણ પછી તરત સુધારી લીધું : 'એના મોં પર તોબરો બાંધ્યો છે એટલે બોલી પણ કેમ શકે ?'

ગફુરખાંને આ વાત ગળે ઊતરી હોય તેમ તેણે તોબરો છોડવાનો હુકમ આપ્યો : 'જોઈએ, બોલવાની ઇચ્છા થાય છે કે નહીં... બાકી લાતોનાં ભૂત વાતોથી માનતાં નથી.'

અમીરે થોડી રાહત અનુભવી. ડોસો માંડમાંડ શ્વાસ લેતો હતો. તેના ઉઘાડા શરીર પર પસીનાના રેલા દડચે જતા હતા. ચહેરા પર દુઃખ થીજી ગયું હોય તેવો ઉજ્જડ દેખાતો હતો.

'પાણીનો પ્યાલો લાવ જોઈએ.' ગફુરખાંએ તેના એક સાથીને હુકમ કર્યો. અમીરને થયું કે બાજી સુધરી રહી છે, પણ તેનું અનુમાન અવળું પડ્યું.

'લે બુદ્ધા ! પાણી પી !' ગફુરે પ્યાલો તેના મોં સામે ધરીને રાડ નાખી. આજુબાજુ ઊભેલા બે પિંઢારાના હાથમાં બુદ્ધાનાં બાવડાં જકડાયેલાં હતાં. ધીમે ધીમે તેણે નજર ઊંચી કરી ગફુરખાં સામે જોયું. એની જડ કીકીઓમાં તિરસ્કાર તગતગી ઊઠ્યો. હોઠ પર અણગમો ફરકી ગયો. દાઝભર્યા અવાજે તેણે ઇન્કાર કરી દીધો :

'તારા હાથનું પાણી પીને અભડાવા કરતાં હું મોત વધુ પસંદ કરીશ.'

ગફુરખાંને ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ ટટાર થઈને બરાડ્યો : 'બુદ્ધા બેવકૂફ ! ગૌમૂતર પીનારો તું મારા હાથે પાણી પીને અભડાઈ જવાનો, એમ ! બોલ, પીવે છે કે નહીં ?'

આવા ત્રાસ વચ્ચે પણ પેલા બુદ્ધાનું ખમીર ખરડાયું નહીં. ગફુરખાં કે અમીરે સુધ્યાં ધાર્યું નહીં હોય એવો જવાબ તેણે સંભળાવી દીધો :

'તારા હાથનું પાણી પીઉં ! જેણે મારા બે જુવાન બેટાઓને મારી આંખ સામે મોત ભેગા કર્યા. મારી બુદ્ધા બેરી પર હાથ ઉગામતાં જેને આંચકો ન આવ્યો અને મારી દીકરી-વહુઓની આબરૂ લૂંટાતી જોવામાં જેણે આનંદ અનુભવ્યો, એવા શયતાનના હાથનું પાણી પીવા કરતાં મારા બેટાનું લોહી પીવાનું પસંદ કરીશ.'

'બુ...દ્ધા' ગફુરખાંનો ખોફ આસમાને પહોંચી ગયો. પાણીનો પ્યાલો તેના લમણામાં વીંઝીને એ બરાડી ઊઠ્યો : 'તારી આ હિંમત ! તો હવે તને તારા બેટાનું લોહી પિવડાવીને જ રહીશ ! બંને હથેળી મસળીને તેણે હાંક મારી : 'સમદખાં, આ પ્યાલામાં એના બેટાઓનું લોહી ભરી લાવ !'

ધૂજી ઊઠ્યો અમીર... ગફુરખાંની એ હેવાનિયત સહેવાતી ન હોય તેમ આજીજી કરી બેઠો : 'નહીં ખાંસા'બ, એટલી હદ સુધી એના પર જુલમ ન ગુજારો.'

અને ગફુરખાંની કરડી આંખો અમીર સામે મંડાણી : 'મિયાં, વચ્ચે પડીને તું આપણી દોસ્તીને દુશ્મનીમાં બદલવા માગે છે ? રિબાવી રિબાવીને હું બુદ્ધાને બોલતો કરવાનો છું !'

અમીરની છાતીમાં શ્વાસ ઘૂંટાવા લાગ્યો. આંખોમાં લાલ દોરા ઊપસી આવ્યા. ગફુરખાંને કહી દેવાનું મન થયું કે આપણા વચ્ચે કદી દોસ્તી હતી જ નહીં, પહેલેથી જ તું મારો દુશ્મન હતો અને રહેવાનો...

એ જ વખતે સમદખાં બુદ્ધાના જુવાન બેટાઓનું લોહી જમીન પરથી ઉલેચીને

પ્યાલામાં ભરી લાવ્યો. ગફુરના એ માનીતા આદમીએ પોતાની બહાદુરી દેખાડી :

‘લે ભામટા, પી જા આ ગંગાજળ, તારું ગળું ભીનું થશે અને પછી દોલત ક્યાં સંતાડી છે એ કહેવાનું મન થશે.’

‘શાબાશ, સમદખાં, તું ખરે વખતે સારી રમૂજ કરી શકે છે.’ કહીને ગફુરે તેના હાથમાંથી લોહી ભરેલો પ્યાલો ઝૂંટવી લીધો.

પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણની આંખો આજીજીભર્યા આંસુથી છલકાઈ ઊઠી. દીકરાનું લોહી જોઈને તેના ટાંટિયા ભાંગી પડ્યા અને એ નીચે ફસડી પડ્યો.

‘કેમ હવે ઢીલો પડી ગયો ?’ ગફુરખાંનું ઝનૂન વધ્યું : ‘પણ હું તારી ઇચ્છા પૂરી કર્યા વિના રહેવાનો નથી...’

લોહીનો પ્યાલો લઈને ગફુર વાંકો વળ્યો. ડોસાએ માથું નીચું કરી મોં સંતાડવાની કોશિશ કરી તો પાછળથી માર પડ્યો. માથાનાં જટિયાં પકડીને તેનું મોં ઊંચું કરવામાં આવ્યું. મરણિયા બનેલા ડોસાએ દાંત ભીંસી દીધા, હોઠ ભીડી રાખ્યા જેથી લોહીની ધાર મોંમાં ન જાય, પણ ગફુરખાં તેની જીદ પૂરી કર્યા વિના એને છોડવાનો નહોતો. બે-ચાર ગંદી ગાળો બકીને તેણે હુકમ કર્યો :

‘એ સાલાના મોંમાં તલવાર મૂકીને લોહી પિવડાવો.’

ગફુરખાંના ઘાતકીપણાએ અમીરને થોડી વાર માટે જડ બનાવી દીધો. ન તો એ તેના આ પાશવી કૃત્યને રોકવા આગળ વધી શક્યો, ન ત્યાંથી આઘો ખસીને બહાર જઈ શક્યો. આંખો ફાડીને એક ઇન્સાનની હેવાનિયતનો કારમો તમાશો જોતો રહ્યો.

સમદખાંએ મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢી. ડોસો પણ એટલો જ જક્કી નીકળ્યો. નાગી તલવાર મોં નજીક આવી છતાં તેણે હોઠ ઉઘાડ્યા નહીં પણ સમદખાંએ બે હોઠ વચ્ચે તલવારની ધાર દબાવી ત્યારે તેનાથી કાળી ચીસ નંખાઈ ગઈ. મોં ફાટી ગયું અને ગફુરખાં તેના ઉઘાડા મોંમાં એના જ બેટાનું લોહી રેડવા લાગ્યો. ડોસાએ લોહી ગળે ન ઉતારતાં શ્વાસ રોકવાની કોશિશ કરી અને થોડું લોહી બહાર પણ નીકળી ગયું ત્યારે સમદખાંએ તલવારની ધાર એના મોં પર વધુ દબાવી.

આવી અનહદ યાતના વેઠી શકાય નહીં ત્યારે બિચારા ડોસાને ગળું ફાડી ઘૂંટડે ઘૂંટડે સગા બેટાનું લોહી પેટમાં ઉતારવું પડ્યું. જોનારા બેહોશ થઈ જાય એવું કમકમાટીભર્યું દૃશ્ય હતું અને છતાં ખુદ આ જુલ્મ વેઠી રહેલો બુદ્ધો હજુ બેહોશ થઈને ઢળી ન પડ્યો તેનો અમીરને વધુ આઘાત લાગ્યો. એને આ જિદી માણસ પર દાઝ ચડી. આવા બેસુમાર જુલ્મો સહન કરીને પિડાવાને બદલે મૂર્છા ખાઈને પડી જવાનો ઢોંગ શું કામ નથી કરતો ?

પ્યાલાનું બધું જ લોહી ડોસાના મોંમાં ઠલવાઈ ગયું. મોં પર પડેલા તલવારના કાપામાંથી લોહીના રેલા દડી રહ્યા હતા. બુદ્ધો હવે ભાંગી પડ્યો હતો, હાંફી રહ્યો હતો.

‘બોલ, હજુ તારા પર આથી વધુ સિતમ ગુજારું ?’ ગફુરખાંએ મુઠ્ઠીમાં તેના વાળ પકડી એને હથમચાવી નાખ્યો. પણ બુદ્ધો બેજુબાન જ રહ્યો. જાણે તેની વાચા છીનવાઈ

ગઈ હોય, ચેતન હરાઈ ગયું હોય તેમ એ મૂઢ બની ગયો હતો.

ગફુરખાં પોતાની આ હાર જીરવી શક્યો નહીં.

‘આ બેવફૂરને સૌથી આકરામાં આકરી સજા કરો, એનાં આંગળાં સળગાવો, પછી જુઓ કે એ કેટલીક ટક્કર ઝીલે છે ?’

સરદારનો હુકમ સાંભળીને હજુરિયાં સમદખાંને ચાનક ચઢી, સામે પડેલી ત્રણ લાશોના કપડાના લીરા ફાડીને તેલમાં ઝબોળ્યા. એ તેલવાળાં ચીથરાં બુદ્ધાની આઠે આંગળી અને બંને હાથના અંગૂઠા પર વીંટાળ્યાં. એટલીવારમાં બીજો એક પિંઢારો સળગતી મશાલ પણ લઈ આવ્યો.

અમીર, મોતીરામ અને પીરખાં મૂંગામંતર બનીને એ કારમું દૃશ્ય જોતા હતા. જેમ જેમ ગફુરખાંની હેવાનિયત વધતી જતી હતી તેમ તેમ તેને ખતમ કરવાનું ખુન્નસ ત્રણેના દિલમાં ઘૂંટાતું જતું હતું.

‘હવે સળગાવો એનાં આંગળાં !’ ગફુરખાંએ ઘાતકી હુકમ છોડ્યો.

બે જણાએ બુદ્ધાને ઊભો કરી તેનાં કાંડાં મજબૂત રીતે પકડી રાખ્યાં અને સમદખાં જાણે બળતણ પેટાવતો હોય તેમ એક પછી એક આંગળીઓ પર મશાલ ચાંપવા લાગ્યો...

હૃદય ચિરાઈ જાય એવી ચીસોથી ઘર કંપી ઊઠ્યું. ગફુરખાંનું રાક્ષસી અટ્ટહાસ્ય પણ એની ચીસો સાથે ભળતું ગયું. બુદ્ધો પોતાનો હાથ ખેંચી લેવા જોર અજમાવતો, ધમપછાડા નાખતો રહ્યો અને એક પછી એક આંગળી અને અંગૂઠા ભડકે બળવા લાગ્યા.

અમીરની આંખો લાલઘૂમ થઈ ગઈ છતાં તેણે મોં ફેરવી લીધું નહીં.

આખરે બુદ્ધો એ અસહ્ય યાતના સહેવાતી ન હોય તેમ બેહોશ થઈને ઢળી પડ્યો ત્યારે ગફુરખાંએ ત્રાડ નાખી : ‘તેની દીકરી-વહુઓને અહીં લઈ આવો. જોઈ છું એ ઓરતો કબૂલ કરે છે કે નહીં !’

પણ તેની એ મુરાદ બર ન આવી. પિંઢારાઓનાં મોં પડી ગયાં. એક જણ માંડમાંડ બોલી શક્યો : ‘એ ત્રણેને તો અમે ખતમ કરી નાખી.’

વીફરેલા વાઘની જેમ ગફુરખાં ધૂઆપૂઆ થયો. ઘડીક તો લાગ્યું કે પેલા પિંઢારા પર એની તલવાર વીંઝાશે પણ અમીરની હાજરીમાં એવું કરવાને બદલે પેલા બુદ્ધા પર તેણે ખીજ વાળી લીધી !

‘આને પાણી છાંટીને હોંશમાં લાવો.’

બુદ્ધાને ભાનમાં આવતાં વાર લાગી. ગફુરખાં વધુ ને વધુ ખોકે ભરાતો ગયો. છેવટે પેલાએ આંખો ઉઘાડી ત્યારે હતું એટલું જોર અજમાવીને તેણે ત્રાડ નાખી :

‘હજુ તું મૂંગો જ રહેવા માગે છે બુદ્ધા ?’

પેલો માંડ માંડ આંખોની પાંપણ ઊંચકી શક્યો. એક તિરસ્કારભરી નજર નાખીને તેણે માથું ધુણાવ્યું અને ગફુરખાંએ જોયું તો અમીર નહોતો !

‘હવે આપણે ગફુરખાંનું કાસળ કાઢવાનો પેતરો ઘડી કાઢવો પડશે.’ અમીર ગંભીર અવાજે તેના સાથીઓને કહી રહ્યો હતો : ‘આજે એના અત્યાચારો જોયા પછી મારું દિલ પોકારી રહ્યું છે કે આવા ઘાતકી આદમીને જીવતો રહેવા દેવો એ ઘોર પાપ છે !’

‘તો એ પુણ્યનું કામ આપણે ક્યારે કરવાનું છે અમીરમિયાં !’ મોતીરામે બોલવાની પહેલ કરી : ‘પેલા બુદ્ધા પર એ માણસે જે જુલ્મો ગુજાર્યા એ તો શેતાનને પણ શરમાવે એવા હતા.’

‘બેશક, ગફુરખાંને આપણે વહેલી તકે ખતમ કરવો છે. પણ તેમાં જરાય ગફલત ન થવી જોઈએ.’ પીરખાંએ સાવચેતીનો સૂર પુરાવ્યો : ‘એની ગેરહાજરી આખા લશ્કરમાં ઊંડાપોંડ મચાવી દેશે.’

‘તકેદારી તો આપણે પૂરેપૂરી રાખશું. મેં બધું વિચારી રાખ્યું છે.’ અમીર થોડી વાર અટક્યો. તેણે સામે બેઠેલા ચૌદે સાથીઓ તરફ એક નજર ફેરવી લીધી : ‘પણ આપણામાંથી કોઈ ફટી ગયો તો ચીતુ આપણા પંદરે જણાની ખાલ ઊતરડી નાખશે એ યાદ રાખજો.’

અમીરના એ શબ્દો બે-ત્રણ ઠગોના કાળજે ઉઝરડો કરી ગયા. હિદાયતખાં. નીચું જોઈને બોચી ખંજવાળવા લાગ્યો, રામદીને ઊંડો શ્વાસ લઈ અમીર સામે જોયું અને નઝરઅલી હાથની આંગળીથી જમીન ખોતરવા લાગ્યો.

‘અમીરમિયાં ! આપણા સાથીઓમાંથી કોઈ ગદારી નહીં કરે – એ માટે બેફિકર રહેજો.’ મોતીરામે વાત આગળ વધારી : ‘હવે તમે શું વિચાર્યું છે એ મને કહી સંભળાવો.’ છતાં પણ અમીર થોડી વાર માટે ખામોશ રહ્યો. જોખમનો જુગાર ખેલતાં પહેલાં તે પોતાની જાતને જોખી લેવા માગતો હતો. ગફુરખાંને ખતમ કરવાનું એટલું મુશ્કેલ નહોતું, પણ ત્યાર પછી આ વાત એકેએક ઠગ પચાવી શકશે કે નહીં એની તેને શંકા રહ્યા કરતી હતી !

‘અમીરમિયાં, કુહાડો હાથમાં લઈને ભવાની માતાના સોગંદ ખાનાર ઠગ કદી દગાખોર નીવડતો નથી.’ પીરખાં અમીરની ગડમથલ સમજી ગયો હોય તેમ વિશ્વાસભર બોલી ઊઠ્યો : ‘આ કામ વહેલું પતી જાય એ માટે અમે સૌ તલપાપડ છીએ !’

‘તો સાંભળો.’ અમીરે કહ્યું અને સૌની આંખો તેના પર મંડાઈ ગઈ. શ્વાસ રોકીને બધા સાંભળવા લાગ્યા :

‘ગફુરખાંએ આજે જે કાંઈ કર્યું એ માટે હું તેની તારીફ કરવાનો છું...હવે પછી સફરમાં હું તેની સાથે જ રહીશ. જે મઝલ પર બે-ત્રણ દિવસનો લાંબો પડાવ નાખવાનો હશે ત્યાં આપણી છાવણી બધા જ તંબુઓથી દૂર અલાયદી જગ્યામાં રાખવાની છે. ગફુરખાં શરાબની મહેફિલ માણવા આપણા તંબુમાં આવશે અને...’

‘મોતનો મહેમાન બની જશે !’ મોતીરામે અમીરનું અધૂરું વાક્ય પૂરું કરી નાખ્યું.

‘પણ એ આપણા તંબુમાં આવ્યો હતો એની કોઈને જાણ ન થવી જોઈએ...’ પીરખાંએ ખૂટતી કડી તરફ આંગળી ચીંધી.

‘હા, એ એક જ મુદ્દા પર આપણી કામચાબી તોળાઈ રહી છે અને એ તમે મારા પર છોડી દો.’ અમીર જાણે કરીને બધું કહી દેવા નહોતો માગતો. કોણ જાણે કેમ પણ એને એક અજાણ્યા ઠગનો પૂરો ભરોસો પડતો નહોતો. ત્યાં સુધી બધો જ ભેદ ખુલ્લો કરવાનું તેને અજુગતું લાગ્યું. વાત તેણે ત્યાં જ આટોપી લીધી : ‘બસ, હવે સાચા ઠગની જેમ આપણે ચબરાક બની જવાનું છે. જાણે કાંઈ જાણતા જ નથી એવી રીતે વરતવાનું છે !’

મોતીરામ અને પીરખાં વાત પર પરદો પાડી દેવાનો અમીરનો ઇરાદો સમજી ગયા હોય તેમ મૂંગા જ રહ્યા.

પિંઢારાઓ એક પછી એક પ્રદેશો પર ફરી વળી ત્રાસ ફેલાવતા જતા હતા. લૂંટફાટમાં અમીર પોતાના સાથીઓથી અલગ પડી જઈ ગફુરખાંની સંગાથે રહેવા લાગ્યો. જે માણસ તરફ પોતાને સખ્ત નફરત હતી, જેના અત્યાચારો જોઈને કમકમાટી ઊપજતી હતી તેનો સંગાથ અકળાવી મૂકતો હોવા છતાં અમીર હસતે મોઢે એ નિભાવી રહ્યો હતો. ગફુરખાં પણ અમીરને પોતાનાં પરાક્રમો દેખાડી ચકિત કરવા માગતો હોય તેમ એની હાજરીમાં વધુ બળાત્કારો કરતો અને અમીરને એ ઘાતકી કામો માટે તેની તારીફ પણ કરવી પડતી !

ગફુરખાંને ખતમ કરવાની ગડમથલમાં અમીર એક બાબતમાં બેખબર બની ગયો કે ઘણી મથામણ બાદ દિલમાંથી હાંકી કાઢેલો ઠગ ફરી તેના પર કબજો જમાવી રહ્યો છે !

‘ખાંસાહેબ, રોજની આ રઝળપાટમાં વચ્ચે વચ્ચે દિલ બહેલાવવાનો મોકો મળે છે ત્યારે ખરી મજા પડે છે, ખરુંને ?’ અમીરે યોજનાના અમલની શરૂઆત કરવા માંડી : ‘ગંતુરમાં અંગ્રેજોનાં ઘર લૂંટ્યાં ત્યારે પેલો વિલાયતી શરાબ ચાખ્યો હતો એ યાદ છે ને ?’

‘યાદ !’ ગફુરખાંની આંખોમાં ચમક ઊપસી : ‘અમીરઅલી, એ ઉમદા શરાબની યાદ આપીને તું મને બેચેન કરવા માગે છે ? એવી ચીજ હવે ક્યાંથી મળવાની ?’ તેણે નિસાસો નાખ્યો.

‘નહીં ખાંસાહેબ, આપને બેચેન કરવાનો મારો ઇરાદો હોય જ નહીં !’ અમીરે અવાજમાં મીઠાશ ઘોળીને કહ્યું : ‘બંદા આપની ખિદમત કરવા માગે છે !’

‘ખિદમત !’ ગફુરખાં ઘોડાને ઊભો રાખી ધારી ધારીને અમીરને જોવા લાગ્યો :
‘અમીર, તું બહુ પહોંચેલો દેખાય છે !’

જરા માટે અમીર થયરી ગયો, પણ ઝડપથી તેણે હોઠ પર મુસ્કાન ફરકાવી દીધી :
‘ખાંસાહેબ, આપ આ નાચીઝની તારીફ કરો છો કે કસોટી ?’ પછી ગફુરખાં કોઈ કહે
એ પહેલાં ઉમેરી દીધું : ‘ગંતુરની લૂંટફાટ વખતે મેં વિલાયતી શરાબની ત્રણ બોટલ
સાચવીને મારા સામાનમાં મૂકી રાખી હતી !’

‘માશાલ્લા !’ ગફુરખાંની ખુશાલી ઊછળી : ‘તારી પાસે એ વિજજતદાર શરાબ
છે ? આટલા દિવસ સુધી મને કહ્યું કેમ નહીં ?’ તેની જીભ સૂકા હોઠ પર ફરી વળી; ‘મારી
તરસ હવે વધવા લાગી છે અમીર !’

‘હું એવા મોકાની રાહ જોઉં છું જ્યાં આપણે આરામથી એ ઉમદા ચીજને ઇન્સાફ
આપી શકીએ.’ અમીર સાવધાનપણે જાળ ગૂંથતો હતો : ‘મેં ત્યારબાદ શરાબની બોટલો
સામાનમાં અકબંધ છે કે નહીં એ પણ જોયું નથી.’

‘ખુદા ખેર કરે, એ ઉમદા ચીજ સલામત જ હશે.’ ગફુરખાં હવે પાણી પાણી થતો
જતો હતો : ‘મહેફિલ માટે મોકો જોવાનો હોય જ નહીં. જ્યાં બેઠા ત્યાં મહેફિલ !’

‘એમ નથી ખાંસાહેબ, ત્રણ બાટલીમાં બીજાઓ ભાગ પડાવે તો આપને ખાલી
ચાખવા જ મળે. આ વાત બહુ જાહેર ન થંવી જોઈએ...હું કોઈ નિરાંતના પડાવની ઇન્તેજારી
કરું છું.’

‘નિરાંત !’ ગફુરખાં અધીરાઈથી બોલી ઊઠ્યો : ‘ત્યારે તો તેં મોકાસર વાત કરી
છે. આના પછીની મઝલમાં આપણે બે દિવસ રોકાવાના છીએ. ત્યારે એ વિલાયતી ચીજને
ખરો ઇન્સાફ આપી શકશું.’

‘ભલે, જેવી આપની મરજી.’ અમીરે જાણે કરીને વાત ત્યાં અટકાવી દીધી. પોતે
આ બાબતમાં બહુ અધીરાઈ દેખાડવા માગતો નહોતો. ગફુરખાં આપમેળે ખેંચાઈ આવે
એવી તરકીબ તેણે અજમાવી હતી.

‘પીરખાં, બધું પાકે પાયે ગોઠવાઈ ગયું છે. તેં તારું કામ પતાવ્યું ?’

‘હા અમીરમિયાં, બે બોટલમાં શરાબમાં મેં અફીણ ભેળવી દીધું. જોકે તેનો સ્વાદ
જરા બદલાઈ ગયો, પણ એક બોટલ પીધા પછી ગફુરખાંને એનો ખ્યાલ નહીં આવે !’

‘અને ગાઉસખાંને મજેદાર પુલાવ પકાવવાનું કહી દીધું ને ?’ અમીર દરેક
બંદોબસ્ત ચકાસી લેવા માગતો હતો : ‘મેં ગફુરખાંને દાવત આપતી વખતે કહ્યું છે કે
અમારો ગાઉસ બેહદ વિજજતદાર પુલાવ રાંધે છે. વિલાયતી શરાબ સાથે તેની મજા ઓર
વધી જશે.’

‘એ બધું બરાબર થઈ રહેશે,’ પણ ગફુરખાંની દોલત હાથ કરવા માટે શું કરશું ?
પીરખાંની કીકીઓમાં લાલચ દેખાવા લાગી : ‘એ બેવકૂફે ઘોડાના જીનમાં બધી લૂંટ દબાવી
છે, એને જતી શું કામ કરવી ?’

અમીર તેની સામે મીઠું મલક્યો : ‘પીરખાં, તને તો ખબર છે કે ગફુર તેના ઘોડાને

પળ માટે પણ પોતાથી અલગ થવા દેતો નથી. આ બાબતમાં એ તેના ચોકીદારોનોય
ભરોસો રાખતો નથી.’

‘કારણ કે તેમાં બેસુમાર દોલત દબાવી રાખી છે.’

‘એટલે તો કહું છું કે ઘોડાને લીધા વિના તે આપણા તંબૂમાં આવશે નહીં.’

‘પણ તેમાં એક મુશ્કેલી થશે, પિંઢારા તેને ઘોડા પર આ તરફ આવતો જોઈ જશે
તો આપણા પર વહેમ પડશે.’

અમીર ફરી મીઠું મલક્યો. તેને પીરખાંની બારીક ચોકસાઈ માટે માન પણ
ઊપજ્યું.

‘જો પીરખાં, ગફુર અહીં આવશે તેની કોઈને પણ જાણ નહીં થાય. તે પોતે એ
ઇચ્છતો નથી કે આ વાત બીજા જાણી જાય.’

‘એમ કેમ ?’

‘ગફુરખાં શરાબનો એવો લાલચુ છે કે તેમાં કોઈ ભાગ પડાવે એ તેને મંજૂર
નથી.’ અમીર બહુ ધીમેથી કહેતો હતો : ‘અને પીધા પછી પોતે છાક્રો બની જાય છે
એનીય તેને ખબર છે એટલે બીજાઓની હાજરી તે પસંદ કરશે નહીં. તેણે સામેથી મને
સાવચેત કર્યો હતો કે અમીર, તારા એક-બે સાથીઓ સિવાય બીજાને આઘાપાછા કરી દેજે.
હું મસ્ત બની એ વિલાયતી ચીજનો નશો કરવા માગું છું – પછી દુનિયા જખ મારે છે !’

‘અમીરમિયાં, તમે એની નબળાઈ બરાબર પામી ગયા છો.’ પીરખાં ખુશ થઈ
ગયો : ‘ઘણા વખતે આવા મજબૂત શિકાર પર હાથ અજમાવવાની મજા પડશે.’

‘એ કામ મારે કરવાનું છે પીરખાં !’ અમીર આવેશમાં બોલી ગયો : ‘મારા
રૂમાલથી તેનું ગળું દબાશે ત્યાર પછી જ મને ચેન પડશે.’

પીરખાં આ સાંભળીને વધુ ખુશ થયો. પિંઢારાથી છૂટા થયા બાદ અમીર ફરી ઠગ
સરદાર બને એવું તેના બધા જ સાથીઓ ઇચ્છતા હતા. ગફુરખાંને ખતમ કરવાની
અધીરાઈ પાછળ એ પણ એક કારણ હતું.

‘છતાં અમીરમિયાં, આપણે મહેફિલમાં ગાવા બજાવવાનું તો રાખવું જ પડશે, જેથી
એના ઘોંઘાટમાં ગફુરખાંની ચીસ દબાઈ જાય.’

‘ગફુરખાં ચીસ પાડશે ?’ અમીરે આત્મવિશ્વાસના રણકા સાથે કહ્યું : ‘શરાબમાં
મદમસ્ત બનેલો એ ઘાતકી વરુ ત્યારે ફૂતરાની જેમ આપણા તાબામાં આવી ગયો હશે.
ગાવા બજાવવાની પણ જરૂર નથી. બીજા લોકો એ સાંભળીને આપણા તંબુ તરફ ખેંચાઈ
આવશે.’

પીરખાંને અમીરની એ દલીલ ગળે ઊતરી ગઈ અને ગફુરખાંના અંજામની ઘડીઓ
ગણાવા લાગી !

*

સૂરજ આથમતાં જ ગફુરખાંની પ્યાસ પછાડા મારવા લાગી. સાઈસને બે-ત્રણ વાર

અમીરની છાવણીએ મોકલી સામેથી કહેવડાવ્યું કે તૈયાર હોય તો હું આવી પહોંચું પણ અમીર 'હજુ થોડી વાર છે' કહીને વખત વિતાવતો હતો. અંધારું ઘટ્ટ થાય, સોંપો પડી જાય અને પિંઢરાઓની હિલચાલ શમી જાય ત્યાર પછી જ એ ગફુરખાંને બોલાવવા માગતો હતો. શરાબની તલપ એને તરફડાવી દે ત્યાં સુધી તે રાહ જોવા માગતો હતો.

આખરે સાર્દસ સંદેશો લઈ આવ્યો : 'આપને અમીરમિયાંએ મહેમાનવાજી માટે તેડાવ્યા છે.'

ગફુરખાં સડાક કરતા ઊભો થઈ ગયો. સાર્દસને પઢાવી રાખ્યો હતો : 'મારો ઘોડો લઈને તું બારોબાર એમની છાવણીએ પહોંચી જજે. કોઈ પૂછે કે ઘોડો ક્યાં લઈ જાય છે તો કાંઈ જવાબ ન આપતો. અમીરઅલીના ઘોડાની સાથે આપણા ઘોડાને બાંધીને તું એની બાજુમાં જ ઊંઘી જજે. સવારે આપણે પાછા ફરી જશું.'

તેના તંબુમાં ચોકીદારોનેય તેણે તાકીદ કરી દીધી : 'મારું માથું દુઃખે છે એટલે હું ઊંઘી જાઉં છું. કોઈ શોર મચાવતા નહીં. ખબરદાર કોઈએ મને ખલેલ પહોંચાડી છે તો...'

અને થોડી વાર પછી ગફુરખાં તંબુમાં પાછલે બારણેથી સરકીને અમીરની છાવણીમાં પહોંચી ગયો.

'પધારો પધારો ખાંસાહેબ ! દેર થવા બદલ માફી ચાહું છું.' અમીરે ઉપરછલ્લો વિવેક બિછાવી તેનું સ્વાગત કર્યું : 'આપને માટે બધી તૈયારી થઈ ચૂકી છે.'

'તૈયારી !' ગફુરખાંએ તંબુમાં ઝડપી નજર ઘુમાવી લીધી. એક તરફ બિછાવેલી શેતરંજી પાસે પડેલ વિલાયતી શરાબની બોટલ પર આંખો ચોંટી ગઈ. તેની કીકીઓ ચકળવકળ થવા લાગી : 'ખુદા કસમ, તારી પરખ દાદ માગી લે છે અમીર ! બોટલ ઉંપરનું પત્તાકડું પુરાવો આપે છે કે મારે માટે તેં લિજજતદાર ચીજ સાચવી રાખી છે.'

ધીમા પગલે ગફુરખાં શરાબ પાસે પહોંચી ગયો. ખૂબ જતનથી બાટલી હાથમાં ઊંચકી, હેતથી તેના પર હાથ ફેરવ્યો અને પછી અમીર સામે મરક મરક હસવા લાગ્યો : 'અંગ્રેજોની પસંદગી પર હું ખુશ છું. સાલાઓ હલકી ચીજને કદી હાથ લગાડતા નથી.'

અમીરને થયું કે શરાબને જોતાં જ જે માણસ ડગુમગુ થવા લાગ્યો છે તેની નશો ચડ્યા પછી શું હાલત થશે ? હવે સબૂરી રાખવાની તેને જરૂર ન લાગી : 'પીરખાં, ગાઉસ-ખાંએ ખાંસાહેબ માટે ખાસ પુલાવ પકાવ્યો છે એ લઈ આવ જોઈએ.'

'અરે પુલાવની ઐસીતૈસી.' કહીને ગફુરખાંએ બાટલીનું બૂચ તોડ્યું : 'આ એક ચીજમાં દુનિયાભરની બધી જ વાનગીના સ્વાદ સમાઈ ગયા છે અમીર !'

અને અમીરના હાથમાંથી પ્યાલો ઝૂંટવી લઈ બાટલીમાંથી શરાબ ઠાલવવા માંડ્યો : 'યા ખુદા ! શું એનો રંગ છે ! કેવી એની ખુશબો છે !'

ગફુરખાંના હોઠ પર પાણીનાં ટીપાં ફૂટી નીકળ્યાં. ધીરજ રહેતી ન હોય તેમ એ પહેલો જામ એક જ ઘૂંટડે ગટગટાવી ગયો !

'આહ...હા... ! બેહદ લિજજતદાર ચીજ છે અમીર !'

'એ તો આપના જેવા પારખુ જ તેની કદર કરી જાણે.' અમીરે તેની ચાલ ચાલવા માંડી : 'ખાંસાહેબ, આપના ઘોડા માટે બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે ને ? સવારે તંબુ સુધી ચાલીને જવું પડે એ ઠીક નહીં !'

'અરે હા અમીર, મારો સાર્દસ ઘોડો લઈ આવ્યો છે કે નહીં તેની તપાસ કરાવી જો અને એને થોડું ઘાસ નાખવાનું પણ તારા પીરખાંને કહી દે.'

પછી પ્યાલાથી પીવામાં ઓછી મજા આવતી હોય તેમ ગફુરખાંએ બાટલી મોઢે માંડી દીધી, અર્ધી બાટલી ખાલી થઈ ગયા પછી એકાએક યાદ આવ્યું હોય તેમ તેણે કહ્યું : 'અરે, તેં તો ત્રણ બાટલીની વાત કરી હતી ને ?'

'મૂંઝાશો નહીં ખાંસાહેબ, ત્રણે ત્રણ બોટલ આપની ખિદમતમાં હાજર છે.' અમીરે ચાલાકીથી કહ્યું : 'તમતમારે પેટ ભરીને પીઓ !'

'અને તું નહીં પીએ ?'

અમીર આ સવાલ માટે તૈયાર જ હતો. બીજી બાટલી લેવાને બહાને પીઠ ફેરવી જઈને તેણે કહ્યું : 'હું છેલ્લી બાટલીમાં આપને સોબત આપીશ...' પછી હોઠ પર દાંત દબાવીને ઉમેર્યું : 'તમારી સાથે હોડમાં ઊતરવાનું મારું ગજું નહીં !'

ગફુરખાંને પોરસ ચડ્યો : 'એ વાત સાચી, મારી સાથે રહીને ખુદા કસમ તું પાવરધો થઈ જઈશ.'

દાંત ભીંસીને અમીરે બીજી બાટલી તેના હાથમાં મૂકી દીધી : 'આમાં આપને ઓર લિજજત આવશે.'

બીજી બાટલીમાંથી બે-ચાર ઘૂંટ પીધા ત્યાં ગફુરખાંના ચહેરાના ભાવ પલટાયા : 'આનો સ્વાદ આટલો જુદો કેમ લાગે છે ?'

દૂર ઊભેલો પીરખાં તો જરાવાર થથરી ગયો, પણ અમીરે જવાબ આપવામાં ઢીલ કરી નહીં : 'જનાબ, એ જુદી કિસમની ચીજ છે. તેના ઉપર છાપ જુઓ એટલે ખ્યાલ આવી જશે.'

અફીણ ભેળવેલા શરાબની અસર ગફુરખાંના દિમાગ પર છવાઈ ગઈ : 'હા યાર, આ નશેદાર માલ દેખાય છે !'

ત્યાં પીરખાં પુલાવ લઈ આવ્યો. અમીરે પુલાવનું બરતન સામે ધરીને કહ્યું : 'આની સાથે પુલાવની મીઠાશ ઓર આવશે !'

થોડી વારમાં ગફુરખાંએ બીજી બાટલી મોંમાં ઊંઘી વાળી દીધી અને તેને હેડકી શરૂ થઈ ગઈ : 'અમીર, આને ખાતર તો હું અંગ્રેજોની ગુલામી કરવા તૈયાર છું ! લા...વ ! ક્યાં છે ત્રીજી બાટલી !'

'આ રહી !' અમીરે ત્રીજી બાટલી સામે ધરી દીધી : 'ખાંસાહેબ, કહે છે કે અંગ્રેજ લોકો સંગીત સાંભળતાં શરાબ પીવાનું પસંદ કરે છે. અમારો મોતીરામ સારો બજાવેલો છે. બોલાવું એને ?'

'યાર અમીર, તું મોતીરામની વાત કરે છે...' ગફુરખાંને હવે ઉપરાઉપરી હેડકી

આવતી હતી : 'અત્યારે તો મોતીબાઈની જરૂર છે.'

અમીરે પીરખાંને ઇશારત કરી મોતીરામને બોલાવવા સમજાવ્યું. તે ગફુરખાંને પૂરેપૂરો છાકવો કરી દેવા માગતો હતો. ત્રીજી બાટલી ખૂલી ત્યારે મોતીરામ સિતાર લઈને તંબુમાં દાખલ થયો.

'વાહ, આ સાજ તો મને બેહદ પ્યારું છે !'

ગફુરખાંએ એક-બે ઘૂંટ પીને સિતાર હાથમાં લીધી. નશામાં ચકચૂર હોવા છતાં સિતારના તાર પર એની આંગળીઓ સ્ફૂર્તિથી ફરવા લાગી ત્યારે અમીર દંગ થઈ ગયો. આવો ઘાતકી આદમી આવી મુલાયમ સરગમ છેડી શકે છે !

તેણે દાદ દીધી : 'આપ તો ખરેખર સંગીતના ખાં દેખાવ છો.' અને ગફુરખાંને ફરી શરાબ તરફ વાળવા તેણે ઉમેર્યું : 'અમારા મોતીરામ પણ સારું બજાવી જાણે છે.'

'એમ !' ગફુરે બાટલી હાથમાં લઈને સિતાર મોતીરામને સોંપી : 'એકાદ ગઝલ થવા દે જોઈએ ! કોઈ ચીજ સાંભળવા માટે દિલ ચટપટી રહ્યું છે.'

'ગઝલ તો મને નથી આવડતી, પણ અમારા દેશના ટપ્પા આપને સંભળાવીશ.'

'નહીં મોતી ! ટપ્પા બપ્પા જવા દે ! તમને લોકોને હું એક ગઝલ સંભળાવું છું.' કહીને ગફુરખાં હાથના લહેકા કરી લલકારવા માંડ્યો. અમીર, પીરખાં અને મોતીરામ 'વાહ વાહ ! સુભાનઅલ્લાહ' કહીને ઉપરાઉપરી દાદ આપતા રહ્યા.

પણ હવે ગફુરના દિમાગમાં શરાબ અને અફીણનો બેવડો નશો છવાતો જતો હતો. ફરી હેડક્રીઓ શરૂ થઈ ગઈ, ગઝલના બોલ લથડવા લાગ્યા અને અમીર સમજી ગયો કે કતલની ઘડી પાસે આવી ચૂકી છે !

'ખાંસા'બ, અંગ્રેજ લોકોની બીજી એક ખાસિયત આપ જાણો છો ?'

'શું ?'

'એ લોકો ઊભા ઊભા પીએ છે અને સામસામા પોકારો પાડે છે.'

'હા એવું કાંઈક સાંભળ્યું છે.' ગફુરખાંએ ઊભા થવાની કોશિશ કરી પણ તેમાં તકલીફ પડી એટલે મોતીરામે તેને ટેકો આપ્યો : 'હું અમીર, અંગ્રેજો શું બોલતા હોય છે - ખબર છે તને ?'

'હીપ-હીપ હુરિયા જેવું કાંઈક બોલે છે.'

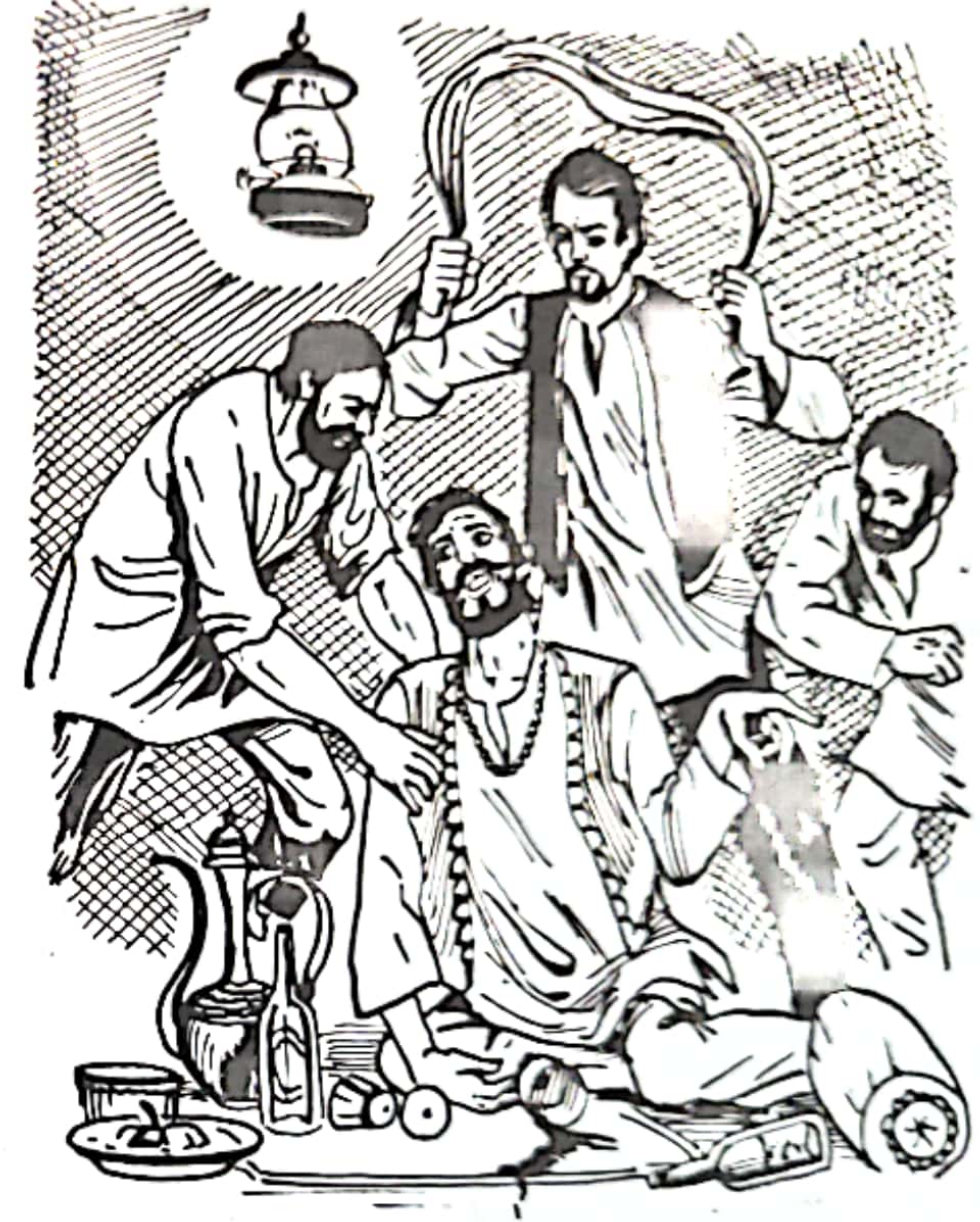
'એ હુરિયાનો શું મતલબ થતો હશે ?'

'ખાંસા'બ, આપણે બિસ્મિલ્લા કહીને ખાઈએ-પીએ છીએ એવું જ કાંઈક હોવું જોઈએ.'

'એમ !' ગફુરખાંએ ત્રીજી બાટલી પોણી ખાલી કરી નાખી. હવે નશામાં એ ચકચૂર થઈ ચૂક્યો હતો : 'મોતી...એ મોતી...તું સિતાર વગાડ અને હું નાચું !'

અમીરે મોતીને આંખ મારી એટલે તેણે સૂર છેડ્યા અને ગફુર કઢંગી રીતે નાચ-નખરાં કરવા લાગ્યો. વચ્ચે એ લથડિયું ખાતો ત્યારે ગંદી ગાળ બકી જતો : 'અમીર, કમબખ્ત મેં પીતા હું ઔર નશા તુમ લોગોં કો ચડ ગયા !'

અને નશો તેની નસેનસમાં ફૂંકાડા મારવા લાગ્યો. બદન તૂટવા લાગ્યું, શરીરનો બોજ ઊંચકી શકતા ન હોય તેમ પગ લથડવા માંડ્યા અને આખરે ગફુરખાં જમીન પર ફસડી પડ્યો. ઘબાકો થયો. બોટલ જમીન પર દડી પડી. મોતીરામે સિતાર એક બાજુ મૂકી દીધી. પીરખાં ગફુર તરફ દોડી ગયો અને અમીરે કમરમાંથી રૂમાલ ખેંચી કાઢ્યો.

ગફુરખાં ગોઠણભર, બંને હાથ જમીન પર ટેકવી બેહોશ પડ્યો હતો. તેની ડોક છાતી પર ઢળી ગઈ હતી, બંને જડબાં ભીંસાઈ ગયાં હતાં.

'તેની ગરદન સરખી કર પીરખાં, હું તૈયાર છું.' અમીરે રૂમાલના બંને છેડા પકડી અધીરાઈભરે કહ્યું : 'મોતીરામ, ઝીરણી આપ !'

પીરખાંએ ગફુરની ગરદન સીધી કરવાની કોશિશ કરી પણ તેના ચડી ગયેલા ડોળા જોઈને એનાથી બોલાઈ જવાયું : 'નહીં અમીરમિયાં, એ આખરી શ્વાસ લઈ રહ્યો છે. આપણા કાનૂન મુજબ એને મરાય નહીં !'

'પીરખાં !' અમીરથી રાડ પડાઈ ગઈ : 'આપમેળે મરવાનો નથી. નશાને કારણે તને એવું લાગે છે. જલદી તેની ડોક સીધી કર !'

અમીરમાં ખુન્નસ ઊભરાઈ આવ્યું હતું. તેનો ચહેરો લાલધૂમ થઈ ચૂક્યો હતો અને કાંડાની નસો ફટફટ થવા લાગી હતી.

પીરખાંએ ગફુરના ખભાને જાટકો મારી તેની ગરદન સીધી કરી. મોતીરામે ઝીરણી આપી અને અમીરે ગફુરખાંના ગળામાં રૂમાલ પરોવી દીધો !

‘આર...ઊંહ’ ...એવા એક-બે ઊંહકારા સંભળાયા. અમીર ઝનૂનભેર રૂમાલની ભીંસ વધારતો હતો. ગફુરના શ્વાસ રૂંધાવા લાગ્યા. એનું શરીર જમીન પર લથડી ગયું ત્યારે મોતીરામ એના પગ દબાવીને બેસી ગયો.

અને જુલ્મો ગુજારનાર ઘાતકી પિંઢારા ગફુરખાંનો શ્વાસ ઊડી ગયો, ચીતુના માનીતા સરદારનો દેહ જડ બની ગયો ત્યારે હાંફતા અમીરે પોતાનો રૂમાલ પાછો ખેંચી લીધો.

થોડી વાર ત્રણે જણા એકબીજાની સામે જોતા રહ્યા.

‘હવે તેના સાઈસને પૂરો કરવો જોઈએ.’ અમીરે ચહેરા પરથી પસીનો લૂછતાં કહ્યું : ‘તમે બંને જણા એ કામ પતાવી આવો.’

‘ભલે.’ કહેતાં પીરખાંએ પોતાનો રૂમાલ હાથમાં લીધો અને મોતીરામની પાછળ બહાર નીકળી ગયો.

ઊંઘતા સાઈસના પગે મોતીરામે ઠેબું માર્યું કે એ ઝબકીને બેઠો થયો, પણ આંખ ઉઘાડીને જુએ તે પહેલાં પીરખાંના રૂમાલમાં તેનું ગળું પકડાઈ ગયું. બહુ ઝડપથી એમ મામલો ખતમ કરીને ઘોડાનું જીન ઊંચકીને બંને તંબૂમાં પાછા ફર્યા ત્યારે છ ઠગો ગફુરની લાશને દફનાવવા ઊંચકી જતા હતા. અમીર તંબુમાં બધું ઠીકઠાક કરતો હતો.

‘હવે એના ઘોડાનું શું કરશું પીરખાં ? ગફુરનો ઘોડો ઓળખાઈ ગયા વિના રહે એવો નથી.’

‘એ મેં વિચારી રાખ્યું છે.’ પીરખાંએ જીન અમીરને સોંપ્યું : ‘નજીકમાં એક ઊંચી ટેકરી પર એને દોરી જઈને તલવારના એક ઝાટકાએ તેની ગરદન વાઢી નાખીશ. ઊંડી ખાઈમાં એનું શબ કોઈની નજરે પણ નહીં ચડે.’

એવા પાણીદાર જાનવરની આવી વલે કરવાનું કઠતું હોય તેમ અમીર જરા વિચારમાં પડી ગયો, પણ પીરખાં અને મોતીરામ તેની મંજૂરી માગવા રોકાયા નહીં.

*

બીજા દિવસે ગફુરખાંની ગેરહાજરીએ પિંઢારાના લશ્કરમાં ચકચાર જગાવી દીધી.

‘એ જુલ્મગારને શયતાન ઉઠાવી ગયો હશે !’

એની હાજરીમાં આંખ ઊંચી કરીને જોવાની હિંમત નહીં કરનારાઓ પણ હવે નિંદા કરવા લાગ્યા.

‘એને કોણ ઉઠાવી જાય ? એ ખુદ લશ્કર છોડીને નાસી ગયો હશે, લૂંટમાંથી ચીતુને ભાગ આપવાની દાનત નહીં હોય એટલે પલાયન થઈ ગયો.’

અમીર અને તેના સાથીઓ ગફુરખાંને જ્યાં દાટ્યો હતો તેના પર શેતરંજ બિછાવી બપોરનું ખાણું લેવા બેઠા હતા. ચીતુનો ચોકીદાર આવી ચડ્યો :

‘મહારાજે આપને હમણાં ને હમણાં હાજર થવા ફરમાવ્યું છે.’

બધા જ એકીસાથે ચોંકી ઊઠ્યા. કોળિયો લેવા માટે ઊંચકાયેલો અમીરનો હાથ અધવચ્ચે જ અટકી ગયો.

‘ભલે, હું હમણાં જ આવી પહોંચું છું.’ કહીને રોટીનો ટુકડો ભાણામાં પાછો મૂકી દઈ તે ઊભો થઈ ગયો !

ચીતુના બુલાવાની તો અમીર સવારથી જ રાહ જોતો હતો. ગફુરખાંની ગેરહાજરીની જાણ થતાં જ ચીતુ તેને તેડાવશે એવી ધારણા તેણે કરી રાખેલી : તેમાં ગભરાવા કે અચરજ પામવા જેવું કંઈ નહોતું. ખરી રીતે તો એ કામ જલદી પતી જાય તો થોડો ઉચાટ ઓછો થવાનો હતો. છતાં અમીર ચીતુને મળવા ઊપડ્યો ત્યારે એના પગ ભારે થયા વિના રહ્યા નહીં. ગણતરીપૂર્વક બધું બરાબર પાર પડ્યું હોવા છતાં ક્યાંક કોઈ કચાશ રહી ગઈ હશે તો ચાલાક ચીતુ ભેદનો તાગ લીધા વિના નહીં રહે...એટલે જ અમીરે તેના વિશ્વાસુ સાથી પીરખાં અને મોતીરામને સવારથી પિંઢારાઓની છાવણીમાં ચક્કર લગાવવા મોકલી દીધા હતા. ગફુરખાં ગાયબ થવાથી લશ્કરમાં હલચલ મચી હતી, બધાએ ભારે અચરજ અનુભવ્યું હતું અને જાતજાતનાં અનુમાન થતાં હતાં એ વાત સાચી. પણ ગફુરખાં ગયો એનો કોઈએ ન અફસોસ કર્યો કે ન તો કોઈને બીજો કંઈ વહેમ પડ્યો !

પણ અમીરને ખાતરી હતી કે ચીતુ આવી ગંભીર ઘટના પર એટલો જલદી પડદો પાડી નહીં દે. પોતાનો એક અતિ વિશ્વાસુ સરદાર એમ નાસી શું કામ જાય ?

અને ખરેખર જો પલાયન થઈ ગયો હોય તો ચીતુ એ વાત સાંખી લે એવો નથી. કદાચ તેણે પોતાના સિપાહીઓને એનો પીછો કરવા દોડાવ્યા પણ હશે, કે પછી કોઈક ગફુરખાંને રાતે અમારી છાવણીમાં આવતો જોઈ ગયું હશે અને ચીતુના કાને એ વાત પહોંચી ગઈ હશે ?

અમીર સાવધપણે ચીતુના તંબુમાં દાખલ થયો.

‘આવ અમીરઅલી !’ ચીતુના અવાજમાં ઉમળકો નહોતો. ચહેરા પર થોડો રોષ અને આછી કરડાકી પણ હતી. ઇશારત કરીને તેણે ચોકીદારને બહાર જવા કહ્યું ત્યારે અમીરનું દિલ જરા વાર માટે થથરી ગયું.

‘બેસ !’ વેધક નજરે જોતાં અમીરને તેણે કહ્યું : ‘ખાસ કામસર તને બોલાવવો પડ્યો. બધા કહે છે તે હજુય મારા માનવામાં આવતું નથી.’

‘આપ ગફુરખાં અંગે કહી રહ્યા છો ને હુજૂર !’ અમીરે અજાણ્યા થવાને બદલે

સામેથી જ વાત ઉચ્ચારી : ‘આપે મને બોલાવ્યો ત્યારે જ હું સમજી ગયો હતો. આપની જેમ મારા પણ માનવામાં આવતું નથી !’

અમીર હિંમતભેર કહી તો ગયો પણ ચીતુ એની ચાલાકી પકડી પાડશે એવો ભય ભીતરમાં ફેફસાડા મારતો જ હતો.

‘બધા કરતાં ગફુરખાંને હું સારી રીતે ઓળખું છું.’ ચીતુએ ઠંડા અવાજે કહેવા માંડ્યું : મૂછના દોરા ફૂટતા હતા ત્યારથી એ મારી સાથે જોડાયો હતો. આમ એકાએક નાસી જાય તે કેમ બને ?’

‘આપને કોઈના પર વહેમ પડે છે ?’

‘વહેમ !’ ચીતુએ ધારદાર નજરે તેની સામે જોયું અને પછી મોં ફેરવી લઈને કહી દીધું : ‘વહેમ કરવો તો તારા પર જ પહેલો પડે !’

‘હૈં !’ અમીર હેબતાઈ ગયો. પહેલાં ચહેરો ફિક્કો પડી ગયો પણ તેણે તરત જ જોર કરીને ગાલ પર લાલાશ લાવી દીધી.

‘મને હતું જ કે સાંભળીને તું બેબાકળો થઈ જઈશ.’ ચીતુ લુચ્ચાઈભર્યું મરક્યો : ‘ગફુરખાં સાથે તારે બહુ બનતું નહોતું એટલે આવી શંકા જાગે, પણ આવું કહીને હું તને ચોટ પહોંચાડવા માગતો નથી.’

‘ઓહ !’ અમીરે ઊંડો નિસાસો નાખ્યો : ‘મને થયું કોઈકે હુજૂરની કાનભંભેરણી કરી છે. ભલું પૂછવું, મારા પર આપની રહેમનજર છે તેની દાઝમાં...’

‘નહીં નહીં અમીર, મેં તને એટલા માટે બોલાવ્યો જ નથી.’ અમીરને ધરપત આપવા ચીતુ બોલી ઊઠ્યો : ‘ખરી રીતે તો હજુ સુધી હું આમાં ઊંડો ઊતર્યો જ નથી.’

હા...શ ! અમીરે નિરાંતે શ્વાસ લીધો, પણ એ દેખાવા ન દીધું : ‘હુજૂર, આપે આ અંગે જલદી પૂછપરછ કરવી જોઈએ. જેથી લશ્કરમાં સાચાંખોટાં અનુમાન થતાં અટકે !’

‘શેનાં અનુમાન ?’ ચીતુએ જરા ચોંકીને પૂછ્યું હતું.

‘કેટલાક બેવકૂફો એવુંય બોલે છે કે એને શયતાન ઉઠાવી ગયો. હુજૂર ! આવા બકવાસનો શું અર્થ છે ? કાં તો નાસી ગયો હોય અથવા તો...’

‘અથવા તો શું ?’ ચીતુએ અરધીથી અટકી ગયેલા અમીર સામે જોયું.

અમીરને થયું કે પોતે જીભ કચરી બેઠો છે. થૂંક ગળે ઉતારીને બોદા અવાજે કહેવું પડ્યું : ‘કોઈએ અદાવતથી...’

‘નહીં નહીં અમીર ! ગફુરખાં સૌને એકલો પહોંચી વળે એવો છે. તારું અનુમાન પણ મને બકવાસ જેવું લાગે છે !’

ચીતુએ અણગમા સાથે કહ્યું છતાં અમીરને અંદરખાનેથી એ બહુ ગમ્યું. સામાને શંકા જાગે એ પહેલાં જ પોતે એવી શંકા તરફ આંગળી ચીંધી દેવાથી રસ્તો સાફ થઈ જાય છે એ કીમિયો અહીં કામિયાબ થતો લાગ્યો અમીરને...

‘આ અંગે હું લાગતાવળગતાને પૂછપરછ કરી લેવા માગું છું અને એ વાત પર ભેગા મળીને ફેસલો કરવા તને મેં બોલાવ્યો છે.’ ચીતુએ આટલું કહીને તાળી બજાવી

એટલે ચોકીદાર તંબુમાં આવી કદમબોસી કરીને ઊભો રહ્યો. 'ગફુરખાંનો ખાસ ખિદમતગાર કોણ છે ?'

'નામદાર, એનું નામ ઈબ્રાહીમ છે.'

'જા, જલદી હાજર કર એને.'

ઈબ્રાહીમ આવ્યો ત્યાં સુધી ચીતુ અને અમીર વચ્ચે કોઈ વાતચીત થઈ નહીં. ગફુરખાંનો ખાસ ખિદમતગાર ગભરાતો ગૂંગળાતો ગોઠણભેર ચીતુ સામે ગૂંકી ગયો.

'હું જે કાંઈ પૂછું તેનો સાચો સાચો જવાબ આપજે.' ચીતુનો સત્તાવાહક અવાજ કાને પડ્યો ત્યારે એ ધ્રુજી ઊઠ્યો. રડતા ચહેરે માંડમાંડ તે કહી શક્યો : 'ખુદાવંદ, આ ગુલામ એક અક્ષર પણ ખોટો બોલે તો આપની તલવાર અને મારી ગરદન.'

'તો બોલ, ગફુરખાંને કાલ રાતે તેં ક્યારે જોયો હતો ?'

'ખાણા વખતે !' ઈબ્રાહીમે ધ્રુજતા અવાજે કહેવા માંડ્યું : 'હું એમને ખાણા માટે પૂછવા ગયો ત્યારે ખાંસાહેબે તબિયત બરાબર નથી એમ કહી મને પાછો વાળ્યો : પછી પગચાળીનું પૂછવા ગયો ત્યારે ગુસ્સે થઈને ફરમાવ્યું કે મારે આરામ કરવો છે, હવે અંદર આવીને મને પરેશાન કરીશ નહીં.'

'ત્યારબાદ !'

'ગુસ્તાખી માફ ખુદાવંદ !' ઈબ્રાહીમ આંખો ઢાળી દઈને બોલ્યો : 'હું થાકી ગયો હતો એટલે ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો. સવારે જ ખબર પડી કે ખાંસા'બ તંબુમાં નથી !'

'ઠીક છે, તું જા !' ચીતુએ હાથ હલાવી તેને રજા આપી : 'પણ તારા પછી જેણે ગફુરખાંને જોયો હોય તેને મોકલ.'

'જેવો આપનો હુકમ ખુદાવંદ !' ઈબ્રાહીમ જાણે છુટકારો પામ્યો હોય તેમ ઝટપટ ઊઠ્યો : 'ખાંસા'બનો હુકમે ભરતા શેખ કાદીરને મોકલું છું હુજૂર ?'

ગફુરખાંના બીજા ખિદમતગાર પાસેથી જાણવાજોગ બાતમી મળી ખરી : એમને હુકમે આપવા ગયો ત્યારે ફરી અંદર ન આવવાની મને એમણે તાકીદ કરેલી. હું બહાર જાગતો પડ્યો હતો. અચાનક મને સંભળાયું કે ખાંસાહેબ તંબુના પાછલા દરવાજેથી બહાર જતા રહ્યા છે !

ચીતુ ટકાર થયો, અમીર સહેજ ધ્રુજ્યો, કાદીરે વાત આગળ વધારી : 'ઊઠીને મેં જોયું તો અંધારામાં એ ઘોડા આઘા નીકળી ગયા હતા. હું દોડતો તેમની પાસે ગયો, કાંઈ કામ હોય તો ફરમાવવા અરજ કરી ત્યારે એ તાડૂકી ઊઠ્યા : 'સાલા બદમાશો, બે-ઘડી માટે પણ મને એકલો પડવા નહીં દો ?' તેઓ એટલા બધા ગુસ્સે થઈ ગયા કે મને પસીનો વળી ગયો. ચાબખાની સજા ફટકારશે એવી બીકે હું ચૂપચાપ પાછો ફરી ગયો.'

'એને તેં કઈ તરફ જતા જોયા ?' ચીતુએ સવાલ કર્યો ત્યારે અમીરનાં આંતરડાં તણાયાં. કાદીરના હોઠ પર તેની આંખો ચોંટી રહી.

'ખુદાવંદ ! તેમના ગુસ્સાથી હું એવો ડરી ગયો હતો કે એક વાર પણ પાછું વાળીને જોઈ શક્યો નહીં !'

ચીતુ હતાશ થયો, અમીરને નિરાંત થઈ પણ એ કાણજીવી નીવડી. ચીતુએ મુદ્દાનો સવાલ કર્યો :

'એનો ઘોડો ક્યાં છે ?'

'ખુદાવંત ! ઘોડો અને સાઈસ પણ ગુમ થયા છે.'

'બીજા ઘોડાનો સાઈસ ક્યાં છે ? જલદી મોકલ એને.' ચીતુની અધીરાઈ વધતી જતી જોઈને અમીરની અકળામણ ધૂંટાવા લાગી.

ગફુરખાંના બીજા સાઈસે એક પગેરું ચીંધું : 'ખાંસા'બ, રોજ સાંજે એમના ઘોડા પરથી જીન ઉતરાવીને પોતાના તંબુમાં મુકાવી દેતા. કાલે રાત પડી ગઈ છતાં જીન ઘોડા પરથી ઉતાર્યું નહીં ત્યારે મેં સાઈસને કારણ પૂછ્યું પણ તેણે 'મોટા માણસોની વાતમાં માથું મારવું નહીં' એમ કહી મને ચૂપ કરી દીધો. અંધારું વધ્યા બાદ તેને મેં ખીલેથી ઘોડો છોડતાં જોયો પણ પૂછવાની મારી હિંમત ન ચાલી.'

'ઘોડો છોડીને એ કઈ તરફ ગયો ?'

ચીતુના આ સવાલ પર અમીરનો શ્વાસ અધ્ધર થઈ ગયો. તેણે ધારી ધારીને સાઈસ સામે જોયું. સાઈસે પણ તીરછી નજરે અમીર તરફ જોયું. તેની ખામોશ નજર અમીરને થથરાવી ગઈ.

'જવાબ આપ ! શું વિચાર કરે છે ?' ચીતુએ ત્રાડ નાખી : 'પેટમાં જો જરાસરખું પાપ રાખ્યું છે તો તારી ખાલ ઊતરડી લઈશ.'

'નહીં ખુદાવંદ...' પેલો કરગરવા લાગ્યો : 'છુપાવવા જેવું કાંઈ જ હું જાણતો નથી, સાઈસ ઘોડાને જંગલ તરફ લઈ જતો હોય એમ મને લાગ્યું.'

'જંગલ તરફ ?' ચીતુએ ટકાર થઈને તેની સામે જોયું. અમીરે એ વખતે હિંમત ટકાવી રાખી; તેને થયું કે કાંઈક ફહેલું જોઈએ, નહીંતર વહેમનો લિસોટો પોતાના તરફ તણાશે.

'હુજૂર, આ માણસ ખોટું બોલતો હોય એવું દેખાતું નથી. ગફુરખાંએ તેના સાઈસને અગાઉથી સૂચના આપીને બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હોય એમ દેખાય છે !'

'હું' ચીતુ વિચારમાં પડી ગયો. તેણે પેલા સાઈસને ત્યાંથી ચાલ્યા જવાની ઇશારત કરી. એ ગયા પછી પણ ઘણી વાર એ કાંઈ બોલ્યો નહીં ત્યારે અમીર અસ્વસ્થ થવા માંડ્યો : પેલો સાઈસ ચીતુના મનમાં શંકાનું બીજ રોપી ગયો કે શું ?

પણ વાત જુદી નીકળી : 'અમીર, હવે મને ખાતરી થઈ ગઈ કે ગફુર નાસી ગયો છે. તેના બંને ખિદમતગારો અને પેલા સાઈસની વાત મળતી આવે છે. એકમાત્ર તેના બીજા સાઈસને જ ગફુરે વિશ્વાસમાં લીધો હશે. ઘોડાના જીનમાં ગફુર લૂંટની દોલત સંતાડી રાખતો અને એ જીનને જીવની જેમ સાચવતો. કદાચ મને એમાંથી ભાગ ન આપવો પડે એટલા માટે એ નાસી ગયો હશે ?'

ચીતુ પોતાની જાતને જ સવાલ કરતો હોય તેમ બબડતો હતો : 'જુવાન હતો ત્યારથી એ મારી સાથે લશ્કરમાં જોડાયેલો, મેં એને ત્રણ હજાર પિંઢારાના લશ્કરની

સરદારી સોંપી. એના ઘાતકી વર્તન તરફ આંખમીંચામણાં કર્યા અને છેવટે એણે દાનત બગાડી !

ચીતુના બોલવામાં રોષ કરતાં અફસોસ વધારે વર્તાતો હતો. અમીર માંડમાંડ પોતાની ખુશાલી રોકી શક્યો

‘તું કેમ તારી રાય આપતો નથી ?’ ચીતુએ તેને ચોંકાવ્યો : ‘હજુ પણ તને ગફુરખાંના નાસી જવા અંગે ખાતરી થઈ લાગતી નથી.’

‘ના.....ના, હુજૂર !’ અમીર ઓઝપાઈ જઈને બોલી ઊઠ્યો : ‘હું માનતો હતો કે આપ ખફા થઈ જઈને એનો પીછો કરશો. તેને બદલે આપને અફસોસ કરતા જોઈને હું વિચારમાં પડી ગયો.’

‘અમીર, જેને નાસી જ જવું છે એનો પીછો કરવાથી શું લાભ ?’ ચીતુ લુખ્ખું હસીને કહેતો હતો : ‘ગફુરની દાનત બગડી હશે છતાં એણે મને દગો દીધો હોય એવું નથી લાગતું. એ ઘાતકી જરૂર હતો પણ વિશ્વાસઘાતી બને એવું હું નથી માનતો.’

‘એને હું આપની ઉદારતા સમજું છું હુજૂર.’

વાત પર પડદો પાડવા માટે આમ કહીને અમીરે રજા માગી અને જવા માટે ઊભો થયો ત્યારે ચીતુએ તેને રોક્યો.

‘ગફુરખાંના જવાથી અફસોસ સાથે મને એક આશ્વાસન પણ મળ્યું અમીર !’

‘શેનું આશ્વાસન હુજૂર ?’

‘એ જ કે હવે તું મને છોડીને જવાનો ક્યારેય વિચાર નહીં કરે.’ ચીતુ ખરા દિલની લાગણીથી આમ કહી રહ્યો હતો : ‘ગફુરખાં સાથે તું પરાણે મનમેળ રાખતો હતો એ મારાથી અજાણ્યું નહોતું !’

આ લાગણીભીના બોલમાં અમીર તણાયો હોય તેમ જરાવાર કાંઈ બોલી ન શક્યો, પછી આછું મલકીને ખુલાસો કર્યો : ‘આપને છોડીને જવાનો વિચાર તો અંગ્રેજોને હરાવવાની આપની મુરાદ જાણી ત્યારથી જ છોડી દીધો હતો...અને હવે તો આપની માયામાં પૂરેપૂરો જકડાઈ ગયો હુજૂર.’

અમીર અવાજમાં રહેલો લાગણીની સચ્ચાઈનો રણકો ચીતુના દિલને સ્પર્શી ગયો. બંને હેતાળ નજરે પરસ્પરને ક્યાંય સુધી જોતા રહ્યા. તંબુમાંથી બહાર નીકળતી વખતે અમીરને ખટકો લાગ્યો, ‘ગફુરખાંની કતલ કરવી પડી તેને બદલે એ ખરેખર નાસી ગયો હોત તો કેટલું સારું થાત !’

✱

અમીરને પાછા આવવામાં મોડું થયું એથી તેના સાથીઓની ફિકર વધવા લાગેલી. બધા એકબીજાને ફરીફરીને પૂછતા હતા કે આપણામાંથી કોઈએ બહાર ક્યાંય ગફુરખાં વિષે ઇશારો સરખો કર્યો નથી ને ? કોઈ આવું કરે જ નહીં તેની પૂરેપૂરી ખાતરી હતી છતાં ઉચાટ માણસને જાતજાતકની શંકા-કુશંકા કરાવે છે. અમીરની ચાલાકી પર પૂરો

ભરોસો હતો. ચીતુના મનમાં શંકા જાગે તોપણ એ સિફતથી ભૂંસી એને ભુલાવામાં નાખી દે એટલો પાવરધો હતો. છતાં ભલું પૂછવું, કુદરત રૂઠે ત્યારે બધી જ ગણતરીઓ ઊંઘી વળી જતી હોય છે.

‘અમીર આવતો દેખાય છે.’ મોતીરામે સૌનું ધ્યાન ખેંચ્યું.

‘રુઆબમાં ઘોડો દોડાવે છે.’ પીરખાં ઉદાસી ખંખેરી નાખતો બોલી ઊઠ્યો : ‘આવા ફરિશ્તાની ખુદા હંમેશાં હિફાજત કરતા હોય છે.’

છેલ્લા વીસ-પચીસ ગજના અંતરમાં અમીર ઘોડાને પુરપાટ દોડાવતો ધસી આવ્યો : ‘ખરેખર ગફુરખાં નાસી જ ગયો છે !’ ઘોડા પરથી ઠેકડો મારતો સૌને વધાઈ આપતો હોય તેમ એ બોલ્યો : ‘ચીતુ સરદારને પણ એની ખાતરી થઈ ગઈ.’

‘ખાતરી થઈ ગઈ કે તમે કરાવી આપી ?’ મોતીરામે આંખ મીંચકારતાં કહ્યું : ‘અમે તો ઇંતેજારમાં મૂંઝાઈ મરતા હતા.’

છતાં પણ અમીર અજાણ્યો થઈને કહેવા લાગ્યો : ‘જે હતું તે બહાર આવ્યું.’

‘એટલે ?’ પીરખાંએ વિના કારણ ખટકો અનુભવ્યો.

‘એટલે એમ કે, ખાંસા’બના ખિદમતદારો અને સાઈસે એમના માલિકની હિલચાલ કહી સંભળાવી. નાસી જવાના બધા જ પુરાવા તેમાંથી જડી ગયા અને ચીતુએ અફસોસ સાથે એ માની લીધું.’

‘પણ એમાં તમે શાનો આટલો બધો અફસોસ દેખાડો છો ?’ મોતીરામથી કહ્યા વિના ન રહેવાયું : ‘કેમ જાણે ગફુર તમારો જિગરજાન દોસ્ત હોય !’

અમીરે ત્યારે હસીને વાત વાળી લીધી. ચીતુ સાથે થયેલી વાતચીત તેણે વિગતે કહી સંભળાવી અને હોંશે હોંશે સૌએ સાંભળી. પણ પોતે કાયમ માટે સાચા આપવાનો ચીતુને વાયદો કરી આવ્યો છે એ કહ્યું ત્યારે પીરખાં અને મોતીરામ ઉલઝનમાં પડી ગયા. બંનેએ આપસમાં કરી રાખેલો એક ફેંસલો તેની પાસે રજૂ કરવાનું ત્યારે ઠીક ન લાગ્યું. તેને બદલે પીરખાંએ અમીરની હથેળીમાં ગોળનો એક ગાંગડો મૂકી દીધો.

અમીરે પ્રશ્નસૂચક નજરે પીરખાં સામે જોયું ત્યારે મોતીરામે હસીને કહ્યું : ‘તપોનીનો પ્રસાદ છે. કાલે રાતે એ ભુલાઈ ગયો હતો એટલે અમને બીક લાગી.’

‘શેની બીક !’

‘દેવી ભવાની કોપાયમાન થયાં હશે તો ચીતુને આની જાણ જરૂર થઈ જવાની એવો ફડકો પડ્યો એથી તાબડતોબ ગોળ લઈ આવ્યા.’

અમીર મનથી તો આવી વિધિમાં માનતો નહોતો છતાં તેણે ગોળ ખાવાની આનાકાની ન કરી. મોતીરામ અને પીરખાં એને તપોનીનો પ્રસાદ ચગળાવતો જોઈને હરખાતા હતા. આ ગોળની અસર પર એમને અતૂટ શ્રદ્ધા હતી. અમીર હવે લાખ પ્રયત્ન કરે તોપણ ઠગપણું તેનો પીછો નહીં છોડે !

✱

ચીતુની કૂચ આગળ વધતી હતી, શહેરો-ગામો લૂંટતાં હતાં અને અવારનવાર બે-ચાર પિંઢારા લશ્કર છોડીને ચાલ્યા ગયાના ખબર મળતા હતા. દસ હજારના લશ્કરમાંથી સો-બસો ઓછા થાય તેથી ચીતુને કોઈ ફરક પડવાનો નહોતો. વળતી કૂચમાં ક્યારેક આવું બનતું હોય છે, પોતાનું ગામ જ્યાંથી નજદીક પડતું હોય એ રસ્તે ઘરભેગા થઈ જવાની લાલચ માણસને થાય તે સમજી શકાય. છતાં ચીતુ આ બધા માટે ગફુરખાંને જ દોષ દેતો. લશ્કરમાં એણે ખોટો દાખલો બેસાડ્યો અને પોતે પીછો કર્યા વિના એને જવા દીધો !

અમીર અને તેના સાથીઓ પિંઢારાને ખતમ કરવાનો કોઈ મોકો છોડતા નહીં. જ્યાં જ્યાં પડાવ નખાય ત્યાં બે-ચાર પિંઢારા રૂમાલનો ભોગ બન્યા વિના રહેતા નહીં. અમીરનો ખચકાટ ધીમે ધીમે ઘટતો જતો હતો અને ખુન્નસ વધવા લાગ્યું હતું. દરેક પિંઢારો તેને ગફુરખાંના ઘાતકી વારસદાર જેવો લાગવા માંડ્યો. અંજોજોની હરાવવાની ચીતુની મુરાદ એને બનાવટી લાગવા માંડી. નિમાવડ પહોંચ્યા બાદ કાયમને માટે ચીતુને સલામ કરી દેવાનો તેણે ફેંસલો પણ કરી નાખ્યો અને એ દિવસો હવે નજદીક આવતા જતા હતા.

પણ નાગપુરના પડાવમાં ન ધારેલું બની ગયું.

‘અમીરમિયાં, ગજબ થઈ ગયો.’ પીરખાં હાંફતો હાંફતો તેની છાવણીમાં દોડી આવ્યો. મોતીરામ પણ તેની પાછળ દાખલ થયો. બંનેના ચહેરા ઊતરી ગયા હતા. પીરખાં શ્વાસ ખાવા રોકાયો પણ અમીર એ ઢીલ ખમી શક્યો નહીં.

‘શું બાબત છે પીરખાં ?’

પીરખાં અને મોતીરામ ભયભીત નજરે એકબીજાની સામે જોતા રહ્યા ત્યારે અમીરે ત્રાડ નાખી : ‘ભવાનીના સોગંદ છે, તમે મારાથી કાંઈ છુપાવ્યું છે તો ?’

‘આપણો એક આદમી ફૂટ્યો લાગે છે !’ પીરખાં હજુય હાંફી રહ્યો હતો : ‘ચીતુને આપણી અસલિયતની ખબર પડી ગઈ લાગે છે !’

‘હું !’ અમીરના રોમેરોમમાં-ઝળ લાગી ગઈ : ‘કોણ છે એ દગ્ગાખોર !’

કહેવામાં જરા વાર લાગી એટલે દાંત ભીંસીને તેણે પીરખાંના ખભા હલબલાવી નાખ્યા : ‘ખુદાને ખાતર જલદી બોલી નાખ !’

‘હિદાયતખાં !’ ધ્રુજતા હોઠે તે માંડ આ નામ ઉચ્ચારી શક્યો અને સાંભળીને અમીરની આંખોમાં ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યો. તેમણે ઘૂંટાત્તા શ્વાસે મોતીરામ સામે જોયું : ‘પહેલેથી મેં પૂછ્યું હતું મોતી તને એના પર પૂરો ભરોસો છે ને ?’

મોતીરામ ગુનેગારની જેમ નીચું જોઈ ગયો ત્યારે અમીરને થયું કે આવી કટોકટીના વખતે એને ભાંગી નાખવાનું ઠીક નહીં. સરદાર તરીકે આફતનો સામનો કરવાની અને બધાને તેમાંથી ઉગારી લેવાની જવાબદારી પોતાની છે.

‘પીરખાં, ચીતુને ખબર પડી ગયાની તને બરાબર ખાતરી છે ?’

‘ખાતરી કરવાનો વખત નથી અમીરમિયાં !’ પીરખાં હવે સ્વસ્થપણે બોલવા લાગ્યો : ‘અમને બંનેને હમણાં હમણાં હિદાયત પર શક પડવા લાગ્યો હતો. તેની હિલચાલ પર નજર રાખવી શરૂ કર્યા પછી ખબર પડી કે એ ચીતુના તંબુ તરફ આંટાફેરા કરવા

લાગ્યો છે. અત્યારે પણ એ ચીતુના તંબુમાં જ ગયો છે !’

‘હું !’ અમીર થથરી ઊઠ્યો : ‘ત્યારે તો આપણે નાસી છૂટવું જોઈએ. બધાના ઘોડા તૈયાર છે ?’

‘ઘોડા તો હંમેશાં તૈયાર જ રહે છે. તમે કહો એટલી વાર – અંધારામાં સહેલાઈથી છટકી જવાશે.’

અને અમીર વિચારમાં પડી ગયો. ખાતરી કર્યા વિના આ રીતે નાસી જવાથી કિનારે આવેલી નાવ હાથે કરીને ડુબાડી દેવા જેવું થશે. ચીતુ હિદાયતખાંની વાત એમ માની નહીં લે અને હિદાયતખાં પર ગદારીનો બદલો લીધા વિના જવાનું પણ તેને ખટકતું હતું. ગમે તેમ પણ તે ખાતરી કરી લેવા માગતો હતો.

‘પીરખાં ! બધી તૈયારી કરી રાખો. નાસી જતાં પહેલાં હું ચીતુના તંબુમાં થતી વાતચીત સાંભળીને ખાતરી કરવા માગું છું.’

‘નહીં અમીરમિયાં !’ મોતીરામ પહેલી વાર આવેશમાં બોલી ગયો : ‘ઝેરનાં પારખાં કરવાનું જોખમ અમે તમને નહીં ખેડવા દઈએ. હિદાયતખાં ફૂટી ગયો છે એમાં હવે કોઈ શંકા રહી નથી !’

‘મોતીરામ સાચું કહે છે !’ પીરખાંએ પણ અમીરને વાર્યો : ‘આપણને મોકાસર ખબર પડી છે ત્યારે એનો લાભ ઉઠાવી નીકળી જવું જોઈએ.’

પણ અમીર ડગ્યો નહીં. ખાતરી કરવાની જાદની તેણે કેવી વસમી કિંમત ચૂકવવી પડશે એનો વિચાર કર્યો નહીં. સત્તાવાહક અવાજે તેણે પડકાર કર્યો : ‘તમારામાંથી કોઈની કિંમત છે મને સાથ આપવાની ? અંધારાનો લાભ લઈ હું ચીતુના તંબુ સુધી પહોંચી જવા માગું છું. સાથે એક જણની જરૂર પડશે.’

‘હું તૈયાર છું !’ પીરખાંએ કિંમત દેખાડી : ‘તમે એકલા જવા માગતા હો તોપણ હું જવા ન દઉં. ચાલો જલદી !’

અમીરે કમરે લટકતી તલવાર અને ભેટમાં ખોસેલી કટારી પર એક નજર કરી દીધી. એકાદ પળ આંખો મીંચીને ખુદાને યાદ કરી લીધા. પછી પીરખાંનો હાથ દબાવી પગ ઉપાડ્યા. જતાં જતાં એ મોતીરામને કહેવાનું ચૂક્યો નહીં :

‘તું બધાને સાબદા રાખજે. અણધાર્યું બની જાય તો નાસી છૂટવામાં ઘડીકનોય વિલંબ ન થાય.’

મોતીરામ બાઘાની જેમ એ બંનેને જતા જોઈ રહ્યો. પોતાના ભરોસાવાળા હિદાયતખાંને કારણે આ આફત આવી પડી એથી તે એવો હેબતાઈ ગયો હતો કે અમીરને રોકી પણ ન શક્યો !

અંધારામાં ચોરપગલે અમીર અને પીરખાં ચીતુના તંબુ તરફ સરકી ગયા. ખાનગી મસલત થતી હોય ત્યારે ચીતુ ચોકીદારને આઘાપાછા કરી દેતો તે અમીર જાણતો હતો. ગોઠણભેર સરકીને તેણે તંબુના કંતાન પર કાન ધર્યાં.

‘તને પાકી ખબર છે કે એ બધા અમીરઅલીના હાથે મરાયા છે ?’ ચીતુનો અવાજ અમીરે ઓળખી કાઢ્યો.

‘નામવર ! હું આપની પાસે એક પણ ખોટો શબ્દ નહીં ઉચ્ચારું.’ હવે હિદાયતખાંનો અવાજ સંભળાયો : ‘ગફુરખાંને અમીરે ખતમ કર્યો હતો એ મેં મારી સગી આંખે જોયેલું !’

સાંભળી અમીરનાં જડબાં ભીંસાયાં. એ જ વખતે અંદર જઈ હિદાયતનું માથું વાઢી લેવાનું ખુન્નસ ઊભરાઈ આવ્યું. પણ શ્વાસ રોકીને સાંભળી લેવા સિવાય બીજો કોઈ ઇલાજ નહોતો.

‘અમીરઅલી ઠગ હોય એ મારા માનવામાં આવતું નથી.’ ચીતુનો ઘોઘરો સાદ સંભળાયો. અમીરે કાન સરવા કર્યાં.

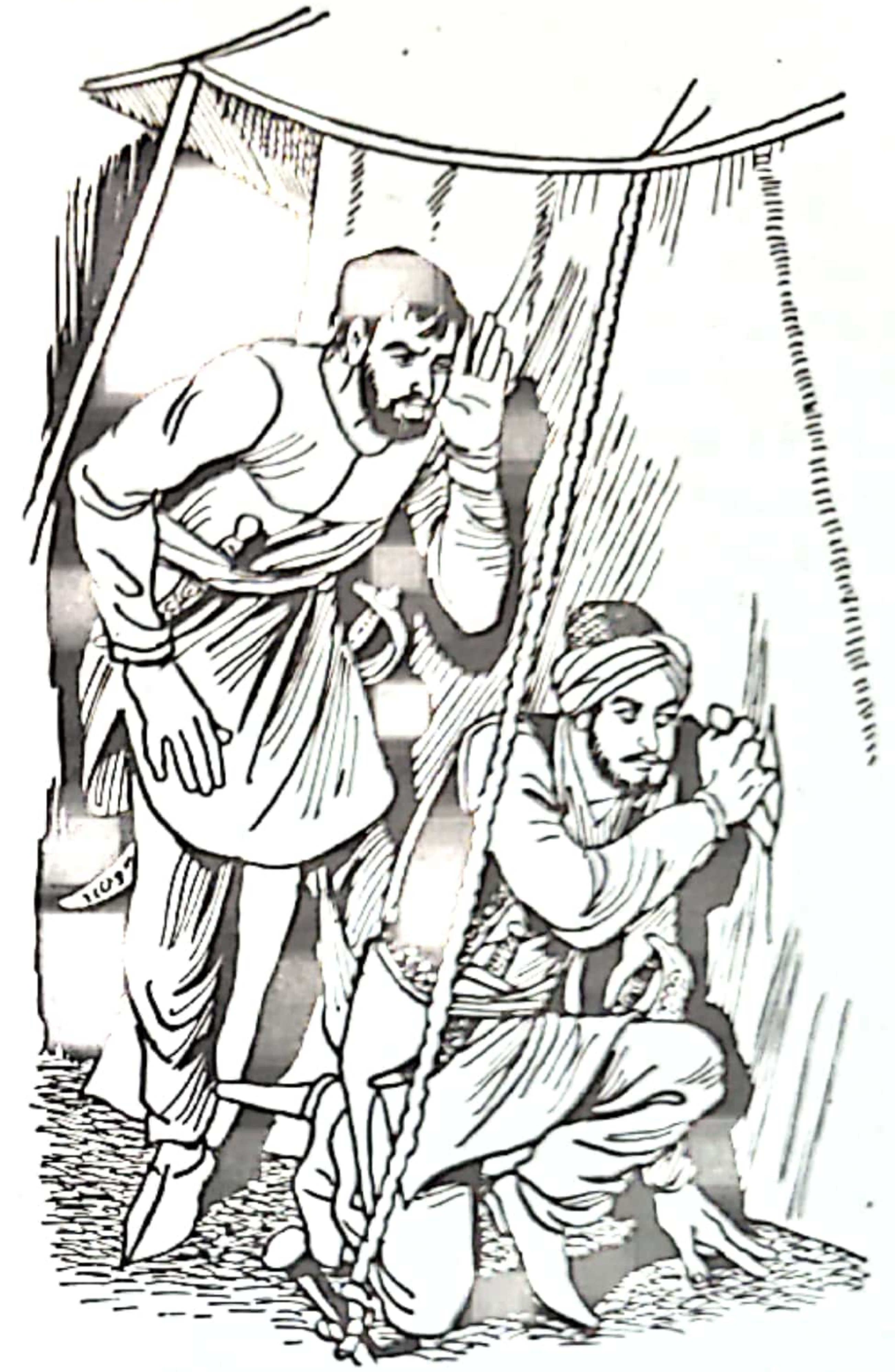
‘નામવર, જૂઠું બોલતો હોઈ તો આપ મારી ગરદન ઉડાવી દેજો. અમીરઅલીનો બાપ પણ ઠગ હતો. તેના બધા સાથીઓય અઠંગ ઠગ છે અને હું પણ...’

પીરખાં આટલું સાંભળીને ધ્રૂજવા લાગ્યો હતો. નીચા નમીને તેણે અમીરનો ખભો દાબ્યો અને ખૂબ ધીમેથી કાનમાં કહ્યું : ‘હવે વધુ રોકાવામાં સાર નથી !’

પણ અમીર જાણે તેના અપરાધનો ફેસલો ચીતુની જબાનેથી સાંભળવા મક્કમ હોય તેમ ત્યાંથી હઠવા તૈયાર ન થયો !

‘મહારાજ, આ આદમી કેટલાક સબુત દેખાડવા પણ તૈયાર છે.’

અમીર ચોંક્યો. આ ત્રીજો શબ્દ કોણ બોલી રહ્યો છે ? અવાજ અજાણ્યો લાગ્યો તેથી જિજ્ઞાસા તીવ્ર બની. કમરમાંથી તેણે કટારી ખેંચી કાઢી. પવનમાં ફરફરતી તંબુની કનાત પર કટારીથી તેણે એક ચીરો કર્યો. પીરખાં હવે નાસી છૂટવા માટે ઊંચોનીચો થતો હતો.

તંબુની ભીતરમાં નજર કરીને અમીરે જોયું કે તો દીવાના અજવાળામાં ચીતુ, હિદાયત અને ત્રીજી વ્યક્તિ દેખાઈ. આ માણસ અજાણ્યો લાગતો હતો. કદાચ તેને અગાઉ જોયો હશે તો યાદ નહીં રહ્યું હોય. લશ્કરમાં ચીતુના કેટલાક ગુપ્તચરો હતા એ અમીર જાણતો હતો. આ જાસૂસ જ હિદાયતખાંને ચીતુ પાસે લઈ આવ્યો હશે.

‘શું સબૂત છે તારી પાસે ?’ ચીતુએ કરડાકીથી હિદાયતને પૂછ્યું.

‘હજૂર, પીરખાંની કમરે જે તલવાર લટકે છે તે સરદાર ગફુરખાંની છે...’

આ સાંભળીને તંબુ બહાર ઊભેલા પીરખાંને પસીનો વળવા લાગ્યો. પણ હિદાયત હજુ આગળ બોલતો હતો : ‘ત્રણ દિવસ પહેલાં આપનો વિશ્વાસુ માણસ હબીબુલા પણ અમીરના રૂમાલથી ગૂંગળાઈને ખુદાને પ્યારો થઈ ગયો; એની લાશ પણ જમીન ખોદવાથી મળી આવશે.’

ચીતુ હચમચી ગયો : 'શું એ નેક અને વફાદાર આદમીને આ લોકોએ ખતમ કર્યો ?' તેના દાંત ભીંસાતા જતા હતા : 'અમીરઅલીને હું રહેમદિલ ઇન્સાન તરીકે માન આપતો હતો. પિંઢારા તરફથી થતા અત્યાચારો સામે એ અણગમો દેખાડતો તેથી હું પોતે ક્યારેક શરમાઈ જતો...પણ એ ખુદ આવો નીચ હત્યારો છે ?'

અમીરે પોતાને માટે તિરસ્કારભર્યા બોલ ચીતુની જબાનેથી સાંભળ્યા છતાં જડની જેમ વધુ સાંભળવા ત્યાં ખોડાઈ રહ્યો. તેને ચીતુની ચાલ જાણવી હતી અને નાસી છૂટવાની ગણતરી માંડવી હતી.

'હવે એ જ માણસને હું મારા હાથે આકરી સજા કરી રીતે ફટકારી શકીશ !' ચીતુ ઉલઝનમાં બોલતો હતો : 'ગફુરખાં નાસી ગયો છે એમ માની મેં મારા એ જૂના વિશ્વાસુ સરદારને કેટલી ગાળો દીધી, પણ અમીર ઉપર શક કરવાનો વિચાર સુધ્ધાં મને કેમ ન આવ્યો ?'

ધીમે ધીમે ચીતુનો ચહેરો વિકરાળ થવા લાગ્યો. પેલા ગુપ્તચર તરફ તેણે નજર ઊંચકી : 'અમીર અને તેના સાથીઓને ઘેરી લેવા માટે આપણી તૈયારી બરાબર છે ને ?'

'હા, હુજૂર ! આપના હુકમની ચાહ જોવાય છે. પચાસ ચુનંદા સિપાહીઓ તૈયાર બેઠા છે !'

'તો જાવ, એ ઠગના બચ્ચાઓને પકડીને મારી સામે હાજર કરો.' ચીતુએ ઉશ્કેરાટભર્યા અવાજે હુકમ સાંભળાવ્યો : 'પેલા અમીરને તો જીવતો જ પકડી લાવજો. હું એની જબાનેથી એકચાર સાંભળવા માગું છું.'

આટલી હદે ફેંસલો થઈ ગયો છતાં અમીર જાણે પોતાને કાંઈ લાગતું વળગતું જ ન હોય તેમ ત્યાં સજજડ બેસી રહ્યો. ભય કે સલામતીની વૃત્તિ જાણે ઠીંગરાઈ ગઈ હોય તેમ નાસી છૂટવાની જરાય ઉતાવળ તેણે દેખાડી નહીં. પીરખાં પણ મૂઢની જેમ ઊભો હતો.

'હિદાયત !' ચીતુનો અવાજ ખામોસી ખળભળાવી ગયો : 'આ બાતમી આપવા માટે તારે શું ઇનામ જોઈએ છે ?'

'હુજૂર !' પીરખાંના જનમાં સંતાડેલી થેલી મને આપશો તો આપનો ઉપકાર !'

'ભલે !' ચીતુએ હાથ હલાવી તેને જતા રહેવાના સંકેત સાથે કહ્યું : 'તને બદલો મળી જશે.'

પીરખાં હવે ધીરજ ન રાખી શક્યો. અમીરના બંને ખભા પકડી તેને ઢંઢોળતો કરગરી ઊઠ્યો : 'હવે તો ઊઠો, મામલો ખતમ થઈ ગયો.'

અમીરના કાનમાં સીસું રેડાયું હોય તેમ એ ઝટકા સાથે ઊભો થયો. એકાએક તેનામાં આફતનો સામનો કરવાનું જોશ જાગી ઊઠ્યું. પીરખાંનો હાથ દાબી રાખી તે અંધારામાં પોતાની છાવણી તરફ સરકવા લાગ્યો. ફૂંફાડા મારતા તેના શ્વાસ છાનો પોકાર પાડી રહ્યા હતા : ચીતુ સામે હું કદી જીવતો હાજર નહીં થાઉં ! કદી નહીં ! !

ચિત્તાની જેમ તરાપ મારતો અમીર પોતાની છાવણીમાં ધસી આવ્યો : 'નાસી છૂટો, જ...લદી !'

પીરખાં પણ હાંફતો આવી પહોંચ્યો : 'જાન બચાવવો હોય તો જરા વાર પણ ખોટી થતા નહીં.'

અર્ધા સાથીઓ તો ઘોડા પર સવાર થઈને બેઠા જ હતા, નઝરઅલી, ગાઉસખાં અને રામદીને હાથ લાગ્યો એટલો સામાન લઈ ઘોડા પર ચડાવી દીધો. અમીરે જોયું તો પિંઢારાની છાવણીમાં કશી હિલચાલ દેખાઈ નહીં.

ઢાલ અને બખ્તર ચડાવીને અમીર ઘોડો પલાણી ગયો : 'જય ભવાની !' સાથીઓને સાંભળાય એટલા ધીમા છતાં જોમભર્યા અવાજે તેણે કૂચ કરવાનો સંકેત આપ્યો અને ઘોડો દોડાવી મૂક્યો.

પણ પચીસ-પચાસ ગજ વટાવ્યા બાદ અમીરને ઘોડાની લગામ ખેંચવી પડી. સામેથી અંધારામાં ઘોડેસવાર આવતા દેખાયા ! પોતાની ગણતરી ઊંધી વળી રહી છે અને પિંઢારાઓ તેમને ઘેરી લેવા આવે છે એનો ખ્યાલ આવતાં જ અમીરને ઝાળ લાગી. મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી કાઢી : 'કોઈ પીછેહઠ કરતા નહીં. ઘેરો તોડીને નાસી છૂટો. જીવતા પકડાવા કરતાં બહાદુરીથી લડી મરજો.'

ખરી રીતે તો અમીર પોતાની જાતને જ સાવધ કરી રહ્યો હતો. તેણે ઉઘાડી તલવાર સાથે સામેથી આવતા પિંઢારા તરફ ઘોડાને પુરવેગે દોડાવ્યો.

પિંઢારા તેના આ પગલાથી હેબતાઈ ગયા. તેમણે ધારેલું કે અમીર પાછળથી ભાગવાની કોશિશ કરશે અને આપમેળે લશ્કરમાં ઘેરાઈ જશે. પણ તેને બદલે અમીર મરણિયો થઈને સામો આવ્યો !

અંધારામાં ધસી આવતા અમીરને રોકવા બે પિંઢારાએ તલવાર ઉગામી છતાં તેણે ઘોડાની ગતિ રોકી નહીં. હડફેટમાં આવનાર બેમાંથી એક પિંઢારાની ગરદનમાં તલવારની અણી ભોંકી દઈ તે આગળ નીકળી ગયો. ડાબી તરફના પિંઢારાની તલવાર અમીરના ખભા પર વીંઝાણી, જખમ પણ થયો છતાં તેણે એની પરવા ન કરી. ત્રીજો પિંઢારો ત્રાંસમાંથી ધસી આવ્યો. પણ સમયસર ચેતી ગયેલા અમીરે એનો ઘા ઢાલ પર ઝીલી લીધો અને તેને જખમ કરી ઘોડા પરથી ઉછાળી દીધો.

ઠગ અને પિંઢારા વચ્ચે અંધારામાં ખેલાતા આ ઘિંગાણામાં કોઈને એકબીજાનાં મોં સુધ્ધાં દેખાતા નહોતાં. વીજળીની જેમ ચમકતી તલવારો અફળાતી અને જખમી થનારની ચીસ પડતી એ સિવાય બીજો કોઈ શોર સાંભળાતો નહોતો.

પાછું વાળીને જોયા વિના અમીર ઘોડો દોડાવ્યે જતો હતો. તેની પાછળ સાથીઓના ઘોડાના ડાબલા સાંભળાતા હતા. એકાદ ગાઉ છેટે નીકળી ગયા પછી તોડાની બંદૂકના ધડાકા થવા માંડ્યા.

'મૂંઝાતા નહીં ! ગોળીઓ આપણા સુધી પહોંચી નહીં શકે.' અમીર સાથીઓને હિંમત આપવા કહેતો જતો હતો. એ જાણતો હતો કે તોડાની બંદૂકો જમીન પર ઊભા ઊભા ફોડવી પડે છે, ઘોડા પર પીછો કરનારા બંદૂક ફોડી નહીં શકે !

જંગલનો રસ્તો દેખાયો એટલે અમીરે ગતિ ધીમી કરી ઘોડો થોભાવ્યો. હાંફતાં

હાંફતાં તેણે પાછળ જોયું. એક, બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ... પાછળ આવતા સાથીઓના ઓળા ગણવા લાગ્યો. કદાચ કેટલાક બહુ છેટે રહી ગયા હશે એમ માની તેણે નજર ખેંચીને દૂર જોવા માંડ્યું. અંધારામાં છાવણીઓ વચ્ચે જલતી મશાલો મોટા લશ્કરના પડાવનો સંકેત કરતી હતી, એ સિવાય બધું જ સૂમસામ દેખાતું હતું. અમીરે નિરાંતનો શ્વાસ લઈ મોતના મોંમાંથી ઉગારી લેવા માટે ખુદાનો શુકગુજાર કરવા આંખો મીંચી દીધી.

એક પછી એક સાથીઓના ઘોડા પાસે આવીને ઊભા રહેતા હતા અને અમીર બંધ આંખે સંખ્યા ગણતો હતો. કેટલીય વાર લગી આંખો મીંચીને તેને ખામોશ રહેલો જોઈ પીરખાંની ધીરજ ખૂટી : 'ગોળીબારમાં એમના જ ઘોડેસવારો ઘવાયા.'

'પણ આપણામાંથી કેટલા ઓછા થયા ?' અમીર આંખ ઉઘાડીને એક એકના ચહેરા જોવા લાગ્યો, પણ અંધારામાં સાથીઓ પૂરા ઓળખાતા નહોતા.

'દરેક પોતપોતાનાં નામ બોલી જાવ જોઈએ.'

અમીરના અવાજની ધ્રુજારી અછતી ન રહી. શરૂઆત પીરખાંએ જ કરી. એક પછી એક નામ સંભળાતાં ગયાં અને અમીરનો શ્વાસ અધ્ધર થવા લાગ્યો. ફરી સન્નાટો છવાઈ ગયો, છતાં તેના કાન એક વધુ નામ સાંભળવા માટે તલસતા હોય તેમ તેણે આંખો મીંચેલી જ રાખી.

પીરખાં અમીરનું દર્દ સમજી ગયો. ઘૂંટાતા અવાજે તેણે કહેવું પડ્યું : 'અમીરમિયાં, મોતીરામ ગેરહાજર છે.' છતાં મીર ચૂપ રહ્યો ત્યારે ઉમેર્યું : 'નઝરઅલી, ગાઉસખાં અને રામદીન પણ નથી.'

'અને પેલો ગદાર હિંદાવત તો હોય જ નહીં.' અમીરનું દર્દ રોષમાં પલટાઈ ગયું હોય તેમ એ ચિલ્લાયો : 'એ નિમકહરામને કારણે આપણા ચાર સાથીઓ પિંઢારાના હાથમાં સપડાઈ ગયા. હવે ચીતુ એમની ખાલ ઉખેડી નાખશે.'

'પણ મોતીરામને એ લોકો કાંઈ જ નહીં કરી શકે !' પીરખાંએ દિલાસો આપતાં કહ્યું ત્યારે અમીર ચોંક્યો. એકાદ પળ માટે કાંઈક આશા જાગી હોય તેમ પૂછ્યું : 'શું મોતીરામ...'

પણ તે આગળ બોલી ન શક્યો. પીરખાંએ જ કહેવું પડ્યું : 'એ લડતાં લડતાં ખતમ થઈ ગયો. એક પિંઢારાને તેના પર તલવાર ઉગામતાં મેં જોયો. હું તેને બચાવવા ધસી ગયો, પણ મોડો પડ્યો.'

'મો...તી !' અમીરનો અવાજ ગળગળો થઈ ગયો. તેની આંખમાંથી આંસુ સરવા લાગ્યાં : 'સારું થયું, તું એ ઘાતકી લોકોના જુલ્મ સહેવા જીવતો ન રહ્યો દોસ્ત !'

દોસ્ત શબ્દ ઉચ્ચારતી વખતે ગળામાં જાણે દર્દનો ગદ્દો ભરાઈ ગયો હોય તેમ અમીરનો શ્વાસ રૂંધાયો. સ્વસ્થ થતાં તેને થોડી વાર લાગી. મનમાં એક વિચાર આવ્યો અને તેણે સાથીઓ સામે રજૂ કર્યો :

'તમને જો મંજૂર હોય તો આપણને લૂંટમાં જે રકમ મળી છે તેમાંથી એ ચારેનો હિસ્સો એમની વિધવાને પહોંચાડી દઈએ.'

'એમાં મંજૂરી માગવાની ન હોય અમીરમિયાં.' પીરખાંએ બધા વતી સંમતિ દર્શાવી : 'એ તો આપણા ઠગલોકોનો શિરસ્તો છે.' પછી અધીરાઈથી ઉમેર્યું : 'પણ અત્યારે તો આપણે અહીંથી બને એટલા આઘા નીકળી જઈએ. કોને ખબર આ ઘાતકીઓ ક્યાં સુધી પીછો કરશે ?'

અને અમીરે ઘોડાની લગામ ખેંચી.

ચાર સાથીઓને ગુમાવવાનો ગમ થોડી વાર માટે વીસરી જઈ, અગિયાર ઠગોની ટુકડી જંગલમાં ગાયબ થઈ ગઈ. પિંઢારાના ભયે એમને ઊંઘ, ભૂખ અને થાક પણ ભુલાવી દીધાં !

✱

જાલોનનાં ઝાડવાં દેખાયાં ત્યારે સફરની રઝળપાટથી થાકીને લોથ થઈ ગયેલા અમીરના શરીરમાં સ્ફૂર્તિની લહેરખી ફરી વળી. અઝીમા અને અફ્લો તેને આમ અણધાર્યો આવી ચડેલો જોઈને કેવાં હરખાઈ ઊઠશે ! પહેલાં તો એવું વિચારેલું કે ગામના પાદરે નદીએ નાહીધોઈ તાજામાજા થવું અને ઘેર જતાં પહેલાં ખબર પહોંચાડી દેવી. પણ અઝીમાને મળવાની અધીરાઈ કાબૂમાં રહી નહીં. ઘોડાને પાણી પાવા માટે નદીના સાંકડા પ્રવાહમાં થોડી વાર થોભવું પડ્યું તે પણ તેને આકરું લાગ્યું. ખળખળ વહેતા નિર્મળ જળમાં અમીરે પોતાનું પ્રતિબિંબ જોયું ત્યારે એ થોડી વાર તો હેબતાઈ ગયેલો. એક મહિનાની નાસભાગ તેની જુવાનીનાં પાંચ વરસ છીનવી ગઈ હોય એવો ઉજ્જડ ચહેરો ખુદ પોતાને પણ અજાણ્યો લાગતો હતો !

અઝીમા મને જોઈને ખુશ થશે કે ઉદાસ ? ધનની લાલચમાં શરીરની આવી હાલત કરી રાખ્યા ? એમ કહીને નારાજ થશે. રિસાઈ જશે...અફ્લો પણ જાતજાતના સવાલ કરશે. એનાથી કેટલું છાનું રાખી શકાશે ? અને ચીતુનો ભય તો હજુ માથે તોળાતો જ હતો. પોતાને જીવતો પકડી લાવવાની જીદ પકડી રાખશે તો જાલોન સુધી એ તેના માણસો દોડાવશે. એટલે જ છૂટા પડતી વખતે પીરખાંએ કહ્યું કે દશેરા પર આપણે સવારીએ ઊપડવું છે, ત્યારે અમીર આનાકાની કરી શક્યો નહોતો. ચીતુથી ચેતતા રહેવા માટે તેણે જાલોનની બહાર રહેવું જરૂરી હતું.

અઝીમાના મેળાપના આનંદમાં ખલેલ પહોંચાડતા આ બધા વિચારોને થોડી વાર માટે ખંખેરી નાખી અમીરે ઘોડો દોડાવ્યો. રસ્તામાં ઓળખાણ પિછાણવાળા આદાબઅર્જ કરતા હતા તેમને વળતો જવાબ આપવા માટેય તેણે ગતિ ઓછી કરી નહીં.

ઘરની ખડકી ઉઘાડી જોઈને તેની ખુશી બેવડાઈ ગઈ. ચોરની જેમ અંદર દાખલ થઈ પોતે અઝીમાને ભડકાવી દેશે એ ખ્યાલથી એકલા એકલા હસી જવાયું. ગામના મંદિરે શરૂ થતી સંધ્યાની આરતીના શંખનાદે રોમાંચક ઝણઝણાટી જગાડી. અઝીમા ઘરમાં એકલી જ હોય તો એને બાહુપાશમાં જકડી લઈ પ્યારથી ગૂંગળાવી દેવાનો ઇરાદો કરી લીધો અને જરાય અવાજ કર્યા વિના એ ઉંબરો ઠેકી ગયો.

ઓસરીમાં કોઈ નહોતું એથી આનંદ થયેલો પણ કમરાનું બારણું બંધ જોઈને અચરજ જાગ્યું. હજુ દીવાબત્તી પણ થયાં નહોતાં. બારણાને હડસેલો મારીને ઉઘાડવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યાં 'અવાજ સંભળાયો :

'તને આટલી બધી કોની શરમ લાગે છે પ્યારી ? આવાં રિસામણાં મનામણાંમાં તન્હાઈનો મોકો હાથથી નીકળી જાય છે.'

આ તો અફલાનો અવાજ ! અમીરને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી ગઈ : તેની સાથે અંદર બીજું કોણ હશે ? ના ના, આવો વિચાર જ કેમ થઈ શકે ? કદાચ નાટકશોખીન અફલો ઇશકના બુખારમાં એકલો એકલો સંવાદબાજી કરી રહ્યો હશે.

પણ ત્યાં તો બંગડીનો રણકો સંભળાયો, ગાલ પર ચંપાતા હોઠનો બુચકારો થયો અને અમીરને આખું ઘર ડોલતું દેખાયું. લાલચોળ આંખે ખડકીનાં ઉઘાડાં અને કમરાનાં બંધ બારણાં પર નજર નાખીને તેણે કમરમાંથી તલવાર ખેંચી કાઢી. તલવારની ચળકતી ધાર જોઈને તેનું ખુન્નસ ફૂંફાડા મારવા લાગ્યું. પહેલાં તો દાંત કચકચાવીને બંધ બારણાં પર પાટુ મારવા તૈયાર થયો પણ પછી વિચાર બદલી નાખ્યો. હળવે રહીને તેણે સાંકળ ખખડાવી. અંદર કાંઈક ઘુસપુસ થતી સંભળાઈ. બારણાં ઉઘાડવામાં થતી એ સબૂરી અમીરથી જિરવાણી નહીં. તેણે ફરી જોરથી સાંકળ ખખડાવી.

'ઘોડે ચડીને આવ્યા હોય તેમ આટલા જોશમાં સાંકળ શેના ખખડાવો છો ? ઉઘાડીએ છીએ !' એમ કહેતાં અફલાએ બારણાં ઉઘાડ્યાં અને સામે ઊભેલા અમીરનો વિકરાળ ચહેરો જોઈને એ ઓઝપાઈ ગયો.

'અમીર તું આવી ગયો - આમ અચાનક !' એમ કહેતા તે બહાર ધસી આવવા માગતો હતો પણ અમીરે તલવાર આડી ધરી ત્યારે તેનું જોશ ઊતરી ગયું.

'કેમ હું અચાનક આવ્યો એ ન ગમ્યું તને ?' ભીંસાયેલા દાંત વચ્ચેથી દરેક શબ્દને કચડતો મીર આગળ વધવા લાગ્યો. પહેલાં તો અફલાએ માનેલું કે અમીર મજાક કરે છે, પણ તેના ઘાતકી દેખાવે એને ડરાવી દીધો.

'અમીર, તારા દિમાગ પર ભૂત સવાર થયું છે કે શું ?' એમ કહેતાં અફલો હઠતો જતો હતો.

એકાએક અમીરના પગ રોકાઈ પડ્યા. કમરાના એક ખૂણામાં પીઠ ફેરવી માથું ઝુકાવીને થરથર કાંપતી ઓરત તરફ તેનું ધ્યાન ગયું. અમીર એ બાજુ તલવાર લંબાવી અફલાને હુકમ કર્યો : 'મારી સામે લઈ આવ એને !'

છતાં બાધો બની ગયેલો અફલો જડની જેમ ત્યાં જ ઊભો રહ્યો ત્યારે અમીરથી ત્રાડ નખાઈ ગઈ : 'બેવકૂફ, મારી સામે શું જોયા કરે છે - લઈ આવ એને !'

ચાવી દીધેલા પૂતળાની જેમ અફલો ત્યાંથી હઠ્યો અને પેલી ઓરતનું બાવડું પકડ્યું. પેલી ચૂપચાપ તેની પાછળ પાછળ ખેંચાતી આવી. હજુ સુધી તેણે મોં ઊંચું કર્યું નહોતું. એક વાર પણ અમીર સામે જોયું નહોતું.

'અફલા, ફાનસની વાટ વધાર જોઈએ.' અમીરે બીજા ખૂણે બળતા ફાનસ તરફ

ઇશારત કરીને કહ્યું : 'મારે એનું મોં જોવું છે.'

ચોરી કરતાં પકડાઈ ગયેલા ગુનેગારની જેમ અફલો કઘ્ઘાગરો થઈ ફાનસ લઈ આવ્યો અને તેની વાટ વધારી અમીરના મોં સામે ધર્યું : 'જોઈ લે !'

અમીરે હાથને બદલે તલવારથી જ થરથર કાંપતી ઓરતના ચહેરા પરથી ઘૂંઘટ હઠાવ્યો અને મોં જોયું ન જોયું ત્યાં પેલી સ્ત્રીએ હથેળીથી ચહેરો ઢાંકી દીધો. ના, એ અઝીમા નહોતી ! !

તલવાર ઉગામેલા અમીરના કાંડામાં કળતર થવા લાગી. ચહેરાનો રંગ ફિક્કો પડી ગયો. આંખોમાંથી રતાશ ઊડી ગઈ. અફલાએ તેની પીઠ પર ધબ્બો માર્યો ત્યારે તે હોંશમાં આવ્યો.

'એમ ખાલી હાથે એ મોં નહીં જોવા દે અમીર !'

અમીરે અફલાના હસતા ચહેરા સામે જોયું અને તલવાર હાથમાંથી નીચે સરી પડી. નસેનસમાં પ્રસરી ગયેલા શંકાના ઝેરની પીડા પચાવી જતાં તેને થોડીવાર લાગી. પછી એકાએક સજાગ બનીને તેણે મામલો સંભાળી લેવો પડ્યો :

'રસ્તામાં મને ખબર પડી કે મારા દોસ્તે કોઈને ઘરમાં બેસાડી છે ત્યારે માનવામાં આવતું નહોતું. અફલા, મારા આવતાં સુધી ધીરજ પણ રાખી ન શક્યો બેવકૂફ ?' હમણાં જે કાંઈ બની ગયું તેને મજાકમાં ખપાવી દેવા માટે અમીર હવે હસવા લાગ્યો : 'એકના એક દોસ્તની શાદીમાં સામેલ થવાનો મને મોકોય ન આપ્યો ?'

અફલો ફાનસ નીચે મૂકી સામું હસ્યો : 'તેં પણ મને એવો મોકો ક્યાં આપ્યો હતો ?'

'મારી વાત જુદી હતી. મારે તો નાછૂટકે ઝટપટ પરણી જવું પડ્યું હતું.'

'તો મારી હાલત પણ એવી જ હતી.' અફલાએ બીબી તરફ મુસ્કુરાતી નજર નાખીને ઉમેર્યું : 'અમીર, એ બધું તને અઝીમાબહેન સમજાવશે. પહેલાં તું નૂરને બહાર જવાનો રસ્તો કરી આપ, શરમની મારી બિચારી આખેઆખી ઓગળી જશે !'

નીચે પડેલી તલવાર ઊંચકીને અમીરે રસ્તો કરી આપ્યો ત્યારે ખિસકોલીની જેમ નૂર સડસડાટ બહાર દોડી ગઈ. અફલાનો અવાજ તેની પીઠ પર અફળાયો :

'ગંગાભાભીને ત્યાંથી તારી નણંદને બોલાવી લાવજે. કહેજે કે તમારો સેનાપતિ શૌહર આવી ગયો છે !'

અફલો દાઢમાંથી બોલ્યો ત્યારે તેને ભેટવા અમીરે બંને હાથ લંબાવ્યા પણ હવે અફલાનો મિજાજ ફરી ગયો હતો :

'અમીર, તું એમ માને છે કે હું તારા વહેમથી અજાણ હતો. અજીમાબહેનની હિફાજત માટે મને અહીં મોકલ્યો અને બંધ બારણાંએ તારા વિશ્વાસને ડગાવી દીધો ? પિંઢારા સાથે રહીને માત્ર ઘાતકી જ નહીં આટલી હદે વહેમીલો પણ થઈ ગયો તું ?'

અફલાનો અવાજ તરડાઈ ગયો. તેના શબ્દોમાં રોષ કે ઠપકાને બદલે દર્દ છલકાતું હતું. એનાં આંસુ જોઈને અમીરના કાળજે તિરાડ પડી. આવેશમાં તેણે દોસ્તના દિલને કેવી

જબર ઠેસ પહોંચાડી દીધી ! અને અઝીમા આ જાણશે ત્યારે એની શી હાલત થશે ?

‘અફલા, મારો આ અપરાધ માફ કરી દે દોસ્ત !’ અમીર રૂંધાતા કંઠે કહેતો નજદીક ગયો પણ એ જ વખતે બહારથી આવતી અઝીમાનો અવાજ સંભળાયો એટલે અફલાએ ઝટપટ આંસુ લૂછી નાખ્યાં અને અમીરને ભેટી પડી કાનમાં કહ્યું : ‘એમને આ વાતની ખબર ન પડવી જોઈએ.’

અઝીમા કમરામાં દાખલ થઈ બંને દોસ્તોને હેતથી ભેટતાં જોઈ એ અટકી ગઈ. અફલાના ગાલ પર પડેલાં આંસુના લિસોટમાં તેને તો બંનેની લાગણી જ દેખાણી.

‘હવે તો મારાથી છૂટો પડ !’ અફલાએ મજાક ઉછાળી : ‘પાછળ જો, અઝીમાબહેનની આંખોમાંથી અદેખાઈ વરસવા લાગી. એના પહેલાં મને તે બાથમાં લીધો એ એમનાથી જિરવાતું નથી.’

અમીર ઝટકા સાથે પાછળ ફર્યો ત્યારે અઝીમાના ગાલ પરથી મેળાપનો હર્ષ આંસુ બનીને દડવા માંડ્યો હતો. અઝીમા તેને સુકાઈ ગયેલી દેખાઈ. પણ પોતે કાંઈ બોલે તે પહેલાં અઝીમાએ જ ઠપકો આપી દીધો :

‘કેટલા મહિના થયા અરીસામાં મોં જોયાને ?’ આંસુ લૂછતી એ કહી રહી હતી : ‘શરીર કેવું કરીને આવ્યા !’

અમીરે ધીમે ધીમે તેની હડપચી ઊંચી કરી : ‘તારી કીકીઓના અરીસા સિવાય બીજે ક્યાંય મને મારા ચહેરાનું સાચું પ્રતિબિંબ દેખાતું નથી, અઝીમા !’

એ બંને એકબીજાની સાવ લગોલગ આવી ગયાં ત્યારે અફલાએ બહાર જઈને ધડાંગ કરતું બારણું ભીડી દીધું. મજાકમાં અફલો કાંઈક બોલ્યોય ખરો પણ અમીર કે અઝીમાને એ સાંભળવાની કુરસદ હતી નહીં !

૫૭

‘અઝીમા ! આપણો આ અફલો બીબી ક્યાંથી ઉઠાવી લાવ્યો ?’

અમીરની છાતી પર માથું ટેકવીને, મહેબૂબની હૂંફના માદક ઘેનમાં ખોવાયેલી અઝીમાની લટને આંગળીથી રમાડતાં અમીરે અચાનક આમ પૂછ્યું ત્યારે ઝબકી ગઈ હોય તેમ એ બેઠી થઈ ગઈ.

‘એમાં કસૂર તમારો જ છે.’ છેડાઈ પડવાના ભાવ સાથે અઝીમાએ અમીરનો કાન પકડ્યો : ‘અમે બંને ઘરમાં આટલા મહિના સુધી એકલા જ રહીએ તો શું હાલત થશે એનો તમે વિચાર કેમ નહીં કર્યો ?’

હવે અમીર ચમક્યો. તેને તો હતું કે અફલાએ કોઈ પરાક્રમ કર્યું હશે અને નૂર સાથે પરણી જવું પડ્યું હશે, પણ તેને બદલે વાત ગંભીર દેખાણી. અઝીમાય નારાજગી સાથે બોલતી હતી : ‘અપલાભાઈને મારી હિફાજત માટે અહીં મોકલ્યા તેને બદલે હું એકલી રહી હોત તો આટલાં દુઃખી ન થવું પડત.’

અમીરને થયું કે અઝીમા હમણાં જ રડી પડશે. બેઠા થઈને તેણે એના ખભે હાથ દાબ્યો : ‘અઝીમા, તું નારાજ થઈ ગઈ ! તને અહીં સાવ એકલી રાખીને હું નિરાંત જીવે આટલા મહિના મારો ધંધો કેમ કરી શકત ? તને ખબર છે, આ વખતની સફરમાં કેવી જબ્બર કમાણી કરી લાવ્યો છું ? તારા દીકરાઓના દીકરાઓ ખાય ત્યાં સુધી ખૂટે નહિ એટલું રળી લાવ્યો છું હું !’

‘અને આટલી બધી દોલત કમાઈ ઘેર આવ્યા ત્યારે મને જીવતી ન જોઈ હોત તો ?’ અઝીમા આંખો કાઢીને પૂછી બેઠી ત્યારે અમીર ડઘાઈ ગયો :

‘અઝીમા, તું આમ ગોળગોળ શું કામ બોલે છે ? અફલા પર મને એટલો બધો ભરોસો છે કે એ જીવતો હોય ત્યાં લગી તને કોઈ આંચ આવવા દે નહીં.’

‘તમે સાવ બુદ્ધ જેવી વાત કરો છો મીર !’ અઝીમાએ લાડભર્યો ઠપકો આપ્યો : ‘જાન બચાવવા કરતાંય ઇજજતની હિફાજત કરવી બહુ મુશ્કેલ હોય છે !’

‘કોની ઇજજતની વાત કરે છે ?’ અમીર અર્ધું સમજી ગયો હોવા છતાંય પૂછ્યા વિના રહી ન શક્યો ત્યારે અઝીમા વધુ છેડાઈ ગઈ :

‘તમારી, મારી અને તમારા દોસ્તની ઇજજતની વાત કરું છું...લોકો કેવી બેહુદી નિંદા કરી શકે છે એનો તમને કંઈ ખ્યાલ કેમ નથી આવતો ?’

‘પણ ગામ આખું જાણે છે કે અફલો મારો જિગરી દોસ્ત છે, તારા ભાઈ જેવો છે.’

‘હા, એ બધું સાચું હોવા છતાં લોકોએ જાતજાતની જુદી વાતો ફેલાવી ઘરની દીવાલો પર કોલસાથી અમારા બંનેનાં નામ લખાવા લાગ્યાં. અરે એટલી હદ સુધી કે...’ અઝીમા અટકી ગઈ. તેના ગોરા ચહેરા પર રતાશ છવાઈ ગઈ અને કપાળની નસો ઊપસી આવી.

‘કેમ અટકી ગઈ અઝીમા !’ અમીરે મુઠ્ઠીઓ વાળતાં પૂછ્યું : ‘કહે...મારે એ બધું જ સાંભળવું છે આજે.’

રોકી રાખેલો શ્વાસ છોડતા અઝીમા બોલી ગઈ : ‘અફલાએ સફરમાં તમને ખતમ કરી તમારી દોલત અને બીબી પચાવી પાડ્યાં છે એમ બોલતાં પણ લોકોની જબાન અચકાઈ નહોતી...’

‘એમ કહેનારાઓની હવે હું જબાન વાઢી લઈશ !’ રોષમાં અમીર ઊભો થઈ ગયો : ‘કોણે આવી ગંદી વાતો કરીને તમને પજવ્યાં હતાં અઝીમા ? કહે જલદી કહી દે !’

બીબીનાં બંને બાવડાં પકડી તેને હચમચાવી નાખતો હોય તેમ અમીર આવેશમાં પૂછતો રહ્યો અને અઝીમાની આંખોમાંથી આંસુ ખરવા લાગ્યાં. હીબકાં ભરતી એ અમીરને બાઝી પડી : ‘આવું બોલનારા બે-ચાર જણ નથી હોતા કે તમે એમની સાથે લડવા જઈ શકો...સામે આવીને ગંદી વાત કોઈ નથી કરતું. નિંદા તો માણસની પીઠ પાછળ થતી હોય છે મીર !’ પછી આંસુ લૂછી અમીરના ચહેરા પર પ્યારથી હાથ ફેરવતાં ઉમેર્યું : ‘અને હવે તો એ બધું ભુલાઈ પણ ગયું...નૂર ઘરમાં આવ્યા બાદ એના એ જ લોકો મલાવા કરવા આવે છે : કાંઈ કામ હોય તો કહેજો, મૂંઝાશો નહીં !’

અમીર હવે ઢીલો થઈ ગયો. પોતે પણ આવા લોકોમાંનો જ એક છે એનો ખ્યાલ આવ્યો. અફલાને બંધ કમરામાં કોઈની સાથે પ્યારની વાતો કરતો સાંભળીને પોતે ન કરવા જેવી શંકા કરી બેઠો, ન કહેવા જેવું અફલાને સંભળાવ્યું અને ભૂલ સમજાણી ત્યારે દોસ્તને ભેટવા પણ તૈયાર થઈ ગયો ! અઝીમાને એની ખબર પડે તો કેવો આઘાત લાગશે એ ખ્યાલથી ગભરાતો હોય તેમ તેણે વાત વાળી લીધી :

‘જે થયું તે થયું... પણ એ બહાને અફલાએ શાદી કરી લીધી તે આપણને ગમ્યું.’ પછી લાડથી પૂછ્યું : ‘હું અઝીમા, આ નૂર છે કોણ ?’

અઝીમા પણ દિલ હળવું કરવા માગતી હતી. લાંબી જુદાઈ પછી સાંપડેલા આ પહેલા એકાંતને અણગમતી વાતોથી વેડફી નાખવું નહોતું.

‘ગામના મૌલવીની એકની એક બેટી છે. મારી પાસે ભરતકામ શીખવા આવતી તેમાં માયા બંધાઈ ગઈ.’

‘કોની સાથે ?’

‘મારી સ્ત્રી !’ અઝીમાએ છણકો કર્યો : ‘તમારા દોસ્ત સાથે નહીં ! અફલાભાઈનાં વખાણ કરીને થાકી ત્યારે નૂરના દિલમાં એને માટે માયા જાગી હતી.’

‘અને અફલો પણ શાદી કરવા તૈયાર થઈ ગયો ?’

‘એ ભાઈસા’બના મગજમાં તો શિવપુરીના મુખીની બેટી રોશનનું ભૂસું ભરાયું હતું. કહે કે હવે તો આપણી દોલત અને ઇજજત વધી છે. બેકાર મટીને હું પૈસા કમાતો થયો છું. અમીર આવ્યા પછી ત્યાં માગું નાખવું છે...’

રોશનની યાદ અમીરને એક ખટકો આપી ગઈ પણ તે એણે અઝીમાને કળાવા ન દીધું અને જલદી પૂછી લીધું : ‘પછી નૂર માટે અફલો માની કેમ ગયો ?’

‘થોડું જુદું બોલીને મેં એમને મનાવી લીધા.’

‘એટલે ?’ કુતૂહલથી અમીરની આંખો પહોળી થઈ ગઈ : ‘શું જુદું બોલી તું ?’

‘મેં કહ્યું કે રોશન તમારી વાટ જોઈને બેસી નથી રહી. એ તો ક્યારની પરણી ચૂકી છે !’

‘તેં એવું કહ્યું અઝીમા ?’ અમીરના માનવામાં આવતું ન હોય તેમ પૂછ્યું : ‘આમ કહેવાની શું જરૂર હતી ?’

‘કારણ કે હું જાણતી હતી રોશન અફલાને ચાહતી નહોતી.’ પછી હોઠ પર એક મીઠી મુસ્કાન ફરકાવીને ઉમેરી દીધું :

‘મને ખબર છે કે રોશન તમને ચાહતી હતી !’

‘મને ?’ અમીર ડઘાઈ ગયો : ‘અઝીમા, એ વળી તને કોણે કહ્યું ?’

‘કેટલીક વાત વગર કહ્યે સમજાઈ જાય છે મીર !’ અઝીમા અમીરની નજદીક સરકતી બોલી : ‘હું ખોટું કહેતી હોઉં તો મારા ગાલે મારો એક તમાચો !’

અમીર પહેલાં અચરજથી અને પછી લાગણી નીતરતી નજરે તમાચા માટે ગાલ ધરીને ઊભેલી અઝીમાને જોવા લાગ્યો. થોડી વાર સુધી એ ત્રાટક ચાલ્યું પછી એકાએક આવેશ આવ્યો હોય તેમ અઝીમાના ગાલ પર એક જોરદાર ચુંબન ચોડી દીધું.

‘અરે, અરે !’ કહી અઝીમાએ તેનાથી છૂટવા માટે જોર અજમાવ્યું પણ એ તો ફરી પાછો બીજો ગાલ ધરવા માટે !

*

ચારે જણાના દિવસો સુખચેનથી વીતવા લાગ્યા. જાલોનના રાજાને એકાવન સોનામહોર, પાણીદાર સાચાં મોતીની એક સેર અને કીમતી કિનખાબના તાકાનું નજરાણું ધર્યા બાદ રાજદરબારમાં પણ અમીરનું માન વધી ગયું. નઝરાણામાં પોતાને આવી કીમતી ચીજો ધરનાર અમીર સફરમાં કેટલી બધી કમાણી કરી આવ્યો હશે એ અંદાજ રાજાને આવી ગયો અને થોડી ઈર્ષ્યા પણ જાગી. છતાં એ દેખાવા દીધા વિના તેણે ખુશી વ્યક્ત કરી : ‘વારંવાર અમારા તબેલામાંથી ઘોડા લઈ જઈને આવી કામિયાબ સફર કરતો રહે.’

બે મહિનામાં તો અમીરે જાલોનના એક આગળ પડતા મહાજનનો મોભો મેળવી

લીધો. એ મોભાને છાજે એવી મોટી હવેલી પણ ખરીદી લીધી. પહેલા દિવસની ઘટનાને કારણે અફલાને દુઃખ થયું તેનો ઘા રૂઝવતાં થોડા દિવસ લાગ્યા. અઝીમા અને નૂરની હાજરીમાં તે અમીર સાથે ખુશમિજાજમાં રહેતો પણ બંને એકલા પડતા ત્યારે પેલો ખટકો જાગી ઊઠતો. જાણે એ ક્યારેય અમીરને માફ કરવા માગતો ન હોય તેમ એની સામે નજર માંડવા જ તૈયાર ન થતો. હસમુખો અને મોજીલો અફલો એ પીડાનો બોજ લઈને આમ ઉદાસ અને ગમગીન રહે તેનો ડંખ અમીરને કોરી ખાતો. બે-ચાર વખત તેણે ગેરસમજનો અફસોસ ઉચ્ચાર્યો પણ અફલો વાત કાને ધરવા માગતો ન હોય તેમ કોઈ ને કોઈ બહાનું કાઢી અમીરને આગળ વધવાનો મોકો જ આપતો નહીં.

વારંવાર પાછા પડતા અમીરે એક યુક્તિ અજમાવી. પિંઢારા સાથેની બીજી ચઢાઈની વાતો કરતાં કરતાં ગફુરખાંનો ઉલ્લેખ કર્યો : 'છેવટે અમે એને ખતમ કરી નાખ્યો !'

અને અફલાના કાન ચમક્યા. આગળ સાંભળવાની જિજ્ઞાસા દેખાડી એટલે અમીરે પહેલેથી છેલ્લે સુધીનો કિસ્સો સંભળાવ્યો. તેમાં તેણે ઠગનો ક્યાંય ઉલ્લેખ ન થાય એની ખાસ સાવધાની રાખી. અફલો વાતમાં ખેંચાતો ગયો ત્યારે અમીરે એને ચમકાવ્યો.

'પણ સફર પૂરી થવાની હતી ત્યાં જ ચીતુને ખબર પડી ગઈ !'

અફલાના ચહેરા પર ઉચાટ સળવળ્યો : 'કેવી રીતે ?'

'આપણો જ એક માણસ ફટી ગયો. ગફુરખાંની ગેરહાજરીનું સાચું કારણ જાણ્યા પછી ચીતુ એટલો બધો ખફા થયો કે અમને બધાને જીવતા પકડવા લશ્કર દોડાવ્યું. માંડ માંડ જીવ બચાવીને નાસી શક્યા. છતાં ચાર સાથીઓ તો કપાઈ મૂઆ.'

અમીર થોડું રોકાયો. અફલાની આંખો સહાનુભૂતિથી ભીંજાવા લાગી ત્યારે અમીરે મૂળ મુદ્દો ઉચ્ચાર્યો :

'અને અફલા...પિંઢારાઓની કે દિવસ-રાત બીકે ભૂખ-તરસ જોયા વિના અમે નાસતા જ રહ્યા.' તેનો અવાજ ગળગળો થઈ ગયો : 'સાચું કહું છું દોસ્ત, ઉચાટ અને અજંપાથી દિમાગ એવું બહેર મારી ગયું હતું કે તારા માટે ન કરવા જેવી શંકા કરી બેઠો !'

અમીરનો કંઠ રૂંધાઈ જતો લાગ્યો. અફલાએ જવાબ આપવાને બદલે આંખો મીંચી દઈ, તેના પર અંગૂઠો અને આંગળી દાબી દીધી જેથી આંસુ પોપચામાં દબાઈ રહે. થોડી વાર સુધી બેમાંથી કોઈ કાંઈ બોલી શક્યા નથી, અફલાએ આંખો ખોલીને જોયું તો અમીર સજાનો ચુકાદો સાંભળવાના ડરથી નીચું જોઈ ગયેલા અપરાધીની જેમ બેઠો હતો.

'અમીર !' તેણે શરૂઆત કરી : 'તારે મને એક વાયદો કરવાનો છે.'

ધીમેધીમે અમીરની ડોક ઊંચી થઈ અને નજરથી જ તેણે પૂછ્યું : 'શું ?'

'આવું કાંઈ આપણા વચ્ચે બન્યું છે એ તું પણ કાયમને માટે ભૂલી જઈશ - ફરી ક્યારેય એને યાદ નહીં કરે એની ખાતરી આપવી પડશે તારે.'

અમીરથી નિસાસો નંખાઈ ગયો : 'કેવો નિખાલસ છે આ દોસ્ત ! માફ કરી દઉં છું એમ કહીને ઉપર હાથ રાખવાને બદલે સામેથી આ વાત ભૂલી જવાની મારી પાસે

ખાતરી માગે છે... એ જાણે છે કે દોસ્તો વચ્ચે થતી ગેરસમજની સજા બંનેને ભોગવવી પડે છે !

અફલાને આનો જવાબ આપવા માટે અમીર શબ્દો શોધતો હતો ત્યાં નોકર આવી ચડ્યો :

'માલિક, કોઈ આપને મળવા આવ્યું છે !'

અમીરે ઝડપથી ચહેરા પરના ભાવ પલટાવીને કહ્યું : 'કોણ છે - જા લઈ આવ એને અંદર.'

છતાં નોકર ત્યાંથી હઠ્યો નહીં :

'માલિક, એ અંદર આવવાની ના પાડે છે. કોઈ અજાણ્યો આદમી દેખાય છે. નામ આપવાની પણ ના પાડે છે !'

'અંદર આવવાની અને નામ કહેવાની ના પાડે છે.' અમીર બબડ્યો. એના ચોરાની રેખાઓ તંગ બનવા લાગી. ચીતુ યાદ આવી ગયો અને કીકીઓમાં ભય ડોકાઈ આવ્યો. અમીરની મૂંઝવણ સમજી ગયેલો અફલો ઊભો થયો :

'હું જઈને જોઉં છું - કોણ છે એ...'

અમીર તેને રોકે એ પહેલાં નોકરે જ કહ્યું :

'માલિક, એ કહેતો હતો કે આપના સિવાય કોઈ એને પિછાણી નહીં શકે.'

અમીરને વધુ રહસ્યમય લાગ્યું. ઝટકા સાથે એ ઊઠ્યો. હાથ પકડીને અફલાને બેસાડી દીધો : 'હું જઈને જોઉં છું. જરૂર પડશે તો તને બોલાવીશ.'

નોકરની હાજરીમાં આનાકાની કરીને કાંઈ કહેવાનું અજુગતું લાગવાથી અફલો માની ગયો, પણ અમીર જેવો કમરામાંથી બહાર નીકળ્યો કે તે પોતાની તલવાર લેવા દોડી ગયો.

કોણ હશે ? મેડીનું દરેક પગથિયું ઊતરતી વખતે અમીરની જિજ્ઞાસા ઘૂંટતી જતી હતી. ઓસરીમાં આવીને જોયું તો કોઈ દેખાયું નહીં. નોકરે મકાનના યોગાનને એક ખૂણે અંધારામાં ઊભેલા એક ઓળા તરફ આંગળી ચીંધી, બે-ચાર પળ અમીરે આકાર પરથી ઓળખવાની કોશિશ કરી જોઈ પણ ફાવ્યો નહીં. ત્યાં સુધી અફલો ઉઘાડી તલવાર સાથે ધડાધડ મેડીનાં પગથિયાં ઊતરતો બાજુમાં આવીને ઊભો રહી ગયો હતો.

પોતાને જ ઘેર આવનારથી ડરવાનો દેખાવ થાય તે અમીરને જ્યું નહીં. તેણે અફલા સામે આંખો કાઢી : 'તું માને છે એવું કાંઈ નથી. અફલા છતાં હું સાવધ છું... તું મારી સાથે ન આવતો.'

જરા પણ અચકાયા વિના મક્કમ પગલે અમીર એ ઓળા તરફ ધસી ગયો. છતાં છેલ્લાં ચાર-છ ડગલાં તેણે સાવધાની રાખી કારણ કે આવનાર માણસે શરીર ફરતી ચાદર વીંટાળી હતી અને નજીકથી પણ પિછાણી શકાય નહીં એ રીતે માથું ઝુકાવીને એ ઊભો હતો.

'તમારે કોનું કામ છે ?'

‘આપનું !’ બસ, એ એક જ શબ્દનો જવાબ આપી એ હતો તેમ જ ઊભો રહ્યો - ન સામે જોવા માથું ઊંચક્યું કે ન બીજી કોઈ હિલચાલ કરી !
ઘૂંટાયેલો શ્વાસ બહાર કાઢતાં અમીરે થોડી સખ્તાઈ દેખાડી, ‘કામ હોય તો ઘરમાં આવવું જોઈએ. કોણ છો તમે ?’

પેલો સહેજ હલ્યો : ‘મને હતું કે આપ ઓળખી જશો.’
અમીરને ગુસ્સો ચડ્યો : ‘એક તો અંધારું છે અને તેમાં તું શરીર ઢાંકીને ઊભો છે. મોં દેખાડ તો ઓળખાણ પડે.’

બેચાર પળ કાંઈ જવાબ ન મળ્યો ત્યારે અમીરને થયું કે પાસે જઈને તેનો ભેદ ખોલી નાખું, પણ એવી ઉતાવળ કરવામાં જોખમ હતું. કદાચ સામેવાળો એવી ગણતરી રાખીને ઊભો હશે.

‘અમીરમિયાં, હું આપનો સાથી...’ એટલું બોલતાં એનો અવાજ કાંપવા લાગ્યો : ‘મારું નામ ગાઉસખાં !’

‘ગાઉસખાં ?’ અમીર ઝટકા સાથે તેની નજદીક જઈ પહોંચ્યો, ‘તું જીવતો છે...’ ખુશાલીભરે અમીર તેનો ખભો પકડવા જાય ત્યાં ગાઉસ બે ડગલાં પાછળ હટી ગયો : ‘સરદાર, હું દૂરથી અંધારામાં જ આપને બે વાત કહેવા આવ્યો છું.’ એ થોડી વાર અટક્યો. જાણે બોલવામાં મહેનત પડતી હોય તેમ એની છાતી હાંફતી હતી : ‘નજદીકથી મને તમે જોઈ નહીં શકો - ચીતરી ચડે એવો મારો દેખાવ કરી નાખ્યો છે ચીતુએ.’

અમીરના કાળજે છરકો પડ્યો. સ્વસ્થ થતાં થોડી વાર લાગી.

‘જમાલ ! જરા દીવો લાવજે તો.’ તેણે નોકરને હાંક મારી, પણ તેને બદલે અફલો જ ફાનસ લઈને આવ્યો. હવે એણે તલવાર મ્યાનમાં મૂકી દીધી. આવનાર આદમી અમીરથી ડરતો દેખાયો એટલે કોઈ ફિકર રહી નહીં.

‘કોણ આવ્યું છે અમીર ?’ અફલાએ ચાદર ઓઢીને ઊભેલા એ માણસ તરફ ફાનસ લંબાવી પૂછ્યું.

‘આપણો સાથી ગાઉસ છે...પિંઢારાના પંજામાંથી જીવતો પાછો આવ્યો.’ એમ કહીને તેણે અફલાના હાથમાંથી ફાનસ લઈ લીધું : ‘ગાઉસખાં, હવે મારાથી મોં છુંપાવ તો મારા કસમ છે તને.’

ધીમે ધીમે માથા પરથી ચાદર હટાવી ગાઉસખાંએ ડોક ઊંચી કરી ત્યારે ફાનસના અજવાળામાં તેનો બેડોળ કરી મૂકવામાં આવેલો ચહેરો જોતાં જ અમીરને અરેરાટી થઈ આવી. અફલાએ તો ‘ઓ બાપ રે !’ કહેતાં મોં ફેરવી લીધું.

ગાઉસના મોં પરથી નાક કપાઈ ગયું હતું, દાઢીના વાળ વચ્ચે ઠેરઠેર કાપા પડેલા હતા, કપાળ પર દેવાયેલા ડામનાં કાળાં ચાંદાં, રુવાંટી વિનાની ભમરો, બંને ગાલ પર પાકી ગયેલા જખમો અને આંખના ગોખલામાં ઊંડી ઊતરી ગયેલી કીકીઓ જોઈને અમીરનેય ઘડીક વાર તો મોં ફેરવી લેવાનું મન થયું. પણ હમદર્દીના ઊભરાએ તેને એમ કરતાં રોક્યો. અફલાના હાથમાં ફાનસ સોંપી દુર્ગંધ મારતા ગાઉસખાંને ભેટવા તે આગળ વધ્યો

ત્યારે પેલાએ શરીર પરની ચાદર હઠાવી લીધી અને અમીરના હાથ અધ્ધર રહી ગયા, ચહેરા પરની વ્યથા થીજી ગઈ અને ફટેલી આંખે તેનાથી રાડ નખાઈ ગઈ, ‘એમણે તારા બંને હાથ પણ કાપી નાખ્યા ગાઉસ !’

અફલાના હાથમાંથી ફાનસ પડી ગયું. થોડી વાર સુધી અંધારી ખામોશી છવાઈ રહી.

‘ચીતુએ ફક્ત જીવ ખેંચી લેવા સિવાયના બધા જ જુલ્મો ગુજાર્યા અમારા પર !’ ઊંડી ગુફામાંથી સંભળાતો હોય તેમ ગાઉસખાંનો પીડાકારક અવાજ અમીરના કાને પડ્યો : ‘એ ખોફનાક કથની કહેવા માટે જ ઠેરઠેર ઠોકરો ખાતો અહીં સુધી પહોંચ્યો છું. આ બદસૂરત ચહેરો જોઈને લોકો ચીડથી મોં ફેરવી લે છે ત્યારે શરમના ભારથી માથું ઝૂકી જાય છે. ખુદ જાણે ક્યાં સુધી આ પાતના ભોળવવા જીવતાં રહેવું પડશે...’

અને અમીરે ગાઉસખાંને પોતાની છાતીસરસો ચાંપી દીધો. ‘નહીં ગાઉસ, એમ ન બોલ, તારા માટે હું બધું જ કરી છૂટીશ. પહેલાં તું નાહીધોઈને આરામ કર પછી નિરાંતે મને પિંઢારાના જુલ્મની કથા કહેજે.’

એમ કહી અમીર ગાઉસખાંનો કોણીથી કપાયેલો હાથ પકડી તેને ઘરમાં લઈ આવ્યો. હવે જ તેને સમજાયું કે ચીતુ સાથે વેર બાંધીને પોતે સુખેથી જીવી નહીં શકે. શું પોતાના હાલ પણ ગાઉસના જેવા જ થશે ?

આ વિચારની અસરથી આખી હવેલી જાણે ધ્રૂજી ઊઠી હોય એવો આંચકો અમીરને લાગ્યો !

પિંઢારાઓએ જેના શરીરનું એક પણ અંગ સાજું રહેવા દીધું નહોતું એ ગાઉસખાંના જખમ અમીરે જાતે જ ધોયા. હજામને બોલાવી તેના પર મલમપટ્ટા કરાવ્યા અને પછી એ ઠૂંઠા સાથીને પોતાના હાથે જ કોળિયા મૂકી જમાડવા તૈયાર થયો ત્યારે આ સારવાર અને સરભરાથી ગાઉસની આંખો ચૂવા લાગી :

‘સરદાર, આપની આ મહેરબાની હવે મારાથી બરદાસ્ત થઈ શકતી નથી. હું તો આપનો તાબેદાર...એને માટે તમે જાતે જ આવી તકલીફ શું કામ ઉઠાવી રહ્યા છો ? નોકરને કહેશો તો એ મને જમાડી દેશે.’

‘ગાઉસખાં, હું તારો સરદાર ખરો પણ તું મારો તાબેદાર નહીં, સાથીદાર છો. મારી ગલતીની સજા સાથીઓને ભોગવવી પડે એ માટે હું મારી જાતને ક્યારેય માફ નહીં કરી શકું.’ કહીને અમીરે તેના મોંમાં કોળિયો મૂકી દીધો.

ગાઉસ આનાકાની ન કરી શક્યો, તેમ આંસુ પણ ખાળી ન શક્યો. એ જમતો ગયો અને રડતો ગયો. દરેક કોળિયે પેટની ભૂખ ભાંગતી ગઈ અને જખમની પીડા વિસરાતી ગઈ.

‘પણ અમીરમિયાં, જે કામ માટે હું અહીં આવ્યો એ કહેવાનો તો મને મોકો જ ન આપ્યો. ખભા પર ગાલ ઘસીને આંસુ લૂછતાં ગાઉસે કહ્યું : ‘આપણા ત્રણે સાથીઓ અને પેલા ગદાર હિદાયતનું શું થયું...’

અફલાની હાજરીને કારણે અમીરે તેને અધવચ્ચે જ રોકી પાડ્યો :

‘એ બધી વાત નિરાંતે થશે. અત્યારે તો તારે આરામની જરૂર છે. અફલા ! એને માટે એક અલાયદા કમરામાં બધો બંદોબસ્ત કરવાનો છે.’

અમીરને હતું કે એ બહાને અફલો ત્યાંથી હટે એટલે ગાઉસને પોતે સમજાવી દેશે કે એની હાજરીમાં બધું કહેવાનું નથી...પણ અફલાએ એ મોકો આપ્યો નહીં : ‘છેવાડેના કમરામાં એમનું બિછાનું કરાવી જ રાખ્યું છે.’ એમ કહી ગાઉસને એ ત્યાંથી લઈ ગયો ત્યારે વળી અમીરનો ઉચાટ વધ્યો : કદાચ બેખબર ગાઉસ અફલાની પાસે ભેદ ઉઘાડો તો નહીં પાડી દે. એક ગેરસમજ તો અફલા સાથે થઈ ચૂકી છે. હવે તેને ખબર પડી જશે

કે મારો અસલી ધંધો ઠગનો છે અને આજ સુધી મેં તેનાથી એ વાત છાની રાખી હતી તો એ નફરત કરીને મને છોડી જશે.

‘અફલા, એમને સુવાડીને કમરો બહારથી વાસી દેજે. ઉઘાડબંધ કરવાની એને કડાકૂટ ન રહે.’ એવી ભલામણ કરીને હળવેથી કહી દીધું : ‘અને જો, તારી આદત મુજબ એ થાક્યાપાક્યા માણસ પાસે બોલ બોલ કરી પરેશાન ન કરતો – એને આરામની સખ્ત જરૂર છે.’

*

અમીરને ઊંઘ આવતી નહોતી અને અઝીમા પણ જાણે જાગવા માગતી હોય તેમ પૂછપરછ કરીને એને નિરાંતે વિચારવાનો મોકો આપતી નહોતી. અમીર અર્ધા ખોટા અને અર્ધા સાચા જવાબ આપીને એની વાત ટાળવાની કોશિશ કરતો રહ્યો પણ પિંઢારાઓને હાથે ગાઉસની આવી દયાજનક હાલત થઈ છે એ જાણ્યા પછી તો અઝીમા વધુ બેચેન બનીને સવાલ છેડવા માંડી : ‘રસ્તામાં આવા ઘાતકી પિંઢારાઓ વળી મળી જતા હોય તો પછી તમારે દોલત રળવા માટે સફર ખેડવાની જરૂર શું છે ? ઘેર બેઠા ધંધો કરીને જે કાંઈ મળે એનાથી સંતોષ માનીને શું કામ નિરાંત જીવે ન જીવવું ?’

અમીર હં-હા સિવાય કાંઈ બોલતો નહોતો ત્યારે કંટાળીને અઝીમા બોલી ઊઠી : ‘કહી દઉં છું, ફરી ક્યારેય તમને ગામ બહાર નીકળવા દેવાની નથી.’

વાતને આગળ વધારવા નહીં માગતા અમીરે અઝીમાના હોઠ પર પહેલાં હાથ અને પછી હોઠ દાબી દઈ જવાબ ટાળી દીધો. ચીતુના ખ્યાલને પંપાળવા માટે તેણે હેતથી અઝીમાના વાળ પસરાવવા માંડ્યા. ખ્યારી અને ભોળી બીબી હુંફમાં ઊંઘવા લાગી ત્યારે અમીરે આસ્તેથી તેનું માથું પોતાની છાતી પરથી હઠાવી ઓશીકા ઉપર ગોઠવી દીધું. એક વાર તેની ભોળી સૂરત પર નજર ઠેરવી અને ભરઊંઘમાં છે એની ખાતરી કરી લઈ અમીર હળવા પગલે બિછાના પાસેથી સરકી ગયો.

કમરાની બહાર નીકળ્યો ત્યારે બધું સૂમસામ હતું. નોકર-ચાકર પણ ઊંઘી ગયા હતા. અફલાના કમરાને બારણે કાન દઈને ઊભો તો ત્યાંય ખામોસી વરતાઈ, એટલે અમીરે ઝડપથી પગ ઉપાડ્યા ગાઉસખાંના કમરા તરફ...

પોતાના જ ઘરમાં આમ ચોરીછૂપીથી ફરવાનું તેને વિચિત્ર અને અજુગતું લાગ્યું છતાં એ લાચારપણે ગાઉસખાંના કમરા પાસે આવીને ઊભો રહ્યો. કોઈ જાગી ન જાય એ સાવધાની સાથે બહારથી દીધેલો બારણાંનો આંગળિયો તેણે ઉઘાડ્યો. જરા અવાજ એ સાવધાની સાથે બહારથી દીધેલો બારણાંનો આંગળિયો તેણે ઉઘાડ્યો. જરા અવાજ એથી થોડી વાર શ્વાસ રોકીને ત્યાં જ ઊભો રહી ગયો. નોકર જાગી જઈને બૂમ મારે કે કોણ છે તો પોતે શું જવાબ આપે એવો એક સવાલ પણ મનમાં ઊપસી આવ્યો.

પણ એવું કાંઈ જ થયું નહીં ત્યારે તેણે આસ્તેથી કમરાનાં બારણાં ઉઘાડ્યાં, હળવા પગલે અંદર દાખલ થયો અને ઘસઘસાટ ધોરતા ગાઉસખાંના બિછાના પાસે જઈને ફરી ઊભો રહી ગયો !

કેટલાક દિવસો બાદ પહેલી જ વાર નિરાંતે ઊંઘવા પામ્યો હોવાથી ગાઉસખાં નાખોરાં બોલાવતો ઘોરતો હતો. જખમની પીડા ભૂલીને જંપી ગયેલા ગાઉસને ભરઊંઘમાંથી જગાડવાનું અમીરને ઠીક ન લાગ્યું. થોડી વાર ઊભો રહી એ પાછો ફરવા લાગ્યો પણ કમરાના ઉંબરા પાસે જઈ દરવાજો બંધ કરવા ગયો ત્યાં : 'કોણ છે ? કોણ છે ?' કરતો ગાઉસ ભયથી છળી ગયો હોય તેમ સફળો બેઠો થઈ ગયો.

રાતના સન્નાટામાં તેના એ ભયભીત અવાજે અમીરનેય જરાવાર માટે ધ્રુજાવી દીધો. જવાબ આપવામાં ઢીલ ન થાય એવી તત્પરતા સાથે તેણે કહેવું પડ્યું : 'એ તો હું છું...' પછી ફાનસની વાટ વધારીને એ તેની નજદીક ગયો : 'બરાબર નીંદર આવી ગઈ છે કે નહીં એ જોવા આવ્યો હતો.'

એ સાંભળીને ગાઉસની આંખોમાંથી ભય ઓસરવા લાગ્યો, છતાં તેના ચહેરા પર બાઝેલો પસીનો અને જોસભેર હાંફતી છાતી અમીરની નજરે ચડ્યા વિના ન રહ્યાં.

'પણ તું આટલો બધો ભયભીત કેમ દેખાય છે ગાઉસ ?' અમીર તેના બિછાના પાસે ગોઠણભેર બેસીને પૂછવા લાગ્યો : 'જખમ બહુ લબકારા મારે છે કે ?'

પોતાની જેમ એક મામૂલી આદમીની આટલી બધી ફિકર કરનારો અમીર ગાઉસખાંને ત્યારે ખુદના ફરિશ્તા જેવો લાગ્યો. કપાયેલા કાંડાવાળા બંને ઠૂંઠા હાથ બહાર કાઢી તેણે ધીમેધીમે બાવડાં ઊંચાં કર્યાં અને ગદ્ગદ કંઠે અમીરની સાચકલી હમદર્દી માટે શુક ગુજારતો હોય, તેમ તેના ખભા પર ઠૂંઠા હાથની કોણીઓ ટેકવી દીધી :

'અમીરમિયાં, જખમની પીડા તો હવે કોઠે પડી ગઈ છે, પણ એ ગોઝારી રાતની યાદ નીંદરમાંય પીછો છોડતી નથી. ઊંઘતાં કે જાગતાં એ નજર સામે ગળચી દબાવીને છાતી પર ચડી બેઠો હોય એવો મૂંઝરો થવા લાગે છે. ઊંઘમાં હું ચિત્લાતો હોઉં છું છતાં અવાજ ગળાની બહાર નીકળતો નથી. જાગી જાઉં છું ત્યારે દોઝખમાંથી માંડ છુટકારો મેળવ્યો હોય એવી રાહત થાય છે.'

'હું જાણું છું ગાઉસ કે ઇન્સાન પર ક્યારેક એવું વીતે છે જે ભૂલવા મથે તોપણ ભુલાતું નથી.' અમીરે તેના ખભા પર હાથ મૂકી દિલાસો આપવા કોશિશ કરી : 'કેટલીક વાર આવી ઘટના મનમાં ઘૂંટ્યા કરવાને બદલે બીજાને કહી દેવાથી બોજ હળવો થતો હોય છે. ગાઉસ, તને વસમું ન લાગે એમ હોય તો મારે સાથીઓ પર ગુજરેલા સિતમની કથની સાંભળવી છે.'

'બેલાશક સાંભળો સરદાર... હું આપને કહેવા માટે જ તો જીવતો રહીને અહીં સુધી પહોંચ્યો છું !'

ગાઉસ કહેવાની શરૂઆત કરે એ પહેલાં અમીર કમરાના દરવાજા બંધ કરી આવ્યો અને ફાનસની વાટ પણ ઝાંખી કરવાનું ન ભૂલ્યો !

'હજુ ગઈ કાલે જ બન્યું હોય એવું લાગ્યા કરે છે.' આંખો મીંચીને ગાઉસ બોલતો હતો અને અમીર ઊંચક જીવે સાંભળતો હતો :

'નાસી છૂટવાનો આપે હુકમ કર્યો ત્યારે પિંઢારા સામેથી આપણને ઘેરી લેશે એવો

ખ્યાલ નહોતો. માલ-સામાન ઘોડા પર લાદવામાં અમે થોડા ખોટી થયા એટલે પાછળ રહી ગયા. છતાં એક પિંઢારાને મેં તલવારથી ઝટકી નાખ્યો. અંધારામાં થોડા ગજ આગળ નીકળી ગયા... ત્યાં બંને પડખેથી ધસારો આવ્યો. એકના ભાલાને ચૂકવવા માટે હું ઘોડા પરથી નીચે કૂદી ગયો - કદાચ અંધારામાં એમની નજરને છેતરી શકીશ એમ માનેલું, પણ એક પિંઢારો કમબખ્ત મારી પીઠ પર ખાબકીને મને વળગી પડ્યો. તેના સર્કજમાંથીય કદાચ હું છટકી જાત, પણ બીજાએ મારા માથા પર ભાલાની લાઠી ફટકારી અને મને તમ્મર આવી ગયા...'

ગાઉસ શ્વાસ ખાવા થોડી વાર રોકાયો અને અમીર આગળ સાંભળવા શ્વાસ રોકીને તેની સામે જોવા લાગ્યો :

'હોશમાં આવ્યો ત્યારે હું ચીતુની છાવણી પાસે પડ્યો હતો. આજુબાજુ હજારો પિંઢારા શોરબકોર કરતા ઊભા હતા. મશાલના અજવાળામાં મેં નજર ઉઠાવીને જોયું તો આપણા બીજા ત્રણ સાથીઓ પણ મારી જેમ ગિરફતાર થયેલા દેખાયા. એક નઝરઅલી, બીજો રામદીન અને ત્રીજો મોતીરામ...'

'મોતીરામ પણ જીવતો પકડાયો !' અમીરથી નિસાસા સાથે પુછાઈ ગયું.

'હા ! બૂરી રીતે જખમી થઈ એ બેહોશ પડ્યો હતો.'

'પછી ?' જાણે ગુફામાંથી અવાજ આવતો હોય એટલા ધીરેથી અમીરે પૂછ્યું.

'પછીની વાત કાળજું કઠણ કરીને સાંભળજો.' ગાઉસે નીચે જોઈને કહેવા માંડ્યું.

'ચીતુ પેલા હિદાયતખાંને લઈ અમારી સામે આવ્યો. મેં ગદાર હિદાયત સામે કતરાતી નજરે જોયું પણ એ બેશરમ તો સામો મુસ્કુરાયો. ચીતુની કીકીઓ ધગતા અંગારાની જેમ તગતગવા લાગી.' દાંત ભીંસીને તેણે સંભળાવ્યું : 'બેવકૂફો ! ગળાફાંસુ ઠગો ! સજા ભોગવવા તૈયાર થઈ જાવ.'

'ત્યારે કેટલાક પિંઢારા પોકારી ઊઠ્યા : 'સરદાર ! એમની જીવતાં ખાલ ઉખેડી નાખો, ઠગ થઈને પિંઢારાઓ સાથે ભળી જનારાઓને મોત પણ સુખેથી ન મળવું જોઈએ.'

'ચીતુએ વચ્ચે બોલવા માટે બધાને ધમકાવ્યા : 'ખબરદાર ! કોઈએ દોઢ-હાપણ દેખાડવાનું નથી. પહેલાં મારે એમની જબાનેથી ગુનાનો એકરાર સાંભળવો છે.'

'—અને તેણે મારી સામે કતરાતી આંખે જોયું. હિંમત એકઠી કરીને બોલવામાં અને જરા વાર લાગી છતાં બચાવની મેં કોશિશ કરી જોઈ : 'મહારાજ, અમે વફાદારીપૂર્વક આપની સેવા બજાવી છે. હંમેશ લશ્કરને મોખરે રહી જોખમો ઉઠાવ્યાં છે અને આપ આ બેવકૂફની વાત સાચી માની લઈ અમને ગેરઇન્સાફ કરવા...'

'—પણ ત્યાં તો હિદાયત ચિત્લાઈ ઊઠ્યો : 'નહીં હુજૂર, ખુદના કસમ ખાઈને કહું છું કે આ બધા ઠગ છે. મેં આપને બધી જ સાચી વાત કહી છે. ગફુરખાંને મારનારા પણ આ જ હતા અને ગુમ થયેલા મનાતા બીજા-ત્રીજા પિંઢારા પણ આ ઠગના જ રૂમાલના ભોગ બન્યા છે !'

'—ઠગ શબ્દ સાંભળીને ચીતુ નફરતથી બરાડી ઊઠ્યો : 'શેતાનનો આવો ધંધો

કરનાર પર હું કદી રહેમ નથી દાખવતો ગાઉસખાં ! અમીરઅલી મને ભોળો, ભલો અને રહેમદિલ લાગતો હતો, પણ હવે ખ્યાલ આવે છે કે મીઠી જબાનથી બીજાઓને ભરમાવવામાં ઠગ પાવરધો હોય છે...એ કમબખ્ત મને પણ છેતરી ગયો !'

‘ચીતુના આ કોપાયમાન ચહેરાની પરવા કર્યા વિના હું બચવા માટે ઘણું ઝઝૂમ્યો. બનાવટી દલીલો ઉપજાવી કાઢી. એમ પણ કહ્યું કે અમીરઅલી પર તમને શક થયો એટલે એને નાસી જવાનું પગલું ભરવું પડ્યું, હિદાયતખાંએ અદાવતથી ખોટી વાતો ઉપજાવીને તમને કહી છે...પણ મારી કોશિશ કામચાબ રહી. ચીતુને ખાતરી માટે પુરાવા મળી આવ્યા. એક પિંઢારાની તલવાર રામદીનની કમરે હતી તે ઓળખી કાઢવામાં આવી. મારા ઘોડાની જીનમાં જે પિંઢારાના રૂપિયાની થેલી મેં સંતાડી હતી તેના પર ફારસીમાં પેલાનું નામ કોતરેલું હતું એ તેના ભાઈએ ઓળખી બતાવ્યું ત્યારે મારે બચાવ માટે કરવા જેવું કંઈ ન રહ્યું !

‘હવે સજા ભોગવવાની જ છે તો પછી શું કામ મરદની જેમ માથું ઊંચું ન કરવું ? એવા ગુમાનભેર મેં તેને સંભળાવવા માંડ્યું : ‘હા હું ઠગ છું, અમે બધાય ઠગ છીએ. એને માટે અમને કોઈ શરમ નથી. ભવાનીદેવીએ ચીંધેલું કામ કરવા માટે અમને કોઈ પસ્તાવો થયો નથી - થશે નહીં. કરી નાખો અમારી કતલ, ફરમાવો તમારી સજા...

‘મને અધવચ્ચેથી જ બોલતો રોકવા માટે દાંત ભીંસીને ચીતુએ તલવાર ઉગામી પણ કોણ જાણે કેમ એકાએક તેનો હાથ રોકાઈ ગયો. મને આશા જાગી. મારામાં હિંમત આવી અને જરા પણ ખચકાયા વિના મેં કહી દીધું : ‘ચીતુ મહારાજ ! ખરો ઇન્સાફ કરવા માગતા હો તો સજા અમને ચારને જ નહીં, તમારી પડખે ઊભેલા ગદાર હિદાયતને પણ થવી જોઈએ. શું એ પણ ઠગ નથી ?

શું એણે અમારી ભવાનીદેવી અને પવિત્ર કુહાડીના સોગન ખાધા હોવા છતાં ભેદ ખુલ્લો પાડી દઈને અમારા પેશાની બેવફાઈ કરી નથી ? શું કામ ગફુરખાંનું મોત થવા બાદ તેણે તમને તરત જ જાણ ન કરી ? જુઓ

એની સામે, ભયથી એનો ચહેરો ફિક્કો પડવા માંડ્યો છે. જ્યારે હું હસતા મોંએ સજા ભોગવવા આપની સામે ઊભો છું !’

‘મારી વાતમાં પિંઢારાઓએ પણ સાથ પુરાવ્યો અને હિદાયતને સજા થવી જોઈએ એવા પોકારો પાડ્યા ત્યારે ચીતુએ જમણા પગની પાટુથી હિદાયતને દૂર ઉછાળી મૂક્યો : ‘એને પહેલો ખતમ કરો.’ અને થોડીવારમાં ઘાતકી પિંઢારાઓએ તેને પીંખી નાખ્યો. એને ગદારીની સજા મળી ચૂકી તેની તસલ્લી સાથે હું ચીતુની તલવાર ઝીલવા માથું ધરીને ઊભો રહ્યો : ‘હવે મારી ગરદન હાજર છે !’

‘પણ એટલીવારમાં ચીતુએ તેનો વિચાર બદલી નાખ્યો. પહેલાં બેહોશ મોતીરામ પાસે જઈને તેણે એને ઢંઢોળ્યો, પણ એ ભાનમાં આવ્યો નહીં ત્યારે અમને ત્રણેને કતારમાં ઊભા રાખ્યા. અત્યારેય તેના એ શબ્દો મારા કાનમાં અફળાતા લાગે છે.’

‘માનવી સાથે છેતરપિંડી કરી એનો જીવ લેનારા તમે ઠગ લોકો ! મરવાની ઘડીએ પણ આવાં નરાધમ કૃત્યોનો પસ્તાવો કરવાને બદલે ગુમાન દેખાડો છો ! પણ કુત્તાઓ, હું તમને એટલી આસાનીથી મરવાય નહીં દઉં. જીવો ત્યાં સુધી રિબાતા રહો અને જ્યાં જાવ ત્યાં ત્યાં હડધૂત થાવ એવા બૂરા હાલ કરીશ તમારા.’

‘પછી તેણે લોહીતરસ્યા પિંઢારાઓને હુકમ કર્યો : ‘કાપી લો એ દરેકનાં નાક !’

‘આ સાંભળીને નઝરઅલીએ જીભ કચરીને મરી જવાની કોશિશ કરી પણ એ ફાવ્યો નહીં, રામદીને ચીતુના પગે પડી કાલાવાલા કર્યા કે આપ અમારું માથું વાઢી નાખો પણ નાક ન કાપો...હું મરવા માગતો નહોતો અને ચીતુ ફક્ત નાક કાપીને અમને છોડી મૂકશે એવી ઠગારી આશા પર એ યાતના સહી લેવા તૈયાર થઈ ગયો એટલો પહેલો વારો મારો આવ્યો.

‘યા ખુદા !’ કેવી કાળી ચીસ મેં પાડી હતી...દાતરડાથી ફૂંડું વાઢી લે તેમ કટારીથી મારા નાકનું ટોપકું ઉતારી લીધું. અમારા ત્રણેની ચીસો પિંઢારાના ઘાતકી અદ્વિત્યમાં દબાઈ ગઈ. અને આંસુથી ખરડાયેલા ચહેરા પર બંને હાથ દાબી હું બેવડ વળીને જમીન પર પડ્યો હતો ત્યાં ચીતુની રાડ સંભળાઈ :

‘ઉકળવા મૂકેલા તેલનો તાવડો લઈ આવો !’

‘મને કમકમાં આવવા લાગ્યાં. હજી બીજી વધુ આકરી સજા બાકી હતી. ચીતુએ આવીને મારા માથાના વાળ મુઠ્ઠીમાં પકડ્યા : ‘ચાલ ઊભો થા, જે સજા મારે તારા સરદાર અમીરને કરવાની હતી તે હવે તમારે ભોગવવી પડશે !’

ગાઉસખાંએ ઉચ્ચારેલા ચીતુના એ શબ્દોથી અમીરનું કાળજું ઊતરડી ગયું. બે ઘડી માટે એવો ભાસ થયો કે પોતે પિંઢારાઓની વચ્ચે કેદ થયો છે અને તેના પર જુલ્મ ગુજારવામાં આવી રહ્યા છે ! ગાઉસખાંને કહી દેવાનું મન થયું કે બસ, હવે આગળની વાત સાંભળવી નથી...પણ એ કેમ બને ? જે ખાસ જાણવાનું હતું તે તો હજુ બાકી છે.

‘અને અમીરમિયાં ! બે જણાએ સામસામા ઊભા રહી મારાં કાંડાં પકડીને હાથ ખેંચી રાખ્યા.’ ગાઉસખાં ધૂજતા અવાજે કહેવા માંડ્યો, ‘ચીતુ મારી સામે ઊભો હતો, હું લોહીથી ખરડાયેલો ચહેરો ઝુકાવીને માંડ માંડ પગ પર ઊભો રહી શક્યો. બીજા બે સાથીઓની હાલત પણ મારા જેવી થઈ રહી હશે એમ મારી પાછળ થતી હિલચાલ પરથી મેં અનુમાન કર્યું અને ચીતુએ હુકમ કર્યો :

‘વાઢી નાખો એમના હાથ.’

‘ઘચાક કરતી પાછળથી બે તલવારો મારી બંને કોણી પર વીંઝાણી અને ઘચાક કરતાં બંને કાંડાં બાવડાંમાંથી છૂટાં પડી ગયાં. અમારી ભયાનક ચીસોથી સૂમસામ રાત ધૂજી ઊઠી અને હું તમ્મર ખાઈને નીચે ફસડાઈ પડ્યો.’

આટલું કહેતાં ગાઉસખાંને પસીનો વળવા લાગ્યો. અમીર તેના ટૂંકા હાથ તરફ જોતો આંખમાં ધસી આવતાં આંસુને મહામહેનતે રોકવા મથતો હતો.

‘...અને અમે હોશ ગુમાવી બેસીએ એ પહેલાં જ અમારી કપાયેલી કોણીઓનાં ટૂંકાં ઊકળતા તેલમાં બોળી દેવામાં આવ્યાં. યા ખુદા ! કોઈ દુશ્મનને પણ આવી સજા નહીં ફટકારતો...’

‘પણ મોતીરામનું શું થયું ?’ અમીર માંડ માંડ પૂછી શક્યો.

‘એ છૂટી ગયો !’ આટલું સાંભળ્યું ત્યારે અમીરની આંખો પહોળી થઈ પણ ગાઉસખાંએ નિસાસો નાખીને ઉમેર્યું : ‘ચીતુ તેને સજા કરી ન શક્યો, એનો જખમ

જીવલેણ નીવડ્યો અને તે ફરી હોશમાં આવ્યો જ નહીં.’

‘છૂટી ગયો બિચારો !’ અમીરથી પણ બબડી જવાયું.

‘હા, હું જ એક જીવતો રહ્યો.’ ગાઉસે વધુ મોટે નિસાસો નાખ્યો : ‘પિંઢારાઓએ અમને ભટકતા મૂકી દીધા પછી નઝરઅલી અને રામદીન અધરસ્તે જ અસહ્ય પીડા ભોગવીને છૂટી ગયો...હુંય ખુદકુશી કરવા માગતો હતો પણ તમે યાદ આવ્યા. તમને આ બધું કહેવા માટે મારે જીવતા રહેવું હતું.’

હવે અમીરની આંખો ચૂંચા લાગી. જાણે જીભ ઝલાઈ ગઈ હોય તેમ થોડી વાર સુધી બન્ને કાંઈ બોલી શક્યા નહીં, આ બધું યાદ કરીને ગાઉસ હાંફી રહ્યો હતો. હવે તેને વધુ પૂછીને પરેશાન ન કરવો જોઈએ એમ અમીરને લાગ્યું છતાં પણ તે પોતાના વિશે જાણવાની જિજ્ઞાસા રોકી ન શક્યો.

‘ગાઉસ, ચીતુએ મને પકડવા માટે પિંઢારાઓને દોડાવ્યા હશે ને ?’

‘ના !’ ગાઉસે ફરી માથું ઝુકાવી દીધું.

‘કેમ ?’ અમીરે પૂછ્યું ત્યારે તેના પોતાના જ અવાજનો જાણે ડર લાગતો હોય તેમ ગભરાટ અનુભવતો હતો : ‘તો શું મારી સામે બદલો લેવાનું માંડી વાળ્યું ?’

‘ના !’

અને અમીરની છાતીમાં પીડા ઊપડી.

‘માફ કરજો અમીરમિયાં !’ ગાઉસનો અવાજ ઘોઘરો થવા લાગ્યો : ‘એમને મન તમે મરી ચૂક્યા છો !’

‘હું !’

‘હા ! ચીતુ તો તમને જીવતા પકડવા માટે ઘણા ઉધામા કરી છૂટત, પણ મારે તમારા માટે અમંગળ કહેવું પડ્યું.’

‘શું ?’

‘એ જ કે નાસતી વખતે પિંઢારાઓની તલવારથી તમે કપાઈ મૂઆ હતા અને તમારા શબને લઈને સાથીઓ નાસી છૂટ્યા.’

‘અને ચીતુ માની ગયો ?’ પોતાના મોતની વાત પર અમીર ખુશ થતો બોલી ઊઠ્યો.

‘હા, જૂઠાણાને વળગી રહેવા માટે કહેવું પડ્યું કે અંધારામાં તમારી લાશને દફનાવીને સાથીઓ વેરવિખેર થઈ જશે.’

આ સાંભળીને અમીરે એવી ધરપત અનુભવી કે જાણે પોતાને નવો જન્મ મળ્યો હોય !

સુખના દિવસો બહુ ઝડપથી વીતી જતા હોય છે.

એક વરસ આંખના પલકારમાં ક્યાં વહી ગયું તેનો પણ અમીરને ખ્યાલ ન રહ્યો, ચીતુને મન પોતે હયાત નથી એવું ગાઉસખાં પાસેથી જાણ્યા પછી અમીરના મનમાં કોઈ ફડકો રહ્યો નહીં. દશેરા પહેલાં પીરખાં તેને સવારીએ ઊપડવા માટે લેવા આવેલો, પણ 'બીબીની તબિયત બરાબર નથી' એવું બહાનું બતાવી અમીરે એને સમજાવી દીધો હતો. જોકે પીરખાંએ ઓછી આજીજી નહોતી કરી : 'તમારા વિના કોની સરદારી હેઠે સફરમાં જવું ? અને સફરમાં ન જઈએ તો ઘરનો ખરચો કેમ કાઢવો ? ખુદની દુઆથી તમારી પાસે બેસુમાર દોલત થઈ ગઈ છે, પણ ખરો ઠગ એશઆરામમાં જિંદગી ગુજારી શકતો નથી. ભવાનીદેવીએ સોંપેલું કામ તેણે વરસોવરસ કરવું જ જોઈએ, નહીંતર એમની ખફગી ઊતરે...'

પણ અમીર પર એની કોઈ અસર ઊપજી નહીં. તેણે એક જ વાત પકડી રાખી : 'અઝીમાની તબિયત સારી ન હોય ત્યારે મારાથી ચાર-છ મહિના માટે કેમ નીકળાય ?'

'પણ અમીરમિયાં, અફલો અને એની બીબી તો ઘરમાં છે.' પીરખાંએ એવી દલીલ કરી ત્યારેય અમીર પાસે જવાબ તૈયાર હતો : 'નહીં પીરખાં, અફલો મને એકલો જવા દે જ નહીં અને એની બીબી પણ મા બનવાની છે.'

પીરખાં હતાશ થઈ ગયો. અમીરની આશાએ તેણે બીજા ઠગોને તૈયાર કર્યા હતા. વેરવિખેર થયેલી ઈસ્માઈલના વખતની ટોળી તે ફરી મજબૂત બનાવવા માંગતો હતો. અમીર ટોળીનો જમાદાર હોય તો બધા જૂના ઠગો પાછા ખેંચાઈ આવે એવી ગણતરી પર તેણે મદાર બાંધેલો, પણ અમીરને પોતે મનાવી શક્યો નહીં ત્યારે રોતલ અવાજે તેણે કહ્યું : 'ભલે, જેવી તમારી મરજી ! આ વખતે અમે નાની સફર ખેડીને મળે એટલા શિકારથી કામ ચલાવી લેશું.'

'ના પીરખાં !' અમીરે તેને ચોંકાવ્યો : 'તારે પણ સફરે જવાની જરૂર નથી. લે આ અઢીસો રૂપિયા, વરસની ખાધાખોરાકી માટે થઈ રહેશે !'

અમીરે આપેલી રૂપિયાની કોથળીને પીરખાં અહેસાનમંદ નજરે જોવા લાગ્યો.

હમેશાં પૈસાની ભીડમાં રહેનાર આદમીની આંખો નાણાં જોઈને ચકળવકળ થવા માંડતી. પહેલી જ સફરથી અમીરની હમદર્દી તેને સાંપડી હતી. ઉદારપણે અમીર તેને કાંઈ ને કાંઈ આપતો રહેતો. એટલે અઢીસો રૂપિયાની થેલીએ પીરખાંને ખુશાલી તો બક્ષી પણ સાથે સાથે તેને એક વ્હાત ખટકીય ખરી :

'તમે આપવાને લાયક છો અને હું હમેશાં લેતો રહ્યો છું !' ગળું ખંખેરીને સામે જોયા વિના તેણે કહ્યું : 'છતાં એક વાત મને સમજાતી નથી. મને સફરે ન જવાના બદલામાં આ રકમ શું કામ આપવા માગો છો ?'

ત્યાં અમીર ગૂંચવાઈ ગયો. ખરેખર તો ઠગીના ધંધા માટે તેને અભાવો થવા માંડ્યો હતો અને પીરખાં પણ એ જોખમી ને અણગમતા પેશામાંથી બહાર નીકળી જાય એવું તે ઇચ્છતો હતો. છતાં આમ કહેવાની તેનામાં હિંમત નહોતી. કોઈ પણ ઠગ આવી સલાહ સાંખી શકે નહીં. ઠગ મટી જવાને એ લોકો ઘોર અપરાધ માનતા હોય છે. એ ધંધો છોડી દેનારા પર દેવીનો કોપ ઊતરે છે એવો ખ્યાલ એમની રગેરગમાં ફેલાઈ ચૂક્યો હોય છે. એટલે અમીરે ઠાવકાઈથી વાત વાળી લેવી પડી :

'પીરખાં, અઢીસો રૂપિયાથી તારું કામ ચાલતું હોય તો સફરે જવાની જરૂર નથી. તું જવા જ માગતો હોય તો એની સામે મારે શું હરકત હોઈ શકે ?'

'તો ભલે,' કહીને પીરખાં રૂપિયાની કોથળી અમીરના હાથમાંથી લઈને જવા માટે ઊભો થયો ત્યારે અમીરે માન્યું કે તેણે સફરનો ઇરાદો માંડી વાળ્યો છે, પણ એની અટકળ ગલત ઠરી.

'અમીરમિયાં, સફરમાં તો હું જવાનો જ.' પીરખાં જુસ્સાભેર કહી ગયો : 'આટલાં વરસ પછી હવે રૂમાલનો ઈસ્તમાલ કર્યા વિના દિલને ચેન નથી પડતું.' અને ખુદા હાફિઝ કહીને તેણે ચાલતી પકડી હતી. એક વરસને વીતી ગયું એ વાતને !

જાલોનના રાજાની મહેરબાની વધવા લાગી અને વધુ ને વધુ ગામોની મહેસૂલ વસૂલ કરવાનો વહીવટ અમીરને સોંપાતો ગયો ત્યારે તેણે માની લીધું કે સુખ કાયમને માટે તેના ઘરમાં ઠરીઠમ થઈ ચૂક્યું છે. અફલાની બીબીએ બેટાને જન્મ આપ્યા પછી આ તરક્કી થવા લાગી હોવાથી અમીરે જીદ કરીને તેનું નામ બરકત પાડ્યું હતું. અફલા અને નૂર કરતાં બરકત અમીર અને અઝીમા પાસે વધારે રહેતો. અફલો જોણતો હતો કે બાળક માટે ઝંખતી અઝીમાનો જીવ એથી ખુશ રહેશે...તેણે નૂરને પણ કહી રાખેલું : 'જોજે, અઝીમાબહેનને ક્યારેય એમ ન લાગવું જોઈએ કે બરકત પર એમનો હક્ક જરાય ઓછો છે !'

'તમે તો એવી વાત કરો છો કે જાણે બહેન ક્યારેય મા બનવાનાં ન હોય !' નૂર થોડા ખચકાટ સાથે બોલી ગઈ : 'મા બન્યા પછી ઓરતને પરાઈ ઓલાદનું વહાલ ઓસરી જાય છે !'

'ત્યારની વાત ત્યારે !' અફલો એ વાતને મજાકમાં વાળી લેવા બીબીનો કાન પકડીને કહેલું : 'હું તો ઇચ્છું છું કે અઝીમાબહેનને એક-બે વરસ પછી જ સુવાવડ આવે !'

‘હું ! એવું કાં બોલો છો !’

‘એમાં મારી એક ગણતરી છે.’ અફલો ભારેખમ મોં રાખીને કહી ગયો : ‘બે વરસ બાદ અઝીમાબહેનને બેટી આવે તો આપણા બરકત માટે બીબી ગોતવા બહાર જવું જ ન પડે !’

‘અરે બાપ રે !’ નૂર હસ્યા વિના ન રહી શકી : ‘તમે અત્યારથી બેટાની શાદીનો બંદોબસ્ત કરવા માંડ્યા ! પછી કાંઈક વિચારીને ઉમેર્યું, અને ધારો કે બહેનને બેટીને બદલે બેટો આવે તો ?’

‘તો !’ અફલો ચપટી વગાડતો જવાબ શોધવા લાગ્યો. એને એકાએક એ જડી પણ ગયો : ‘તો અમીરના બેટા માટે આપણે બેટી પેદા કરશું ! એમાં શું મોટી વાત છે ?’

અને આવો બેહુદો બકવાસ કરવા માટે શૌહર પર હસવું કે નારાજ થવું એ નક્કી કરી ન શકતી હોય તેમ નૂર ઉલઝનમાં પડી ગઈ ત્યાં અમીરની રાડ સંભળાણી.

‘અફલા... નૂર ! જલદી આવો !’ અમીરના ગભરાટભર્યા અવાજ સાથે રડતા બરકતની ચીસ પડી એટલે બંને હાંફળાંફાંફળાં તેના કમરા તરફ દોડી ગયાં. જઈને જોયું તો અઝીમા જમીન પર ગોઠણભરે બેસીને જોરજોરથી માથું હલાવતી ધૂણતી હતી અને અમીર એક વરસના બરકતને છાતી સરસો ચાંપી, પગથી માથા સુધી ધૂજતો આંખો ફાડીને ઊભો હતો.

જતાંવેત નૂરે અમીરના હાથમાંથી છોકરાને ઝૂંટવી લીધો અને છોકરાને કાંઈ થયું નથી તેની ખાતરી કરતી હોય તેમ એના માથે, મોઢે અને હાથ-પગે ઉપરાઉપરી ચૂમીઓ કરવા લાગી.

‘શું થઈ ગયું બહેનને અમીર ?’ અફલાએ કોઈ વાર સ્ત્રીને આ રીતે ધૂણતી જોઈ નહોતી એટલે એ તો બાધા જેવો બની ગયો.

તેનો જવાબ આપવાને બદલે અમીરે ધૂણતી અઝીમાના હાથ પકડી લીધા : ‘શું થઈ ગયું તને અઝીમા ?’

પણ અમીરની પંક્કડની પરવા કર્યા વિના અઝીમા ધૂણવાનું ચાલુ રાખવા વધુ ને વધુ જોશ અજમાવવા લાગી. અમીરે નીચે બેસીને પોતાના બંને બાહુમાં જકડી લીધી છતાં અઝીમાનું જોર ઓછું ન થયું ત્યારે અમીર વધુ ગભરાયો : ‘આ નાજુક ઓરતમાં આટલી બધી તાકાત ક્યાંથી આવી ગઈ ?’

‘અફલા, તું એના પગ પકડી લે - એને ઊંચકીને બિછાનામાં સુવડાવી દઈએ.’ એટલીવારમાં ઘરના બંને નોકરો આવી પહોંચ્યા. બેબાકળી નૂરે સુલેમાનને કહ્યું : ‘જા, જલદી હકીમને બોલાવી લાવ.’

અમીર અને અફલાએ મહામહેનતે અઝીમાને બિછાનામાં સુવાડી તો ખરી પણ જેવી તે બંનેના હાથમાંથી છૂટી થઈ કે સડાક કરતી ગોઠણભર થઈને ધૂણવા લાગી. અમીરે તેને ફરી સુવાડવા માટે બાથમાં લીધી ત્યાં કમરાના બારણે ઊભેલો બીજો નોકર ભોલારામ

અંદર ધસી આવ્યો : ‘નહીં માલિક ! એમના પર બળજબરી ન કરો...બેનબાને દેવી આવ્યાં લાગે છે !’

‘દેવી !’ ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ અમીર ભોલા સામે ડોળા કાઢીને જોવા લાગ્યો. દેવી શબ્દનો ઉચ્ચાર પહેલાં ઉઘાડેછોગે ઘરમાં કદી કોઈએ કર્યો નહોતો. માલિકનો ખોફ જોઈને ભોલારામ છોભીલો પડી ગયો.

‘ગલતી માટે માફ માલિક !’ નોકરે હાથ જોડી માથું ઝુકાવી દીધું : ‘હું હિન્દુ રહ્યો એટલે મારાથી બોલાઈ ગયું. નવરાત્રિના દિવસોમાં અમારે ત્યાં ઘણી બાઈઓને દેવી આવે છે ત્યારે એ આમ જ ધૂણે છે !’

‘ચૂપ કર !’ અમીરને ઝાળ લાગી. તેને હવે યાદ આવ્યું કે આજે દશેરા છે, ભવાનીદેવીની પૂજાનો તહેવાર અને ઠગ લોકોને સફરે ઊપડવાનો દિવસ ! પણ અઝીમાને એની સાથે શું નિસ્બત ? પીરખાંએ ઉચ્ચારેલી દેવીના કોપની વાત મગજમાં ઝબકી ગઈ ત્યારે ઘડીભર માટે અઝીમાનો ખ્યાલ વીસરી જઈ અમીરે બંને હાથે લમણા દાબી દીધા.

અફલા અને નૂરે બંને ભેગાં મળી અઝીમાને શાંત પાડી ત્યાં સુધીમાં હકીમચાચા આવી પહોંચ્યા. હાંફતી અઝીમા પોતાના બિછાના આસપાસ ઊંચક જીવે ઊભેલાઓને થોડી વાર તાજજુબી સાથે જોઈ રહી.

કાંઈક કહેવા માગતી હતી પણ હાંફને કારણે બોલી શકી નહીં. નિદાન જાણવાની જિજ્ઞાસાથી અમીર હકીમચાચાની હિલચાલ અને હાવભાવ બારીકાઈથી નિહાળતો હતો ત્યારે વરસો પહેલાંનું એક દૃશ્ય તાજું થવા લાગ્યું. મા પણ આમ જ એક દિવસ અચાનક બીમારીમાં પટકાઈ પડેલી અને લકવાથી તેની જબાન ઝલાઈ ગયેલી. તો શું અઝીમા પણ...

અને હકીમચાચા ઊઠ્યા : ‘બીમારી તો કાંઈ જ નથી. છતાં હું પડીકી મોકલાવું છું, બેટી હમણાં એક-બે રોજ આરામ કરજે. સારું થઈ જશે.’

છતાં અમીર હકીમચાચાની પાછળ પાછળ કમરાની બહાર નીકળ્યો.

‘ચાચા’ એટલું જ બોલતાં તેના ગળે ડૂમો ભરાઈ આવ્યો.

હકીમે તેના ખભે હાથ મૂક્યો : ‘અમીરમિયાં, ફિકર કરવા જેવું કાંઈ જ નથી, પણ...’

એ ‘પણ’ શબ્દ ખટક્યો અમીરને : ‘અટકી કેમ ગયા ચાચા ?’

‘નહીં, નહીં, એવું કાંઈ નથી.’ હકીમ સાવધ થઈને બોલતા હતા : ‘હું વિચારતો હતો કે કોઈ રોગ નથી છતાં આમ કેમ બની ગયું ? અગાઉ ક્યારેય એમને વાઈ જેવું થઈ આવતું ?’

‘નહીં ચાચા ! પહેલી જ વાર આમ બન્યું. મારી અમ્માને લકવો થઈ ગયેલો...’

‘અરે અમીરમિયાં, તમે આવાં બેહુદાં અનુમાન ન કરો. મનની બીમારી સિવાય બીજું કાંઈ જ નથી. બે-ચાર દિવસ દવા આપી જુઓ.’

મનની બીમારી ! અમીર વિચારમાં પડી ગયો. આટલા બધા સુખચેન વચ્ચે અઝીમાને શેની ખોટ પડી ? શું ઓછું આવ્યું કે મનની બીમારી લાગે ?

‘મારો બરકત ક્યાં ગયો ?’ કમરામાંથી અઝીમાનો અવાજ અમીરના કાને અફળાયો : ‘નૂર, તમે બધાં બાઘાની જેમ મને શું જોયા કરો છો ? કહું છું મારા બરકતને લઈ આવ.’

અઝીમાની બાળક માટેની આ ઝંખના તો બીમારીનું કારણ નહીં હોય ! અમીર કમરામાં ધસી ગયો. જઈને બીબીના બિછાના પાસે બેઠો. તેના માથે હેતથી હાથ ફેરવવા લાગ્યો.

‘બરકતને નોકર બહાર ફેરવવા લઈ ગયો છે.’ અઝીમાના ચહેરા પરનો પસીનો પોંછીને અમીરે પૂછ્યું : ‘તને કેમ લાગે છે હવે ?’

અઝીમા નજર ઊંચકીને સામે તાકી રહી :

‘મને ? મને શું થયું છે તે ખબર પૂછો છો ? હકીમને બોલાવવાની દોડધામ શું કામ કરી ? હાં, જરા થાક વરતાય છે, શરીરમાં કળતર જેવું લાગે છે – બાકી હું બીમાર ફીમાર નથી.’

‘એમ તો હકીમચાચા પણ કહેતા હતા.’ અમીરે ધરપત આપવા અવાજમાં બનાવટી તાજગી લાવવી પડી : ‘પણ આવું તને ક્યારેય થતું હતું ખરું ?’

‘આવું એટલે શું ?’ અઝીમા છેડાઈ પડી હોય તેમ આવેશ સાથે બોલી ઊઠી : ‘મને કાંઈ જ થયું નથી. તમે લોકોએ શું કામ મને બિછાનામાં નાખી ?’ એમ કહેતી એ બેઠી થવા લાગી. પણ જોર કરવા જતાં કમરામાં સટકો થયો અને તેને ફરી લેટી જવું પડ્યું.

અમીરે ઇશારત કરીને અફલા તથા નૂરને બહાર મોકલી દીધાં પછી હળવા હાથે અઝીમાનું માથું પંપાળતાં કહેવા માંડ્યું :

‘તને યાદ છે...બપોરનું ખાણું લઈને તું બરકતને રમાડતી હતી, હું હુક્કો પીતો આડે પડખે થયો હતો. મને ઝોકું આવી ગયું. ભફંગ કરતો અવાજ થયો. હું ઝબકીને જોઉં છું તો બરકત તારા હાથમાંથી નીચે દડી ગયો હતો અને તું...’

અમીર જાણે કરીને અટકી ગયો. કાંઈક યાદ કરતી હોય તેમ અઝીમાની કીકીઓ ચકળવકળ ફરવા લાગી. ધીમેધીમે તેની નજર અમીર પર સ્થિર થઈ.

‘હા... મને યાદ આવ્યું. બરકતને મેં છાતીસરસો ચાંપી દીધો. એ ધાવવા માગતો હોય તેમ તેણે એનું મોં મારી છાતી પર ઘસવા માંડ્યું. મને કાંઈક-કાંઈક થવા માંડ્યું. આખા શરીરમાં ધ્રુજારી ફરી વળી પણ પછી... પછી શું થયું. એ યાદ નથી આવતું.’

અને તેની આંખોમાંથી આંસુ દડવા લાગ્યાં. અમીરને સમજાઈ ગયું કે બાળક માટેની ઝંખનાએ – મા બનવાના ઓરતાએ અઝીમાને મનની બીમારી બક્ષી છે. તેણે એનાં આંસુ લૂછીને ધરપત આપી : ‘પગલી, હજુ આપણે બુઢાં ક્યાં થઈ ગયાં છીએ, ઓલાદને માટે આટલી બધી અધીરી કાં થઈ ગઈ ?’

‘તમને એવું કોણે કહ્યું ?’ અઝીમાને ઓછું આવ્યું હોય તેમ બોલી ઊઠી : ‘બરકત

મારો જ બેટો છે ને ! આખો દિવસ મારી પાસે જ રહે છે, મારા ખોળામાં જ રમે છે અને હું હાલરડું ગાઉં પછી જ ઊંઘે છે...’ એ થોડું અટકી પછી ભીના અવાજે ઉમેર્યું : ‘તેને માટે મારી છાતીમાં કેટલું બધું હેત ઊભરાય છે. બસ, ખાલી દૂધ જ નથી ઊભરાતું.’

અમીરથી નિસાસો નખાઈ ગયો. એ વાત ત્યારે તો ત્યાં જ બંધ પડી ગઈ.

*

બીજું આખું વરસ અમીર માટે વસમું વીત્યું. અઝીમાને ગમે ત્યારે દર્દ ઊપડતું અને એ ધૂણવા માંડતી. હકીમે થોડા દિવસમાં જ ‘રોગનું નિદાન પારખી શકાતું નથી’ કહીને હાથ ધોઈ નાખ્યા. અમસ્તી સાજી-સારી હસતી-બોલતી અઝીમાનું અચાનક ક્યારે ફટકી જતું તેની ખબર પડતી નહીં. નૂર હવે પોતાના દીકરાને અઝીમાને સોપતાં ડરતી હતી. બરકત અઝીમા પાસે રમતો હોય ત્યારે પોતે ક્યાંયે આઘીપાછી થતી નહીં. રખેને એ અચાનક ધૂણવા માંડે અને અજાણતાં છોકરાને કાંઈ કરી બેસે તો ? અમીર પણ હવે ઘરની બહાર ઓછું નીકળતો. અઝીમાને એકલી મૂકતાં તેનો જીવ ઊંચો રહેતો. મહેસૂલ ઉઘરાવવા અફલાને જ બધે જવું પડતું.

જૂની પડોશણ ગંગાભાભી અવારનવાર અમીરને સમજાવતી : ‘તમે કોઈ ભૂવાને બતાવી જુઓ. વળગાડ હશે તો હાંકી કાઢશે.’

પણ અમીરને એ વાત જ્યતી નહોતી : અઝીમાને વળગાડ શેનો હોય ? એને અહીં શું દુઃખ છે ?

‘આમાં સુખદુઃખની વાત નથી અમીરભાઈ !’ ગંગા સમજાવતી, ‘ઘણી વાર કોઈની મેલી નજર લાગે છે, કોઈક વાર કોઈનો જીવ દુભાયો હોય તોય આવું થાય છે. ભૂવો આવીને મરચાંની ધુમાડી કરશે એટલે જે વળગ્યું હશે તે એની મેળે જ બોલી ઊઠશે. એની ઇચ્છા પૂરી કરીશું એટલે શરીરમાંથી ભાગી જશે.’

‘જે વળગ્યું હોય તે બોલી કઈ રીતે શકે ? અમીરે શંકા કરી : ‘એ વાત મારા માનવામાં આવતી નથી.’

‘કારણ કે તમે કોઈ દિ’ આવું જોયું નથી.’ ગંગા પોતાની આસ્થા જુસ્સાભેર ઠાલવતી : ‘હું ઘણાના વળગાડ જોઈ ચૂકી છું. એમને મેં બોલતાં સાંભળ્યાં છે, દેવી મેલડી વળગી હોય તો એ કહે છે : હું કોણ છું, શું કામ અહીં આવી છું અને હું કહું તેમ કરશો તો જ જઈશ...’

‘એવું બોલે છે !’ અમીર વિચારમાં પડી જતો : ‘તો તો કોઈ કાળે ભૂવાને બોલાવાય નહીં. કદાચ ભવાનીદેવીનો કોપ ઊતર્યો હોય અને સૌની સામે બધું સાચે સાચું કહી દે તો તો મારી અસલિયત ઉઘાડી પડી જાય. મારે માન-મરતબો, મારી ઇજ્જત-આબરૂ બધું જ લૂંટાઈ જાય. હું ક્યાંયનો ન રહું. ના ના, એ નહીં બને – કોઈ હિસાબે નહીં.’

દિવસે દિવસે અમીરની પરેશાની વધવા લાગી. એકબાજુથી એ મનને મનાવતો હતો કે બાળક માટેની મમતાને લીધે જ અઝીમાની આ હાલત થઈ છે, જેવી એ મા બનશે કે રોગ ગાયબ થઈ જશે...પણ આ દલીલ ક્યારેક તેને છેતરામણી લાગતી ત્યારે એ ઉલ્લાસમાં પડી જતો. ઊંડે ઊંડે તેને થયા કરતું, નક્કી આ દેવીનો કોપ છે. મારી ભૂલ માટે એ બિચારીને સહન કરવું પડે છે. હું ઠગ મટી ગયો તેનો મારા બદલે એના પર બદલો વાળવામાં આવે છે. કોને ખબર, આ ક્યાં સુધી ચાલશે, એ કેવી તારાજી ફેલાવશે ?

હમણાં હમણાં પીરખાં વારંવાર યાદ આવી જતો. ગયા દશેરા પર તે કેમ આવ્યો નહીં ? આ દશેરા ઉપર આવશે ખરો ? એ તેડવા આવે તો હું સફરે જવા તૈયાર થઈશ ! અઝીમાનું દુઃખ જો દૂર થતું હોય તો એક વાર કોશિશ કરી જોવામાં શું વાંધો છે ? પણ પછી તરત જ મન મક્કમ કરી લેતો : 'ના, હું એવા વહેમમાં નથી માનતો...અઝીમા મા બને એટલી જ વાર છે...પછી કોઈ તકલીફ નહીં રહે.....'

પણ આસો મહિનો નજીક આવ્યો છતાં માતૃત્વ તો અઝીમાથી રૂઠેલું જ રહ્યું. અને એક દિવસ પીરખાં આવી ચડ્યો. બહુ ખુશમિજાજમાં દેખાતો હતો. અમીરને કાંઈક ખાસ વાત કરવી હોય એ માટે એકલા પડવાની તેની અધીરાઈ અછતી ન રહી.

'મને જોઈને તમે નારાજ તો નથી થયાને !' એકલા પડ્યા ત્યારે તેણે વાત છેડી : 'હું તમને સફરે ખેંચી જવા આવ્યો છું એવું માની ગિન્નાયા હશે ?'

'ના પીરખાં, ઊલટાનો તું ગયા વરસે ન આવ્યો એથી મને નવાઈ ઊપજી હતી.'

'ગયા વરસે બે મહિના હું બીમાર રહેલો - આવી ન શક્યો.' પછી પીરખાંએ આજુબાજુ જોઈ લઈને હળવેકથી ઉમેર્યું : 'તમને ખબર પડી ?'

'શું ?' અમીરનું કુતૂહલ સતેજ બન્યું.

'દેવીના કોપમાં તમે માનતા નથીને એટલે જ કહેવા આવ્યો છું.'

'શું ?' ફરી એટલું જ બોલી શક્યો અમીર...

'તમારા બાપુ - ઈસ્માઈલમિયાંએ મરતાં મરતાં શિવપુરીના રાજાને શ્રાપ આપ્યો હતો એ યાદ છે ?'

'હા, ઘણી ઘણી બદદુઆઓ સંભળાવી હતી, હું એ વખતે હાજર હતો... પણ એનું અત્યારે શું છે ?'

'શિવપુરીના રાજાને આખા શરીરે કોઢ ફૂટી નીકળ્યો !'

'હૈં !' અમીર આંચકા સાથે ઊભો થઈ ગયો.

'હા, આજે એ પસ્તાવો કરીને રુએ છે. છડેચોક લોકો વાતો કરે છે કે રાજાને કોઈ બેકસૂર માણસના નિસાસા લાગ્યા...આપણા ઠગ લોકોને તો ખાતરી જ છે કે ઈસ્માઈલમિયાંની વાત ભવાનીદેવીએ સાંભળી. પોતાના ભક્તનું એમણે રાજા પર વેર વાળ્યું !'

ઘણી વાર સુધી ખામોશ રહ્યા પછી અમીરે પીરખાંને ચોંકાવ્યો :

'તારી વાત મને સાચી લાગે છે. જે દેવીએ મારા બાપનું વેર વાળ્યું એમની કામગીરી મારાથી કેમ છોડાય પીરખાં ! આપણે ક્યારે સફરે ઊપડવાનું છે ?'

'તમે કહો ત્યારે.' પીરખાં ખુશીનો માર્યો ઊછળી પડ્યો :

'મને હતું જ કે તમે સફરે જવા માટે મારી રાહ જોતા બેઠા છો. દેવીએ જ મને અણસાર આપ્યો હશે.'

'બસ તો પરમ દિવસે આપણે નીકળી જશું.' એટલું કહીને અમીર વિચારમાં ઊંડો ઊતરી ગયો. મરહૂમ બાપની યાદે ભીતર ભીંજવી દીધું.

‘હું એક-બે દિવસમાં સફરે ઊપડું છું.’

સાંભળીને અફલો ડઘાઈ ગયો : ‘એક-બે દિવસમાં જ !’ તેણે અમીર સામે ઠપકાભરી નજરે જોયું : ‘ક્યાંની સફરે જવું છે તારે ?’

‘એ નક્કી નથી કર્યું હજી !’ અમીર થોડું ઘોંઘાળ્યો. અફલાને કહેતાં પહેલાં તેણે અનેક વાર એ વાત વાગોળ્યા કરી હતી. દોસ્તને ગુમાવી બેસવાનો ભય માથા પર તોળાતો રહ્યો હોવા છતાં કહ્યા વિના છૂટકો નહોતો : ‘અફલા, તને તો ખબર છે, બે વરસથી ઘરમાં બેસી રહ્યા છીએ. પીરખાંને વારંવાર પાછી ઠેલવાનું ઠીક નથી લાગતું... અને મારે ગયા વિના ચાલે તેમ નથી.’

છેલ્લું વાક્ય જરા આવેશમાં બોલાઈ ગયું અને અફલાની કીકીઓ ચકળવકળ ધૂમવા લાગી : ‘તું મારાથી કાંઈક છુપાવે છે અમીર !’ તેના અવાજમાં દર્દ ઊભરાયું : ‘આપણી દોસ્તીમાં કોઈક કચાશ રહી ગઈ હોય એમ લાગ્યા કરે છે મને...’

અમીરે આછી ધ્રુજારી અનુભવી, પણ તરત જ સ્વસ્થ થઈ ગયો : ‘દોસ્તીમાં કચાશ લાગવાનું કાંઈ કારણ ?’

‘બસ એવું લાગ્યા કરે છે.’ અફલો થોડો ગૂંચવાયો : ‘અમીર, કેટલીક વસ્તુ મનમાં ઊગી આવે છે, પણ તેનું કારણ સમજાતું નથી.’

બીજો કોઈ મોકો હોત તો અમીરે મજાકમાં કહ્યું હોત : અફલા, જ્યારથી તું ખેડૂતો પાસેથી મહેસૂલ ઉઘરાવવા માંડ્યો છે ત્યારથી તારા મનમાંય કાંઈક ઊગવા લાગ્યું છે... પણ અમીર એવી મજાક ન કરી શક્યો. અફલો ખરેખર ગંભીર ભાવે તેની સામે જોઈ રહ્યો હતો. તેની વાત પણ સાચી હતી, પોતે જિગરી દોસ્તથી એક ભયાનક વાત છાની રાખી હતી. કાંઈ જવાબ આપે એ પહેલાં અફલાએ જ સવાલ પૂછી લીધો : ‘અમીર, તું ખરું કહેજે, સફરમાં તું મને સાથે લઈ જવા નથી માગતો ને ?’

અમીર હેબતાઈ ગયો. આટલી ઝડપથી વાત નાજુક મુદ્દા પર આવી પહોંચશે એવી ધારણા તેણે રાખી નહોતી.

‘અફલા, તારું અનુમાન ગલત છે. તને સાથે લઈ જવામાં મને કોઈ હરકત નથી. છતાં...’

અફલાએ અમીરને આગળ બોલવા દીધો.

‘મારી સાથે તારી જેટલી જરૂર છે એથી વધારે તારું અહીં રહેવું જરૂરી છે.’

‘એ કઈ રીતે ?’ અફલો ઠાવકાઈથી પૂછી બેઠો.

‘એક તો અઝીમા, નૂર અને બરકતનું ધ્યાન રાખવાનું કામ પણ કોઈકે સંભાળવું પડશે ને ?’

‘તો પછી અમીર ! તારે સફરે જવાની શી જરૂર પડી ? અઝીમાબહેનની તબિયત સારી નથી અને આપણી આવક બેહદ સારી છે – છતાં ઘર, બીબી અને દોસ્તને છોડી રઝળપાટ કરવાનું નક્કી કરી નાખ્યું ? કયા વેપાર માટે તારે સફરે જવું છે ? આપણી તો કોઈ દુકાન નથી, ધંધો-ધાપો પણ નથી...’

અફલાના સવાલોએ બે ઘડી તો અકળાવી મૂક્યો અમીરને... પણ જવાબ આપ્યા વિના છૂટકો નહોતો :

‘બાપુને મેં વાચદો કર્યો હતો કે એમનો ધંધો હું ચાલુ રાખીશ.’

‘શેનો ધંધો ?’ કેવો ધારદાર સવાલ હતો એ !

‘અફલા !’ અમીર અકળાઈને ચિડાઈ ગયો : દરેક વાત મારે તને જણાવવી જ જોઈએ એવું જરૂરી છે ?’

‘મારાથી કોઈ વાત છાની રાખવી પણ જરૂરી છે ખરી ?’ અફલો સામો ગિન્નાયો : ‘મને લઈ ન જવો હોય તો તારી મરજી !’

અમીરને થૂંક ગળે ઉતારીને બોલવું પડ્યું : ‘અફલા, હું નથી ચાહતો કે તું આ ધંધામાં પડ...’

‘કેમ, હું તારી કમાણીમાંથી ભાગ પડાવીશ એવો ડર લાગે છે ?’

‘અફલા !’ રાડ પડાઈ ગઈ અમીરથી : ‘કેવી બેહુદી વાત કરે છે તું ?’ પણ અફલાના ચહેરા પર જરાય ફેરફાર દેખાયો નહીં ત્યારે તેણે ગુસ્સો ગળી જવો પડ્યો : ‘કેટલીક કમાણી એવી હોય છે કે તેમાં કોઈને ભાગીદાર બનાવી શકાતા નથી !’

‘એવી એટલે કેવી ?’ અફલાએ પીછો છોડ્યો નહીં અને અમીર પણ ઉશ્કેરાયો નહીં. પેટમાં ડચૂરો થાય, છાતીમાં મૂંઝારો થાય અને બધું બહાર ન નીકળે ત્યાં સુધી ચેન ન પડે એવી હાલત થઈ હતી અમીરની... અફલાને બધું જ કહી દેવું હતું અને જીભ ઉપાડાતી નહોતી. હુક્કો પીતાં પીતાં તેણે આજુબાજુ નજર કરીને જોઈ લીધું. રાત સૂમસામ હતી. બંને બાગમાં બેઠા હતા એટલે કોઈનો સાંભળી જવાનો ડર નહોતો. હુક્કાની નળી હળવેકથી તેણે અફલાના હાથમાં મૂકી :

‘તું મારી સાથે સફરે આવવા તૈયાર છે ?’

‘તું ન લઈ જા તેની સામે મારો વાંધો છે.’

‘હું જે કાંઈ કરું તેમાં સાથ આપીશ ?’ પૂછતાં તેનો શ્વાસ અધ્ધર થઈ ગયો હતો.

એ અફલાના ધ્યાન બહાર ગયું નહીં.

‘અમીર, તારા માટે જાન આપવો પડે તોપણ...’

‘જાન આપવાની આ વાત નથી અફલા !’ અમીર ઉશ્કેરાટમાં બોલી ગયો :

‘બીજાના જાન લેવાનો એ ધંધો છે.’

બોલાઈ ગયા પછી પોતે જ ચોંકી ગયો, પણ અફલાના મોં પર કોઈ ફેરફાર દેખાયો નહીં. અંધારામાં પણ તેની આંખોમાં અમીર માટે ચમકતી હમદર્દી છાની ન રહી. થોડી વાર સુધી એ ખામોશ રહ્યો ત્યારે અમીરને ચટપટી થઈ : ‘મૂંગો થઈ ગયો ને ? હજુ પૂરી વાત જાણ્યા પહેલાં જ હોઠ સિવાઈ ગયા ?’

‘કોણે કહ્યું કે હું પૂરી વાત નથી જાણતો ?’ જાણે પગમાં સાપ વીંટાયો હોય તેમ અમીર અફલાના બોલથી હેબતાયો :

‘એટલે ?’

‘અમીર, હું બધું જ જાણું છું.’

‘બધું જ જાણું છું એટલે ?’ છાતીમાં ભીંસ આવી હોય તેમ અમીરે ડાબો હાથ સીના પર દાબી દીધો : ‘અફલા, જલદી કહે, શું જાણે છે તું ?’

‘જે આજ સુધીમાં તેં મારાથી છુપાવ્યું હતું એ !’ બેઠડક તેણે કહી દીધું ત્યારે અમીરને થયું કે હમણાં જ દિલ ધબકતું બંધ પડી જશે. ઝટકા સાથે તેની ગરદન નીચી ઝૂકી ગઈ. અફલો મજાક કરતો હોય તો કેવું સારું ? એવી ઠગારી ઇચ્છા થઈ આવી. ક્યારે જાણી ગયો હશે એ ? હું પીરખાં સાથે સાંજે વાત કરતો હતો ત્યારે ? કે ગાઉસખાંએ એની કથની સંભળાવી ત્યારે ? કે પછી પિંઢરાઓ સાથે જોડાયા ત્યારથી એ મારી અસલિયત જાણી ગયો હશે અને છતાં ન જાણવાનો ડોળ કરતો રહ્યો ?

પોતે બેવડો અપરાધ કર્યો હોય તેમ અમીર ક્યાંય સુધી ઊંચું જોઈ ન શક્યો.

પણ આ શું ?

અફલાએ તેના ખભા પર હેતથી હાથ દાબ્યો ! ગુસ્સો કરીને ઊઠી જવાને બદલે કે નફરત ઉછાળવાને બદલે તે હમદર્દી શું કામ દેખાડે છે ? મને રમાડી રહ્યો છે કે બનાવી રહ્યો છે ?

‘તારો અસલી ધંધો હું જાણું છું અમીર !’ કહીને તેણે વધુ જોરથી ખભો દાબ્યો છતાં અમીરને થયું આ બધો આભાસ છે, સપનું છે, મન સાથેની છેતરપિંડી છે.

પણ અફલાએ વાત આગળ વધારી : ‘તારા બાપુ પાસેથી તને આ ધંધો વારસામાં મળ્યો છે એ પણ હું જાણું છું.’ ત્યારે અમીરને ઝટકો લાગ્યો. ખભા પર અફલાએ રાખેલો હાથ તરછોડીને તેણે આઘો કર્યો : ‘છતાં પણ તું મારો દોસ્ત રહેવા માગે છે ?’

‘આટલો વખત થયો છતાં તને ક્યારેય એવું લાગ્યું છે કે આપણી દોસ્તીમાં મેં ઊણપ વરતાવા દીધી હોય ?’

‘આટલો વખત એટલે ?’ અમીર હવે બેબાકળો બની ગયો : ‘તું ક્યારથી જાણે છે, કોણે કહ્યું તને ?’

‘પિંઢરા સાથેની પહેલી સફરેથી પાછો ફર્યો ત્યારથી હું જાણું છું.’ અફલો ટાઢકથી કહેતો હતો : ‘મને કોઈએ કહ્યું નથી છતાં હું જાણું છું.’

‘અફલા !’ અમીરે તેનો હાથ પકડી લઈ પોતાના બંને હાથમાં દબાવ્યો અને કાલાવાલા કરતો હોય એમ કહેવા લાગ્યો : ‘ધીમે ધીમે કહીને તું મને ટટળાવ નહીં.’

‘સાંભળવાની અધીરાઈ છે તો ટટાર થઈને સાંભળ !’ અફલાએ થોડી રાહ જોઈ. અમીરે આંખો ઊંચી કરીને નજર મિલાવી ત્યારે કહેવા માંડ્યું :

‘અમને વિદાય કરીને તું ચીતુ પાસે રોકાઈ ગયો ત્યારે વળતી સફરમાં અમે એક જગ્યાએ રાતવાસો કરવા રોકાયેલા. બીજા દિવસે મારે તારા સાથીઓથી અલગ પડવાનું હતું. મોતીરામ અને પીરખાં ઘણી વાર મારાથી આઘાપાછા થઈ કાંઈક ગુસપુસ કરી લેતા એટલે મને એ બંને પર વહેમ પડ્યો. કદાચ મારી દોલત આંચકી લેવાની ચાલ ગોઠવતા હશે એમ માની હું સાવધ રહેવા લાગ્યો. છૂટા પડવાની આગલી રાતે મન મક્કમ કરીને હું જાગતો રહ્યો. મારી સાથે ચાલબાજી ખેલવા માટે તેમનો એ છેલ્લો મોકો હતો. મને ઊંઘતો મૂકી આપણી દોલત ઉઠાવીને નાસી છૂટવાની તેમની પેરવી હોય એમ મેં માનેલું.’

‘અરેરે, તું એવું માની બેઠો !’ અમીરથી નિસાસો નંખાઈ ગયો.

‘હા, માલ લૂંટાઈ જવાના ભય કરતાંય મને તો એમની ગદારીનો વિચાર ધ્રુજાવી મૂકતો હતો. જેને સરદાર માન્યો છે એની દોલત પર જ નજર બગાડે તો એમને ત્યાં જ વાઢી નાખવાનો મેં ફેંસલો કરેલો.’

‘પછી ?’

‘ઊંઘવાનો ઢોંગ કરીને હું તેમની હિલચાલ પર જાપ્તો રાખતો પડ્યો રહ્યો. મને નાખોરાં બોલાવવાની આદત છે એટલે જેવો મેં અવાજ શરૂ કર્યો કે પીરખાં ઊઠ્યો : ‘બેવફૂર ઊંઘવા નથી દેતો.’ એમ બબડતો ત્યાંથી હઠી ગયો. થોડી વાર પછી મોતીરામ પણ તેની પાછળ ગયો. મને ખાતરી થઈ ગઈ કે મારી શંકા સાચી છે. એ બંનેએ બધું નક્કી જ કરી રાખ્યું છે અને મારા ઊંઘવાની જ રાહ જોતા હતા... થોડી વાર સુધી તો કાંઈ બન્યું નહીં. વગર ઊંઘે નાખોરાંનો અવાજ કરવામાં મને થાક લાગતો હતો, છતાં મેં ધીરજ રાખી.’

‘પછી ?’ એમ પૂછવામાં અમીરનો અવાજ સહેજ ધ્રુજ્યો.

‘જ્યારે બંને વાત કરવા માંડ્યા ત્યારે હું ચોંક્યો...મોતીરામ તારી તારીફ કરતો સંભળાયો. પીરખાં આપણી દોસ્તીનો ઉલ્લેખ કરીને કહેવા લાગ્યો : ‘મોતી, અમીરે અફલાને બીજી સફરમાં આવવાની ના શું કામ પાડી ખબર છે તને ?’ ત્યારે મોતીએ પૂછ્યું : ‘શું કામ ? પીરખાંએ જ્યારે કહ્યું અમીર તેના આ જિગરજાન દોસ્તથી આપણો ભેદ છાનો રાખવા માગે છે. અફલાને હજુ જણાવા દીધું નથી કે આપણે ઠગ છીએ, ભવાનીદેવીના ભક્ત છીએ અને લોકોના ગળામાં રૂમાલ નાખીને એમનો જાન લઈએ છીએ !’

એટલું કહીને અફલો અટકી ગયો. અમીરના ચહેરા પર અપરાધીના ભાવ વધુ

ઘેરા બન્યા. ગળું ખંખેરીને તેણે કહ્યું : 'તે જે કાંઈ સાંભળ્યું તે સાચું છે અફલા ! પણ બાપુ આ ધંધો કરતા હતા એ તને કોણે કહ્યું ?'

'એ બધું જ એમની વાતમાંથી જાણી લીધું !'

'અને છતાં તને બાપુ કે મારી તરફ નફરત નથી જાગતી ? ક્યારેય આ વાત તું જાણે છે એવું તેમને કળાવા સુધ્યાં ન દીધું !'

'શરૂઆતમાં આઘાત લાગ્યો હતો.' અફલો થોડી વાર અટક્યો : 'પણ અમીર, એક તરફ આપણી દોસ્તી હતી તો બીજી તરફ ઠગનો બદનામ ધંધો હતો. આ બે વરસમાં મેં માની લીધું કે તું એ ધંધો છોડી દેવા માગે છે. તને હવે એમાં દિલચસ્પી રહી નથી.'

'હા અફલા !' અમીર ગળગળા અવાજે બોલી ગયો : 'મને હતું કે હું ઠગ મટી શકીશ, બાપુને આપેલો વાયદો કે ભવાનીના લીધેલા સોગંદ ભૂલી જઈશ પણ લાચાર છું !'

'જો એ ન જ છોડવું હોય તો તારે બીજું કાંઈક છોડવું પડશે.'

અફલાના એ શબ્દો સાંભળીને અમીરને મૂર્છા આવવા જેવું થઈ ગયું. તેણે અનુમાન કરી લીધું કે અફલો દોસ્તી છોડી દેવાની વાત ઉચ્ચારશે.

'શું છોડવાનું કહે છે તું અફલા ?'

'તું એકલો સફરે જા અને હું ઘેર રહું એવી જીદ છોડવી જ પડશે.'

'એટલે ?' જાણે માનવામાં આવતું ન હોય તેમ અમીરના શરીરમાં ઝણઝણાટી ફેલાઈ ગઈ : 'તું... મારી સાથે... સફરમાં ?' એથી વધારે બોલી ન શક્યો તે...

'હા અમીર, બચપણનો આપણો વાયદો છે. જ્યાં જવું ત્યાં સાથે, જે કરવું તે સાથે !'

અમીરના દિલમાં લાગણીની ઊથલપાથલ મચવા લાગી. અફલાને બાથમાં લઈને ખૂબ રડી લેવાની ઇચ્છા થઈ પણ એનાથી એવું કાંઈ જ થઈ શક્યું નહીં. ઊલટાની આંખોની પાંપણ ભીંજાયેલી એય તેણે ઝટપટ લૂછી નાખી :

'નહીં અફલા, આપણે બંને સાથે જઈએ એ વાત જ અઝીમા કે નૂર પસંદ નહીં કરે. એમને એકલા છોડીને જવાનું મને જ્યતું નથી.'

'એ વાત તું મારા પર છોડી દે અમીર, અઝીમાબહેનને મનાવતાં મને આવડે છે.'

અફલો એટલી ખાતરી સાથે કહી ગયો કે અમીર સામી દલીલ કરી શક્યો નહીં. ખરી રીતે તો અફલો બધું જ જાણતો હતો અને આટલા વખત સુધી ઝેરની જેમ વાત પચાવી શક્યો એની તાજજુબીએ અમીરને દિગ્મૂઢ કરી દીધો હતો. કદી અટકળ પણ કરી નહોતી કે અફલો કોઈ પણ વિરોધ વિના આટલી આસાનીથી સાથ આપવા તૈયાર થઈ જશે. પોતે આવા નેકદિલ દોસ્તને ખોટે રસ્તે તો નથી લઈ જતોને એવો એક વિચાર જરાક વાર માટે મગજમાં ઝબકી ગયો પણ સળગતું લાકડું પાણીમાં બોળી દે એવી રીતે તેણે એ ઝબકારાને બુઝાવી દીધો !

ઠગની દીક્ષા લેવામાં અફલાએ ન કોઈ જાતનો કચવાટ અનુભવ્યો કે દેવીની પૂજાવિધિ વખતે ન તો ચહેરા પર જરા સરખો ખચકાટ દેખાડ્યો ! બચપણથી તેને એક

ટૂંક હતી, બીજા કરતાં પોતે દરેક બાબતમાં વધારે જાણે છે એવી ડંફાસ મારવાનું તેને ગમતું. કદાચ એટલે જ બીજા ઠગોની નજરે નવોસવો ન દેખાવા માટે તે આમ વરતતો હશે એમ અમીરે માની લીધું. કઈ દિશાની સફર કરવી તે નક્કી કરવા શુકન જોવામાં આવ્યા ત્યારે પણ અફલો બીજા બધા ઠગોની જેમ ગુપચુપ આસમાનને તાકી રહ્યો હતો. અને ઘણીબધી વારે પશ્ચિમ દિશામાંથી ગધેડું ભૂંક્યું ત્યારે બધાની સાથે ખુશીનો માર્યો નાચ્યો સુધ્યાં ખરો !

અમીરને એ જોઈને ભારે તાજજુબી થઈ : 'એલા તને આમાં શું ખબર પડી કે નાચવા લાગ્યો ?'

અફલાએ આંખ મીંચકારી : 'દોસ્ત, તું મારી ફજેતી કરવી રહેવા દે... મને આમાં કાંઈ ખબર પડતી નથી એવી તારા આ સાથીઓને ખબર પડવા દેવાની નહીં.'

'ભલે !' એમ કહી અમીરે તેના બાવડે ચીટિયો ભરી લીધો ત્યાં પીરખાં આવી પહોંચ્યો : 'અમીરમિયાં ! તમારા દોસ્તની પહેલી સફર યાદગાર બની જવાની.'

કાંઈ જ સમજ્યો ન હોવા છતાં અફલો રુઆબ દેખાડવા ટટાર થયો પણ અમીરે એવો દંભ ન કર્યો : 'પીરખાં, પશ્ચિમની સફરમાં એવું તે ખાસ શું છે ?'

'મુંબઈ અમીરમિયાં ! મુંબઈ બંદર !' પીરખાંનો આવેશ ઊછળવા લાગ્યો : 'કેવડો જબ્બર સમંદર... લાખોનો વેપાર અને હજારોની હેરફેર મુંબઈ શહેરમાં થતી રહે છે. મુસાફરોની આવનજાવન ચાલુ જ હોય છે. મળે એટલા શિકારને ફસાવો અને બેસુમાર દોલત ઢસરડી લાવો.'

અમીરની આંખોમાં અજબ ચમકારો થયો :

'ત્યારે તો આપણી સફર ખરેખર યાદગાર બની જવાની અફલા ! ઘૂઘવતો સમંદર અને ઊછળતાં મોજાં જોવાની બેહદ મોજ મળશે !'

પણ અફલો તો ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયો હતો, સમંદરની વાત સાંભળીને તેને વરસો પહેલાં 'વહાણે ચડવા જાઉં છું.' કહીને ગયેલો અને કદી પાછો ન ફરેલો બાપ સાંભરી આવ્યો. મરહૂમ મા પણ યાદ આવી ગઈ, જે ક્યારેય પાછા ન ફરનાર ઘણીની ચાહ જોવામાં જિંદગીનો બોજ વેંદારતી ગઈ. યાદોનો સમંદર ઘૂઘવવા લાગ્યો અફલાના દિલમાં...

*

'યા ખુદા, તું પણ કમાલ છે !' પહેલી વાર મુંબઈનો દરિયો જોઈને અમીર બાળકની જેમ નાચી ઊઠ્યો હતો : 'અફલા ! જો તો ખરો, મોજાં કેવાં ઉછાળાં મારે છે... જાણે આપણને બોલાવતાં હોય - આવો, અહીં આવો !'

પણ અફલો ગુમસૂમ બેસી રહેતો. તેની નજર દૂર દૂર સમંદર અને આસમાન જ્યાં એકબીજાને અડકી જતાં દેખાતાં ત્યાં જ ચોંટી રહેતી. અમીરની ખુશાલીમાં ખલેલ ન પડે એટલા ખાતર કે મલકતું મોં રાખતો અને જરૂર પડે ત્યારે હોંકારો આપતો.

‘એમ થાય છે કે જિંદગીભર સમંદર કાંઠે બેસી રહું.’ અમીર લીલા ઘાસ પર હાથ ફેરવતો બબડતો : ‘સમંદરના આ મિજાજ પર આપણે તો આફરીન છીએ.’

સફરમાં એકત્રીસ શિકારોને ખતમ કરી, ચાર હજારની મતા અને સવાસો ઠગોની ટોળી સાથે મુંબઈ બંદરે પહોંચેલા અમીરે અનુમાન પણ નહોતું કર્યું કે દરિયો જોઈને પોતે આટલો બધો બહાવરો બની જશે. કોઈને વહેમ ન પડે એટલા ખાતર ટોળીને તેણે વેરવિખેર કરી નાખી હતી. કોટ બહારની બજારમાં ઉતારો રાખેલો અને જરૂર પડે તો જ એકબીજાએ મળવું એમ નક્કી થયેલું. દસ દિવસ બાદ બધાએ ઘાણામાં ભેગા થઈ જવું એવી ગોઠવણ કરેલી.

પણ પાંચ દિવસ તો દરિયો જોવામાં કામ વગરના વેડફાઈ ગયા. બપોર થતી અને અમીર અફલાને લઈ, કિલ્લાની બહાર ઘાસના મેદાનમાં બેસી જતો. પાણીનાં મોજાંની ઊછળ-ફૂદ જોઈને તેને બાળક બની જવાનું મન થઈ જતું. બચપણ સાંભરી આવતું, ગુલુની યાદ તાજી થતી. મા બનવાની અઝીમાંની બેચેની મૂંઝવી જતી, દરિયાની ભરતી-ઓટની જેમ મનના કિનારા પર ખુશાલી અને ઉદાસીની આવન-જાવન થયા કરતી !

*

‘મહેરબાન, તમે પરદેશી લાગો છો !’

અજાણ્યા અવાજે અમીર અને અફલાને એકસાથે ચોંકાવી દીધા. સામે એક બુઝર્ગ માણસ ઊભો હતો. અજાણ્યો હોવા છતાં હૂંફાળું હસતો હતો. અમીર ઊભો થવા ગયો ત્યાં જ પેલો ઘાસ પર બેસી ગયો : ‘ક્યાંથી આવો છો ?’

‘હિંદુસ્તાનથી.’ ઝડપી નજરે અમીરે તેના લેબાસ અને બોલચાલ નાણી લીધા. અફલો પણ કુતૂહલથી એ શખ્સને જોવા લાગ્યો.

‘પહેલી વાર દરિયો જોયો હોય એમ દેખાય છે !’ પેલાએ મીઠાશથી કહ્યું.

‘હા !’ અમીર જરા શરમાયો : ‘આમ તો પાંચ દિવસથી રોજ જોઉં છું છતાં દિલ ધરાતું નથી !’

‘હિંદુસ્તાનમાં ક્યાં રહો છો ?’

‘જાલોન !’ અમીરને તેની પૃચ્છામાં કાંઈ અજુગતું ન લાગ્યું. મનમાં તો એ હરખાતો હતો : દેવીએ સામેથી શિકાર મોકલ્યો લાગે છે. તેણે માની લીધું કે હમણાં જ એ સવાલ પૂછશે કે શું કામે મુંબઈ આવવાનું થયું ? પણ અનુમાન ખોટું પડ્યું. પેલાએ જુદો જ સવાલ કર્યો :

‘તમે ક્યારેય આગબોટ જોઈ છે ?’

‘આગબોટ !’ અમીર હસ્યો : ‘પાંચ દિવસથી અહીં રહું છું તો આગબોટ ન જોઈ હોય એમ બને ?’

‘તમે મારો મતલબ ન સમજ્યા.’ તેણે ઉતાવળે કહ્યું : ‘દૂરથી આગબોટ જોવાની વાત નથી કરતો. એ તો અહીં બેઠાંય દેખાય પણ ક્યારેય આગબોટમાં પગ મૂક્યો છે ?’

‘અરે બાપરે !’ રસ પડ્યો હોવા છતાં થોડા ગભરાટ સાથે અમીર બોલ્યો : ‘હું તો હોડીમાં પગ મૂકતાંય ડરું છું. સમંદરની લહેરો પર એ કેવી હાલકડોલક થાય છે – જાણે હમણાં ડૂબી જવાની હોય એવા ખ્યાલથી શ્વાસ અધ્ધર થઈ જાય છે !’

‘તમે પણ મારી મજાક કરો છો !’ પેલાએ ઘાસનાં તણખલાં તોડતાં કહ્યું : ‘તમારો દેખાવ કહી આપે છે કે તમે ડરપોક નથી. ચાલો ઊઠો, હું તમને આગબોટ દેખાડવા લઈ જાઉં.’

‘હું !’ બન્નેના માનવામાં આવ્યું ન હોય તેમ અમીર અને અફલો આ અજાણ્યા શખ્સને તાકી રહ્યા, પણ પેલાના ચહેરા પર કોઈ કપટ કળાયું નહીં ત્યારે બન્ને દોસ્ત એકબીજાની સામે જોવા લાગ્યા.

‘ગભરાવ નહીં, તમારી પાસેથી મારે બદલામાં કાંઈ જોઈતું નથી.’ તેણે ખુલાસો કર્યો : ‘બંદરમાં મારી સારી ઓળખાણ છે અને હું પણ હિંદુસ્તાનનો વતની છું.’ પછી જરાવાર અટકીને કહ્યું, ‘મારું નામ સુબહાન છે – તમારું ?’

અમીરને માણસ મળતાવડો લાગ્યો : ‘મારું નામ અમીરઅલી અને મારા દોસ્તનું નામ અફલો...’

‘અફલો !’ પેલાએ રમૂજભાવ સાથે આશ્ચર્ય દેખાડ્યું ત્યારે અમીરે સુધારી લીધું : ‘આમ તો નામ અફલાતૂન છે, પણ દોસ્તીદાવે હું અફલો કહું છું.’

‘અરછા !’ તેણે મુંબઈગરાનો ખાસ શબ્દ ઉચ્ચારીને અમીરનો હાથ પકડ્યો : ‘અમીરમિયાં અને અફલાતૂનમિયાં, તમને હું ઈંગ્લિશસ્તાન બાદશાહની બોટ દેખાડું.’

છેલ્લા ચાર શબ્દોએ લોહચુંબક જેવી અસર કરી હોય તેમ બંને અટકા સાથે ઊભા થઈ ગયા.

*

બંદરના માણસો સુબાહખાનને લળીલળીને સલામ કરવા લાગ્યા ત્યારે અમીરને ખાતરી થઈ ગઈ કે ખરેખર આ માણસ સારી વગ ધરાવે છે. ધક્કા પર પહોંચ્યા એટલે બે-ચાર આગબોટમાંથી એક તરફ આંગળી ચીંધી પેલાએ કહ્યું :

‘પેલી સૌથી મોટી દેખાય છે તેમાં આપણે જવાનું છે.’

સુબાહખાનને જોઈને કિનારે લાંગરેલી હોડીવાળા એકીસાથે બૂમો પાડવા માંડ્યા :

‘પધારો જનાબ, આવો જનાબ !’

‘આપણે આવી એક હોડીમાં બેસીને જવાનું છે.’ સુબાહખાને આગળ વધતાં સમજાવ્યું અને પછી એક હોડીવાળાને હાંક મારી : ‘કાસમ ! આજે તને ખટાવવો છે !’

કાસમ નામ સાંભળીને અફલો ચમક્યો, હોડીમાં બેસતી વખતે હલેસાં પકડીને ઊભેલા ખલાસીને જોઈને તે વધુ ચોંક્યો. પણ અમીર તો સાગર પર ઝોલાં ખાતી નૌકાના રોમાંચક અનુભવની મસ્તીમાં ડૂબી ગયો હતો. ઘડીક પાણીનાં મોજાંમાં હાથ ઝબોળી ગેલ કરતો અને ઘડીક ઊંચોનીચો થતો હોડીમાં સ્થિર બેસવાની મથામણમાં ગૂંથાઈ જતો.

પીળા રૂમાલની ગાંઠ : ભાગ-૨ / ૨૪૩

૬૧

જેમ જેમ હોડી આગળ વધતી ગઈ તેમ તેમ પેલી આગબોટ નજીકથી વધુ ને વધુ મોટી દેખાતી ગઈ. વારે વારે તે સુબાહખાનના શુકગુજાર કરવા લાગ્યો : 'તમે ન મળ્યા હોત તો આવો મોકો કોણ આપત !'

પણ અફલો હલેસાં મારતા હોળીવાળાને જોવાની ગડમથલમાંથી બહાર નીકળી શક્યો નહીં. એકાએક તેનું ધ્યાન હોડીવાળાના જમણા કાંડા પર ગયું અને એ હેબતાયો : અરે, બાપુએ પણ હાથે લંગરની છાપ ચિતરાવી હતી !

દરિયાનાં મોજાંની જેમ અફલાનું દિલ ઉછાળા મારવા લાગ્યું. ધારી-ધારીને તે એને જોતો જ રહ્યો. બાપની નાનીમોટી નિશાનીઓ યાદ કરવા લાગ્યો. નામ, દેખાવ, કાંડાનું ચિતરામણ અને એ જમણા હાથની એક આંગળીનું બટકી ગયેલું ટોપકું !

હયમચી ઊઠ્યો અફલો. તેને ખાતરી થઈ ગઈ. સામે હલેસાં મારતો ખલાસી એનો જ બાપ છે..... તો શું એ અમને બધાને નોંધારા છોડીને મુંબઈમાં મોજ કરવા રહી ગયો ? એ વિચાર આવતાં જ અફલાની આંખોમાં ચતા દોરા ફૂટવા લાગ્યા.

ઈંગ્લિશસ્તાનના બાદશાહની આગબોટની લગોલગ આવીને હોડી થોભી ગઈ ત્યારે અમીર ડુંગર જેવડા એ જહાજને ડોક ઊંચી કરી તાજજુબીભેર નીરખવા લાગ્યો. આટલી તોર્તિંગ વસ્તુ પાણીમાં તરી જ કેમ શકે એવા અચરજથી તેનું મોં પહોળું થઈ ગયું પણ અફલો હજુ હોડીવાળાના ખ્યાલમાં અટવાયેલો હતો. પોતાનો બાપ જીવતો હોય એવું તેણે સપનામાં વિચાર્યું નહોતું. અત્યારે પોતે ઉઘાડી આંખે જે જોઈ રહ્યો છે તે પણ સપનું હોય તો કેવું સારું એવી ઇચ્છા થઈ આવી. સામે ઊભેલો આદમી ખરેખર જો તેના બાપ જ હોય તો હવે એ જીવતો ન રહેવો જોઈએ એવી ગાંઠ મનમાં વાળી લીધી.

'અફલા, અહીંયા જો તો ખરો, બાધાની જેમ હજુ બેઠો છે શું ?' અમીરે હાંક મારી ત્યારે અફલો ચમક્યો પણ તેના કરતાંય વધારે પેલો હોડીવાળો હેબતાઈ ગયો. કેટલીવારથી પોતાને ધારી ધારીને જોઈ રહેલા જુવાનનું નામ સાંભળતાં જ ચમત્કાર થયો હોય તેમ એની કીકીઓ ઝબકી ઊઠી. હવે એ ટીકી ટીકીને અફલાને જોવા લાગ્યો. જેમ જેમ જોતો ગયો તેમ તેમ ચહેરા પર અચંબો ઊપસવા લાગ્યો.

'કાસમ ?' પેલા સુબાહખાંને હાંક મારી તેને સજાગ કર્યો : 'અમે આગબોટ જોઈને પાછા આવીએ ત્યાં લગી તું હોડી અહીંયા જ રાખજે.'

'જેવો આપનો હુકમ જનાબ !' એવો જવાબ આપવામાં કાસમને વાર લાગી તે અફલાના ધ્યાન બહાર ગયું નહીં. બંનેની આંખો એક વાર મળી, નજરના તાર સંધાયા. કાસમના હોઠ પર હેતાળ હાસ્ય ફરક્યું પણ અફલાએ જવાબમાં ખુન્નસભેર દાંત ભીંસ્યા ત્યારે કાસમે મોં ફેરવી લીધું અને હલેસાં ઠીકઠાક કરવામાં રોકાઈ ગયો. હિલચાલને કારણે હોડી જરા ડગમગી અને સમતોલપણું ચૂકી જવાથી અફલો પડતો પડતો રહી ગયો. ત્યારે અમીરે તેનું બાવડું પકડી લીધું :

'અલ્યા, ખલાસીનો દીકરો થઈને દરિયાથી આમ હેબતાઈ કાં ગયો ?'

'ખલાસીનો દીકરો' એ શબ્દોએ કાસમને ફરી ચોંકાવ્યો હોય તેમ ગરદન ફેરવીને જોવા લાગ્યો.

'અમીર !' કાસમને જ સંભળાવતો હોય એ રીતે કતરાતી આંખે અફલો બોલી

ગયો : 'દરિયો જોઈ છું ત્યારે મને ડૂબી મરેલો બાપ યાદ આવી જાય છે !'
એના ધારદાર બોલ કાસમના કાળજે છરકો કરી ગયા છે એની ખાતરી કરીને

ખુશ થતો અફલો અમીરની પાછળ પાછળ જહાજની સીડી ચડી ગયો.

'હવે અહીંથી જુઓ, દરિયો કેવો દેખાય છે ?' સુબાહખાને અમીરના ખભા પર

હાથ મૂકી ખુશમિજાજમાં કહ્યું, 'કાંઠે ઊભેલી હોડીઓ ખિલોના જેવી લાગે છે ને ?'

આભો બની જઈને અમીર ચોતરફ જોવા લાગ્યો. આટલાં જબ્બર મોજાં વચ્ચે

જહાજ જરાય હાલ્યાચાલ્યા વિના અડીખમ ઊભું રહી શકે એ તેના માનવામાં આવતું

નહોતું. ઇન્સાન આવી આગબોટ બનાવી જ કેમ શકે ? અંગ્રેજો માટે હંમેશાં નફરત

ધરાવતો અમીર આગબોટ જોઈને તેમની ચાતુરી પર આફરીન થઈ ગયો. આવડા મોટા

ડુંગરને હલેસાં કે સઢ વિના આપમેળે ચલાવી જ કેમ શકાય ? એને એક વિચાર આવી

ગયો : કદાચ અંગ્રેજ લોકોએ શેતાનને પોતાના કબજામાં કરી લીધો હશે અને તેની

મદદથી આ બધાં કામો થતાં હશે...

'અમીરઅલી, આ આગબોટ ઉતારુઓ માટે નથી.' સુબાહખાને તેને વધુ

અચરજમાં નાખ્યો : 'નીચે ભંડકિયામાં મોટી મોટી તોપો ગોઠવેલી છે. કાંઠે જઈને ગોળા

છોડે તો દુશ્મનનું આખું ગામ જલાવી દઈ શકે.'

'એ...મ !' એવા ઉદ્ગાર કાઢતો અમીર મનમાં બબડ્યો : આવી શેતાનની તાકાત

સામે ચીતુ અને તેના હજારો પિંઢારાઓનું શું ગજું ? કેવા ખોટા ખ્વાબ પંપાળતો હતો

ચીતુ ! અંગ્રેજો પાસેથી મુલક જીતી લઈને પોતે રાજ કરવા માગતો હતો, મને તેનો વજીર

બનાવવાનું કહેતો હતો...સારું થયું એનો સાથ છૂટી ગયો, નહીંતર ચીતુની જેમ હુંય

જંગલમાં ભટકતો ખુવાર થઈ ગયો હોત !

'અમીર, આ મોટાં ભૂંગળાં તો જો !' અફલો પહેલી વાર બોલી ઊઠ્યો : 'આની

અંદર માણસને નાખી દીધો હોય તો સીધો દરિયામાં જ જાય ને !'

આમ બોલતી વખતે તેના મનમાં હોડીવાળા કાસમનો જ ખ્યાલ હતો પણ

સુબાહખાને તેની વાત હસી કાઢી નાખી : 'એ ભૂંગળાનો છોડો દરિયામાં નથી જતો મિયાં !

નીચે જઈને જોશો એટલે ખ્યાલ આવશે.'

સુબાહખાને એક ખલાસીને બે રૂપિયા પકડાવી નીચે જવાનો રસ્તો કરી લીધો

ત્યારે અમીરને અજાણ્યા માણસ માટે કુતૂહલ વધી ગયું. ગાંઠના પૈસા ખરચીને તે અમને

શું કામ બધું બતાવે છે ? આની પાછળ એનો શું મતલબ છે ?

'ભાઈ સુબાહખાન, બે રૂપિયા તમે મારી પાસેથી લઈ લેજો. અમારે ખાતર તમે

એ ખરચ્યા કહેવાય.'

'અરે મહેમાન, તમે અત્યારથી લેણ-દેણનો વિચાર કરવા માંડ્યા, સુબાહખાન

મુસ્કુરાયો : 'હજુ તો આપણી સરખી ઓળખાણ પણ થઈ નથી. બધો હિસાબ-કિતાબ પછી

થઈ રહેશે.'

હવે અમીરને ખાતરી થઈ ગઈ કે માણસ મતલબી જ છે. તેની કોઈ ચાલમાં ફસાઈ

ન જવાય એ માટે સાવધ રહેવાનું નક્કી કરી અમીર તેની આગબોટના ભંડકિયામાં ઊતરી

ગયો.

અમીરે ઘણી અટકળ કરી જોઈ, પણ આગબોટ પર ફરીને હોડીમાં બેસી સામા

કાંઠે પહોંચ્યા છતાં સુબાહખાનના ઇરાદાનો કોઈ અણસાર તેને મળ્યો નહીં. બંદરની બહાર

નીકળ્યા ત્યારે છૂટા પડવા સિવાય બીજું કાંઈ જ બાકી રહેતું નહોતું એટલે અમીર

અહેસાનમંદ ભાવે તેને ભેટી પડ્યો : 'તમારો શુક ગુજારવા માટે મારી પાસે કોઈ લબ્બ

નથી... અમારા જેવા પરદેશી સાથે જાન પહેચાન વગર તમે આટલી બધી માયા દેખાડી...'

'અમીરઅલી એવું ન કહો.' સુબાહખાને સામે વિવેક ઉછાળ્યો :

'તમારી જબાન સંગીતના તાલ જેવી મીઠી છે....' પછી હળવેકથી ઉમેર્યું : 'પણ

આપણે ઓળખાણ પાકી કર્યા વિના છૂટા પડવાનું નથી.'

'એટલે ?' અમીર ફરી સાવધ બની ગયો. અફલાએ તો પહેલેથી જ સુબાહખાનમાં

ખાસ દિલચશ્પી દેખાડી નહોતી અને તેના મગજ પર હજુય હોડીવાળો કાસમ જ સવાર

થયેલો હતો.

સુબાહખાન અમીરનું બાવડું પકડી એક બાજુ લઈ ગયો :

'સાચું કહેજો, તમે એ ધંધામાં છોને કે જેમાં એક વાર હું રહી ચૂક્યો છું !'

અમીરની આંખો ઉત્તેજનાથી ચમકી ઊઠી. જવાબ આપવામાં એને ગડમથલ થતી

દેખાઈ એટલે ઠગોના સાંકેતિક સંબોધનમાં સુબાહે કહ્યું :

'અલીખાંભાઈ સલામ !'

સાંભળીને અમીરનો ચહેરો ઝગારા મારવા લાગ્યો. તે જુસ્સાભેર બોલી ગયો :

'સલામ આવેકુમ !'

બસ, એ શબ્દોની લેવડદેવડમાં જાન-પહેચાન પાકી થઈ ગઈ. મુંબઈ જેવા

માલેતુજાર શહેરમાં પોતાનો ઠગભાઈ ભટકાઈ ગયો એને અમીરે ખુદાની દુઆ ગણી.

'અફલા, આ તો આપણા જ જાતભાઈ નીકળ્યા.' કહીને અમીરે દૂર ઊભેલા

અફલાને વાતમાં સાથે લીધો.

'સુબાહખાન, મને એક વાત સમજાઈ નહીં !' અમીરે અચરજ દેખાડ્યું : 'તમે

અમને ઓળખી કઈ રીતે શક્યા ? અમે વર્તીવમાં તો ઠગનો અંશ પણ કળાવા દીધો

નથી !'

'એ જ વાત છેને !' સુબાહે હવે દિલ ખોલીને કહેવા માંડ્યું : 'હુ રોજ તમને અહીં

બેઠેલા જોયા કરતો, તમે ક્યાં ઊતર્યા છો એ પણ મેં અગાઉથી જાણી લીધું. કોઈ ખાસ

વેપાર માટે આવ્યા એવું પણ દેખાતું નહોતું... અને સૌથી વધારે તો અજાણ્યા સાથે

હળીમળી જવાની તમારી આવડત પરથી હું તમારી અસલિયત પૂરી પામી ગયો.'

'ત્યારે તમે પણ ઓછા કાબેલ નથી.' અમીરે તેને ફરી એક વાર પગથી માથા સુધી

નીરખી લીધો : 'મુંબઈમાં રહીને જ આપણો ધંધો આગળ ધપાવો છો કે ?'

‘નહીં રે, એ ધંધો તો ઘણા વખતથી મેં છોડી દીધો.’ પેલાએ સફેદ દાઢી પર હાથ ફેરવતાં કહ્યું : ‘હવે ઉંમર થઈ ગઈ. પહેલાં જેવી તાકાત રહી નહીં. એક શેઠની પેઢીમાં સારો દરજ્જો ધરાવું છું, છતાં આપણા ધંધાભાઈઓને મદદ કરવાનું ચૂકતો નથી.’

‘ત્યારે તો અમને તમારી મદદ જરૂર મળશે.’ અમીરે ખુશ થતાં કહ્યું : ‘પાંચ છ દિવસ વેડફાઈ ગયા એટલે અમે મૂંઝણા’તા. મારી સાથે સવાસો સાધીઓ છે અને મોટો શિકાર મળ્યા વગર મુંબઈની સફર માથે પડવાની બીક હતી.’

સવાસોની ટોળી લઈને અમીરઅલી આવ્યો છે એ જાણીને સુબાહખાનનું તેના માટે માન વધી ગયું.

‘એક વાત પૂછવાનું મન થાય છે.’

‘એક શું કામ બે પૂછોને ?’ અમીરે ઉમળકો દેખાડ્યો : ‘હવે આપણા વચ્ચે કોઈ પરદો રહ્યો નથી.’

‘આટલી નાની ઉંમરમાં તમે આવડી મોટી ટોળીના જમાદાર બની ગયા તે ભારે અચરજ પમાડે એવી વાત છે. તમારા વાલિદ પણ આ જ ધંધામાં હોવા જોઈએ !’

‘હા, એ પણ જમાદાર હતા... એમની દુઆથી જ હું આટલો જલદી ઊંચી પાયરીએ પહોંચી ગયો.’

‘શું નામ એમનું ?’

‘ઈસ્માઈલ જમાદાર !’

અને નામ સાંભળતાં જ સુબાહખાનના ચહેરાનો દેખાવ તેમજ અવાજનો રણકો પલટાઈ ગયો.

‘તમે ઈસ્માઈલ જમાદારના બેટા !’ ફરીવાર ભેટતો હોય તેમ સુબાહખાન તેને વળગી પડ્યો : ‘હું એમની ટોળીમાં તો કામ કરી ચૂક્યો છું...કુદરતની પણ કમાલ છે ને, જેની સાથે ઝઘડીને મેં ટોળી છોડી દીધી એમનો જ ભેટો આજ અચાનક ભટકાઈ ગયો !’

એ હસીને બોલ્યો છતાં અમીર સાવધ બની ગયો : ‘તમે એમની સાથે ઝઘડેલા તો પણ મારી સાથે દોસ્તીનો હાથ લંબાવવા માગો છો એ મને જરા વિચિત્ર લાગે છે.’

અમીરના ચહેરા પર આશંકા દેખાઈ એટલે સુબાહખાને તેના ખભા પર હાથ મૂકી ખુલાસો કરવા માંડ્યો : ‘જુવાનીના દિવસોનો ઝઘડો પાકટ વયે માણસ ભૂલી જવા માગે છે. મારી ઉંમર એ વખતે તારા જેવડી હશે. અમારા બંનેના મિજાજ તેજ હતા. એક વાત પર અમારે તકરાર જામી પડી. તલવારો પણ ખેંચાઈ. કદાચ ઝપાઝપી પર આવી ગયા હોત, પણ ઈસ્માઈલ ટોળીના સરદાર હતા. હું જો તલવાર ઉગામીશ તો બીજા ઠગભાઈઓ મને જીવતો ન છોડે એનું મને ભાન થયું. મેં મગજ પર કાબૂ મેળવી લીધો. તલવારને પાછી મ્યાનમાં મૂકી દીધી અને મોકો મળતાં જ ટોળી છોડીને નાસી છૂટ્યો.....એક રીતે તો હું એમનો અહેસાનમંદ ગણાઉં !’

‘એ કઈ રીતે ?’ અમીરે કુતૂહલથી પૂછ્યું.

‘આજે હું જે કાંઈ છું તે એમની સાથેના ઝઘડાને કારણે...ટોળી છોડીને હું ઈન્દોર

ગયો. ત્યાં એક શેઠની નોકરી મળી ગઈ. એમની સાથે મુંબઈ આવવાનું થયું અને ધીમે ધીમે તમે જુઓ છો તેમ પાંચ માણસમાં માન મેળવી શકવાની લાયકાતે પહોંચી ગયો છું.’

સુબાહખાનની કોઈ વાતમાં કપટ નથી એની ખાતરી થઈ હોય તેમ અમીરના ચહેરા પરની તંગ રેખાઓ ફરી ઢીલી પડવા લાગી છતાં સવાલ પૂછ્યા વિના એ રહી ન શક્યો :

‘બીજા ધંધે લાગી ગયા તોપણ પુરાણા ધંધાભાઈઓને સાથ આપો છો.’

‘હાસ્તો - એમાં નવાઈ શેની ? હવે સુબાહખાન જરા જુસ્સામાં બોલ્યો : ‘એક વાર ઠગ રહી ચૂકેલો માણસ કદી ઠગ મટી શકતો નથી એ મારે તમારા જેવા સવાસોની ટોળીના સરદારને સમજાવવું પડે ?’

અમીરને પોતાની વાત ગળે ઊતરી નથી એમ લાગ્યું એટલે સુબાહખાને આગળ ચલાવ્યું : ‘દર વરસે એકાદ બે ટોળીઓ અહીં ઊતરી પડે છે. જે બાજુ એમને પાછા જવાનું હોય એ તરફનો શિકાર મારે ચીંધવાનો...ક્યા શગફના માણસો કેટલી રકમ લઈને ઊપડવાના છે એ બાતમી આપી દઉં એટલે એમનું કામ આસાન બની જાય !’

‘અને તમને શું ફાયદો થાય ?’

અમીરનો સવાલ સાંભળીને સુબાહખાનના ચહેરા પર કરચલીઓ પડી : ‘અમીરઅલી, તમે ભારે ચાલાક છો. બધી જ વાત પાકી કરી લેવા માગો છો ?’

આ માણસ તારીફ કરે છે કે ટોણો મારે છે ? એવી ઉલ્લસમાં પડ્યા વિના અમીર સામું હસ્યો : ‘પહેલેથી પાકું કરી લીધું હોય તો પાછળથી ઝઘડાનું કારણ ન રહે ને ?’

‘ઓત્તારીની ! સુબાહખાન અમીરના બંને ખભા પકડીને તેને હેતથી હચમચાવતો બોલી ઊઠ્યો : ‘તમારા વાલિદ સાથે મારે ઝઘડો થયો’તો એ વાત યાદ રાખવાની જરૂર નથી જુવાન ! હું એમની આજેય ઇજાત કરું છું અને આપણા વચ્ચે કામ થશે એટલે એની તમને ખાતરી પણ કરાવી દઈશ !’

‘ભલે મને મંજૂર છે !’ કહીને અમીરે છૂટા પડવાના ભાવ સાથે પૂછ્યું : ‘હવે ક્યારે મુલાકાત થશે ?’

‘અરે, એમ તે કાંઈ હું તમને જવા દઈશ ?’ સુબાહખાને મીઠો ઠપકો આપવાની ઢબે કહ્યું : ‘આજે મારે ઘેર આપણે ત્રણે સાથે ખાણું લેશું.’

અમીરે અમસ્તું જ અફલા સામે જોયું પણ અફલાએ સાફ ઇન્કાર કરવાની ઇશારત કરી એટલે અમીરે તરત જ બહાનું ઉપજાવી કાઢ્યું : ‘તમારી દાવત માટે શુક્રિયા ઇશારત કરી એટલે અમીરે તરત જ બહાનું ઉપજાવી કાઢ્યું : ‘તમારી દાવત માટે શુક્રિયા પણ આજે જરા મુશ્કેલ છે. બે-ત્રણ સાથીઓને મળવા માટે મેં ઉતારે બોલાવ્યા છે. મને લાગે છે આપણે કાલ-પરમે નિરાંતે જ સાથે ખાણું લઈએ.’

સુબાહખાને પણ જીદ ન કરી : ‘ભલે તો કાલે જ રાખો... અહીં સૂરજ અથમવા ટાણે હું તમને મળીશ.’

પછી એક-બે આડીઅવળી વાત કરી ‘ખુદા હાફિઝ’ કહીને સુબાહખાન ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો. તેને ઘણે દૂર સુધી જવા દઈને અમીર અફલા પર ઊકળી પડ્યો : ‘ચાર,

તું ડોબાની જેમ મૂંગોમંતર ઊભો જ રહ્યો...આમ તો તારી જીભ ક્યારેય સખણી રહેતી નથી. ભાઈચારો બાંધવાનું પણ મારે તને શીખવવું પડશે ?

‘મને એ માણસ બહુ ગમ્યો નહીં.’

‘તે મનેય ક્યાં બહુ વહાલો લાગ્યો છે !’ અમીરે ઠપકો ચાલુ રાખ્યો : ‘એ લુચ્ચો અને લાલચુ છે છતાં કામનો માણસ છે એ નક્કી. યાર, આટલા દિવસમાં પહેલી વાર કાંઈક કામ કર્યું હોય એવું લાગ્યું અને તું હજુય સોગિયા જેવું મોં કરીને ઊભો છે.’

જવાબમાં અફલો લુખ્ખું પણ ન હસ્યો ત્યારે અમીરે ખીજમાં તેનું બાવડું પકડી લીધું : ‘ચાલ હવે, દરિયાની હવા ખાઈને ભૂખ ઊઘડી છે. આજની ખુશાલીમાં કોઈક ખાસ ચીજ તને ખવડાવું.’

પણ અફલો ત્યાંથી ચસક્યો નહીં. તેના ચહેરાની રેખાઓ હજુય તંગ રહી હતી. કદી કોઈ મામૂલી વાતનું ખોટું નહીં લગાડનારા અફલાનું વર્તન અમીરને ખટક્યું છતાં તેણે હેતથી એના હાથમાં અંકોડો ભીડી કહ્યું : ‘ચાલ હવે...’

‘નહીં અમીર, જતાં પહેલાં એક વાર મારી સાથે દરિયાકાંઠે ચાલ !’

‘દરિયાકાંઠે ?’ અમીર રોષ અને નવાઈના ભાવ સાથે બોલ્યો, ‘ત્યાં કોણ છે તારું ?’

‘મારો બાપ !’ અફલાએ જરાય અચકાયા વિના કહી દીધું અને અમીરની આંખો આંચકા સાથે પહોળી થઈ ગઈ. પહેલાં તો લાગ્યું કે અફલાનું ખસી ગયું હશે, પણ પેલા બે શબ્દો બોલતી વખતે એની કીકીઓમાં લાલાશ છવાઈ ગયેલી એથી અમીરને બીજો ઝાટકો લાગ્યો.

‘હા અમીર, જે મરી ગયો છે એમ આપણે બધા માનતા હતા...’ અફલાના બોલવાનો ઢંગ સાવ બદલાઈ ગયો : ‘મારી મા જેને જીવતો માની જિંદગીભર વાટ જોતી રહી એ બેવકૂફ બાપ અહીં મુંબઈમાં ચેનથી જીવે છે !’

‘ક્યાં જોયો તેં એને ?’

‘જેની હોડીમાં બેસીને આપણે આગબોટ જોવા ગયેલા એનું નામ કાસમ હતું. એના જમણા હાથ પર લંગરની છાપ ચીતરેલી હતી. હાથની એક આંગળીનું ટોપકું બટકી ગયેલું દેખાતું હતું અને તે જ્યારે મને અફલો કહીને બોલાવ્યો ત્યારે એ હેબતાઈ ગયો હતો.’

શ્વાસભેર બોલી જતાં અફલા સામે ક્યાંય સુધી અમીર તાકી રહ્યો. જાણે હજુય તેના માનવામાં આવતું નહોતું. તેણે હોડીવાળાનો ચહેરો મહોરો યાદ કરવાની કોશિશ કરી જોઈ પણ પોતે ત્યારે આગબોટ જોવામાં તલ્લીન થઈ ગયેલો કે બીજું કાંઈ જ નજરમાં આવ્યું નહોતું. તો શું અફલાની વાત સાચી હશે ? કે પછી ભ્રમ નીકળશે ? તેનાથી એક નિસાસો થઈ ગયો : આટલાં વરસે જુવાન બેટાને મરી ગયેલો બાપ જીવતો દેખાય અને છતાં આનંદ થવાને બદલે તેને ખુન્નસ ચડે એ કેવી કફોડી હાલત ગણાય ?

‘ચાલ અફલા, આપણે કાંઠે જઈને એ હોડીવાળાને ફરી એક વાર જોઈ લઈએ જેથી તારા મનમાં તસલ્લી થઈ જાય.’

અફલો એની રાહ જોતો હોય તેમ અમીરની આગળ થઈ ગયો. બંને દોસ્તોનાં દિલ પર ન સમજાય એવો બોજ ઝળૂંબી રહ્યો હતો.

અમીર અને અફલો બંદરમાં દાખલ થવાની ઉલઝનમાંથી ઊગરી ગયા. ફાટક પાસે પહોંચ્યા ત્યાં જ હોડીવાળો કાસમ બહાર નીકળતો દેખાયો. અમીરનું બાવડું પકડી અફલાએ તેને ઊભો રાખી દીધો : ‘જો સામેથી ચાલ્યો આવે છે, આપણે ઝાડની આડશે ઊભા રહી જઈએ.’

એ રીતે સંતાઈ જવાની અમીરને જરૂર ન લાગી છતાં તેણે આનાકાની ન કરી.

‘અરે, તેની આંગળીએ તો કોઈ છોકરો પણ છે.’ અફલાએ રોષ ઉછાળ્યો.

‘તું જરા ધીરો ખમ.’ અમીરે તેનો ખભો દાબી રાખ્યો.

હોડીવાળો નજદીક આવતો જતો હતો. આથમતા સૂરજના આછા અજવાળામાં અમીર ધારી ધારીને તેનો ચહેરો જોવા લાગ્યો. એ વખતે તે ભૂલી ગયો કે અફલાના બાપને પોતે ક્યારેય જોયો નહોતો પછી આમ નીરખવાથી કઈ રીતે ખાતરી કરી શકવાનો ?

‘એ લગોલગ આવી પહોંચ્યા. તેની આંગળીએ ચાલતો છોકરો પાંચ-છ સાલનો દેખાયો. તેનો ચહેરો કાસમને મળતો આવતો લાગ્યો. કોઈ ગુનેગારનો ભેદ પકડવા માગતા ગુપ્તચરની જેમ બંને દોસ્તો શ્વાસ અધ્ધર રાખી સતેજ નજરથી તેની હિલચાલ તપાસતા હતા.

પાસેથી પસાર થયો ત્યારે કાસમ હોડીવાળાનો અવાજ કાને પડ્યો : ‘બેટા, ફરીવાર આ રીતે તારી માંદી અમ્માને મૂકીને બંદરે દોડી ન આવતો.’

છોકરાએ કાલીઘેલી બોલીમાં કાંઈક જવાબ તો આપ્યો પણ અમીરને એમાં કાંઈ સમજાયું નહીં.

‘બેવકૂફને બીબી અને બેટો પણ છે !’ અફલો દાંત ભીંસીને બોલી ગયો : ‘પછી અમને ભૂલી જ જાયને...’

આમ બબડતાં અફલાએ કાસમની પાછળ ધસી જવા માટે પગ ઉપાડ્યા પણ અમીરે પાછળથી તેનું કાંડું પકડી લીધું : ‘નહીં અફલા, અજાણ્યા મુલકમાં એવી કોઈ બેહૂદી હરકત કરવી નથી.’

‘પણ હું ખાતરી કર્યા વિના છોડવાનો નથી - કહી દઉં છું અમીર !’ અફલો વધુ ભુરાયો થયો હતો.

‘એ માટે મારી ના નથી.’ અમીરે તેને ટાઢો પાડતાં કહ્યું : ‘તારા મનમાંથી એ વહેમ કાઢ્યા વિના આપણે મુંબઈ નહીં છોડીએ, બસ !’

છતાં અફલાની અધીરાઈ ઝાલી રહી નહીં. ‘ભલે અમીર, પણ અત્યારે એનો પીછો તો કરવો જ છે.’

‘પણ શું કામ ?’

‘એ ક્યાં રહે છે તે જાણી લેવું સારું !’ એમ કહી અફલાએ અમીરને પોતાની સાથે ખેંચ્યો : ‘હું વાયદો કરું છું કે હું એવી કોઈ હરકત નહીં કરી બેસું.’

‘તો ચાલ.’ અમીરે અફલાની સાથે ઉતાવળાં પગલે કાસમનો પીછો પકડ્યો. પેલા બાપ-બેટા બંને વાતમાં ઉતાવળમાં હોવાથી પાછળ જોયા વિના ઝડપથી આગળ ને આગળ જતા હતા. કિલ્લાની બહાર દરિયાના પશ્ચિમ તરફના કાંઠે માછીમારોની વસ્તી સુધી પહોંચ્યા પછી અમીરે અફલાને રોકી પાડ્યો :

‘એ અહીં જ કોઈ ઝૂંપડામાં રહેતો હશે, જરૂર પડશે ત્યારે આપણે પત્તો પૂછીને તેને ઘેર પહોંચી જશું.’

અફલો ઊભો તો રહી ગયો પણ તેની નજર અટકી નહીં. એ બાપ-બેટો કોળીવાડામાં દાખલ થઈને દેખાતા બંધ થયા પછીય તેની નજર ક્યાંય સુધી ત્યાં ને ત્યાં જ ખોડાઈ રહી.

અમીર ! તેણે ઊંડો નિસાસો નાખ્યો : ‘હોડીમાં એ મને ઓળખી ગયો છતાં મારી સાથે નજર મિલાવી શક્યો નહીં. તેના પરથી જ હું સમજી ગયો કે માણસનું કપટ કદી તેનો પીછો છોડતું નથી. એણે માન્યું હશે કે ફરી અમારો ભેટો નહીં થાય પણ હવે બદલો લીધા વિના છોડું તો હું અફલો નહીં.’

એ જ વખતે સૂરજનો તપેલો ગોળો બીજી સવારે ઊગવાનો વાયદો કરી દરિયાના પાણીમાં ડૂબકી મારી ગયો !

૬૨

રોજ ઘસઘસાટ ઊંઘી જનાર અફલાએ રાતે બહુ તરફડિયાં માર્યાં. એને પાકી ખાતરી થઈ ચૂકી હતી કે કાસમ એનો બાપ જ છે. અને મુંબઈમાં બીજું ઘર માંડીને એક બેટાનો બાપ બની ચૂક્યો છે : કોને ખબર, એક હશે કે બીજાં પણ છોકરાં પેદાં કર્યા હશે ? અમીરની સાથે ઠગ બનીને હું મુંબઈ આવ્યો એમાં પણ કુદરતનો સંકેત છે. ગળાફાંસો ખાઈને ગુજરી ગયેલી માનો બદલો લેવા માટે મારે કાસમના ગળામાં રૂમાલ નાખવો જ છે... અમીરને ચોખ્ખું સંભળાવી દઈશ કે કાં તો મારા ઇરાદામાં સાથ આપ નહીંતર આઘો ખસી જા અને મને મારી રીતે મામલો ખતમ કરવા દે...

તેણે મનમાં એક ચાલ વિચારી રાખી.

કાસમની હોડીમાં બેસીને દરિયાની સહેલ કરવા જવું. એને કહેવું કે આઘે સુધી લઈ જા. અમને પેટ ભરીને દરિયો દેખાડ. અમે તને ખિસ્સાં ભરાય તેટલાં નાણાં આપશું... પેલી આગબોટોથી પણ દૂર જવું. જ્યાં કોઈની નજર ન પડે અને કોઈ વચ્ચે પડવા ન આવી શકે એવી જગ્યાએ પહોંચી ગયા બાદ એને પૂછવું : એલા, તું દરિયામાં કેટલે આઘે સુધી ફર્યો છે ? વહાણ લઈને કોઈક વાર પરદેશ ગયો છે ખરો ?

એ કહેશે : ઘણો દરિયો ખેડ્યો છે, ઘણાં મુલકનાં બંદરો જોયાં છે.

પછી હું પૂછીશ : કોઈ વાર ઈરાન જવાનું થયું છે ?

ત્યારે એ થોડો હેબતાઈ જશે. પણ જવાબ આપવો પડશે : હા, ઈરાન પણ જોયું છે.

પછી હું સીધો જ સવાલ કરીશ : હિંદુસ્તાનમાં એક મુરનાઈ નામનું ગામ આવ્યું છે એ ખબર છે ?

અને એ ચોંકી ઊઠશે. એના અંગેઅંગમાં ધ્રુજારી થશે, એ આંખો ફાડીને મારી સામે જોયા કરશે. વાત ટાળવા માટે હલેસાં મારીને હોડી કાંઠા તરફ લેવાની અધીરાઈ દેખાડશે. પણ હું દાંત ભીંસીને કહીશ : હવે એ કાંઠે તું ક્યારેય નથી પહોંચવાનો... તારી જિંદગીનો બીજો કિનારો આવી ચૂક્યો છે - મારા બેવકૂફ બાપ !

એ બાઘાની જેમ મારી સામે જોયા કરશે. કદાચ હલેસું ઉગામીને મારવા ઊભો

થશે પણ ત્યાં સુધીમાં તો એના ગળામાં મારો કે અમીરનો રૂમાલ પડી ચૂક્યો હશે. ભીંસ વધતાં જ એ બેવડ વળી જશે, એના શ્વાસ રૂંધાવા માંડશે, થોડી વાર તરફડશે અને છેવટે પગ પાસે બાપની લાશ ઢળી જશે... !

બસ, પછી લાશને દરિયામાં જ પધરાવી દેવાની. વરસો પહેલાં જે દરિયામાં ડૂબી ગયેલો મનાતો તો તે હવે મુંબઈના દરિયામાં ગરક થશે. કોઈને ખબર સુધ્ધાં નહીં પડે. એને મરહૂમ માના દિલને તસલ્લી થશે.

પછી જાણે કાંઈ જ બન્યું નથી એમ અમે કિનારે પાછા ફરશું.

પણ અફલાની વિચારધારા ત્યાં અટકી પડી. કિનારે પાછા કેવી રીતે ફરશું ? હવેસાં મારતાં કોને આવડે છે ? કોને ખબર પવન કઈ બાજુનો હશે ? કદાચ બધું હેમખેમ પાર પડે તોપણ હોડીવાળા વિનાની હોડીમાં અમે કાંઠે પહોંચીએ ત્યારે બીજા ખલાસીઓ પૂછપરછ કર્યા વિના ન રહે. શક પડે તો ફસાઈ જઈએ.

તો શું કરવું ? અફલો મૂંઝવે. માથું ખંજવાળતો બેઠો થયો. બાજુમાં ઊંઘતા અમીરને ઢંઢોળ્યો : 'એય, જરા ઊઠ તો.'

શું છે ?' અમીરે આંખો મીચેલી રાખી પડખું ફરી જતાં કહ્યું : 'હજુ ક્યાં સવાર પડી છે ?'

'મને એક વિચાર આવ્યો છે.' અફલાએ ફરી તેનો ખભો હલાવ્યો, 'તારી સલાહ લેવી છે.'

'બોલ !' આંખો ઉઘાડ્યા વિના જ અમીરે કહ્યું.

'કાસમના મોતનો ઇલાજ મને મળી ગયો.'

'હૈં !' અમીર ચોંકીને બેઠો થઈ ગયો : 'અત્યારે વળી પાછો તું એ વિચારે ક્યાં ચડી ગયો ?'

'એ કામ પૂરું કર્યા વિના મને જંપ નહીં વળે અમીર ! તું પહેલાં મારી તરકીબ સાંભળી લે.'

'બોલ !' બગાસું ખાતાં અમીરે કહ્યું અને પોતે વિચારી રાખેલો કીમિયો અફલો ઝડપભેર સંભળાવવા લાગ્યો : 'દરિયામાં આઘે ગયા પછી કાસમના ગળામાં રૂમાલ નાખવો, તેને ખતમ કરીને લાશ પાણીમાં ડુબાડી દેવી અને કાંઠે પાછા ફરી જવું, પણ આપણને હોડી હંકારતાં નથી આવડતી તેનો ઇલાજ શું ?'

આટલી હદે અફલાએ કાવતરું ઘડી કાઢ્યું એથી અમીર ખુશ થવાને બદલે ગિન્નાયો :

'તને મેં કેટલીવાર કહ્યું કે એ કામ તું મારા પર છોડી દે. પહેલાં આપણે નક્કી કરવું છે કે એ ખરેખર તારો બાપ જ છે... અને બેવકૂફ, હોડીમાં કોઈના ગળામાં રૂમાલ નાખવાનું ફાવે કઈ રીતે ? આ ઝપાઝપીમાં હોડી ઊંધી વળી ગઈ તો કાસમને બદલે હું ને તું બંને પાણીમાં ડૂબી મરીએ !'

અફલો ફરી માથું ખંજવાળવા લાગ્યો એટલે અમીરે તેનો કાન આમળ્યો :

'ખુન્નસથી તારું ભેજું કાટ ખાઈ ગયું છે - છાનોમાનો સૂઈ જા. બધું આપોઆપ ગોઠવાઈ જશે.'

અમીર કોઈ પણ હિસાબે વાત ટાળવા જ માગે છે એ જાણીને અફલાને તેના પર ખીજ ચડી, છતાં નિસાસો નાખીને સૂઈ જવા સિવાય બીજો કોઈ ઇલાજ નહોતો. ફડકો તેને એક જ વાતનો હતો : કાસમ તેને ઓળખી ગયો હશે તો થોડા દિવસ માટે અચૂક ક્યાંક ગાયબ થઈ જવાનો. પછી એનો પત્તો નહીં લાગે !

*

ઠરાવેલા વખતે અમીર, અફલો અને પીરખાં દરિયાકાંઠે આવીને સુબાહખાનની વાટ જોવા લાગ્યા. અમીરે જાણી કરીને પીરખાંને સાથે લીધો હતો. સુબાહનું નામ સાંભળીને પીરખાં તેને તરત જ ઓળખી ગયેલો : 'એ તો આપણી ટોળીનો જ ઠગ છે, મારો બેટો મુંબઈ જઈને ન્યાલ થઈ ગયો.'

'પીરખાં, એ કહેતો હતો કે બાપુ સાથે ઝઘડીને પોતે ટોળીમાંથી નાસી ગયેલો, પણ મને બદ્દીએ જે માણસની વાત કરેલી એનું નામ તો કાંઈ બીજું જ હતું.'

પીરખાં વિચારમાં પડી ગયો. ઈસ્માઈલ સાથે તકરાર કરીને ચાલી ગયેલો બીજો કોઈ માથાભારે ઠગ યાદ આવતો નહોતો. પણ અમીરના મગજમાં ઝબકારો થયો : 'હાં હવે યાદ આવ્યું, એનું નામ ગણેશ કે એવું કાંઈક હતું.'

નામ સાંભળતાં જ પીરખાંનો ચહેરો પલટાઈ ગયો. આંખોમાં કરડાકી ઊપસી આવી : 'અમીરમિયાં, તમે ગણેશાની વાત કરતા લાગો છો... ભારે કિન્નાખોર આદમી છે એ... તમારા વાલિદ સાથે એને ઝઘડો થયો તે સફરમાં હું નહોતો, પણ વાત સાંભળેલી કે તકરાર બહુ વધી ગઈ ત્યારે ઈસ્માઈલમિયાંને જ સફર પડતી મૂકી પાછા ફરી જવું પડ્યું.'

આ વાત ચાલતી હતી ત્યાં સુબાહખાન આવતો દેખાયો એટલે પીરખાંને અટકી જવું પડ્યું.

જૂના ગોઠિયાને જોઈને આવેશમાં ઊભરાતો હોય તેમ પીરખાં ઊભો થઈ તેને ભેટી પડ્યો : 'કેટલાં વરસે મળ્યા !'

'અરે પીરખાં તું ?' સુબાહખાન માટે આ અણધાર્યો મેળાપ હતો : 'અમીરઅલીએ વાત જ કરી નહીં કે તમે પણ સાથે છો.'

'તારું નામ સાંભળીને તો મળવા દોડી આવ્યો.' અમીરે જોયું કે પીરખાં ઉપરછલ્લો ઉમળકો દેખાડે છે : 'સુબાહખાન, હું પણ તારે ઘેર વગર દાવતે ખાણા માટે આવું છું.'

'યાર, હવે તો ઓર મજા પડશે.' સુબાહે અમીર સામે જોઈને કહેવા માંડ્યું : 'દખ્ખણ અને ગુજરાતના આપણા ધંધાભાઈઓનેય મેં નોતર્યા છે. અલકમલકની વાતો થશે, જાતજાતના અનુભવ સાંભળવા મળશે.'

પીરખાં હવે રંગમાં આવી ગયો : 'અરે યાર, આઠ દિવસ મુંબઈમાં સોબત વિના

સાવ બેકાર ગયા. અમારા અમીરમિયાંની બહાદુરીના કિસ્સા સાંભળીને એ દખ્ખણ-ગુજરાતવાળા મોંમાં આંગળાં નાખી જશે.'

પોતાની તારીફથી શરમાઈ ગયેલા અમીરે વાત બદલવા સુબાહખાનને પૂછ્યું :

'અમારા માટે શિકારની કાંઈ તજવીજ થઈ ખરી ?'

સુબાહખાન ખંધું હસ્યો અને જવાબ ખાઈ ગયો : 'અત્યારે આપણે ધંધાની વાત બાજુએ રાખીએ. ચાલો ઘેર, બધા ત્યાં ઇન્તજાર કરતા હશે.'

અમીર સમજી ગયો કે આ માણસ પોતાનું મહત્ત્વ વધારી રહ્યો છે. અધીરાઈ દેખાડીને કરેલી ભૂલ સુધારી લેવા તેણે કહેવું પડ્યું : 'અમારા અફલાને મુંબઈ બહુ પસંદ પડી ગયું છે એટલે ચારછ દિવસ તો આમેય રોકાઈ જવું પડશે. ત્યાં સુધીમાં આ પીરખાં પણ એકાદ બે ખમતીધર શિકાર શોધી લાવવાનો છે.'

અને એ વાત ભૂલી જવા માગતો હોઈ અમીરે સુબાહખાન સાથે ચાલતી પકડી.

મનમાં તો એને ફિકર થતી હતી. પૈસા ખૂટવા લાગ્યા છે અને શિકાર નહીં મળે તો વધુ રોકાવા માટે આ સુબાહખાનની દાઢીમાં હાથ નાખવો પડશે - પૈસા ઉધાર લેવા માટે !

*

સવારે અફલાએ અમીરને જગાડ્યો ત્યારે હજુ તેના દિમાગમાં આગલી સાંજની દાવતનું ઘેન હતું. સુબાહખાનની ખાતર-બરદાસ્ત દાદ માગી લે તેવી હતી. દખ્ખણ-ગુજરાતના ઠગોની સોબત પણ યાદ રહી જાય એવી નીવડી. તેમાં પીરખાંએ અમીરનાં પરાક્રમો કહી સંભળાવ્યાં એથી એની ઇજજત વધી અને સુબાહખાન વિષે બીજા ઠગો પાસેથી ખાતરી મળી એટલે અમીરનો એના પર ભરોસો વધી ગયો. જુદા પડતી વખતે સુબાહખાને તગડો શિકાર ચીંધવાનો વાવદો પાકો કર્યો એના ઘેનમાં અમીરને નીંદરનું ધારણ ચડી ગયું. પણ અફલાએ તેને રાતે જ કહી રાખ્યું હતું : સવારે ઊઠતાંવેંત જ આપણે પેલા કાસમને પકડવાનો છે... અને ઊંઘવાની અધીરાઈમાં અમીરથી હા પડાઈ ગઈ.

'હું નમાઝ પઢી લઉં એટલીવારમાં નહીં ઊઠ્યો તો માથા પર પાણીનો લોટો ઢોળીશ.' અને અમીર બેઠો થઈ ગયો. ખરી રીતે તેને પણ અફલાના મનમાંથી વહેમ કાઢી નાખવાની ઉતાવળ હતી. સુબાહખાન ગમે ત્યારે ખબર લઈ આવે કે આવતી કાલે શિકારનો કાફલો રવાના થવાનો છે તો એ જ ઘડીએ મુંબઈનો મુકામ સમેટી લેવો પડે અને અફલો કાયમને માટે તેનાથી રૂઠી જાય. અમીર હજુય માનતો હતો કે કાસમ અફલાનો બાપ નહીં નીકળે, ચહેરો-મહોરો, નામઠામ કે બે-ચાર નિશાનીઓ મળતી આવે એથી સેંકડો ગાઉ દૂર વસનારો આ માણસ જ વરસો પહેલાં ઘર છોડી ગયેલો તેનો બાપ છે એમ થોડું માની લેવાય ?

'જો અફલા, હું આવું છું ખરો, પણ એક શરતે.'

અફલાને એ ન ગમ્યું : 'અમીર, તારી સાથે ચાલી નીકળતી વખતે મેં કોઈ શરત કરી હતી ખરી ?'

એની વાત પણ સાચી હતી. અમીરે શબ્દો બદલીને એ જ મતલબની વાત જરા જુદી રીતે કરવી પડી : 'શરત નહીં પણ એક સમજૂતી કરવી પડશે તારે.'

'બોલ.'

'એ તારો બાપ જ છે એની ખાતરી કરવાનું મારા પર છોડજે...પછી શું કરવું તેનો ફેસલો આપણે બંને કરશું !'

'મને પાકી ખાતરી થઈ ગઈ છે અને ફેસલોય મેં કરી રાખ્યો છે.'

અફલો એટલી મક્કમતાથી બોલ્યો કે અમીરને તેની સામે જીદ કરવાનું ઠીક ન લાગ્યું : 'તો ભલે, આજે તારા દિલને તસલ્લી થઈ જશે.'

ઉતારા બહાર નીકળતાં પહેલાં અફલાએ અમીરને રૂમાલ સાથે લઈ લેવાનું યાદ દેવડાવ્યું : 'મારો રૂમાલ મારી પાસે છે, તું પણ લઈ લેજે.'

'ભલે.' અમીરે કહ્યાગરા દોસ્તની જેમ તેની ફરમાશ માથે ચડાવી છતાં એટલું તો કહ્યું જ કે 'હું ઝીરણી ન આપું ત્યાં લગી તારાથી રૂમાલનો ઉપયોગ નહીં થાય, આપણા ધંધાનો એ નિયમ છે.'

'મને મંજૂર છે.' એમ કહ્યું તો ખરું પણ અફલાએ મનમાં વિચારી રાખેલું કે જરૂર પડશે તો અમીરની તલવારથી જ કાસમની ગરદન ઝાટકી નાખીશ.

*

સુબાહખાનની ઓળખાણ અને બક્ષિસના જોરે બંને આસાનીથી બંદરમાં દાખલ થઈ ગયા. અફલાની ખુન્નસભરી નજર ઝડપથી એક પછી એક હોડીવાળા પર ફરી વળી. કાસમ દેખાયો નહીં ત્યારે એ રઘવાયા જેવો થઈ ગયો. કદાચ જહાજ પર ફેરો કરવા હોડી લઈને ગયો હશે એમ માની દરિયામાં દૂર દૂર સુધી નજર લંબાવી.

અમીરે એટલીવારમાં પૂછપરછ કરી તો જાણવા મળ્યું કે કાસમ બે દિવસથી કામ પર આવતો નથી.

'મને હતું જ કે એ છટકી જવાનો !' અફલો ગુસ્સામાં જોરથી બોલી ગયો ત્યારે અમીર ગિન્નાયો : 'ચૂપ રહે !' પછી આંખની ઇશારતથી સમજાવ્યું કે બીજાની હાજરીમાં તો જરા સબૂરી રાખ...

'તમે એને કેમ શોધી રહ્યા છો ?' પેલા ચોકિયાતને અફલાના વર્તનથી કુતૂહલ થયું : 'છટકી જવાની વાત શું છે ?'

'નહીં રે, ખાસ એવું કાંઈ નથી.' અમીરે સિફતથી વાત ઉપજાવી કાઢી : 'બે દિવસ પહેલાં અમે એની હોડીમાં બેસીને આગબોટ જોવા ગયેલા ત્યારે અમારો બટવો ક્યાંક ગુમાઈ ગયો, તેથી જરા પૂછપરછ કરવી હતી.'

ચોકીદારને થયું કે આ તો પોતાને લગતી વાત છે એટલે વિગતે પૂછપરછ કરવા લાગ્યો, ત્યારે અમીરે માંડમાંડ એને ટાળ્યો : 'અમે કોઈ દાદ-ફરિયાદ માટે આવ્યા નથી. બટવામાં દસ-પંદર રૂપિયાથી વધારે કસ નહોતો. ક્યાં ગુમાઈ ગયો એની ખાતરી નથી,

આ તો અમસ્તું જ...'

પોતાના એક મહિનાના પગાર જેટલી દસ-પંદર રૂપિયાની રકમને મામૂલી ગણનારા આ પરદેશીઓ સામે ચોકિયાત માનભરી નજરે જોવા લાગ્યો ત્યારે અમીરે નાછૂટકે જેબમાંથી એક પાવલી કાઢી તેના હાથમાં પકડાવીને ચાલતી પકડી.

'ખુદા કરે ને તમારી રકમ મળી જાય.' એવી દુઆ દઈને પેલાએ ઉમેર્યું : 'બાકી કાસમ બેઈમાનીની રકમ લે તેવો નથી, ખુદાનો માણસ છે.'

તેના છેલ્લા શબ્દો અફલાના કાળજે વાગ્યા હોય તેમ દાંત ભીંસીને બબડ્યો : 'એટલે ખુદાના માણસને અમે ખુદાભેગો કરવા જ નીકળ્યા છીએ.'

અમીર ખામોશ જ રહ્યો. અફલાનો જુસ્સો તેને ભયાનક લાગતો હતો. શું બાપ સામે માણસને આટલી હદે નફરત થઈ શકે ખરી ? કે પછી કાસમ અફલાનો સગો બાપ નહોતો એથી તેને લાગણી નહીં રહી હોય ? થોડી વાર સુધી આ વાત મનમાં ઘૂંટાયા પછી જ જબાન પર આવી :

'સારું કહેજે અફલા ! બાપને આટલાં વરસે મળીને તને કોઈ જાતની લાગણી નહીં થાય ? એ જીવતો છે એ જાણીને તને જરા પણ ખુશાલી નહીં ઊપજે ?'

'એમાં ખુશ થવા જેવું શું છે ?' લુખ્યા અવાજે તેણે કહ્યું : 'અમીર, હું એનો સગો દીકરો હોત તોપણ માફ ન કરત.'

અમીરને ફરી મૂંગા થઈ જવું પડ્યું. તેની ચાલ પણ ધીમી પડી ગઈ.

'ઝટ પગ ઉપાડ !' અફલાએ તેનું કાંડું પકડ્યું : 'આપણે એને ઘરે જ પકડવો પડશે.'

પણ અમીરના પગ ત્યાં જ ખોડાઈ ગયા : 'એટલે શું એના ઘરમાં જઈને તમાશો કરવા માગે છે. એના બીબી-બચ્ચાં સામે...'

'ના, એને બહાર લઈ આવીને ખતમ કરશું. તને ખાતરી કરાવ્યા વગર હાથ ઉપાડું તો મારી માના કસમ છે અમીર.'

કહીને અફલાએ ફરી આગળ વધવા તેનો હાથ ખેંચ્યો ત્યારે અમીરે પગ ઉપાડવા જ પડ્યા. એક નિસાસો નાખીને ખુદાને યાદ કરવો પડ્યો : યા પરવરદિગાર, એ હોડીવાળો અફલાનો બાપ ન નીકળે એમ કરજે, નહીંતર એક માનો બદલો લેવા જતાં બીજા મા વિધવા બની જશે...

*

ખારવાની વસતિ સામે પા-અર્ધો કલાક ચક્કર લગાવ્યાં છતાં કાસમ ઘરની બહાર નીકળતો દેખાયો નહીં ત્યારે અફલાની સબૂરી છટકી : 'આમ અહીં વાટ જોવાને બદલે ઘર પૂછતાં પહોંચી જવામાં તને શું હરકત છે ?'

'આપણે એમ કરીએ.' અફલો ઝાલ્યો નહીં રહે એમ લાગ્યું ત્યારે અમીરે રસ્તો કાઢ્યો : 'પહેલાં કોઈને પૂછી જોઈએ કે કાસમ ઘરમાં છે કે નહીં.'

'ચાલ જલદી.' કહીને અફલો આગળ વધી ગયો. કોળીની વસતિમાં દાખલ થતાં જ કેટલાક છોકરાઓ લંગડીદાવ રમતા દેખાયા. એટલે અમીર રોકે તે પહેલાં જ તેણે પૂછી નાખ્યું : 'અલ્યા કાસમ ખલાસી ક્યાં રહે છે ?'

અર્ધા નાગાપૂંગા છોકરાઓ બે રઈશ માણસોને જોઈને ડઘાઈ ગયા. પણ વચ્ચેથી એક છોકરો દોડી આવ્યો : 'ચાલો, હું મારું ઘર દેખાડું.' કહીને તે અફલાની આંગળી પકડવા નજદીક આવ્યો ત્યારે અફલાએ તેને ઓળખી કાઢ્યો : આ તો એનો જ બેટો છે જેને પરમ દિવસે સાંજે કાસમની આંગળી પકડીને જતાં જોયેલો.

'આંગળી પકડ્યા વગર આગળ ચાલ !' અફલાનો અણગમો ઊછળી પડ્યો પણ અમીરે છોકરાનો હાથ પકડી લીધો : 'ચાલ જોઈએ, તારું ઘર દેખાડ ! તારા અબ્બા ઘરમાં છે ને ?'

'હા...હા !' કહીને છોકરાએ દોટ મૂકી. પોતાને ત્યાં રઈશ મહેમાન આવ્યા છે એના પોરસમાં એ છલાંગ ભરતો દોડતો હતો.

વસતિના લોકોની અચરજભરી નજરો વટાવતા અમીર-અફલો કાસમના ઘર પાસે પહોંચ્યા, ત્યાં ઝૂંપડાના ઉંબરે જ એ સામો મળ્યો, ન ધારેલા મહેમાનને જોઈને એવો તો ભડકી ગયો કે 'આવો' કહેવા માટે જીભ સુધ્યાં ન ઊપડી !

અફલો કતરાઈને એના ચહેરાના પલટાતા હાવભાવ જોતો હતો પણ અમીરે ઠાવકાઈ દેખાડી : 'અમે એક દિવસ માટે તમારી હોડી કિરાયા પર લેવા બંદરે ગયા હતા...' આટલું કહેવા છતાં કાસમની નજર અફલા પરથી હઠતી નથી એ જોઈને અમીર અફલાની આડે ઊભો રહી ગયો : 'ત્યાં ગયા પછી ખબર પડી કે તમારી બીબી બીમાર છે એટલે તમે કામે નથી આવતા.'

વસતિના માણસો 'મહેમાનો'ને ઘેરી વળ્યા છે એ જોઈને કાસમે પરાણે બોલવું પડ્યું : 'આપ અંદર તો પધારો અને આ ગરીબની ઝૂંપડી પાક કરો.'

પછી ઝડપથી પીઠ ફેરવીને પરસાળમાં ખાટલો ઢાળવાની ગડમથલમાં કાસમ પડી ગયો ત્યારે અમીરને થોડો શક પડ્યો કે આ માણસ સામનો કરતાં ખચકાય છે, અફલાની અટકળ ખરી પડવાની તેને બીક લાગી.

કાસમ સમજતો હતો કે હોડી કિરાયા પર લેવા ખાતર પરદેશી કોઈ ખારવાનું ઘર ગોતતો શું કામ આવે ? ઘણી હોડીઓ બંદર પર બેકાર પડી હોય છે !

'કેમ છે તમારી બીબીને હવે ?' અમીરે પેલાની અકળામણ ઓછી કરવા વિના કારણ પૂછ્યું : 'શું બીમારી છે ?'

'બીમારી ?' કહીને કાસમ થોડી વાર મૂંગો થઈ ગયો. તેની જીભે લોચા વળતા હોય એમ દેખાયું. છોકરાને પાણીના લોટા લઈ આવવાનું કહીને જવાબ આપવાનું ઢીલમાં નાખ્યું પણ આખરે કહેવું જ પડ્યું :

'હુજૂર ! એ બે-જીવવાળી છે...એને કાંઈ બીમારી ન કહેવાય. પણ મનસૂરના જનમ ટાણે એ માંડમાંડ જીવી ગઈ'તી એટલે ફડકો રહ્યા કરે છે.'

અમીરે હમદર્દીનો એક નિસાસો નાખ્યો. પછી અફલા સામે જોયું : આટલું સાંભળીને કદાચ એનું ખુન્નસ ઓછું થશે એમ માન્યું હતું પણ એ તો એવો જ ભૂરાયો દેખાયો. ખાટલાની બાજુમાં ગરદન ઝુકાવીને નીચી નજરે બેઠેલા કાસમની ડોક પર ઘો મગરની જેમ અફલાની નજર ચોંટી ગઈ હતી !

‘અમીર જલદી પૂછી લે !’ તેણે ઘૂંટાયેલા અવાજે અમીરના ગોઠણ પર હાથ દાબીને કહ્યું ત્યારે કાસમે ભડકીને ઊંચે જોયું. એની ઊંડી ઊતરી ગયેલી આંખોના ગોખલામાં ભય લપાયેલો દેખાયો, કરચલીવાળા ચહેરા પર સળવળાટ થયો. દરિયાના પાણીથી ભૂખરી થયેલી સફેદ દાઢીના વાળમાં આંગળી ભરાવતો એ માંડ-માંડ પૂછી શક્યો : ‘આપને હું બીજાની હોડી કિનારા પર અપાવી દઉં ? મારાથી તો બે-ચાર દિવસ નીકળાશે નહીં.’

અફલાનો મિજાજ છટકવાની અણી પર હતો ત્યાં અમીર વચ્ચે પડ્યો : ‘કાસમઅલી, અમને કોઈ ભરોસાવાળો ખલાસી ચીંધવા બંદર સુધી તો આવશો ને ?’

અમીરની આ ચાલ પર અફલો ખુશ થયો, પણ કાસમને ગળા હેઠે થૂંક ઉતારવામાંય પીડા થતી હોય તેમ ધ્રૂજ્યો. માંડ માંડ ઊભા થતાં તેણે કહ્યું : ‘ભલે, જેવો આપનો હુકમ !’

એ કમરામાં ગયો ત્યારે અફલાએ આંખ મારીને અમીરની ચાલાકીની તારીફ કરી લીધી, પણ અમીરે એ ધ્યાનમાં લીધું નહીં.

‘હું આ જનાબોને માટે હોડીનો બંદોબસ્ત કરીને થોડી વારમાં જ આવું છું...’ એમ કાસમ તેની બીબીને કહેતો સંભળાયો ત્યારે અફલાનાં જડબાં ભીંસાયાં : બેઈમાન ! છેલ્લીવાર તારી બીજી બીબીનું મોં જોઈને નીકળજે, હવે તું ક્યારેય આ છાપરામાં પાછો ફરવાનો નથી.

અને કાસમ અમીર-અફલાની પાછળ ઘરની બહાર નીકળી ગયો.

૬૩

આગળ બે જુવાન અને પાછળ એક બુઝર્ગ.

એકધારી ગતિએ આગળ વધતા હતા ત્રણે.

અમીરનાં પગલાંમાં ઉલઝન હતી, અફલાનાં પગલાંમાં ઉત્તેજના અને પાછળ ચાલતા કાસમના ઉઘાડા પગ પરણે જમીન પર ઘસડાતા હોય તેવી ઉદાસીનતા હતી. ત્રણે ખામોશ હતા છતાં દરેકના મનમાં ઘોંઘાટ મચી રહ્યો હતો.

અવારનવાર અફલો ત્રાંસી આંખે પાછળ જોઈને ખાતરી કરી લેતો કે કાસમ છટકી તો નથી જતો ને ? આનાકાની વિના સાથે ચાલી નીકળવા કાસમ તૈયાર થયો એથી તેને તાજજુબીભર્યો આંચકો લાગ્યો હતો. ત્યારે તેણે માની લીધેલું કે મોકો મળતાં એ થાપ આપીને નાસી જશે. એમ કરે તો અમીરને ખાતરી થઈ જાય કે એ જ અફલાનો બાપ છે !

સવારનો તડકો થોડો થોડો તેજ થતો જતો હતો. કિનારા સાથે અફળાતા સમંદરનાં મોજાં શોર કરવા લાગ્યાં હતાં. રસ્તા પર ચહલપહલ વધવા લાગી હતી. કિલ્લામાં દાખલ થયા બાદ એકાન્ત નહીં મળે એમ વિચારી અમીર દરવાજો જોઈને અટકી ગયો. સાથે ચાલતા અફલાને પણ થોભી જવું પડ્યું. થોડો પાછળ રહી ગયેલો કાસમ નજીક આવે તે પહેલાં અફલાએ પૂછી લીધું : ‘અમીર, એને ક્યાં લઈ જશું ?’

પણ અમીર જવાબ આપે ત્યાં સુધીમાં કાસમ લગોલગ આવી ગયો હતો. અમીરે તેને જ કહ્યું : ‘થોડી વાર આપણે આ મેદાનમાં બેસીને પોરો લઈએ તો ?’

‘જેવી આપની મરજી !’ કાસમે જરાય આનાકાની દેખાડી નહીં. ઊલટાનું એક સૂચન કર્યું : ‘આપ જનાબોએ પગે ચાલવાને બદલે બગી કરી લેવી જોઈએ.’

પણ અમીર કે અફલો કાંઈ બોલ્યા વિના થોડે દૂર જઈને ઘાસ પર બેસી ગયા. કાસમ તેમનાથી થોડે છેટે ઊભો જ રહ્યો ત્યારે અમીરે કહ્યું : ‘કાસમઅલી, તમે પણ બેસો ને.’

કાસમ જ્યાં ઊભો હતો ત્યાં જ બેસવા ગયો ત્યારે અમીર બોલી ઊઠ્યો : ‘નહીં, નહીં અહીંયા જ આવો. બેઘડી વાતો કરીએ.’

થોડી વાર વળી પાછા ત્રણે ચૂપ થઈ ગયા. પછી અમીરને થયું કે શરૂઆત કરવામાં

પોતે મોડો પડશે તો અફલો કાંઈક બાફી નાખશે. તેણે ખોખારો ખાધો.
 'વાત એમ છે...' અમીરને વિનાકારણ રોકાવું પડ્યું અને કાસમની ઊંડી ઊતરી ગયેલી આંખોમાં ચમકારો થયો છતાં કોઈ જાતનો ખચકાટ દેખાડ્યા વિના બંનેની સામે એ જોતો રહ્યો. જાણે કહેતો હોય કે બેઘડક કહી દો જે કહેવું હોય તે...
 'હોડી કિરાયા પર લેવાનું તો બહાનું હતું, અમે તમને એક વાત પૂછવા માગીએ છીએ.'

'શું ?'
 પણ અમીર તડફડ ન કરી શક્યો. કહેવું હતું કાંઈક અને બોલાઈ ગયું કાંઈક :
 'તે દિવસે અમે બોટ જોવા તમારી હોડીમાં બેઠેલા ત્યારે મારો બટવો ગુમાઈ ગયો.'
 જાણે ન ધારેલી વાત સાંભળી હોય તેમ કાસમ ચોંક્યો : 'મારી હોડીમાં રહી ગયો હતો ?'

'એની અમને ખાતરી નથી. એટલે જ કોટવાલને ફરિયાદ કરતાં પહેલાં તમને પૂછી જોવાનું મુનાસિબ લાગ્યું.'

'યા ખુદા !' કાસમે નિસાસો નાખ્યો : 'તમારો બટવો મારા હાથમાં આવ્યો હોત તો હું સામે ચાલીને તમને સોંપી દેત. હરામની ચીજને હાથ લગાડવાની મને આદત નથી.'
 આમ કહ્યા છતાં પણ સામે બેઠેલા પરદેશીઓ પર કોઈ અસર થતી નથી એ જોઈને કાસમનો અવાજ ગળગળો થઈ ગયો : 'કોટવાલીમાં શિકાયત કરશો તો હું ગરીબ માણસ નકામો દંડાઈ જઈશ - હું આપને સાચું કહું છું મારી બીબીના કસમ ખાઈને કહું છું...'

અને અફલાનો મિજાજ છટક્યો :

'કઈ બીબીના કસમ ? પહેલી કે બીજી ?'

અમીરે અફલાને રોકવાની કોશિશ કરી પણ હવે એ સબૂરી રાખવા માગતો નહોતો : 'નહીં અમીર, લાતોનાં ભૂત વાતોથી માનતાં નથી.' તેનો ઉશ્કેરાટ જોઈને કાસમનો ચહેરો લાલચોળ થઈ ગયો અને આંખોની સપાટી ભીનાશ પકડવા લાગી. છતાં અફલાએ જરાય હમદર્દી દેખાડી નહીં :

'સાચું કહી દે નહીંતર તને જીવતો નહીં છોડું !'

કાસમ મૂઠ બની ગયો હોય તેમ વારાફરતી બંનેની સામે જોતો હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો : 'સાચું જ કહું છું. તમારા બટવાની મને કાંઈ જ જાણ નથી.'

'અરે બટવાનું તને કોણ પૂછે છે - બનાવટ કરવાનું છોડી દે.' અફલો ગોઠણભેર થઈને ઝનૂનભેર બોલવાં લાગ્યો : 'મારી સામે જોઈને કહે, હું કોણ છું ? તારે ને મારે શું રિશ્તો છે ?'

ભડકી ગયો હોય તેમ કાસમ પાછળ હટી ગયો. અફલો એવા આદેશમાં આવી ગયો કે તેની છાતી પર ચડી બેસવા તૈયાર થયો, પણ અમીરે તેનો હાથ પકડી લઈ ઝાટકો મારી ઠેકાણે બેસાડી દીધો : 'કહું છું કે તું ધીરો પડ... પહેલાં માંડીને એને બધી વાત કર...'

'અમીર, એ માંડીવાળેલને બે-ચાર અડબોથ લગાવ્યા વિના કાંઈ સમજાવાનું નથી.'

ફેણ માંડીને ફૂંફાડા મારતા સાપ જેવા અફલાને કાબૂમાં લેતાં અમીરને થોડી વાર લાગી. રસ્તા પરથી ગુજરતા આસામીઓ આ ટંટે જોવા ઊભા રહી ગયા એથી અમીરે પણ ધીરજ રાખવી પડી. કાસમ ચોરીના ઇલજામની બીકે હેબતાઈ ગયો હતો. અફલાની વાત તેને મેળમાથાં વિનાની લાગી છતાં સામે થવાની હિંમત ચાલી નહીં. માંડમાંડ તે એટલું જ બોલી શક્યો : 'ભાઈસાબ, કોઈ વાંકગુના વગર શું કામ મને સંડોવી રહ્યા છો ?'

'કાસમઅલી !' અમીરે શરૂઆત કરી : 'મારા આ દોસ્તને વહેમ છે કે તમે એના બાપ છો !'

'બાપ !' કાસમનો ચહેરો પલટાવા લાગ્યો. અફલાને એ ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો : 'હું આવા રઈસ જુવાનનો બાપ !' તેના ડોળા ચકળવકળ ફરવા લાગ્યા : 'એક ગરીબ ખલાસીનાં એવાં તકદીર ક્યાંથી ?'

અમીરે અફલા સામે જોયું પણ તેને આ ખુલાસાથી સંતોષ થયો હોય એવું ન લાગ્યું એટલે વાત આગળ વધારી :

'તમારા કાંડા પર લંગરનું આ નિશાન, બટકી ગયેલી આ આંગળી અને કાસમ નામ... આ બધું જ તેના બાપને મળતું આવે છે.'

કાસમની નજર પોતાના કાંડા પરના ચિતરામણ પર ખોડાઈ રહી. પછી ફરી પાછો અફલાને જોવા લાગ્યો : 'આ નિશાનીથી હું એનો બાપ થોડો બની શકું ?'

'હું પણ એને એ જ કહું છું.' અમીરે અફલાને મોકો ન આપતાં જલદી કહી દીધું : 'છતાં એનો વહેમ દૂર કરવામાં આપણું શું જાય છે ?'

'આપ કઈ રીતે વહેમ દૂર કરવા માગો છો ?' કાસમ હવે સ્વસ્થ થઈને બોલ્યો : 'મારે આવો જુવાન બેટો હોત તો આ બુઢાપામાં હલેસાં મારીને પેટગુજારો કરવો ન પડત...'

'મુંબઈમાં કેટલાં વરસથી છો ?'

'વરસ !' કાસમ વિચારમાં પડી ગયો. આંગળીના વેઢા ગણતો બબડ્યો : 'સોળ, સત્તર, અઢાર...' પછી ગણતરીમાં અટવાઈ ગયો હોય તેમ ગણવાનું માંડી વાળ્યું : 'ઘણાં વરસ થઈ ગયાં.'

'મૂળ વતની ક્યાંના ?'

આ સવાલ પર કાસમ થોડો ગૂંચવાયો. કાંઈક યાદ કરવાની કોશિશ કરી જોઈ, પણ સૂઝ્યું નહીં એટલે માથું ધુણાવ્યું, 'ખબર નથી.'

'ખબર નથી ?' અફલો અને અમીર લગભગ સાથે જ બોલી ઊઠ્યા. એ બંનેની વેધક નજર કાસમના કાળજા સોંસરવી ઊતરી ગઈ. લાચારીના ભાવ સાથે ખુલાસો કર્યો :

'મને યાદ નથી !'

'જોયું અમીર ! બેવકૂફ કહે છે કે મને યાદ નથી.' અફલો છોડાઈ પડ્યો : 'લાવ

તારી તલવાર, એની ચમકતી ધાર જોઈને એને બધું યાદ આવી જશે.'

ને અફલો અમીરની તલવાર પર હાથ નાખવા જાય છે ત્યાં કાસમ પહેલી વાર ભુરાયો થયો : 'મને બેવકૂફ કહેનાર બદતમીઝ જુવાન !' એ જોશમાં ઊભો થતો તાડક્યો : 'મને બુદ્ધો માનીને ક્યારનો રુઆબ ઉછાળે છે ! પણ ભૂલી ન જતો કે મારા પર એક ઘા કર્યો છે તો મુંબઈનો કોઈ ખારવો તને અહીંથી જીવતો નહીં જવા દે !'

બોલતાં બોલતાં હાંફતો હોવા છતાંય સીનો તાણીને એણે પડકાર કર્યો : 'ઉઠાવ તલવાર અને કરી જો ઘા !'

કાસમનું એ રૈદ સ્વરૂપ અમીર અને અફલા માટે અણધાર્યું હતું, તેની ધમકી પણ હસી કાઢવા જેવી નહોતી. અફલાએ અધીરાઈ દેખાડીને બાજી બગાડી નાખી એ માટે અમીર તેના પર ખસ થયો : 'અફલા, તેં વાયદો કર્યો હતો એ ભૂલી ગયો કે ? હવે પછી એક પણ હરફ ઉચ્ચાર્યા વિના ચૂપચાપ બેસી રહે.'

તલવારની મૂઠ પરથી હાથ હઠાવતાં પહેલાં અફલાએ કરડાકીભરી નજરે કાસમ સામે જોયું પણ એ તો હજુ એટલી જ મક્કમતા સાથે હોઠ ભીડી, આંખો ફાડી અને પગ પહોળા રાખીને ઊભો હતો. અફલાને પોતાનું બચપણ સાંભરી આવ્યું. જ્યારે સામે ઊભેલા આ આદમીના ખભા પર બેસીને પોતે ખુશ થતો, જેના બંને હાથમાં ઊછળવા માટે જીદ પકડતો અને જેની છાતી પર બેસીને હોડી હંકારતો હોય એમ હાથ વડે હલેસાં મારી આનંદની ચિચિયારી પાડતો...

બચપણની યાદે અફલાના ચહેરાની કરડાકી ભૂંસી નાખી ત્યારે અમીરે લાગ સાધી કાસમનો હાથ પકડ્યો : 'તમે બેસો તો ખરા.'

પણ કાસમનો રોષ હજુ ઊતર્યો નહોતો : 'હવે શું કામ છે મારું ?'

છતાં અમીરે ધવકાઈ છોડી નહીં : 'જે વાત તમને યાદ નથી એ હું તાજી કરાવી આપું.'

આથી કાસમ થોડો પીગળ્યો ખરો પણ તેણે બેસવાની તૈયારી ન દેખાડી ત્યારે અમીરે લાગણીભરી અવાજે ફરજ પાડી : 'તમને બીમાર બીબીના કસમ છે, મારી વાત સાંભળવાનો ઇન્કાર કરો તો...'

અને જાણે પગે ઝાંટકો લાગ્યો હોય તેમ કાસમના પગ ધ્રૂજી ગયા. આપોઆપ ગોઠણ વળી જતાં હોય તેમ એણે બેસી જવું પડ્યું : 'તમારે એવા કસમ નહોતા આપવા જોઈતા...' નિસાસો નાખતો એ બબડ્યો ત્યારે એના ગળે ડૂમો બાઝી ગયો.

છતાં અફલાએ તો એમ જ માન્યું કે આ માણસ બનાવટ કરી રહ્યો છે !

'કાસમઅલી ! હિંદુસ્તાનમાં મુરનાઈ નામનું એક ગામ છે.' અમીરે શરૂઆત કરી : 'એ ગામમાં સૈયદનો એક મહોલ્લો છે. મહોલ્લાને છેવાડે એક ફૂવો દેખાય છે. તેની સામે આંબલીનું ઝાડ છે. એ ઝાડની આથમણી બાજુ એક ખોરડું છે. એ ખોરડામાં એક ખલાસી રહે છે...'

આટલે આવીને અમીર અટક્યો. તેણે કાસમના ચહેરા પર જોયું તો આછીપાતળી

અસર દેખાઈ. જાણે આજુબાજુની હસ્તી ભૂલી ગયો હોય તેમ એ વિચારમાં ઊંડો ઊતરતો જતો હતો. આથી અમીરનો ઉત્સાહ વધ્યો.

'એ ખલાસીની બીબીનું નામ શિરીન છે. એને એક બેટો છે. એનું નામ અફલાતૂન અને બેટીનું નામ ગુલબદન. ખલાસી ઈરાનથી વહાણ લઈને આવતો હતો ત્યારે શિરીન પણ વહાણમાં હતી. એની સાથે શાદી કરવા માટે ખલાસીઓ વચ્ચે શરત લાગી જેમાં કાસમ નામનો ખલાસી શરત જીતી ગયો અને શિરીન તેની થઈ ગઈ.'

હવે અમીર અટક્યો. કાસમને તેનો ખટકો લાગ્યો : 'પછી ?'

'ખલાસી વરસે બે વરસે વહાણે ચડવા જાય અને છ-બાર મહિને ઘેર પાછો આવે. એ ખલાસી હોવા છતાં દરિયાકાંઠેથી આટલા બધા ગાઉ છેટે આવેલા મુરનાઈમાં શું કામ રહેતો એનું બધાને અચરજ થતું. પણ એક વાર ખેપે ગયેલો એ ખલાસી પાછો ન આવ્યો. વરસ વીત્યું, બે વરસ ગુજ્યાં, છતાં ઘરવાળા એની રાહ જોતા રહ્યા. ગામના લોકોએ માની લીધું કે મઝધારમાં વહાણ ડૂબ્યું હશે, ખલાસીઓ કાંઠે પહોંચી શક્યા નહીં હોય અને કાસમ હવે પાછો ઘેર નહીં આવે પણ...'

'પણ શું ?' કાસમની કીકીઓમાં જાણે દરિયો ઘૂઘવતો હોય તેમ બુલંદ અવાજે સવાલ કર્યો : 'જનાબ, આગળ વધો !'

'પણ એની બીબીએ કોઈની વાત માની નહીં. એ ખાવિંદની વાટ જોતી બેટા-બેટીને ઉછેરવા લાગી. આજે આવશે, કાલે આવશે એવી ઠગારી આશા પર જિંદગી અને જવાનીનો બોજ વેંદારતી રહી...' અહીં અમીરથી એક નિસાસો નખાઈ ગયો. શિરીનચાચી અને ગુલુના મોતની વાત એ નિસાસામાં કચડી નાખીને તે આગળ વધ્યો : 'એનો દીકરો જુવાન થયો. અમીર નામના એક દોસ્ત સાથે તે ધંધામાં જોડાયો અને મુંબઈની સફરે આવ્યો. બેટાને મન બાપ મરી ચૂક્યો હતો, પણ મુંબઈના દરિયામાં આગબોટ જોવા જવા માટે હોડીમાં બેઠો ત્યારે એકાએક તેને લાગ્યું કે એનો બાપ જીવતો છે અને અત્યારે એની સામે જ બેઠો છે.'

અમીર અને અફલાએ ધારેલું કે હમણાં જ કાસમ બધું યાદ આવ્યાની કબૂલાત કરી લેશે, પણ એ તો સૂનમૂન બેઠો હતો. અમીરે માન્યું કે પોતે તાજી કરાવેલી સાંભરણને વાગોળી લઈને એ જરૂર બોલી ઊઠશે : હા, હા ! હવે યાદ આવે છે, બધું જ નજર સામે તરવરે છે.

પણ ના, કાસમની આંખો સામે તો કોઈક જુદું જ દૃશ્ય આકાર પામી રહ્યું હતું. સમાધિમાં બેઠો હોય તેમ એ પૂતળાની જેમ જડવત્ બની ગયો હતો.

'તમે કેમ ખામોશ છો કાસમઅલી ?' અમીરે હળવેકથી એનો ગોઠણ હલાવીને પૂછ્યું ત્યારે એના બુઝર્ગ ચહેરાની કરચલીઓમાં આછો સળવળાટ થતો દેખાયો. બિડાયેલા હોઠ જરા ઊઘડ્યા છતાં શબ્દોને આકાર પામતાં વાર લાગી હોય તેમ થોડી વાર સુધી હોઠ ભીડ્યા અને પછી ઊંડી ગુફામાંથી આવતો હોય એવો ઘોઘરો અવાજ સંભળાયો :

‘વહાણ લઈને અમે પાછા ફરી રહ્યા છીએ. કાંઠે પહોંચવાની અધીરાઈ છે, ઘરવાળાના મેળાપનો થનગનાટ છે. પવન પણ અમારા અરમાનને પોરસ ચડાવતો હોય તેમ મસ્તીમાં આવી ગયો છે, મોજાંનેય મરદાનગી આવી હોય તેમ હિલોળે ચડ્યાં છે. અમારો એક સાથી ગાણું લલકારીને જુસ્સો ઉછાળી રહ્યો છે... કાંઠો દૂર હોવા છતાં અમારા બધાનાં દિલને આંબી ગયો છે... પણ આ શું ?

‘-પવન એકાએક વિફરી કેમ બેઠો ? મોજાંને આટલે ઊંચે ચડવાનું છેલું કાં લાગ્યું ? ગાણું એકાએક રોકાઈ કેમ ગયું ? વહાણ દારૂડિયાની જેમ ડોલવા કાં માંડ્યું ?

‘-બધા જ કામે લાગી ગયા. કમોસમનું તોફાન છે, થોડીક થપાટો મારીને શમી જશે, કાંઠાના મેળાપ પહેલાં થોડીક પજવણી કરી લેશે. આખરે તો દરિયો છે, બચપણથી દોસ્તી બાંધી છે. એમ એ દુશ્મન થોડો બની જવાનો ?

‘-પણ હાથે જાલિમ ! કોઈ દુશ્મન સુધ્યાં આટલો બેરહેમ ન બને. સઢનાં ચીંથરા બોલી ગયાં છે. ધાર્યા બહારની કટોકટી દેખાઈ રહી છે. વહાણ બચાવવા માલ દરિયામાં ફેંકી દેવો પડે છે પણ કમબખ્ત મોજાં રહેમ દેખાડતાં નથી. મોં ફાડીફાડીને જાણે આખેઆખું વહાણ ગળી જવા માગે છે. ત્રણચાર માથોડાં જેટલી ઊંચાઈએ જઈને અમારા માથા પર તૂટી પડે છે, કડેડાટી બોલે છે. સઢનો તોતિંગ થંભ જાણે ‘ભાઈસા’બ હારી ગયો’ એમ કહેતો ભાંગી પડે છે. એક-બે ચીસો સંભળાય છે : ‘કોણ ગયું, કોણ ઊછળી પડ્યું ?’ ની પૂછતાછ થાય છે પણ દરિયો એનો જવાબ દેતો હોય તેમ બીજા હુમલામાં ચાર-પાંચને જહાજ પરથી ફેંગોળી દે છે... યા ખુદા ! હવે કાંઠો આઘો જ રહી જવાનો...

‘-જહાજ ઝીંક ઝીલી શકતું નથી. મોતનો ખ્યાલ જિગર જીરવી શકતું નથી. પવન જીદે ચડ્યો છે, સમંદર શેતાન બન્યો છે. નહીં, એમ મરવું નથી, ઘર યાદ આવે છે, બીબી-બચ્ચાં સાંભરે છે. જીવવા માટે ઝઝૂમવાનું જોશ ચડે છે અને જહાજનું એક કડું હાથ લાગી જાય છે. ઉગારી લેવાની આજીજી કરવા પયગમ્બરના પગ પકડ્યા હોય તેમ લોખંડના એ કડાને હું જકડી લઉં છું.

‘-ખબર નથી - તુફાન ક્યારે શમી ગયું ! ઢળી પડેલા રાક્ષસની જેમ મોજાં ક્યારે શમી ગયાં ? નશો ઊતરી ગયેલા બંધાણીની જેમ પવન ક્યારે પડી ગયો ? એટલી જ ખબર છે કે કોણી સુધી કડામાં પરોવેલો હાથ જકડાઈ રહ્યો છે અને શરીરમાં જાન ટકી ગયો છે. ના, હું એકલો નથી, બીજા ત્રણ જણા પણ મારી જેમ જિંદગીને બાથ ભીડીને ટકી ગયા છે. બીજા તેર ગયા એનો અફસોસ નથી. બસ, આપણે બચી ગયા એ એહસાસ પર મુસ્તાક છીએ...

‘-પેટમાં ભૂખનો ભડકો વરતાય છે, ગળામાં તરસ તરફડિયાં મારે છે ત્યારે ખ્યાલ આવે છે કે ના, બચી નથી ગયા, રિબાઈ રહ્યા છીએ. ખંડેર જેવા વહાણના કડાને આધારે તણાઈને ક્યાં પહોંચવાના ? કોને ખબર, કુદરતનો ઇરાદો કઈ તરફનો છે ?

‘-મંઝિલ વિનાની મુસાફરી શરૂ થાય છે. દિવસનો તાપ અકળાવે છે, તરસ તડપાવે છે, ઊંઘ આવે છે છતાં જાગતાં રહેવું પડે છે. કડું હાથમાંથી છૂટી ગયું તો કાયમને માટે ઊંઘી જવું પડે એ અજંબો દિમાગને ઊતરડી નાખે છે.

‘-ચારે જણા બકવાસ કરીને જીવી રહ્યાં છીએ, મોજાં ધકેલે ત્યાં ઘસડાઈ રહ્યાં છીએ. દિમાગ બહેર મારવા લાગે છે અને બમણામાં વારે વારે કાંઠો દેખાઈને પાછો અલોપ થઈ જાય છે. ભૂખ તરસ, થાક ઉચાટ અને ભય વધુ ને વધુ ભરડો લેતા જાય છે. મનમાં આવે છે કે ખાવું તો નજર સામે ખાણું હાજર થાય છે. જાણે પેટ ભરીને ખાઈ લીધું હોય તેવા ઓડકાર સંભળાય છે. ઉઘાડી આંખે ખૂબ ઊંઘ ખેંચી કાઢી હોય એવું મહેસૂસ થાય છે. પાણી શું કામ, ઉમદા શરબત ગટગટાવી રહ્યા છીએ એવો સ્વાદ જીભને લાગે છે.

‘-એક સાદ સંભળાય છે, અલ્યા ! કાસમ મને તો એક શહેજાદી મળવા આવી છે. શું ખૂબસૂરત છે ! શું જવાની છે એની ? એ સાંભળીને મારું દિમાગ વધુ બહેકે છે. દિવસ છે કે રાત એની ખબર નથી પણ નજર સામે એક આકાર ઊપસવા માંડે છે. અરે, આ તો મારી બીબી... પ્યારી બીબી ! કેવી શણગાર સજીને મને બાઝી પડવા આવે છે. હું બૂમ મારું છું - દોસ્તો ! મારી બીબી આવે છે ! એ આવી... એ આવી...

‘-અને કડામાંથી હાથ છૂટી જાય છે. જહાજ દેખાતું નથી. બીબી દેખાતી નથી. હાથ હલી શકતા નથી. પગમાં તાકાત રહી નથી. મોતના ભયનો ભરડો ભીંસાતો જાય છે. દિમાગ પર અંધારું ઘેરાતું જાય છે અને...

‘અને હોશમાં આવું છું ત્યારે આ જ દરિયાકાંઠે દેખાય છે. લાકડાની જેમ રેતીમાં પડ્યો છું. લોકો ઘેરી વળ્યા છે. પૂછપરછ કરે છે પણ કોઈ જવાબ જડતો નથી. એક બુદ્ધો એની ઝૂંપડીમાં લઈ આવે છે. દિવસો લગી સારવાર કરે છે છતાં એમના સવાલના જવાબ આપી શકતો નથી - તું કોણ છે ? કયા બંદરના વહાણનો ખલાસી છો ? કયું ગામ ? કોણ બીબી ? કેટલાં બચ્યાં ?

‘પણ સવાલોના ખોદકામમાંથી કાંઈ જ હાંસલ થતું નથી. દિમાગ પર છવાઈ ગયેલો અંધકાર હટતો નથી. જિંદગીનો એક કાંઠો છૂટી ગયો છે. બીજા કાંઠાને વળગીને જીવી નાખું છું... અને તમે મને કહો છો હું આનો બાપ છું ?’

સન્નાયે છવાઈ ગયો. ફક્ત કાસમના હાંફવા સિવાય અમીર અને અફલાને બીજું કાંઈ જ સંભળાયું નહીં ત્યારે એકાએક જાણે તોફાન આવીને શમી ગયું હોય અને તંદામાંથી જાગતો હોય તેમ એકબીજાની સામે ચકળવકળ જોવા લાગ્યો.

અફલાની આંખો એકાએક ચૂલા લાગી. અમીરને ખાતરી થઈ ગઈ કે કાસમ જ અફલાનો બાપ છે છતાં પણ અફલાનો બાપ રહ્યો નથી. એની ભૂતકાળની જિંદગી દરિયામાં ડૂબી ચૂકી છે. મુરઝાઈ ગયેલી લાગણીઓ પર પાણી છાંટવાથી શું વળવાનું છે ?

‘અફલા, આપણું કામ ખતમ થયું - હવે જઈએ ને ?’

પણ અફલાએ કોઈ જવાબ ન આપ્યો. ન તો એના દિલમાં કાસમ પર વેર રહ્યું, ન કોઈ પ્યાર જાગ્યો.

‘હું જાઉં છું. મારી બીબી-બેટો રાહ જોતાં હશે.’ એમ કહેતો કાસમ ઊભો થયો છતાં અફલો બેસી જ રહ્યો.

એ નજરથી ઓઝલ થઈ ગયા બાદ નિસાસા સાથે અફલાએ એટલું જ કહ્યું : ‘મરેલાને હવે શું મારવો ?’

અમીરે રાહતનો દમ લીધો પણ ઊંડે ઊંડે એક સવાલ જાગી ઊઠ્યો : ‘જો કાસમ એનો ભૂતકાળ ભૂલી ગયો હોય તો પછી એને એનું અસલી નામ ક્યાંથી યાદ રહી ગયું ? હવે અફલા પાસે આ શંકા રજૂ કરવી કે નહીં એની ગડમથલમાં પડી ગયો અમીર.

૬૪

એક વખતનો પોતાનો બાપ કાસમ પુરાણી યાદદાસ્ત ગુમાવી બેઠો છે એની ખાતરી થઈ ગયા બાદ અફલાના દિમાગમાંથી ઝનૂનનાં વાદળ વિખેરાઈ ગયાં. એ માણસ સાથે પોતાને કોઈ નિસ્ખત ન હોય એવા અલગાવ સાથે તેણે કાસમના ખ્યાલને જ મનમાંથી કાઢ્યો. પણ અમીરની હાલત બગડી ગઈ. કાસમ ભૂતકાળ ભૂલી ગયો હોય એ તેના મનમાં બંધ બેસતું નહોતું. અમીરને એક શંકા સતાવ્યા કરતી હતી; બીબી-બચ્ચાને તરછોડી જવાના અપરાધથી ડરીને અથવા અફલાના ઝનૂનથી બચવા માટે જ તેણે ભૂતકાળ ભૂલી જવાનો દેખાવ કર્યો હોવો જોઈએ. દરિયાના તોફાનની વાત પણ કાસમે ઉપજાવી કાઢી હશે. તો શું એ અમને બંનેને બેવકૂફ બનાવી ગયો ? અમીરને એ ખટકો ભોંકાવા લાગ્યો : પહેલાં અફલો કાસમ પર વેર લેવા માગતો હતો ત્યારે અમીરે તેને કાબૂમાં રાખ્યો હતો પણ હવે વાત આખી પલટાઈ ગઈ. અમીરમાં રહેલો ઠગ હવે છંછેડાઈ ગયો : એક વાર તો કાસમ પાસે ખરી વાત કબૂલ કરાવે જ છૂટકો કરવો એવો ઇરાદો વારંવાર મનમાં ઘૂમરી લેવા લાગ્યો.

છતાં ત્રણ-ચાર દિવસ સુધી અમીરે અફલાને આની ગંધ આવવા દીધી નહીં. એક વાર જો અફલાના મનમાં આ શંકા ઘર કરી ગઈ તો એ અણધાર્યો થઈને નક્કી કાંઈક અજુગતું કરી બેસવાનો... અમીરને એક એવો પણ વિચાર આવી ગયો કે આ વખતે અફલાને અળગો રાખી પોતે જ કાસમને સીધો કરવો.

પણ કાસમનું તકદીર જોર કરતું હતું. ઇરાદાને અમલમાં મૂકવા માટે અમીરે જેવી તૈયારી કરી કે સંજોગો પલટાઈ ગયા. જેની અધીરાઈથી રાહ જોવાતી હતી એ સુબાહખાન ખુશખબર લઈને સામેથી આવી ચડ્યો.

‘તમારું કામ થઈ ગયું !’ ખુશાલીથી ચમકતા ચહેરા પરનો પસીનો સાફના છોડેથી લૂછતાં ખાન બોલી ઊઠ્યો : ‘તમારા માટે ખમતીધર શિકાર શોધી કાઢ્યો.’

બહુ ગરજાઉ ન દેખાવા માટે અમીરે ઠંડા કલેજે કહ્યું : ‘આખરે તમે અમારું કામ કર્યું ખરું.’ પછી ટાઢકથી ઉમેર્યું : ‘અમે એક-બે દિવસમાં પડાવ સંકેલીને ઊપડવાનો વિચાર કરતા જ હતા... થયું કે રસ્તામાં ભવાનીદેવી સારા શિકારનો ભેટો કરાવશે જ !’

‘પણ અમીરઅલી, આ તો તમે ન ધાર્યો હોય એવો માતબર શિકાર છે.’ સુબાહખાન જુસ્સાભેર બોલતો હતો : ‘અરે, તમારાં તકદીર આટલાં જોરદાર હશે એવું મેં પણ માન્યું નહોતું.’

અમીરની ઇન્તજારી વધી ગઈ, ખરી રીતે મુંબઈની સફર અંગે છેલ્લા દિવસોમાં એનું મન પાછું પડવા માંડ્યું હતું. પૈસા ખૂટી જવા આવ્યા છતાં શિકારનો પત્તો ન લાગ્યો અને વળતી સફર વિલંબમાં પડે તો માથે ચોમાસું આવી જવાની બીક હતી. સવાસો ઠગની ટેળીને ખાલી હાથે ઘેર પાછા જવું પડે એમાં પોતાની બેઇજજત થવાની ધાસ્તી હતી. છતાંય અમીરે સુબાહખાનને એ વસ્તાવા દીધું નહીં :

‘ખાન, મારા તકદીરની તમે તારીફ તો કરી, પણ શિકારની કાંઈ બાતમી ન આપી !’

‘બાતમી ! હા... હા... હા’ કરીને એ હસ્યો : ‘તમે શું ધારો છો ? કેવડી રકમનો શિકાર હશે ?’

અમીરને એના પર ખીજ ચડતી હતી. આ માણસ વાતમાં મોજા નાખે છે, પોતાની મોટાઈ દેખાડે છે, પણ અત્યારે એની ગરજ હતી એટલે છંછેડવો પાલવે નહીં.

‘ખાન, મુંબઈ જેવા દોલતમંદ શિકાર માટે લાખ રૂપિયાનો અંદાજ પણ ઓછો કહેવાય.’

અમીરે આ તો કહેવા ખાતર કહેલું, મનથી તેણે પચીસ-ત્રીસ હજાર જ ધારેલા.

‘તો સાંભળો અમીરઅલી, તમારા માટે મેં બે લાખનો શિકાર શોધ્યો છે !’

‘હું !’ ભડકવું નહોતું છતાં અમીર ઊછળી પડ્યો : ‘તમે મજાક તો નથી કરતાં ને ?’

‘મિયાં, ધંધામાં મજાક કરવાની મને આદત નથી.’ સુબાહખાન પોરસમાં બોલ્યો : ‘એટલે તો કહું છું કુદરત તમારા પર બેહદ ખુશ છે.’

‘તો અમે પણ તમારા પર બેહદ ખુશ છીએ ખાન !’ અમીરે હવે તેની તારીફ કરવી પડી, ‘બે લાખની રકમ સવાસો જણા વચ્ચે પણ ઓછી નહીં પડે.’

અને સુબાહખાનની આંખોમાં ચાલાકી ચમકી ગઈ : ‘ગણતરીમાં તમે ભૂલ કરી અમીર ! સવાસો જણાં નહીં, એકસો છવીસ કહો, આ બંદો પણ એમાં ભાગીદાર છે !’

અમીર સજાગ બની ગયો. સુબાહખાને સોદાબાજી શરૂ કરી છે. એ સમજાઈ જતાં તેને વાર ન લાગી. આ લાલચુ માણસની સાથે સિફતથી કામ લેવું પડશે.

‘ખાન, તમે તો ભાગીદાર કરતાંય ખરા હકદાર છો.’

‘તો પહેલાં આપણે એનો ફેસલો કરી લઈએ.’ ખાન ખંધાઈપૂર્વક હસ્યો : ‘એ પતે એટલે તમને પૂરી બાતમી સોંપી દઉં.’

અમીર જરાવાર માટે ઉલઝનમાં પડી ગયો. દલાલીની રકમ આ માણસ અગાઉથી માંગશે તો વાત વાંધામાં પડવાની. એક તો પોતાની પાસે એટલાં નાણાં નહોતાં અને નાણાં હોત તોય સુબાહખાન પર આંધળો ભરોસો મૂકીને તેને પૈસા આપીને છોતરાઈ જવાનો

ઠરાદો નહોતો.

‘તમે તો જાણો છો ખાન, કે અગાઉથી હું તમને કાંઈ જ આપી શકું તેમ નથી.’ અમીરે ખુલાસો કર્યો, ‘નક્કી થયેલી રકમ જાલોન પહોંચીને તાબડતોબ હૂંડીથી મોકલી આપીશ.’

‘એ તમે શું બોલ્યા !’ તેણે કહ્યું ત્યારે અમીરે માન્યું કે આ માણસ આડો ફાટશે, પણ એની ધારણા ગલત નીકળી. સુબાહખાન બહુ ઠવકાઈથી બોલી ગયો, ‘તમારા પર મને પૂરો એતબાર છે. ફક્ત રકમ જ અગાઉથી નક્કી કરવાની રહે છે.’

‘તો પછી બોલી નાખો.’ અમીરે વાત ટૂંકાવવા માંડી.

સુબાહખાન બધું વિચારીને આવ્યો હોવા છતાં થોડી વાર ગણતરી કરવા રોકાયો. પછી ઉદારતાના ડોળ સાથે બોલ્યો : ‘બીજા ઠગો પાસેથી હું ચોથો ભાગ લઉં છું પણ મારા જૂના દોસ્તના બેટા પાસેથી હું ફક્ત દસમો ભાગ લઈશ !’

‘દસમો ભાગ !’ અમીરને એ બહુ આકરું લાગ્યું.

‘હા, બે લાખમાંથી ફક્ત વીસ હજાર જ તમારે મને આપવાના.’

વીસ હજારની રકમ જાણે મામૂલી હોય એ રીતે સુબાહખાન બોલ્યો, પણ અમીરે તેને સામે આંચકો આપ્યો :

‘ભલે તમારી માગણી મને મંજૂર છે.’ પણ આટલું કહ્યા પછી સુબાહખાનને કોઈ શક ન પડે એટલે તરત જ ઉમેર્યું : ‘બે લાખ મળતા હોય તો વીસ હજાર આપવા જ જોઈએ !’

‘બસ તો પહેલાં આપણે એનું લખતર કરી લઈએ.’

સુબાહખાન બધું જ પાકું કરવા માગતો હતો અને અમીર આનાકાની વગર મંજૂર થતો હતો. નક્કી થયેલી શરતોનું લખાણ કરી, તેના પર અમીરની મહોર લઈને તેણે કાગળ સાચવીને સાફામાં ખોસી દીધો. જાણે વીસ હજાર રૂપિયાની કમાણી કરી લીધી હોય એટલા જોશમાં આવી ગયો !

‘હવે બરાબર સાંભળી લો.’ તેણે શરૂઆત કરી : ‘ઈન્દોરના એક શાહુકારનો માલ વેચીને પંદર રોકડિયા (આંગડિયા) બે-ચાર દિવસમાં નીકળવાના છે. બે લાખમાંથી ફક્ત દસ હજાર જ હૂંડીમાં છે, બાકીની રકમ સોના-રૂપા અને ઝવેરાતમાં લીધી છે. કોઈને વહેમ ન પડે એટલા માટે એ રોકડિયા લશ્કરના વેશમાં પૂનાથી ઈન્દોર જતા હોવાનો દેખાવ કરશે, જેથી રસ્તામાં લૂંટાઈ જવાનો ભય ઓછો રહે. તમે એમની સાથે સહેલાઈથી ભળી શકો એ માટે હું એક પરવાનો લઈ આવ્યો છું.’

સુબાહખાને વાત ચાલુ રાખીને જ તેને પરવાનાનો કાગળ બતાવ્યો, ‘આમાં તમારું નામ ફતેહ મહમદ લખાવ્યું છે.’

‘એ શું કામ ?’

‘કારણ કે તમે બનારસના હરિદાસના એક મોટા શાહુકારના રોકડિયા તરીકે પાછા જઈ રહ્યા છો.’

અમીર સુબાહખાનની ચાલાકી પર ખુશ થયો. છતાં તેણે શંકા કરી : 'હું ફતેહ મહમદ નથી એવો કોઈને વહેમ નહીં પડે ને ?'

'ના, ફતેહ મહમદ તમારી જ ઉમ્મરનો છે, દેખાવમાં પણ તમને બહુ મળતો આવે છે. બનારસથી એની સરદારી હેઠળ માલ લઈ આવનાર રોકડિયા હમણાં પાછા ફરવાના નથી એની પણ મેં ખાતરી કરી લીધી છે. અને આ પરવાના પર ફિરંગીઓની મહોર લાગી છે એટલે કોઈ જગ્યાએ તમારી કનડગત નહીં થાય.'

અમીરે ધ્યનથી પરવાનો જોયો, તેમાં ફારસી તથા મરાઠી ભાષામાં લખાણ હતું. સુબાહખાને આવો પાકો બંદોબસ્ત કર્યો એ પરથી તેની કુનેહ માટે અમીરને માન ઊપજ્યું. બીજી રીતે વિચારતાં અમીરને તેમાં નવાઈ ન લાગી : જો અમે સલામતપણે લૂંટ કરીને પહોંચીએ નહીં તો એને વીસ હજાર કેમ મળે ? એટલે મતલબ માટે પણ ખાને આ બધી જોગવાઈ કરવી જરૂરી હતી !

'તો હવે તમે બહુ વિચાર ન કરતાં સફર શરૂ કરી દો.' ખાન ઉતાવળમાં હોય એ રીતે બોલ્યો : 'નાસિક પહોંચીને તમે નારાયણદાસના કાફલાની રાહ જોજો. ત્યારપછી તેમને કેમ ફસાવવા એ તમારી કિસ્મત અને કુનેહ પર છોડી દઉં છું.' અને એ ઊભો થઈ ગયો : 'ભવાની તમને કામિયાબી આપે !'

છૂટા પડતાં પહેલાં અમીર તેને ઉમળકાભેર ભેટ્યો : 'ઈન્સાન ! જાલોન પહોંચતાં જ તમારી હૂંડી મોકલી આપીશ.'

'એની મને ફિકર નથી.' સુબાહખાને મલકીને કહ્યું : 'ફરી પાછા જલદી મુંબઈની સફરે આવો અને બંદાને સેવા કરવાનો મોકો આપો એ જ મારી ખ્વાહિશ છે.'

અને એ ચાલતો થયો. જતાં જતાં સાફ પર હાથ ફેરવીને ખાતરી લીધી કે વીસ હજારના લખાણના કાગળ સાથે જ છે ને ! એના ગયા પછી અમીર ક્યાંય સુધી એ પરવાનાનો કાગળ જોતો રહ્યો. એ પરવાનો ત્યારે અને બે લાખની હૂંડી જેવો લાગ્યો !

એ જ સાંજે અમીરની ટોળીએ મુંબઈને સલામ કરી દીધી.

*

બે લાખના શિકારની વાતથી અફલો અને પીરખાં સિવાય કોઈને વાકેફ કરવામાં આવ્યા નહીં. પીરખાં બે લાખનો આંકડો સાંભળીને થોડી વાર હેબતાયા જેવો થઈ ગયેલો પણ સુબાહખાનને વીસ હજાર આપવાનું અમીરે લખાણ કરી દીધું છે એ તેને બહુ કઠ્યું : 'ખાલી આંગળી ચીંધવાના વીસ હજાર !' પીરખાં ધૂંઆપૂંઆ થતો બોલ્યો : 'એ હરામખોરનાં કરતૂતો દખ્ખણના એક ઠગ જમાદારે મને આજે જ કહ્યા. ધંધાભાઈઓને ખાન મદદ કરે છે ખરો, પણ પોતાનો હાથ માથે રાખીને તેમની પાસેથી ભળતો જ ગેરલાભ ઉઠાવે છે. એક વાર તેના અહેસાન નીચે આવ્યા પછી કાયમને માટે ઠગોએ તેનાથી દબાતા રહેવું પડે છે. જે શાહુકારોને ત્યાં નોકરી કરે છે એનો દાણચોરીનો ધંધો છે. સુબાહખાનને આ જ કારણે બધા જ ખાતામાં સારી વગ છે. કોઈ ઠગ માથાભારે થવા જાય તો ખાન

તેને સરકારી લફરામાં સંડોવીને પાયમાલ કરી નાખે... આવી રીતરસમોથી જ એ હરામી આજે એની હેસિયત કરતાં અનેકગણો દોલતમંદ બની ચૂક્યો છે.'

પીરખાંના આ બળાપાની અમીરે બહુ પરવા ન કરી. છતાં ખાન માટેનો તેને અણગમો પહેલાં કરતાં વધી ગયો : 'પીરખાં, સુબાહખાનની મેં વીસ હજારની લખત કરી આપી છે પણ એ આપવા કે નહીં તે આપણા હાથની વાત છે ને ! તું અત્યારથી એના પર બળાપો કરવાનું છોડી દે. આપણો શિકાર કેવો છે તે જોવાની મને તો તાલાવેલી લાગી છે.'

નાસિકના ત્રણ દિવસના પડાવમાં પેલા શિકારનું આગમન થયું નહીં ત્યારે અમીર ઊંચોનીચો થવા લાગ્યો. પણ ચોથા દિવસે પીરખાં ખુશખબરી લઈ આવ્યો : 'શુક્ર ખુદા ! રોકડિયાનો કાફલો આવી પહોંચ્યો અમીરમિયાં.'

અને અમીરના અંગેઅંગમાં રોમાંચ ઝણઝણી ઊઠ્યો : 'તેં એમને બરાબર ઓળખ્યા છે ને ?'

'એ બાબતમાં આ પીરખાં ક્યારેય ગફલત ન કરે.' એ શ્વાસભેર બોલતો હતો : 'એ લોકો લશ્કરી લેબાસમાં છે. સાથે ત્રણ ઊંટ છે. પૂનાથી ઈન્દોર જવા નીકળ્યા છે... બોલો હવે કોઈ શંકા રહે છે ?'

'તારી ચકાસણીમાં કહેવાપણું ન હોય પીરખાં.' અમીર ઝટકા સાથે ઊભો થઈ ગયો : 'હવે આપણે પાછલા રસ્તેથી ગામ બહાર નીકળી, ગામ ફરતું ચક્કર લગાવી મુખ્ય દરવાજેથી દાખલ થઈને એમની પડખે જ ઉતારો લઈએ. તું જા, બધાને તૈયાર થવાનું કહી દે.'

ટોળીના બધા જ ઠગો એકાએક ચાનકમાં આવી ગયા. દરેક જણ સમજી ગયો કે હવે તેની કામગીરી શરૂ થઈ રહી છે. તેમણે હવે સાવધ બની જઈ મુસાફરોનો એતબાર હાંસલ કરી દેવાનો છે. જરાસરખી સરતચૂક થઈ તો સવાસો સાથીઓના જાન જોખમાઈ જવાના.

*

જે ગામમાં ચાર દિવસ રહી ચૂક્યા હતા ત્યાં જ નવા મુસાફરો તરીકે અમીરે તેની ટોળી સાથે મુખ્ય દરવાજાથી પ્રવેશ કર્યો. પેલા રોકડિયાની બાજુની દુકાનમાં જ ઉતારો રાખ્યો. રોકડિયા જમાદાર નારાયણદાસ સાથે એક-બે વાર નજર મળી ત્યારે આછી મુસ્કાનની લેતીદેતી થઈ. ઊંચા કદના નારાયણદાસની વારંવાર પલકારા મારતી આંખો પરથી લાગ્યું કે માણસ બહુ પહોંચેલો છે. સહેલાઈથી કોઈ તેને ફસાવી શકે નહીં એવો સાવધ અને સજાગ દેખાયો. છતાં અમીરને પોતાની તાકાતમાં પૂરેપૂરો ભરોસો હતો. તેણે અફલાના કાનમાં કહ્યું : 'દોસ્ત, આ માણસનું મોત મારા હાથે લખાઈ ચૂક્યું છે. એના બે લાખ રૂપિયા હવે આપણા થઈ ગયા એમ સમજી લે !'

'અમીર, તારી પહેલી વાત હું માની લઉં છું કે તારા હાથે એનું મોત લખાયું છે,

પણ બીજી વાત મારા માનવામાં આવતી નથી.'

'એટલે ?' અમીરે અફલા સામે વિચિત્ર ઢબે જોયું : 'એ આપણા હાથે ખતમ થયા બાદ પૈસા આપણને નહીં મળે, એમ તું કહે છે ?'

'ના !' અફલાએ શંકા વ્યક્ત કરી : 'હું એમ માનતો જ નથી કે એની પાસે બે લાખ રૂપિયા હોય. આટલી મોટી રકમનું જોખમ લઈને સફર કરનારો માણસ આમ હળવા મનથી હસતો ફરતો દેખાય જ નહીં.'

'ત્યાં જ તારી ભૂલ થાય છે અફલા !' અમીરે દલીલ કરી : 'કાબેલ માણસો હળવા ફૂલ થઈને ફરતા હોય ત્યારે માનવું કે એની પાસે ઘણું જોખમ હોવું જોઈએ. સામાને વહેમ ન જાય એ માટે આ લોકો એવો દેખાવ કરતા હોય છે !'

એ જ વખતે પીરખાં આવી પહોંચ્યો : 'અમીરમિયાં, મેં એમાંના એક-બે માણસો સાથે ઓળખાણ કરી લીધી. એ લોકો આપણો મોટો કાફલો જોઈને પૂછપરછ કરતા હતા : 'ક્યાં જવાના છો ? ક્યો રસ્તો લેવાના છો ?' ત્યારે મેં કહ્યું કે 'એ બધું અમારા જમાદાર ફતેહ મહમદ જાણે, અમે તો એમના હુકમ પ્રમાણે આગળ વધીએ છીએ.'

પીરખાંનો આ જવાબ અમીરને ગમ્યો : 'ત્યારે તો એ લોકોને સંગાથની જરૂર છે. તું એને ગરજ ન દેખાડી એ સારું જ થયું. મારું નકલી નામ પણ તેમના સુધી પહોંચાડી દીધું. હવે તમારે બધાએ મને બોલાવવામાં ધ્યાન રાખવું પડશે. અમીર કહેવાને બદલે ફક્ત મિયાં જ કહેતાં રહેવાની ટેવ પાડવી પડશે.'

અને બીજે જ દિવસે અમીરે નારાયણદાસ સાથે મેળ બાંધી લીધો. ઓળખાણની શરૂઆત તો ફલતુ વાતોથી થઈ. પેલો કહેવા લાગ્યો : 'બાયલા બાજીરાવે બધી બાજી બગાડી નાખી. ખડકીની લડાઈ વખતે તેણે સરદારી લીધી હોત તો ફિરંગીઓ કદી મરાઠાઓ પર વર્ચસ્વ મેળવવાની હિંમત ન કરત. અંગ્રેજ લશ્કર મુંબઈના કિલ્લામાં જ ભરાઈ રહેત.'

'એમાં બાજીરાવનોય કસૂર ન ગણાય.' અમીરે વાત ચાલુ રાખવા દલીલ કરી : 'અંગ્રેજો પાસે નીવડેલા સરદારો છે, પુષ્કળ હથિયારો છે અને હિંદુસ્તાન સર કરતાં એમને કોઈ રોકી નહીં શકે એની મને ખાતરી થઈ ગઈ છે !'

'મિયાં, તમે તો એવી વાત કરો છો જાણે ઘણી લડાઈ લડી ચૂક્યા હો.'

'તમારી વાત થોડીક સાચી છે.' અમીરે ઠાવકાઈ વાપરી : 'એક જમાનામાં હું સિપાઈ રહી ચૂક્યો છું, પણ એમાં મને બહુ વળતર દેખાયું નહીં એટલે રોકડિયા જમાદારનું આ કામ ઉપાડી લીધું. ખાધે-પીધે સુખી છીએ અને શાહુકારની આપણા પર મહેરબાની છે.'

નારાયણદાસ અમીરને ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. એનું કુતૂહલ વધી ગયું હતું : 'તો પછી એ પણ કહોને કે તમે કોના લશ્કરમાં હતા ?'

અમીર થોડી વાર ખામોશ રહ્યો. પછી આજુબાજુ જોઈને કહ્યું : 'આ વાત તમે મનમાં રાખજો, જાહેર થઈ જશે તો હું આ સુખની નોકરી ગુમાવીશ.'

'તમે બેફિકર રહેજો.' નારાયણદાસની જિજ્ઞાસા જોર કરતી દેખાઈ ત્યારે અમીરે ધડાકો કર્યો : 'હું ચીતુ પિંઢારાના લશ્કરમાં હતો.'

'હું !' નારાયણદાસને જાણે માનવામાં આવતું નહોતું.

'હા જી ! મારું અસલી નામ અમીરઅલી છે. ચીતુ સાથે બે-ત્રણ ચઢાઈઓમાં હું સામેલ હતો. છેલ્લે છેલ્લે તેણે મને ત્રણ હજાર પિંઢારાની સરદારી સોંપી હતી. ચીતુ ઘણો બહાદુર અને હિંમતબાજ હતો પણ પિંઢારાઓના અત્યાચારોથી મારું મન ઊભકી ગયું. બેકસૂર પ્રજા પર બેરહમપણે જુલ્મ ગુજારવાથી અંગ્રેજોને હરાવી શકાશે નહીં એમ મારું માનવું હતું અને ચીતુ સાથે મતભેદ થતાં હું છૂટો થઈ ગયો.'

હજુય નારાયણદાસને ગળે વાત ઊતરતી નથી એવું લાગવાથી અમીરે ચીતુની ચઢાઈના બે-ચાર પરાક્રમો કહી સંભળાવ્યા ત્યારે પેલો ઊછળી પડ્યો : 'ત્યારે તો ગફુરખાં પછીનો ચીતુને સૈયદ અમીરઅલી નામનો જે સરદાર હતો એ તમે પોતે જ કે ?'

'હા જનાબ, એ અમીરઅલી હું પોતે જ.' અમીરને થયું કે પહેલી બાજી બરાબર ખેલાઈ ચૂકી છે એટલે ઉમેર્યું : 'હું ત્રણ હજાર પિંઢારાઓનો સરદાર રહી ચૂક્યો છું એવું સાંભળીને મને કોઈ નોકરી આપવા તૈયાર નહીં થાય એમ માનીને ફતેહ મહમદ નામ રાખી લીધું. જુઓ આ પરવાનો.'

અમીરે મીણના કાગળમાં સાચવીને રાખેલો પરવાનાનો કાગળ નારાયણદાસ સામે ધર્પો ત્યારે એની ધારી અસર ઊપજી :

'અરે વાહ, આમાં તો અંગ્રેજોની મહોર છે. રસ્તામાં તમને કોઈ રોકટોક થવાની નહીં. આવો પરવાનો તમે કઈ રીતે મેળવ્યો ?'

અમીર ઇચ્છતો જ હતો કે એ આવો સવાલ પૂછે.

'અમારા શાહુકારની ઓળખાણનો સુબાહખાન નામે એક માણસ છે. તેણે આ પરવાનાની જોગવાઈ કરી આપી.'

'એમ વાત છે !' નારાયણની આંખો ચમકી ઊઠી : 'સુબાહખાને તો હુંય સારી રીતે ઓળખું છું... ત્યારે તો આપણી ઓળખાણ એકદમ પાકી થઈ ગઈ. ચાલો સારું થયું, સફરમાં સંગાથ રહેશે.'

અમીરને ખુશાલીમાં ઊછળી પડવાનું મન થયું પણ તરત જ જાત પર કાબૂ મેળવી લીધો. સંગાથ માટે અધીરાઈ જરાય કળાવા દેવી નહોતી. જાણે કરીને તેણે નારાયણદાસના પ્રસ્તાવનો જવાબ ન આપ્યો ત્યારે પેલો બોલી ઊઠ્યો :

'સૈયદ, તમે શું વિચારમાં પડી ગયા ? અમારા સંગાથથી તમને આનંદ કેમ ન થયો ?'

'અરે શું બોલ્યા !' અમીરે ધીમે ધીમે જાળ બિછાવી : 'વાત એમ છે કે અમારો સવાસોનો કાફલો છે એટલે અમે ટૂંકો રસ્તો પસંદ કરશું, અને તમારી પાસે જોખમ હશે તો તમે ઘાટને રસ્તે જવાનું કબૂલ નહીં રાખો.'

'બરાબર છે !' નારાયણદાસે અમીરને જાણે આંચકો આપ્યો. હમણાં જ એ કહેશે

અમે તો લાંબે રસ્તે થઈને જવાના. તમતમારે ટૂંકો રસ્તો પકડો. થોડી વાર માટે અમીર હતાશ થઈ ગયો. પણ પેલાને કાંઈક જુદું જ કહેવું હતું : 'સૈયદ, મારે જો વીસ-પચીસ માણસો સાથે જ જવાનું હોય તો સિંધવા ઘાટનો રસ્તો બહુ જોખમી ગણાય, પણ તમારો સંગાથ હોય પછી ભય શેનો ? તમારાથી હવે છાનું શું રાખવું. અમારી પાસે આ વખતે જરા વધારે જોખમ છે.'

બેટમજી, એ હું જાણું છું. તને એટલે જ તો સંગાથ આપવા આવ્યો છું. અમીર મનમાં બબડ્યો પણ જાણે મનની વાત પેલો સાંભળી જશે એવી બીક લાગી હોય તેમ તરત જ બોલી ઊઠ્યો : 'ત્યારે તો આપણો સંગાથ જામશે... આમ જુઓ તો આપણે એક જ ધંધાવાળા છીએ. આજે તમારી પાસે જોખમ હોય તો કાલે અમારી પાસે... એકબીજાને સાથ આપવો જ રહ્યો.'

'તો પછી પાર્કુ ને ?' નારાયણદાસ હવે અધીરો દેખાતો હતો : 'ઊપડવાનું નક્કી કરો એટલે કહેજો. સફરમાં પિંઢારા સાથેનાં તમારાં પરાક્રમો સાંભળવાની મજા પડશે.'

'ભલે, સંજોગોએ આપણને ભેગા કર્યા જ છે તો સફર સાથે કરી નાખીએ.' અમીરે ઊઠતાં ઊઠતાં કહ્યું. તેના પગમાં હવે જોશ ઊભરાતું હતું. પીરખાં અને અફલાને જાણ કરવાની ચટપટી જાગી હતી છતાં ચાલમાં તેણે જરાય તફાવત દેખાવા દીધો નહીં.

'ફરી પાછો આવીશ.' એટલું કહીને બહાર નીકળ્યો ત્યારે મનથી તો એ બે લાખ રૂપિયાનો માલિક બની ચૂક્યો હતો !

*

વીસ દિવસની એ સફરમાં રોકડિયા જમાદાર નારાયણદાસને જરા સરખોય વહેમ પડ્યો નહીં કે સલામતી માટે જેમનો સંગાથ લીધો છે એ બધા ઠગ લોકો છે અને પોતે તેમની જાળમાં ફસાઈ ચૂક્યો છે. માણસનો જાન જૂંટવી લેવામાં જરાય નહીં અચકાતા એ માણસો કેવા ભલાભોળા અને સાદાસીધા દેખાતા હતા ! આખે રસ્તે ગાયનવાદન અને ગેલ-ગમ્મતથી સફરનો કંટાળો દૂર કરવા સિવાય બીજી કોઈ જ મેલી મુરાદ કળાતી નહોતી. અમીરઅલી તો જાણે જિન્દગીભર દોસ્તી કરી લેવા જેવો લાયક માણસ બની ગયો હતો. આવો સંગાથ મેળવી આપવા બદલ પોતાના સદ્ભાગ્ય માટે નારાયણદાસ વારંવાર ભગવાનનો ઉપકાર માનતો હતો.

જ્યારે અમીર, અફલો અને પીરખાં આવા ખમતીધર શિકારનો ભેટો કરાવી દેવા માટે વારંવારે ભવાનીને યાદ કરી લેતા હતા. અફલાને ક્યારેક મગજ પર થોડી તાણ વરતાતી. એ કહેતો : 'જે કામ આસાનીથી હમણાં પતાવી શકાય તેમ છે એને આધું શું કામ ઠેલવું ?' પણ અનુભવી પીરખાંની દલીલ અમીરને વધારે જચી ગયેલી : 'સલામત જગ્યાએ પહોંચતાં સુધી રોકડિયાને જીવતા રાખવાની જરૂર હતી. ઘાટ અને જંગલોમાં પિંઢારાઓ અને લૂંટારાનો ત્રાસ વરતાતો હતો. એ જોખમી વિસ્તાર વટાવ્યા બાદ જ

રોકડિયાને ખતમ કરવા જેથી એના માણસો પણ લૂંટારાઓનો સામનો કરવામાં સાથ આપે.'

બહારની ખુશાલી અને ભીતરની તંગદિલી વચ્ચે અમીરના ઠગ સાથીઓએ વીસ દિવસની સફર ખેડી નાખી. ઈન્દોર હવે પાંચ મંઝિલ જેટલું દૂર હતું. રોજના ત્રીસ કોસનો ટપ્પો થતો હતો, તડકો વધવા લાગ્યો હતો અને ધીરજ ખૂટવા લાગી હતી.

'અહીંથી હવે આપણા રસ્તા ફટાયા છે.' નારાયણદાસે સફર પૂરી થવાની ધરપત અને વિખૂટા પડવાની ઉદાસી સાથે કહ્યું. 'તમારો સંગાથ અમે જિન્દગીભર નહીં ભૂલીએ. ચંદ્ર સામેના ઝાડ પર આવશે એટલે અમે તમારાથી છૂટા પડીશું.'

આ સાંભળી અમીર લુખ્ખું હસ્યો પણ તેના દરેક સાથીમાં અત્યાર સુધી દબાઈ રહેલો ઠગ સળવળી ઊઠ્યો. બસ, હવે એ ઘડી આવી પહોંચી છે. છૂટા પડવાની વાત કરનાર રોકડિયાનો અંજામ ચંદ્ર પેલા ઝાડ પર પહોંચે ત્યાં સુધીમાં આવી જવાનો.

'હજુ તો થોડી વાર છે !' અમીરે રોકડિયાને કહ્યું પણ સંભળાવ્યું તેના સાથીઓને : 'છૂટા પડતા પહેલાં છેલ્લીવાર આપણે થોડું ગાયન-વાદન કરી લઈએ. કોને ખબર છે, ફરી ક્યારે આપણો મેળાપ થવાનો !'

ધીમે ધીમે ઝાડ તરફ ખસતાં ચંદ્ર પર મીટ માંડીને નારાયણદાસે ગાયનમાં મન પરોવ્યું. વિરહનું એ ગીત સાંભળીને ઘર વધુ યાદ આવવા લાગ્યું. ઘરવાળી અને બાળ-બચ્ચાંના ચહેરા નજર સામે તરવરવા માંડ્યા. જુદાઈના દિવસોનો હવે અંત આવી રહ્યો છે એ ખ્યાલથી તેની પાંપણો આછેરી ભીંજાણી ત્યારે અમીરે માન્યું કે વિખૂટા પડવાનું દુઃખ આ માણસ મહેસૂસ કરી રહ્યો છે. લાગણીનાં આ બનાવટી બંધનો માણસને કેવો રંગાવી દે છે ! તેને નારાયણદાસ પર થોડો ગુસ્સો પણ ચડ્યો : સાલાઓ, ઠગને ઓળખી શકતા નથી તો પછી આટલું રોકડ જોખમ લઈને શું કામ સફર કરો છો ?

'બસ ત્યારે !' ગાયન પૂરું થયું એટલે નારાયણદાસ અધીરાઈથી ઊભો થઈ ગયો : 'હવે અમે નીકળીએ.'

તેની સાથે બીજા રોકડિયા પણ સામાન સંભાળતા ઊભા થઈ ગયા. અમીરે ઝડપી નજરે જોઈ લીધું તો પોતાના બબ્બે ત્રણ ત્રણ સાથીઓ દરેક રોકડિયાની આસપાસ ગોઠવાઈ ગયા હતા.

'જનાબ, છૂટા પડતાં પહેલાં એક વાર બગલગીરી તો કરી લઈએ.'

'અરે હા, તમારા મુસલમાનોનો એ રિવાજ તો હું ભૂલી ગયો.' કહીને નારાયણદાસ અમીરને ભેટવા માટે થોડોક નમ્યો અને અમીરે ઝીરણી આપી દીધી : 'પાન લાવ !'

ખલાસ !

દરેક શિકારના ગળામાં રૂમાલનો ફાંસો ફગોળાયો. અમીરે નારાયણદાસ પર નિશાન લીધું અને બાથમાં ભેટવા માગતા એ રોકડિયાનું ગળું તેના પીળા રૂમાલમાં ભીંસાવા લાગ્યું.

‘આ...હ ! ઉ...ફ !’ એટલા જ ઊંઘકારા કોઈ કોઈના રૂંધાવેલા કંઠમાંથી બહાર પડ્યા ન પડ્યા ત્યાં ખેલ ખતમ થઈ ગયો. ઘડી બે ઘડીમાં બાવીસ લાશો જમીન પર પટકાઈ પડી !

એમને દફનાવવા માટે ખાડા તૈયાર જ રાખ્યા હતા. ચૂપચાપ લાશો ઊંચકાતી ગઈ અને ખાડામાં ધરબાતી ગઈ. ત્યાં સુધીમાં અમીરે રોકડિયાના માલસામાનની જાંચ કરી લીધી. વીસ દિવસ સુધી મનમાં જે ઉચાટ હતો તેનો અંત આવ્યો હોય તેમ ઉત્તેજના સાથે રાડ પાડી ઊઠ્યો : ‘જય ભવાની ! આપણી સફર કામિયાબ નીવડી છે, સુબાહખાનની વાત સાચી નીકળી. બે લાખ રૂપિયાનો માલ આપણી માલિકીનો થઈ ગયો !’

બે લા...ખ ! જે ઠગો જાણતા નહોતા તેમને માટે એ આનંદનો આંચકો બની ગયો. જાણે એ ખુશાલી ઉછાળ્યા વિના રહેવાનું ન હોય તેમ રોકડિયાને જ્યાં દફનાવ્યા હતા ત્યાં જ ગોળ કુંડાળામાં બેસીને ફરી ગાયન-વાદન શરૂ થઈ ગયું ! જાણે બાવીસ માણસોનાં મોત પર ઉજાણી થતી હોય તેમ વાતાવરણ ગુંજી ઊઠ્યું !

*

ઘેર પહોંચતાં જ અમીરને ખબર મળ્યા કે અઝીમાને પાંચમો મહિનો ચાલી રહ્યો છે ત્યારે બે લાખની ખુશાલી બેવડાઈ ગઈ. તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે દેવી ભવાની હવે તેના પર પ્રસન્ન થયાં છે - ફરીને તેનું કિસ્મત ઊઘડી રહ્યું છે.

બસ, એ જ ઘડીએ અમીરે ફેંસલો કરી લીધો : હવે જિંદગીભર પીળો રૂમાલ નહીં છોડું. મરતાં સુધી દેવી ભવાનીનું કામ કરતો રહીશ.

૬૫

‘બેટી અવતરી !’ નૂરે ખબર આપ્યા ત્યારે આનંદઘેલો અફલો સડસડાટ અમીરના કમરા તરફ દોડ્યો.

છેલ્લા બે મહિના અઝીમાને બહુ ત્રાસ વેઠવો પડ્યો હતો. પહેલું ફરજંદ ગુમાવ્યા પછી ફરી મા બનવાના દિવસોમાં ઓરતનો ઉચાટ પ્રભૂતિની પીડા કરતાંય વધુ વસમો બની જાય છે. મહિનાઓ ગણવાનો સમય વીતી ગયો અને દિવસો ગણવા લાગ્યા ત્યારે તો અમીરને પણ અઝીમાની હાલત માટે ફફડાટ જાગ્યો હતો. બાપ બનવાની ઘડી જેમ નજદીક આવતી ગઈ તેમ એ ખુદાની બંદગીમાં વધુ વખત ગાળવા લાગ્યો. દિવસે દિવસે ફિક્કી પડતી જતી અઝીમાને જોઈને અમીરને છાનો ભય લાગવા માંડ્યો કે બાળક આપીને કુદરત મારી પાસેથી બીબી તો છીનવી નહીં લે ને ? અત્યાર સુધી તેણે ખુદાને એક જ અરજ કર્યા કરી હતી : ‘તેં દુઆ કરી છે તો એટલી મહેરબાની વધારે કરજે, અઝીમાને બેટો આપજે. પણ છેલ્લા દિવસોમાં તો અમીરે એ લાલચેય જતી કરી : પરવરદિગાર ! બેટો કે બેટી જે આપવું હોય તે આપજે, પણ અઝીમાને સલામત રાખજે...’

એટલે જ દાયણે અઝીમાનો કમરો બંધ કર્યા પછી બે કલાક સુધી બાળકના રડવાનો અવાજ સંભળાયો નહીં ત્યારે અમીરથી વધુ વાર સબૂરી બરદાસ્ત થઈ શકી નહોતી. રડવા જેવા ચહેરે એ પોતાના કમરામાં ભરાઈ જઈને ખુદાની બંદગીમાં બેસી ગયો હતો.

‘અમીર ! દરવાજો ખોલ જલદી...’ અફલાના એ અવાજમાં ઊછળતી ખુશાલીએ અમીરને બેબાકળો બનાવી દીધો. દોડીને તેણે બારણાં ઉઘાડ્યાં. સામે ખિલખિલાટ હસતા અફલાએ તેનો હાથ પકડી લીધો : ‘તું બાપ બની ગયો, બેટીનો બાપ !’

‘શુક ખુદા !’ કહીને તેણે અફલાને પોતાની બાથમાં ભીંસી દીધો. મહિનાઓ સુધી વેઠેલો ઉચાટ બહાર ઠાલવતો હોય તેમ અમીર પસીનાથી રેબઝેબ થઈ ગયો : ‘અઝીમાની તબિયત કેમ છે, હું જઈને જોઈ આવું.’

‘હમણાં આપણા માટે અંદર જોવાની મનાઈ છે !’ એમ અફલાએ કહ્યું છતાંય અમીર ત્યાં રોકાઈ શક્યો નહીં. ‘મનાઈ બનાઈ માર્યા ફરે’ કહેતો એ અઝીમાના કમરામાં

ધસી ગયો. સવાશેર માટીનો પિંડ બે હાથમાં ઊંચકી તેની સામે ધરીને દાયણે ખુશાલીની બક્ષિસ માગી : 'ખુદાએ રતન જેવી બેટી ધરી દીધી છે, હવે વધાર્થમાં મને શું આપશો માલિક ?'

પણ અમીર તો બેટીનો ચહેરો-મહોરો જોવામાં મશગૂલ બની ગયો હતો. એના નાજુક પાતળા હોઠ, નાનકડું નાક, બંધ આંખોની રેશમી પાંપણો ને રતૂમડા ગાલ પર બોસો લેવા જતો હતો ત્યાં બાળકી રડવા માંડી અને દાયણે તેને અઝીમાના પડખામાં મૂકી દીધી.

હવે અમીરનું ધ્યાન અઝીમા તરફ ખેંચાયું. બંનેની નજર મળી ત્યારે આંખોથી જ અઝીમાએ જાણે તેને ઠપકો આપ્યો : 'બસ, ઓલાદ આવતાં જ મારી કિંમત ઘટી ગઈ ને ?'

અમીર ધીમા પગલે તેના બિછાના પાસે ગયો. દાયણ, નૂર અને ગંગાભાભીની હાજરી ભૂલી જઈને તે એના ખાટલાની બાજુમાં ઘૂંટણભેર બેસી ગયો : 'બરાબર તારા જેવી જ છે આપણી બેટી !'

એટલું કહીને તેણે બીબીના મોં તરફ હાથ લંબાવ્યો પણ બીજાની હાજરીથી શરમાઈ ગયેલી અઝીમાએ મોં ફેરવી લીધું. એ જ વખતે અફલાએ આવીને અઝીમાની લજજા હઠાવવા મજાક કરી : 'બહેન, અમારા બરકત માટે દુલ્હન શોધવા હવે અમારે ઘર બહાર નહીં જવું પડે... બોલો હમણાં જ સગાઈ પાકી કરી નાખવી છે ?'

અઝીમાને હસવું તો આવ્યું પણ એમાંય પીડા થતી હોય એ રીતે હોઠ અર્ધા જ વંકાયા. અફલાએ બંનેને એકલા પાડવ માટે મજાકનો ઉપયોગ કર્યો : 'નૂર, ચાલો આપણે બધાં બહાર નીકળી જઈએ. મિયાં-બીબીને વાત પાકી કરવા માટે થોડો મોકો આપવો જોઈએ.'

અને કમરામાં શાંતિ છવાઈ ગઈ.

એકલા પડ્યા પછી પણ અઝીમા ઘણી વાર સુધી ખામોશ રહી ત્યારે અમીરે પૂછ્યું : 'મારાથી નારાજ છો ?'

અઝીમાએ માથું ધુણાવીને ના કહી.

'બહુ વસમું લાગ્યું ?'

ત્યારે પણ અઝીમાએ માથું ધુણાવ્યું.

અને અમીરથી પુછાઈ ગયું : 'બેટો ન આવ્યો એનું દુઃખ લાગ્યું...'

હજુ તો સવાલ અમીરના હોઠ પર હતો ત્યાં જ અઝીમાની આંખો વહેવા લાગી. એનાં આંસુમાં ઊભરાતી વ્યથા જોઈ શક્તી ન હોય તેમ અમીરે આંગળીના ટેરવાથી બીબીના ગાલ પોંછવા માંડ્યા : 'અરે ગાંડી, ખુદાએ જે આપ્યું છે એને ખુશીથી કબૂલ રાખવું જોઈએ. આજે બેટી મળી છે તો ખુદા બીજી વાર બેટો પણ આપશે.'

પણ અઝીમા પર આ દિવાસાની કોઈ અસર થતી દેખાઈ નહીં. હીબકાં ભરતાં

તે માંડમાંડ બોલી શકી : 'તમે આ બધું મને સારું લગાડવા કરી રહ્યા છો - હું જાણું છું.'

'શું જાણે છે તું ? અમીરે તેના માથા પર હાથ ફેરવતાં પૂછ્યું : 'આમાં તને સારું લગાડવાની વાત ક્યાં આવી ?'

'કેમ નહીં !' અઝીમાએ માંડમાંડ હીબકાં રોક્યાં : 'જે ઓરત એના ખાવિંદને બેટો ન આપી શકે એ બદનસીબ ગણાય છે. તમે જ કહો, શું બેટા માટે આટલાં વરસોથી તમે ઝંખતા નથી ?'

'પણ એથી શું બેટીની ખુશાલી ન મનાવવી ?' અમીરે સહેજ ઊંચા અવાજે કહ્યું. પછી લાડમાં ઉમેર્યું : 'આપણી આ બેટીને જોયા બાદ મને તારા તરફ વધુ પ્યાર જાગવા માંડ્યો છે.'

પણ એની વાત અઝીમાને માનવામાં આવતી ન હોય તેવા ભાવ એની આંખમાં દેખાયા ત્યારે અમીરે પૂછ્યું : 'શું આ પણ હું તને સારું લગાડવા જ કહું છું ?'

'હું તો એટલું જ જાણું...' અઝીમા બોલતાં બોલતાં અટકી ગઈ. કહેવું કે નહીં એવો જરા ખચકાટ અનુભવ્યા બાદ તેણે કહી જ નાખ્યું : 'બીબી જો મરદને બેટો ન આપી શકે તો તેનું મન બીજી બીબી કરવા લલચાય છે.'

'હત્તારીની !' અમીરે મજાકમાં તેના ગાલે ટાપલી મારી પણ અઝીમા હજુ ગંભીર જ રહી હતી એટલે તેણે ઘૂંટાયેલા અવાજે કહેવું પડ્યું : 'અઝીમા, બીજી બીબીની શંકા તારા મનમાંથી કાઢી નાખજે. લે, આપણી બેટીના માથા પર હાથ મૂકીને કસમ ખાઉં છું કે તું જ મારી પહેલી અને છેલ્લી બીબી રહેવાની !' અને પછી ઊભા થતાં ઉમેરી પણ દીધું : 'તું મને બેટો આપી ન શકે તેથી શું થયું ? આ વખતે સફરમાં જો કોઈ સારો છોકરો નજરે ચડશે તો તારા માટે હું જ બેટો લાવી આપીશ, બસ ?'

અને અમીર કમરાની બહાર નીકળી ગયો.

એ વરસે અમીરની સરદારી હેઠળ સફરે ઊપડવા માટે સંખ્યાબંધ ઠગો ઊમટી આવ્યા હતા. મુંબઈની સફરમાં બે લાખ રૂપિયા જેવી રકમ હાંસલ કર્યા બાદ અમીરનું નામ ઠગોની ટોળીઓમાં બેહદ ગાજતું થયું. આ નસીબદાર જમાદારની ટોળીમાં જોડાઈને નસીબ અજમાવવા ચારસો જેટલા જૂના-નવા ઠગો દશેરા પહેલાં એકઠા થયા હતા. અમીરને પસંદગી કરવામાં કોયડો થાય એવી હાલત બની ગઈ. આ વખતે મોટી ટોળી લઈ જવી હતી કારણકે દેશમાં હવે અંધાધૂંધી ઓછી થઈ હતી અને મોટી સંખ્યામાં માલદાર મુસાફરો બહાર પડવાની વકી હતી. છતાં પાંચસોનો સમાવેશ ક્યાંથી થઈ શકે ? છેવટે તેણે પોણાત્રણસોને પસંદ કર્યા. તેમાંય ખાસ કરીને ગાવા-બજાવવાવાળા અને મુસાફરોના દિલ બહેલાવવાની વાત આવડત ધરાવનારા પર ખાસ પસંદગી ઉતારી. પીરખાં પાસે તેણે દિલ બહેલાવવાની વાત આવડત ધરાવનારા પર ખાસ પસંદગી ઉતારી. પીરખાં પાસે તેણે પોતાના મનની મુરાદ પણ રજૂ કરી : 'આ સફર ખેડીને હું આખા મુલકના ઠગોનો આલમમાં મારો ડંકો બજાવી દેવા માગું છું. એક વાર સૌને એમ કહેવું પડે કે અમીરઅલી જેવો ઠગ હજુ સુધી પાક્યો નથી.'

‘એમાં હવે શું બાકી રહ્યું છે.’ પીરખાંએ ખુશામત કરી : ‘હું આટલાં વરસોથી સફરે જાઉં છું પણ કોઈ જમાદારની ટોળીમાં જોડાવા માટે ઠગોની આવી પડાપડી મેં ક્યારેય જોઈ નહીં.’ પછી હળવેકથી ઉમેર્યું : ‘આ વખતે તો સૌથી નાની ઉમ્મરનો એક છોકરો પણ તમારી ટોળીમાં સામેલ થવા આવ્યો છે.’

‘છોકરો ? અમીરને કૌતુક જાગ્યું : ‘ક્યાં છે – કોણ છે ? મેં તો એને ક્યાંય જોયો નહીં.’

‘એને મેં ઉતારે રાખ્યો છે.’ પીરખાંએ આજીજીભર્યા સ્વરે ખુલાસો કર્યો : ‘એ છે મારો ભાણો આલમખાં. છે તો ફક્ત અગિયાર સાલનો પણ ભારે ચતુર છે. જોતાં જ ગમી જાય એવો બોલકો છે.’

‘પણ આટલી નાની ઉમ્મરે એને સફરમાં શું કામ લીધો ?’

અમીરના અવાજમાં થોડો અણગમો દેખાયો ત્યારે પીરખાંએ ફરી આજીજી કરી : ‘અમીરમિયાં, તમે તો જાણો છો મારે એકેય બેટો નથી. મારી બહેન પાસેથી મેં એને માગી લીધો છે. હવે ચારછ સફરથી વધારે મારું શરીર કામ આપશે કે નહીં ખુદ જાણે, ત્યારબાદ અમારો આધાર આ છોકરા પર છે. અને ઠગ સિવાય બીજા કોઈ ધંધામાં મારાથી એને નખાય નહીં. હવે તમે જ કહો, તમારા જેવો જમાદાર એને બીજો કોણ મળવાનો ? જોતજોતામાં એ પાવરધો થઈ જશે.’

‘પણ માસૂમ ઉમ્મરનો એ છોકરો મુસાફરનો શિકાર જોઈ શકશે ? એનો આઘાત ખમી શકશે ?’ અમીરઅલીને હજુ અગિયાર વરસના છોકરાને સાથે લેવાની ઇચ્છા નહોતી.

‘નહીં મિયાં, આ સફરમાં એને બધું જોવાનો આપણે મોકો જ નહીં આપીએ... બાકી હું પોતે જ તેર વરસનો હતો ત્યારે મારા વાલિદ સાથે સફરે આવેલો અને આસાનીથી આવા આઘાત પચાવી ગયેલો.’

અમીર કાંઈક વિચારમાં પડી ગયો એટલે પીરખાંએ તેની આનાકાની ખંખેરવા પોરસ કર્યો : ‘તમે એક વાર એને જુઓ, પછી સાથે લેવાનો ઇન્કાર નહીં કરો. વળી એ સાથે હશે તો મુસાફરોને પણ આપણા માટે શક નહીં જાગે.’

અમીર એને કહેવા જતો હતો ‘જા લઈ આવ તારા ભાણાને’ પણ એ જ વખતે એક ઠગ સાથી આવીને પીરખાંના કાનમાં કાંઈક ગુસપુસ કરી ગયો. પીરખાંની આંખો અચરજથી પહોળી થતી જોઈને અમીરે પૂછ્યું : ‘એલા મારાથી ખાનગી વાત શું ચાલે છે !’

પીરખાંએ ઝડપથી ચહેરા પરના હાવભાવ પલટાવી નાખ્યા પછી થૂંક ગળે ઉતારીને કહ્યું : ‘એક અનાડી ઠગ આપણી સાથે જોડાવા માગે છે.’

‘કોણ છે ?’

‘ગણેશ !’ નામ બોલતાં પીરખાંને થોડી તકલીફ થઈ : ‘તમારા અબ્બા સાથે એક વાર તકરાર કરી હતી એ ગણેશ !’

અમીરની આંખો ઉત્તેજનાથી ચમકી ઊઠી : ‘શું એ સામે ચાલીને મારી સાથે જોડાવા આવ્યો છે ?’

‘હા, એને કદાચ ખબર નહીં હોય કે તમે ઈસ્માઈલ જમાદારના દીકરા છો.’ પીરખાંને ગણેશ આવ્યો તે ગમ્યું નહોતું. તેણે અમીરને સમજાવવા માંડ્યું : ‘આપણે એને સાથે નથી લેવો. ક્યારે શું કરી બેસે એની ખબર ન પડે.’

પણ અમીરનું ગણેશ માટેનું કુતૂહલ વધવા લાગ્યું હતું. બાપુ સાથે તકરાર કરનારા એ માણસ પર હુકમ ચલાવીને પોતે બદલો લઈ શકશે એવો પણ ઇરાદો મનમાં જાગ્યો :

‘પીરખાં, હું ગઈ ગુજરી ભૂલી જવા માગું છું. ગણેશને ટોળીમાં સામેલ કરવામાં આપણને કોઈ હરકત નથી.’ પછી પીરખાંને રાજી કરવા ઉમેર્યું : ‘તારા ભાણેજનેય સાથે લઈ લેજે.’

‘ભલે !’ કહેતો પીરખાં ગણેશને મળવા ઊભો થયો કે અમીરે તેને ખાસ તાકીદ કરી : ‘એક વાત યાદ રાખજે, ગણેશને હાલ તુરત ખબર ન પડવી જોઈએ કે હું ઈસ્માઈલ જમાદારનો બેટો છું.’

ગણેશના ચોવીસ સાથીઓ અને પચીસમો પીરખાંનો ભાણો અગિયાર વરસનો આલમખાં મળીને ત્રણસો ઠગની ટોળી સાથે અમીરે સફર શરૂ કરી.

જેને જોવાનું ભારે કુતૂહલ હતું એ ગણેશ અમીરને જોવો ન ગમે એવો બેડોળ લાગ્યો. તેની સાથે પહેલી વાર નજર મેળવી ત્યારે ગણેશ મલકાયો છતાં અમીરને મુસ્કાન પણ અળખામણી લાગી : પચાસે પહોંચેલા ગણેશમાં કદાચ પહેલાં જેવું ઝનૂન રહ્યું નથી એટલે એ તોફાની દેખાતો નહીં હોય, પણ તેની આંખો મને ડરામણી કેમ લાગે છે ? આને ક્યારેક જોયો હોય એવું કેમ થાય છે ? બચપણમાં બિહામણાં ખ્વાબ જોઈને હું ઊંઘમાં છળી ઊઠતો ત્યારે આવો જ કોઈક ચહેરો જોયો હોવાનું યાદ છે.

‘અમીરઅલી, મારા દેખાવ પર ન જશો.’ ગણેશએ ખંધું હસીને ખુલાસો કરેલો : ‘મારા જેટલો બીજો અનુભવી ઠગ તમને બીજો કોઈ નહીં જોવા મળે. દેખાવનો બૂરો છતાં દિલનો અચ્છો છું.’

ત્યારે અમીરે પરાણે હસીને વાત ટાળી દીધેલી. ત્યાર પછી કોણ જાણે શું કામ, પણ અમીર ગણેશથી આઘો રહેવા લાગ્યો. એની હાજરી પોતાનો જુસ્સો દાબી દે છે એવું મહેસૂસ થયા કરતું હતું. એટલે જ તેણે ગણેશને જાણે કરીને આગવી ટોળીની સરદારી સોંપી વહેલો રવાના કરી દીધેલો : ‘આપણી આવડી મોટી ટોળી જોઈને કોઈ વહેમાશે એટલે સો જણાને લઈને તું આગળ રહે. અને કોઈ પૂછપરછ કરે તો કહેવાનું કે હૈદાબાદના નિઝામની નોકરીમાં છીએ. છુટ્ટી પૂરી કરીને ફરી નોકરીએ ચડવા હૈદાબાદ જઈ રહ્યા છીએ.’

‘ભલે જમાદાર !’ કહીને ગણેશાએ પણ ખુશીથી કામગીરી ઉપાડી લીધી.

પીરખાંને એક રીતે આ ખટક્યું તો બીજી રીતે એ ગમ્યું. ગણેશા આગળ ગયો તેથી અમીરમિયાં સાથે તકરાર થવાના સંજોગો ઊભા નહીં થાય અને પોતાનો મોત્તો પણ નહીં જોખમાય.

અમીરને પીરખાંનો રમતિયાળ ભાણો પહેલી નજરે જ ગમી ગયો. મામાએ આલમખાંના ખોટાં વખાણ નહોતાં કર્યા. જેવો દેખાવડો હતો એવો જ મીઠાબોલો નીકળ્યો. એ અમીરની સાથે એવી રીતે ભળી ગયો જાણે જૂની-પુરાણી પહેચાન હોય ! પીરખાંએ તેને ઘોડેસવારીની તાલીમમાં પલોટી દીધી અને અગિયાર વરસના છોકરાને પુરપાટ ઘોડો દોડાવતો જોઈને અમીર છક થઈ ગયેલો : ‘શાબાશ આલમ ! નાની ઉમ્મરમાં તેં ભારે ઢુન્નર હાંસલ કરી લીધો છે.’

‘એ તો મામાજાનની મહેરબાની છે.’ આલમની મીઠી જબાન ચાલી : ‘અને ચાચાજાન, આપની મહેરબાની થશે તો તલવારબાજીમાંય એવો હોશિયાર બની જઈશ.’

‘શાબાશ બેટા !’ કહીને અમીરે હેતથી તેના ગાલે બોસો કરી લીધો ત્યારે ન સમજાય એવી ઝણઝણાટી એના દિલમાં રણઝણી ઊઠી. એક વિચાર દિમાગમાં ઝબકી ગયો : આલમને શું કામ મારો બેટો ન બનાવી લઉં ? અઝીમા પણ ખુશ થશે અને બેટાની ખોટ પુરાઈ જશે...

જેમ જેમ અમીર એ વિચાર વાગોળતો ગયો તેમ એને આલમ વધુ ને વધુ વહાલો લાગવા માંડ્યો. સફરના પહેલા બે દિવસ એનું મન એમાં જ રચ્યુંપચ્યું રહ્યું. આ મીઠા ખ્યાલની પીડા એકલાથી સહેવાતી ન હોય તેમ તેણે પીરખાં પાસે એ વાત છેડી :

‘તારો ભાણો ખરેખર મને ગમી ગયો છે. રાખી લેવાનું મન થઈ જાય એવો છે.’

પીરખાં પહેલાં તો આ તારીફથી પોરસાયો પણ અમીરે જ્યારે વાતનો ફોડ પાડ્યો ત્યારે એના મુખ પર પીડા ઊપસી આવી : ‘અમીરમિયાં, તમે મારો જાન માગો તો કુરબાન કરી દેવા તૈયાર છું, પણ આલમને કેમ સોંપી દઉં ? એના વગર તો હું એક દિ પણ ચેનથી જીવી શકું નહીં. પછી અમીરને ખોટું ન લાગે એટલા માટે ઉમેર્યું : ‘તમને સાચું કહું, એને સફરમાં સાથે લઈ આવવાનું કારણ પણ એને માટેની મારી ઘેલછા છે. એ મારા વિના ઘેર એકલો રહી શકતો નથી અને મને એના વિના સફરમાં સોરવતું નહોતું એટલે બે વરસ વહેલો બહાર પાડ્યો.’

અમીરે માનેલું કે પીરખાં એવી કાંઈક દલીલ કરશે કે એ અમારો એકનો એક આધાર છે. એના વિના પાંચ વરસ પછી અમારું ગુજરાન કોણ ચલાવશે... આવું કહ્યું હોત તો અમીર પાસે જવાબ હાજર હતો. આલમના બદલામાં પીરખાંના કુટુંબના ગુજરાનની જવાબદારી પોતે ઉપાડી લેવા તૈયાર હતો.

‘પીરખાં, તારું દિલ કોયવીને મારે આલમ નથી જોઈતો, પણ તારા કરતાં એ મારી

પાસે વધારે સુખચેનથી ઊછરશે અને મોટો થઈને મારો હોદ્દો હાંસલ કરી શકશે. આના પર વિચાર કરી જોજે. ફેંસલો કરવા માટે હજુ આખી સફર બાકી છે.’

પણ એને બદલે પાંચમે દિવસે કુદરતે જ ફેંસલો આપી દીધો.

*

ચાર મુસાફરોએ અમીરની ટોળીનો સંગાથ લીધો. એ લોકો ખાસ માલદાર દેખાતા નહોતા છતાં ટોળીનો જુસ્સો વધારવા માટે આવા શિકારની જરૂર હતી. શુકન જોવાયાં, અનુકૂળ જવાબ મળ્યો અને ચારેયને ખતમ કરવાનો ફેંસલો થયો.

લુધાઓને કહી દેવામાં આવ્યું કે સામે આવતી નદીના પેલા કિનારે ખાડો ખોદી રાખો. અમે આવી પહોંચીએ છીએ... અમીરે પીરખાંને ખાસ તાકીદ કરી : ‘તારા ભાણાને મારો ઘોડો સોંપી દઉં છું, આપણે લાશોને ઘટી ન દઈએ ત્યાં સુધી એ પાછળ જ રહે એમ કહેજે.’

અમીર, અફલો, પીરખાં અને બીજા દસબાર ઠગ પેલા ચાર મુસાફરોને સંગાથે લઈને ઝડપભેર રસ્તો કાપવા લાગ્યા. ‘વહેલા જઈને આપણે પડાવ માટે સારી જગ્યા પસંદ કરી રાખીએ.’ એવું બહાનું કાઢવામાં આવ્યું.

સૂરજ પશ્ચિમ તરફ નમતો હતો. આટલો વહેલો પડાવ નાખવાનો કોઈ ઇરાદો નહોતો. મુસાફરોને દફનાવી દઈ સફર જારી રાખવાની હતી.

‘જો સામે નદી દેખાય... !’ પીરખાંએ આંગળી ચીંધીને આનંદ ઉછાળ્યો.

નદીના પટમાં પહોંચ્યા એટલે અમીરના પગ થંભી ગયા : ‘આપણે અહીં ઝાડના છાંયે પડાવ નાખીએ તો કેમ ?’ એમ પૂછવા ખાતર પૂછ્યું અને મુસાફરો હા-ના કરે ત્યાં સુધીમાં એ દરેકની પાછળ બબ્બે ઠગ ગોઠવાઈ ગયા. બધી તૈયારી થઈ ચૂકી છે એ જોતાં જ અમીરે ઝીરણી આપી : ‘પાન લાવ !’

અને સાથે ચારે મુસાફરોના ગળામાં રૂમાલ પડી ગયા.

‘ઊભા રહો...’ પાછળથી અગિયાર વરસના આલમનો સાદ સંભળાયો. એ તેમની સાથે થઈ જવા પુરપાટ ઘોડો દોડાવતો હતો : ‘હું તમને આંબી ગયો.’

એ કહેવા તેણે મોં ઉઘાડ્યું પણ એનું મોં ફાટી રહ્યું. ચાર મુસાફરોનાં ગળાં ભીંસાતાં જોઈને તેનાથી ચીસ નખાઈ ગઈ.

‘આ છોકરો અહીં ક્યાંથી આવી પહોંચ્યો !’ અમીર ત્રાડ નાખીને તેને રોકવા ધસી ગયો પણ એ પહોંચે એ પહેલાં જ ભયભીત થયેલો આલમ ઘોડાની પીઠ પરથી ઊથલી પડ્યો. એક ધુબાકો સંભળાયો.

‘બેટા આલમ !’ કરતા પીરખાં દોડી ગયો.

અમીરે છોકરાને ઊંચકી લીધો પણ એ હોશ ગુમાવી બેઠો હતો. તેના કુમળા ચહેરા પર ભયની રેખાઓ થીજી ગયેલી દેખાતી હતી.

‘જાવ કોઈ જલદી પાણી લઈ આવો.’ અમીર બેબાકળો બની ગયો.

પીળા રૂમાલની ગાંઠ : ભાગ-૨ / ૨૮૫

‘મારા ભાણાને શું થઈ ગયું ?’ પીરખાં રડવા જેવો થઈ ગયો : ‘અમીરમિયાં, એને કોઈ હિસાબે ભાનમાં લાવો.’

મોં પર પાણી છાંટ્યા બાદ આલમના હોઠ ધ્રૂજતા દેખાયા. પીરખાંએ ધરપત અનુભવી : ‘હા, એ ભાનમાં આવે છે... બેટા આલમ !’

અને આલમે આંખો ઉઘાડી. પોતાને ઘેરી બેઠેલા લોકોના ચહેરા ધારીધારીને જોયા : ‘મને શું થઈ ગયું ?’ માંડ માંડ તેના ગળામાંથી અવાજ બહાર આવ્યો.

‘બેટા તને કાંઈ જ નથી થયું...’ પીરખાંએ તેના માથા પર હેતાળ હાથ ફેરવ્યો : ‘તું ઘોડા પરથી પડી ગયો.’

‘ના ના, હું ઘોડા પરથી પડ્યો નથી.’ કહીને એ બેઠો થવા ગયો. પણ જેવી તેની નજર એક મુસાફરની લાશ પર પડી કે એનો અવાજ ફાટી ગયો : ‘જુઓ, જુઓ પેલાના ડોળા આંખમાંથી બહાર આવી ગયા.’ એ ચિલ્લાતો જમીન પર મોં દાબી દઈ એ ફરી બેહોશ થઈ ગયો.

હવે બધાનું ધ્યાન ગયું કે આલમની ફિકરમાં લાશને ઢાંકવાનું કે ખસેડવાનું કામ રહી ગયું હતું.

‘આલમ, બેટા આલમ !’ પીરખાંએ તેને ઢંઢોળ્યો પણ કોઈ જવાબ ન મળ્યો ત્યારે એનાં આંસુ રોકાઈ શક્યાં નહીં : ‘આ શું થઈ ગયું મીરસાહેબ ! મારો એકનો એક આધાર છીનવાઈ ન જાય તે જોજો.’

હવે અમીરને અકળામણ થવા લાગી. ‘વખત વીતી ગયો તો આલમ ફરી ક્યારેય આંખ નહીં ઉઘાડે ! ચાલો આપણે એને કિનારે લઈ જઈએ.’ કહેતાં અમીરે તેને ખભા પર ઊંચકી લીધો : ‘તમે લોકો લાશને સગેવગે કરી નાખો.’

નદીકિનારે ફરી પાણી છાંટ્યું. પીરખાં રડતો રડતો બબડતો હતો : ‘યા ખુદા ! આલમને સાજો કરી દે તો હું સો ફકીરોને ખાણું આપીશ.’

જાણે પોતાની આરજૂનો જવાબ મળતો હોય તેમ આલમે ફરી આંખો ઉઘાડી. આસપાસ જોયું. પેલું દૃશ્ય નજરે ન પડ્યું એટલે જરાક રાહત થઈ હોય તેમ ચહેરા પરની તાણ ઓછી થઈ. પણ અમીર કપડાથી તેનું મોં લૂછવા ગયો અને એ પાછો ભડક્યો. અમીર એક મુસાફરના લાલ સાફના છેડાથી પોતાનું મોં લૂછી રહ્યો છે એ ખ્યાલ આવતાં જ આલમના શરીરની નસો તણાવા માંડી. છાતીમાં હાંફ ચડી, આંખના ડોળા ચકળવકળ થવા લાગ્યા અને આંચકો લાગ્યો હોય તેમ ડોક ઢળી ગઈ.

‘આ...લ...મ !’ છાતી ચિરાઈ જાય એવી તીણી ચીસ નાખીને પીરખાં માથું પછાડવા માંડ્યો. થોડા દિવસમાં જ સૌનો લાડકો બની ગયેલો આલમ આમ અણધારી વિદાય લઈને કઠણ કાળજાના ઠગોને રડાવી ગયો. આખી ટોળી પર ગમગીની છવાઈ ગઈ.

મધરાતના સૂનકારામાં સુસવાટ મારતા પવનનું ઉદાસ ગીત સાંભળતો અમીર શેતરંજી પર પડખાં ફેરવતો હતો. એ તંબૂમાં જ આલમની કબર બનાવી સાંજે બધાએ તેને રસમભરે દફનાવ્યો હતો. અમીર વારેવારે એ માટી પર હાથ ફેરવીને આલમના અસ્તિત્વને પંપાળી રહ્યો હતો.

અને ત્યાં તંબુનો દરવાજો હત્યો. એક આકૃતિ અંદર દાખલ થતી દેખાઈ : 'કોણ ?'

'હું છું...' પીરખાંનો દર્દઘૂંટ્યો અવાજ અમીર ઓળખી ગયો. આંચકા સાથે એ બેઠો થયો : 'ઊંઘ નથી આવતી પીરખાં !'

જવાબ આપ્યા વિના જ પીરખાં નજીક આવ્યો. તેનો ભાવશૂન્ય ચહેરો જોઈને અમીરે દિવાસો દેવાની કોશિશ કરી, પણ પીરખાંએ મોકો જ ન આપ્યો.

'હું આપની રજા લેવા આવ્યો છું.'

'રજા !' અમીર ચોંક્યો.

'હા અમીરમિયાં, મારું મન હવે ઊઠી ગયું છે. મને હવે પાછો ફરી જવા દો... મારાથી સફરમાં આગળ નહીં વધી શકાય. હું તમારા માટે હવે નકામો બની ગયો છું.'

અમીરે તેના ખભા પર હાથ મૂકી હમદર્દીથી એને પંપાળ્યો પણ પીરખાં ન તો પીગળ્યો કે ન જરાય રડ્યો.

'મને રોકશો નહીં. ઘેર જઈને બાકીની જિંદગી ખુદાની બંદગીમાં ગાળવાનો મેં ફેસલો કરી લીધો છે. આલમ વિના મારી જિંદગી પણ હવે ટૂંકાઈ જવાની... બહુ જલદી હું જમીન નીચે ઊંઘી જવા માગું છું, અમીરમિયાં !'

એના અવાજમાં મક્કમતાએ અમીરને બેજબાન કરી દીધો. ના પાડવાની હિંમત ન ચાલી, હા કહેવા માટે જીભ ન ઊપડી.

કેવો વિચિત્ર સંજોગ ઊભો થયો ! જે પીરખાંએ પહેલી સફરથી પોતાને સાથ આપ્યો હતો અને ઠગ મટી ગયા પછી ફરી ઠગ બનવા માટે વારંવાર પોતાને સમજાવ્યો

હતો : એક વખત દીક્ષા લીધા બાદ માણસ કદી ઠગ મટી શકતો નથી, દેવી ભવાની તેના પર કોપાયમાન થાય છે અને રૂમાલ વાપર્યા વિના તેને ચેન પણ પડતું નથી... આવું કહેનાર પીરખાં પોતે જ આજે પાછા ફરવાની રજા માગી રહ્યો છે. બદીનાથ સાથે માયા બંધાણી અને એ ચાલ્યો ગયો. હવે પીરખાં પણ મને છોડી જવા માગે છે.

'અમીરમિયાં ! હું તમારી લાગણી સમજું છું.' અમીર ચૂપ રહ્યો એટલે પીરખાંએ તેના બંને પગ પકડી લઈ બાળકની જેમ રડવા માંડ્યું : 'મનને મેં ઘણું મનાવી જોયું. આ સફર પૂરી કરી લે પછી ઘેર બેસી જજે... પણ હઠીલું મન હવે માનવા તૈયાર નથી. મીરસા'બ મને જવા દો. મારી હાલત પર રહેમ કરીને મને રજા આપો.'

'ભલે પીરખાં !' માંડ માંડ અમીરની જબાન પર બોલ ઊપડ્યા : 'હું તને મજબૂર કરવા નથી માગતો.'

અને એકાએક પીરખાંનાં વહેતાં આંસુ થંભી ગયાં. ચાંદના આછા અજવાળામાં તેણે અમીરના ચહેરા પર થીજી ગયેલી વ્યથા નિહાળી. થોડી વધુ વાર તેણે તેની આંખોમાં જોયા કર્યું હોત તો કદાચ ઊઠવાની તાકાત ગુમાવી બેસત. પણ તરત જ યાદ આવ્યું કે પોતે જ્યાં બેઠો છે એ જ જગ્યાએ લાડકા ભાણા આલમને હજુ સાંજે જ દફનાવ્યો છે. આ ખ્યાલે તેનામાં જોશ પેદા કર્યું અને ઝાટકા સાથે પીરખાં ઊભો થઈ ગયો, પીઠ ફેરવ્યા વિના એકબે ડગલાં પાછળ હઠ્યો. કંઈક કહેવાનું યાદ આવ્યું હોય તેમ સહેજ અટક્યો પણ પછી વિચાર બદલી નાખ્યો અને ચૂપચાપ તંબુની બહાર નીકળી ગયો.

આંસુભીની આંખે અમીર તેને જતો જોઈ રહ્યો. 'અલવિદા !' કહેવા માટે હોઠ ફફડ્યા નહીં. 'ફરી જ્યારે મન થાય ત્યારે સફરમાં જોડાવા આવી જજે' એ પણ કહેવાયું નહીં.

'ગણેશાથી ખબરદાર રહેજો.' એમ પીરખાં પણ અમીરને કહી જવા માગતો હતો તેય તેનાથી બોલાયું નહીં.

થોડી વારે ખ્વાબમાંથી ચોંકીને જાગ્યો હોય તેમ અમીર ઊભો થઈને તંબુની બહાર ધસી ગયો... જોયું તો પીરખાં દૂર નીકળી ચૂક્યો હતો. જાણે લાલચમાંથી છટકી જવા માટે ભાગી છૂટતો હોય તેમ એ બુઝર્ગ આદમી ખળખળ વહેતી નદીની જેમ તેજીલી ગતિએ દોડતો હતો.

અને અમીર સૂનમૂન બનીને ત્યાં જ ખોડાઈ રહ્યો.

*

આલમખાંના મોત અને પીરખાંની ગેરહાજરીએ ઠગ સાથીઓને થોડા દિવસ સુધી ગુમસૂમ બનાવી દીધા. સફરની શરૂઆત આવી ગમગીની સાથે થઈ એથી સાથીઓનાં મન પાછાં પડવા લાગ્યાં છે એ જાણતાં જ અમીરે પોતાના દિલમાંથી એ ગમ હઠાવી દીધો અને

સૌનો જુસ્સો વધારવા માટે સફરને વેગીલી બનાવી.

ગણેશ પર આ દુર્ઘટનાની ખાસ અસર દેખાઈ નહીં : કાચી બુદ્ધિના છોકરાને સફરમાં સાથે લેવાની શી જરૂર હતી ! ભણિયો ગુજરી ગયો એમાં પીરખાં શું કામ ભાગી છૂટ્યો ? તેને આવા પોચા દિલનો ધાર્યો નહોતો.

‘જઝબાત(લાગણી)ને તું દિલની કમજોરી ગણાવે છે ગણેશ ?’ પહેલી વાર અમીર તેની સાથે દલીલમાં ઊતર્યો : ‘ઠગ બન્યા એટલે શું આપણે ઇન્સાન મટી જવાના ? બીજા રિશ્તા નાતા તૂટી જવાના ?’

ગણેશ અમીર સામે ખંધું હસ્યો. તેના બેડોળ ચહેરા પર સ્મિત પણ વિકરાળ બની જતું : ‘અમીરમિયાં, ઘર એ ઘર અને સફર એ સફર ! બહાર પડ્યા પછી દેવી ભવાની અને એમના આદેશ સિવાય આપણે બીજું કંઈ જ યાદ રાખવાનું હોતું નથી. લાગણી બહુ બૂરી ચીજ છે જમાદારસા’બ ! એમાં એક વાર ફસાયા પછી આદમીનો જુસ્સો ઠરવા માંડે છે.’

બધાની વચ્ચે ગણેશ આમ બોલી ગયો એટલે અમીરે સામી દલીલ કરી નહીં. ગણેશના ઝનૂનથી સાથીઓનો જુસ્સો ગરમ રહેતો હોય તો એમાં ફાયદો જ છે. તેની સાથે નકામી જીભાજોડી શું કામ કરવી ? હવે પીરખાં નથી એટલે ગણેશને સાચવી લેવો પડશે. જબલપુર સુધીમાં કોઈ મોટો શિકાર ભેટવો જોઈએ. અત્યાર સુધીની સફરમાં ખાસ કોઈ કામિયાબી પણ સાંપડી નથી...

જબલપુર એક-બે મંઝિલની દૂરી પર હતું ત્યાં ખબર મળી કે એક દોલતમંદ મુનશીનો કાફલો નાગપુર રસ્તે આગળ વધી રહ્યો છે. એ બાતમીએ ત્રણસો ઠગની ટોળીનો ઉત્સાહ વધારી દીધો. અમીરે તાબડતોડ આડભીડનો રસ્તો પકડ્યો : ‘આવા માલદાર શિકારને આપણે છટકવા દેવો નથી ગણેશ !’

અને ગણેશને પોરસ ચડ્યો : ‘મારી વાત માનશો તો આપણા સર્કજામાંથી ક્યારેય કોઈ નહીં છટકી શકે.’

‘કંઈ વાત ?’ અમીરે કુતૂહલ સાથે પૂછ્યું.

‘જઝબાતની વાત...’ ગણેશએ પોતાનું પીઠપણું દોહરાવ્યું. ‘અહીંથી જ ફેંસલો કરીને આગળ વધો કે મુનશી ભલો હોય કે બૂરો, બાળબચ્ચાં સાથે હોય કે એકલો – આપણે એનો શિકાર કરવો જ છે. બસ પછી જુઓ ભવાની આપણું કામ કેટલું આસાન બનાવી દે છે !’

‘દરેકની કામ કરવાની પોતપોતાની રીત હોય છે, ગણેશ !’ અમીરે મક્કમ અવાજે સંભળાવ્યું. ‘મને મારા ઇરાદા પર પાકો ભરોસો હોય છે. શિકાર અને સંજોગો વિના હું કદી ફેંસલો કરતો નથી.’

ગણેશને તેની એ મક્કમતા કઠી, પણ ગમે તેમ તો અમીર ટોળીનો જમાદાર હતો.

એની રીત મુજબ તેણે કામ કરવાનું હતું એટલે સામી દલીલ ન કરી. છતાં મનમાં ગાંઠ વાળી લીધી કે આ અમીરઅલીનેય મારે પાઠ ભણાવવો પડશે. નાની ઉંમરમાં અણધારી કામિયાબી મળી ગઈ એટલે ગુમાન કરે છે પણ ગણેશ જેવો કોઈ માથાનો મળ્યો નહીં હોય... આગે આગે દેખા જાયેગા...

*

ઠગની ટોળીએ મુનશીના કાફલાને આંતરી લીધો. દૂરથી તંબૂનો પડાવ જોઈને જ અમીરે તેના સાથીઓને સાવધ કરી દીધા : ‘હવે બધા ખબરદાર થઈ જજો. જરાય વહેમ પડવો ન જોઈએ.’ પેલા ગણેશને તો ખાસ તાકીદ કરી : ‘મને મારી રીતે કામ કરવા દેજે. આપણે જરાય અધીરાઈ કરવી નથી. અને અફલાના કાનમાંય ફૂંક મારી દીધી : ‘તું ગણેશ પર નજર રાખજે. એનું એક પગલું આપણી આખી બાજી પલટાવી દેશે !’

મુનશીના બે મોટા તંબૂની નજીકમાં જ અમીરે પડાવ નાખ્યો. એમના ઊંટ-ઘોડા અને હજૂરિયાઓની સંખ્યા પરથી મુનશી માલદાર હોવાની અટકળ પાકી ઠરી. જનાના સવારી સાથે હોવાનો અંદાજ આપતી એક પાલખી પણ દેખાણી ત્યારે અમીરને થોડોક કચવાટ થયો : ઓરત સાથે લઈને સફરે નીકળ્યો છે, હવે એનેય ખતમ કરવી પડશે.

સારી છાપ પાડવા માટે પહેલા બે દિવસ તો અમીર ઓળખાણ પિછાણથી આઘો જ રહ્યો. અજાણ્યા મુસાફરોની સાથે હળી-ભળી જવાની ઉતાવળ કરો તો ઘણી વાર એ વહેમાતા હોય છે અને પછી વિશ્વાસ હાંસલ કરવામાં વધુ વિલંબ થાય છે. શરૂમાં સામાન્યાણે એવી છાપ પડવી જોઈએ કે આ લોકો તેમનાથી અળગા અને અતડા રહે છે. અરે, એ લોકો ઠગ હોય અને આપણે શાહુકાર મુસાફરો હોઈએ એવી સાવધાનીનો દેખાવ કરવામાં અમીર માનતો હતો. તેની આ ચાલનું અહીં પણ ધાર્યું પરિણામ આવ્યું.

બીજા દિવસની સાંજ પહેલાં જ મુનશીએ સામે ચાલીને પૂછપરછ કરવા માંડી : કોણ છો, ક્યાં જઈ રહ્યા છો, ક્યારે ઊપડવાના છો ?

ત્યારે અમીરે સિફત વાપરીને થોડા અચકાતાં-અચકાતાં જવાબો આપ્યા અને છેલ્લે ઠાવકાઈથી ઉમેર્યું : ‘માફ કરજો, તમને અમે મૂંજી અને અતડા મિજાજના લાગતા હઈશું. પણ સફરમાં જરા સાવચેત રહેવું પડે છે. જમાનો બહુ ખરાબ છે. કોણ શાહુકાર અને કોણ ઠગ-લૂંટારા છે એ પારખવું મુશ્કેલ છે.’

મુનશી પર આની શું અસર થાય છે તે જાણવા અમીરે ધારીધારીને તેના ચહેરાના હાવભાવ નીરખી લીધા. પહેલાં તો એમ લાગ્યું કે મુનશી નારાજગી દેખાડશે, કદાચ ગુસ્સે થઈને કહેશે કે શાહુકાર અને બદમાશને જોતાંવેંત જ ઓળખી જવાય. જો તમારી પાસે પારખું નજર હોય તો ! પણ તેને બદલે તો અમીર તેની સામે મુસ્કુરાયો : ‘તમે મારા મનની જ વાત જ કહી દીધી મીરસા’બ. મેં પણ બે દિવસથી એટલે જ ઓળખાણ કરવાનું ટાળ્યું

હતું. પણ હવે એવી જુદાઈ રાખવાની જરૂર નથી. તમારા તંબુમાંથી ગાયન-વાદનના અવાજ સાંભળીને તમને મળવા માટે દિલ ખેંચાયું. હું પણ કહાની કિસ્સા સંભળાવવાનો શોખ ધરાવું છું.'

'એ તો અમારી ખુશકિસ્મતી ગણાય મુનશીજી ! આપ આજે રાતે જ અમારા મહેમાન બનો. ખાણા માટે મારી દાવત મંજૂર રાખો.' અમીરે પહેલો પાસો નાખ્યો ત્યારે મુનશીએ પોતાની ખાનદાની દેખાડી : 'એમ નહીં, પહેલાં આપ મારી સાથે ખાણું લો. મારી બીબીના હાથની રસોઈ ચાખશો તો તમને ઘર યાદ આવી જશે.'

એક અજાણ્યો ઇન્સાન પહેલી જ મુલાકાતમાં એની બીબીના હાથની રસોઈ જમાડવાની લાગણી દેખાડવા માંડ્યો એથી અમીરનું દિલ આળું બની જવા લાગ્યું. પણ ઠગનું કામ જ એ હતું - માયા બાંધીને માણસનો છુટકારો કરી દેવાનો, લાગણી દેખાડીને જાન ઝૂંટવી લેવાનો !

'ભલે, આપ બુઝૂર્ગ છો, મારાથી આપની દાવત કેમ નકારી શકાય ?' અમીરે મન કઠણ કરી લીધું : 'આપના અનુભવો સાંભળવા માટે દિલ પણ બેતાબ બન્યું છે. નમાઝ પઢીને હું હાજર થઈ જઈશ.'

*

મશાલના અજવાળામાં મુનશીના તંબુમાં મહેમાન અને યજમાન સામાસામા ખાણા પર બેઠા હતા. જમતાં જમતાં વારેવારે અમીરની નજર મુનશીના ખોળામાં રમતા બે-અઢી વરસના દીકરા પર ચોંટી રહેતી. પેલો છોકરો પણ અમીરની સામે ટીકીટીકી જોવા કરતો, જરાક મલકીને વળી પાછો મોં ફેરવી લેતો.

'ખુદાએ તમને બહુ ખૂબસૂરત બેટો બક્ષ્યો છે.' એમ કહીને તેણે છોકરાના માથા પર હેતાળ હાથ ફેરવી લીધો : 'શું નામ પાડ્યું છે એનું ?'

'નામ તો હજુ પાડ્યું નથી.' મુનશીએ છોકરાના મોંમાં બટકું મૂકતાં કહ્યું : 'વરસો બાદ ઓલાદનું મોં જોવા મળ્યું છે એટલે નામ પાડવાની ઉતાવળ નથી કરતાં. હેતથી એને લાડકો કહીએ છીએ.'

અમીરનું ધ્યાન હવે વાત સાંભળવામાં નહોતું. પહેલી નજરે જ ગમી ગયેલા એ છોકરાને જોતાં જ અઝીમાને કરેલો વાયદો યાદ આવી ગયો : તારા માટે હું જ બેટો લઈ આવીશ આ છોકરાને લઈ જઈને અઝીમાના ખોળામાં મૂકીશ ત્યારે એ કેટલી ખુશખુશાલ થઈ ઊઠશે ! બસ, મુનશીને ખતમ કરવાનો ફેંસલો એ જ ઘડીએ પાકો થઈ ગયો.

'તમે કંઈક વિચારમાં ખોવાઈ ગયા દેખાવ છો મીરસા'બ.' મુનશીએ તેને સમજાવ્યો : 'શું ઘર યાદ આવી ગયું ? લાડકાને જોઈને તમારો બેટો...'

'નહીં નહીં મુનશીજી !' અમીર કોળિયો ગળે ઉતારતાં ગળગળા જેવો થઈ ગયો.

તેની આંખોમાં ભીનાશ છવાઈ જતી જોઈને મુનશીએ ગંભીરતા ધારણ કરી લીધી :

'તમે આ લાડકાને ધારી ધારીને જોતા'તા ત્યારે જ મને વહેમ ગયેલો.'

'શું ?' અમીર ભડકી જવા જેવો થઈ ગયો.

'એ જ કે બેટાના પ્યાર માટે તમારું દિલ તલસે છે.' સાંભળીને અમીરે તરત જ હાવભાવ બદલી નાખ્યા અને શરમાઈને નીચું જોઈ ગયો. મુનશીને જ બોલવા દીધા : 'પણ મીરસા'બ, એમાં આશા ગુમાવી બેસવા જેવું નથી. તમે તો હજુ જુવાન છો. મારા પર ખુદાની કેટલાં વરસે મહેરબાની ઊતરી એ તો તમે નજરે જ જુઓ છો ને ?'

'મહેરબાની તો મારા પર બહુ જલદી ઊતરી'તી.' અમીરે વાત ચાલુ રાખી : 'પણ એમણે બેટો આપી તરત જ પાછો લઈ લીધો. હવે તો એક બેટી પર વહાલ વરસાવીને અમે બંને દિલ બહેલાવીએ છીએ.'

મુનશીને થયું કે મોજ ખાતર મિજબાની ગોઠવી અને વાતચીત ગમગીનીનો વળાંક લઈ બેટી એ ઠીક ન ગણાય, એટલે અમીરને ખુશ કરવા માટે તેણે ફિરંગીઓના કિસ્સા શરૂ કર્યા.

ધીમે ધીમે અમીર તેમની વાતોમાં ખેંચાવા માંડ્યો. મુનશી ફિરંગીઓની બહુ તારીફ કરતો હતો એ શરૂઆતમાં જરા ખટકયું પણ કિસ્સા સાંભળતો ગયો તેમ એની જિજ્ઞાસા તીવ્ર બનવા લાગી. હાથ ધોવા માટે ઊઠ્યો ત્યારે અચાનક તેનાથી પુછાઈ ગયું :

'મુનશીજી, એ સાહેબ લોકો ખુદાએ બક્ષેલી આવી સરસ આંગળીઓથી ખાવાને બદલે છરી-કાંટા શું કામ વાપરતા હશે !' પછી પાણી પી લઈને ઉમેર્યું : 'મોં તો સાંભળ્યું છે એમના નખમાં ઝેર હોય છે એટલે એ લોકો ખોરાકને હાથ નથી લગાડતા.'

અને અમીરની એ વાત પર મુનશી ખડખડાટ હસી પડ્યો. એટલું જ નહીં, પરદા પાછળથી તેની ઓરતનો ખી-ખી-ખી અવાજ પણ સંભળાયો ત્યારે એ શરમિંદો બની ગયો.

'તમે પણ મીરસા'બ કમાલ કરી.' મુનશીએ માંડ માંડ હસવું રોકી તેને સમજાવ્યું : 'નખમાં ઝેર બેરની વાત બનાવટી છે. એ લોકોનો ખોરાક જ એવો હોય છે કે હાથેથી ખાવું ન ફાવે. નખમાં ઝેર હોય તો એમના છોકરાંઓ અંગૂઠો ચૂસી કેમ શકે ?'

છોબીલા પડી ગયેલા અમીરે પોતાની ગેરસમજની કબૂલાત કરી લીધી : 'તમારી વાત ખરી જણાય છે. ફિરંગીઓ માટેના અણગમાથી આવા ખોટા ખ્યાલ આપણા લોકોના મગજમાં ઘૂસી ગયા છે. સારું થયું કે તમે એમના વિષે ઘણુંબધું જાણો છો. તમારા સંગાથથી ઘણો લાભ થશે.'

અને એ બહાને અમીરે સાથે સફર કરવાનો પ્રસ્તાવ પણ મૂકી દીધો જેનો મુનશીએ ઇન્કાર કર્યો નહીં. તંબુમાંથી બહાર નીકળતા પહેલાં શુકગુજાર કરી તેણે મુનશીના છોકરાને બે-ઘડી રમાડવા માટે પોતાના હાથમાં લીધો. તેના માથા પર હાથ ફેરવી થોડું હેત કરીને એના ગાલે બોસો ભરતી વખતે અમીરથી મનોમન બોલાઈ જવાયું : 'તું

હવે મારો બેટો થઈ જવાનો - થોડા જ દિવસમાં !

મુનશીના કાફલા સાથેની સહિયારી સફર શરૂ કર્યા બાદ બીજી મઝલે બીસૌની ગામે પડાવ નંખાયો. સફર દરમિયાન ગણેશાએ એકબે વાર અમીરને પૂછી લીધું : 'શિકારને ક્યારે ખતમ કરવાનું નક્કી થયું ?' પણ અમીર તેને ટટળાવતો હતો : 'હજુ થોડી વાર છે. મોકો જોઈને કામ પતાવવું પડશે. મુનશી જાણીતો માણસ દેખાય છે. તેની ગેરહાજરીનો કોઈને જલદી વહેમ ન પડવા દેવો જોઈએ.'

ગણેશાની જેમ બીજા ઠગોય અધીરા થયા હતા. ખુદ અમીર પણ મુનશીના બેટાને પોતાનો કરવા તલપાપડ બન્યો હતો. છતાં તેને સબૂરી રાખવી પડી. બીસૌની ગામ નાનું હતું, ગામમાં પટેલ પણ જાણીતો હતો, અમીરે પહેલાં તો પટેલને સાધી લીધો. પાઘડી, ખેસ અને થોડી રોકડ રકમનું નજરાણું ધરીને અમીરે ગામની હિલચાલ જાણી લીધી. હમણાં હમણાં લૂંટારુંઓનો ત્રાસ વધી ગયો હોવાથી અંગ્રેજોએ એક રાજપૂત દફેદારને છ ઘોડેસવારો સાથે ગામની હિફાજત માટે મોકલ્યો હતો, પણ દફેદાર પટેલનો મળતિયો હતો. અમીરે બસો રૂપિયાની બક્ષિસ આપી તેનેય આંખ આડા કાન કરવા માટે મનાવી લીધો. 'તમારે બીજું કંઈ જ કરવાનું નથી. અમારી વિરુદ્ધ કોઈ શિકાયત ચીંધવી નહીં. બસ આટલું જ !'

નોકરીના બે વરસના પગારમાં પણ બસો રૂપિયા નહીં પામનાર દફેદાર આ લાલચમાં આસાનીથી લપેટાઈ ગયો : 'તમે તમારે બેફિકર રહેજો. કામ પતાવીને વહેલી તકે ગામ છોડી જશો તો પૂછતાછનો પણ કોઈને મોકો નહીં મળે.'

છાવણી પર પાછા આવીને અમીરે તેના મુખ્ય સાથીઓને મસલત માટે તંબુમાં બોલાવ્યા. બધા સમજી ગયા કે મુનશીના દિવસો ગણાઈ ચૂક્યા છે. હવે કલાકો જ ગણવાના રહ્યા છે.

'આજે રાતે આપણે કામ પૂરું કરવાનું છે.' રામસી જબાનમાં અમીરે શરૂઆત કરી : 'બીલ (કબર) માટેની જગ્યા પસંદ કરીને ખાડો ખોદાવી રાંખો. એક ખાડો ઓછો પડે તો બે તૈયાર કરજો.'

'એકથી જ કામ સરી જશે. અને તે પણ ખોદવાની જરૂર નથી.' નૂરમહમદ લુધાએ તેની ચાલાકી દેખાડી : 'મુનશીના તંબુની બાજુમાં જ એક મોટો ખાડો તૈયાર છે. કોઈકે આપણી મહેનત બચાવી લીધી છે.'

'બધી મળીને કેટલી લાશો થશે ?' અમીરે પૂછ્યું હતું તો બીજાને પણ ગણેશા વચ્ચે બોલી ઊઠ્યો : 'મેં માથાં ગણી લીધાં છે. કુલ્લે વીસ થાય છે.' અને પછી ગણાવવા માંડ્યો : પાલખી ઊંચકનાર આઠ ભોયા, બે ઊંટવાળા, તેમાંથી એક બેવકૂફ તેની બીબીને પણ સાથે લઈ આવ્યો છે; ચાર સાઈસ, બે ખિદમતગારો અને એક લોંડી મળીને અઢાર થયા અને...'

'અને મુનશી તથા એની બીબી વીસ થાય છે.' અમીરે ઉતાવળે ગણેશાનો તાળો મેળવી લીધો. પેલા છોકરાને ગણતરીમાં સામેલ ન કરવા માટે તેણે અધીરાઈથી કહ્યું : 'વીસ બરીબર છે. હું એ ખાડો તપાસી લઉં છું અને રાતે બહુરૂપીનો વેશ દેખાડવાની મુનશીને દાવત પણ આપતો આવું છું.' કહેતો અમીર ઊભો થઈ ગયો.

જુસ્સામાં આવી ગયેલા ગણેશાએ જ્ય ભવાનીનો પોકાર કર્યો ત્યારે અમીરથી રાડ નંખાઈ ગઈ : 'ગણેશા ! મારા તંબુમાંથી જ્ય ભવાનીનો સાદ સાંભળીને પેલા મુનશી વહેમાશે એટલો તો વિચાર કર... મને તારી જલ્દબાજી જરાય પસંદ નથી.'

અફલાએ ધ્યાનથી જોયું તો તંબુની બહાર નીકળતો ગણેશા નીચલો હોઠ કરડી રહ્યો હતો.

બહુરૂપીના વેશની બધી જ તૈયારી થઈ ચૂકી હતી. અમીરે આ તમાશાની એટલી બધી તારીફ કરેલી કે મુનશીની ઇત્તજારી પણ તીવ્ર બની હતી. પોતાના તંબુમાં જ આ વેશ ભજવાય તેવો તેમણે આગ્રહ રાખેલો જેથી તેમના જનાનાના પરદા પાછળથી એ જોવાનો મોકો મળી શકે. ભવાયાઓને નાયવાની મોકળાશ મળે એટલા ખાતર તંબુમાંથી તેમણે કેટલોક સામાન પણ હઠાવી લીધો હતો અને એકને બદલે બે મશાલનાં અજવાળાંનો બંદોબસ્ત કર્યો હતો.

‘આવો આવો મીરસા’બ, તમારી જ રાહ જોઈ છું.’

હુક્કાની નળી મોંમાંથી આઘી કરી તેનો છોડો લૂછીને અમીર સામે ધરતાં મુનશીએ પૂછ્યું : ‘ક્યાં છે તમારા વેશ ભજવનારાઓ ?’

‘બસ હમણાં જ આવી પહોંચશે.’ અમીરે હુક્કાની ગડગડાટી બોલાવતાં કહ્યું : ‘વેશ બદલવામાં થોડો વખત તો લાગે ને ?’

હુક્કાની નળી મુનશીને પાછી સોંપતી વખતે અમીરે ત્રાંસી નજરે પડદા પાછળ જોઈ લીધું. પેલો છોકરો એની માના ખોળામાં રમી રહ્યો હતો.

‘મુનશીજી, તમારા લાડકાને પણ ખેલ જોવાની ગમ્મત પડશે. એને ત્યાં કેમ રાખ્યો છે ?’

‘રાતના વખતે એ એની માથી અલગ પડતો નથી.’ મુનશીએ નિખાલસપણે કહ્યું : ‘અને હુક્કો પીતી વખતે એને હું પાસે રાખતો નથી. ભારે અડપલો છે – ચેનથી હુક્કો નહીં પીવા દે.’

પોતાની ઓલાદનું વાંકું બોલીને પણ મા-બાપ આડકતરી રીતે એની તારીફ જ કરતાં હોય છે. મુનશીની વાતથી અમીરને મનમાં હસવું આવ્યું : એક રીતે એ માસૂમ બાળક એના બાપના ખોળામાં નથી એ સારું જ થયું. મુનશીના ગળામાં રૂમાલ નાખતી વખતે છોકરો હડફેટમાં આવી ગયો તો મનની મનમાં રહી જાય. તેણે એ પણ નક્કી કરી

નાખ્યું કે મુનશીને ખતમ કરીને પહેલું કામ પોતે છોકરાને એની મા પાસેથી છીનવી લેવાનું કરશે. અફલાને તેણે કહી રાખ્યું હતું, જ્યાં સુધી લાશોને દફનાવવાનું આટોપાઈ ન જાય ત્યાં સુધી ગાવા બજાવવાનું પુરજોશમાં ચાલુ રખાવજે જેથી શિકારની ચીસો તેના ઘોંઘાટમાં કચડાઈ જાય –

બહારથી ઘૂંઘરુંનો છમછમ અવાજ સંભળાયો એટલે અમીર સજાગ બન્યો : ‘લ્યો મુનશીજી, એ લોકો વેશ પહેરીને આવતા લાગે છે. એક ખૂબસૂરત બહુરૂપીને ઓરતના વેશમાં જોશે તો તમે પણ ભુલાવામાં પડી જવાના.’

મુનશીજી ટટ્ટાર થઈને બેઠા. તેમની કીકીઓમાં ઉત્તેજના અંજાઈ ગઈ. સિતાર અને ડફ સાથે બજવૈયા તંબુમાં દાખલ થયા. તેમની પાછળ અફલો છ ભવાયાને લઈને અંદર આવ્યો જેમાંથી બે જણાએ ઓરતનો વેશ લીધો હતો. બન્નેએ મુનશીજીને નાજુક અદાથી તસ્લીમ બજાવી ત્યારે પરદા પાછળથી એની બીબી ખિલખિલાટ હસી પડી એ અમીરના ધ્યાન બહાર ગયું નહીં.

બજવૈયાઓએ ખૂણામાં બેઠક લીધી અને ખેલ શરૂ થયો. મુનશીના માણસો તંબુની બહાર ચાંદનીમાં બેઠા હતા. તેમની આસપાસ ઠગો ગોઠવાઈ ગયા હતા. સિતારના સૂર અને ડફના તાલ પર નાયગાન જોર પકડતાં જતાં હતાં. શોર વધતો જતો હતો. વેશ જોવામાં મુનશી મશગૂલ બની ગયા હતા. પરદા પાછળ ઓઝલમાં બેઠેલી એમની બીબી છોકરાના માથા પર હાથ ફેરવતી એકચિત્તે ખેલ જોતી અવારનવાર ખિલખિલાટ હસી લેતી. અમીરે ચકોર નજરે પોતાના માણસો બરાબર ગોઠવાયા છે કે નહીં એની ખાતરી કરી લીધી. દરેક ઠગ જોવામાં તલ્લીન બનવાનો દેખાવ કરતો હતો, પણ એમનું ધ્યાન અમીરની હિલચાલ પર ચોંટી રહેતું. એ ક્યારે ઝીરણી આપે અને ક્યારે પોતાના શિકારના ગળામાં રૂમાલ વીંઝીએ એવી તંગદિલીથી બધા તલપાપડ બન્યા હતા. અમીર પણ ઊભા થવા માટે કોઈક બહાનું વિચારતો હતો જેથી મુનશીના ગળામાં રૂમાલ નાખવાની ફાવટ આવે.

ત્યાં ગણેશા આવી ચડ્યો. અમીરે તેને બહાર જાપ્તો રાખવાનું કહેલું છતાં એ સામે આવ્યો તે અમીરને કઠ્યું. કદાચ તેના સ્વભાવ મુજબ એ અધીરો થઈને યાદ કરાવવા આવ્યો હશે કે ક્યારે કામ પતાવવું છે ?

પણ ના, અમીરને એના ચહેરા પર અધીરાઈને બદલે અકળામણ દેખાણી, જેવી બંનેની નજર ટકરાણી કે ગણેશાએ હાથની ઇશારત કરીને અમીરને બહાર આવવા કહ્યું. પહેલાં તો અમીરે એની ઇશારતને ગણકારી નહીં. ગણેશાની આ ખલેલ તેને ખટકી. પણ પોતે જો ઊભો નહીં થાય તો ગણેશાનું વર્તન મુનશીને વહેમમાં નાખી દેશે એવી ધાસ્તી લાગવાથી અમીર ઊઠ્યો : ‘હું હમણાં આવ્યો.’ કહીને તે ઝટપટ તંબુની બહાર નીકળી ગયો.

કરડાકીભરી નજરે તેણે ગણેશ સામે જોયું, પણ પેલો બાવડું પકડીને તેને એક બાજુ લઈ ગયો, ત્યારે અમીરને સમજાયું કે કાંઈક ગરબડ થઈ લાગે છે.

‘શું છે ?’

‘હમણાં જ ખબર મળ્યા કે અંત્રેજોનો એક કાફલો ગામમાં આવ્યો છે. આપણો એક માણસ આ બાતમી લઈ આવ્યો.’

‘પણ અંત્રેજોને વહેમ પડશે તો આપણે બધા ઝડપાઈ જશું.’ ગણેશના અવાજમાં ગભરાટ દેખાતો હતો : ‘મને લાગે છે કે અત્યારે ઝીરણી આપવાનું માંડી વાળીએ. આગળ બીજા કોઈ પડાવ ઉપર અનુકૂળ સંજોગો જોઈને કામ પતાવશું.’

‘નહીં ગણેશ, અત્યારે જ મોકો છે. એ ગુમાવ્યા બાદ મુનશી આપણા લાગમાં નથી આવવાનો.’ પછી પોતાના ફેંસલા પર મુસ્તાક રહીને અમીરે કહી દીધું : ‘અહીં નજર રાખજે, હું અંદર જઈને ઝીરણી આપી દઉં છું.’

ગણેશએ વધુ આનાકાની કરવા માટે તેનું બાવડું પકડી લીધું પણ અમીર તેનો હાથ તરછોડી ચાલતો થયો : ‘ખબરદાર, હવે મને રોકવાની કોશિશ કરી છે તો...’

અને તેની મક્કમતા સામે ગણેશ ઢીલો પોચો થઈને ત્યાં જ ઊભો રહી ગયો.

*

‘શું બાબત છે મીરસાહેબ !’ અમીર તંબુમાં દાખલ થઈને મુનશી પાસે પહોંચ્યો એટલે તેણે થોડા ઉચાટ સાથે પૂછ્યું : ‘તમારો પેલો માણસ ગભરાયેલો કેમ દેખાતો હતો ?’

મુનશીની ચકોર નજર પર અમીર ચોંકી ગયો. હવે તેણે બહુ જ સિફતથી વાત વાળી લેવી પડશે. પણ હાજરજવાબીમાં અમીર એટલો પાવરધો થઈ ગયો હતો કે ભરઊંઘમાંથી ઉઠાડીને કોઈ પૂછે તોય જવાબ આપવામાં ચૂકે નહીં.

‘એ ગભરાયેલો નહોતો, થોડો મૂંઝાણો હતો.’ અમીરે મુનશીની બાજુમાં જ ગોઠણભેર બેસીને ઠાવકાઈથી કહ્યું : ‘અંત્રેજ લોકોનો એક કાફલો ગામમાં આવ્યો છે, તેમનો એક માણસ પૂછવા આવેલો કે અમે અહીં અમારો પડાવ નાખીએ તો તમને હરકત નથીને ?’

આટલી વાત સાંભળીને મુનશીની આંખો ચમકી ઊઠી છે તે અમીરે બરાબર જોઈ લીધું.

‘તમે પછી એને શું જવાબ આપ્યો ?’

‘મેં કહ્યું કે અહીં અમારી સાથે જનાનાસવારી છે એટલે સાહેબ લોકોના પડાવથી એમને અગવડ થશે. તમે બીજે ક્યાંક બંદોબસ્ત કરી લો તો સારું.’ અમીરે આટલું કહીને

ઉમેર્યું : ‘એ લોકોને પણ વાત ગળે ઊતરી ગઈ... મેં એમને બરાબર જ કહ્યું ને મુનશીજી ?’

‘કહ્યું તો બરાબર !’ મુનશીના ચહેરાના ભાવ હવે પલટાઈ ગયા : ‘પણ સારું થયું એ લોકો આ ગામમાં આવી ગયા... હવે હું એમની સાથે જ સફર ખેડીશ...’

અમીરને એનો આઘાત લાગ્યો છતાં તેણે કળાવા ન દીધો. મુનશીને ખતમ કરવામાં હવે જરાય વિલંબ પાલવે તેમ ન હતો.

‘તમે સરખા બેસો તો ખરા !’ મુનશીએ એના ખભા પર હાથ દાબ્યો : ‘અત્યારે આ મજા માણી લઈએ – પછી બીજી વાત.’

પણ અમીરને બેસવું નહોતું. સાથીઓ બધા હવે ઝીરણી માટે અધીરા થયા હતા, છતાં અમીરને એક અગવડ પડતી હતી. મુનશી તંબુની દીવાલને પીઠ અઢેલીને બેઠેલો હોવાથી તેના ગળામાં રૂમાલ નાખવા માટે પાછળ ઊભા રહેવાની જગ્યા નહોતી. વેશ ભજવનારા અમીરની એ મૂંઝવણ સમજી ગયા હોય તેમ ગાતાં-નાચતાં હાથ હલાવી મુનશીને કાંઈક સમજાવવા લાગ્યા.

‘એ લોકો શું કહે છે ?’ મુનશીએ અમીરને પૂછ્યું.

‘આપ જરા આગળ આવીને બેસો.’ અમીરે મુનશીજીને સમજાવ્યું : ‘એ લોકો હવે કોઈ ખાસ ચીજ પેશ કરવા માગે છે જે આપ નજીકથી સારી રીતે જોઈ શકશો.’

‘એમ વાત છે.’ કહીને મુનશી બેઠાં બેઠાં જ આગળ ખસ્યા કે તુરત જ અમીર સડાક કરતો તેમની પાછળ ઊભો રહી ગયો !

બજવૈયાની આંગળી સિતાર પર ઝડપથી ફરવા લાગી, ડફ પર વધુ જોરથી થાપી પડવા માંડી, ગવૈયાનો સાદ ઊંચો થયો અને નાચનારાએ ઘૂંઘરુંને રણઝણાવી મૂક્યા.

અમીરે ઊડતી નજર ચોતરફ ફેરવીને ખાતરી કરી લીધી કે એના હુકમની રાહ જોવાઈ રહી છે. ઝાટકા સાથે તેણે કમરમાંથી રૂમાલ સરકાવીને ત્રાડ નાખી : ‘પાન લાવ !’

અને ફટાફટ મુસાફરોના ગળામાં રૂમાલો વીંઝવા માંડ્યા. ડોકમાં સાપે ભરડો લીધો હોય એવા આઘાત સાથે મુનશી અર્ધા ઊભા થઈ ગયા, પણ અમીર રૂમાલની ભીંસ વધારતો ગયો તેમ એમનું ગળું રૂંધાવા લાગ્યું. મોં લાલચોળ થઈ ગયું, કપાળની નસો ફુલાતી ગઈ અને મોંમાંથી ફીણ નીકળી આવ્યાં.

બહુરૂપીઓ નાચતા હતા, ગાયન-વાદન વણથંભ્યું જોરશોરથી વાગતું હતું એટલે શું થઈ રહ્યું છે તેની પહેલાં તો મુનશીની બીબીને સૂઝ ન પડી, પણ પોતાનો ખાવિંદ ભોંય પર પટકાઈ પડતો દેખાયો ત્યારે તેનાથી ચીસ નંખાઈ ગઈ. છોકરાને છાતીસરસો ચાંપીને એ પરદા પાછળથી નાસી છૂટવા માગતી હતી. ત્યાં અમીરનું ધ્યાન એના તરફ ખેંચાયું. બે ઠગો મુનશીની બીબીને પકડવા ધસી ગયા.

‘સબૂર !’ અમીરે ત્રાડ નાખી અને મુનશીને તરફડતો મૂકી છલાંગ મારતો એ ત્યાં

પહોંચી ગયો. માની ગોદમાં લપાઈને રડતા છોકરાને અમીરે ઝૂંટવી લીધો : 'હવે તમે એને ખતમ કરી નાખો.'

મુનશીની બીબીના ગળામાં રૂમાલ પડ્યો ત્યાં સુધીમાં તો અમીર રડારોળ કરતા છોકરાને પોતાના બંને હાથમાં ઊંચકી પાછલા દરવાજે તંબુની બહાર નીકળી ગયો.

છોકરો કબજામાં આવ્યો એની ઝણઝણાટીથી બહાવરા બની ગયેલા અમીરે દોડીને એક ઝાડની આડશ પકડી લીધી. થડને ટેકે બેસી જઈ તેણે છોકરાને છાતીસરસો ચાંપ્યો, છાનો રાખવા માટે તેને થપથપાવ્યો, એના ગાલ પર ચૂમીઓ ભરી : 'નહીં બેટા, રડ નહીં. થોડા દિવસમાં તું ભૂલી જઈશ કે તારાં અસલી મા-બાપ કોણ છે. છાનો રહી જા બેટા...'

પણ છોકરો વધુ જોરથી ચિલ્લાવા લાગ્યો. અમીરના હાથમાંથી ઊછળી પડવા માટે તરફડિયાં મારવા માંડ્યો : 'મા અમ્મા !'ની ચીસો પાડતો એ માસૂમ બાળક ચોધાર આંસુએ રડતો જ રહ્યો... ચિલ્લાતો જ ગયો.

બહુ કોશિશો કરવા છતાં 'લાડકો' છાનો ન રહ્યો ત્યારે અમીરે તેને ફોસલાવ્યો : 'ચાલ, હું તને તારી મા પાસે લઈ જાઉં.'

અઢી વરસના એ અણસમજુ છોકરા પર જાણે આ શબ્દોની જાદુઈ અસર થઈ, રુદન રોકીને તે હીબકાં ભરતો આશાભરી નજરે અમીર સામે જોવા લાગ્યો. જાણે કહી રહ્યો હતો : 'જલદી મને મારી મા પાસે લઈ જાવને...'

અમીરે ઝટપટ તેનાં આંસુ લૂછી નાખ્યાં. પછી એના આંસુભીના ચહેરા પર બે-ચાર ચૂમીઓ ભરતો એ ઊભો થયો. અમીરનો ઇરાદો પોતાના તંબુમાં લઈ જઈ સમજાવી-પટાવીને ઊંઘાડી દેવાનો હતો પણ જેવાં એ તરફ પગલાં માંડ્યાં કે છોકરો ફરી તેની ગોદમાં વલખાં મારવા લાગ્યો. હાથ લાંબા કરીને અમીરને બીજા તંબુ તરફ લઈ જવા માટે સમજાવતો એ ફરી રડી પડવાની ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો ત્યારે અમીરે તેને રાજી કરવા એ બાજુ પગ ઉપાડ્યા. 'ત્યાં જવું છે ને ચાલ...'

મુનશીના તંબુમાં જોરશોરથી નાચ-ગાન ચાલતાં હતાં. અમીરને થયું કે ત્યાં જવાથી છોકરો માનું રટણ ભૂલી જશે અને રમતે ચડી જશે સાથે પોતે પણ કામ આટોપાઈ ગયું કે નહીં તેની જાંચ કરી લેશે.

મુનશીના તંબુમાંથી શબ્દો ખસેડાતાં જોઈને અમીરે છોકરાનું માથું પોતાના ખભા પર દાબી દીધું. થોડી વાર દૂર ઊભાં જ બધું જોયા કર્યું. પણ છોકરો ફરી પગ ઉછાળતો અમ્મા... અમ્માનું રટણ લઈને રડવા લાગ્યો ત્યારે તેણે નાછૂટકે તંબુ તરફ આગળ વધવું પડ્યું.

જેવો તંબુના દરવાજે પહોંચ્યો કે ગણેશ સામે મળ્યો. એના મુખ પર ખુશાલી ઊછળતી દેખાઈ : 'બહુ ઝપાટાબંધ કામ પતી ગયું. ચાલો પાછળ આવીને જરા જોઈ-

તપાસી લો. મડદાં ખાડામાં ખડકાવા લાગ્યાં છે.' કહીને ગણેશ અમીરનું બાવડું ઝાલીને તેને પાછળ ખેંચી જવા લાગ્યો અને અમીર પણ આનાકાની કર્યા વિના પાછો ખેંચાઈ ગયો.

ખાડાથી દસેક ગજનું છેદું રહ્યું હશે ત્યાં અમીરે તેડેલા છોકરાએ રડવાનું શરૂ કરી દીધું અને ગણેશાનું પહેલાં તેના પર ધ્યાન ખેંચાયું : 'અરે, આ બેવકૂફને હજુ ગળે વળગાડી રાખ્યો છે ? લાવો હું એનો ખાતમો કરી નાખું.'

'નહીં ગણેશ !' અમીરે બે ડગલાં પાછળ હટી જતાં રાડ નાખી : 'એને વતાવીશ નહીં, એ હવે મારો બેટો થઈ ગયો છે.'

'બેટો !' કદરૂપા ગણેશાની કીકીઓ તગતગી ઊઠી. હા... હા કરતો એ વિકરાળપણે હસવા લાગ્યો. પેલો છોકરો તેના હાસ્યથી ડરી ગયો : 'કહું છું કે છોકરો મને સોંપી દે.'

'ખબરદાર ગણેશ, એક ડગલું આગળ વધ્યો છે તો મારે તલવાર ખેંચવી પડશે.'

અમીર આમ બોલી તો ગયો પણ કમર પર હાથ નાખ્યો ત્યારે ખ્યાલ આવ્યો કે તલવાર તો તંબુમાં જ રહી ગઈ હતી.

'અમીર, એવી ધમકી બીજાને આપજે, આ ગણેશ પર એની કોઈ અસર થવાની નહીં !'

અમીરે બંને હાથે છોકરાને દાબી રાખ્યો : 'ગણેશ, તું મારી વાત તો સાંભળ...' તેણે હવે સમજાવટથી કામ લેવા માંડ્યું : 'આ માસૂમને મારી નાખવાથી આપણને કશું મળવાનું નથી. જ્યારે જીવતો રાખવાથી મારી બીબીને ખોળો ખૂંદનારો મળી જશે... આવડા નાના છોકરા પર તો દયા કર !'

'દયા !' ગણેશાએ દાંત ભીંસ્યા : 'વરસો પહેલાં એક વાર મેં એવી ભૂલ કરી હતી. ફરી એવી ભૂલ ન કરવાના મેં સોગન લઈ લીધા છે.'

'તો સાંભળી લે ગણેશ !' અમીરે ફરી પડકાર કર્યો : 'આ છોકરાની બાબતમાં હું તારું ધાર્યું નહીં થવા દઉં.'

બંને વચ્ચે આ ખેંચતાણ થઈ રહી હતી ત્યારે તંબુમાં નાચ-ગાન ચાલતાં હતાં. ખાડામાં લાશો ખડકાતી જતી હતી - અને મડદાં ફૂલી ન જાય એટલા માટે તેના પર ચાકુથી કાપા પડતા જતા હતા. અમીર અને ગણેશ એકબીજા સામે ધૂરકતા આમને-સામને ઊભા હતા.

'જમાદાર ! હવે લાશો પર માટી નાખી દઈએ છીએ.' એક લુઘાએ બૂમ પાડીને પૂછ્યું ત્યારે અમીરે મંજૂરી આપવા હાથ ઊંચો કર્યો અને ગણેશાને મોકો મળી ગયો. ઝનૂનભેર તરાપ મારીને બેધ્યાન અમીરના હાથમાંથી તેણે છોકરાને છીનવી લીધો.

‘ગણેશા...’ અમીરે રાડ નાખી : ‘પાછો આપી દે મને.’ એમ કહીને તેની પાસેથી છોકરાને પકડી લેવા ધસી ગયો પણ તે પહેલાં તો ગણેશાએ દાંત ભીંસીને છોકરાને બાવડેથી પકડીને બે-ચાર વાર હવામાં જોરજોરથી ઘુમાવીને ખાડા તરફ ફેંગોળી દીધો.

એ વખતનું ગણેશાનું ભયાનક સ્વરૂપ જોઈને અમીર હેબતાઈ ગયા જેવો થઈ ગયો. અધ્ધર ઊછળીને નીચે પટકાતા છોકરાની મરણચીસ સાંભળીને તેનું મગજ બહેર મારી ગયું. મશાલના અજવાળામાં ખાડામાં પડેલી છોકરાની માનું શબ જોઈને આંખોમાં અંધારાં ઘેરાવા લાગ્યાં. પૂતળાની જેમ જડ થઈને એ ત્યાં જ ઊભો રહી ગયો. ન હલી શક્યો, ન કંઈ બોલી શક્યો.

વરસો પહેલાંનું કોઈ દશ્ય જાણે મગજમાં ઘુમરાવા માંડ્યું હોય અને કાંઈક યાદ આવતું હોય તેમ એ ગણેશાની સામે આંખો ફાડી ફાડીને જોતો હતો. એ ચહેરાની વિકરાળતા તેને અત્યારે થથરાવી રહી હતી. પોતાની બધી જ તાકાત ઓસરી ગઈ હોય તેમ એ ઢીલોઢફ થઈને હાંફવા લાગ્યો. પેલા છોકરાની લાશને ખાડામાં નાખી તેના પર માટી ધરબી દેવામાં આવતી હોવા છતાં અમીર કાંઈ કરી શક્યો નહીં.

ન સમજાય અને ન સહેવાય એવી કોઈક પીડા તેના દિલ ફરતો ભરડો લઈ રહી હતી. તેનો શ્વાસ રૂંધાતો હતો, હાંફ ચડતી જતી હતી. શીતળ ચાંદનીમાં પણ શરીરે પસીનો વળવા લાગ્યો. તેનાથી વધુ વાર ઊભા રહી શકાયું નહીં ત્યારે એ ત્યાં જ બેસી પડ્યો.

ગણેશાને અમીરનું આ વર્તન બેહુદું લાગ્યું. પોતાની જીદ પૂરી થવા માટે ગુમાન ઊપજ્યું. તેણે તુચ્છકાર સાથે અમીરને સંભળાવ્યું : ‘બહાદુરીની વાતો કરનારો ઠગ જમાદાર પરાયા છોકરા ખાતર આમ ઓરતની જેમ ભાંગી પડ્યો - છટ !’

અને ઝટકા સાથે અમીરની ડોક અધ્ધર થઈ. થોડી વાર કતરાતી આંખે એ ગણેશાને જોતો રહ્યો. ધીમે ધીમે એના ચહેરા પર જુસ્સો પ્રસરવા લાગ્યો, આંખોમાં રતાશ ઊપસી આવી.

‘ગણેશા ! યાદ રાખજે, એક દિવસ તારે આનો બદલો ચૂકવવો પડશે !’

‘હવે જા જા ! એક દિવસની વાત શું કામ કરે છે, અત્યારે જ કરી દેખાડને તારાથી થાય તે કરી લેને !’

અમીરને થયું કે હમણાં જ એનો ટોટો પીસી નાખું, પણ એવી જલ્દબાજી કરવાનું પાલવે તેમ નહોતું. નજદીકમાં જ અંગ્રેજોનો પડાવ હતો અને અંદરઅંદરની તકરારને કારણે ગણેશાનો કોઈ સાથી ફૂટી જાય તો પુરાવા સાથે બધા જ પકડાઈ જાય. મુનશીનો માલસામાન અને જનાના પાલખી હજુ સગેવગે કરવાનાં બાકી છે.

‘જા ગણેશા, બધાને કહે કે બાકીનું કામ ઝટપટ આવોપી દે.’ અમીરે અવાજનો રણકો બદલી કહ્યું : ‘આપસનો હિસાબ મોકો મળશે ત્યારે સમજી લેશું.’

અને ગણેશા તુચ્છકારભર્યું હસતો ત્યાંથી હટી ગયો. તેણે માની લીધું કે અમીર તેનાથી દબાઈ ગયો છે, કાયમને માટે તેના પર પોતાની ધાક બેસી ગઈ છે !

અમીરે ગણેશ સાથેની તકરાર એ વખતે તો ટોળી પણ મનમાં તેણે બે વાતનો ફેંસલો કર્યો : આ સફર દરમિયાન જ કોઈ પણ મુસાફરના છોકરાને મારો બનાવી ઘેર લઈ જઈશ અને સફર પૂરી થતાં સુધીમાં ગણેશ સામે બદલો વાળી લઈશ...

મુનશીના કાફલાને ખતમ કરવાના બદલામાં ટટ્ટુ, ઊંટ અને માલ-સામાન સિવાય ફક્ત ત્રણ હજારની જ મૂડી હાથ લાગી એ અમીરને બહુ ખટક્યું, ત્રણસો ઠગ વચ્ચે આટલી રકમ મામૂલી જ ગણાય. મોટી ઉમ્મીદ સાથે કરેલી સફરની શરૂઆત નબળી નીવડી. પીરખાં વિખૂટે પડીને પાછો ચાલી ગયો. મુનશીના છોકરાને ગણેશ સાથે લેવા ન દીધો અને લૂંટમાં ત્રણ હજાર મળ્યા ત્યારે તેનાથી નિસાસો નખાઈ ગયો : કોણ જાણે આ સફરમાં શું થવાનું છે ? પહેલેથી જ બધું અવળું પડવા માંડ્યું.

સવારે ઠગોની ટોળી અમીરની સરદારી નીચે રુઆબભરે અંગ્રેજોની છાવણી પાસેથી કોઈ જાતની પૂછતાછ વગર પસાર થઈ ગઈ ત્યારે અમીરે થોડી રાહત અનુભવી : આ લોકો આટલા નજીક હોવા છતાં મુસાફરોની ચીસ તેમના કાને પડી નહીં ! તમાશાના શોરમાં એ ચીસો દબાઈ ન હોત તો શું થાત ?

‘અમીરઅલી જમાદાર ! હવે કયેકટીનો ખરો ખ્યાલ આવ્યો ને ?’ ગણેશ સામે પોતાની જીદ સાચી ઠરાવવા માટે દલીલ કરી : ‘જો પેલા છોકરાને સાથે લીધો હોત તો શું હાલ થાત ? એની રડારોળ સાંભળીને અંગ્રેજો નક્કી વહેમાયા હોત અને એ એક છોકરાને ખાતર આપણે ત્રણસો જણ ઝડપાઈ જાત...’

પણ અમીરે તેની વાત કાને ધરી નહીં. એ કોઈ જુદી ગણતરીમાં ગૂંથાયો હતો. ગણેશને જવાબ આપવાને બદલે તેણે જમાદાર ઈમામબક્ષને કહ્યું : ‘આપણે હવે ટોળીને ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખીએ. એક ટોળી મારી સાથે, બીજી ટોળી તારી જમાદારી નીચે અને ત્રીજી...’

એટલું કહીને અમીર અટકી ગયો અને ગણેશ સામે બીડું ઝડપી લીધું : ‘ત્રીજી ટોળીને હું લઈ જઈશ.’

અમીરે તેની સામે ધારદાર નજરે જોયું. પોતે ધારે તો ઇન્કાર કરી શકે તેમ હતો. આવી બાબતમાં જમાદારનો બોલ આખરી ગણાતો. તેના ફેંસલા સામે દલીલ કરનાર ગદાર ઠરી જતો અને એને ટોળીમાંથી જાકારો મળી જાતો. પણ અમીર તેને એમ જવા દેવા માગતો નહોતો.

‘કેમ બહુ વિચાર કરવો પડ્યો મારા માટે ?’ ગણેશ સામે અમીરને ચોંકાવ્યો : ‘ત્રીસ વરસથી હું ઠગીના ધંધામાં પડ્યો છું, છતાં મારી આવડત પર ભરોસો નથી પડતો !’

અમીરને કહેવાનું મન થયું : મારા જનમ પહેલાં તું ઠગ બન્યો છતાંય તારા અપલખણને કારણે જમાદાર થવાને બદલે તાબેદાર જ રહ્યો. અને તાબેદાર રહેવા છતાં બીજાનો હુકમ ઉઠાવતાંય શરમ આવે છે તને... સામાની ઉપરવટ થઈ ધાર્યું કરનારો બીજાનો પ્યાર જીતી શકતો નથી; પોતાનો મોભો બઢાવી શકતો નથી... પણ ગણેશને આ બધું કહેવાનો કોઈ અર્થ નહોતો. કેટલાક માણસો હોય છે જ એવા... પોતાનો તકરારી સ્વભાવ છોડી શકતા નથી અને પછી દુઝી થવા માટે બીજાને દોષ આપતા ફરે છે !

‘ભલે ગણેશ, ત્રીજી ટુકડીને તું લઈ જા !’ અમીરે આટલી સહેલાઈથી મંજૂરી આપી તેથી ખુદ ગણેશને પણ અજાયબી ઊપજી; ખુશ થવાને બદલે ઝઘડવાનો એક મોકો ગુમાવ્યાનો જાણે અફસોસ થયો.

અલગ રસ્તે ફેરતાં પહેલાં શુકન જોવાયાં તેમાં ગણેશની ટુકડીને વધુ સારા શુકન મળ્યા ત્યારે એ પોરસાયો : ‘જોયું ને, મારા પર દેવીની કેવી કૃપા છે તેની અત્યારથી જ ખાતરી થઈ ગઈ !’

‘ઈન્શાલ્લા !’ અમીરે જમાદારની ખેલદિલીપૂર્વક તેની કામિયાબી માટે ખ્વાહિશ તો દેખાડી છતાં કદા વગર રહી ન શક્યો : ‘કોણ શું હાંસલ કરે છે એ તો બે મહિના બાદ આપણે અહીંયા જ ભેગા થશું ત્યારે પુરવાર થઈ જવાનું.’

અમીરે ટોણો માર્યો છે એ જાણ્યા પછી ગણેશ મૂંગો કેમ રહી શકે ? તેણેય સામું સંભળાવ્યું : ‘છૂટા પડતાં પહેલાં ફરી એક વાર કહું છું અમીરઅલી કે કોઈ મુસાફરના છોકરાને રાખી લેવાનો મોહ છોડી દેજો, નહીંતર ફરી આ ઠેકાણે પાછા ફરવા નહીં પામો.’

અમીરને ઝાળ લાગી : કોઈ પણ ભોગે આ બદમાશ મને ઉશ્કેરીને તકરાર કરવા માગે છે ? પણ હું મને એમાં ફસાવા નહીં દઉં ગણેશ, તારો કાળ તારી પાસે આ બધું બોલાવે છે, તકરારનો મોકો આપ્યા વિના જ સફર પૂરી થતાં પહેલાં હું તને પૂરો કરી નાખીશ. અત્યારે તું મનફાવે તેમ બકવાસ કરી લે...

ભીતરનું આ ખુન્નસ ચહેરા પર કળાવા ન દેવા માટે અમીરને બહુ તકલીફ ન પડી. દગ થયા પછી તેને આમાં સારી ફાવટ આવી ગઈ હતી. બનાવટી મુસ્કાન ફરકાવીને તેણે કહ્યું : 'ગણેશા, ફરી ભોગા થવા માટે આપણે હવે છૂટા પડીએ છીએ ત્યારે એકબીજાના કામમાં દખલ કરવી સારી નહીં. તું તારી રીતે આગળ વધ, મારું હું ફોડી લઈશ.'

આ વખતે ગણેશા ખુશ થયો. અમીર પર હવે પોતાની ધાક વરતાવા લાગી છે એનો આ પુરાવો હતો : બધા જેને બહાદુર માને છે એ અમીર અંદરખાનેથી તો પોચા દિલનો આદમી છે એમાં હવે કોઈ શક નથી.

*

નાગપુર પહોંચીને મુનશીનાં ટકુ-ઊંઘે વેચી નાખી તેના રોકડા કરી લીધા પછી અમીરની ટોળીએ હૈદરાબાદની દિશા પકડી, ઇરાદો હૈદરાબાદ જવાનો તો નહોતો જ પણ એ બાજુ જનારા મુસાફરોના શિકાર માટે એવો દેખાવ કર્યો. અમીરની નજર હવે કુટુંબકબીલા સાથે નીકળેલા મુસાફરોની શોધમાં રહેતી. અત્યાર સુધી જનાના-સવારી સાથેનો કાફલો જોઈને અમીરના મનમાં આછી એવી થથરાટી થઈ આવતી. મરદોની સાથે ઓરતને પણ ખતમ કરવી પડે એ વાત તેને ખટકતી. મોટે ભાગે આ કામ તે બીજાને સોંપતો, સ્ત્રીઓની લાશ પર છરીથી કાપા મુકતા ત્યારે અમીર નજર તારવી લેતો.

પછી દીકરા માટેની તેની ઝંખના ધીમે ધીમે ઘેલછામાં પલટાવા લાગી તેમાં ગણેશાના પડકારે એને વધારે ઝનૂની બનાવી દીધો. મુસાફરોનો કાફલો જોતાં જ તેની નજર જનાનાસવારી માટે ઘૂમી વળતી. પછી એની સાથે છોકરાઓ છે કે નહીં એની તલાશ કરી લેતો. ત્યારે એને વિચાર ન આવતો કે એક છોકરા માટે તેણે એની માને ખતમ કરવી પડશે ! ગણેશાએ જ્યારે કહેલું કે ઠગના ધંધામાં જઝબાત(લાગણી)નો વિચાર કરવાનો ન હોય ત્યારે પોતે એનો વિરોધ કરેલો, પણ ધીમે ધીમે તે એવો જ બનતો જતો હતો અને નવાઈની વાત તો એ હતી કે એ પોતે આ પલટાથી બેખબર હતો !

એક જગ્યાએ ખબર મળી કે આગળ લશ્કરી કાફલાની સંગાથે ઘણા મુસાફરો જઈ રહ્યા છે ત્યારે અમીરના સાથીઓ ગભરાયા. લશ્કરના માણસોથી ઠગો ડરીને દૂર ભાગતા, પણ અમીરે સૌને ચોંકાવ્યા : 'ચાલો આપણે એમની સાથે જઈએ. શિકાર કરવા જેવા મુસાફરો દેખાય તો એમને ફોસલાવીને લશ્કરીઓથી અલગ કરી દેશું.'

પણ સાથીઓને પોરસ ચડ્યો નહીં.

'એના બદલે આપણે રસ્તો જ પકડીએ તો કેમ ?' ગોપાલે બધાના મનની વાત રજૂ કરી. 'લશ્કરીઓની શંકા પડી તો ફસાઈ જશું.'

'જમાદાર, ગોપાલની વાત વિચારવા જેવી છે.' રામુએ ટાપશી પુરાવી : 'સવાસો માણસની આપણી ટોળી જોઈને કોઈનું પણ ધ્યાન ખેંચાયા વિના નહીં રહે.'

અમીરને આ દલીલ ખટકી. તેને બાતમી મળી ચૂકી હતી કે મુસાફરો સાથે બૈરાં-છોકરાંઓ પણ છે અને તેમાંથી ખોળે લેવા જેવો એકાદ છોકરો જરૂર મળી આવશે...

'તમારા લોકોનો ગભરાટ આપણા જેવા સાચા ઠગને શોભે એવો નથી.' તેણે પહેલાં થોડી સખ્તાઈ વાપરી, પછી સમજાવટ આદરી : 'આપણે બધા લોકો એકસાથે જ નીકળ્યા છીએ તેની કોને જાણ થવાની ? થોડાક હથિયારધારી સિપાઈ બની જશું, કેટલાક જાત્રાળુનો દેખાવ કરશું અને બાકીના સોદાગર કહેવડાવશું. વેશ ભજવવામાં આપણે ઓછા પાવરધા છીએ ? કોની મગદૂર છે કે આપણી અસલિયત પારખી શકે !'

જુસ્સાભેર બોલવાની એની અદાથી સાથીઓનો ભય ઓગળી જવા લાગ્યો. અમીર જેવો બહાદુર જમાદાર વગર વિચાર્યું પગલું ન ભરે એવી શ્રદ્ધા જોર કરવા લાગી. અત્યાર સુધી ખાસ કોઈ માલદાર શિકાર મળ્યા નહોતા એટલે જોખમ ખેડવાની હિંમત દેખાડવી જોઈએ. નહીંતર સફરનો ફેરો ફોગટ જશે અને મામૂલી મૂડી સાથે ઘેર જવાનો વખત આવશે એમ પણ ઘણાને લાગ્યું.

'તમને મારા પર ભરોસો હોય તો જલદી ફેંસલો કરી લો.' અમીરે સાથીઓને પાણી ચડાવ્યું અને બધાય સંમત થઈ ગયા !

'છતાં આપણે શુકન તો જોઈ લઈએ !' ગોપાલે યાદ કરાવ્યું અને અમીરે પણ એની વાત મંજૂર રાખી. એ જાણતો હતો કે શુકનના જોર પર ઠગ લોકો મોતના મોંમાં જવા તૈયાર થઈ જાય છે. જોકે શુકનવિધિ થઈ ત્યાં સુધી પોતે ઉચાટમાં રહ્યો, પણ બહેતરીન શુકન મળ્યા ત્યારે એનો જુસ્સો ઓર વધી ગયો : 'દેવીની પણ મંજૂરી મળી ગઈ - હવે આપણું ધાર્યું થવાનું જ !'

અને અમીરની ટોળી સાંજ સુધીમાં તો લશ્કરી કાફલાને આંબી ગઈ. તેની આતુર નજર જનાનાસવારી પર ઘૂમી વળી. છાવણી પાસે રમતાં ચાર-પાંચ છોકરાઓમાંથી તેણે ત્રણેક વરસના એક છોકરાને પસંદ પણ કરી લીધો : 'છોકરો ભલે હિન્દુનો રહ્યો.' તેણે એના મનને મનાવવા માંડ્યું : 'બાળકને મઝાહબનો શું ખ્યાલ હોય... હું ખોળે લઈશ એટલે સૈયદનો બેટો બની જશે !'

એ આખી રાત અમીર પેલા છોકરાના ખ્વાબને પંપાળીને હરખાતો રહ્યો.

ત્રણ દિવસની સફરમાં અમીરે જાત્રાળુના એક સંઘનો વિશ્વાસ હાંસલ કરી લીધો. એ લોકો ઉચાટ કરતાં હતાં : અમારે પાંચ-છ દિવસમાં કોઈ પણ ભોગે તીર્થધામે પહોંચવું જ જોઈએ. પૂર્ણિમા વીતી ગયા બાદ જવાનો કોઈ અર્થ નથી. અમારી જાત્રા નકામી ઠરશે.'

‘ખેમચંદ શેઠ, તમારી મંજિલ તો હજુ ઘણી દૂર છે, દિવસરાત સફર ચાલુ રાખો તો માંડ પહોંચાશે.’ અમીર સંઘના મોવડીને વશ કરવા માંડ્યો : ‘આ ત્રણ દિવસમાં અમેય આ લશ્કરીઓથી કંટાળી ગયા. મનફાવે ત્યાં પડાવ નાખી દે અને એકાદ રાતનો વિસામો લેવાને બદલે બબ્બે દિવસ આળસુની જેમ પડ્યા રહે એમ કાંઈ રસ્તો જલદી કપાય નહીં.’

ખેમચંદ શેઠને અમીરની વાત વાજબી લાગી. ઘણી વાર તેમણે લશ્કરીઓને કહેલું : ‘જરા વેગ વધારો, વહેલી સવારથી સફર શરૂ કરો તો જલદી પહોંચી જવાય...’ પણ જવાબમાં સાંભળવા મળતું, ‘અમે તો રામારી રીતે કૂચ કરશું - તમને ગરજમાં હોય તો સંગ્રામમાં રહો, નહીંતર દોડવા માંડો !’

ગરજના માર્યા ખેમચંદ શેઠ સમસમીને બેસી રહેતા. પણ અમીર તેના મતને મળતો આવ્યો ત્યારે પૂર્ણિમા સુધીમાં તીર્થધામે પહોંચી જવાની આશા બળવત્તર બની.

‘શેઠજી, અમે તો કાલથી અલગ પડી જવાનો ઇરાદો રાખીએ છીએ.’ અમીરે ગાંઠ મજબૂત કરવા માંડી : ‘આડબીડનો ટૂંકો રસ્તો પકડશું તો છ-સાત દિવસ બચી જશે !’ તેણે જાણે કરીને જ પેલાને કહ્યું નહીં કે તમે લોકો પણ અમારી સાથે ચાલો... આ પ્રસ્તાવ સામાની જબાનેથી મુકાવો જોઈએ. ગરજવાનને અક્કલ હોતી નથી !

‘હું મારા સંઘવાળાને પૂછી જોઉં.’

‘શું ?’ અમીર સમજી ગયો છતાં અજાણ રહ્યો.

‘અમે પણ તમારી જોડે ટૂંકો રસ્તો પકડીએ.’ શેઠે કહ્યું અને જરાવાર અટકીને ઉમેર્યું : ‘તમને લોકોને હરકત ન હોય તો આપણે બધાં સાથે જ નીકળીએ.’

‘હરકત...’ અમીર મીઠું હસ્યો : ‘જાત્રાએ જનારાઓને ઇન્કાર કરવા અમારી જીભ કેમ ઊપડે ? જોકે તમારી સાથે બૈરાં-છોકરાંઓ છે એટલે અમારી ઝડપ ઓછી થઈ જશે.’

‘એ તો પાલખીવાળા ભોયાઓને થોડી બક્ષિસ આપીને સમજાવી લેશું. બૈરાંને ક્યાં પોતાને પગે ચાલવાનું છે ?’

ખેમચંદ શેઠ સંઘવાળાને પૂછીને કહેવાને બદલે હવે પાકું જ કરી નાખવાની અધીરાઈમાં દેખાયા. એટલે અમીરે આનાકાની પડતી મૂકી : ‘એમ હોય તો પછી સાથે ઊપડવાની કરો તૈયારી !’

અને ખેમચંદ શેઠ હરખાતા સંઘવાળાને આ ખુશખબર આપવા દોડી ગયા ત્યારે અમીરે દાંત કચકચાવ્યા : ‘બેવકૂફો, તમને તીર્થધામમાં નહીં પણ ખુદ ભગવાનની પાસે જ પહોંચતા કરી દેશું. અને તે પણ પૂનમ પહેલાં જ !’

*

ઓગણત્રીસ મુસાફરોના સંઘને લઈ અમીરની ટોળીએ જંગલનો રસ્તો પકડ્યો. બે દિવસની સફર દરમિયાન અમીરે પેલા દેખાવડા છોકરાને પોતાની સાથે હેળવવાની કોશિશો કરી. એને ઘોડે બેસાડવાની લાલચ દેખાડી, ઢોલ વગાડીને પોતાની પાસે ખેંચવાની મથામણ કરી પણ પેલો કોઈ હિસાબે તેની માથી અળગો પડવા તૈયાર ન થયો ત્યારે અમીર એ કડાકૂટ છોડી દઈ મુખ્ય કામ પતાવવાની વેતરણમાં પડી ગયો.

ચાંદની રાતના અજવાળામાં સફર ચાલુ રાખવાનું નક્કી કરીને તેણે લુધાઓને આગળ રવાના કરી દીધા : ‘તમે એક મોટો ખાડો ખોદી રાખજો. આ વેરાન જંગલમાં વધુ મહેનત કરવાની જરૂર નથી. અમે આવી પહોંચીએ ત્યાં સુધી તૈયારી કરી નાખજો.’

ગીતો ગાતા અને દુહા લલકારતા સંઘવાળાઓ ચાંદની રાતમાં રસ્તો કાપતા હતા. ખેમચંદ શેઠ વચ્ચે વચ્ચે પોરસ કરી લેતા કે આપણે ટૂંકો રસ્તો પકડ્યો એ સારું જ કર્યું. હવે એકાદ દિવસ વહેલા પહોંચી જશું. ભગવાનને આપણી મુશ્કેલીની જાણ થઈ ગઈ એટલે જ આ ભલા માણસોનો સંગ્રામ કરાવી દીધો.

પણ આવી ખુશાલી અમીરના ઇરાદાને થોડી બદલી શકવાની હતી ? નક્કી કરેલી જગ્યાએ પહોંચ્યા એટલે અમીરે ઝીરણી આપી દીધી અને ઓગણત્રીસ મુસાફરોના ગળામાં રૂમાલ વીંઝાયા, ઝીરણી આપીને અમીરે પહેલું કામ પેલા છોકરાને પોતાના કબજામાં લઈ લેવાનું કર્યું. મા-બાપનાં ગળાં રૂંધાઈ રહ્યાં હતાં અને શ્વાસ ગૂંગળાઈ રહ્યા હતા ત્યારે અમીર એના બેટાને છાતીએ વળગાડી પ્યાર કરવા મથી રહ્યો હતો ! હેબતાઈ ગયેલો છોકરો રડતો-ચિલ્લાતો અમીરના કબજામાંથી છૂટવા વળ ખાતો હતો. છતાં અમીરને ખાતરી હતી કે આ વખતે પોતાની જીદ પૂરી થવાની. કારણકે વચ્ચે પડનારો ગણેશ ત્યાં હાજર નહોતો !

પણ બે ઠગો આવીને જેવા એ છોકરાની માનું શબ ઊંચકવા લાગ્યા કે પેલો માસૂમ બાળક અમીરના હાથમાંથી છટકીને માની લાશને વળગી પડ્યો. એ અણસમજુ છોકરાને ક્યાં ખબર હતી કે એની માનો પ્રાણ ઊડી ગયો છે અને મા હવે ક્યારેય પોતાને વહાલ કરશે નહીં ! નીચે પડેલો છોકરો માના મડદાને બાઝીને પોકારતો હતો : ‘મા, મને આ ઉઠાવી જાય છે... મા !’

કઠણ કાળજી કરીને અમીરે છોકરાને માની લાશથી અલગ કર્યો : ‘જાવ, મડદાંને અહીંથી જલદી ઊંચકી જાવ !’ તેણે ત્રાડ નાખીને ઠગ સાથીઓ પર ગુસ્સો ઉછાળ્યો : ‘ઝડપ કરો બેવકૂફો !’

ક્યારેય મગજની સમતુલા નહીં ગુમાવનાર અમીર બાળકની ઘેલછામાં બેકાબૂ બની ગયો. તેણે પેલા છોકરાને ફરી લાડ પ્યારથી મનાવી-ફોસલાવી લેવાની કોશિશો કરવા માંડી : ‘તારી બા બીમાર છે. એ લોકો એને પાલખીમાં સુવડાવવા લઈ જાય છે.’

‘નહીં, નહીં !’ છોકરો એની ઉમ્મર કરતાં વધુ સમજદાર દેખાયો : ‘તમે બદમાશ છો, મારી માને મારી નાખવા માગો છો.’

રડતો, હીબકાં ભરતો એ ઝનૂનભેર તેની નાનકડી મુક્કીઓથી અમીરની છાતી ઢીબવા લાગ્યો : ‘છોડી દે’ મને... જવા દે મને !’

પણ બાપ બનવાની ઘેલછાએ અમીરની રહેમદિલીને યિજાવી નાખી હતી. જીદની જડતાએ એના દિલને કાળમીઠ પથ્થર જેવું બનાવી દીધું હતું; છોકરો ક્યાં સુધી રડશે ! મા-બાપ કે બીજા કોઈ ઓળખીતાને નહીં જુએ પછી કોની પાસે જવા માટે જોર કરશે ? એની આંખનાં આંસુ ખૂટી જશે ત્યારે જંપી જશે, થોડા દિવસમાં જ બધું ભૂલી જશે. આખરે તો બાળક છે, પ્યાર મળતાં જ પરાયો મટી જશે !

‘અમીર, બધી લાશો દફનાવાઈ ગઈ !’ અફલાનો અવાજ સંભળાયો ત્યારે અમીરને ખ્યાલ આવ્યો કે કેટલી બધી વાર થઈ ગઈ !

‘બધાને કહે કે આગળ વધે !’ અમીરે રડતા છોકરાના મોં પર હાથ દાબી અફલાને કહ્યું : ‘આપણે બંને થોડી વાર પછી નીકળશું. ત્યાં સુધીમાં તું જાંચ કરી લે કે મુસાફરોની કોઈ નિશાની રહી જતી નથીને.... ?’

અફલાનું ધ્યાન પેલા છોકરા પર ચોંટ્યું હતું. એને જોઈને તેને પોતાનો લાડકો બેટો બરકત યાદ આવી ગયો. પેલો છોકરો પણ અફલાની નજરમાં ઊભરાતી હમદર્દી જોઈને કાંઈક આશા જાગી હોય તેમ થોડી વાર ટગરટગર તેને જોવાં લાગ્યો, જાણે કહેતો હોય : ‘મને છોડાવો, મારી મા પાસે મને જવા દો !’

‘અફલા !’ અમીરે જરૂર કરતાં વધુ જોશમાં રાડ નાખી : ‘કહું છું જા, બધાને રવાના કરી દે !’

ઝટકા સાથે મોં ફેરવીને અફલો ત્યાંથી ચાલતો થયો. છતાં એના પગમાંથી જોશ ઓસરી ગયું હતું, એને થતું હતું કે પોતાની પીઠ પર પેલા માસૂમ બાળકની યાચનાભરી આંખો ચોંટી ગઈ છે અને પોતાને પાછળ ખેંચી રહી છે. જાણે પોતાનો બરકત કોઈ ઠગના હાથે રિબાઈ રહ્યો છે.

થાકી-હારીને છોકરો અમીરના ખોળામાં જંપી ગયો ત્યારે અમીરના ચહેરા પર ઉમ્મીદની મુસ્કાન ફરકી. બાપના હેતથી ઊંઘમાં હીબકાં ભરતા છોકરાની પીઠ પસવારતો એ બબડતો હતો : આખરે મને મારો બેટો મળી ગયો. ગણેશા આને જોશે ત્યારે જલી જશે – અઝીમાને આની સોંપણી કરીશ ત્યારે એ હરખાઈ ઊઠશે...

‘અમીર !’ અફલાએ વીસ ગજ છેટેથી જ હાંક મારી : ‘હવે ક્યાં સુધી બેસી રહેવું છે ? રાત ઘણી વધી ગઈ, સાથીઓ બહુ આઘા જશે – ચાલ જલદી !’

અને ઊંઘતા છોકરાનું માથું હળવેકથી પોતાના ખભા પર ગોઠવીને અમીર ઊભો થવા ગયો, પણ ત્યાં જ ઝબકીને પેલો જાગી ગયો. અમીરનો ચહેરો જોઈને થોડી વાર પહેલાંની ઘટના તાજી થઈ હોય તેમ જોરથી ચિલ્લાતો તેના હાથમાંથી છટકવા માટે વળ ખાવા લાગ્યો.

અમીરે પાછળ ફરીને જોયું તો અફલો જડની જેમ ત્યાં જ ઊભો હતો – જાણે એને આ કામમાં કોઈ દિલચસ્પી ન હોય તેમ લુખ્ખી નજરે તેને જોતો હતો. અમીરને થયું કે અફલો પોતાની લાચારીની મજાક ઉડાવી રહ્યો છે. એની ખીજ તેણે રડતા છોકરા પર ઉતારી : ‘ચૂપચાપ મારી સાથે આવે છે કે નહીં !’ કહેતાં તેણે છોકરાના આંસુભીના ગાલ પર એક થપાટ ચોડી દીધી.

પણ એ થપાટે છોકરાને વિફરાવ્યો. અમીરને કાંઈ ખબર પડે એ પહેલાં તેણે એના કાન પર બચકું ભરી દીધું. ઝનૂનભેર તેણે દાંત દબાવ્યા ત્યારે અમીરથીય રાડ પડાઈ ગઈ. ઝટકા સાથે છોકરો તેના હાથમાંથી છટકી નીચે ઝીંકાઈ ગયો.

કાન પર દાબેલા હાથની હથેળી લોહીથી ખરડાઈ ગયેલી જોઈને અમીરને ઝાળ લાગી. દાંત કચકચાવીને કમરમાંથી તેણે તલવાર ખેંચી કાઢી. ધાકધમકી વિના આ બેવકૂફ સીધો નહીં ચાલે એવા ખ્યાલથી તેણે તલવાર ઉગામી :

‘સુવ્વર ! ઊભો થાય છે કે નહીં !’

ચાંદનીમાં ચમકતી તલવારની ધાર પર છોકરાની નજર ચોંટી રહી. જમીન પર પડ્યો પડ્યો એ ધ્રૂજવા લાગ્યો ત્યારે અમીરે ધમકાવ્યો : ‘ચાલ ઊભો થઈને મારી આંગળી પકડી લે !’

પણ અમીરની અટકળ ગલત ઠરી. તોળાઈ રહેલી તલવારની બીક રાખ્યા વિના છોકરો જરાય હાલ્યાચાલ્યા વગર ચૂપચાપ પડ્યો રહ્યો.

‘અ...મી...ર !’ અફલાએ ફરી હાંક મારી : ‘તું આવે છે કે હું ચાલતો થાઉં ?’

છોકરાની જીદે અને અફલાની અધીરાઈએ અમીરના દિમાગમાં ખુન્નસ ભરી દીધું. આટલો અમથો છોકરો પોતાની સામે થાય ? મને મૂરખ ઠરાવી જાય ?

અમીરના ચહેરા પર ખુન્નસની લાલી તરવરી ઊઠી, દિલમાંથી રહીસહી હમદર્દીય વરાળ થઈને ઊડી ગઈ. દિમાગ પર શયતાન સવાર થયો. એનો તલવારવાળો હાથ માસૂમ છોકરા પર વીંઝાયો. આંખો મીંચીને તેણે ઘા કરવા માંડ્યા. બે-ચાર વાર ચીસો સંભળાઈ, પછી એ શમી ગઈ છતાં અમીરનો હાથ અટક્યો જ નહીં... જેને બેટો બનાવવા માગતો હતો તેને બેરહમપણે વાઢી નાખ્યો – ખબર ન રહી કે એક હાથની એ કુમળી કાયાના તેણે કેટલા કટકા કરી નાખ્યા હતા !

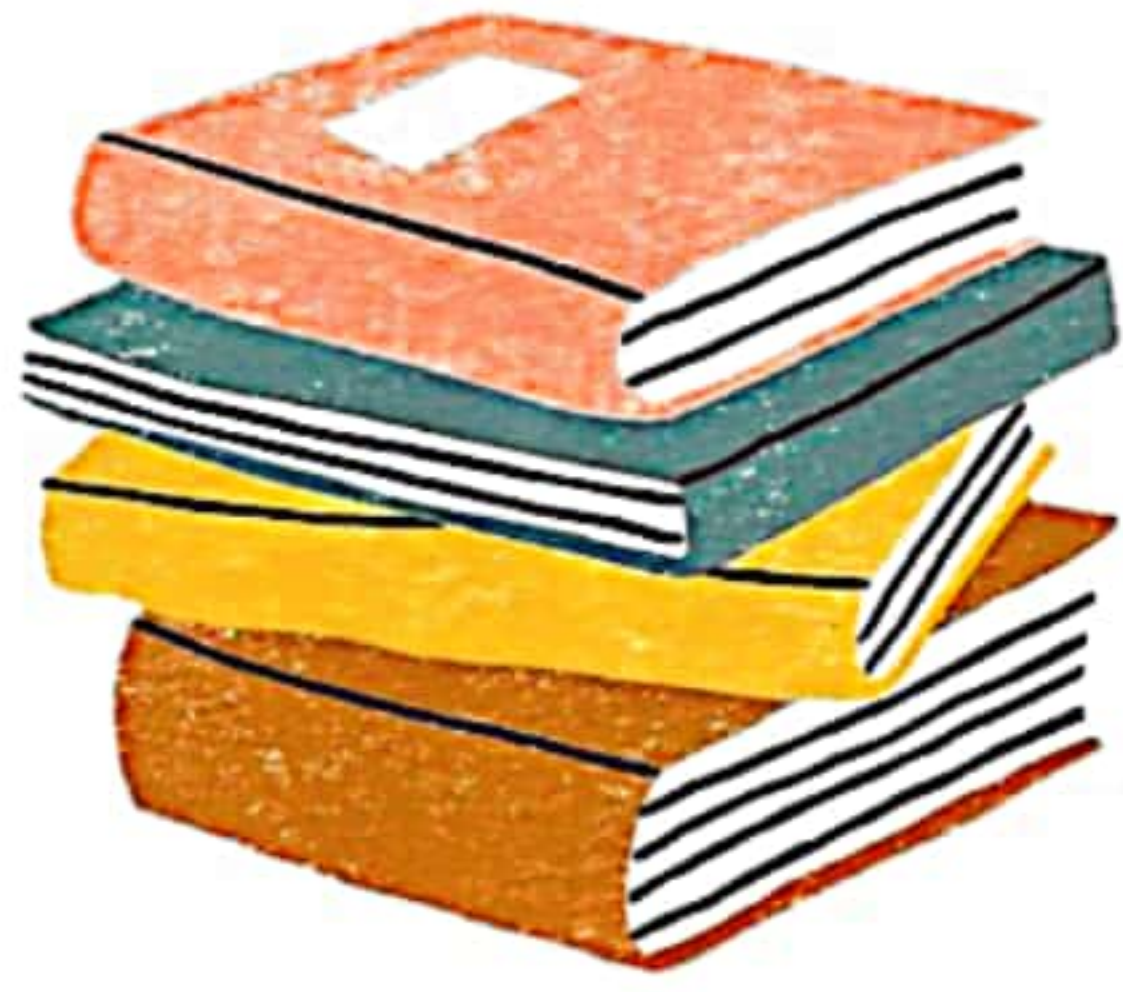

પણ દૂરથી અંદરનું આ ઘાતકી કૃત્ય જોઈ રહેલા અફલાને થયું કે એનો બેટો બરકત જ રહેંસાઈ રહ્યો છે. અમીરના હાથે જ પોતાના દીકરાની કારમી કતલ થઈ રહી છે. આજ સુધી જિગરી દોસ્ત જેવો વહાલો લાગતો અમીર તેને અત્યારે કસાઈ જેવો ઘાતકી દેખાયો. તલવારના ઝાટકાએ અમીર સાથેની તેની બચપણની દોસ્તીની ગાંઠને વાઢી નાખી. દિલમાં દટાઈ ગયેલી ઇન્સાનિયતને ખોદી કાઢી.

‘ના, હવે આ માણસનો સાથ મને ન ખપે !’ અફલાએ હોઠ ભીડીને ફેંસલો કરી લીધો. રહેંસાઈ ગયેલી દોસ્તી પર ભીની થતી આંખોને તેણે ઝટપટ લૂછી નાખી અને બરકતના કસમ પર તેણે ખુદા સાથે વાયદો કરી લીધો : ‘પરવરદિગાર, ઠગ બનીને કરેલા મારાં અપરાધો માફ કરી દેજે – આ ઘડીએ જ હું એ રસ્તેથી પાછો ફરી જાઉં છું. મારા બેટાની હિફાજત કરજે ખુદા !’

[બીજો ભાગ સમાપ્ત]

Book House1

**चैनल जॉइन करने के लिए telegram
डाउनलोड करने के बाद सर्च में
@BOOKHOUSE1 लिखे और सर्च करे**

<https://t.me/bookhouse1>

BOOKHOUSE1